

A MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' ÉVKÖNYVEI.

HATODIK KÖTET.

BUDÁN.

A MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

1845.

Károlyi mezei.

Barabás fejedelem

Engraving by Mayer K. Dürnböck

BUDAI ÉZSAJÁS.

~~229~~

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Tudománytörténeti Intézetek Könyvtára

Leit. napló: VI k Lsz.: 105

..... csoport: szám.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
É V K Ö N Y V E I.

HATODIK KÖTET.

1840—1842.

Egy arcz- és öt kömetszettel.

BUDÁN,
A' MAGYAR KIRÁLYI EGYETEM' BETŰIVEL.

—
1845.

SCHEDER FERENCZ' ÜGYELÉSE ALATT.

ISK. TANÁRKEPZŐ FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA —
Száma: Csoportszám: 3. c.

T A R T A L O M.

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' TÖRTÉNETEI.

I. Beszéd, mellyel a' 10-d. ülést megnyitotta <i>G. Teleki József</i> .	3
II. Jelentés a' m. t. t. munkálkodásairól 1841-ben. <i>Schedel Ferencz</i> .	9
Választás	17
Igazgató tanács' gyűlése	17
Tizedik köz ülés' tárgyai	20
III. Emlékbeszéd Gorove László lev. tag felett. <i>Sztrókay Antal</i> .	23
IV. Emlékbeszéd Kossovich Károly r. tag felett. <i>Zsoldos Ignác</i> .	31
V. Emlékbeszéd Budai Ézsajas tisz. tag felett. <i>Péczely József</i> .	43
VI. Beszéd, mellyel a' 11-d. ülést megnyitotta <i>G. Széchenyi István</i> .	55
VII. Jelentés a' m. t. t. munkálkodásairól 1842-ben. <i>Schedel Ferencz</i> .	90
Igazgató tanács' gyűlése	97
Tizenegyedik köz ülés' tárgyai	99
VIII. Emlékbeszéd Kassai József lev. tag felett. <i>Nagy János</i> .	104
IX. Emlékbeszéd Péchy Imre igazg. tag felett. <i>Tóth Lőrincz</i> .	111
X. Emlékbeszéd gr. Dessewffy Aurél lev. tag felett. <i>Császár Ferencz</i> .	119
Életrajzi todalék a' m. t. t. elhunyt tagjairól. <i>Schedel Ferencz</i> .	133
Baricz György lev. tag	133
Csató Pál lev. tag	133

Hoffner József lev. tag	135
Péchy Imre igazg. tag	135
Kossovics Károly r. tag	136
Budai Ézsajas tiszt. tag	137
Magda Pál lev. tag	138
Farkas Sándor lev. tag	139
G. Dessewffy Aurél lev. tag	139
Kassai József lev. tag ,	140
Vass László tiszt. tag	141
Körösi Csoma Sándor lev. tag	141
A' m. t. t. személyes állapota 1842. nagy gyűléskor	143

MÁSODIK OSZTÁLY.

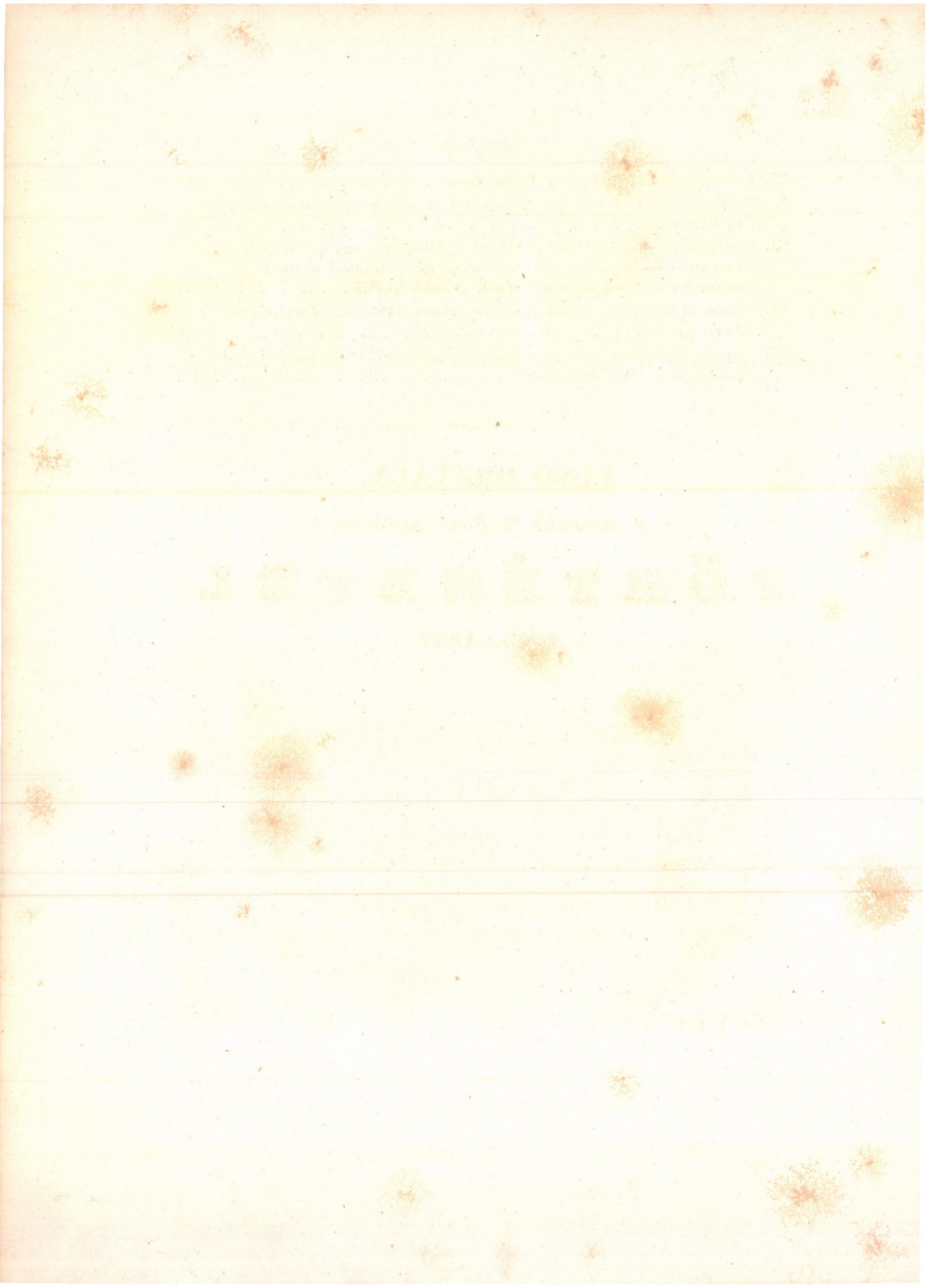
ÉRTEKEZÉSEK.

1840—42.

I. Mi okozta a' francia köztársaság' harcnyereségeit? győzelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert? <i>Kiss Károly</i>	3
II. A' régi műemlékek' befolyásáról az új művészetre. <i>Pulszky Ferencz</i>	18
III. Az ész és philosophia' fölségéről. <i>Hetényi János</i>	35
IV. Törvényeink' története, országunk' keletkeztétől az Árpádok' kihaltáig. <i>Szlemenics Pál</i>	65
I. A' fejedelmi vezérekről 889. évtől 997-ig	65
1. §. A' törvényhozásnak első nyomdoka eleinknél	65
2. §. A' törvényhozásnak utóbbi nyomdoka eleinknél	71
3. §. Az országos birák' nyomdokai	71
4. §. Magyarországnak e' korbani területe	72
II. Szent Istvánról 997-től 1038-ig	72
1. §. Ujításainak mintája.	72
2. §. Polgári jogunkat érdeklő első érdeme	74
3. §. Második érdeme	85
4. §. Harmadik érdeme	87
5. §. Negyedik érdeme	99
6. §. Ötödik érdeme	103
7. §. Említésre méltó néhány egyéb adatok	109
III. Péterről és Aba Sámuelről 1038—1046	110
1. §. Törvényeink és jogaink' állapotja országlásuk alatt	110
2. §. A' bajor törvény' behozatalát érdeklő véleményről	111
IV. 1. Andrásról 1046—1061	112
1. §. Törvényrendeletei	112
2. §. Más, említést érdemlő adatok országlása' korából	113
V. I. Béláról 1061—1063	114
VI. Salamonról 1063—1074	114

VII. I. Geizáról 1074—1077	115
VIII. Sz. Lászlóról 1077—1095	116
1. §. Törvényünket érdeklő érdemeiről általánosan	116
2. §. Sz. László' első könyvéről	116
3. §. Sz. László' második könyvéről	119
4. §. Sz. László' harmadik könyvéről	121
5. §. Némelly jegyzetek sz. László' törvényhozásáról	124
IX. Kálmánról 1095—1114	126
1. §. Törvényünket érdeklő érdemeiről általánosan	126
2. §. Az egyházat érdeklő törvényei	128
3. §. A' gonosz tettek' büntetését érdeklő törvényei	129
4. §. Az igazság' kiszolgáltatását szabályozó törvényei	130
5. §. A' kir. jövedelmek' helyreállítását és ép karban tartását tárgyaló törvényei	132
6. §. Egyéb érdekes törvényei	133
7. §. Némelly jegyzetek Kálmán' törvényhozásáról	135
8. §. Még némelly említésre méltók Kálmán' korából	138
X. II. Istvánról és utódairól III. Lászlóig 1114—1205.	138
XI. II. Andrásról 1205—1235	149
1. §. Törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel bíró tettei	149
2. §. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatok országglása' korából	164
XII. IV. Béláról 1235—1270	171
1. §. Törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel bíró tettei	171
2. §. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatok országglása' korából	179
XIII. V. Istvánról 1270—1272	190
XIV. IV. Lászlóról 1272—1290	198
XV. III. Andrásról 1290—1301	206
1. §. Törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel bíró tettei	206
2. §. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatok	220
V. A' Hegyalja földismei tekintetben. <i>Kubinyi Ferencz</i>	228
VI. Hitelintézeteink' szelleméről és befolyásáról a' nemzeti jólétre. <i>Fogarasi János</i>	235
VII. A' magyar nyelv' történeteinek vázlata. <i>Jászay Pál</i>	261
VIII. A' magyar honvédelem' történeti vázlata. <i>Horváth Mihály</i>	298
Első korszak. A' honvédelem' történeti vázlata az Árpádok alatt	300
Második korszak. Az Anjouk' országglatától a' mohácsi ütközetig	316
Harmadik korszak. A' mohácsi ütközettől az állandó had' felállításáig	337
Negyedik korszak. 1715-től máig	359

IX. A' Ludolphi-szám. Toldalék. <i>Vállas Antal</i>	377
X. A' számbeli felsőbb egyenletek' egyenes megoldása valós gyökerekben. <i>Gyö- ry Sándor</i>	395
XI. A' sebesség' fokozatáról folyó vizeinknél, felvilágosítva egy a' Dunán mért keresztmetszés 's abban talált sebességek által; továbbá a' Duna' víz- emésztéséről különböző vízállásoknál. <i>Vásárhelyi Pál</i>	404
XII. Zsigmond királynak' adománylevele 's pecsége 1435-ből. <i>Luczenbacher János</i>	416
XIII. Ötödik Istvánnak, mint ifj. magyar királynak, IV. Béla' korabeli svéd háborújáról. <i>Waltherr László</i>	421

ELSŐ OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

T Ö R T É N E S T É R I .

1840—1842.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'
T Ö R T É N E T E I.

TIZENEGYEDIK ÉV.

1840. NOV. — 1841. SEPT.

I.
B E S Z É D,

M E L L Y E L

A' M. ACADEMIA' X-DIK KÖZ ÜLÉSÉT, SEPTEMBER' 5. 1841.

M E G N Y I T O T T A

AZ ELNÖK, GRÓF TELEKI JÓZSEF.

Tekintetes tudós Társaság! Minden renden levő nagyérdemű hallgatók! E' mai fényes ünneppel lételének tizedik évét fejezi be társaságunk. Ennek mindnyájunk által kívánt és reménylhető fenállása' idejét tekintve, alig annyi mint egy percz az emberi életben; de magában véve olly időszak, mellyből a' gyenge csemete' jövődjét jóslani nem minden alap nélkül lehet, minden esetre pedig az első, mellyen a' köz érdekű ügyek' menetelésben gyönyörködő honfi' szeme megakadhat. Nem lesz tehát érdeketlen egy pár futó tekintetet vetni vissza nemzeti intézetünk' munkálkodásaira 's ezeknek eredményeire ezen időszak alatt, mellyből honfiaink elláthatják, mit tettünk eddig elő és mit várhatnak jövődre tőlünk, minő szellemi kamatokat hozott és mennyit adhat azon tőke, mellyel némelly buzgó hazafiak ezen tudományos intézetnek életet adtak.

Hogy itt, mint már emlitém, csak futó és általános előadásról lehet szó, nem szükség bővebben mutogatnom. Egy hosszabb és részletes átnézetet lehetetlenné teszen azon rövid idő, mely ezen mai ünnepélyes összejövetelünknek szentelve van, és a' mellyen tisztelt hallgatóink' figyelmére még több más, ennél némelly tekintetben közönségsőbb érdekű tárgyak várnak; — szükségtelenné pedig azon körülmény, hogy a' társaság maga ezen évtized alatti munkálatainak bővebb és apróra vett kidolgozását elhatározta, mely még a' jövő év' folyamata alatt a' közönség' kezébe fog jutni. Ebben mindenki egy, minden részeiben híven kidolgozott képét fogja annak feltalálni, melyet mi most csak egyes főbb vonásaiban fogunk előállítani, fő gondunkat arra fordítva, hogy némelly elvek' megállapítása, némelly közönségsb eredmények' kiemelése 's méltánylása által hallgatóinkat azon állapotba helyheztestsük, miszerint elfogulatlanul megítélhessék, ha valljon és mennyiben felelt meg társaságunk rendeltetésének? és mennyi figyelmet érdemlenek azon vádak, mellyekkel ellenségeink minden alkalommal, sőt minden alkalmon kívül is bennünket érdekelnek.

Mielőtt azonban ebbeli vizsgálódásainkat megkezdendők, szükséges megjegyeznünk, hogy tudományos intézetünknek nem volt kötelességeül téve, miszerint fáradozásait egyedül azon munkálatokra szorítsa, melyeket a' maga kebelében egyesült erővel kidolgozva, bocsáthat ki. Minden, ki a' tudományos munkák' készítésének módjával csak valamennyire is esméretes és a' dolgot egy kevésbé megfontolja, igen könnyen meggyőződik, hogy azon tudományos tárgyak, mellyek egy illy társasági munkálkodást megkívánnak, vagy megszenvednek, igen csekély számuak, és mint többnyire nagy kiterjedésűek, a' tudományosságnak egy magasabb fokozatát kívánják, mint a' mellyen a' magyar áll, vagy környülállásaihoz képest állhat. Társaságunknak egyedül ezen feladata nem lehetett; hatásköre kiterjesztetett, még pedig főként a' tudományos munkásságnak élesztésére azok közt, kik erre meghívataást éreznek, mind kebelében, mind azon kívül. És így, valamint azon vádat, hogy a' tudós társaság még olly kevés maga által dolgozott tudományos munkát nyújtott az olvasó közönség' kezébe, tekintetre méltónak nem tartjuk, úgy másfelül az eredmények' meghatározásában ezen munkákon kívül kiterjesztjük figyelmünket mindazokra is, mellyeknek a' társaság, buzdításai

által adott életet, mellyek általa nyomattak ki, vagy a' mellyeket ezen kívül tagjai dolgoztak és napfényre bocsátottak.

Ezt vizsgálódásaink' határaitra nézve előre bocsátván, lássuk már magát kitűzött tárgyunkat.

Hogy társaságunknak kettős fő czélja van: először a' magyar nyelv' művelése, kiképzése, másodszor a' tudományok' terjesztése, gyarapítása és főként nemzetesítése a' magyar nyelv' segítségével, semmi kétséget nem szenved, akármennyit kívánják még azt is gáncsolni azok, kik megsértett hiúságok által ingerülve, még a' legtisztább forrásból is epét meritenének. A' rendszabályok' tiszta értelme minden további vitatást szükségtelenné tesz. Vizsgáljuk meg társaságunk' munkálkodását mind a' két czéljára nézve.

Közönségesen hallatszott még ez előtt kevés évekkel azon panaszz, hogy nyelvünk igen szűk, bárdolatlan, a' műveltségben előhaladó emberi nem' szükségeinek nem felel meg, a' számasodó tárgyak' megnevezésére, a' napról napra nevedező eszméknek kifejezésére, az érzemények' különböző árnyéklatainak festésére, elégtelen. Nyelvünk' minden belső szépségei és bővítési képessége mellett is a' vád nem volt alaptalan, és azt nemzetiségünk' ellenségei igen mohón használták annak megmutatására hogy nyelvünket illy állapotjában az igazgatási dolgok' vitelére használni, az iskolákba a' tudományok' tanítására fordítani nem lehet, hogy az, minden műveltebb körökben az eszmék' kicserélésére alkalmatlan. Hogy' áll a' dolog most? A' nyelv egyes szavaiban, fordulataiban gyarapodva, már is bőségére nézve több más régolta művelt nyelvekkel mérkőzhetik, a' legműveltebbekhez közelít, és habár itt is még nem kevés kívánni való maradt fel, és ennél még sokkal több a' határozottságra és csinososságra nézve; úgy mégis senki sem tagadhatja, hogy az mind a' tudományokban, mind a' köz életben, a' szónoki székekben úgy mint a' társalkodásban, a' tárgyak' megkülönböztetésére alkalmas lenni, az eszmékhez és érzeményekhez simulni kezd; csinos fordulatai, tisztult eredetisége 's szabályossága, férfiasodott rövidsége 's belső ereje által még bennünket is, kik előmenetelének szorgos kísérői valánk, kel-

lemetesen meglep. Minden nagyítás nélkül elmondhatjuk, hogy nyelvünk az utolsó évtizedben olly nagy előmeneteleket tett, mint az előtt századok alatt sem. Az említettem vádak elnémultak, a' nemzeti nyelv' ellenségei ezen védsánczaikból kivette más csekélyebb érdekű erősségek mögé kénytelenítettek magokat vonni, hol őket a' nemzet' lelkesedésének könnyü lesz semmivé tenni és elhallgattatni.

Könnyítette a' dolgot a' nyelvbeli ujitások iránt támadott vitának megszűnése. Nagy túzzal, hogy ne mondjam, elkeseredéssel folyt ez, kivált a' jelen század' második tizedében; az ujitók és a' régiséget védők közti harc sokáig kétséges vala, a' győzedelmet egyik fél sem tulajdoníthatja magának, és mégis most már béke uralkodik 's a' két fél' visszavonásai közt egyedül a' nemzeti nyelv lett nyertes. A' helyes ujitások' czélszerűségét senki sem hozza kétségbe, vagy legalább az iránt véleményét a' megállapodott köz szellem ellen kijelenteni nem meri. Ha mindjárt némellyik tüzes ujitó merészségében kelletinél tovább megyen is; a' nyelvtani szabályokban jártasabb, a' józan elvekben megegyezni kezdő írói közönség korlátot vet neki.

Ezen szembetünő változást nyelvünk' ügyében koránsem kívánom egyedül és kikötőleg magyar tudós társaságunknak tulajdonítani. Volt arra kétségen kívül, mint ezt háladatosán fogjuk mindnyájan elismerni, nagy befolyása a' törvényhozó testnek czélszerű 's a' magyar nyelv' szükségét megállapító törvények, a' kormánynak ezen törvények' sikeresítése, a' társaság' keblén kívül munkálkodó több érdemes tudósoknak kitünő dolgozataik, valamint magának a' nemzetnek nyelve melletti dicséretes buzgólkodása által: de bizonyosan volt ezen tudományos intézetünknek is. Ennek nagysága felett nem akarok hosszasan vitatkozni; egyfelül, mivel az illy nemű tárgyaknak bizonyos mértékét még nem láltuk fel; másfelül, mivel nagy érdekű ügy körül, millyen a' nemzeti-ség' előmozdítása, a' legkisebb érdem is a' cél' szentsége által nagy tekintetű lesz; — csak közönségesen kívánom megjegyezni, hogy azon tudományos szüleményeknek, mellyek az utolsó évtizedben, és így a' magyar academia' felállásától fogva napfényt láttak, nagyobb része a' társaság' kebeléből jött ki, vagy pedig tagjai' magányos munkásságának köszönhető, és még a' társaságon kívül és nem tagok által készült munkákra is az academia' ösztönzéseinek, azon anyagi és szellemi megtisztelteté-

seknek, melyeket ez nyújtani szokott, nem kis befolyása volt. Az academia a' nyelvújításokra nézve véleményét nem jelentette ugyan ki, de minden munkálataiban egy, szerencsés közép utat követe, melyet az író 's olvasó közönség elfogadása által méltánylott. Végzetül itt még szólanunk kell a' tudományos társaság' érdemeiről a' szóhajtogatás és helyesírás' szabályainak megállapítása körül. Azon élénk vitatások, melyek ezek felett épen olly hévvel mint nyakassággal folytattattak, megszűntek; azon bizonytalanság, melyben voltak hazánkfiak ezen szabályok iránt, eloszlott, miolta az academia e' részben nézeteit egy külön munkácskában kiadta. Ez ugyan igen röviden, csak a' társaság' tagjai' számára 's ezekre nézve is csak egyedül academiai munkálataik' tekintetéből kötelezőleg dolgoztatott ki, és bocsátatott nyomtatás alá, csupán mellesleg és mintegy az elfogadott elvek' igazolása kedvéért adatván az olvasó közönség' kezébe, és ennek mégis kitünő többsége nézeteinket osztotta, szabályainkat magáéivá tette, úgy hogy e' részben kívánt egyfomság uralkodik íróink közt, és egy kettőt kivéve, kik már előbb elfogadott elveik mellett makacsul megmaradtak, csak azok térnek el szabályainktól, kik előadásokra és írásmódjokra gondot fordítani nem szeretnek.

Csekélyebbek és koránsem olly tapogathatók azon eredmények, melyeket az academia' második czéljára, a' tudományok' mívelésére nézve, előállithatunk. Ezen sokkal parlagabb állapotban átvett mezőn több olly készülteknek kelle megtörténni, melyek csak a' jövőben gyümölcsözhetnek; a' köz törekedésnek mindenk felett oda kelle irányozva lenni, hogy a' nemzeti literatura a' tudományokra nézve azon fokozatra emeltessék, mellyen azok a' külföldön állanak; a' tudományok' szeretét élesztetni kelle, hogy olly férfiak támadhassanak, kik az idegen növények' meghonosítására alkalmasak legyenek; sőt némelly tudományokra nézve magát a' nyelvet is kelle bővebben kimívelni, hogy azoknak előadására eszközül szolgálhasson. A' tudományoknak belső gyarapításáról, új tudományos eredmények' előállításáról még szinte szó sem lehet. Ez még a' későbbi időknek, a' magyar tudományosság' bővebb kifejlődésének lehet következése.

Azonban itt is megtette intézetünk azt, mit tehetségei és körülményei megengedtek; bátran meri e' részben is az eredményeket a' közvélemény' elfogulatlan bírósága alá bocsátani. Nem kívánjuk bővebben vizsgálgatni azon pár ezer nyomatott íveknek, mellyek részünkről e' tekintetben az olvasó közönség' kezében forognak, belső becsét; nem azt, van-e azokban sok új? Itéljék ezt el azok, de csak azok, kik ezen íveket gondosan keresztültekintették, kik a' tudományok' minden osztályaiban eléggé jartasok ennek elhatározására; de mégis bátran el merjük mondani, hogy azok kiterjednek a' tudományok' különböző ágaira, még több olyanokra is, mellyek eddigelő tudományosságunkban ismeretlenek voltak. Ha pedig ezekhez számláljuk az egyes academiái tagok' magányos munkálkodásainak eredményeit is a' lefolyt tíz esztendő alatt, egy jeles könyvtáracska lesz együtt, mellyből a' tudományok' kedvellői, ha mindjárt ezeknek nagy részét rendszeresen tulajdonokká nem tehetik is, igen sok tanulságos ismereteket szerezhetnek magoknak. Az ösvény itt is kijelelve, sőt néminemű tekintetben járhatóvá téve van; mihelyt az az academia' pénzalapja megengedi, hogy nagyobbyszerű, a' tudományok' egyes részeibe mélyebben vágó munkálatait rendszeresítő tudományos vállalatokkal léphessen fel, haladásai észrevehetőbbek, jobban összevágók, és e' mellett terjedelmesebbek lesznek. Nem a' más nemzetek által kimívelt tudományok' meghonosításában keresendjük egyedüli dicsőségünket, hanem azok' bővebb kifejtésének, előhaladásának eszközzésében, mi által a' több tudománydús nemzetekkel kezét foghatunk, sőt versenyezhetünk is. A' mi hogy minél előbb megtörténhessék, senki sem kívánja buzgóbban mint mi, kiknek ez, a' nemzet' bizodalma által kötelességünké is van téve.

Ezek voltak azok, miket tíz éves munkálkodásainkról, azokat egy közönséges szempontból tekintve, megjegyezni szükségesnek véltem. Most még kikérem tisztelt hallgatónk' figyelmét mult évi munkálatink' részletes előadására és némelly csekély dolgozatokra nézve; amazz a' titoknak, ezt némelly más tagok olvasandják fel.

II.

JELENTÉS A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' MUNKÁLKODÁSAIRÓL M. DCCC. XLI-BEN.

ELŐADTA

A' X-DIK KÖZ ÜLÉSSEN

SCHEDEL FERENCZ, TITOKNOK.

A' magyar tudós társaság az 1830. évi dicső országgyűlés alatt alakítva, pályafutása' első tizedét múlt 1840-nek novemberében fejezte be. Mennyiben igyekezett ez intézet, melly majd minden eszközök nélkül, kevés a' kitűzött célra voltakép elkészült erővel, kisdéd és részvétlen vagy szigorú közönség elébe lépett, rendeltetésének azon évkörben eleget tenni: kiveheté a' figyelmes hazafi mind azon tudósításainkból, mellyeket e' helyt hallgatóink elé évenként terjesztettünk; mind az igazgatóság' jelentéseiből, mikkel az ország' törvényhatóságainak számolt; mind Évkönyveinkből, mellyekben kötelességünknek tartók őszintén 's inkább kicsinyes bőséggel, mint előkelő rövidséggel foglalatosságaink' menetelét előadni; kivehetendi végre összefüggő áttekin-
tetben egy külön munkából, mellynek írására az academia engem méltóztatott megbízni, 's melly immár készülóban van. Nincs tehát academiái életünk' második tizede' elején a' múltról egyéb mondani valóm, mint hogy, kifejtvén minden irányaiban academiái testületünk' életműségét, a' legfontosabb munkálatok' előkészületeit megtevén, 's az irodalmi nyelvet formáiban és szavaiban bizonyos pontig megállapítván, a' tudományos értekeződésnek, újon rendezett héti üléseinkben, tágasabb me-

zót nyitottunk¹⁾. Ez új rendszerrel kezdtük meg 1840. nov. 16-kán munkálkodásaink' tizenegyedik évét; melyet e' mai köz ülésünkkel berekesztvén, róla részletesben szóló tudósításomra a' tisztelt gyülekezet' figyelmét kikerem.

I. Első helyt emlitem a' nyelv körűli munkálkodásokat.

A' *nagy szótár'* dolgozása folyt, sőt a' nyelvtudományi osztályból Czuczor Gergely, a' philosophiaiból Horváth Cyrill, Hetényi János, és Kállay Ferencz, a' törvénytudományiból Szlemenics Pál, illetőségeik' egy részét vizsgálat alá is bocsátották. A' hadtudományi *műszótár'* dolgozása hasonlóképp folyt, 's különösen b. Lakos János t. és Kiss Károly rtt. munkálkodások' egy részét elő is terjesztették. A' munkába vett bányászati műszótár körül Bugát, Frivaldszky és Kacs Kovics fáradoztak; 's időközben a' segedelemnyújtásra felszólított magyar és erdélyi bányakormányok közül a' felsőbányai az ott már divatozó műszók' lajstromát küldötte be, az alsómagyarországi egy tetemesb munkálat' közlését ígérte. Végre a' *Tájszótárhoz* újra is Horváth József rt. vasi és honti, Drnovszky Ferencz nyitrai, Fabó András nógrádi, Matusik János tatai, Vas József göcseji tájszók' küldésével járultak.

A' magyar *szókötés'* szabályai' nyomozásában a' nyelvtudományi osztályból Czuczor, Fábian, Nagy János és Vörösmarty jártak el: melly munkálat, mihelyt kiegészítve és a' társaság által megvizsgálva és elfogadva leszen, a' közönség elébe fog terjesztetni.

Nyelvrégiségek' keresése és gyűjtésével folyvást Döbrentei Gábor rt. foglalkodott, kinek szerkesztése alatt a' Régi m. Nyelvmelékek' második kötete meg is jelent.

II. A' nagy és kis gyűlésekben szőnyegen volt tudományos tárgyak különféle osztályokból vétettek. *Fogarasi János* lt. a' magyar igék' természetét fejtegette; *Kállay Ferencz* rt. a' finn és magyar nyelvek' összehasonlítási vizsgálatának köztünki történeteit és eredményeit állította elő, 's az újabb külföldi fölfedezéseket és tudományos nézeteket e' tárgy körül megvizsgálván, Possart' lapp és Gabelentz' syrjän nyelvtanait ismertette, folytonos tekintettel a' magyar nyelv' rokon sajátságai-

¹⁾ Lásd az új szerkezetet az Évk. V. köt. első osztálya' 79—81 lapjain.

ra; *Bloch Móricz* lt. a' nyelvhasznításról, különösen a' magyar nyelv rokonságairól értekezvén, annak a' syrjänneli hasonlatosságait emelte ki, 's azt alkotására nézve a' sinai és semita nyelveknél felebb állónak mutogatta; ugyan ez a' héber költészet' jelleméről olvasott, hasonlítva a' hellennel és sanscrittal.

Podhradczy József lt. Erdősi János XVI. századbéli szerző' némelly eddig lappangott írását ismertette meg; *Szemere Pál* rt. a' szép művek' criticájáról általában, különösen pedig Vörösmarty' némi daláról adta elő elmékedéseit; *Pulszky Ferencz* rt. a' régi műemlékek' befolyásáról az új művészetre, *Hetényi János* rt. az ész és philosophia' fölségéről értekeztek; *Lukács Móricz* lt. a' büntetőjogi theoriákat adván elő, különösen az igazság és haszon' elveit fejtegette, 's az utolsóra többek által felhozott ellenvetéseket czáfolgatván, meg igyekezett mutatni, hogy a' jól értett haszonelvben az igazság' elve is ben foglaltatik; *Briedl Fidélt* lt. az aesthetikai lángésről elmékedett; *Győry Sándor* rt. a' hasznos ismeretek' terjesztése' módjairól adta elő nézeteit; *Vajda Péter* lt. a' természettudományok' befolyását a' társaságra fejtegette.

Czech János rt. a' zsidók polgári állapotjait Magyarországbán nyomozza; *Horváth Mihály* lt. az 1514-ki magyar pórhad' okait és következményeit adta elő; *ugyan ő* az Anjouk' hatását állította elő hazánkra, országlások' szellemét, a' közigazgatást, egyházi, erkölcsi és népi életet tekintve; *Jerney János* rt. a' hazánkat IV. Béla alatt pusztított mongolok' egyik vezérének, Kadánnak, oklevelét magyarázván, a' nevezett királyunk' pénzeivel taláztatni szokott, de mind eddig meg nem határozott réz pénzeket a' mongolok által forgásba hozottaknak igyekezett megmutatni; *Kállay Ferencz* rt. a' Frangepáni nemzetségről, — *Sztrokay Antal* rt. Cházár András' életéről 's tudományos és philanthropiai hatásáról értekeztek; *Horváth Mihály* lt. és e' sorok' előadója több rendű, hazánkat illető történeti munkákat ismertettek meg a' társasággal; *Luczenbacher János* rt. Róbert Károly király' némelly, általa Buda városának adott, árulerakói kiváltságára vonatkozó ritka ezüst pénzeit mutatta elő, azokról egyszersmind értekezvén; így *Kállay Ferencz* rt. némelly, legujabban Erdélyben, az Orbai székben taláztatott arany régiségek' rajzai' előmutatását kísérte észrevételeivel; 's társaságon kívüli

hazafiak közül *Romer Florián* Cudar László egykori pannonhalmi főapát sírkövét, Nagy-Ajtai *Kovács István* pedig némelly, a' Kolosvár' régi várfalán találtatott magyar síriratokat, közlének rajzokban, egyszersmind magyarázataikkal is kísérve.

Kiss Károly rt. a' franczia köztársaság' hadi szerencséje' okait igyekezett meghatározni; más ízben a' legujabb hadi irodalmat ismertette, tekintettel eddigi kísérleteinkre e' nemben. *Nagy Károly* rt. új elrendelésű égtékét, az elsőt magyar nyelven, készíté, 's annak előmutatását egyszerűitései' igazlásával kísérte; *Taubner Károly* lt. a' mértan' előadása' módszerét, és különösen a' mértani irodalomnak hazánkban hazai nyelvünkön mibenlétét terjeszté elő; *Vásárhelyi Pál* rt. folyóvizeknél a' sebességek' fokozatáról értekezett, felvilágosítván e' kérdést egy, a' Dunán mért keresztmetszés és abban talált sebességek által, nem különben a' Duna' vízemésztéséről különböző vizállomásoknál.

Szlemenics Pál rt. a' magyar törvények történeteit nyomozta az ország' keletkeztétől az Árpádok' kihaltáig; *Jerney János* rt. törvénykönyvünk' legnagyobb nyomtatási hibájáról egy betűben értekezvén, kimutatta, miképen I. Lajos' decretuma' 11. cikkelyében „universi viri nobiles“ hibásan áll *veri* helyett, melly helytelen olvasásra Kollár 's utána többen egy hamis közjogi tételt alapították; *Tóth Lőrincz* lt. a' becsstelenítés' büntetéséről általában, 's különösen ennek hazánkban alkalmazásáról elmélkedett; *Kállay Ferencz* rt. a' magyarországi részek' visszakapcsolása' kérdését vizsgálván, tekintettel az eddigi vitatkozásokra, az ügy' további kiegyenlítésére szolgáló pontokat igyekezett kijelelni; *Fogarasi János* rt. egy magyar bankról fejtette ki nézeteit; — *Bugát Pál* rt. az orvosrend' miképeni emeléséről Magyarországon értekezett; *Schoepf Auguszt* lt. a' kancsalság' műtételét adván elő, számos egyedet műtét előtt 's után, különféle időszakaiban a' gyógyulásnak, állított a' társaság elébe; ezeknek előadója egy Magyarország' határain belül talált lithographiai követ ismertetett meg.

Gyász- és emlékbeszédeket elhunytaink felett Péczely, Sztrokay és Zsoldos, 's a' társaság' titoknoka, készítettek.

III. Nyomtatás végett húsz kézirat terjesztetett ez év' lefolyta alatt az academia elébe: nyelv és literaturai 4, classica-literaturai 2, phi-

losophiai 's nevelési 3, történetirási és rokon 6, mathematicai 1, természettudományi 3; mellyek közül a' következőknek kinyomatása határozottatott: a) Szerém vármegye' ismérte Hoblik Márton lev. tagtól; b) Cuvier' Állatországa, második kötet, Vajda P. Ittől; c) Magy. könyvtár, készítette Jankowich Miklós tt.; d) Plutarch' Parallelái, ford. Székács és Taubner II. tt.; e) Miss Sara Sampson Lessing után Kazinczy Ferencztől; f) Edvi Illés Pál közhasznú kézikönyvének harmadik kiadása. — A' magyar törvénytár' első része, u. m. Verbóczy István' Hármaskönyve Bertha Sándor, Fogarasi János, Luczenbacher János, Szalay László és Tóth Lőrincz r. és I. tt. által fordítva, most vagyon vizsgálat alatt.

A' Tudománytárban kiadás végett 31 kézirat küldetett be: különösen 3 literaturai, 5 philos. 's nevelési, 9 történeti, 6 mathematicai, 1 had-, 1 műtudományi, 3 törvény-, 's ugyanannyi történettudományi; mellyek közül 21 fogadtatott el, és pedig academiai tagoktól a' következő még nem idézettek: *Hetényi János* r. tagé az academiák' hasznairól, *Briedl Fidél* I. tagé: a' kisdudovó intézetek történetileg; 's egy oskolaleczkei czélszerű terv' készítésének lényeges és mellékes bélyegei; *Podhradczky József* I. tagé Berger Illés magyar történetiróról; *Jerney János* r. tagéi azon kérdés felett: való-e hogy az orosz birodalom' alapítói magyarok voltak; továbbá a' bói convent' emlékezetének felélesztése; ismét: a' váci püspökség' birtokjövedelmét mutató XVI-d. századi m. oklevelek; *Jászay Pál* I. tagtól a' kassai kisebb országgyűlés' czikkelyei; *Taubner Károly* I. tagtól: a' fourieri módszer a' felsőbb fokú egyenletekről; *Válas Antal* r. ttől: a' holdfogyatkozásokról; *Tarczy Lajos* r. tagtól a' természeti tudományok' régi történetei, és *Schoepf August* I. tag' értekezése a' korcsvegyekről.

Megjelentek az utolsó köz ülés óta, az academia' költségein:

- 1) A' m. t. társaság' Évkönyvei. Negyedik kötet.
- 2) Tudománytár. Tizenkét füzet.
- 3) Régi magyar Nyelvemlékek. Második kötet.
- 4) Magyar helyesírás és szóragsztás' főbb szabályai. Ötödik kiadás.

5—7) *Eredeti játékszín*, kiadja a' m. t. t. VIII. IX. X. kötet.

8) A' felsőbb analysis' elemei, Győry Sándortól. Második füzet.

9) Számolási segéd a' közéletben előforduló pénzsámolásokról táblák.

lái't 's egyszerű szabályait példákkal világosítva foglaló. Hradnay Ferencztől.

10) *Az állatország*, fölosztva alkotása szerint, Cuvier ut. Vajda Pétertől. Első kötet.

11) *Népszerű erkölcsstudomány*, Zsoldos Ignácztól.

12) Magyar tud. társasági névkönyv *astronomiai nappalóval* és kalendáriommal 1841-re.

A' napokban jelennek meg :

1) *Történettudományi pályamunkák*' első kötete Hetényi János' pályamunkájával honi városaink' befolyásáról nemzeti fejlődésünkre; és

2) *Felsőbb egyenletek* egy ismeretlennel Vállas Antaltól.

Sajtó alatt a' Nyelvemlékek' és Tudománytár' folyó kötetein, 's a' Törvénytud. Műszótáron kívül

1) *Az Évkönyvek*' V. kötete.

2) *Edvi Illés Pál*' *Közhasznú Kézikönyvének* harmadik kiadása.

3) *A német-magyar Zsebszótár*' második kiadása.

Örömmel jelenthetem itt még gróf Batthyányi Kázmér és Nagy Károly urak hazafiúi tettüket, miszerint az ő költségeikön készült, 's a' két haza' fő 's közép iskoláiknak ajándékozott *első magyar föld- és égtérkép*' készületeit, minden költségpótlás nélkül, az academiának engedék által, melly ezután gondoskodni fog, hogy ne csak magányosak az előállítási áron szerezhessék meg e' tekéket, hanem a' netalán még keletkezendő iskolai intézetek is azokkal ingyen látassanak el.

IV. Az országos alaprajz által a' társaság' gondjaiba ajánlott nemzeti színügy' érdekében 1833 óta fenálló választmány ez évben ismét 28 fordított színművel gazdagította a' magyar repertoriumot¹⁾.

V. A' nagy jutalom, valamint az osztálybeli jutalmak' mibenléte is külön jelentésben fog előterjesztetni.

¹⁾ Ezek a' következők :

109. *Hogy kell összeesküdni.* Vigj. 5 felv. Scribe után ford. Dobrosi.

110. *A' regelő, vagy két állomás.* Vigj. 3 felv. Picard után francziából Fekete Soma.

VI. Tudományos utazás' eszközzésére a' társaság most sem birt elegendő pénzerővel: azonban *Reguly Antal* jelennen az európai éjszaken utazó hazánkfia' készségét megértvén az academia által vele közlendő

111. *Utazás Dieppbe.* Vigj. 3 felv. Wafflard és Fulgence után francz. Fekete Soma.

112. *Idegennő.* Drama 5 felv. Weissenthurnné után ford. Kiss Iván.

113. *Leány és nő.* Vigj. 2 felv. Dartoistól. Németből ford. Cosmar után Zsivora József.

114. *Molière mint szerető.* Vigj. 2 felv. Colomb után Zsivora József.

115. *Éjjél után.* Vigj. 1 felv. Francia után Dunkel Tivador, ford. Garay János.

116. *Két Philibert.* Vigj. 3 felv. Picard után francz. Csepreghi Lajos.

117. *Angyal és Daemon.* Vigj. 3 felv. Courcy és Depercy után németre Forst és Leutner, magy. Zsivora József.

118. *Az egyenetlen házasság' következtései.* Vigj. 4 felv. Francia után Castelli. Ford. Zsivora József.

119. *Tudtán kívül kém.* Vigj. 2 felv. Melesville és Duveyrier után francz. Csepreghi Lajos.

120. *Házasság pénzért.* Színj. 5 felv. Scribetől. Francz. ford. Csepreghi Lajos.

121. *Hernani, vagy a' castiliai becsület.* Drama 5 felv. Hugo Victortól. Francz. ford. Finta Ferencz.

122. *Lázár a' pásztor.* Drama 4 felv. 's előjátékkal. Bouchardy M. J. után francz. Sarlay Ferencz.

123. *Egy pohár víz.* Vigj. 5 felv. Scribetől, ford. Nagy Ignác.

124. *A' szegény költő.* Drama 1 felv. Kotzebuetól, ford. Fekete Soma.

125. *Legjobb az egyenes út.* Vigj. 1 felv. Kotzebuetól, ford. Fekete Soma.

126. *Ármány és szerelem.* Szomoruj. 5 felv. Schillertől, ford. Szenvey József.

127. *Sakkgép.* Vigj. 4 felv. Beck Henriktől, ford. Makay László.

128. *Két apa egy személyben.* Vigj. 3 felv. Romanus és Hagemann után németb. Fekete Soma.

129. *Rágalom.* Vigj. 5 felv. Scribetől, ford. Tóth Lőrincz.

130. *Kaland IX. Károly alatt.* Vigj. 3 felv. Francz. Soulié és Badon után Fekete Soma.

131. *Viola.* Vigj. 5 felv. Shakespearétól. Deinhardstein után ford. Fekete Soma.

132. *A' tizenennyolcz évű ezredes.* Vigj. 1 felv. Melesville és Angell után ford. Tompa Imre.

133. *St. Georges lovag.* Vigj. 3 felv. Melesville és Royer után Csepreghi Lajos.

134. *Margit.* Vigj. 3 felv. Ancelot assz. után ford. Erdélyi János.

135. *A' gyárnok.* Színj. 3 felv. Souvestre Emiltől. Francz. ford. Csepreghi Lajos.

136. *A' milliomos, vagy vízgygymód.* Vigj. 4 felv. Töpfer után ford. Láng Ádám.

tudományos megbízásokbani eljárásra, neki 200 pfrt segedelem rendeltetett. *Döbrentei Gábor* rt. legközelebb a' székely földön utazván, érdekes adatokat hozott moldvai magyar népfelénk' jelenlegi mibenlétéről, mellyek sanyarú sorsok' enyhültére mutatnak, 's a' társaság' Tudománytárában a' közönség elébe terjesztve lesznek¹⁾; *Frivaldszky Imre* rt. végre jelennen a' centralis Kárpátokat járja meg természettudományi tekintetben, melly út' eredményei a' maga idejében hasonlólag elő lesznek terjesztve.

VII. A' könyvtár', mellynek bővítői közt az academia ez évben is főleg elnökének nagylelkű bőkezűségét tapasztalta őszinte hálaérzéssel, összeiratása bevégeztetett, 's már most rendszeres felállítása van munkában; a' *pénzgyűjtemény*, mellynek alapítóját hasonlólag intézetünk' főnökében tiszteljük, magyar osztálya I. Istvántól I. Józsefig, őrzője által nemcsak rendezve, de szoros-tudományilag leírva is van. 'S így közelít az idő, midőn az academia tudományos eszközei' használatában is részeltetni foghatja a' közönséget.

VIII. Külföldi viszonyainkat illetőleg, ez évben az amerikai philosophiai társaság, 's a' bajor, cseh, porosz és skót kir. akademiák és társaságok' küldeményeiben vettük folytonos figyelmök' örvendtető zálogait.

IX. Tagjaink' sorában, ez év, fájdalom! sűrűbben ejte hézagokat. Igazgatóságunk *Péchy Imre* septemvirben igen buzgó tagját vesztette el. Tiszteleti társaink' sorából egy köz tiszteletű férfiú dőlt ki, irodalmunknak, egy kevesbbé derült korban, munkás művelője, *Budai Ézsajas* superintendens; a' rendesek közül *Kossovich Károly*, fáradhatatlan férfiú, egy történet- 's egy törvénytudományi pályamunka' koszorús írója; a' levelezők' sorából *Baricz György*, épen midőn a' társaságot a' haditudományi műnyelv' dolgozásában kezdé segíteni; *Csató Pál*, derék szépliteraturai írónk, 's több hasznos nyelvmunka' szerzője; *Hoffner József* szorgalmatos orvosírónk, és *Magda Pál*, egyik philosophusunk, és egy jeles magyar statistica' szerzője. — Adja isten, hogy a' hiányokat, miket ők tudományban és életben hagytanak, újabb erők

¹⁾ Megjelentek a' Tudománytár' értekező része' XII-dik kötetében (1842).

által minél előbb pótolva lássuk; de neveik akkor is az érdemnek tartozott méltánylással legyenek említve közöttünk!

VÁLASZTÁSOK,

1841.

A' sept. 3. volt nagy gyűlési ülésben tiszteleti tagul választott *Pulszky Ferencz* rt.; ennek ekképen megürült nyelvtudományi rendestagi helyére *Jászay Pál* lt. Hasznosnak látván a' gyűlés a' törvénytudományi osztályban levő ürességet is betölteni, erre az igazgatóságnak kinevezés végett első helyt *Fogarasi János*, második helyt *Tóth Lőrincz*, harmadik helyt *Bertha Sándor* lev. tagok ajánltattak; a' Kossovich Károly rt. halála által a' történettudományi osztályban megürült helyre *Horváth Mihály* lt.; végre levelező tagokul *Henszlmann Imre*, *Hunfalvi Pál*, *Kriza János*, *Kubinyi Ferencz*, *Lugossy József*, *Peregriny Elek*, *Török János* és *Trefort Ágoston* választattak.

IGAZGATÓ TANÁCS' GYÜLÉSE,

KÉT ÜLÉSSSEL, SEPTEMBER 3. ÉS 4-D. 1841.

Ebben

I. Olvastatott a' fens. főherczeg-nádor-pártfogó' k. levele a' két elnöknek 1841-re történt királyi megerősítéséről.

II. Az elnök a' pénztárnak juliusban véletlenül tett megvizsgálásáról tudósítá a' gyűlést, miszerint pénz és irományok (u. m. az alapítvány- 's kötelező levelek és a' számolókönyvek) teljes rendben találtak.

III. A' pénztári hivatal' 1840-ki számadásai szokott módon mind a' tiszti ügyész, mind egy igazgatósági biztosság által szorosán megvizsgáltván, szinte rendben találtak.

IV. A' társasághoz újabban tett következő ajánlatok jelentettek be, melyekért ezennel nyilván is kifejeztetik az igazgatóság' köszönete: 1) *Pollack* Márk pesti izraelita nagykereskedő 1840. oct. 22. kelt alapítványlevele' erejével 42 pftnyi évi járulékot alapított, melly summa általa 's halálózása után özvegye által évenként lefizetendő leszen, mind-

kettőjük' kimúltával pedig 700 pft. járuland vagyonjokból az acad. pénztárába. 2) *Jerney János* rendes tag egy 3000 pgő ftról szóló váltóját szállította a' társaságra azon czélból, hogy ezen összegeg, kamataival együtt egy a' magyar nemzet' ázsiai maradéka, rokonsága, úgy ottani történeti emlékei' kinyomozására rendelő utazásra fordítassék, melly útnak, academiai utasítás mellett megtételére, ha körülményei engednék, magának tartá fen az elsőseget. 3) *Péczeley József* rt. 1841. aprilis' 15. költ alapító-levele' erejével 5000 pftot olly feltétel mellett alapított, hogy ezen summa az évenkénti kamatokból mindaddig növekedni engedtessek, míg évi kamataiból (a' társaság' alaptőkéje' nevelésére fordítandó hatodnak levonta után) száz aranyos jutalom formáltathatik, melly évenként egyik esztendőben egy a' magyar (legszelesb értelemben vett) történettudományból felteendő kérdés' legjobb megfejtőjének, másikon egy tárgyát ugyancsak a' magyar történetekből vett drámairónak adassék; kérvén az academia, hogy mindkettőben a' biráskodást, az elsőben a' kérdésfeladást is vállalja magára, 's mindent a' jutalmak körül általa gyakorolni szokott módon végezzen; kikötvén még különösen: a) hogy a' történettudományi kérdés' kidolgozására mindenkor két esztendő engedtessek; b) hogy a' drámai jutalomért ne csak az azon esztendőben, melyben éppen a' jutalmazás' sora, hanem a' felebbiben megjelent minden (főlebb meghatározott tárgyú) drámák is vihatnak, kivevén csupán a' régibb drámai nagy jutalomban netalán már részesülteket; c) számba csupán magyar nyelven irt munkák jöhetnek; d) mindegyik jutalom csak úgy adathatik ki, ha lesz mű, mellyet arra az illető academiai bíróság érdemesnek ítél; ellenkező esetben a' történettudományi jutalom fordítassék mindenkor az academia', a' drámai pedig a' pesti nemzeti színház' pénzalapjának szaporítására; e) ha pénzváltozás, vagy akármelly véletlen eset által valamikor a' tőkepénznek hía esnék, függesztessenek fel a' jutalmazások mindannyiszor 's mindaddig, míg a' tőke maga magát kiegészíti; f) ha eljő az idő, mellyben a' magyar játékszín' teljes kifejlésével, a' nemzeti színművész' elégséges ösztönt és jutalmat talál a' nemzet', a' mívelt nagy közönség' részvételében, meghatározni ezen időpontot 's azon-tul a' drámai jutalmat más, a' kor' szükségeinek inkább megfelelő, szellemileg rokon célra fordítani, az academiától függjön; g) ha az academia megszűnnék, valamint egyedüli, úgy teljes joga legyen az academia'

akkori igazgatóságának ezen alapítványról szabad tetszése szerint, de csak valamely hazai, tudományos intézet javára rendelkezni. — Melly ajánlat e' módon elfogadtatván, a' pénztárhivatal annak az alapítvány' értelmébeni kezelésére utasítatott, azon meghagyással, hogy mihelyt a' summa annyira nő, hogy kamatai' öt hatoda 100 aranyra rugand, az igazgatóságnak jelentést tegyen. 4) *Tököly Szabbasz* kir. tanácsos 2000 pftot tett le a' társasági pénzalap' nevelésére. 5) *Gózon* György sz. fejevári szentszéki ülnök és jegyző „Egyházi törvénykezés“ czimű munkájából 30 példányt ajánlott; ára mindeniknek 1 ft. 40 kr.

V. A' nagy gyűlés által nyomtatás végett fölterjesztett következő kéziratoknak tiszteletdíj határozatott: 1) *Edvi Illés* Pál ltagnak a' „Közhasznú Kézikönyv“ harmadik javított kiadásaért 6 ft. pp. ív szerint. 2) *Hoblik Márton* ltagnak „Szerém vármegye' ismereteért“ ívenként 3 arany. 3) *Vajda Péter* ltagnak *Cuvier'* Állatországa' II-dik köteteért hasonlóképen 3 arany ív szerint. 4) *Székhács J.* és *Taubner K.* ltagoknak *Plutarch'* *Parallelái'* második füzetéért ívenként szinte 3 arany. 5) *Jankowich Miklós* t. tagnak „Magyar könyvtáraért“ száz kötött példány. 6) *Kazinczy Ferencz* néhai rendes tag' árváinak *Lessing'* *Miss Sara Sampsona'* fordításaért ív szerint 4 arany.

VI. *G. Batthyány* Kázmér és *Nagy Károly* rt'. ajánlatok a' föld- és égtékék' készületei iránt ¹⁾ elfogadtatott.

VII. Az álló játékszíni választmánynak 184½-re ismét 400 pft adatott rendelkezése alá.

VIII. A' törvénytudományi osztály' helybeli harmadik tagságára a' nagy gyűlés által kijelelt három lev. tag közül *Fogarasi János* nevezetett ki egy értelemmel.

IX. *Péchy Imre* septemvir' halálával egy hely megüresülvén az igazgatóságban, arra titkos szavazás' útján egy értelemmel báró *Vay Miklós* septemvir választatott. Végre

X. Elnök és másodelnök, a' rendszabályok' értelmében, lemondván hivatalaikról, 1842-re egyetértőleg ismét megválasztattak 's kir. megerősítésük' kieszközlésére ő Fensége a' főhg-nádor-pártfogó kéretett.

¹⁾ L. feljebb a' 14-d. l.

TIZEDIK KÖZ ÜLÉS' TÁRGYAI.

SEPT. 5. 1841.

1. *Elnök'* megnyitó beszéde (I. felj. I. sz. alatt).
2. *Titoknoki* előadás a' társaság' 184 $\frac{1}{4}$ -ki munkálatairól (I. felj. II. sz. alatt).
3. A' régi műemlékek' befolyásáról az új művészetre, *Pulszky Ferencz* rttól (I. a' II. osztályban, II. sz. alatt).
4. Emlékbeszéd *Kossovich Károly* rt. felett *Zsoldos Ignác* rttól (I. alább IV. sz. alatt).
5. A' francia köztársaság' hadi szerencséje' okairól, *Kiss Károly* rt. (I. a' II. osztályban I. sz. alatt).
6. Emlékbeszéd *Budai Ézsajas* tt. felett *Péczely József* rttól (I. alább V. sz. alatt).
- 7—10. A' segédjegyző által felolvasva:

Jelentés az 1840-ki nagy jutalomról, 's több dicséretre érdemesített magyar munkák felől.

Irodalmunk' 1840-ki jelenetei között több nagy jelességű 's haladásunk' fényes bizonyossága gyanánt tekinthető munka találtatik, mellyek közül a' társaság kivált egyet akart kitüntetni, 's ennek az idei nagy jutalmat is odaitéle; czíme:

Az ipar' és kereskedés' története Magyarországon a' három utolsó század alatt. Irta Horváth Mihály.

mint olly munkának, melly azonfelül hogy korszerű, érdekes, és adatokban dús, irodalmunkban egyetlenegy a' maga nemében, 's mellyet a' reá fordított rendkívüli szorgalom és a' gondos előadás is kitüntet: olly tulajdonok, mik e' munkát a' közönség' figyelmébe nagy mértékben ajánlják.

Különösen kitünőknek találtattak még e' következő munkák:

Utazás külföldön. Irta Szemere Bertalan; két kötet.

Vörösmarty Mihály' újabb munkái; négy kötet.

Továbbá, betűrenddel:

Császár Ferencz' Magyar váltójoga és Váltó ovásai.

Győry Sándor: a' Felsőbb analysis' elemei, 2-ik füzet.

B. Jósika Miklós' Regényei XIII—XV-d. kötet.

Kölcsey Ferencz' Minden Munkái, első és más. kötet.

Figyelmet gerjesztettek még mint hölgy által készített közhasznú munkák:
Flóri könyve és Földesi esték, Bezerédj Amaliától.

Költ Pesten, a' m. t. t. XII-d. nagy gyűléséből, sept. 2. 1841.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1839-ben kitűzött törvénytudományi jutalomtételre érkezett pályamunkákról.

Az 1839-ki köz ülésben kihirdetett ezen törvénytudományi kérdésre: „Határoztassék meg a' büntetés' értelme és célja; adassanak elő annak biztos elvei, és ezekhez alkalmazható nemei; fejtsék meg: találhat-e köztök helyet a' halálbüntetés és mely esetekben; 's miképen és milly sikerrel gyakoroltatott ez a' régi és újabb népeknél, 's különösen hazánkban?“ tizenkét, rendben találtatott pályamunka érkezett, mik három osztálybeli r. t. által megvizsgáltatván, e' jelmondatú: Beccaria és Howard, és „Ne ölj“ méltattatott a' 100 arany jutalomra és kinyomatásra; mellynek szerzője ritka tárgyismerettel és tárgyyszeretettel járul a' feladat' megfejtéséhez, 's melly mind tartalmára, mind előadására nézve irodalmunk' mezején méltán a' legszebb foglalatások közé számítható.

Mellette a' következő jelmondatú munka: „Dum relego scripsisse pudet“, egyegy ívért 3 arany tiszteletdíj mellett kinyomatásra méltónak találtatott.

Felbontatván a' jutalmat nyertnek jelíges levelkéje, e' név tűnt elő mint szerzőé: Szemere Bertalan. Felbontatván a' tiszteletdíjt nyerté, kiviláglott hogy szerzője *Sárváry Jakab*, táblabíró.

Költ Pesten, a' m. t. t. XII. nagy gyűléséből, septemb. 2. 1841.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1839-ben kitett természettudományi kérdésre bejött pályamunkákról.

Az 1839-ki köz ülésben kihirdetett ezen természettudományi kérdésre: „Jellettessenek ki azon gyógy- és műtani testek, mellyek honunkban is teremnek vagy termeszthetők, 's mind a' mellett részint még most is külföldről hozatnak be, részint mind eddig kivitelre nem fordítatnak; mi ennek oka, 's miként lehetne azt eszközölni, hogy azok ne csak országunk' szükségeit pótolnák, hanem külkereskedési cikkeké is válhatnának?“ három pályamunka érkezett, mellyek között három osztálybeli r. tag' egy értelmű ajánlatára ezen jelmondatúnak: „Szegény ipar mellett szegény az ország, szegény a' haza“ ítéltetett oda a' 100 arany jutalom 's kinyomatás, minthogy röviden

ugyan, de alaposan felel a' kérdés' minden részeire, tulajdon gazdag tapasztalatiból hoz fel tudományos becsű adatokat, 's teljes figyelemmel kíséri a' legujabb fölfedezéseket, megismertetvén érdemökkel, mennyiben természettudományilag hazánkat is érdeklík.

E' mellett azon munka, melynek jelszavá: „Si quid movendum est, move,“ egy-egy ívért 4 arany tiszteletdíj mellett kinyomatni határoztatott.

Ezen munkák' jelíges leveleinek felbontása után kitetszett, hogy a' jutalomra érdemesítettnek szerzője *Wagner Dániel* vegytudor, a' tiszteletdíjra méltatotté pedig *Török József*, ötödévi orvos növendék.

Költ Pesten, a' m. t. t. XII. nagy gyűléséből, septemb. 2. 1841.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1841-ki drámai jutalomra érkezett pályamunkákról.

Az évenkénti drámai jutalomra a' határnapig beérkezett 9 színmű; de miután fájdalommal tapasztalta a' társaság, hogy ezekben a' drámának sem belső kellékeire nézve, millyenek szerkezet, cselekvény, characterek, indulat' és szenvedély' hű ábrázolata; sem külsőségekre nézve, minők a' következetesen egymásból folyó, szakadatlanul haladó dialog, bélyegző beszéd, hibátlan nyelv, zengzetes verselés stb nem láthatni dicséretes előhaladást, 's miután ennél fogva egy sem találtatott kinyomatásra méltónak, a' drámai jutalom, az academia' határozatához képest, ez úttal ki nem adatott.

Költ Pesten, a' m. t. t. XII. nagy gyűléséből, sept. 2. 1841.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

11. Az új jutalomtételek' kihirdetése.

Történetírási: Beköltöző őseink micsoda népségeket találtak hazánkban; meglepedésök után III. András' halálaig kik szállották meg ez országot; 's mellyik népmi befolyással volt nemzetünk' életére?

Mathesisi: Adassanak elő, a' szükséges rajzokkal felvilágosítva, valamelly hegyháton átszállító, 's vizét egy közös valópontnál nyerő hajózási zsilipes csatorna' tervezésének alapelvei.

Mindegyik' jutalma száz arany; beküldés' határnapja mart. 20. 1843.

III.

EMLÉKBESZÉD

GOROVE LÁSZLÓ LEV. TAG FELETT.

SZTROKAY ANTAL RT. ÁLTAL.

Hogy minden, mi teremtvé vagyon, mulékony, 's hogy az ész 's elme' szüleményein kívül e' földön semmi sem halhatlan, a' naponkénti halálozások tanusítják. De ha a' tudós embereknek kimulások is olly mindennapi volna, mint a' világbóli közönséges kiköltözés, nem lenne érdekes, de talán szokáson kívül is esnék, az erényeseket, 's tudományok által az emberiségre jótékonyan hatókat emlékbeszédekkel megtisztelni. Miután azonban tapasztaljuk, hogy jelen fejlődő tudományos állásunknál fogva, azon férfiaknak számok, kik a' honszeretet által lelkesítve, a' tudományokat nálunk terjesztik, eddigelé olly kevés, hogy ha közülök valamellyik kihal, úgy látszik, mintha a' tudományok is velök együtt haldokolnának, és minden tanulságos ismereteik sírba szállanának: kötelességünkben áll, hogy mindazok, kik hazánkban pályájokat az erény útján, 's a' tudományos körben jótékonyan végig megfutották, honunkban édes anyanyelvünket hiven ápolták, a' szép művészeteket, és tudományokat előmozdították, a' nemzeti csinosodást terjeszték, a' haladást elősegíték, következésképen nevök' örökítését megérdemlék, mint valamelly jövevények közölünk részvétlenül el ne távozhassanak.

A' görögök, és rómaiak, kiknek életszabály-, rend- 's tudományaikat tanulásaink által beszívtuk, még háborus időkben, sőt táborozás közepett az ellenséggel szemközt létökben sem mulaszták el az érdemekkel teljes övéiknek utolsó tiszteletüket megadni, 's nevöket hála, és érdemlett magasztok közt dicsőíteni. — Midőn tudniillik közölök va-

lamelly kitünő erényű vitéz vagy tudós honfi, akár rendszerinti, akár kétes események' alkalmávali halál' martalékául esett, annak honát, családat, jeles tetteit, tudományos hatását megemlíteni czélszerűnek tartották. Tudták ők jól, hogy szükséges a' hazára, a' közönségre 's nyomdokvilágra nézve is illyes tárgy emlékbeszédek, életrajzok, festések, szobrok 's egyéb megtiszteltetési jelek által követésre méltó példákat adni, az utódokat 's embertársainkat hason magas tettek 's erények' gyakorlatára gerjeszteni.

A' szerénység illyesekben élő tudósokat ritkán 's kevesebb fogannattal szokott részeltetni. Halál után azonban mind ezen megtiszteltetésük, nem tudom minő buzgóságos ihledelemnél fogva, sokkal komolyabban hatnak az emberre — úgy hiszem — mint a' nap, melyet az ég' kárpitain koronként pályázni látunk, soha szebbnek, soha szent érzelmeket gerjesztőbbnek nem tetszik, mintha az ég' ivét megfutván estvéneként leáldozik. Nincs különben a' dolog a' tudományok' ápolóival; halálok után lángolóbban hevíti irántok mellünket a' háláadás' szent tüze, erősb föltétellel, 's szilárdabb elszántsággal követjük példájokat. Nincs is megtiszteltetés annyira a' maga helyén, mint a' melly érintett jellemű egyéneknek adatik, mert annak becsére csak a' halandók' ezen felekezete legfogékonyabb, minthogy a' dicső érdemekkel tündöklőknek is csak ő adhat illő méltánylást, 's szerezhethet nevökbeni állandó fenmaradást.

Illy végtiszteletre érdemesítette magát néhai Gattájai Gorove László, társaságunknak levelező tagja. Benne elvesztettük azon férfiút, ki anyanyelvünket már hajdan ennek elhagyatottabb korában forró kebellet ápolta, munkáival simogatta 's röges utait tehetsége szerint egyengette. Elvesztette a' haza egy érette buzgó fiát, a' király rendíthetlen hívét, hitvese az élet' pályáján őt nyájasan kísérő erős kalauzát, gyermekei boldogításokra törekvő édes atyjokat, barátai hűséges társalkodójokat.

Azoknak viselt dolgaikat, kik iparkodás, és lelkes igyekezet által önnön életszakok' tudományosi határán vagy rendkívüli cselekvések által a' sieteg nép' mindennapi körén túl hatottak, vagy találmányaik által az emberiségre jótékony befolyást gyakoroltak, történetirónak illik ugyan hiven, de minden pipere nélkül előszámlálni, 's minden részletességeket taglalva előadni, de nem a' szónoknak. Ez legjobban cselekszik, ha mind azokat, mellyek a' szónoklati körön kívül esnek, szerényen el-

hallgatja 's a' sokoldalú tárgyakat nem taglalgatván, e' részben azokat követi, kik e' roppant világot kis tekére lerajzolják, a' nagyot, a' fenégest képzeltek inkább, mint terjedelmesen előadják.

Elhallgatom tehát én is Gorove Lászlónak ide nem tartozó vonásait, nemzetségi, rokonsági, 's főfőkkel való viszonyait, nem számlálom elő az övéi' szerencsétlenségeket tárgyzó iparjainak ágazatait, gazdasági intézményeit, szerzeményeit, nem említem élete' folyásának apróbb körülményeit, nem adom itten egész életrajzát, amugy is ismeretes volt kiki előtt szerénysége, jótékonysága, szilárd magaviselete, és mértéktelensége; csak azokra szorítom rövid előadásomat, mellyek tudományos kifejlődését, munkálkodásait 's tudományos állásával kapcsolatba jövő foglalatosságait, valamint szinte mind ezen társaságai mind ezen kívüli igen fontos hatásait illetik.

Gorove Lászlót nekünk a' regényes Erdély adta. Ő 1780-dik esztendei tavaszelo' 2-kán Belső-Szolnok vármegyei Szamosújvár királyi városban nemes szüléktől született. — Már gyermekkorában kitünő, 's a' szerencsén felülemelkedő elméje, melly szüntelen az örökönységnek vágyával, a' tudásnak szeretetével foglalatoskodni szokott, az ő fogékony, 's minden jóra, szépre hajlékony esze, melly a' veszendő dolgokkali bajlódást mellőzve, az alantiságból kikelve, 's nemes törekvésekre idomítva, még élete' zsengejében édes atyja 's áhítatos édes anyja által ápoltatott, 's az élet' szabályai szerint, bölcsen kormányoztatott, valamint előbb ő reá mint zöltsége' gyenge virágában létezöre nézve igen ideje korán elhunyt édes atyja, úgy utóbb jó nevelői, és tanítói is az isten és előljáróság iránti tiszteletet, szorgalmat, és a' tanulási vágyat okosan tudták érzékeny szívébe csepegtetni. Derék oktatóitól beszivott erkölcsös elvekhez hiven ragaszkodván, önvallomása szerint sok elválasztó kétes szempillantatokban érzette a' mindenhatónak segedelmező karját valamint vigasztaló adományait is.

Már tizenhat éves tanuló korában 1796-dik esztendőben, kolosvári játékszínen, tanítói 's előljárói' megegyezésökkel, több tüzes tanuló társaival együtt, Kotzebuenak *Emberggyűlés és megbánás* című magyarra tett színdarabja' eljátszásával bizonyította anyanyelvünk iránti forró buzgalmának első heves kitörését, 's e' merény által a' nemes bátorsá-

got magában szilárdul megalapította, minek utóbb sok világi viszonyokban nagy hasznát vette.

Ifjú korában jó kalauzolás után az ékesen szollásnak kellemetességeit is megízlelte, 's bájolóbb eszmék' felfogására, tiszta és kedvelhető irszerre idomult, ezen jó tulajdonság, utóbb írói pályájára is illatózó virágokat hintetett, 's ébrékeny lelke másolatokra 's fordításokra nem szorulván, napfényre csak eredeti munkákat bocsátott.

Szüléinek halálok után atyja' vagyonára ásitózóknak kajánkodásait huszonkét esztendő korában, tökéletes idejűségre kiváltságot nyervén, legyőzte. — Mert szokás szerint nekie is küzdeni kellett sok kellemetlenségekkel, minthogy minden, a' ki sasként a' nap felé törekszik, 's a' dicsőség' fokára emelkedik, ottan szemközt találja az irigységet, mellynek üldözése gyakran ott sem ér véget, hol a' természet rendszerint az életnek véget szokott szabni.

Atyja' halála után az 1810-dik évnek nyara reá nézve igen nyomos volt. Jobb voltának előérzete tágasb kinézések, 's könnyebb boldogulhatási remények által vezéreltetve, ekkor hagyá el azon országot, melly lételét, erkölcsi, tudományi, és vallási formáltatását adta, — elhagyá azon ohajtással Erdélyt, bár ha a' magyarok' nemtője azt nemzeti viszonyainkhoz, köz érdekeinkhez közelebb bájólná. — Beköltözött Magyarországra, a' kenyér' sík oceánjára, a' viszhang nélküli alföldre, mellyet előbb beutazván, annak széles téreiben, kalangyás sikamában az öszveszorítást nem szenvedő lelke nagy gyönyörűségét lelte, az ottani meszsziire kiláthatást igen igen megkedvelte, 's melle a' nagy síkságon mintegy könnyebben pihegett, mint a' bérczes hegyek' ormai között, 's mint a' következés mutatja, azután is úgy intézte lépéseit, hogy vagyonai a' síkságon, ne a' messze kiláthatást gátoló hegyek között fekügyenek.

Bejövén Magyarországra, itten is talált jó barátokra, akadott jó akarókra, itten sem maradtak érdemei ismeretlenek; mert valamint a' napnak sugárait mindenütt fel lehet találni, úgy Gorove tagtársunknak szép tulajdonai Magyarországra is minden jóknak szemökbe ötlöttek. — Ugy vagyon, a' tűz átvitelközben nem csak hogy ki nem alszik, sőt elevenebb szikrára gerjed. A' növények ha általültetvék, jobbára szebben virulnak fel, úgy a' jeles elmék honokon kívül gyakran valódiabb ingert kapván, magasabb eszmékre emelkednek. A' nagy elmé-

nek, 's az erénynek épen az természete, mi a' gerjedő lángnak, hogy tudniillik soká egyik sem lappanghat, egyik sem maradhat soká rejtve, hanem mindenik hamar kitünteti magát. Úgy lón Gorove Lászlóval is a' dolog, érdemei Magyarorszában is nyilvánosakká lévén, e' honban is sok vármegyei megtiszteltetés és jeles megkülönböztetés követte. Felsőbbek által hivatalviselésre is felszólítatott, de nekie a' tudományokhoz vonzalmánál fogva a' hivatalokkal természetes ellenkezése lévén, sőt érzékisége sem javasolván, semmi hivatalt nem vállalt, megelégedvén ha házi, és gazdasági dolgai jól folytak, 's lelki nyugalomban éldelelhetette iparkodása' gyümölcseit; de e' mellett el nem mulasztotta a' közjónak is előforduló alkalmakkor tömjénezni, 's boldog élvezetét háza 's övéi' körében kereste, 's az emberi élet' rövid voltát elmejelességeivel pótolta. A' hivatalra vágyókat szemügyre vévén, látá, hogy ohajtásaikkal szünet nélküli küzdésben vagynak, 's kívánataik' nem teljesedése' esetében boldogtalanoknak érzik magokat, így sorsokkal meg nem elégedvén, magokat készakartva szerencsétlenekké teszik. Illyetén vágyakat tehát mellőzve, azon nagy férfiaknak példájokat követte, kik elmeszüleményeik, honszeretet, 's boldogítás által nyertek fejek körüli örök fénykört, kiknek nevök még akkor is tiszteletben tartatik, midőn hatalmas egyedek javaiknak, kincseiknek, erős váraiknak, fényes palotáiknak, 's kény-ápolta tetemeiknek az utóvilágban már nyomára sem akadhatnak. Megtanulta ő, hogy vagyon az embernek egy ötlet kielégítő boldogsága, mellynek érzete az istenséghez legközelebb emeli, 's nyugodt lelkiismerettel párosítva, igazi szilárd gyönyörben részelteti őtet; jól tudta ő, hogy a' halhatatlanságra törekvő egyén, éjjel nappal a' tudományoknak, 's a' közjónak áldozik 's olly szent vágy foglalja el, melly titkos törvény által a' hasonszenvű lelkeket magához vonván, velök a' dicsőség' elnyerésében vetélykedik.

A' tudományok és gazdasága körül mindig talált tennivalót. Mert valamint a' jól rendezett kertben mindig van, az ember mit nyesegetsen, tisztogasson, ültessen, úgy a' tudományok' kimeríthetlen körében, a' valódi, 's a' henyeségtől irtózó lélek mindig lelhet éldeletet 's foglaltosságot.

Megfelelt Gorove hivatásának mint jó hazafi, férj, atya, és barát, megfelelt azon tartozásnak: miszerint e' hont a' tudományok által előbb-

re segíteni 's a' csinosodásnak magasabb polczára emelni, szent kötelesség. Ha ki hazánkra nézve a' mult idők' roppant kietlenébe tekint, 's figyelmére méltatja, hogy létezett egy korszak, melyben e' nemzet' nyelve maga honából majd majd száműzetett, következésképen tudományos haladása gátoltatott, nem lehet nem tisztelnünk azon férfiakat, kik nemtőként ősi kincsünket forró kebellet ápolták, elhagyatott korában gyámolították, 's ezen mostani szebb idő' virultának általadták. Ezek' nyomába lépett Gorove László elhunyt tagtársunk is, ki már mint felebb érintettük, 1796-dik évben tanuló korában a' kolosvári színpadon fellépve Árpád' nyelvét felvirágoztatá, ki utóbb 1801-dik esztendőben Faludi Ferencz, Dugonics András, Kazinczy Ferencz nagy nevek' példájára, azoknak irszerőket követvén, írói pályáját, — az utóbb nyomtatás alá is került — *A' Jegyesek Karthágóban* — czimű eredeti, és vitézi történetet magában foglaló munkájával megkezdette, valamint szinte az akkoriban még sinlődő színészetünket is — *Jecsid és Haba* 's az *Érdemes Kalmár* nevű 's még akkor gyéren számlálható eredeti szindarabjaival gyámolította. Azon irány' korától kezdve egész haláláig folytatta tudományos munkálkodásait, a' tájleírások 's régiségek körüli kutatásait, mellyek iránt megjegyzésre méltó, hogy minden dolgozatai jobbára honi tárgyuak, és eredetiek, mellyek életrajzában jelesen előadatvák.

A' tudományok és nyelvismeretek' édessége által megihletve, valamint a' magyar nyelvet tökéletesen birta, úgy a' deák, német, olasz nyelveket is jól tudta. Több jeles munkákkal is gazdagította vala literaturánkat, ha már hajlottabb korában szemeinek közben jött elgyengülése pihenést alig ismerő szorgalmát nem gátolta volna.

Megnyervén Gorove királyi adomány által Temes vármegyében kebelezett Gattája helységet, 's látván azt, hogy e' hazának azon vidékén, a' haza' nyelvének jogát idegen besze bitorolja, ezen körülállás nemzetiség iránti buzgalmát, a' legfentebbi fokra emelte; miszerint legelső igyekezetét arra fordította, hogy némelly szabadságoknak engedésével több magyar helyekre szélyelbocsátott hirdetések által Gattájára magyar lakosokat édesgessen, 's nekiek az általa alapított imaházban az isten' igéjét magyar nyelven szolgáltatassa ki; és így a' magyar gyászidők' multa után, az idegen nyelv-elfogta Bánságban, elhunyt tagtársunk' iparkodása következtében, Gattáján hirdettetett legelsőbben az isten' igéje ma-

gyarul, 's általa kezdett magyarosodni mind Gattája, mind ennek vidéke. A' nyomdokvilág nem hiendi: a' magyar nyelv mind itt, mind az egész honban mi nehezen vitta ki jogát, mennyi ellenszegülésre talált. Adja isten, hogy e' nehezen hiendés' korszaka mennél előbb elérkezzék. Gorove' gattájai magyarai sem lettek mentesek az ellenszegülőknék üldözéseiktől, sőt sokan a' miatt elkeseredve, fölkerekedtek honaikba visszatérendők. De győzött tagtársunk' ápoló és vigasztaló állhatatossága elannyira, hogy diszes magyar iskolát is alapítván, annak az a' szerencsés következése lőn, hogy az oláh gyermekek is magyarul kezdének tanulni, és így utóbb a' magyar telep virágzó állapotra jutott, 's nem csak Gattáján, hanem az a' körüli falukban is gyökeresedni kezdett a' magyar nyelv. Illy jó következése lőn Gorove' csüggedhetlen törekvéseinek. Az akadályok élénk fáradozását szilárdabbá tették. Mint a' szél ha tág téren teszi fuvását, azon szabados terjedelem által ellankad 's megoszlik, ha a' föld' kebelébe szorul, azt megrázza, 's onnét erőszakkal kitör: úgy győzedelmeskedik az erős, állhatatos, és nagylelkű egyed az ellene tódult gátló akadályokon.

A' nemzetiség 's nemzeti nyelv' tárgyában tett 's felebb előadott jeles érdemeiért 1835-dik évben néhai Gattájai Gorove Lászlót társaságunk levelező tagjává választván, mind dolgozása' folytatásával halmozta méltatását, mind pedig tudván azt, hogy nem csak atya, hanem honfi is, érdemeit, a' tudományosság' nyomosabb előmozdítására, testvéreivel együtt nevezetes jutalomalapítvánnyal nevelte, 's annak miképen leendő kezelését ezen academiára bizván, használatát czélirányosan elintézte, 's az utódiak' hálájára magát ekképen is érdemesítette.

Illy jeles férfit veszténk el ő benne, ki tudományos iparkodása és feddhetetlen élete által, minden jóktól tiszteletet vonzott magára, 's vallási buzgóság, hit, 's jótékonyság által legyőzván minden rémleteket, letisztázván minden földi salakot, az örök élet' koronáját elnyerendő, közölünk a' szent városba, a' boldogítónak lángvárába költözött.

Noha ugyan a' fájdalomnak legnagyobb kiváltsága a' hallgatás, 's midőn a' bús elme e' beszéddel hosszasan öszve kezd barátkozni, a' szomorúság és fájdalom már enyhüléshez közelget, de még ezen tapaszt-

talás mellett is keserű érzetek közt nem mellőzhetem azon ohajtást nyilvánítani: adjon az isten sok illy hasznos hazafit, társaságunknak több illy jeles honi érdemekkel tündöklő tagot, kinek mig élt, nyomos volt a' tudományok körüli munkálkodása, kedves barátsága, halála után pedig élénk maradand nálunk emlékezete.

IV.

EMLÉKBESZÉD

K O S S O V I C H K Á R O L Y R T. F E L E T T.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' X-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPT. 5. 1841.

ZSOLDOS IGNÁCZ RT.

Vita, si scias uti, longa est.
Seneca.

Szomorúan, és csupán a' t. társaság' becses megbizásának hódolva lépek ezen helyre. Szomorútól senki jelest ne várjon.

'S ha ki e' szomorúság' okát tőlem tudakozná, attól előbb megkérdezném: vesztett-e már el társat, kit nem csak szeretett, de tisztelt is? És ha e' veszteség' sebző élet a' gyakoribb események bárki előtt megszokottá, tehát kevésbbé vérzővé tompították volna, azt kérdezném: hogy midőn testület, melyre a' nemzeti míveltség' irányadásának dicső, de annál nehezebb feladása van bízva, — társaság, melynek fölösleg számu érdemes tagjai soha sem lehetnek, — intézet, melyhez a' hon' szebb reményei kapcsolvák, 's melyet épen azért méltán éber figyelemmel kísér a' közönség, nem csak kipótolható tagszámban, de kitünőbb érdemeseiben szenved veszteséget; midőn a' csak alig született, 's már is erejét haladó követelésekkel terhelt magyar academiának érdemteljes munkás tagja múlik ki: akkor annak buzgó tisztelője, 's érdemetlen egyik tagja ne búsuljon-e? És végre ha valakit pártérdek, káröröm, megsértett hiúság, vagy bármi más nyomorúlt bűn még erre is érzékeltenné fásíthatna; a' kínos érzet' keserű fájdalmától bátorítva néznék sze-

mébe, 's követelném tőle: hagyja szomorkodni a' búsongót, mert bújja méltó; hisz' a' haza egy hű fiával szegényebb: Kossovich Károly meghalt. 'S ki ezt tudja, e' hármas veszteség-okozta méltó szomorúságot, hiszem hogy méltányolja, 's búsulni fog.

Ámde ha akkor, midőn a' jó 's rossz sok híreket egyforma sebességgel szétrepítő hirlapok' szárnyaín mindenikünk' magányába eljutott ime' csapás egész valónkat leverőleg elfoglalván, elvesztett érdemesünk' árnyékának, a' magános bánat' tiszta könyűivel áldozhatánk; 's nem találkozhatók szentségtörő, ki tiszta érzetünket számon kéréssel merészelte volna háborítani — mert a' bű korlátlan sajátunk, mint sok más nem! — nekem parányinak ezen felül még ama' nagy feladás is jutott, hogy e' köz bánatot kifejezzem.

'S ha igaz — min senki nem kételkedik — hogy örömet, mint fájdalmat, tolmácsolni kellemesebb: a' méltó bánat' előadása, annak érzett fájdalmait, csak kettőzteti. Azonban úgy hiszem, hogy épen ez édes kínos kötelesség' teljesítése az, miben szózatom' gyengesége mentiséget reménylhet. — Mert mikép:

Már az ó korban szerencsésnek nevezteték ama' hős, ki tettei' örökítőjét jeles íróban találta fel: én mint az új kor' ivadéka, meghagyván a' régieket saját érdemeikkel, 's példáikat inkább a' mai korban szeretvén fölkeresni, épen illy tekintetből tartom korán elhunyt Kölcseynek szerencsésnek. — 'S ha Kossovichnak csendes erényeit azon *kedélybe mártott bús toll* tünteté vala előnkbe, mellyről szintolly szépen, mint igazán mondaték nem régiben, hogy „tűnie kell, ha neve' kitétele nélkül is ráismer a' nemzet kedveltje' vonásira;“ tudom, hogy erényei, mint tiszták voltak, az utókor előtt is tiszta fényben ragyognának. Mert a' jót csak eredeti mivoltában kell kimutatni, hogy minden jók azonnal tiszteletére önként hajóljanak. De ehhez megfelelő erő kell, mit istenek csak választottiknak adának.

Épen olly szerencsésnek mondhatja magát más részről a' szónok is, kinek elég egy ország-, vagy tán világ-ismerte és így tisztelte nevet csak említeni, 's e' szóban már minden mondanivalóját kimeríté.

Midőn ahhoz, hogy a' csendes béke' malasztjait élvezett egyszerű polgárt, a' hazafiúi áldozatokkal nem szentesített magány' emberét, a'

nem csillogottat de fénylettet, nem nagy világ', de kis haza' fiát ki-
tüntessük: meggyőződést szülő előadás kívántatik. Mit érezvén, mi
csekély bennem, tisztelt hallgatóim' kegyes engedékenységeért esede-
zem. —

Kossovich Károly decembere' 16-kán született azon 1803-dik év-
nek, mellynek 364 napjain ha semmi nem történt volna, és így mind
azok örök feledékenységre volnának is méltók, a' naptári *közönséges*
esztendő címét ez év már csak azért sem érdemelné, mert 14-dik
octobere ama' nagy hazafit, 's én részemről dicsekedéssel mondom,
tagtársunkat, Deákot ajándékozá a' hazának. Születése' *) helye Ivánka
Nyitra megyében. Gyermekeknek csak születék, de olly kevés ideig volt,
hogy a' benne már gyenge korában felébredt szónoklat és költészet irán-
ti különös hajlam, az idő előtt érettet, természeti rendes foglalkozásai-
tól csakhamar eltávolítá. Amazt alkalmi beszédek, és prosai dolgoza-
tok, ezt latin versek' készítésén kívül, főkép a' romai költők', jelesen
Virgil' Aeneise' szorgalmas és szenvedélyes tanulása által tanusítá any-
nyira, hogy ezekkel még séta, és mulatás közben sem hagyott fel.
'S e' hajlam arra vitte az erejét mérni, 's tárgyát ehhez választani még
nem tudó ifjút, hogy a' franczia háborúkat, Bonaparte tábornok' ae-
gyptusi hadmeneteig vitt latin eposában, megéneklé.

Philosophiát, vagy — mint hazánk' nagy fia legújabb munkájában
nevezi — bölcséletet 's tán mondhatnók: bölcs életet a' pozsonyi kir. aca-
demiában tanult. 'S nyelvek- és szép mesterségekbeni több oldalu ki-
míveltetése itt kezdődik. Muzsikát, jelesen zongorán játszást, rajzo-
lást, tánczot itt tanula. 'S ha a' mások' zenéje utáni tánczolásra már
önállási érzete sem engedte soha alkalmassá válhatni: búskomoly ke-
délye, és vas szorgalma, a' zongorán csakhamar a' legnehezebb darabok'
urává, tanítója' mesterévé magasíták. 'S mikép a' tájfestések' és jellem-
fejek' rajzolásában rövid idő alatt nyert ügyességén csak bámulnunk le-
hete, kik vele ugyanazon iskolában, 's ép azon mesterektől is tanítat-
va, kísértük magános tanulmányit is: az angol, franczia és olasz nyel-

*) Kossovich' életpályája' leírása, az academia' elnökségéhez irt saját leveléből —
még kifejezéseinek is lehetőségig megtartásával — van előadva.

veknek, két év alatt sajátjává tétéle, méltán számíthatá velünk őt a sok talentummal megáldottak' sorába.

Írói hajlama legelsőbbben az iskolai tanulásban nyert kifejlődést. Mert a' bölcséleti tanokat fejtegető oktató' szavait, midőn mások csak hallgatók, ő tollával kíséré, a' jegyzeteket oda haza rendbe szerkeszté; 's így, midőn némelly hallgató társai lemásolt iratokból tanultak, neki önszerkesztette logicája, metaphysicája, és ethicája voltak.

De midőn, hogy belőle valami jeles lesz, az életre készítő tanulmányokban már kitetszett: azt, hogy mi lesz? sajátképeni élettudományának, a' törvény', 's különösen a' természeti törvénynek felfogása tünteté ki.

A' törvénytani utolsó évet ugyan Pozsonyban, szeretve tisztelt tanítónk Szlemenics Pál urnak örök hálával említendő oktatása alatt végezvén, hogy olly szép elmék, mint Nádasdy Ferencz és Leopold, 's Erdődy Sándor grófok, Tarnóczy Kázmér, Martiny Fridrik és Nagy István mellett is, Kossovich kitünő volt, szintugy az ő dicsősége; mint jelesíti azokat, kik közt hogy kitünjék, Kossovich Károlynak kelle lenni.

1824-ben ügyvédi oklevelet nyervén, hazánk' szebb jövődjének alapja' letételén, az 1825-ki országgyűlésen egész befejezéseig szakadatlan részt vőn, mint Nyitra megye' akkori jeles követjei melletti gyakornok, és egy távollevő grófnak követje. Melly idő alatt e' fontos országgyűlés' tanácskozásait szakadatlan figyelme', 's lankadni nem tudó szorgalma' tárgyaiul kirekesztőleg tevé. Itt fejlődött ki a' mindennap hallott hazafias előadások és országgyűlési naplók' 's iratok' kedvelt olvasása által keblében a' honügy' forró szerelme; 's a' jövő pályát jellemző buzgalom itt magasult szent érzelmekké. Országos ülésekbe pontosan eljárván, a' tanulni-vágyás figyelmezésre, a' tisztelet hallgatásra készteté; de a' szólók' előadásait, 's ezekből keletkező vitákat, az országgyűlés' kezdetétől fogva végeig, állva, vagy falhoz támaszkodva, avagy térdére hajtván papírját, utóbb könnyűséggé változott ügyességgel, inkább szórövidítések, semhoggy jegyek által, inkább eszméket jegyezve, mint szavakon kapkodva, felfogta, mert megértette. Így görbedezett ő a' haza' atyjái' bölcsesége előtt, hogy utóbb ő is

férfias egyenességgel megállhasson. — Így tanult, hogy tudhasson, 's minekelőtte tanitna, előbb magával lehessen tisztában. Boldogok, kik hasonló megbecsülhetlen alkalmakat így használnak; 's valóban ha mindenikből közülök Kossovich Károly nem válhatnék is, de újjal lehet a' belőlök leendett férfiúban is kimutatni: ez használta idejét, mert okult, mielőtt oktatóképen föllépett volna.

Kossovich Károly azon országgyűlés' kerületi naplóját minden ülés után, ülések 's napok szerint, rendszeresítve több száz ivekre terjedőleg elkészíté; többi része mindeddig csak jegyzetekben — de becses jegyzetekben — maradván; melly mostoha atyja' örököse' könyvtárában létező kincsnek birhatását, szabad legyen a' magyar academiának, a' tisztelt birtokos' hazafias érzetétől bizton reményleni.

1826-ban a' Sopron megyei követnek, — kit megnevezés nélkül is nagynak ismer a' hon, — egyik kerületi ülésbeni azon előadása által, hogy: „Sajnálni lehet, hogy Montesquieu: *De l' esprit des loix* hires munkájának magyarra fordítása, és így olvasása, 's hazánkban terjedése gátoltatik!“ esetiesen figyelmessé tétetve, miként tűzszikra a' gyűlékony anyagot lángba borítani képes, őt rögtön e' munkának szenvedélyes olvasójává, vagy — mivel nála olvasni és tanulni egy vala — azt rendes tanulmányává varázsolta. És hogy némelly fejezetjeit jobban emlékeztetébe vésesse, azokat fordítgatta; a' fordítmányokhoz utóbb saját ötleteit, gondolatjait függesztvén. — 'S így gondolat gondolatot szülvén: „*Alapállítások, 's következtetések*“ cím alatt irt munkájában, a' köz- és magány-jog' többféle tárgyairól önállólag értekezék.

Igy keletkeztek „*A' birói hatalom' gyakorlásáról és Mennyire avatkozhatik a' törvényhozó a' polgárok' cselekedeteibe?*“ című értekezései, mellyeket saját szerénysége *zsengéknek* nevezett, de a' mellyek, csak az utóbb készült még jelesebbekhez mérve, mondathatnak azoknak.

Azon országgyűlés befejeztetvén, ritka kitüntetés érte megyéjében, mert a' követek fáradalmát és csüggedhetlen szorgalmát méltányolván, mit, közönséges irnoki foglalatosságain kívül, különösen a' követségi toll' vitelével is tanusított: az 1827-ki követjelentési közgyűlésben ezt nyilván elismerék, 's őt az összesereglett rendeknek ajánlák. Mi is, köz méltánylat' jeleül, jegyzőkönyvbe iktattaték.

Még 1826-ban a' követek' ajánlatára, folyamodása nélkül, aljegyzőnek kineveztetvén, e' hivatalát 1837-diki május' 9-ik napjáig viselte. Hogy tovább nem, azt, bármi körülmények okozák is, a' közjó' tekintetéből, csak sajnálhatni.

Magán mint köz életünkben érni szokott legsúlyosabb csapások, 's kinszenvedések' egyike: azoktól, kik közt vagyunk, nem értetni. Ennél kinzóbb csak a' félreértetés. Mert ha tagadni nem lehet, hogy magános életpályánkon is a' megosztott öröm, kettős öröm; midőn a' megosztott bú csak fél bú marad; minél magasabb közéletbeli hivatásunk, egyedi életfeladásainknál; minél inkább letörpül a' jobbkeblűek előtt a' magán érdek a' közjónak óriása előtt: a' köz pályán nem értetni annál sebheszőbb kín. De e' kín miatt nem csüggedni, 's tenni, mit tenni kell, bár egy világ' romjai hulljanak is ránk; ez jellemzi a' férfit; itt a' feladás' dicsősége! —

Korunk kellemesebb esti mulatságai közé számítja, midőn valamely szép daljátékban föllép egy remek énekes, a' jelest méltatni tudó nagy közönségnek elébe, művészi érdeme' teljes érzetében, 's mikép harcban, úgy itt is, mintegy a' sokaság-nyújtotta bátorsággal zengi el a' szivrázó dalt; és alig végzett énekére, az őt értő kar felkapja utóhangjait, és mintegy *ugylegyent* sajátyszerű örömtelve, 's örömgörgetve viszhangoztat.

És midőn illyesekben gyönyörködünk, mit igényelhet tőlünk a' rengeteg' sűrűbe kárhoztatott kis fülemile, melly árva szíve-sugalta magány dalát, senkitől nem hallatva, senkitől nem figyeltetve, az éj' sötétében is egyforma csüggedetlenséggel, rokon érzelmű párt keresve, csattogtatja. Az utas, kiben értelem, 's érzelem helyén van, bámulja a' kis dalnokot, és irigylő a' bereknek. De a' liget' hatalmas lakosi föl sem veszik, mint honi művészt szoktunk, sőt remekét meg sem értve, csak ábrándozó csalogánynak gúnyolják.

Felséges feladás a' jó embernek, midőn arról kell gondolkoznia: mit mondjon, hogy megértessék; mikor sok helyt a' szónok' egyik feladása, azon aggódnia, mit ne mondjon? nehogy félreértessék!

Igen, értetni kellem, és őszön egyszersmind. Nem értetni, vagy éppen félre értetni: leverő kín. De ah! e' kint csak érezni lehet, és nem tolmácsolni; mikép nyomorúlt világosság az, mellyet színekkel lefesteni, nyomorúlt érzet, mellyet szavakkal kimagyarázni lehet.

Kossovichnak sem ama' nagy szerencse, sem ezen szerencsétlenség nem jutott egészen sorsosztalékul. Mert eszméit körzete meghallgatá, mit a' leghatékonyabb fegyverrel, feddhetlen becsületességgel vívott ki magának. 'S ha szinte nézetei, a' többség' véleményével gyakran ellenkezővén, mindig el nem fogadtattak is — 's ki is dicsekedhetnék illyessel? — de elfogadtatásuk sem éppen példátlan.

Illyen, a' megbízókra és bizottra nézve egyformán, diszes feladása lón, midőn már mint tiszteletbeli aljegyző is, a' megye által, a' legfontosb küldöttségekhez előadó jegyzőül neveztetett. E' mineműségben foglalkozott az 182 $\frac{1}{2}$: 8. t. cz.-határozta országos összeírás, 's az országos rendszeres munkák iránt készítendő utasítások' tárgyában.

Azon megyei éhségáráító intézet', 's dologház' érdemében, úgy szintén a' börtönök' elrendezésével megbízott választmányban is jegyzősködvén, ekkor mint tiszti tollából eredő munkák kinyomattak: „*Véleménye T. N. Nyitra vármegye' küldöttségének az országos rendszeres munka' közigazgatásbeli (publico politica) tárgyai iránt. Nagyszombat, 1832.*“ és „*T. N. Nyitra vármegye' rendeinek határozása a' szűkülőködő megyebeli nemesség' gyámolítása' tárgyában, és egy fölállítandó éhségáráító intézet és dologház iránt. Nagyszombat, 1832.*“

A' megyebeli fenyítő törvényszéknél, négy évig folyvást egyedül viselé az előadó jegyzőséget, és jegyzőkönyv-vitelt; és ekkor kezdé írni „*Fenyítő törvényszerzésről*“—i munkáját, mellyen mind halálaig folyvást dolgoztatott. E' szerint: hivatalos pályája, mint láthatni, 's maga is nyilvánítá, az íróival szorosán egybeforrott, mintegy anyagot nyújtván az emennek.

Tudom, nem e' hely az, mellyen elhunyt jelesünk' political hitét taglalni lehessen. Arról ítéletet mondani pedig, egyáltalán nincs szándékomban. Legyen hát elég itt, 's e' jellemét is csak tudományi oldalról

nézve, e' tekintetben róla csupán azt mondani: hogy ez érdembeli nézeteinek egyetlen szempontja vala, az *igazság*. Ettől egy hajszálnyit sem távozni, 's mindent, mi ezzel összeütközött — mint kártékony gyomot — szigorú következetességgel — mikép kézzel is szokta mutatni — gyökerestől kiirtani, és folyvást javítani, fő feladása volt éltének. Előtte *jog* és *igaz*, mindegy vala; 's kinekinek annyi jogot kívánt tulajdonítani, mennyit az igazság. — Kossovich előlépés', 's folyvásti haladás' embere volt; mert a' kor' józan kívántait megértette, 's mert tudományos műveltsége mellett tudnia kelle, hogy hátramaradás és előlépés közt csak egy közép van: a' tespedés, mellyet okvetetlen követ a' felbomlás.

'S ha korunkban is találkoznék olly szerencsétlen, ki ezen kételkednék; legyen szabad annak feleletül, a' mennyiben az ész' országában is szükség volna tekintélyre, János Fő-Herczeg Ő Fenségének a' stájer iparegyesület' 1839-ki ülésében mondott általános — de tán épen ránk leginkább illő — felséges szavait felhózni: „Az uj kor (ugy mond) elúzi a' régit, 's ez (új kor) mindig öregbedő tudást, örökké jobbat, és nyugtalan nyomozódást, gondolkozást és cselekvést kíván, hogy másokkal, kik hasonló ösztönnek engedelmeskedének, egyenlő magasságban fennállhassunk. 'S ez a' fennállás — föltételül — nem enged kárhozatos hátramaradás, és jótékony előrehaladás közti középet. Ne csaljuk meg minmagunkat; mi most vagyunk kezdők, midőn már sokan — előttünk rég ideje — voltak kezdők; következőképen messzire előnkbe haladtak. Nagy cselekvékenység kell, hogy utánok mehessünk. De ha akarunk, és egyetértve, és csüggedhetlen akarunk: akkor meg lesz. 'S nekünk kell akarni!“

Midőn tehát minden jobb keblűeknek ész és szív egyképen okos előrehaladást sugalnak, 's kétséget nem szenved, hogy javítás korunk' legdicsőbb feladása: csak a' rögtön vagy fokenként, mindjárt vagy idővel, sok és kevés, minden és elég közt van, a' jók közt is különbség.

És ha már Kossovich' nézeteit e' részben többet, mint némelyek helyeselhetnék, követelőőknek tartanók, erre nézve ismét legyen elég a' megholtról igazsággal elmondhatni, mit Salvandy Fonfrède' hamvai fölött csak költőileg mondhatta, hogy ő: „Azon elmék közé tartozott, mellyek a' jóban mérsékletlenek, a' jogosság és igazság mellett elhatározottak,

a' hamisság és becstelenség iránt kérlelhetlenek. 'S ne vádoljuk őt ezen — ritka és dicső — hiányokért, mellyek észtehetségét, hírét, és szolgálatait teszik. Az igazság, ha erős kéz hajítja azt, a' czélon túl repül ugyan, de fennakad."

Kossovich mint academiai tag — és így irodalmi szempontból lehetvén tehát csak tárgya beszédemnek: csupán erre szorítkozom.

Irói munkálatai számosak. Legelsőbb értekezését, mellynek czímje:

a) *Mennyire avatkozhatik a' törvényhozó a' polgárok' cselekedeteibe.* K. J. 182 $\frac{1}{2}$. csakhamar

b) *Értekezések némelly magyarországygyűlési tárgyakról.* K. J. 182 $\frac{3}{4}$. válták fel. Ezen munka III részre oszlik, 's benne szerző: a' polgári főhatalmakról, az ország' állandó maradása, 's boldogsága' eszközeiről, országgyűlésekről, vármegyei intézetekről, sajtó szabadságról értekezék. Ezt követék:

c) *Észrevételek a' magyar kereskedés' akadályairól.* K. J. Töredék.

d) *A' polgári főhatalmak' gyakorlásáról.* K. J. 1833.

e) *A' polgárlét' erkölcsi sarkalatairól.* K. J. 183 $\frac{1}{4}$., mellyben az erény-, vallás- és értelmességről, mint alapokról, elmélkedik. Mi után:

f) *Ortis Jakab' végső leveleit* olaszból fordítá. Ezen kívül

g) Több folyóiratokban megjelent értekezései tiszta emberszeretetének, 's ország- és törvénytudománya' bőségének tanubizonyságai, és országos tárgyakkal foglalkozó komoly kedélyének sugallati egyképen valának. 'S mégis hogy e' mellett a' szelíd Musák is kegyelék őt, terjedelmes kötetre szaporodott verseiből kitetszik, mellyek I. Szerelmiek. II. Hősiek. III. Vegyesek.

h) *A' műipar és kereskedés' hajdani állapotjáról Magyarországbán.* A' m. t. t. által 1837-ben 100 arany jutalommal koszorúzott pályamunkája után nyomban az

i) *Ósi javakról* írt jeles munka, a' m. academiától — mint föl-tett kérdésre legjobban megfelelő — 1838-ban hasonlóul első rendű jutalmat nyert. K. J. Mi által e' társaság' figyelmét annyira magára vonta,

hogy azon évi szeptember' 7-kén levelező, és történettudományi rendes taggá választaték. 'S ezzel, lehet mondani, az academia a' választottat, 's magát, egyképen tisztelé meg.

k) *Fenyítő törvényszerzésről* K. J. irt munkáját

l) *A' magyarok' védelmi rendszeréről* 1839-d. novemb. 16. tartott rendes tagi, székfoglaló értekezése követé. Végre irt:

m) *A' nemzetek' had- és békeviszonyairól*. K. J. 1840.

Ezen, a' tudományos elmélkedés' mezején kellő szabadsággal fejtegetett, 's még eddig kéziratokban heverő, terjedelmes munkák, a' világosság' szelíd hajnalának mindinkább derültével, hihetőleg világ elébe fognak annak idejében jöhetni, 's közölök „*A' kereskedés' története*“ még ez idén meg is fog jelenni nyomtatásban.

De — miután számos munkáit elsorolám, ideje, hogy munkássága' megszüntére, vagyis halálára fordítsam már ugyis hosszúra terjedt szavaimat. Hiszen épen akkor végződék munkássága, midőn köz hasznu életének a' halál f. évi nyárelő' 19-dikén néhány napi idegláz által véget vetvén, benne az élet' ura a' fáradhatlan tudóst, a' buzgó hazafit, 's emberbarátot — mintegy a' rábizott e' nagy érzelmkincset megsokalva — visszahívta.

Élete rövid volt, az igaz; 's rövid különösen az academiára nézve; melly midőn épen most egy éve még — tiszta, velős, bátor, elevenreható előadásaiiban gyönyörködék: e' napon már is, kora gyász-ünnepét ünnepli. 'S hogy e' munkás élet is rövid volt ránk nézve, bizonyos csak onnan is, mert ha a' tűz eszü ifjúnak — csak jóra tekintő — buzgalma, sokat munkált a' közjóra: a' higúltabb férfiú' lassúbb — de annál nyomosabb — lépései, az előrehaladás' dicső czélja felé, annál biztosabban haladtak, 's mondhatjuk, vezettek volna.

Azonban feledni nem lehet, hogy olly munkásan élni, mint ő élt, és mégis sokáig élni: csak keveseknek adatik; midőn a' munkátlan tepedés-táplálta állatnövények, bár századig húzhatják tehetetlenségök' létezését. 'S valóban Kossovich Károly' éltének 38 évei, mellyekben annyit tennie, annyi maradó emléket lehete állítani magának: fölérnek sokkal

több henyeség-töltött esztendőkkal. E' részben hát nincs miért zugolódni. Hiszen már Senecától megtanulhatók, hogy: „A' nagy, és az emberi hiányok fölé emelkedett férfiú' tulajdona: idejéből semmit elveszni nem engedni. 'S azért annak élete leghosszabb, kié akármennyire terjedt, egészen ővé volt az.“

Kossovichunknak neje soha nem volt. És így élte' szebb részét nem rablá el tőle ama' kínos aggodalom, mellyel szeretett hű társnak minden legkisebb bajait rettegve szoktuk kísérni. Ez által sok keservektől ment vala, 's annál több ideje jutott magáé, vagy inkább a' közjóé, lenni. De — mert istenek ingyen semmit nem, 's mindent csak árért adnak — mikép még az anyai öröm is, csak a' fájdalomkon vásárolható meg — épen ez által záraték el ama', csak kevés ihletetteknek jutott, szerencsétől, hogy a' házastársi élet' fölszentelt csarnokában, mellynek ajtaja midőn a' hű társ' tiszta kezeivel betéttetik, künn marad a' világ — 's belül csak a' házi megelégedés lakik annak szent csendében — igen, hogy e' szent tűzhelyen, — házi isteneit imádva — áldozhasson, épen ez által gátoltaték. Nem is vala hát boldogított egy hű nő által, bajaiban nem ápolá a' benne saját éltét féltő másik énje, 's utolsó szenvedéseit nem enyhíté annak aggodalma, kire haldokló szemeit ha rávetheté, úgy tetszheték, mintha könnyebb volna a' távozó napnak leáldozása, ha végső sugarait az általa boldogított földre nyugodtan lővelheti. Nem is volt gyermeke kórágynál, kit még utóljára is jóra oktatott, kire, mintegy az atyai szeretet' gyöngeségétől roskadó kezét rátéve, megáldhatta volna, hogy legyen áldott, miképen őt vele az ég megáldotta. — Nem, ezekkel nem birni Kossovich szegény volt; 's kora sirjának borzasztó ürege, a' koporsóra zuhant első göröngy-támasztotta tompa zúgást, egy szomorító „*kihalt*“-tal viszhangoztatta.

'S már most olly sok erény, illy csekély életidő mellett; az academianak munkáibani olly nagy nyeresége, milly szomorító a' halála által okozott veszteség: mit tehetne mást természetesb kötelességül, mint valóban búsulni, 's méltán búsulni a' sors' eme' csapásán.

De tudván, melly kevésbé illő férfiúhoz, hogy férfiakat, ugyan férfiúnak — bár kora, de természetes halálakor, csak könnyűk' hullatására hívjon fel; 's mert a' tiszteletadást mindig a' megtisztelthez kell arányozni: úgy hiszem, hozzánk, 's hozzá illőbbet nem tehetünk, mint ha épen a' megboldogúlt iránti tisztelet' bebizonyítására is, békesen tűrjük, a' mi változhatatlan, és kiki közölünk kötelességeit — mint ő — csüggedhetlen és tántoríthatlan teljesítvén: e' követéssel, annak erényeit is tisztelve, emelünk neki maradó 's méltó emléket sziveinkben.

V.

EMLÉKBESZÉD

BUDAI ÉZSAJÁS TT. FELETT.

MONDOTTA

AZ ACADEMIA' X-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, SEPTEMBER' 5. 1841.

PÉCZELY JÓZSEF RT.

Nagytekintetű gyülekezet! A' ki tudja, minő sokszoros, minő szent kötelek kapcsoltak engemet a' férfihoz, kinek én itt utolsó tiszteiséget tenni előállék: szinte félek, megítél, hogy olly tisztet vállalék magamra, mellynek akárkihez máshoz inkább, mint hozzám illet volna teljesítése. Elhunyt tagtársunk, superintendens Budai Ézsajás, kinek emlékét mái napon innepeljük, nekem nem csupán tagtársam, mint legtöbbeknek közöletek, tudós férfiak! hanem egyszersmind közel rokonom is, tanítóm, mesterem, fiatal éveimben vezetőm, buzdítóm, 's a' korán atyját vesztettnek atyja' helyét pótló volt. Avagy nem méltán félhetek-e tehát, hogy lesznek, kik ezt tudva, engem talán érzéketlennek mondanak; lesznek, kik az igazságot az én számban csak fiúi tiszteletnek, 's mások talán, kik hízelgésnek nevezik. 'S valljon nem lesznek-e, kik, ha érzéseim értelmemen erőt vévén, szemeimet könyforrássá változtatják, szavam', nyelvem' elakasztják, kárhoztatni fogják a' gondolatlant, hogy ne mondjam, vakmerőt, ki néma könyvekkel, hallgatással vélte lefizethetni a' tartozott köz tisztelet' adóját? Mind ez előre megfordúlt elmémbe; de erősebben mint e' félelem, erősebben, mint maga saját gyenge erőm' érzete, hatott lelkekre a' kötelesség, a' tisztelet, mellyel magamat holtig adósnak érzem a' nagy elhunyt iránt; 's

igy elvállalám, készséggel vállalám el, a' szomoru tisztet: megújítani még egyszer közöttünk a' dicsőnek emlékezetét, végig tekinteni közjónak szentelt, hosszú, munkás, feddhetetlen életén, távol minden hizelgéstől, minden nagyítás-, magasztalástól, mellyekre csak érdemetlen kicsinyek szorúlnak; nagyok, igazán érdemesek, kik, mint ő, tetteik, erényeik, egész életök által magok magasztalák fel magokat, — soha nem. Tehát egyszerű lesz előadásom, mint egyszerű volt egész lényében, egyszerű, írásában, magaviseletében, egyszerű élte' minden rendiben a' férfiú, kit kevés vonásokban előtökbe állítani igyekszem; 's ezzel nem csak azt reménylem elérhetni, hogy beszédem tárgyával öszvehangzóbb, tehát ahhoz méltóbb, hanem azt is, hogy a' főlebbi vád, gyanúsítás legbizonyosabban kikerülve, elhárítva lesz általam.

Dicsőült társunk, Budai Ézsajás, a' helv. hitvallásu, tiszántúli egyházkerület' superintendense, a' debreczeni, ugyanazon hitvallást követő gyülekezet' első predikátora, az észtan' és hittudomány' tanára, több t. megyék' táblabírája, academiánk' egyik disze 's tiszteleti tagja, született Küls.-Szólnok vármegyében Péeren, nem vagyonos, de nemes, tisztességes családból, 1766-ban, majus' 7-kén; 2 nappal később, épen Ézsajás' napján kereszteltetett meg, innen Ézsajás keresztnéve. Nem nagybirtokú szüléit öregebb négy testvérei' tisztességes nevelése jóformán kimeríté, midőn ő, a' péeri iskolát kitanulván, atyja által Debreczenbe hozatott, hol bátyjai is egykor tanultak, hol ezek' legifjabbika, a' nála 5 és ½ évvel idősb Ferencz, később a' *Magyar polgári historiai Lexicon'* ismeretes halhatatlan írója nem sokkal azelőtt kezdé a' felsőbb tudományokat hallgatni. Majd elhunyt, ki háza' terhét, gyermekei' nevelését fő részben vállain, 's szívéen hordozá, a' gondos édes anyja is; kor- 's bánat-üldözte édes atyja iskolából kikerült egyik hálás fia' szárnyai alatt keresett 's talált rövid, majdan síri nyugalommal cserélt, menedéket. A' most szinte minden gyámol nélkül álló, alsóbb iskoláit épen végzett, alig 16 éves, egyébiránt is tudni, tanulni vágyó, 's keblében már akkor a' legszentebb lángokkal tele ifjú, ha vagy a' kezdett pályáról lelépni, vagy maga is a' segíteni készebb, mint képesb, testvéri szeretetre támaszkodni nem akart, maga erejére látva magát szorítva, kettős igyekezettel feküdt a' tudományoknak, mellyektől becsületét egykor a' társaságban, közelebb tanítói' pártfogását, 's ezzel iskolái' tovább

folytathatását föltételezve, egyedül biztosítva látá. Így lesz gyakran a látszó akadály, hol, mint a' lehetetlenség' kezdődő határinál, összehúll a' pulya, csak sebesebb haladás', emelkedés' eszközévé a' lelkesnek. Mig a' szerencse' minden kedvezéseiben születésivel részesült — 's hányszor nincs ez eset? hazám' vagyont, nevet öröklött fiatalai, tegyeték kezeiteket szívetekre! — mig, mondom, a' szerencse' minden kedvezéseiben születésivel részesült, 's ezért csak annyival többre köteles, a' készre támaszkodva, hont, erényt, kötelességet felejtve, földhöz ragad, 's bűnös henyélés, semmit nem csinálás, vagy éppen alacsony gyönyörűségekbe merülés által vesztegeti a' természetből nem illy veleélésre, hanem haza', emberiség' boldogítására adott erejét; addig a' magára hagyott, másra nem támaszkodható vagyontalan, névtelen, szárnyakat fűz maga magának, 's útát tör, őt magát, 's egy egész nemzetet örök dicsőségre vezetőt. Így Budaink az akadályt magát eszköz gyanánt ragadva meg, minthogy csüggedetlen szorgalmával könnyenfogó elme is párosúla, naponként inkább kitünteté magát; 's minden egyéb pártolás nélkül, mint mellyet igyekezete, — 's ne felejtsek, feddhetetlen erkölcsi által maga vívott ki magának, számos tanuló, 's olly vetélytársak közt, minők, hogy többeket ne említsek, egy Földváry József, egy Katona Mihály voltak, egykor amaz, Debreczennek dicsekvése, köz kedvességű, felejtethetlen emlékezetű hitszónoka, 's holtig legbensőbb barátja boldogultunknak, ez egy most is szépen virágzó iskolának, a' r. komárominak, teremője, alkotója, mindketten, úgy is mint írók, mint tiszta, világos gondolkozó fők, eléggé ismeretese a' nemzeti literatura' 's cathedrai ékesszólás' baráti előtt, — illy tanuló- 's vetélytársak közt, mondom, neve majdan ezek' névsora' homlokán tündökölt; mi egyszersmind derék tanítói', a' debreczeni fő iskolát azon időben kormányzott Paksi Szathmári István, Hatvani István, Varjas János, és Sinai Miklós nagyhirű professorok' serkentő figyelmének is záloga, 's később reá árasztott kegyöknek, megkülönböztetéseknek előpostája volt. Még szorosan tudományos pályáját sem futá meg a' már addig is nem egy kitüntetésben részesült, nevezetesen több nemes ifjak' magán tanításával megbizott, boldog emlékezetű tagtárs, midőn nagytiszteletű tanítói, addig szerzett, korát 's minden várást előző ismereteit részint használni, részint azok' gyarapítására alkalmat, a' lehető legtágasb mezőt nyitni kívánván, őt az

anyaiskola' nagybecsű, kivált a' régi görög és latin classicusokkal gazdag könyvtára' órévé nevezék; mi egyszersmind előljáróinak, lelkiületében helyezett bizalmának is csálhatlan bizonyysága. A' kevesebben hű majd többre bizaték; 's felsőbb iskoláinak részint még teljes bevégezése előtt, részint mindjárt utána, egymást érve halmoztaték reá a' német és francia nyelvek', — majd az akkor legfelsőbb latin költészeti iskola', következő esztendőben az első évi észtanhallgatók', később a' halhatlan híru' Sinai Miklós' hivatalból változtával, a' történettan 's görög és római literatura' nyilvános tanítása, közben e' mellett a' rendes könyvtárnokság — mind meg annyi alkalom: szélesb, alaposb ismereteket, 's az iskola iránt egyszersmind több több érdemeket szerezni magának. Végre mit legnagyobbat adhatta jutalmúl az eddig tettekért, ösztönül többekre, megadá hű növendékének a' hálás iskola, 's őt fokról fokra hágtatva, a' nem megvetendő jövedelmű, egyszersmind igen diszes seniori hivatallal tisztelé. Ezt is dicsérettel végezvén, a' most 26-ik évébe lépett ifjú férfi, telve hálával szívében azon iskola iránt, melly őt, anyátlan, atyátlan árvát 14 évig karjain hordá, nagyra nevelé, tudománynyal, mi több, ennek tovább gyarapítására anyagi képességgel is ellátá, búcsút vón Debreczentől, szeretett honától; 's hová nem egy, előtte talán csak szokás-, újságkivánás- vagy maga iránt figyelemémbresztésből, ő a' tudományok iránti benső vonzódás-, 's azon legszentebb kötelesség' érzetéből, hogy, mint a' nagy Sinai' már ekkor közönségesen kijelelt hivatalbeli utódja, magát fontos tanítói hivatalára minél jobban kiképezze, a' mívelt külföldre utazott, ennek tudományforrásiból nemes szomját csilapítandó, tudós férfiai-, tudományos intézeteivel megismerkedendő. E' tudós utazásra szánt két év' nagy részét Némethonban, nevezetesen az akkor időben mondhatni, nem csak Némethon', de az egész mívelt kerek föld' fő iskolájában, Göttingában töltötte, főkép a' majdan általa tanítandó görög, és latin literaturára, 's historiai tudományokra fordított figyelemmel, a' világhíru' fő iskola' világhíru' tudósai', örök diszei', egy Heyne, egy Schlötzer, egy Spittler, 's Meiners' vezérlésök alatt, 's mindennapi bizodalmas körükben — mondjuk, mert a' nagy mesterek a' nem közönséges tanítványt közelebbi barátságukra méltaták, mellyet elsője ezeknek, a' szívéről is eléggé nem magasztalható, annyi tudomány-szomjasb, mint vagyonosb, az idegen földön szorongattatást szenvedett

hazánkfiának segéd kezeket nyújtott Heyne, elhunyt társunkkal, soká távozta után is — azaz mind addig, míg mondhatatlan veszteségére a' tudományoknak, különösen a' régi classica literaturának, 's két világrész' méltó fájdmára, 1812-ben munkás életét ki nem oltá a' halál — tudós, barátságos levelezés által fentartani meg nem szünt. Itt, e' tudománybuvárok által megnyitott gazdag forrásból merité, éjjeli nappali szorgalommal a' kincset, majdan hollandi 's angolhoni tapasztalásaival is szaporítottat, 's általa, miután tanárkoszorúval homlokán, az 1794-ki ősz' kezdetével, hazatért, közre tett, mellynek ő csak kezelése' dicsőségében, hasznaiban, sokszoros, messzeáradozó, gazdag kamataiban egy egész nemzet, közelebb az ő bizodalmaival megtisztelt iskola osztozék.

Hazatértével látá, mint nem úgy van sok itthon, mint lehetne, mint lenni kellene; látá, mint nem csak nem emelkedett az idővel, sőt, ama' derék tanítóitól egymás után lett megfosztatása óta, körén kívül támadott, de reá is kellemetlenül hatott zavarok közben, mint hanyatlott az iskola, hanyatlott tudomány', hanyatlott fenytéktartás' tekintetében. Látá, 's látásán, mondhatatlan fájdalom, de ugyanekkor elhatározás — erős és nemes — kelekezett keblében: mennyire gyenge erejétől telendik, egyik bajt mint másikat orvosolva, ujjaszülni az iskolát; 's a' mint a' mondott esztendő' novemb. első napján, sokat követelő remények közt tanítói székét elfoglalá, hozzáfogott a' nagy munkához. Hosszasak lennénk, ha mindazt, mit e' részben, 's mit különösen saját tudománya' virágoztatására tett, elősorozni akarnók, azért csak röviden említjük: hogy az ő csüggedetlen szorgalma, fáradhatatlan törekvései után kevés esztendőök alatt alsó nemzeti, és latin iskoláink — mert, a' mint hazajött, ezek' kormányzása is reá bízott — fontos hivatásuknak megfelelni képesb, az ő rendkívül adott paedagogikai leczkéin sajátlag erre készült tanítókkal, uj, a' régieknél sokkal czélirányosb kézikönyvekkel, ezek közt több rendbeli kisebb nagyobb magyar atlasokkal, a' latin iskolák különösen, nem mint addig, latin, hanem magyar nyelven készült latin grammaticával, az iskolákba okos megválasztással bevitt classicusoknak helyben nyomtatott, megszerzést, 's értést könnyítő kiadásaival ellátva; átaljában az egész intézet' minden, alsóbb felsőbb osztályu, nagyobbra törekedő növendékeiben a' régi classicusok' — ez, izlés', tiszta gondolkozás', egyszerű, mégis kellem- 's egyszersmind erőteljes előadás'

nagy mesterei — szerelme fölgerjesztve, olvasásuk a' tudományos műveltség' fő feltételévé, 's alapjává téve; az iskola' könyvtára herculesi munkával rendbeszedve, köz használatnak megnyitva; ifjaink munkára, 's mi fő dolog, magán szorgalomra, olvasásra, a' törvények, 's előljáróik iránt tisztelet- és engedelmességre, magokviseletében illendőségre, mindenben rendre szoktatva valának. Talán mondanunk sem szükség, hogy a' debreczeni fő iskolába 1807-ben bevitt, egészen új, az idő' lelkével, a' kor' kívánatival összehangzóbb, maga idejében az egész hazában, a' más hitfelekezetűeknél is, méltánylást talált, tudós hazánkfia, az egykorú sokérdemű, dicsőült Schwartner által is *Statisticájában* különösen kiemelt *Ratio Institutionis* egészen az ő szép tollából folyt. Utól, 's külön említjük, mi szemünkben legfőbb érdeme: hogy a' hazai nyelv' 's literaturának barátja volt; 's magát a' classica literaturát, bármely szenvedelmes barátja, becsülője lett légyen is annak, soha nem mint célt, hanem csak mint eszközt tűzé ki a' hazafinak minden tekinteten felülálló, felülállni tartozó nemzeti nyelv' és literatura', 's mi ezzel él vagy vesz, nemzetiségünk' felvirágoztatására. Említsem-e szavam' igazolására, hogy a' latin nyelven tanításnak — ő, kinek annyira hatalmában volt az e' nyelven írás, beszélés — soha kedvelője, pártolója nem volt? Halljuk csak, mit mond maga e' tárgyban egyik munkája' előbeszédében: „Deák nyelven adni elő a' tudományt azoknak, kiknek szintollyan szükségük van, hogy deák nyelvre tanítassanak, mint magára a' tudományra: épen olyan hiba a' tanításban, mint a' mellyet a' logicusok az okoskodásban *circulus*nak neveznek.“ Említsem-e, hogy az alsó iskolákban, az ő felügyelősége alatt legelőször bevitt magyar nyelv-tan' alapos tanítására mindenkor különös gondot fordított, 's ezt eszköz-lendő, az akkor hiányai mellett is legjobbnak tartott, jutalomnyertes *debreczeni magyar Grammaticából* maga rövid kivonatot készített, tanítóknak, tanítványoknak kézikönyvül, a' tanításban vezérfonalul szolgálándót, 's mind e' máig napig ujjal azon fő iskolában közönségesen föl nem váltottat? Hatalmasabban, mint mind ezek, hirdetik az ő nemzeti nyelv 's literatura mellett buzgóságát tanítványai' számára készített több rendbeli becses munkái — egyen kívül, a' kisebb, csak beavatott tudós kör — theologusok' — hasznávételeire szánt *Propaedeumata Theologiae Christianae*-n kívül — mind magyar nyelven írvák, abban az időben így ir-

vák, midőn latin volt iskolánk' átalános nyelve, 's épen azok, kiknek kell vala e' honért, e' hon' nyelvéért hévvel buzgásban jó példával elő-menni, a' haza' tudomány, míveltség, születés által megkülönböztetett fiai, mentek egyik mint másik iránti bűnös hidegség-, részvétlenségben kárhozatos példával elő. 'S kétségkívül ezen, nyelvünk, literaturánk körüli érdemeinek tulajdonítható főképen, hogy midőn — kit szeretve tisztel a' jelen, hála, és tisztelet nélkül említni soha nem fog a' jövőkor — akademiánknak, 's hazánkban mindennek, mi szép, jó, mindennek, mi nemzetünk' boldogítására, nevünk' dicsőítésére tartozik, leglelkesb, legbuzgóbb pártfogója, országunk' halhatatlan érdemű Nádora, társaságunk' rendszabásai' kidolgozására választmányt nevezne ki, ő is a' huszonkettők' számában volt, kik, a' hazát, ennek fiait, minden ügyeit jól ismerő dicső főnök által, az ország' minden részeiből, ennek legkitünőbb férfiai, írói, tudósai közül válogatva, e' megkülönböztetésben részesülni szerencsések voltak. E' nyelvünk, 's literaturánk körül szerzett érdemei vivák ki később, társaságunk' felállásakor mindjárt, számára a' tiszteleti tagságot. Sorsa, terhes hivatala' — korával együtt mind inkább reá nehezedő — gondjai, rongált egészsége nem engedék az egykor rendkívül munkás lelkes férfinak, hogy csak egyszer is társaságunk' üléseiben részt vegyen, alig csak azt is, hogy ügyeivel a' távolban foglalkozék: de ő — érzéseiben mindig miénk — valamint létrejövetelén társagunknak, a' tőle is régóta epedve ohajtottnak, szívéből örvendett, úgy ennek, 's mi felett ez őrködik, nemzetiségünk' palladiumának, nyelvünknek virágzást, terjedést kívánni soha meg nem szűnt.

Hátra még, mi nélkül igen hiányos lenne képünk, hogy őt, mint *köz oktatót*, 's mint *embert* tüntessem egy két vonásban előtökbe, tisztelt társaim!

A' költőről mondják közönségesen, a' köz oktató-, iskolaigazgatóról még igazabb: hogy az nem lesz, hanem születik; mert valamint nem minden föld terem meg mindent, úgy nem minden ember alkalmas mindenre. Budainkat, úgy látszik, maga a' természet tanítónak, igazgatónak szülte. Értelmi felsőbbisége, tiszta, világos elméje, innen folyó különös közlő tehetsége, természettől nyert kedves, tiszta, érthető hangja, szép külseje, nemes — mondhatnám, méltóságos — tartása, ezzel összhangzó komoly — szerfelett sem komor sem nyájas — természete,

mindig mérséklett gondolkozása, 's bár természettől tüzes, általa mindenkor illedelem' határi közt tartatni tudott indulatai: mind ezek őt ritka képességgel ruházták föl tanítani, kormányozni másokat, ki- és bemeni — mi tapasztalás szerint nem olly könnyű dolog, mint sokan vélik — mondom ki- és bemenni egy számos ifjaktól álló hallgatóság előtt. A' tanításban, valamint minden tetteiben fő elve volt: távol minden magamutogatástól, használni, nem ragyogni. Ezért valának — hivatkozom mindnyájotokra, egykori még élő tanítványi, tisztos férfiak! — olly épületesek, olly keresettek tanításai. A' kormányzás-, fenytéktartásban, bár — mint minden előjáróhoz, minden okos kormányhoz illik — tetszeni kormányzottainak tisztességes uton, módon ő is ohajtott: ezerszer kegyet, kedvességet veszíteni, nem tetszeni, 's bár melly kellemetlen ítéletnek, neheztelésnek magát ki tenni, mint valamit, miből egyeseknek, vagy az egésznek idővel kára következhetnék, megengedni — később volt; 's átaljában, fejét, értelmét inkább, mint szívét, érzelmeit vévén tanácsadóul, ha egyikben valamelyikben hibáznia kellett, inkább akart igen szorosnak, keménynek, mint igen engedelmesnek, lágyan tetszeni; mert függést ismert társaság' lelkének, idejen kívüli vagy túlvitt könnyörületességet legnagyobb könnyörületlenségnek, 's bűnre mindennél erősb ingernek büntetlenségreményt. Tehát nála szoros igazság, szoros fenytéktartás atyai szeretet, elengedhetetlen tartozás volt; és szerinte köz igazgatóban mindennél nagyobb bűn — hogy magam a' haza' köz tiszteletben, 's olly igen méltán álló, reá 's ránk egy szebb élet' korszakát derített nagy fia' szavaival fejezzem ki: „Pillanati könnyörület által elragadva, kilépni a' hideg számolás' köréből, egyesekért fedelni a' sokak' érdekét, 's kivételekkel megtörni a' köz rendet“ — szóval kedvezés.

Mit tegyek boldogult társunknak, mint embernek lelkiületében fő vonásnak, megvallom, alig merem meghatározni. A' kitünőbbek valának: *szerénység*, és *szilárdság*. Embert, ki saját énjével kevesebbet foglalkozott, kevesebbet beszélt, alázatosabban érzett volna magáról, nem ismertem. Mit tanításairól felebb, elmondhatni bátran, igazán egész életéről. Magamutogatás, magános vagy köz életben ragyogni kívánás — korunk' ez egyik uralkodó nyavalyája — teljesen ismeretlen volt előtte. Sok hivatalokat — 's mint kitetsző lelkiismeretesség-, hűség-, pontos-

sággal viselve, nem egyszer vala szerencsés a köz meglegedés' jeleit tapasztalni, tett szolgálatit, mint érdemlék, méltányolva, jutalmazva látni; sok tisztességben részesült életében; mert mint halhatatlan Kölcseynek mondja: „A' való nagyságnak épen úgy következése a' dicsőség, mint jámbor életnek a' becsület; kereset nélkül jön mindegyik.“ Így, hogy csak egyet emlitsünk, egykori tanúja, képzője szép tehetségeinek, az erényt, érdemet külföldön is fölkeresni, becsülni, kitüntetni, nem ócsárolni, elhomályosítani szokott, akkor még irigylésre, most szánásra méltó Georgia Augusta, 1817-ben, a' reformatió' új százados ünnepe' alkalmával, örömmel értve Budai az ifjú, a' még iskolai pályafutó iránt kebelében táplált reményeinek, Budaiban a' férfiban, a' közhivatalok' emberében teljesültét, értve annak tudományok, iskola, egyház — 's mióta 1808-ban előbbi tanítói székét, köz bizodalom', köz kívánság' következtében a' hittudományival fölváltá — különösen e' tudomány körül is szerzett érdemeit, őt önként hittudománytanári, tőle már nem első koszorúval tisztelé. Mire hordám ezeket elő? tudatni veletek, tisztelt társaim! hogy ha szívében érzékeny volt is, — mert ki nem volna közülünk az? — tisztességekre, mellyek önként jövének: de soha tettel, szóval, csak egy mozdulattal is, hogy azokat érezné, utánok másoktól valami figyelmet, megkülönböztetést követelne, el nem árulá; mire nézve méltán reáilleszthetni véljük Roma' egyik nagy költője' ama' szavait: „*Tenor idem animo, moresque modesti fortuna crescente manent.*“

Szerénysége mellett másik kitünőbb jellemző tulajdona volt lelkülete' rendületlen szilárdsága. Voltak idők, nehéz kísértetek', próbáltatások' ideje — 's hányadik közöttünk, 's épen a' hatni, munkálni leginkább szerető, erényt, hont, emberiséget legforróbban ölelő, ment ezektől!? — idők, midőn gyengeség, irigység, félreértés, szándékos roszakarat kis korig mintegy összeesküdni látszának a' jámbor ellen; terhes fellegek toltak össze feje fölött, engedést, elvonulást a' zivatar elől javasolnak, mint bátorságosbat, hasznosbat jóakarók, barátok; csak ő maga nem kérdi: mi bátorságosb, mi hasznosb? hanem mi illőbb, mi tisztességesb? tiszta öntudattal lelkében ritka lélekjelenség-, zavarhatatlan hidegvérűséggel megy szemközt a' vésznek; 's mi lőn harczának vége? ellenfelei magok, kik eddig csak értelmi felsőbbségét, lelke' felfogó erejét, most rendületlen szilárd characterét is ismerni, becsülni tanulják; mint ara-

nyé a' tűzben, megpróbáltatva tisztasága; a' fergeteg magától ártás nélkül eloszlik; ő, mint fellegek közül kiverelkedett nap, szebb, tisztább fényben mutatkozik, mint valaha, 's hitsorsosától, a' zivatar' elmúltával, ritka egyetértéssel megválasztva, elnyeré a' méltóságot, melyet állásához képest legnagyobbat várhatta, miben épen meggátolni volt szándéka ellenségeinek, a' superintendensséget. Mint vitte ezt, czélunktól messze vezetne terjedelmesen fejtegetni; elég legyen atálánosan annyit mondani: hogy a' félelmek, melyek igazán, vagy színleg ellenfeleinek okúl szolgáltak neki e' fő hivatalban akadályt vetni, papi hatalomterjesztés, uralkodni vágyás, kevésbbé igazolva, az egyházban nagyobb csendesség, világiak egyháziak közt szebb egyetértés, mint az ő 19 évi főpásztorsága alatt, soha nem valának.

Jellemzéséből idvezült társunknak nem maradhat ki előljáróhoz illő, egész életén, minden tettein előmlő, ritka erkölcsi tisztasága, miről egy az ítélete mindeneknek. Mit ama' hazáját, Athenet 40 éven keresztül tekintet inkább, mint hatalom által, nagy hirrel, szerencsével kormányzott halhatatlan görög a' tisztviselőben megkívánt, hogy annak ne csak keze, kanem szeme, nyelve is tiszta legyen, ezt Budairól teljes joggal állithatni.

Voltak, kik azt hitték, hogy ő, úgy szólva, csak értelmi világban él, érzés, lágyabb indulatok idegenek előtte. De a' ki őt közelebből látni, ismerni szerencsés volt, tudja, hogy ő sem a' családi élet', sem a' barátság' örömeire érzéketlen nem volt; tudja, miként sugárzott indulat nélküli, komoly, könnyelműeket meghunyászkodásra, mindenkit első tekintettel tiszteletre kényszerítő arczán egy benső jószág, öröm, részvét gyakran keresztül. E' benső jószágnak különösen fényes bizonyossága, mit atyafiaival, rokonival tett. Száma nélküliek az árvák, kiket ő, 's hasonló érzelmektől lelkesített hitvесе, gyermektelenek magok, nem egyenként hanem sereggel fogadtak szárnyaik alá, szerettek, fölneveltek, boldogítottak, mint saját gyermekeiket; 's ez, embert leginkább diszesítő kötelességet, miután együtt négy évtizeden keresztül gyakorolták, folytatni férje' halála után is nem szűnik a' páratlan hitves.

Ez hű képe, ez volt élte' folyama a' munkás derék férfinak. Vajha, minő kezdete, minő folyama, vége is hasonló lehetett volna a' dicsón futott pályának! Sorsa másként akará. A' sok munka, huzamos erős

elmevesztés meghaták végre az erőt; 's az egykor ritka szép külsejű, erős testalkatu, deli férfiú, utóbbi négy éveiben, testi erejének teljes levetésével, mi közben lehetetlen volt lelkének is nem szenvedni, olly szánandó, magával jóltehetetlen állapotba süllyedt, mellyben jóakarói, baráti, kik a' gyógyulás' reménye nélkül szenvedőt — rendesen vagy karos székekben párnákkal körülámogatva, vagy ágya' fenekére szegezve láták, elhatározni magokban nem tudák: életét ohajtsák-e inkább, vagy halálát? Csak egy szelid angyal — a' könyörülő égtől küldve közületek, kik — mert szelid bájakoknak hódol a' férfiúi erő 's bátorság — láthatlanul sorsunk' 's a' világ' kormányát gyenge kezeitekben tartjátok, él-tünk' legszebb, legtisztább örömei' örök forrása, képesek még keserűségeit is megédesíteni, nemünk' gyengébb, de nemesb fele, magas lelkű hölgyek! — csak egy szelid angyal, mondom, közületek, egy az isteni gondviselés által még fiatal éveiben jó nemtőként mellé rendelt, példátlan hűségű hitves — ugyanaz, ki egészséges napjaiban minden világi gondoktól fölmenté, házában csöndességet, anyagi jóllétet eszközölve, neki a' tudományok- 's szent hivatalának kizárva, háborítatlanul élnetést lehetővé tette — örökös fáradást, változást nem ismerő szíves gond-dal, fogyhatatlan türelemmel, kinos éjjelei, kinos nappalai felett. Ott látánk őt — óh kinos édes visszaemlékezés! lelket rázó, lelket emelő látás egyszersmind! ott látánk őt, a' szeretet-, hűség-, gyöngédséggel teljes nőt, szenvedő férje' karos széke mellett, vagy kórágya' szélén ülve, ápoló kezekkel, résztvevő kebellet enyhíteni ennek fájdalmait, kilesni, és teljesíteni minden vágyait, ohajtásit, sirankozva magában, csak előtte nem, 's szíve' nehéz boruját arcza' derűjével rejtegetni próbálva. Illy kincscsel birva, illy vigasztaló angyal' közelében, hol a' boldog-talan, ki boldognak nem érezné magát, 's pillanatnyi örömök legalább nem vegyülnének kinszenvedései közé? Tehát dicsőült társunk sem volt épen boldogtalan, 's kinteljesek bár, nem voltak egészen örömtelenek nyomorúsága' napjai. Vigasztalódott szívvél, nyugodt lélekkel várta a' szabadulás' óráját, melly ütött végre, 's ó múlt hó' 14-ikén dél előtti tíz órakor, kedves övéinek, a' nők' legnemesbikének, őt visszatartóztatni hiában próbáló, szinte 47 évi hasonlíthatatlan hű pályatársának végülelései, könnyei és áldási között, a' legcsendesebb halállal jobb létre szenderült, tetteikkel gazdag élete' 76-dik évében.

Társaim! a' férfiú, ki mint köz oktató, mint író, mint iskolai és egyházi előljáró szinte fél századon keresztül hatott korára; jól rendezett, szélesen kiterjedt tudománynyal párosult magas szív- és lélekerényivel, feddhetetlen tiszta erkölceivel dicsekvése volt hitsorsosinak, disze nemzetének 's társaságunknak, tárgya osztatlan köz tiszteletnek nem csak ben a' honban, hanem a' tudós külföldön is, — Budai Ézsajas nincs többé. Számunkra csupán egy vigasztalás maradt: hogy őt birtuk, magunkénak mondhattuk. Ez mérsékelje fájdalmunkat veszteségén; tart-suk fel emlékezetét; kívánjunk áldást poraira, 's helyébe a' hazának több hasonló tiszta keblű, tudós, munkás fiakat.

Te pedig idvezült nagy lélek, ifjúságom' vezére! és ti tisztelt társak! bocsássatok meg, ha én a' legtöbbet vesztett, özönében érzelmeimnek, tartozásomat, 's a' tiéteket, e' kettős nehéz tiszttel, nem mint kelle, 's talán várátok, hanem mint e' fájdalomtól áthatott szív engedé, teljesíthetém.

VI.

B E S Z É D,

MELLYEL

A' M. ACADEMIA' XI. KÖZ ÜLÉSÉT, NOV. 24. 1842.

MEGNYITOTTA

A' MÁSOD ELNÖK, G. SZÉCHENYI ISTVÁN.

Tisztelt gyülekezet! Valamint káros, sőt némi esetekben valódi átok, ha társasági és emberi viszonyinkban összekevertetnek a' szerepek, szintugy burjánozhatnak csak rossz sőt veszély olly intézetekből, mellyek irányaikból esnek 's céljaikat veszítik. Mert egyedül tiszta fogalmak' alapján fejlődhetik ki az emberi jobblét, 's egyedül saját határaik közt szorosan mozgó intézvények érhetik el teljes virágzásukat. — Tiszta fogalmakat terjesztetni, zavartakat pedig salakjaikból lehetőleg kitisztítani szintolly kötelesség tehát, mint szükséges minden egyes intézvénynek szoros határit lehető legnagyobb szabadsággal tűzni ki, hahogy a' köz élet' mezején munkás részt venni bátorkodunk, és több rosszat nem kívánunk életbe hozni mint jót, és ha ábránddal be nem érjük, de sikert ohajtunk.

Legyen szabad ez okból, tisztelt gyülekezet, előterjesztenem itt, mi lebegett én előttem, és milly célnak elérése után sovárgott én lelkem, mikor némi nagylelkű eldődinknek már rég megpendített utmutatása' nyomán, kedvezőbb sorsomnál fogva nekem is jutott azon szerencse: e' jelen intézet' felállításához járulhatni némileg. Legyen szabad pedig legfőképp azért tární itt fel most keblemet academiánk' hivatása fölött őszin-

tén és határozottan, mert — mi tagadás benne — veszély, nagy veszély fenyegeti még mindig sőt növekedőleg fajtánk' nyelvét 's ez által nemzetiségünket, minél drágább kincsünk nincs, minthogy csak ennek kiemelése, ennek művelése által léphet nemzet sajátosságos fényében a' dísznek fokára, melly varázskörön künt tenghet ugyan ember, sőt gyarapodhatik is hosszú évek' során keresztül, mint napontai a' példa, ámde csak az egy kissé lelkesbnek keble örökkén szomjan marad, a' lelki-
leg kitűnő pedig csak kinos epedések' unalmai közt költi életét. Itt azért ideje, úgy hiszem, hogy mind azon ábránd, roszul fékzett keserűség 's álfelfogásu vitézség' ellenére, mellyel nem egy hazánkfia buzgólkodik nemzeti ügyünk körül, kivált legközelebbi időkben, végre tisztába jőjön: olly drága, de olly annyira kényes kincset, mint nemzetiség, nemzeti sajátosság, némi biztossággal, és a' siker' némi hihetőségével mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni 's növesztetni leginkább, sőt ki-rekesztőleg.

Midőn 1825-ben fenálló academiánk' eszméje újra megpendült, újra mondom, mert hiszen, mint érintém — 's becsület azoknak, kiket becsület illet — rég elismerték hazánk' némi messzebbre látó már most elhunyt hivei, hogy nyelvünk körül forogna nemzeti létünk, és ekkép ennek gyámolítása volna a' teendők' legaggasztóbbika; sokan, igen sokan nem birták felfogni, a' teendők' olly hosszú sorából mikép lehetne épen egy tisztán philologiai intézetet szemelni ki előlegesen, 's körülte annyi szorgalmi, idői és pénzi erőt úgy szolván fecsérteni el, miután, mint állíták: „Valamint önámításokban, úgy szavakban is untig gazdag volna már a' bőbeszédű magyar; annyi másban, kivált a' természettudományok' sokágu mezején ellenben olly szegény, olly szánakozásra méltó szegény, mikép inkább másra, 's kivált erre illet volna emelni hazafiui oltárt 's áldozatot, minthogy a' természettudományok' kifejtéséből, és a' polgári életre alkalmazásából háramlik legtöbb műveltség, tudomány, és így valódi erő a' népekre; a' függetlenségnek, köz szabadságnak 's nemzeti dísznek pedig erő volna egyedüli, valóságos és tartós sarkalata.“ — Mások megint, 's tán legtöbben, sejtven, vagy tán egészen tisztán is érezvén, mikép kivételes körülményeinknél fogva, mégis tán nyelvünk' biztosítása volna mindenekelőtt eszközözlendő, átlátták ugyan,

mikép nyelvére kellene ügyelni a' magyarnak mindenek előtt, ha élni akar, és ekkép őszintén tapsoltak, hogy mindenek előtt olly intézetre pontosítánk össze csekély tehetségeinket, mellynek közvetlen befolyása volna nyelvünk' ügyére, és ekkép habár közvetett, mégis nagy hatása nemzetiségünk' kifejtésére; de abban nem láttak czélirányost, hogy intézetünk nem annyira nyelvünk' terjesztése, mint inkább annak — ha így mondhatni — *becsemelése* végett lón felállítva. — „Mit ér 's mit használhat olly intézet — így okoskodának megint ezek — melly négy fal közt, és ekkép a' világtól és köz élettől elszigetelve, jobbadán csak szókat gyárt, mondatokat simít, beszédköröket illeszt; mert bármilly tökélyre vigye is a' nyelvet, nemzetiségünk' biztosítására és feldicsőítésére, bizony vajmi kis haszonnal járuland mégis, minthogy mindaddig, míg nyelvünk nem terjed, 's a' palotáktól kezdve, a' lakosok' minden árnyéklatin és színezetin keresztül általjánossá nem válik, mindaddig segítve rajtunk bizony nem lesz; nyelvterjesztő tanodákat kellett volna tehát inkább állítani, mint philologiai tudós társaságot alkotni, tanítókat képezni inkább, kik elszélesztve a' hon' külön ajku népségei közt a' magyar nyelvet terjeszték vala, mintsem olly intézetet szerkesztteni, melly egyedül tudósokat egyesít, 's egyedül szógyártókat nyugpénzel.“

Nyomadékos észrevételek, nem tagadhatni, és felette csábítók; csábítók pedig azért, mert Magyarország, a' mesterség, művészet, tudomány' bármilly ágaira vessük szemeinket, valóban hátra, felette hátra van, mi ugyancsak kevéssel ezelőtt alig volt köz figyelem' tárgya, most azonban olly általjánosan el lón ismerve, mikép többek közt nem egy kérdezi azt is magában, tán még azok' sorát sem véve ki, kik az academia' felállításához járultak, vagy azt legalább megtapsolták: valljon nem lett volna-e jobb 's czélszerűbb, inkább akármi ollyas másra, mi a' gyakorlati életbe vág, például polytechnicum' felállítására egyesülni, mint annyi kiállító erőt költeni pusztá philologiai társaság' megindítására, 's kivált miután, főleg újabb időkben, ugy is annyira nőtt 's mindegyre nő Magyarországbán a' szólási viszketeg, mintha egyedül a' nyelv' működése által akarna kibuzogni a' magyarnak minden energiája, tette nem maradván semmi. Milly eset nem ritka; mert ismert dolog, hogy valamint például olly igazgatásnál, hol határon tul sokat ülnek, sokat irnak, annál kevesebbet 's felszínesbet cselekszenek; hol a' törvénycsinálás és egy-

másra halmozás már kimerítő nyereségnek tartatik, ott rendszerint a' végrehajtás hiányos; 's hol a' képzelő erő gamón jár, ott az ítélő tehetség fekszik rendszerint porban: úgy szinte kivétel nélküli dolog, mikép az, ki szóval erős, tetteben gyenge szokott lenni; vagy máskép kiteve: ki minél többet szól, annál kevesebbet teszen, minthogy általján véve egy bizonyos tehetség' tulcsapongó, felcsigázott gyakorlata annyira kimeríti a' gyenge ember' erejét, mikép aztán mi e' kis erőből megmarad, nem elégséges bármi egyébre. — Nemzetiségünk pedig, ha éppen nem is megyen hátra, és egészen nem is pangó — mi még kérdés — minden esetre olly bágyadtan, olly észrevehetlen léptekkel halad, mikép nem csuda, ha e' tekintetben megint szinte sokak előtt az mutatkozik, mintha valóban olly intézvények érdemlettek volna az academia fölött elsőséget, mellyek gyorsabban terjeszték vala nyelvünket, 's e' szerint illyesekre lett volna kötelesség egyesíteni azon erőket, mellyekből tudós társaságunk támadt.

Igen elérhető ennél fogva, ha sok előtt nem nagy haszoni hitelben áll academiánk, minthogy mondom a' cselekvési tespedésnek közepette annyi haszontalan szóvita, szófirka közt, mellyben fuladozunk, bizonyára olly kitünő csákkal mutatkozik minden ollyan intézet, melly gyakorlati életre, 's az általjánosságokból kiemelkedve egyes talpra esett specialitásokra képezné a' magyart, mikép valósággal árnyékba esik academiánk ha helyébe például egy életbe vágó polytechnicumot képzelünk; valamint — ha már nyelvnek tulajdonítatik az elsőség — olly intézet is sokkal kecsegtetőbb színben mutatkozik, melly nyelvünket terjesztené, hazánknek legtávolabbi ereibe gyorsabban lövelné, mint academiánk, melly csak belterjűleg működik, és ekkép csak felette lassu léptekkel 's közvetve hat nyelvünk' közönségessé tételére.

Vizsgáljuk azonban a' dolgot egy kissé mélyebben. Mi annál szükségesb, mert valamint akkor, midőn academiánk születék, nem egy, mást eszközlő, félre vonó javaslat gördítetett előnkbe, 's mi minden megmutathatás nélkül szinte csak úgy győzheténk azok' nagy tömegén, hogy t. i. mi sem mást mint philologiai társaságot, sem különbet mint belterjűleg működőt, állítani nem akarunk, sőt ajánlatinkat visszahúzni vagyunk inkább készek: úgy hallik ma naponta innen amonnan, majd

suttonban majd nyilvánosan, de növekedőleg nem egy megbánás, nem egy gáncsolás, hogy mégis valósággal csak jobb lett volna valami mást állítani, mint nyelvészeti társaságot, vagy ha már illyesnek, szinte mint-ha valami makranczból történt vala az egész, teljességgel kelle születni, annak csakugyan nem nyelvünk' kifaragása 's kireszelése, hanem annak terjesztése körül lett volna hasznos működni, minek most már áldott gyümölcseit éldelnénk, holott az academia már ugy szólván divatból esett. Midőn, mondom, most is efféle hallatik, szükség, hogy végre tisztába jőjön a' dolog, vagy legalább kísértessék meg annak tisztába hozatala, mert ha illy nézet véleménynyé kezd alakulni — 's mint látszik, valósággal azzá kezd alakulni — 's szalmatűz-alkotta intézetté aljasul academiánk is, hacsak különös testületi szellem, éberség és becsület nem hatja keresztül minden tagját, minthogy illy egyeztető, egymást felbátorító zománcz nélkül, vajmi kevés ember olly szilárd és állhatatos jellemű, kivált honunkban, hol a' szapora beleunás akármibe is olly közönséges jelenet, az állhatatosság viszont olly nagy ritkaság, hogy saját magára hagyatva, a' köz vélemény' nyájás ítélete nélkül sőt ellenére is, azon lelkesedéssel járjon el tisztében, mellynek híjával létezhetik intézet ugyan és több ideig fenmaradhat, de mintegy lelkét veszelve veszti minden varázserejét is, 's ez által azon hatását, melly nélkül habár él is anyagilag, erkölcsileg okvetlen a' holtak' sorába süllyed.

Hadd mutassam tehát meg, hogy kivételes állásunknál fogva, sem egyéb, sem másképp működő intézet nem volt olly sürgetőleg napi renden akkor, mikor academiánk felállítaték, mint épen academiánk. 'S ha ebben sikerrel járok el, úgy hiszem, ismét köz méltánylat' tárgyává leszen az; ha pedig ezt megmutatni nem vagyok képes, mi felette hihető, mert nem csak tehetségem határozott, de mai felcsigázott állapotunkban nem nagyon kedveltetik a' lassabban érő gyümölcs, 's ekkép könnyen gyanússá tétetik a' mellette emelt szó; akkor nem igen sokat várhatván a' nagy közönségtől, intézetünk' minden tagját ezennel ünnepélyesen felszólítom: legyen azon szent kötelesség' érzetében kettőztetve éber, mellyel minden tag tartozik, kivált akkor testülete iránt, mikor az közvélemény künti sőt elleni kezd lenni, 's öltse magára azon záródoki komolyságot, melly hivatásának emlékezetét ne engedje soha is figyelméből esni, irtsa gyökerestől ki a' viszázkodás' legkisebb szálkáját is

kebléből, 's melegüljön őszinte kézfogásra, szilárd vállvetésre minden bajtársával, mi nélkül testület még boldog napokban sem igen érzelt, annál kevesebbé, mikor borúra sőt zivatarra kezd sötétedni az idő; ha pedig e' föltételeknek nem felelhet meg, vagy megfelelni nem akar: lépjen inkább ki 's hagyjon magunkra. — Heterogen szálla ne sértse egyelkül testületünket, mert ki tudja, oh nagy isten! távol van-e még tőlünk azon gyászidő, 's nemzeti életek' mértéke szerint nem borul-e szaporábban ránk, mint gondolnók, mikor csak testületünk fogja tán ereklie gyanánt vagy inkább bágyadtan pislogó lámpaként őrizni azon nyelvet, mellyet legdrágább kincsének, nemzeti 's függetlenségi alapjának elismert ugyan a' magyar, de forró vérétől hajtva, bálványaitól elszédítve, nemcsak őrizni nem birta, hanem saját lábaival tiporta el.

„Valami gyakorlatira kellett volna egyesíteni erőnket, ollyasra, mi az életbe vág, 's nem valamire, minek logjobb esetben is csak szó és szó marad eredménye.“ — Ugyan ugy? Ámde miből támad emberek közt legtöbb zavar és ekkép legtöbb nyomoruság? kérdem. Tán abból, mert szívtelenek, roszak? Valóban nem; hanem legfőkép azon felette egyszerű okból, mert nem értik egymást. Száz eset közt tán nincs tíz, hol valami kifejlett bajnak alapját szántsándékos gazság tenné; félreértés, ebből eredő szenvedély, ezt követő boszú, 's innen folyó gyűlölet és roszakarat, meg vakság képzi szinte minden emberi nyomornak sarkalatát, azaz: hogy nem értik egymást. De ugyan miért nem értik egymást? Legfőkép azért, mert az emberi nyelv — 's itt egy nyelv sem érdemel tökéletes kivételt — olly kevéssé kiképzett, olly kevéssé határozott, hogy nem ritkán egyetlen egy rosszul definiált szó még a' legrégibb jó barátokat is rögtön heves és engesztelhetlen ellenségekké változtatja. Már most ha igaz, mikép a' köz jóllétnek, köz boldogságnak elérése végett mindenek előtt zavart és ebből fakadó nyomort kellene, valamint a' legnagyobb ugy a' legkisebb emberi társaságból lehetőleg kirekeszteni, és ennél nincs sürgetőbb teendő; 's ha továbbá igaz, mikép legtöbb zavar és ezt kísérő nyomor, félreértésekből ered, mellyeknek hibás, természet elleni rendszer okvetlen következése: akkor ugy látszik, nincs

nemzet a' szerencse és előmenet' olly magas fokán még, mihez képest kedvező körülményei' daczára is lehetne valami józanabbat eszközölnie, mint mindeneket félre téve, előlegesen nyelve' javítását venni munkába. 'S ugy van; mert valamint nagyobb szerű munkát, mint például a' szemeink előtt épülő dunai hidat, csak ugy folytathatni akadatlanul és aránylag könnyű szerrel, ha, bár látszólag milly nagy költséggel és idővesztéssel is, minden előmunkák előlegesen jól elrendezvék: szintugy egyedül csak előleges, szorosan meghatározott definitiók' következtében lehet nagyobb szövevényű fejtegetések- és vitatkozásokban, aránylag könnyen vagy csak általjában is, célhoz jutni, t. i. az igazságot teljes világba helyezni, 's ekkép rábeszélni 's győzni. Mi okból nemcsak látszólag, de valósággal sem lehet nemzetnek sürgetőbb és komolyabb tenni-valója, mint nyelvét lehetőleg közel vinni a' szoros tudományok' szabatosságához; mert csak olly nyelvvel, melly ehhez leginkább közelít, lehet aránylag legtöbbet legszaporábban saját érdeke körül felvilágosítani, a' hatalom mind bel- mind külviszonyokra nézve pedig ott van, t. i. azon nemzetnél van — legfőkép mai felvilágosult időkben, mikor egyedül a' való győzhet, minthogy anyagi diadal nem győzelem, hanem elnyomás — hol a' legnagyobb számot legszaporábban lehet saját érdeke körül összepontosítani. Mit aránylag könnyen egyedül kiképzett nyelvvel eszközölhetni; és ekkép ennyi és nem kevesebb felsőbbiséget rejt kiművelt nyelv magában. Minélfogva nem is lehetne most a' szabadabb vitatkozás' századában, egyes nemzetekre ugy mint a' köz emberiségre nézve bármi érdekesb, mint olly nyelvnek szerkesztése, melly, valamint a' stenographia bizonyosan tökéletesb a' közönséges írásnál, jöllehet még a' stenographia is olly felette nagy javításra képes, ugy haladná tul mai nyelveinket mind rövidségben mind szabatosságban; minek kivihetősége egyébiránt épen nem ütközik a' lehetőség' szabályival össze, és az emberiség' kifejtése' nem egy előfutójának agyán villant már keresztül, kikről azt szokták mondani: megelőzte nemzedékét.

Habár egyedül előmeneteli és hatalomnövesztői szerként vesszük is az emberi nyelvet, az előadottakból, azt hiszem, elég világos — 's tán ebben mindenki megegyez — hogy, ha nem legelső helyet foglal is annak kiképzése a' nemzetek' előmeneteli lépcsőzetén, legalább a' lehető legfontosabb ügyek közé tartozik még olly nemzeteknél is, mellyek az

önfertőztetés és elkorcsosulás' undok bűnétől menten, saját tisztaságukban emelhetik fejüket az egek felé.

De ha ez áll, és a' nyelv' kiképzése minden nemzetnél a' lehető legfontosabb ügyek közé való, bármilly szilárdul és bármilly szüzeségi fényben álljon is ott nemzetiség és nyelv: ugyan legyünk őszinték, mikép és milly színben mutatkozik nálunk magyaroknál, ezen ügynek sürgetős aggasztó léte még? kérdem; nem épen olly tantalusi kínok közt-e, mint szélvészszel küzdőnek a' révpart, a' határtalan sivatagban eltvedtnek menedék, börtönben sovárgónak a' megszabadulás, a' végvonaglásban fuldoklónak levegő; és mi mind ezeknél több, sokkal több, becsületvesztettnék a' becsület' visszanyerése? És ugyan, tisztelt gyülekezet! nem illy aggasztó színekben mutatkozik-e minden elfogultlan előtt nyelvünk és ezzel olly szorosan egybefüggő nemzetiségünk' ügye még mai időkben is? Mert mi tagadás benne, nem világlik-e még most is olly gyengén és olly bágyadtan köztünk azon nemzeti életszakra, melly kevés kivétellel nem sokkal ezelőtt egyedül szalma födelek alatt pislogott vagy kirekesztőleg a' tudományok' szűk körére szorítkozáék, vagy csupán mintegy kivételként köz helyeken időszaki alkalmaknál lobbant lobbant fel, és innen is egy darabig egészen ki vala tiltva már? Ámde ha az egy kis sé előrelátóbb még ma is remeg nyelvünk és nemzetiségünk' sorsa fölött, mikor törvény védi azt, és nem egy magyar nézett az elkorcsosulás és önfertőztetés' tükrébe már, 's maga magán eliszonyodva, buzgólkodik minden módon helyrehozni vagy legalább felejtetni eldődei' bűneit; ha még mai időkben is remeg az előrelátóbb, legdrágább kincsünk fölött, mellyel mindent elérhet a' magyar, nélküle ellenben semmit: ugyan kérdem, tizenhét évvel ezelőtt lehetett volna-e ezer bajaink közt aránylag olly kis tehetséggel akármi czélirányosbat is eszközteni, mint hazánk' elhunyt, de a' messze távolba néző hiveinek utmutatását követve, csekély erőnket is előlegesen nyelvünk' védelme körül pontosítani némileg össze; tizenhét évvel ezelőtt, mikor az 1823-ki gyászos esetektől felrázatva aggasztólag kétes jövődő borúlt honunkra; mikor nyelvünk' törvényesítése messze háttérben azon merész remények' képében mutatkozáék előttünk még, mellyek' megvalósítása körül kétségbe esve, nem egy hű kedély törött meg, 's nem egy lett volna annak életbe léptét szívvérével megvásárlani kész, de elesvén, mielőtt ismét élet felé fordulna a' magyar,

vigasztalatlan lehelé ki jobb sorsra méltó lelkét; mikor, mint az irodalom' mezején, ugy a' társasági viszonyok közt, ha nem is fertőztették a' magyar nyelv, a' magyar nemzetiség az aljasság' bélyegével többé — és pedig ennyire hagyták eldődink süllyedni létünk és becsületünk' ezen drága és olly annyira nemes zálogát! — olly divat künti vala mégis a' honi hang, és még mindig olly heterogen elem kiképzettebb köreinkben a' magyarság — oh hozzuk csak emlékezetünkbe e' kinos napokat — hogy alig ismerhetett csak hazájára is, és rendszerint a' távol idegenben volt kénytelen vélni magát a' lelkesb, anyaföldének közepette, 's ha ráismert is őt szülte földére néha, mint koszorús lantosunk' *magyar költője*, ki szavakba foglalá minden hű magyarnak őszinte érzelmit: egyedül saját néma keserviben lelhető írt és vigasztalást.

Cselekvési logikánkat, mint sok másban ugy ebben is, sokan fel nem foghatják, és azért rendszerint különösöknek, visszásoknak tartják lépteinket. De illy körülmények közt — melyekről azonban csak az ítélhet méltánynyal, ki előtt nemzeti sajátság, nemzeti egészség, nem puszta hang, 's ki önámítás nélkül fel birta fogni, rothadásnak mennyire indult legyen vérünk már — illy körülmények közt, nem lehete, oh bizony nem lehete sokat tétovázni, de rögtön parancsolólag mutatkozott előttünk — és ehhez nem kívántaték sem különös ész sem felette nagy köz gazdasági kiképzettség, hanem egyedül *hűség* — mikép csekély tehetségünkkel nekünk is okvetlen nyelvünk' megmentéséhez kelle járunk mindenek előtt, minthogy a' becsületnek tisztába hozatala mindeknek elibe, és így még a' mindennapi kenyér elibe is való; korcsosulásnak induló nép pedig — főkép ha ennek tudatában él, és még sem vesz magán erőt — becsületet ha saját nyavalygó álmaiban nem, bizony sehol sem lel a' világon egyebütt.

Felüdülési nagy kérdésünket tekintve nemcsak ferde logika után nem indultunk tehát, de kirekesztőleg azon egyedüli szerint, melyet valamint becsület, ugy saját nemzeti fentartás, és ekkép a' leszentebb kötelességérzet jelelt ki. Egészséges nemzet nem kénytelen efféle álszínben mutatkozó lépcsőzet után járni; kiléphet az legott, a' műveltség' bármilly fokán álljon, egyenesen a' cselekvés' mezejére, a' nyavalygónak azonban egészség kell előbb, a' némának szó, mielőtt neki józan, neki szabad volna, egészséges népek' lépcsőzetit követni mindenben. 'S im

ez kulcsa — mert hiszen nemzetiség' dolgában még most is távol vagyunk a' teljes egészségtől, sőt nagyobb mozgalmak közé állítva, még tán veszélyesb állapotban mint ezelőtt — miért kever olly sok és kivált a' lelkesb magyar bármibe is annyi nemzeti fellengzést, miszerint őt mind azok, kik állásának titkaiba nem hatának — 's ugyan magyaron kívül, de még született magyarokat is ide értve, hány van, ki erre elég időt 's fáradságot szentelt, vagy kinek erre elég tág lelke volna — olly ábrándteli lénynek tartják, kivel teljes lehetetlen a' gyakorlati élet' bármilly kérdését is, minden utbólvágás és mellékes tekintet nélkül, egyszerűen fontolóra venni és oldani fel. Ámde ki sokáig élt becsület nélkül, és azt visszanyerni kezdi, részint visszanyerte már, az százszorta féltékenyebb e' kincse körül, mint az, ki illy erkölcsi agonia közt soha nem élt. Nem ritkán házsártos lesz ez okból az, és a' megbántásnak de csak árnyékát is véresen megboszulni hajlangó, ki azelőtt igen is hanyag vala e' kincse körül. — Szintígy van a' magyar, nyelvével, nemzetiségével. Hol más nemzet egyedül loyális versenyzést lát, ott közüleg legtöbb, kivált most, midőn egy idő óta minden szenvedelmek ugy szólnán elvileg és rendszeresen felkorbácsoltatnak, elnyomatást, utbanállást, túrhetlen sérelmet gondol észrevehetni. Midőn más nemzet — jó egészségű emberként, ki sem öltözetére, sem eledelére nézve tulgonddal nincs — egyedül a' dolog' jósága után hajol, nem igen aggódván, milly oldalról 's mi formákban jó az: addig a' magyar mindent, a' legnagyobbat ugy mint a' legkisebbet, magyar köntösbe akar öltetni, és mi nem ebben jelenik meg, már gyanús előtte. Míg más nemzetű, imáiban az egek' uránál gazdagságért, hatalomért, vagy erényért és bölcseségért esdeklik, hadd áraszsza a' menny ezeket fajtája fölött el, azalatt nem egy buzgó magyar térdre esve azért sovárogoz az egek felé, bár csak a' magyar nyelv válnék általjánossá; és annyira megy, tisztelt gyülekezet, e' féltékenység, mikép még testületünkben is — és nem hiszem, hogy csatlódnám — tán a' nagyobb rész tisztán fel nem fogva az emberi szózat' legdicsőbb czélját: lelkünk' legmélyebb érzelmit lehető legvilágosban tárhatni ki, épen olly mértékben örül az uj, habár homályosabb kitételnek, legyen csak magyar, mint a' legvilágosbtól kész megtagadni a' honosítást, ha idegen. — Ennyire emeli tán legtöbb tagtársunk, nyelvünknek nemzetiségünk' kifejlésével egybefüggő szeplőtlenségét annak

gazdagulása fölé, ennyivel magasbra a' szüzeség' rideg ideálját mind azon bőségnél, gazdagságnál és ebből folyó uralkodói hatalomnál, melly Minerva' minden lelki tehetségének tárt agyából háramlanék ránk.

És szintígy emeli a' lelkesb magyar megint a' magyarság' külszínét is nem ritkán magasbra, mint a' dolgok' velejét, ha idomuk nem magyar.

De ugyan mit mutatnak és minek jelei mind ezek? Tán aggasztó symptomák, láznak kitörései, mikor hagymázra hevül a' velő 's minden eszméket összekever, vagy tán a' végvonaglás' kapkodásai már? Korántsem; sőt épen ellenkezőleg nemzeti életerőnknek kezességei, hogy t. i. vérünk' jobb része a' megsemmisüléstől visszaborzadva, nem csak mind azon öldöklő méreg ellen, mellyet nemzeti testünk magába szítt, küzdeni elég fogékony, hanem az élet' egy javát, egy kéjét sem hajlandó félelemből magába venni, ha nem viseli a' honi színt, csakhogy idegen elemektől még inkább elszédítve, minden nemzeti sajátságiból kivetkezve, ne dűljön örök enyészetbe. Nemcsak nem érdemel e' féltékenység ennél fogva gúnyt vagy épen szánakodást, mellyel még született magyarok' részéről is — oh szégyenteli vakság — olly sokszor érintetik; sőt még csak tévedésnek sem lehet nevezni azt; minthogy egyedül nemzeti hűségben veszi eredetét, azon szent hazafiui lelkesedésben, melly ha nem is erény, mint sokan állítják, hanem egyedül csalódás, mégis a' legszebb erényeknek senkitől soha kérdésbe nem vett alapja, és az emberi ábrándoknak habár nem leghasznosbja is, minden esetre legnemesebbike, 's mellynek legalább mi magyarok köszönhetjük, ha eddigelé minden jellem nélküli szolga gyarmattá nem süllyedtünk. — Üdv nektek 's áldás rátok ez okból ti hivek, kik illy érzelmektől, illy lelkesedéstől hevítve, hű kebelletl őrködétek nemzeti létünk fölött, mikor az már hajszálon függött. Titeket illet a' legdicsőbb polgári koszorú; mert ha vajmi derék tett is, sikeresen szembe szállni a' halállal, vagy ennek karjaiból kiragadni embertársat, mennyivel derekabb még a' végveszély' óráiban egy egész népet megsemmisüléstől óvni meg. Igen, titeket illet az örök dicsőség, midőn mi ujabbakra, kik legnagyobb veszélyeitől megmentve vettük át nemzetiségünk' ügyét, 's kikre hasonlíthatlanul kedvezőbbben fordultak az idők, azon szent kötelesség szállott: meg nem rontani otromba kézzel, sőt mint szemünk' fényét, mint lelkünk' üdvét,

óvni minden hátraeséstől, 's ápolni erőnk szerint azt, mit annyi veszélyek közt egyedül a' leghűbb, leggyöngédebb anyai kedély birt megmen-
teni, minthogy egyedül hasonló érzelem, hasonló türelem háríthatja el
a' magyarnak végenyészetét ezentul is, és egyedül ezekben rejlik azon
feltámadási életszakra és erő, melly fajtánknak jövődőt ígér.

Nemcsak ócsárlani nem fogja a' nemzeti üdülésünk' szövevényébe
mélyebben tekintő, ha köröm' szakadtáig küzdünk nemzetiségünk' ügye fő-
lött, és e' kérdés körül semmiért a' világon alkura nem lépünk, bár a'
legfényesb csereajánlatot soha el nem fogadjuk; sőt dicsérni vagy leg-
alább becsülni fogja e' lelkületet, midőn honunknak azon, fájdalom! nem
kis számát — melly álneveléstől, idegen iránytól elferdítve e' lelkületet
tudja milly ábrádnak nézi, és üdülésünk' e' nyelvét nem érti, felfogni
nem képes — ha meg nem szánandja is, meg nem vetendi is, legalább
soha azon forrásnak, mellyből a' magyar uj díszben kiforrjon, és soha
azon alapnak, mellyen a' magyar nép nemzetté alakuljon, bizonyára tar-
tani nem fogja. És valóban itt ideje már, felvilágosítani, vagy határozot-
tabban mondva: azon régóta főt talppal cserélt és így hevert eszmét
helyreállítani elvégre, hogy korántsem az a' szánakodásra, megvetésre,
kikaczagásra méltó magyar, ki vérehez, fajtájához hű, mégis ezer méltat-
latlanságnak vala és van kitéve, azért, mert külföldi csín és nyelv nem
ékesíti őt, hanem megfordítva egyenesen az érdemel szánakodást, meg-
vetést és kacaját, ki — mert nemzeti hűség helyett, némi külföldi első-
séget öltött magára kiváltságilag — ezer méltatlansággal érinthetni gon-
dolá és gondolja honfitársát büntetlen.

Ámde azért, tisztelt gyülekezet, mivel minden kétségen tul egye-
dül azon féltékenység és soha meg nem törhető lelkület' alapján fejlődhe-
tik nemzetté a' magyar, mellynél fogva lelkesbje mindent alája rendel a'
nemzetiség' angyalának, azért korántsem következik még, hogy ezen
féltékenység, ezen lelkület, jöllehet csak ezekben rejlik feltámadási
erőnk, nemzeti kifejlésünk' alapjául is szolgáljon okvetlen; nem, de csak
még az sem következik, valljon e' féltékenység, e' lelkület nem fogja-e
előbb sírba dönteni a' magyart, mint pislogó élete maga magától alutt
volna el; 's pedig nem következik azért, mert valamint például az erő
sem áraszt mindig áldást, sőt nem ritkán átokká fajul, jöllehet erő az
egyek' legbecsesb adománya, és minden élet ebből buzog: szintugy ront a'

legszüzebb feltékenység, a' legszebb lelkiület is kimondhatlan többet, mintsem használna, sőt még a' legigazságtalanabb gyilkossá is válhatik, ha mértéken túl csapong és szenvedelemtől hevítve, maga ellen bősztíti a' visszahatás' kérlelhetlen boszuját.

Legyen szabad ez okból, tisztelt gyülekezet, ezen még hosszabb-ra terjedő előadást, mennyire a' kérdés' életbe vágó léte engedi, lehető rövid vonásokban azzal folytatnom: mikép lehet — saját, tán hibás, de őszinte felfogásom szerint — legbiztosabban, sőt tán kirekesztőleg nemcsak enyészettől megóvni nyelvünket és nemzetünk' ezzel szorosan egybefüggő létét, hanem szilárd állást is szerezni mindkettőnek a' nagy világ' színpadán.

„Praeparandiákat kellett volna állítani, inkább közvetlen terjeszteni a' nyelvet, mint ennek becsét, méltóságát, és ez által a' nemzet' legdrágább kincsét emelni.“ De ugyan feleljünk egyedül azon egyszerű kérdésre, melly körül forog a' csalódás, és nekem legalább úgy látszik, mintha rögtön le kellene esni a' legvakbuzgóbb' szemeiről is a' fátyolnak, hogy valljon: ha valaki magyarul tud, magyarul beszél, innen következik-e, mikép neki ezért már magyarrá is kellett volna átalakulnia? Mert ha így, ám akkor fordítsuk legutolsó fillérünket minden tétova nélkül *nyelv mesterekre*, sőt legyünk rögtön magunk is mind azokká, *hadd tudjon csevegni magyarul az egész világ*, 's meg lesz mentve 's feldicsőítve fajtánk. Nyelvet, nemzeti sajátságot, illy felette könnyű szerrel azonban, én legalább úgy hiszem, még csak biztosítani sem lehet, 's annál kevesebbé szilárdabb 's tágabb alapokra állítani; minthogy — és itt különös figyelemért esedezem — a' szólás még korántsem érzés, a' nyelvnek pergése korántsem dobogása még a' szívnek, és ekkép a' magyarul beszélő, sőt legékesebben szóló is, korántsem magyar még.

Ki nem látja itt a' különbséget, és ki azon elfogúlt, ki előtt nem világlanék tisztán fel, milly ezer sajnos tévedések közt botorkál olly sok magyar e' lehető legfontosb ügyünk körül.

Csüggedni érzem erőmet, tisztelt gyülekezet, és tehetségem' párányiságának tudata görcsbe vonja keblemet', midőn ezen olly felette ké-

nyes életkérdés' taglalásába bocsátkozom, mi már ezelőtt is nem egy ízben történt, noha siker nélkül; 's pedig kivált, mert valamint — tudom — nem egy kapacitás saját vallomása szerint nem bír a' dolgok' mélyébe hatni, mielőtt gondolatnak szót tudna találni, úgy én korlátozottabb tehetségű megint gondolatimat nem vagyok képes mindig szavakba foglalni, főkép ha annyira áradoznak belsőmben azok, mint a' jelen olly felette fontos kérdés körül.

Axiomatiztságban vélem látni nézetem' kirekesztő helyességét; midőn más részről tapasztalni vagyok kénytelen, hogy hazánknek még leghűbb fiai 's legkitünőbb tehetségei közül is többen, mintha nézetem csalódás volna, felette kevés kivétellel mind más, sőt épen ellenkező utakon járnak azon czél felé, mellynek eléréséhez szintugy 's olly őszintén kötöm én is fajtánk' megmentését és egykori feldicsőítését, mint, teljesen hiszem, ők. Egyeztető, közép utat ez esetben pedig nem látok. — Milly kínos epedések közt nézek én ennél fogva nemzetünk' jövő sorsának elébe, kiki elértheti, ki fajtámhozi hűségemben bizik, mint-hogy vérünk' egy részét nemzeti ügyünk fölött még mindig halálos fagyban szenderegni látom, és esküdni mernék, hogy bizony ez, sem megmenteni sem magasbra emelni nem fogja a' hazát; midőn más részről azon irtózatoss kép áll előttem — és itt lelkemet merném rákötni, hogy e' kép nem tünemény, hanem valóság — mihez képest mind azon gyönyörű érzelem és szent lelkesedés, melly hazánknek, hála az égnek! számra mindig növekedő hű fiaiban buzog, 's mi a' legnagyobbnak, legdicsőbbnek lehetne apadhatlan forrása, nemcsak nem fogja magasbra emelni, de még csak biztosítani sem a' hont, sőt egyenesen meggyilkolni azt előbb, mint gondolnók, ha, mielőtt késő, legalább vérünk' jelesbjei nem okulnak azon mesterségben: olly drága, de olly annyira kényes kincset, mint nemzetiség, nemzeti sajátság, némi biztossággal, és a' siker' némi hihetőséggel mikép lehessen őrizni, mikép lehessen ápolni 's növesztetni leginkább, sőt kirekesztőleg.

Mint fentebb bizonyítám, senki nálamnál tágabb kört nem enged azon féltékenységnek, melly nemzeti hűségből eredve, bármit is nemzeti színbe öltetni vágyik. Ha jobban buzog a' magyarnak vére, mint akárki másé, honának pusztá említésén is; ha már mennyekbe ragadtatni véli magát, mikor a' magyar hölgynek ezelőtt olly sokáig néma ajkán

a' nemzeti hang zengedez; ha életét kockára bocsátni kész, mikor vére' mentőjét csak megkarczolja is gondolja: mind ez, jóllehet sok által még most is egyedül nyavalyás kitörésnek tartatik, felette helyes 's vajmi örövendetes jelenet, mert ez egyedül a' visszatért becsületérzés és a' magához hű erőnek eredménye, 's csak ebből pezsg élet és fejlőd. Ennélfogva még a' kelleténél többet tenni buzgó fiatalság' tulzásit is némileg megbocsáthatóknak tartom; mert ki szegheti szárnyát az élet' tavaszkorában azon lelkesedésnek, melly eget kér, hol megégeti ugyan néha magát, mellynek híját azonban fiatal kebelben semmi a' világon nem pótolhatja ki; mert az isteni szikrának nincs surrogatuma. 'S jaj, százszorta jaj azon fiatalnak, kinek lelke testében mindig megfért.

Férfitől azonban többet lehet, többet szabad követelni, 's kivált ollytól, ki vezetői szerepre emelkedik. De itten búba merül lelkem, mert én legalább, felette kevés kivétellel, alig ismerek egy valóban buzgó magyart is — és ezen őszinteséggel tartozom szent ügyünknek, mellynek minden személyes tekintetet alája vetek — ki, bármennyi ősz haj fedné is fejét, bármilly tapasztalás és életbölcsesség redőzte volna is egyébiránt velejét, mint elmetévedett, ha rögzeszméje (fixe Idee) pendítetik meg, többé kevesebbé ki ne vetkeznék a' kölcsönös méltányosság' sőt az igazság' szabályaiból is némileg, ha nyelvünk 's nemzetiségünk ügye' kerül szőnyegre. Illy alkalomnál a' leghidegebb vérü elragadtatik, a' legélesebb látásu vaksággal van verve, és a' különben legméltányosb, legigazságosb is, hajlandó felejtetni, sőt néha valóban egészen is felejtí az örök igazságnak soha nem változó még azon legelső szabályát is — melyet egy alkalommal sem volna szabad szemből szalasztani — miszerint másnak soha ollyast ne tégy, mit tőle sem fogadnál örömet. 'S annyira megy ez elfogultság, ezen felingerült állapot, mikép mindennapi eset, kivált mostani a' természetesen túl még mesterséggel is felcsigázott napokban, épen azok' kikeléseit és gyanúsításit hallani legsértőbb változatokban, ha más ajku, egyenesen csak példájokat követvén, önvére mellett buzog, kik legcsiklandósbak saját nemzetiségök körül. Valóban szomorú, szívrepesztő látvány. Boszútlan egy hajszált sem enged fején csak érintetni is, és ez helyes; ámde mást üstökénél ragadni hajlandó, és ez is egyes viadalban vagy verekedésnél, mikor ember áll ember ellen, és anyagi erő 's állati bátorság határoz legtöbbet, felette helyes le-

het; nemzetnek békés ujjászületési működésében azonban ha nem is gyávaság, valóban felette nagy bűn, és a' legkimélőbb kitéttel minden esetre nem kevésb, mint szánakodásra méltó, maga magán uralkodni nem tudó pajzanság; mellynek, tisztelt gyülekezet, ha a' mélyebben gondolkozók' tapintata, és általján véve a' nemzet' súlya, mielőtt késő volna, féket, zablát nem vet: bizony mondom, a' magyar nem lesz, mint azt többen olly gyönyörtelien álmodánk, de rövid idő múlva egyedül a' négy betű: *volt* fogja illusztrálni valahai létét; 's pedig mert a' nemzetek' békés átalakulási működésében, mikor minden, bár a' legkisebb erőszak is ellenhatást, és egyetlen egy igazságtalanság ezer megboszulót szül, semmi nem győz, mint egyedül lelki felsőbbség és az örök való.

A' kérdés — hogy t. i. kirekesztőleg csak egy mód által biztosíthatja a' magyar, nyelvét és ezzel elválhatlan nemzetiségét — előttem olly egyszerűnek, olly kézzelfoghatónak mutatkozott mindig és mutatkozik ma is, mikép soha nem tudtam eléggé bámulni, és bámulatomból ma sem tudok kivetkezni, honnét jöhet az, hogy én e' kérdés körül ugy szólván, isolálva lelem magamat.

Sokszor tölték legfeszültebb elmélkedésben napokat, éjeket ez életkérdésnek tisztába hozatala iránt; mert tudja az ég, könnyelmű, hirtelenkedő, nemzeti ujjászületésünk' szent ügye körül soha nem voltam. Kétkedtem, epedve habzottam, szigorún veték magammal számot, hogy valljon — mert vérem hidegebb, béketürésem több — tán nem szeretem annyira hazámat, mint kik mindig forrnak, lelkesedéstől egy huzomban áradoznak; vagy hogy tán nincs annyi bátorságom, mint azoknak, kik mindenben az oroszlán' szerepét játszani hajlandók; vagy hogy végre tán hiusági viszketeg, különczködési szesz, vagy épen megcsontosult makacsság homályosítják nézetemet, minélfogva nem tudnám helyeselni, sőt egyenesen kárhoztatni volnék kénytelen azon utat, melylyen, felette keveset kivéve, mint mondám, a' legnagyobb rész, külön árnyéklatokban ugyan, sőt hazánk' némi legkitünőbb kapacitásai buzgólkodnak közelíteni azon célhoz, mellynek elérése saját szívemnek is legforróbb vágya: fajtánknak t. i. nemcsak biztosítása, de egykori feldicsőítése is. Azonban soha nem tudtam 's most sem tudom magamat e' kérdések körül hibáztatni; és ekkép vagy velőm beteg, vagy azok' nézete hibás, kik véleményemet nem osztják. — 'S most lássuk:

A' magyar mélyen alutt. E' közben nyelvét felejté, nemzeti színét veszté. Sok azt hitte, nem eszmél már fel többé, 's el van olvasztva. De a' magyar felébredt; milly halovány színben, milly torzalakban, kiki előtt ismeretes. Alig van nemzetek közt illy iszonyatos példa. Sok ezt azonban fel sem vette, sőt álfényében, mint Armida kertjében, még tetszett is magának. Többnek azonban türhetlen volt az önmegismerés e' keserű képe, ámde erő nem szilárdítá keblét; kétségbe esett, 's magára hagyta a' hont. Voltak végre ollyasok, kik dagály 's szélvész' daczára nem gyengültek el, 's férfiak maradtak a' veszély óráiban. — 'S ismét élet felé kezdett fordulni a' haza. Olly hervadólag tengett azonban szerencsétlen vérünk, hogy lehetetlen vala, mikép mi újabbak folyvást pirulván fejletlen, aljas létünkön, az előttünk olly gyógyó példák' utmutatása szerint ne ébredesztünk volna azon szent kötelesség' érzetére, hasonlólag járulni hű kebellet köz anyánk' ápolásához. És e' nemes érzet nőttön nőtt, 's hála a' nagy istennek, már olly szép gyökereket vert, mikép a' legszebb virágzásnak bizton elibe tekinthetni, hahogy a' visszahatás' *felhőszakadása* nem sodorja azokat ismét tőstől ki. Ámde itt a' baj, és e' veszély aggasztólag mutatkozik.

Az újabb kor, buzogva a' legszebb lelkesedéstől 's vágytól: minél előbb ragyogni a' nemzeti egészség' fényében, nem bírta szellemdús hevében felfogni, hogy javulási lépcsőzetünk okvetlen csak halk lehetne, mert sülyedésünk sem vala rögtöni; felejtván e' fölött: nemzeti tekintetben mennyire javultunk legyen már, eliszonyodott csigalépteinken, 's fajtánk' más nemzetekhez képest még mindig olly alacsony állásán. 'S így lőn, hogy legtöbb magyar vak hevében úgy jutott azon tévutra, mellyhez képest magán kívül keresett segítséget, valamint a' hullámokkal küzdő is ha magában nem bízik, mindent megragad, mire csak kezét teheti. „Jaj milly kevesen vagyunk — így sopánkodának — lehetetlen, mikép ennél fogva a' roppant számu német- és szlávban el ne olvadjunk; terjesztetni kell tehát a' nyelvet 's nemzetiséget mindenek előtt.“ És ez felette helyes, csak hogy a' *mikép* körül forog a' siker, minthogy nem minden modor vezet célhoz, sőt a' mostan divatozó attól egészen eltávolít. Engem soha nem ijesztett csekély számunk, de fenmaradhatásunkért annál erősebben rettegetem mindig azon okból — 's ezt ki kell végre mondani — mert fajtánk' anyagi mint szellemi léte olly felet-

te könnyű. Itt a' baj, és essünk át elvégre az önmegismerésnek ezen legkeserűbb adagán — mert csak ez után javúlhatunk teljes egészségre — mikép t. i. nem a' mennyiség, hanem a' minőség a' szellemi erőnek sarkalata, 's e' szerint épen nem azért forog veszélyben létünk, mert kevesen vagyunk, hanem mert súlyunk olly parányi. És ezt sok magyar sejti, és azért tüzei saját magát 's másokat törhetlen bátorságra, mi fellette dicsőséges, csakhogy itt megint más csalképzetbe bukik, mi annak jele, hogy ha felébredett is már nagy száma, azért mindnyája korántsem ábrándult ki még; 's a' multat a' jelennel 's Magyarország' azelőtti és mostani bajait összekevervén, olly hangulattal ül lovára most is, mintha jelenleg is törökkel vagy francziával kellene vívnia, észre sem vévén, hogy az nem kontyos, se nem veres sipkás, kivel dolga van, de egyenesen a' civilisatió, mellyen kard nem fog, 's melly előtt a' legtündöklőbb vitézség is térdre esni kénytelen. 'S ugyanis a' bátorság több árnyéklatu. Van t. i. ollyas, melly mindent megrohan, és míg az ágyuszájától sem fordul el; meg van ollyas is, melly kitűrni tud, 's minden handabanda' ellenére bevárja az alkalmas időt, meg a' polgárok' hevével szembeszállni, 's hirtelenkedésünknek gátot vetni kész. Mindkettő maga helyén, arany. Sok azt hiszi: az elsőben több anyagi tán állati vegyület, a' másik neműben ellenben több lelki vegyület van, 's hogy az elsővel bírók e' földön rendszerint — 's legtöbb esetben a' nélkül hogy tudnák — gép gyanánt szolgálnak; midőn azon másik nemű bátorság' tulajdonosai viszont rendszerint a' gépforgatók. Már ez bármikép legyen is, tagadhatlan marad, hogy azon katonai bátorság, ha úgy nevezhetni, mellyhez képest a' hős bárminek is neki rohanni kész, mit egyébiránt egy pohár pálinka, mint tudva van, néha igen elősegít, még korántsem elég olly szövevényes 's rendszerint olly hosszadalmas munka' sikeres folytatására mint egy egész nemzetnek ujjászületési működése, hol az enthusiasmus ritkán használ, a' hóbort pedig mindig árt, de egyedül a' józan, a' kiábrándult felfogás, és kirekesztőleg csak az összevető 's kiszámító felsőbbség győz.

A' nagyobb számban vélnek lelni üdvöt — boldog isten! — mint ha bizony például 30 millió barbar népben több magához vonzó, több magába olvasztó varázs volna, mint bármilly kis számban is, ha ez a' civilisatió' kincsétől felcsordul. — Ha ököltre, botra kerül a' dolog, ak-

kor megengedem, a' nagyobb számban az olvasztói varázserő, a' felsőbb-ség. De csak háboruban sem mindig, mert a' néhány macedoni bors megtöri a' számtalan persa borsót, és a' kis számu hellen dicsóíti fel Marathon' síkjait; még csak háboruban sem mindig, 's hát minél kevesbé még a' lelki tehetségek' szabad surlódási mezején, 's kivált mostani századunkban, mikor az erőszak előbb utóbb egyedül saját magának ássa sírját. — De ha egyenlő körülményileg a' nagyobb számban a' nagyobb erő, mit senki nem tagad, ugyan azt hiszszük: nemzetiséget csak úgy rákenhetni bárkire is, ki épen kezeink közé jut, mint például meszet falra, vagy mázat fazéokra? És azt hiszszük: parancs már elégséges, hogy valaki nemzeti sajátságából kivetkezzék? Ugyan mi magyarok tűrnők-e ezentul — ezentul mondom, mert egyszer már majdnem hogy megtették rajtunk, és igen is engedelmesek lettünk — tűrnők-e, mondom, ha bármilly hatalom akarna is minket úgy minden legkisebb czikornya nélkül saját mintájára kaptázni, kivált ha e' minta felette messze fekünnék a' tökélyesbtl, 's valljon engedelmeskednénk-e olly parancsnak, sőt még olly törvénynek is, melly ha nemzeti hűtlenséget egyenesen nem követel is, sokak' alkalmazása, és kivált tartalékgondolatja által mégis zsarnokká válnék? Azt remélem, azt hiszem, még akkor sem engedelmeskednénk, ha főről főre mind megegyeztünk volna illy szabályban, 's annál kevesbbé, ha ez nem történt vala így; mert e' világon elidegeníthetlen sajátok is vannak, miket tilos áruba bocsátni, mi ugyan nem egy hazai reformatornak peng ajkán, vajmi sok esetben vajmi pompásan, csakhogyszint vagy nem olly sajátokra alkalmazva, mint például: becsület, erény, nemzeti hűség 's több efféle, miken valóban soha és semmi esetben túladni nem szabad; vagy egyedül saját érdekeinket méltatva, másokéit azonban, régi de néha néha mégis fel-feltűnő Döbrögi-szellemben, fitymálva, sőt gyanúsítva.

Mondják ugyan, hogy törvényeink nemzeti nyelvünk' ügyében semmi illyest nem követelnek. És ezt tudom, mert törvényeink egy hajszállal sem rendeltek többet, mint hogy a' holt latin szó' helyébe az élő magyar lépjen, és a' köz igazgatás' nyelve azon faj' nyelve legyen, mellytől nemcsak az ország vevé nevezetét, hanem melly az alkotmányos létnek is törzsöke. Minél semmi sem lehet igazságosb, méltányosb. És ha szorosan, de valósággal szorosan és nemcsak önámítgatásilag, ennél ma-

rad a' magyar, és ha nem fénylik is legkedveltebb, legnagyobb divatu színben még — mi egyébiránt semmi esetre nem lehet néhány rövid évek' gyümölcse, mert hiszen kifejlett nemzetiség nem rögtön termő növény — vérünk legalább nem áll a' maga ellen felbőszült szenvedelmek' aggasztó veszélyivel szemközt úgy, mint ma, mert hiszen: „Nemzetnek fentartási, kifejtési küzdelme, hahogy másban is méltányolja azt, miért maga vív, olly gyönyörteli, olly dicső látvány, mikép nincs a' világon olly aljas kedély, olly durva kebel, mellyet illy jelenet őszinte rokonszenvre ne melegítne;“ midőn viszont nem lehet semmi borzasztóbb, elidegenítőbb, mint fuladás közti kapkodót látni, ki ha feleszmélne, saját erejével menthetné meg magát, de e' helyett más' életébe kap, 's visszalökve elsülyed.

És most kérdem, 's hazánk' fő heveseitől kérdem: ugyancsak annál maradtak-e, mit a' törvény parancsol, t. i. hogy a' latin szó' helyébe lépjen a' magyar, vagy nem kalandoztak-e ezen határon néha túl? Régibb intézetek 's egyesülések' körébe, hol nem magyar volt a' szó, mert alkotóik sem valának magyar ajkuak, ugyan nem toltá-e a' magyarság magát itt-ott máról holnapra erővel be? Némi gyűlemben, némi vigalomban — oh boldog isten, nem gyermekek' vigalma-e ez? — nem lőn-e a' magyar' kedvéért — igaz, csak kísérlet végett — kiküszöbölve gyakrabban minden egyéb nyelv, mint mirigy? Ugyan hány szent szónoklat nem vala elvileg 's parancsra intézve magyar nyelven olly hallgatókhoz, kiknek tizedrésze sem veheté be azt lelki táplálékul? Bár a' legkisebbe, mi időhiány és szövevény miatt máról holnapra magyarrá át nem alakulhata, ugyan nem furta-e magát be a' magyar nyelv nyakra főre, 's ha erre gyenge vala, magas goliátként nem hangoztatá-e nemzetboszúlói haragját a' nyilvánosság' nem egy organuma? 'S hány lenézésre, hány méltatlanságra adott alkalmat az, ha valaki az elmezavar' ez árjától mint lelketlen törzsök nem hagyá magát egészen elsepertetni e' hazában, hol épen azok' részéről hallatik nem egy fellengős szó: a' kitürni-tudásról, az emberi méltóságról, a' szabadságnak boszú nélkül fertőzhetlen létéről stb, kik illy zsarnokságok, illy rögtönzések' fő papjai? 'S ugyan e' mindent egyszerre elárasztani akaró magyar hév nem növekedett-e már annyira, hogy az, ki elég bátor bármilly szerényen is emelni szavát, mintha egy kis kimélet, egy kis béketűrés, tán messzebbre vezetne és

jobban érlelné a' hazai növényt, mint a' most divatban levő azon szünetlen korbácsolás, mellynél sok még a' kancsukát sem tartja roszaabbnak, ugyan nem növekedett-e, kérdem, e' tulhév már annyira, mikép az, ki illy alakban látja a' dolgot 's bátran fel is szólni mer, ne legyen kitéve, a' rossz, a' gyáva hazafiság, sőt a' hazaárulás' legémelygetőbb piszkaival is azok részéről minden változatokban bemocskoltatni, kiknek — mint mondják — minden csepp vérök a' kölcsönös méltánylat és az egészen szabad elmesurlódás' elve mellett buzog, 's kik a' gyanúsításnak komoly ellenei?

Az előhozott viszketegek, mellyek — megengedem — jobbadán a' legnemesb, csakhoggy egészen még ki nem ábrándult kedélyekben veszik eredetöket, azonban általján véve olly csekélybe vétetnek — t. i. a' magyarok által, és *mert hiszen nem magyar törvény elleniek*, és itt lappang a' bökkenő, hogy t. i. fél és bíró egy kalap alatt áll, és a' méltánylat, loyaltas 's bölcsesség' törvénye még vajmi sokat tilt, mit a' magyar törvény nyilván nem ellenez — mikép mintha Mátyással valóban kimult volna Magyarországból az igazság, legtöbb fel sem foghatja, mi nagy megbántást és sérelmet lelhet mind ezen kicsiségekben (!!) a' más vérü, a' más ajku; sőt nem egy magasztos lelkeletű, nemzetönállási ábrándiban bona fide még bámul is: egyenesen kegyelemnek miért nem veszi mind azt, például a' szláv, mit érette és vele tenni szándoklanak, és ha kelletténél hevesebben védi vérét, miben annyi magyar szintugy hibáz, 's sokszor vajmi erős példával jár elő, mert mindennek megvan saját határa, ezt neki korántsem bocsátja meg, de midőn olly gyanún szinte dühre hevülve, és méltán, mellyhez képest valaki róla azt mondaná: „Minden, mit véredért teszesz, csak ürügy, és a' köz birodalomtói elszakítás lappang kebledben,“ sarkán fordul, és keleti komolysággal — 's hozzá lehet tenni, keleti igazságszeretettel is — minden lelkesedését csak ürügynak mondja, és a' legocsmányabb czimborasággal kész vádolni őt. — Ugyan férfiui, lovagias-e ez, 's hozhat-e áldást?

Ámde isten előtt mind azon kísérletekben, mellyekkel a' tulhév vérünket terjeszteni és ekkép nemzeti létünket biztosítani buzog, nem kénytelen-e látni Magyarországbán minden más ajku — 's kérdezzük meg őket, hadd szóljanak ők — sokkal többet, mint a' magyar nyelv' törvényesítését? Legyünk végtére igazságosak. Mert valóban az emberi

nemre is mindinkább rávirrad a' mennynek azon napja, mikor egyedül az igazságosak' hazája fog gyarapulhatni. Álljunk helyökre, ugyan ki hagyja csak hajszálat is kirántatni erőszakkal, ellenszegülés nélkül; mi nagy csuda tehát, ha vérök' tulbuzgói még a' törvény ellen is szegülnek? Mi nagy csuda, mondom, minthogy eldönthetlen, mindenütt 's mindenkor tapasztalt tény — mellyet nem hagyhatni ugyan helyben, melly azonban mindenütt így fejlik ki — hogy minden törvény, mellynek alkalmazása szellemi körén egy rész által tulhajtatik, az által helyzi magát arány-súlyba, mikép az, egy rész által viszont szigorún meg nem tartatik.

Nem elég mai időkben törvényeket irni; de azok iránt sympathiát is kell gerjeszteni. És ha valaki ollyas törvénynek nem hódol, melly előtte gyűlöletes, mellytől természete visszaborzad: sujthatja őt a' betűnek szigorúsága ugyan, de célját veszti; mert martirt emel, ez pedig fanatismust szül. És ha mindenki rögtön nem hódol olly törvénynek, melly csak idővel, 's egyedül szeretetre méltó lét által vesztheti el sanyaruságát: illik-e, sőt szabad-e nekünk magyaroknak minden átállás, minden illetődés nélkül ollyasokra anathemát szórni, kik illy bűnökbe esnek? Mi olly annyira kristálytiszta vagyunk-e? Nyuljunk keblünkbe 's feleljünk őszintén: illik-e, szabad-e nekünk illyest tenni, kik szinte nemcsak pirulásra méltó hanyagok vagyunk törvényeink' végrehajtásában, de még azoknak sem engedelmeskedünk mindig és mindnyájan, mellyek' hozatalában nemzeti lelkesedéstől forrott vérünk, vagy illyest legalább affectált a' nagyobb rész.

Valóban akarat ellen is elfordulni kénytelen illy szomorú jelene-
tektől a' kiábrándult, 's mély búba sülyed lelke: ha tapasztalja, hová vezethet vak hev és roszul fékezett lelkesedés, 's hogy egyesek' bűnös tulzásai néha milly rosz világba 's ferde helyzetbe állíthatják a' nagy közönség' legszentebb érdekeit.

Oh vajmi jól tudom felfogni, milly kimondhatlan irigységi színben mutatkozik nemzeti nagyság a' nemesb kedély' tükrében, 's milly kínokat kénytelen érezni honunk' minden hűbb fia, ha parányi, sötétségtől körülvevett, maga keblében duló vérünket ama' szerencsésb fajtákkal hasonlítja elfogulatlan össze, mellyek a' civilisatiótól környezve, vagy azzal napontai érintkezésben léve, nagy nemzetekké alakultak, 's hol, habár náluk sincs kiküszöbölve minden aljas — miből halandó töké-

letesen kilábolni soha nem képes — mégis nagy és kicsi, boldog 's boldogtalan csak egy nagy családot képez, 's hol legalább fő vonásokban egy érdekért, egy hazáért élve 's halva, mindent már csirájában meg nem ront, meg nem gyilkol a' viszázkodás, az irigység' daemona. Illy boldogság, mellykez képest anyaföldünk körül, bármennyi színre oszoljunk is egyébiránt alább rendelt lépcsőzeteken, mindnyájunkat csak egy nagy érdek fűzne össze egy családba; illy boldogság azonban távul tölünk. Ezt el kell ismernünk. De azért sem kétségbe esnünk nem szabad, 's ellankadva a' vak sorsnak átengednünk jövődönk' kifejlését, sem önhittségtől felfúva, 's minden hatalmakat felbőszítve és ellenszegülésre kihíva, erővel törekedni az után, mit kirekesztőleg csak bölcseséggel, t. i. élet-, 's nem egyedül szoba- és könyvbölcseséggel érhetni el.

Köztünk — azt hiszem — nincs, ki, ha épen szívverét és életét nem is akarná adni — mik egyébiránt úgy is szinte csak harcz' mezején bocsáthatók áruba haszonnal — legalább ne volna kész, ideje, fáradsága, értelme, vagyona, szóval: tehetségének kisebb vagy tán nagyobb részét is áldozatul hozni, miszerint nemzetisége ne csak tengődve éldegéljen, de mindinkább terjedve 's nemesülve, vagy inkább *nemesülve* és *terjedve* — mert ez a' kifejlési logica — elvégre nagy, hatalmas és dicső nemzetté váljék is vére.

Ámde ezt, jöllehet saját bennünk nemcsak a' feltámadási, de még a' fölemelkedési erő is, soha el nem érjük, ha csak lelki felsőbbség által nem. Ennek eléréseért kötelességünk tehát buzgólkodnunk.

'S im ez az egész titok, mikép menthetjük meg fajtánkat bukástól, 's mikép emelkedhetünk nagy, hatalmas, dicső nemzetté. Felsőbbség által, vagy sehogy sem.

Könnyebb volna, elhiszem, 's hasonlíthatlanul kényelmesb, 's sokkal kevésb fáradsággal 's előzvényekkel járó, ha úgy, quia sic volo sic jubeo, a' honnak már minden lakosa rögtön magyarrá is válnék, vagy ha már azért magyarrá vált volna, mivel három, négy nyelv mellett szólni még magyarul is tud. Illy kényelmesen a' dolog azonban nem megy; mert valamint egyetlen egy kiképzett emberi velőben több magához vonzó, több magában elolvasztói erő van, mint ezer üres vagy zagyvateli főben, épen úgy terjeszthet nemzetiséget is egyedül felsőbbség és semmi egyéb; midőn a' legszentebb buzgalom, a' legdicsőbb vi-

tézség, a' legszilárdabb akarat, mellyekkel jól irányozva — megengedem — ezer csatát lehetne nyerni, nemcsak hogy egy hüvelyknyivel sem mozdítják elő a' magyarság' ügyét, de épen ellenkezőleg a' lehető legaggasztóbb veszélybe bonyolítják azt, hahogy ezen felette nagy dicséretre méltó tulajdonok' háttérében nem világlik az erkölcsi felsőbbség ellentállhatlan súlyával a' civilisációnak varázshatalma. — Minthogy, hála az égnek! e' földgömbön — hol nemcsak fajtája, de egész neme' érdekét köteles szívén hordani minden jobbra törekedő ember, ki, mert vérét bálványozza, más' fajtáját azért meg nem veti — e' földgömbön, mondom, nem a' jobb olvadoz az aljasban, de megfordítva 's ármány' daczára, az aljas a' jobb-ban; miszerint minden nép, egyet sem véve ki, csak magában, t. i. fiaiban hordozza az élet 's dicsőség, vagy a' halál 's szégyen' csiráját.

Erkölcsi felsőbbség mindig 's mindenütt győzött erőszakon. Még China' félénk népe is magába olvasztá győzójét, a' hajlatlan tatárt, mert nagyobb, jóllehet aránylag olly csekély erkölcsi felsőbbiséggel bírt. — 'S így akárhány a' példa, jóllehet eddigelé úgy szólván csak a' sötétség és erőszak' időkorát élte az emberiség, úgy hogy ha már a' multban, az anyagi erő' korában, is győzött a' lelki felsőbbségnek hatalma, alig lehet bizonyosb, miszerint annak ezentul még könnyebben 's még bizonyosabban kell uralkodnia mindenben, miután már már kezd szürkülni azon hajnaltámadat, mikor a' felszabadult gondolatnak ereje mind sérthetetlenbb világba állítandja a' valót, melly előtt valaminth le fognak omlani az előítéletek' bálványai, úgy fog elhaloványulni minden zsarnok hatalom is okvetlen.

Ne keressük ennekokáért mentőnket sehol is egyebütt, mint saját, vagy inkább *személyes* erényeinkben 's lelki felsőbbségünkben; személyes tulajdoninkban mondom, mert nemzetnek erénye 's felsőbbisége csak annyiban van, a' mennyiben lehető legtöbb egyes tagja ugyancsak betölti saját helyét férfitul és szepültlen.

Képzeljünk magunknak habár csak egy millió főből álló nemzeti családot, mellyben annyi értelmi súly, polgári erény, szép szokás, izlési varázs, kimivelt tudomány, életbölcsesség, gyakorlati tapintat, 's több efféle elsőbbség volna felhalmozva, mikép mindenben segédkezet, helyes útmutatást, bölcs tanácsot tudna adni, minden készítményei tö-

kélylyel volnának végezve, körében akaratlanul is jól és kellemesen érezné kiki magát, mert mind családi mind társasági viszonyai bájteliiek volnának, 's melly mintegy bölcsője 's kincstára volna minden emberi találmánynak és előmenetelnek, intézményeinek jótékony voltát pedig kiki egyaránt éldelhetné, szóval: mellyről értelmi felsőbbségénél fogva azt lehetne mondani: az oknak népe. 'S meg kell engednünk — hahogy az emberiség' előmeneteli, tökéletesülési vágyát kérdésbe venni nem akarjuk — mikép illy ideal népben lassanként mind annak el kellene olvadnia, ki azzal szorosb érintkezésbe jó. Maga magától, 's a' nélkül hogy tola-kodó volna, nőne és terjedne az; mert midőn mindenben mintául szolgálhatna 's példakép vétetnék, természetes, hogy lassanként mindenben utánozva is lenne, 's ekkép mind nézetit mind szokásit, és ezekkel mulhatlan érzelmit is — mert jó példa: jó tett, és ez általján mindig hálát arat — lassanként azokra ruházná, kik vele érintkezésbe jőnek, mi által nyelve is terjedne mulhatlan; mert ébredjen csak egyszer érzet, s' bizony ennek tolmácsa, a' rokonhangu szó, sem marad sokáig el.

Képzeljünk magunknak illy ideal népet, 's kérdem: nem leszünk-e kénytelenek megvallani, mikép illyesben határ nélkül több olvasztói varázs rejlenék, mint bár negyven-, ötvenmillió fejletlen 's tudatlan egyajkuban; 's hogy e' szerint minden nép, és így a' magyar is, sokkal nagyobb olvasztási veszélyben van, ha minőségi súlylyal jó érintkezésbe, mint ha egyedül a' nagy számmal volna dolga, melly eláraszthat, fel-dulhat, sőt meg is gyilkolhat, de elolvasztani, megsemmisíteni soha nem képes; midőn más részről világos, hogy minden nép, és ekkép a' magyar is, egyedül minőség és nem szám által olvaszthat más vért magába. —

Illy ideal nép azonban soha nem létezett, igaz, de azért még sincs egy nép is, melly közelebb vagy távolabb ez ideálhoz ne állana, azaz: melly más népnek átellenében, olvasztó vagy olvadó ne volna. — És ím ez tárja fel előttünk az emberi események' mult és jelen titkait, hogy valljon miért nőttek és olvadtak, 's miért fognak nőni és olvadni nemzetek. Minek legkomolyabban szívre veendő tanulsága az, hogy a' melly nép élni akar, annak okvetlen olvasztói szerepre kell emelkednie; mert elgyengülése és kora halála ellen e' földön nincs más ír.

Olvasztói felsőbbbséggel kell bírni. Igen. Ámde bír-e illyessel az, ki szeretetre méltóság és rokonszenv-gerjesztés helyett kuruzslóként csak külsőleg hat, 's mert grammatikát tanít, mindenüvé zsinort varr, 's mindent veres, zöld és fejjérrel eltarkit, már azt hiszi, szíveket bájolt 's velőket hódított? Vagy bír-e az olvasztói felsőbbbséggel, ki másban nem tudja becsülni, miért maga követel megbecsülést? Vagy tán az ért e' mesterséghez, ki hős ellenét, mert olly lelkesedéssel vív vére mellett, mint ő saját véreért, a' helyett hogy lovagias szellemben magához emelné, pogányilag sujtja, 's hír-nevét alacsony gyanúval bemocskolni nem pirul? Vagy tán az a' mély felfogásu olvasztó mester, ki nyughatlan hevében a' magyarságot mostani nyers állapotjában, mielőtt elfogadhatóvá, izletes-sé vált volna, mindenkivel rögtön bevétetni akarja? Vagy tán az, ki hatalomcsalódásai közt, mint oroszánt, a' síkra kiállítja a' még fejletlen magyart, mikép minden erőt, minden hatalmat ellene bősziítsen, ellene riaszszon? Vagy tán az ért e' gyöngéd mesterséghez, ki könnyebben 's szaporábban nyerhető fény végett, prókatori szeszélylyel mindent gáncsol, mindent ellenez, a' helyett hogy inkább a' hon' bármilly késő javát is tűzné ki magának szempontul? Vagy tán az jár ez életkérésben hű keblüleg és mély felfogással el, ki . . .

Ámde nem szükség, tisztelt gyülekezet, folytatnom e' festvényt, mert a' mondottakból, mennyire képes vagyok kitárni keblem' érzetét, azt hiszem, eléggé kiviláglik, nézetem szerint milly tengely körül forog létünk, és ekkép valamint nyelv, úgy nemzetiség' ügyében is, mi a' hivatása sőt legszentebb kötelessége nemcsak társaságunknak mint testületnek, de honunk' bármilly nagy bármilly kis fiának is.

Nincs a' haza' terén egy, ki nemzetiségünket ne terjesztené, vagy azon csorbát ne ütne. Ki erkölcsileg bármilly kicsinyen is felsőbb, az terjeszt; midőn a' bár hajszállal alantibb, csorbít. És e' körülmény közt nemcsak a' magyar vér létezik, de honunk' minden ajku lakosa. Mert valamint nem ritkán inkább az ellenség' hibái fűznek hirkoszorút a' győzőnek homloka körül, mint személyes elsőbbségei: úgy emeli a' magyar vért is e' hazában minden más ajkunak alantisága, tulzása 's viszont.

'S ha ez áll, mit nem igen vonhatni kétségbe, hahogy a' lélek fölötti uralkodást nem zavarjuk össze a' test fölött gyakorolható zsarnoksággal, és azon ámitásban nem élünk, mintha már szellemileg is hódít-

tottunk volna, mikor anyagilag győztünk: akkor az önismeretnek tükréből, feltéve, ha őszintén és mélyen vettetik abba tekintet, sok előtt tán a' legváratlanabb igazságok fognak visszasugározni. Nem egy lesz köztünk még az itt jelenlevők' sorában is, 's annál inkább a' haza' tág területén, megvallani kénytelen, hogy tán épen akkor ütött legnagyobb csorbát fajtánkon, mikor a' sokaság' lelkesedésétől felmagasztalva és elszédítve leginkább volt azon édes hiszemben: milly óriási léptekkel sőt sasreptileg mozdítá legyen azt elő; 's egyedül azon pillanatokban munkált terjesztése körül egy kicsit, mikor magába vonulva és keves tanuk előtt, bármilly kis erényeiért is sympathiát és utánzási vágyat ébreszte. Ez egyébiránt bármikép legyen is, 's bármennyit 's mi által járult legyen is kiki vérünk' gyarapításához vagy olvasztásához: annyi igaz marad, mikép az általam most felhozott eszme mindenkinek csálhatlan hévmértékül szolgálhat, mellynél fogva, ha saját magával őszinte 's szigorú számot vetni akar, kiki csálhatlanul azon becses tudomáshoz jöhet, hogy valljon vérének olvasztásán működik-e szerencsétlenül, vagy szerencsésen másokat olvaszt-e abba; honnét száraz igazságilag az foly, mikép nemcsak mulasztás, de tulhév által is lehet olvasztgatni a' hazán, vagy más szavakkal: hogy nemcsak a' *semmit nem tevők, álgönyörök közt élők, a' haza' sírját ingyen szívók*' hosszú serege járul köz anyánk' gyengítéséhez és végképi meggyilkolásához, de hasonlólag a' magas paripán ülők' azon parancsoló osztálya is ront a' hazán, melly indiscret negédtől hajtva, elég előkészület nélkül, minden erőkkal szembeszállni buzog, és ekkép úgy veszélyezteteti hazánk' felmagasztalási díját, mint minden fejletlen erő okvetlenül legyőzetik, ha versenygésnek indul. — Mikből elvégre az világlik ki, hogy alkalmasint azon kevesek ápolják, dajkálják és növesztik fajtánkat leginkább, kik tőlünk tán nem is ismerve, keveset említve, 's épen nem méltatva, minden pompa, zaj és követelés nélkül, szerényen, de híven járnak el isten-rendelte mindennapi hangyamunkáikban.

Ha azonban ezen hiveknek, de azért mégis gyakorlatiaknak — melly tulajdont azért emelem itt különösen ki, mert sok előtt csak a' fellengős a' haza' hű fia — csekély számát tekintjük, kik jóllehet nagyobbak mint körük, mégis olly kétkedő szigorúsággal töltik be helyöket, mintha arra kettőztetett erejük sem volna elégséges — és illy

ember emel hazát, és nem ellenkezője — ha, mondom, ezen helyüket tökélylyel álló hiveknek csekély számát 's pedig mindenben tapasztaljuk — kiknek mennyei vigasztalás lebegjen halántékik körül — akkor lehetetlen nemzeti olvasztó erőnk' parányiságától vissza nem borzadnunk. —

Marie-Jeanne Roland franczia hölgy' végepedéseinek emléke tűnik illykor akaratlanul is előttünk fel. — E' szerencsétlen, mint tudva van, mikor legnemesb ámtásiból a' rideg való' göröngyére kilökve, él-tének — mellyet bevégeznie kelle — tavaszkorában elérkezett volt a' vesztőhely' tövéhez, történetesen a' szabadság' szobrával, mellyet nép-lelkessedés emelt oda, találkozáék szemközt, 's helyzete' iszonyatosságá-ról mintegy felejtkezve, elérzékenyült kebellet így rebegett az egekbe: „Oh szent szabadság, te égi malaszt, mennyi aljas, mennyi igazságtalan, mennyi embertelen bitorolja szent nevedet!“ 'S így kiálthatunk mi is vérző szívvel, sőt piruló arczczal fel, ha előnkbe tátong azon nemzeti önfertőztetés-ásta mélység, mellyet már régóta iszonyatosan feltárva látott köztünk nem egy, mikor a' legmélyebb de legveszélyesb álmodat alut-ta még sok, 's mellybe még mindig örökre 's könnyebben elmerülhet a' magyar nemzetiség, szabadság és becsület, mint valaha. Valóban vérző szívvel, piruló arczczal így kiálthatunk fel:

„Oh dicső hazafiság, te az egek' legnemeseb magzatja, ki a' hal-hatlanok' sorába emeled az agyag' fiait: mennyi rút, mennyi aljas buvik tisztes palástod alá, 's hány ocsmány szégyenfi, mert ajkán nemzeti szó peng, ékeskedik czímeddel!“

'S tisztelt gyülekezet, ha igaz, hogy egyedül az önmegismerés' keserű gyümölcse által nyerheti el teljes egészségét az emberi lélek; 's ha igaz, hogy egyedül ennek egészséges léte emelhet valamint embert úgy nemzetet valódi hivatásának fényfokára: akkor ürítsük a' megisme-résnek keserű serlegét fenékig ki, 's valljuk meg, hogy tán nincs ország e' földön, hol annyira össze volna zavarva a' hazafiságnak magasztos esz-méje a' hazai nyelvvel, mihez képest nem egy gyalázattal megrakott, er-kölcsi fekélytől émelygésig rossz szagu vérrokonunk tartatik mentségre 's kiméltre méltónak, sőt nem ritkán még a' legjobb hazafiság' hitelében is áll, 's pedig egyedül: mert magyarul jól pereg nyelve, nagy szónok

's ügyesen tudja viselni a' magyar' szerepét; mintha a' hazafiság' e' küljelei már elégségesek volnának a' hazafiság' legveszélyesb mirígyeit eltakargatni. Mi nem egyebet jelent, mint velő elibe tenni külsőt, lényeg elibe színt, élet elibe halált; minthogy nincs elidegenítőbb, nincs semmi visszataszítóbb, méltó antipathiát gerjesztőbb, mint az üres, nyavalyás, bűnös kebelre ráházolt hazafiság.

A' magyar szó még nem magyar érzés, az ember mert magyar, még nem erényes ember, és a' hazafiság' köntösében járó még korántsem hazafi. 'S hány illy külmázos dolgozik a' haza' meggyilkolásán, ki, mert épen nincs más tulajdona, és a' vak hév által mégis felhőkbe emeltetik, azok' hazafiságát is gyanússá teszi, homályba állítja, sőt ellenök antipathiát és gyűlöletet gerjeszt, kik szeplőtlen kebelrel, minden efféle undok salaktól menten, a' honszeretet' legtisztább szellemében kapcsolvák vérükhöz. — 'S ím ez fő oka, miért áll a' magyar hazafiság sokkal kisebb becsben, sőt nem legtisztább fényben a' világ' nagy színpadán, 's miért nem képes civilisatiói sympathiát 's hódító közvéleményt gerjeszteni a' legmagasztosb magyar polgári erény is oda kün. Ám mert annyi bitor fényű álhazafiságtól van környezve és elrutítva, melly tapsot arat 's bálványul emeltetik ide ben.

De forduljunk most el ez undok képtől, hol a' maszlagos fény üli bitor ünnepét, 's habár iszonyattal vagyunk is kénytelenek látni, a' rothadásnak mennyi jeleit viseli nemzeti testünk, azért ne csüggedjünk, sőt bizzunk magunkban, 's fordítsuk reményinket egy vigasztalóbb kép felé, melly szinte tárva előttünk, mert noha számban kevesek, 's ezek sem mind tiszták, azért megtörve még nem vagyunk, 's nem egy hű kedély, nem egy nemes erény viraszt még vérünk mellett. 'S ha igaz, mikép egyetlen egynek erényeiért százezrek' bűneit boszultatlan hagyja az egek' haragja, miért nem volna remélenünk szabad, hogy mind azon hűség, melly vérünkben most is él, 's mind véres küzdelmink, mind halálos nyugvásink közt, habár végre egyes lámpaként csak pislogva is, mindig élt és tökéletesen még soha el nem alutt, ne volna szintolly képes azon átkot is elhárítani fejünk felől, mellyet hazánknak — fájdalom mondani — a' legrégibb időktől fogva máig nem egy hűtlene, nem egy álbölcse, mintha szándéklottan idézett vala ránk.

Bizzunk magunkban, bizzunk erőnkben, készületlen azonban soha ne lépjünk síkra, 's erőnkkel jobban gazdálkodjunk mint eddigelé; mert hiába, nemzetnek regeneratiói működésében, hol minden, 's kivált az idő olly drága, és minden léptek annyira gátolvák, vajmi többet mozdít a' szerény méh, a' munkás hangya, mint a' sok szópompa, meg a' sok lelkesedés; zaj. — 'S legyünk meggyőződve, minél közelebb emelkedhetünk minél többen azon nép-ideálhoz, melyet felhozék, annál biztosabban 's szaporábban éri el vérünk földi üdvét; midőn viszont annál bizonyosabban 's hamarább dől sírgödrébe, mennyivel inkább 's többen távoznak attól; miszerint, tisztelt gyülekezet, féltékenyen óvakodva, hogy ne ártson, 's törhetlen állhatatossággal működve mikép használjon, köztünk többé kevesebbé mindegyik, sőt hazánk' minden fia: vérünk' mentője, népcsaládunk' jótevője, nemzetünk' feldicsőítője lehet. — Örömteljes öntudat; 's azért töltse be helyét minden magyar, hű sáfárilag. 'S ha nem használ, de buknunk kell, 's emberek előtt ki is leszen törölve emlékün, legalább azon láthatatlan tanúk végett, kik előtt tán nem egészen megveszendőbe mind az, mi az emberi nemet felmagasztalja, mutassuk meg, hogy volt fajtánk közt nem egy, ki nemzeti fenállásért, nemzeti felnevelésért utolsó leheletig lankadatlan küzdve, szebb sorsra lett vala méltó.

És most, miután nem vagyok olly botor hinni, mintha előadásom csak fogékony kebelre talált vala, sőt teljesen meg vagyok győződve, mikép nézetim igen távol esnek a' mai népszerű eszméktől, mert sem a' nagy tömegnek nem hizelkednek, sem tulságokra fel nem hívnak, és ekkép jóakaróim' (!) csekély számát tán még inkább gyérítendik, mit azonban túrnöm kell: legyen szabad a' még mondandókat nem ugyan ki-rekesztőleg, de mégis különösen a' magyar tudós társaság' tisztelt tagjaihoz irányoznom.

Lelkesedés nélkül csak félig-meddig tökélylyel sem megy semmi, bár a' legkisebb is. Hála ez okból, hogy hazai lelkesedésünk felébredt immár úgy, mikép külbefolyás nem sülyesztheti vérünket régi fagyálmaiba többé, sőt minden ellenséges beléavatkozás, mint inger, csak ne-

velni, szilárdítani fogja azt; hála, mondom, mert innen buzog népekre élet, 's innen fejlik rájuk jövőendő. Lelkesedés azonban nem mindig egészséges állapot, 's vajmi sokszor tör nyavalyás lobba, lázba ki, 's ekkor többet 's szaporábban ront, mint maga a' tespedés; hiszen valamint a' Pest-kerepesi színházat felrögtönzé, mert Magyarország' pillanatait drágáknak tartá, 's már most szinte elérte a' végczélt! a' csudalovat is hasonlóképp csak lelkesedés vonta be Ilionba, és a' tíz évi drámának végett vetett csakhamar. — Fajtánk, vagy legalább annak igen nagy része egy tulságból a' másikba esett, és így hihető — 's bár ne volnánk kénytelenek ezen leges legkeserűbb serleget kiüríteni — hogy bizony helyes példákat követni, 's rossz példáktól óvakodni nem igen tudó vérünk is csak saját kárán fog tanulni, 's pedig mert valamint azelőtt előmenetelünk' legsürgetőbb kérdéseit csak papirosra tudta mázolni, 's életbe hozni nem bírta a' tespedés: úgy compromittálta már eddigelé is és fogja még inkább compromittálni a' tulhév, hazánk' némi fiainak nyavalyás lelkesedése újraalakulásunk' legsürgetőbb, legéletbevágóbb érdekeit; miszerint jövődönk valóban aggasztóbb, mint bármikor ezelőtt. Közelébb állunk ugyan azon komoly kérdés' eldöntő napjához, hogy valljon leszünk-e vagy nem; ámde, mint minap olvasánk, *sziklacsucsra* felcsigázva, honnét ugyan hátra többé nem, de előre épen olly kevéssé léphetünk okvetlen nyakszegés nélkül, hahogy nem lépünk a' lehető legnagyobb óvakodással, minden ámitás-, felhevülés- 's szédelgéstől menten, mihez, megvallom, nekem napról napra fogy reményem, mert ezerszer tapasztalt és soha másképp ki nem fejlett tény, hogy hol mértéken tuli erőltetés és zaklatás makacs ellenszegülést szül, ott a' viszontorlások' elmulthatlanul mindig bekövetkező hada közt annyira felhevül, 's olly vak 's makacs szenvedélyességre fajul a' nagy közönség, mikép bármilly óvakodást gyanúsítva, bármilly okot félre lökve, felbőszült, fékeiből kibontakozott árként mindent magával sodor a' megtámadási párt, hahogy erősb; vagy csontmerevedtségre, halálos mozdulatlanságra ridegül a' haza, 's nincs ok, nincs rábeszélés, melly csak egy hüvelyknyi tágitást is eszközölhetne, ha viszont az ellenszegülési osztályzat győz. Mihez képest, minthogy valóban és a' szavak' devalvatio-szüksége nélkül *sziklacsucsra* felcsigázva, illy hangulati, illy érzési körülmények és viszonyok

közt kel és alkonyodik felettünk a' kétes nap: vagy bukni fog vérünk előbb, mint gondolnók, vagy magasztos, de vajmi éhes és sovány sasként ülhet a' civilisatiótól elszigetelt szikla' kupján a' magyar, míg nyavalygós, öntulbecsülési álmainak vége nem szakad; mikor aztán már minden késő lesz talán.

Illy helyzet közt, kettőztetett kötelesség, azt hiszem, hogy kiki lélekismeretesen betöltse helyét, 's abból ki ne kalandozzék; mert a' lehető legnagyobb bölcsesség is egyedül csak így képes, a' tespedők' zátonyai, 's a' tárogatók' felbőszült elemei közt, diadalosan elérni a' nemzeti üdv' partját.

II. Fridrik porosz fejdelem fiatal korában — így beszélik — szerfeletti hévtől hajtvá, bizonyos csatában lovasságával a' józanság' elvein annyira száguldozék tul, mikép rutul visszacsapva, távul a' csatatértől bizonyos hid alatt lele menedéket, hol azonban végre ráakadott — 's szerencse — nem az ellenség, hanem azon örvendetes hírt hozó küldött, hogy míg ő compromittálta a' csatát, addig lépten lépve előre nyomult törhetlen phalanxával, mellynek minden tagja helyét állá, ősz Schwerin, 's a' fiatal hévnek daczára nagy nehezen ugyan, de mégis valamikép csak kicsikarta a' győzelmi babért.

Legyünk mi, a' magyar tudós társaság' tagjai, 's egyáltaljában társaságunk is mint testület, illy phalanxnak kiegészítő része; 's ha igaz, hogy nemzetiség és alkotmányos haladás azon egyedüli két factor, mellyen emelkedhetik vérünk, dolgozzunk rendíthetlen állhatatossággal, de itt is óvakodva, nehogy a' régi előítéletek 's szokások' rabjait kétségbeesési ellentállásra felbőszítsük, nyelvünk' lehető legmélyebb 's legtágabb kifejtésén; mert habár nem is szüli a' szó a' gondolatot, hanem a' mély gondolatból fejlik az alkalmas szó: mégis kimondhatlan varázsszal jár a' rövid, szabatos, gazdag nyelv, 's ha mint nyelv közvetlen nem is bír nagy terjesztési hatással, mégis kimondhatlanul drága kincs, mert magában rejti a' nemzeti fenmaradásnak zálogát.

Őrizzük tehát e' kincset, tisztelt tudós társaság, 's ápoljuk soha nem lankadó hűséggel; mert hiszen a' most felhozott tulkalandozási vétekbe, mellybe még az érintett nagy fejdelem is esett, épen úgy belévergődhethnék nemzetalakulási küzdelminkben legjobb akaratja ellen is

nem egy honi vezér, 's akkor, hahogy aggódásim még sem volnának tulgondnak, tulféltésnek szülöttjei, de szerencsétlenül én látnék tovább, akkor egy jobb, egy szerencsésb kornak, melly a' kiábrándulás' sanyar iskolájában a' vesztett boldog napok' kinteli visszaemlékezete közt, tán egészen megsemmisítve még nem lesz, tán jól fog esni, ha jóllehet csak már négy falak közé szorítva is, még tökéletes némaságba nem dült legyen a' honi nyelv.

'S ím e' szomorú kép, melly koránt sincs a' lehetőségek' körén kün, lebegett lelkem előtt, mikor több évvel ennekelőtte, noha teli a' legszebb reményekkel, még sem tudtam magamat vérünk' felette kétes állása körül soha is elámítani, és akkor gondolám: tiszta lélek, tiszta szándék is siker, vagy legalább: hűségi becsület.

'S mélyebb értelemben, a' nélkül hogy társaságunknak legtávolabbról is valami politikai szint tulajdonítani ohajtanék, felfogásom szerint, e' nemesb czélt hittem, hű sáfarkodásunk' határin nemcsak tul nem fekünni, hanem hogy társaságunk csak úgy jár el valódi szerepében, 's hivatásának csak úgy felel meg magasb szellemileg, ha a' magyarnak nyelvkincse körül annál anyaiabb gonddal viraszt, és annak becsét, méltóságát emelni annál inkább buzog, minél kétesb jövődő borul nemzeti önállásunkra, 's minél nagyobb 's nagyobb sülyedési veszélyekbe bonyolódik a' hon.

A' legderültebb napokban is jó a' biztos menedék, 's így tán honi körülményink közt sem épen felesleges, nyelvünkre nézve a' biztos kikötő.

Ez azonban legroszabb eset, mellyet az egek' ura távolítson, és mellyet tán távolítani is fog tőlünk; hiszen vajmi sokat követhet el az ifjuság' aranykora büntetlen, mit férfiaknak meg nem bocsátnának a' menygyei lakosok, vérünk pedig bizony ifju, kétségtelenül igen ifju, mert hiszen nincs az ifjuság' egyetlen egy hibájának is híjával, és ez egyedüli de semmi által ki nem pótolható kincse, t. i. kifejthető léte. — Reméljünk tehát legjobbat, 's dicsőség a' sikeres vezetők' fejére, ha kis intézetünk háttérben, és nyelvmenekedési tekintetben, szükségtelen, hasztalan marad örökleg.

Miután egyébiránt ok nélküli remény vajmi gyöngé alapon áll, 's isteneket nem annyira a' szónak mint a' tettnek imája indít, 's ideje volna már, ha elvégre járszalagok nélkül vágyunk haladni, a' férfiúi kor-
nak körébe lépünk: könnyítsük és segítsük mi is elő legjobb tehetségünk szerint a' haladók' magasztos pályáját; buzgólkodjék ennekokáért társulatunk' minden tagja nyelvünket a' definíciónak lehető legtisztább fokára állítani, mi által felette sok veszélytől megmentjük az igen is gyors léptekkel haladókat, mert hiába — 's vegyük a' dolgokat mint azok vannak, és nem mint azoknak lenniök kellene — igen sok ember csak úgy bír tiszta logika után cselekedni, ha tisztán eszmélhet; tisztán pedig csak akkor képes eszmélni, ha tiszta, határozott szavakba öntheti érzelmit. Gazdagítsuk tehát tiszta, határozott szavakkal a' haza' nyelvét, 's e' szerint ha szerencsésen csak egyetlen egy kitételre tudna is alkalmas szót fellelni az academia, úgy mindazáltal, hogy azt necsak gyűlöletessé ne tegye, sőt általa tetszetővé is váljék az eszme; egyetlen egy szót, melyet a' német így tesz ki: *Klugheit*, és azt hiszem, már már megtette vala kötelességének jó részét társulatunk, 's ha ma bukik, egészen hiába már nem élt, mert bátran kiléphet nép a' nemzeti verseny' disz-, de veszélyteli terére, ha elegendőleg felfogta az érintett szó' egész jelentőségét, 's a' gyakorlati életnek mezején, hol minduntalan ki-neveti a' tény az elveket, annak parancsát teljesítlen soha nem hagyja, minthogy ez azon tulajdon, mellyel valamint ember, úgy nemzet is, ha-bár elibe vág is eleinte a' lelkesedés, villogó ész, elragadó szónoklat, széles tudomány, elvégre mindenben győz, 's melly tulajdonra ekkép minden nemzetnek nagy szüksége van, 's így annál inkább fejletlen, fegyver közt többé nem, de erkölcsi surlódásban annál veszélyesebben forgó vérünknek.

Azon szónak azonban, melly az érintett eszmét kitenné, különösen kedvesnek, különösen rokonszenvet gerjesztőnek kellene lenni, tisztelt academia; mert jaj, ha be nem fogadja a' honi kebel, minthogy akkor valódi méreggá válik, 's pedig mert nincs csábítóbb, nincs közönségesb, és — fájdalom — nincs napi renden levőbb semmi is, kivált nálunk 's kivált most, mint gyanúsítani 's a' nevetség' színpadára állítani mindent, mi a' mérséklet, óvakodás 's türelem' színárnyéklatát viseli

bármilly gyengéden is, mikre mind a' gyávaság', félénkség, szűkkeblűség, sőt roszelelkűség' bélyegét süti, vagy legalább ollyannyira hajlandó sütni a' fiatal hév, a' magát tulbecsülő viszketeg, meg nem ritkán a' polgárok' lelkesedését mellékes czélokra ügyesen használó ravaszság. — Kedves, bájoló kitételt kellene feltalálni, mondom, mikép azon nehéz, súlyos erény' gyakorlata lehetőleg könnyítessék, melly a' feltalándó bölcsesség-árnyéklatu szónak életbe léptéhez van kötve; minthogy az embereknek határtalanul nagyobb, kivált az élet' tavaszkorát élő része, sokkal hajlandóbb gyakorlani olly tulajdonokat, mellyek számos tanu előttiék, rögtön tapsot nyernek, és ha semmi mással nem, legalább honfiak' meleg kézfogásával tüstént jutalmazvák, mintsem zarándokilag olly erényeknek élni — és azért nevezém az illyeseket nehezeknek, súlyosoknak — mellyek fel nem fogva, félre értve, gyanúsítva, sőt néha a' rágalom és gyűlölet' legkeserűbb mérgével illetve, rendszerint egyedül az életnek fagyszakán aratnak hálakedélyt, sőt olly sokszor egyedül a' sírhant alatt.

Mozdítsuk tehát elő, könnyítsük, ha bármilly kicsiben is, az illy erények' gyakorolhatását, mennyire csak bírjuk, mert kialakulásunk' hosszadalmas, szövevényes, göröngyteni pályáján egyedül ezek által tarthatjuk magunkat fen, 's emelkedhetünk más népek fölé; és azért keressünk azon annyiszor gyanúsított tulajdonra, helyes, alkalmas, magához édesgető kitételt előlegesen, melly minden erények közt legtovább vezet — tán megszereti és szert tesz rá, ki még híjával van — melly mindnyájunk előtt, mint érintém, a' 'Klugheit' szó alatt ugyan eléggé ismeretes már, csakhogy mindnyájának cselekvési szótárában valamint magyar szóval nincs kitéve eddigelé, ugy soknak csak eszméjében sem fogantzott még; mihez képest e' kis szócska' életbe hozása, e' kis ige' testté alakítása által is járuljunk ahhoz, hogy Magyarország ne csak külsőleg és ámitólag jószínnének, megelégtűntnek, gazdagnak, fényesnek lássék;

Ámde mindig növekedve 's hosszú időkre terjedve belsőkép is, valódiilag jó egészségű, boldog, dicső és hatalmas legyen!

VII.

JELENTÉS A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG' MUNKÁLKODÁSAIRÓL M. DCCC. XLII-BEN.

ELŐADTA

A' XI-DIK KÖZ ÜLÉSBEN

SCHEDEL FERENCZ, TITOKNOK.

Midőn most befejezett academiai évünk' dolgairól számot kívánok adni, a' nagy tiszteletű gyülekezet' figyelmén kívül, annak engedékeny birálatát is kérem hazafiúi bizodalommal. Ifjabb az intézet, hogysem nagyszerű eredményeket mutathasson fel; de a' méltányos ítélő e' készülétekben, ez előmunkákban a' cél felé őszinte törekvést meg fogja ismerni.

I. Első helyt a' nyelv körűli munkálatokat kell említenem. E' részben két fő tárgy foglalta el a' társaság' gondjait. Először a' *szókötés*, melly a' nyelvtudományi osztály által kidolgozva, rövid időn a' közönség elébe fog terjesztetni. 'S előkészítetik jövő évre a' *szóragasztás*' szabályainak átdolgozása is, mellyhez ez évben Nagy János és Edvi Illés Pál adának be észrevételeket. Másodszor a' *nagy szótár*, mellyhez a' nyelvtudományi osztályból Fábian és Nagy, a' philosophiaiból Hetényi, Horváth Cyrill, Kállay és Szilasy, a' történetiből Bajza, Luczenbacher és Péczely, a' mathematicaiból Bitnicz, Győry és Vásárhelyi, a' törvénytudományiból Szlemenics és Sztrokay, a' természettudományiból Horváth J. illetőségeik' részeivel járultak, 's a' kis gyűlések munkálataik' vizsgálatával foglalkodtak is. E' mellett gyűj-

töttek Horváth J. rt. honti, barsi és vasi *tájszókat*, Schedel Fer. tit. tolnaiakat, Sztrokay Antal rt. vegyeseket; társaságon kívüli hazafiak közül Kőváry László erdélyieket, Lauka Gusztáv csongrádi- és szatmáriakat, Sümeghy Pál szegedieket, Terhesi Sámuel vegyeseket. A' *bá-nyászati műszótár*' készüléteihez a' társaság örömmel vette Kállay István marmarosi kamarai igazgatótól a' marmarosi sóaknáknak divatozó szók' jegyzékeit.

A' *Régi Magyar Nyelvmélekekhez* Lugossy J. lt. dicséretes buzgósággal járult, 's folyvást foglalkodott gyarapításokban megbízott rt. Döbrentei Gábor, ki által szerkesztve a' *Nyelvmélekek*' gyűjteményének harmadik kötete el is készült.

II. Ezek mellett élénk tudományos mozgalom bélyegzette a' hetenként tartatni szokott kis, valamint a' nagy gyűléseket is. *Jászay Pál* rt. a' magyar nyelv' külső és belső történetét vázolta; *Jerney J.* rt. az ugynevezett rohonczi codexről, *Hunfalvi Pál* lt. Thucydidesről mint történetíró-művésztől értekezett, *Henszlmann Imre* lt. a' francia színiköltészet' káros befolyásáról nemzeti költészetünkre; ismét ő Dürer Albrechtről és befolyásáról a' rajzoló művészetekre, *Pulsky F.* tt. az archaeologia' befolyásáról az életre, különös tekintettel hazánkra; 's más alkalommal Neptunusnak egy ércz szobrát mutatván be, erről 's a' neptunszobrokról általában szólott.

Hetényi J. rt. Horváth Ádám mult századi philosophusunk' jellemzését adta; *Győry Sándor* rt. a' népnevelés és köz oktatás körüli nézeteit fejtette ki; *Peregriny Elek* lt. a' nevelési rendszerekről, különösen a' humanismus- és realismusról, *Kacskovics Lajos* lt. a' kisdudovó intézetekről értekezett.

Széchy Ágoston lt. a' történettan' életérdekű fontosságáról, 's ismét annak tanítása' módjáról elmélkedett; *Horváth Mihály* rt. a' honi védelemrendszer' történeteit adta elő, báró *Hammer-Purgstall J.* lt. Abulfeda arab földirónak a' magyarok' régi lakhelyeiről fenmaradt tanútételére fordította a' társaság' figyelmét, mire *Jerney J.* rt. bővebben megmutatni ügyekezett, hogy Abulfedának régi kútfókból merített ismertetése azon korra vonatkozik, midőn elődink Panneniába költöztek előtt a' IX. században Atelkuzuban laktak. Ugyanó a' magyaror-

szági tatárokról, 's ismét a' IV. Béla királyunk' pénzeivel találtatni szokott ismeretlen réz pénzekről, továbbá Magyarvárról, úgy a' szepéteri ázsiai museumban levő ismeretlen eredetű 's megmagyarázás végett hű rajzban az academiához küldött kadról; végre az abrudbányai fa könyvekről értekezett, ezek közül a' romainak valódiságát a' francziák' megtámadásai ellen oltalmazván; *Jászay Pál* rt. a' Dózsa-pórhad' valóságos okáról, 's más ízben a' magyar hadsereg' állapotjáról a' XVI. században szólott; *Kiss Ferencz* lt. egy általa II. Andrásnak tulajdonított réz emléket ismertetett meg, mellyről, azt I. András' korába viszszatévén, *Jankowich M.* tt. is értekezett.

Győry S. rt. a' felsőbb egyenletek' általános megoldatásáról való gyökerekben; *Vállas A.* rt. a' Ludolphi számról, folytatólag; *Taubner K.* lt. a' föld' nagysága' feltalálásáról értekeztek; *Nagy Károly* rt. 1843-ra astronomiai naplót készített.

Kállay Fer. rt. a' földbirtoki viszonyokról, különösen Angliában, Francia- és Magyarországbán; *Fogarasi J.* rt. a' hitelintézetek' szelleméről és befolyásáról a' nemzeti jólétre; *Győry S.* rt. a' nemzeti gazdaság' rendszereiről; *Lukács Mórincz* lt. a' városok elrendezéseiről értekeztek.

Kubinyi F. lt. a' Hegyaljának geologiai és geognosiai ismertetését adta, azt ásványmutatványokkal is támogatván; *Erivaldszky Imre* rt. a' középponti Kárpátokba tett útja' előadását hasonlólag számosabb természettudományi tárgyak' bemutatásával világosította fel; *Török János* lt. hazánk' földmivelő állapotjának fontosságáról 's azon rendszabályokról szólott, mellyek annak érdekében még létre hozandók.

Gyász- és emlékbeszédeket elhunyt társak felett *Császár, Nagy J., Schedel, Szenczy* és *Tóth Lőrincz* készítettek.

III. Nyomtatás végett 8 kézirat járult ez évben a' multról fenmaradtakhoz: 2 class. literaturai, 1 szépliteraturai, 1 oktatási, 3 természet- 's 1 műtani; mellyek közül kettő fogadtatott el kiadatás végett a' Hellen Classicusok' gyűjteményébe, u. m. Homer' Odysseája *Szabó István* Ittól és Euclides' Elemei *Brassai Sám.* Ittól.

A' Tudománytárban kiadás végett 26 kézirat küldetett be, különösen 3 nyelvtud., 7 philos. és nevelési, 8 történeti, 2 mathem. és

hadtudományi, 4 törvénytudományi, 1 természet- 's 1 műtani, mellyek közül 16 fogadtatott el, és pedig academiai tagoktól a' következő még nem idézettek: *Briedl F.* Ittől: néptanítóink' sikeres képzésére egy új javaslat; *Hetényi J.* rttól az ész 's philosophia' védelme a' kétkedés' ostroma ellen; — *Podhradczky J.* Ittől Habardy László' jegyzetei; — *Taubner K.* Ittől: adalék a' kúpmetszetek' elméletéhez.

Elkészültek utolsó köz ülésünk óta az academia' költségein:

- 1) *A' m. t. társaság' Évkönyvei*, ötödik kötet.
- 2) *Tudománytár*, 12 füzet.
- 3) *Régi magyar Nyelvemlékek*, harmadik kötet.
- 4—5) *Történettudományi pályamunkák*. I. és II. kötet.
- 6) *Törvénytudományi pályamunkák*, I. kötet.
- 7) *Edvi Illés Pál'* közhasznú olvasókönyve, 3-dik kiadásban.
- 8) *Külföldi játékszín*. XIX. kötet.
- 9) *Felsőbb egyenletek egy ismeretlennel*, D. Vállas A. rttól. Első füzet.
- 10) *M. t. t. Névkönyv* astronomiai nappalóval és kalend. 1842. —

Sajtó alatt a' Nyelvemlékek, Tudománytár, Német-magyar Zsebszótár, Törvénytud. Műszótár és Edvi Illés Pál' kézikönyvén kívül:

- 1) az *Évkönyvek'* VI.
- 2) a' *Philosophiai Pályamunkák'* II.
- 3) a' *Természettudományi Pályamunkák'* III.
- 4) a' *Mathematicai Pályamunkák'* I.
- 5) a' *Hellen Classicusok'* II. kötetei.

IV. Az országos alaprajz által a' társaság' gondjaiba ajánlott színügy' érdekében eljáró választmány ez évben 28 eredeti 's 40 fordított színmű' vizsgálatával volt elfoglalva; az elsők közül elfogadott 4-et, az utóbbiak közül 23-mal gyarapította újra a' magyar színműtárt *).

*) Ezek a' következők:

137. *Néma szerelem*. Vigj. 1 felv. Kotzebue után Gabányi Lajos.
138. *Még van idő*. Színj. 3 felv. A. P. után németből Fánecsy Lajos.
139. *A' kísértet*. Vigj. 5 felv. Calderontól. Gries után ford. Gaal József.
140. *Zalameai bíró*. Drama 5 felv. Calderontól, Gries után ford. Gaal József.

V. A' nagy jutalom, valamint az osztálybeli 's a' rendkívüli jutalmak' mibenléte külön jelentésekben lesz a' hazafi közönség elé terjesztve.

VI. Tudományos utazásokat, mint óhajtá, még most sem eszközlhetett a' társaság pénzereje' elégtelensége miatt; azonban *Reguly Antalt* Pétervárátt ez évben is segítette, miután tőle több tudományos tudakozódásaira érdekes válaszokat vett. *Peregriny Elek* lt., ki Német-

141. *Ki mer az nyer.* Vigj. 2 felv. francziából ford. Forst és Leutner, magyarra N. és Remellay Gusztáv.

142. *Lakváltoztatás.* Vigj. 2 felv. Irta Ancelot assz. ford. Szentál György.

143. *Chivry Diána.* Drama 5 felv. Soulié ut. ford. Egressy Benjamin.

144. *Humoristícai tanulmányok.* Tréfa 2 felv. Lebrün ut. németből Egressy Gábor és Benjamin.

145. *Olasz boszú.* Vigj. 2 felv. Scribe, Delestre és Desnoyer ut. francziából ford. Kenessey Kálmán.

146. *Leo, vagy az anyai szeretet.* Drama 5 felv. francziából Rougemont ut. Fekete Soma által.

147. *Házasság XIV. Lajos alatt.* Drama 5 felv. Dumastól. Francziából ford. Egressy Benjamin.

148. *Mignot Mária.* Drama 3 szakaszban. Francziából Bayard és Duport után Bartos.

149. *Láncz* Vigj. 5 felv. Scribetől. Francziából ford. Nagy Ignác és Vajda Péter.

150. *A' fehérek.* Drama 5 felv. Irták Malefille és Artigues, francziáb. ford. Egressy Benjamin.

151. *A' népszerűség.* Drama 5 felv. Delavigne Kázmértól, francziáb. ford. Bartos.

152. *A' függetlenek.* Vigj. 3 felv. Scribe ut. eredetiből ford. Kenessey Kálmán.

153. *Lara' hét fia.* Drama 5 felv. francziáb. Malefille után Tállyai Simon.

154. *Senneterre marquisené.* Vigj. 3 felv. Irták Melesville és Duveyrier, francziáb. ford. Egressy Benjamin.

155. *Sz. Pál-torony' harangozója.* Drama 4 felv. előjátékkal egy felv. Bouchardy ut. francziából Sárosy Lajos.

156. *Gáspár halász.* Drama 5 felv. előjátékkal egy felv. Bouchardy után francziából Szilvász Imre.

157. *A' hajfür, vagy a' butorzó leánya.* Vigj. 3 felv. Irták Cormon, Saint-Amand és Lefebre, ford Csepregi.

158. *Pénz, dicsőség és nők.* Énekes vigj. 5 felv. Cogniard és Delaporte ut. francziáb. ford. Csepregi.

159. *A' martiniquei földrengés.* Drama 4 felv. előjátékkal, írta Dennery, ford. Kéry Bertalan.

és Helvétországot neveléstani szempontból utazza be, tudósításait az akademiához már megindította.

VIII. Az intézet' *könyvtára*' rendeztetése annyira haladt ez évben, hogy már most a' társaság' tagjaira nézve használható állapotban van; a' *pénzgyűjtemény*' leíró lajstroma ez idén Erdély', a' jeles férfiak', emlék-, 's a' városok' pénzeire is kiterjedt.

VIII. Külföldi viszonyainkat illetőleg, ez évben a' bajor és porosz kir. akademiák, az amerikai természettani társaság 's a' britt parlament' oklevél-kiadó választmánya küldék meg legújabb kiadásait; az Amerikai egyes. statusokban a' kormány' befolytával ujonan keletkezett nemzeti intézet pedig ezentuli közlekedésre felszólításával akademiánkat megelőzte.

IX. Tag választás ez idén nem tartatott. — 'S ezekből áll, miket e' társasági évben folyt munkálataink-, intézetink- és viszonyainkról röviden előterjesztem kellett. De midőn az élők' foglalkodásait elősorolám, nem lehet, nem szabad megfeledkezni azokról, kiket, mióta utolszor szoltam e' helyt a' hazafi közönséghez, mindnyájunk' végsorsa utólért.

Társaink' serege ismét ritkúlt, mind számra, mind 's még inkább becsre nézve. Hiányzik a' sorban *Vass László*, a' terjedelmes tudományu történetbuvár, hittudós, 's a' nem csak érzésben de tettben is buzgó hazafi. — Hiányzik *Kassai József*, az ifjú aggastyán, lelkének egyetlen egy irányával, szógyűjtő méhi szorgalmával, ki befejezván nagy munkáját, abban igen sok kétes értékű gondolatok mellé kincsét rakta le a' népnyelvnek, mennyinél többet Dugonics óta nem keresett, nem talált senki: 's ő is úgy mene el közölünk, hogy élte' munkájának gyümölcsét hazájának be nem mutathatá. — Hiányzik gr. *Desseffy Aurel*, egy sokaktól nem, vagy félre ismert ifjú férfi, tárgya sokféle üldözéseknek, 's ki merem mondani: ezeknek áldozatja. De ki az, ki őt ismervén, épen azon változásokban, miken lelke pályája' rövid szakaszán keresztülment, nem találta fel azon egységet, melly minden jobb ember' jellemi munkásságát bélyegzi: az igazság, az erős meggyőződés után sovárgást? Nincs nagyobb kín a' nemes kebelnek, mint vétlen öntudat mellett magát vádolva látni, vádolva gya-

nuságokkal, mellyek előtt önlelke pirul; vádolva őszintetlenséggel, szeretetlenséggel a' hon iránt, mellynek dicsőségét, jólétét vérével váltotta volna meg. Társaim 's tisztelt vendégeink! legyünk mi igazságosabbak ma, midőn emlékezetének ünnepét megülni készülünk azon teremben, hol ő nem kisedet részét szenvedte fájdalmainak, 's ha őt a' közügyi harczmezőn színe és zászlajával más oldalon állva láttuk, mint a' mellyhez talán sokan tartozunk, ne feledjük, hogy szent kötelességünk igazságosaknak lennünk az ellen iránt is, mint mi óhajtjuk, hogy ő legyen irántunk. Sőt kevesbet nem is adhatunk meg neki, 's nem ha mondjuk, hogy benne mind a' közügy, mind az irodalom, melly minket e' helyre gyűjteni szokott, tiszta főt, beható sebes észt 's az ítélet' hatalmával erős szónokot és írók vesztett. — Erdély felé tekintek, és *Bölöni Farkas Sándort* pillantom meg sírjában, az Éjszakamerikai út' megtevőjét 's koszorúzott megíróját, üldözött embert egykor szinte, bár a' csatarend' ellenkező oldalán. Őt tudvágya, mondjuk álmai is, az Atlanti-tengeren túl vivék; ő megrendült kebellet csókolt a' földet, mellyet az ígélet' földének hitt. 'S ha mindnyájan e' hitet vele meg nem oszthatjuk, fogunk-e kételkedni lelke' tisztaságában? 's szabad-e kétségbe vonnunk írói becsét? Munkája fölött világosság 's melegség árad el; a' költői kedély, melly bizonyos tündér fényben mutatja fel keble' szerelmét, az új világot, nem ködözi be a' képet, mellyet szemlélő elméje fest; az a' nyugalom, melly minden hév mellett is előmlik az egészen, melly épen azért nem hanykódtat, hanem meggyőz, nem izgat, hanem elhatároz; az előadás' mesterkéletlen egyszerűsége 's férfias nemessége, őt íróink' érdekesb és jelesbjei közül nem olly hamar fogja kifelejtetni. 'S itt is, tisztelt gyülekezet, be nem fejezett művek, nem teljesedett reménységek' sírja! A' mi társunk Erdély' történetei' megírását tűzte ki élte' feladásául: de nem-tője neki is idő előtt oltotta el élte' szövétnekét. —

'S még egyszer szólalt meg a' bal hír — Ázsia' őshegyei közül. Meg fogok értetni, ha kimondom, hogy gyász érzetembe nemzeti büszkeség' érzete vegyűl. Mert *Körösi Csoma Sándor* egyike volt azon felette keveseknek, azon egy párnak, kiknek munkássága, foganatai és híre e' keskeny hon' határain áttörve, az egész mívelt világot járták be, kinek neve nem volt kisebb a' Szajna' mint a' Gangesz' partjain,

nem a' Themse és Spree mellett, mint a' Himalaya' völgyeiben; és az ő dicsósége itt is ott is a' magyar név' dicsóságát hordta magával. Ki reménylette volna ezt, midőn ezelőtt huszonhárom évvel, 's ha jól tudom, épen e' mai napon, egy kiseded sajka, a' múlt és jövődéből szótt egész tündérvilágot kebelében hordó szegény székelő deákot a' bolgár partokra szállította. Sokat túrt, sokat dolgozott azóta Körösi, munkái egy új tartományát nyitották meg a' nyelvtudománynak, neve az elsők mellett ragyog: de álmai késtek beteljesedni, 's még is ő azokon férfias állandósággal csüggött, 's midőn léte' csillagát lehunyini látta is, *egy* fájdalom töltötte csak be keblét: az, hogy élte' feladását meg nem oldhatta. Tehát ismét és harmadszor fél pálya, félig tett nap-szám, csalatkozott remények: a' magyarnak átkai. És Körösi férfiúsága' legszebb szakában húnyt el.

IGAZGATÓ TANÁCS' GYÜLÉSE,

EGY ÜLÉSSEL, NOV. 24. 1842.

Ebben

I. Olvastatott a' fens. főhg-nádor-Pártfogó' k. levele, mellyben az academia' kiadásainak legújabbban felterjesztett példányai' szíves vételéről, 's mindenikből az egyik példánynak Ő Felségéhez lett felküldéséről az elnökséget megnyugtatta.

II. Olvastatott a' pénztárnak nov. 9. az elnök által véletlenül lett megvizsgálásáról szóló jelentés, melly szerint pénz és irományok teljes rendben találtattak.

III. Beadattak a' titoknok által a' pénztári hivatal' 1841-ki számadásai, az azokat hivatalosan átvizsgált tiszti ügyész' helyeslő jelentésével együtt; mire azok szokott módóni vég áttekintés végett egy igazgatósági küldöttségnek (gr. Károlyi Gy. és Vághy Ferencz) adattak ki.

IV. Olvastatott Kánitz M. L. pesti nagykereskedő' levele, mellyben az academiai tőke' nevelésére a' következő sorsjegyeket küldé:

1. $\left\{ \begin{array}{l} \text{Rendszer } 1056. \frac{1}{5} \\ \text{Szám } 21117. \end{array} \right.$ statuslotteriabeli sorsjegy, 1834. évi, mellynek eredeti értéke 100 ft.
2. $\left\{ \begin{array}{l} \text{Rendszer } 4901. \frac{1}{5} \\ \text{Szám } 98020. \end{array} \right.$ ugyan az, 1839. évi, eredeti értéke 50 ft.
3. Hg Esterházy-féle sorsjegy 93,893. sz., eredeti értéke 40 ft.

V. Az 1841-re szóló nagy jutalom, úgy a' nyelvtudományi, philosophiai és dramai jutalmak is, a' nagy gyűlés' határozata' értelmében kirendeltettek.

VI. Költség rendeltetett a' következő munkák' kiadására: 1. *Évkönyvek'* VI. kötete. 2. Az academia' *Szókötése*. 3. *Nyelvtud. Pályamunkák'* III. köt., mellybe Szilágyi István' koszorúzott, és Fábíán István' másod rangu szókötési értekezéseik vétetnek fel, emez ívenkénti 3 arany tiszteletdíjjal. 4. *Philosophiai Pályamunkák'* VII. és VIII. kötetek, mellyekben Balogh Sámuel' koszorúzott, és Wurga János lt'. másod rangu, széptani értekezéseik jőnek, az utóbbi ív szerint 2 arany tiszteletdíj mellett. 5. *Hellen Classicusok'* V. VI. és VII. kötetek, mellyeknek tartalmát Szabó István lt'. Odysséája 10 arany ívenkénti tiszteletdíjjal, és Brassai Sámuel lt'. Euclidese, ívenkénti 2 ar. tiszteletdíj mellett, teszik. 6. *Eredeti Játékszín*, XI. és XII. köt., mellyekben Nagy Ignác lt'. koszorús vígjátéka: Tisztujítás, és Szigligeti Edvárd lt'. másod rangu vígjátéka: Kinizsi, foglaltatnak, emez ívenként 3 ar. tiszteletdíj mellett.

VII. *Magyar Nyelvmemlékek'* másolása' folytatására költség rendeltetett.

VIII. Az álló *játékszíni választmány*nak 184 $\frac{2}{3}$ -ra ismét 400 ft adatott rendelkezése alá.

IX. Reguly Antal' *éjszakkéleti utazása'* előmozdítására a' pénztár' erejéhez mérséklendő segedelem rendeltetett, a' fens. Pártfogó pedig kéretni, hogy ugyanazon utazó hazánkfiát bővebb segedelmezés végett a' fels. cs. kir. Háznak, védbe fogadásul pedig az orosz cs. kormánynak ajánlani méltóztatnék.

X. Az egyetemi könyvtár' írnokainak, az academiái tagoknak tett kész szolgálatok' tekintetéből, négy arany ujévi díj rendeltetett.

XI. Minden e' gyűlésben hozott, költségeket rendeló határozatok csak elvben állván, a' mikori végrehajtás pedig a' pénztár' valóságos állapotjához levén szabandó, *igazgatósági választmány* nevezetett, gr. Széchenyi Istv. másod elnök, gr. Károlyi György és Vághy Ferencz ig. tagokból álló, melly addig, míg az igazgató tanács ismét összeülne, a' költségek' kirendelését végrehajtsa.

XII. A' másod elnök, a' maga 's az elnök' nevében, a' rendszabásokhoz tartván magát, az elnökséget letévén, 1843-ra újra megválasztattak; a' kir. megerősítés' kieszközlésére pedig a' Pártfogó' Fensége kéretett.

TIZENEGYEDIK KÖZ ÜLÉS' TÁRGYAI.

NOVEMB. 27. 1842.

1. *Másod elnök'* megnyitó beszéde (I. felj. VI. sz. alatt).
2. *Titoknoki* előadás a' társaság 184½-ki munkálatairól (I. felj. VII. sz. alatt).
3. A' magyar nyelv' történetének vázlata, *Jászay Pál* rttól (I. a' II. osztályban, VII. sz. alatt).
4. Emlékbeszéd gr. Dessewffy Aurél lt. felett *Császár Ferencz* ltól (I. alább X. sz. alatt).
- 5—9. A' segédjegyző által felolvasva:

Jelentés az 1841-ki nagy jutalomról.

A' múlt 1841-ki irodalmi év nem csak a' termékenyebbek, hanem a' tartalmasbak közé is tartozott. Ennek következtében az osztálybeli vizsgálók' tudósításai' nyomán az a' végre kiküldött bizottság azon kellemetes helyzetben találta magát, huszonkilencz olly munkát sorolhatni fel, mellyek egy vagy más tekintetben méltó figyelem' tárgyai voltak: olly eredeti művet azonban, melly az illető osztály' egyhangu javalásában részesült volna, 's belső becsénél fogva az irodalomban kitűnő helyet foglalna el, nem talált. Ennek következtében az academia azon esetet látta maga előtt, mellyben az első nagy gyűlés' világos határozatához képest a' legközelebb múlt évre kelle visszatérnie. Ezen, t. i. az 1840-ki folyamban pedig a' már akkor kiemelteek közül ez úttal a' következő gyűjteményt ítélte egy értelemmel a' többiek felett kitüntetendőnek:

Vörösmarty Mihály' újabb Munkái. Négy kötet. Buda, 1840.

Mint a' melly több ágain a' nemzeti költészetnek, de főleg a' lyrai mezőn, nem csak kiváló érdemű, hanem időszakot alkotott 's maradandó becsű műveket foglal magában, mikkel a' szerző egyfelül költészetünket 's a' költői nyelvet a' tökély' magas fokára emelte, másfelül a' nemzeti érzeményt olly lelkesen meghatotta, hogy azok, ritka elterjedést tapasztalván, a' nemzet által már is köz tulajdonul fogadtattak be. 'S így midőn az academia méltánylásának e' nyilvános jelét adja, 's a' nagy jutalommal

együtt a' koszorút e' munkáknak nyújtja, azt hiszi, hogy csak a' köz érzést és ítéletet fejezte ki, mellyel mindenkor szívesen találkozik.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIII. nagy gyűléséből, novemb. 25. 1842.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés a' nyelvtudományi osztálynak 1840-ben kitett jutalmára érkezett pályamunkákról.

Az 1840-ki köz ülésben kihirdetett ezen nyelvtudományi feltételre: „Fejtessenek ki a' magyar szókötés' szabályai, név szerint: 1. Adassanak elő a' beszédrészek' ebbeli sajátságai; 2. A' szórend' szabályai, vagyis: mi sorban kell az egyes mondatok' szavainak állani, 's e' sorozat szerint mellyik bir nyomosító erővel, 's mellyik nyer nyomatosságot; 3. A' szóviszony' szabályai, vagy milly vonzattal vannak az egyes mondat' szavai egymásra, 's e' vonzat szerint milly ragozási változásokat szenvednek. A' szabályok mindenütt példákkal világosítassanak“ — a' határnapig hét pályamunka érkezett, melyek közül a' megbízott három osztálybeli rendes tag' egy értelmű ajánlatára ezen jelmondatú: „Der Stil ist der Mensch selbst“ mint a' többinél legalaposb, és a' feltételt legtöbb oldalról megfejtő, a' száz arany jutalomra 's kinyomatásra érdemesítetett.

E' mellett azon értekezés, mellynek jelszava: „Heil dir, unsichtbar' Kind des Menschenhauches, der Engel Schwester, süsse Sprache, du, ohn' deren treuen Dienst das volle Herz erlaege unter der Empfindung Last“ (Herder), mint szinte nagy szorgalommal készült és sok részben tanulságos munka, ívenként három darab arany tiszteletdíj mellett kinyomatni; — továbbá az, melly e' jelígét viseli homlokán: Quod adest, memento componere aequus; végre negyedik helyen az illy jelmondatú: Consuetudinem sermonis vocabo consensum eruditorum; sicut vivendi consensum bonorum (Quintilianus), dicsérettel említetni rendeltetett.

Feltöretvén a' jutalomra és tiszteletdíjra méltatott munkák' jelszavas levelei, kiűnt, miszerint a' koszorúzott értekezés' írója *Szilágyi István*, nagyszalontai tanító; a' másod rangué pedig *Fábián István*, Győr egyh. megyei áldozó pap és széplaki káplán.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIII. nagy gyűléséből, novemb. 21. 1842.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés a' philosophiai osztálynak 1840-ben kitett jutalmára érkezett pályamunkákról.

Az 1840-ki köz ülésben kihirdetett ezen philosophiai jutalomtételre: „Fejtessék ki a' szépnak és fenségesnek elmélete, felvilágosítva az ebbeli bölcséletek' (philosophie-

mák') 's a' szépművészetek' történeteiből" — a' határnapig hat pályamunka érkezett, melyek közül azt, mely e' jeligét viseli: „Licet sapere sine invidia“ három közül két bíráló' ajánlatára, mint oly munkát, mely a' kitűzött tárgyat minden részleteiben a' tudomány' jelen állása' fokán, de önállólag, 's világos előadással fejti ki, jutalomra és nyomatásra méltatta.

E' mellett azon értekezés, mellynek jeligéje: *λαλεπα τα καλα* (Platon), mint a' melly különösen a' feltétel' történeti részében jeleskedik, másod rangu gyanánt két arany ív szerinti tiszteletdíjjal kinyomatni; végre az illy jelmondatú: „Gyors legyen elszánásod, ha célra jutni akarsz“, melly némelly pontok' önálló kifejtésével vont magára figyelmet, dicsérettel kiemeltetni határoztatott.

Felbontatván a' két első rangu értekezések' jeligés levelei, kitűnt, hogy a' koszorúzottnak szerzője *Almási Balogh Pál*; az ahhoz legközelebb járulóé pedig *Warga János* lt.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIII. nagy gyűléséből, novemb. 21. 1842.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés az 1842-diki dramai jutalomra érkezett vígjátékokról.

A' folyó évi dramai jutalomtételre a' határnapig kilencz vígjáték érkezett. Örvendetes haladás bélyegezte ezen versenyt is; színszerűség mellett nem csak helyzeti érdekesség, hanem a' jellemzésben is szerencsés igyekezet tünteti ki a' művek' egy részét; különösen még is kettőt kívánt az academia a' többek közül kiemelni, 's ezek között az elsőt, u. m. a' „*Tisztujítás*“ címűt, jutalomra és kinyomatásra érdemesítette, mint a' mellynek szerzője a' megyei tisztujítási életet híven és mulattatólag tudta viszsztatükrözni; a' szövedék ügyes kéz' munkája, e' mellett a' dialóg élénk és elmés, 's a' nyelv a' jelen haladás' fokán áll. — E' mellett a' *Kinizsi* című, mint jól alkotott kerek egész, 's kivált az alsóbb személyek' jellemzésében szerencsés, három arany tiszteletdíj mellett kiadatni határoztatott.

Feltöretvén a' neveket rejtő jeligés levelek, kitűnt, hogy a' koszorúzott mű szerzője *Nagy Ignác* lt., a' másod rangué pedig *Szigligeti Edvárd* lt.

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIII. nagy gyűléséből, novemb. 23. 1842.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

Jelentés a' Budapest' árvíz ellen megvédését tárgyzó rendkívüli jutalomkérdésekre érkezett pályamunkákról.

Mélt. gróf Andrásy György úr cs. k. kamarás, főispán 's a' m. tudós társaság' igazg. és tiszt. tagja, 1838. apr. 7-d. két jutalomkérdést tűzött ki az academia' útján, mellyek' elseje a' Dunaáradások' történetét hazánkban a' legrégebb időkől fogva, különösen tekintettel Budapestre; — másodika Budapest' árvíz elleni megvédésének mikép eszközölését, tárgyzta. Az elsőhöz 100, és 50 és 30 arany jutalom volt csatolva, a' munkák' viszonyos becséhez teendő osztályzás szerint; a' második rendbeliek' legjobbika 200 db arannyal levén koszorúzandó: 's az ekkép koszorúzandók a' jutalomtevő' költségein kiadandók is. Birálókul ns Pest és Gömör vmegyék, ns Buda és Pest városok 's az academia' részéről három három hozzá értő férfi kéretvén ki, az egésznek kezelése pedig a' m. tud. társaság' titoknoki hivatalára bízván.

Ezek' következtében 1840. martius 1-ig mint határnapig hat pályamunka érkezett, három magyar, három német nyelven, 's azok a' megbízott bírálók' vizsgálatán átmenvén, azoknak vegyes küldöttségi ülésben központosított 's az academia elébe végrehajtás végett terjesztett véleménye a' következőkben tétetik közzé.

„Az első, vagy is történeti kérdésre egy külön jutalomfelelet sem érkezvén, csak a' 4-d. számú érdekelvén melleleg annak utolsó ágát, az első rendbeli jutalmak' kiadása helyt nem lelhet.“

„A' másodikra érkezett munkák' egyike sem emelkedik a' közepszerűség fölébe; 's ámbár az imént említett 4-d. számú elméleti részénél 's összeállított adatainál fogva dicséretet érdemel; mivel azonban a' kérdés csak úgy tekinthetnék megoldottnak, ha a' javallott védmódok czélszerűek 's kivihetők volnának: ilyenek pedig egy munkában sem találtnak: az ezen második kérdéshez ragasztott jutalom sem ítélthetett oda egyiknek is a' pályázók közül.“

„Mivel azonban mind a' hat iratban együtt, hol egyik hol másik eszme tűnik fel, vagy jobban kiemeltetik, czélirányosnak látszott, hogy a' vélemények' e' tárgyra leendő fordítása 's irányzására, mind a' hat értekezésnek tiszteletdíj mellelti kinyomatása a' jutalomalapítónak ajánltassék.“

Költ Pesten, a' m. t. társaság' XIII. nagy gyűléséből, novemb. 26. 1842.

D. Schedel Ferencz,
titoknok.

10. Az új jutalomkérdések' kihirdetése:

Törvénytudományi: Fejtessék ki jogelméletileg, 's mind a' honi mind a' külföldi társas állapotok' figyelembe vételével történetileg is: milly befolyással vannak az örökösödési törvények a' polgári társaságra 's ennek anyagi és szellemi jó vagy rossz lételére. — Jutalma száz arany; beküldés' határnapja martius' 24. 1844.

Természettudományi: Kivántatik hazánk' éghajlatának természettudományi vizsgálatokon épült ismertetése, előadatván egyszersmind amannak hatásai a' növényi és állati életre. — Jutalma száz arany; beküldés' határnapja martius' 23. 1845.

VIII.

EMLÉKBESZÉD

KASSAI JÓZSEF LEV. TAG FELETT.

TARTOTTA

A' M. TUDÓS TÁRSASÁG' NAGY GYÜLÉSÉBEN, NOV. 24. 1842.

NAGY JÁNOS RT.

Számtalan a' pálya, mellyen a' hazafi hazája' boldogságát kisebb nagyobb arányban munkálhatja. És valamint a' természetben a' legpárányibb féreg sincs irány, és haszon nélkül, úgy a' hazának leggyávább tagja is képes valamicskét a' közjó' előmozdítására munkálni. Boldog pedig azon ország, hol minden polgár tehetségeivel egybehangzó ösvényen jár, mert ott semmi erő célját nem téveszti; ott minden kerék saját vágásában a' közjóra idves hatással forog; ott az egyes erők' helyes alkalmazása köz célra pontosulva, köz erőt fejt ki, és köz boldogságot teremt.

Nemesnek születni, főkép a' nemesség' kiváltságos honában, szép szerencse, a' természet' kegyeletes ajándéka: de nem érdem; ellenben tények által nemesedni, a' nemesség' koszorúját izzó homlokkal kivívni, a' kiváltságnak szép jogaiba vérejtékes munka által jutni: tiszta érdem, fényes dísz, és talán szabad mondani, személyzett dicsőség. Boldog pedig azon haza, melly számos illy dicső férfiakkal ékeskedik, mert ott az eldődiek' magas erényeit az unokák' élő szobrai minden hideg márványnál szebben örökítik.

Jó hazafinak lenni, úgy látszik, magában nem érdem, hanem szoros kötelesség. De ha ki e' magas kötelességnek szentül megfelel,

annál inkább növekedik érdeme, minél nemesebb, minél tágasabb körre terjed hazafiúi ügyekezete; minél számosabban találtnak a' háladatlanok, kik e' legfölségesebb tartozást vagy hanyagul teljesítik, vagy épen elhenyélik. Annyival boldogabb pedig minden ország, mennyivel magasabb számban kevesbedik több személyre terjedése által a' hazafiúi érdem; mert ez csálhatatlan jele, hogy folyvást nagyobb mértékben szaporodik a' jó hazafiak' száma.

Tehát a' polgárokbán idomosan kifejtett, és helyesen irányzott testi 's lelki erő, az erény és tett által nemes férfiak' növekedő száma, a' haza iránti tartozás' hiv teljesítőinek folytonos szaporodása: e' földi mennyet termő ritka háromság a' honi boldogabb létnek legbiztosabb bélyege, a' józan haladásnak legszebb tüköre minden országban.

Olyan férfiú pedig, ki természet-adta lelki tehetségeit helyesen kifejtve, földi pályájával összehangzásba hozza; kit szorgalom', munka', és izzadás' borostyánya ékesít; ki egyedül hazájának élve, ereje, és köréhez képest nemzete' boldogságát munkálja: méltó a' köz tiszteletre, méltó, kinek emlékezete áldásban legyen, méltó, kinek példája tükörül az utókornak általadassék.

Illyennek mutatkozik sok tekintetben Kassai József elhunyt tagtársunk' életének képe; kinek hetvenöt éves földi pályája' szebb oldalait csak azok' előadása szerint festhetem, kik vele közelebb társalogtak, barátkoztak: nekem őt a' gondviselés csak mint író a' nyelvtudományi mezőn csupán elmeműveiből adta ismernem. Épen azért, ha a' derék férfiúnak emlékét ülve, benne késő unokáinak is követésre méltó példányt, melly e' nagy tekintetű gyülekezet' várakozásának megfelelően, állítani nem bírok: oka távol sem a' dicsőült' bokros érdemeinek fogytatkozásában, hanem az én tehetségem' parányiségében, és azon mostoha állásomban feneklik, melly személyemet a' tisztes öregtől e' földön elszigetelte, és a' szép léleknek érdemvirágait, mellyek fölött egyébiránt is a' szemérem' irigy fátyola lebegett, szemlátomást kísérni, oldala mellett szedni nem engedte.

Zemplén megyében, Tokaj' bájos vidékén, Bodrog folyó mellett Kisfaludon látá első napfényt Kassai 1767-ben. A' gondviselés őt tiszta magyar szülőkkel áldá meg, mi által jövő írói pályájának sikeres meg-

futására rövidebb utat nyert. Kisebb iskoláit Tokajban a' kegyes iskolai rend' atyáinál kezdette, Kassán dicséretesen végezte. Nevelési rendszerünk' egyik köz nyavalyája volt akkor is, mint ma, hogy ifjaink nem a' természeti hajlamokkal legjobban megegyező tanulmányokban neveltettek; hanem minden különbség nélkül a' kitünőbb tehetségek' irányára távol sem ügyelve csupa polyhistorokká képeztettek. Épen azért veszett el hajdan hazánkban sok lelki erő haszon nélkül, épen azért temettetik el ma is sok lángész kifejlés nélkül. Kassai e' tekintetben sok kortársánál szerencsésebb volt; mert ő a' magyar irodalom' halhatatlan fényű csillagában, Baróti Szabó Dávid jesuitában olly lelkes tanítóra talált, ki a' meleg vérű ifjunak tehetségi irányát bölcsen kitapogatta, és ahhoz képest benne a' honi nyelv' szeretetét korán lángra gyulasztotta. Kassay tudniillik természeti vonzalminál fogva nyelvbuvárokodásra termett, és igen szép foganattal munkált is e' pályán, még hasznosabban munkálendő, ha mindjárt ifjonta valamely nyelvtanító intézetben a' nyelvek' nyomozására képeztetnék. Most azonban József császár' rendszere mellett csak azt nyerte, hogy a' latin nyelven kívül németül is, és kortársaitól némiképen tótul megtanult.

Jobban kedvezett természeti tehetsége' kifejlésének az életnek nem, mellyet választott. Elvégezvén tudniillik ugyan Kassán a' philosophiát, Egerbe jött, hol őt folyamodására gróf Esterházy Károly, a' derék főpap, megyebeli növendéki közé sorolta, és a' fentebbi hittudományok' tanulása végett Pestre küldötte. Itt az ország' minden részéről, különösen pedig Tisza' mellékéről, és Erdélyből gyülekezett magyar ifjak' szép koronája drága nyelvünk iránti buzgalmát nevelte és tette fakasztotta, úgy hogy minden idejét, mellyet hivatali szoros kötelessége' teljesítésén túl meggazdálkodhatott, hazai nyelvünk' csinosítására, a' szók' eredetének kinyomozására, a' tájszók', és szólásmódok', a' különféle szóejtések' és hajlítások' gyűjtögetésére fordítaná. Itt azonfelül a' héber, és görög nyelvnek elemeivel is némiképen megismerkedett, ámbár azokban nagy haladást nem tett, és nyelvünk' természetének kitapogatására is azokkal, mint kell vala, nem élt.

Áldozó pappá szenteltetvén 1791-ben, azóta, mint anyaegyház', és haza' embere, mint nép' vezére, és oktatója Kassai magának élni megszűnt. És négy évig mint tarczali káplán, negyven esztendeig pedig

mint szerencsi plebános, személyéről egészen megfelelkezve, egyedül híveinek boldogságát munkálta. Elhallgatom itt azon szép érdemeket, melyeket a' majd nem félszázados agg lelki pásztor, nyája fölött híven őrködve, ezt minden jóra buzgón oktatva, minden gonosztól férfiasan óva, gyűjtött: csupán irói munkálkodásaira kívánom a' nagytekintetű gyülekezet' figyelmét általvezetni.

Messze elterjedt előítélet uralkodott Kassai' idejekor hazánkban, és még ma sincs egészen kiírva: miszerint a' született magyar magyarul tanulni szükségtelennek tartotta, és tartja; holott ki csak olvasni tanult is magyarul, és a' jelenkor' számos napi iratainak lapjait csak futva futja is keresztül: lehetetlen nem látnia ezen előítéletnek balságát, lehetetlen nem éreznie a' különbséget, melly a' köznépi, és irodalmi nyelv között valamint minden más nemzetnél, úgy nálunk is önkényt szemébe ötlük. A' magyar irodalmi nyelv tudniillik annál inkább különbözik a' nép' ajkán rebegő nyelvtől, minél szomorúabban érzik hazánk' míveltebb fiai is, hogy drága magyar nyelvünk honunkban még nem a' mívelt társaságok' nyelve; sőt még a' köz élet' nyilvános tanácskozásaiban sem emelkedett azon polczra, mellyen azt valahára látni mindnyáján óhajtva óhajtjuk. E' balitélettől Kassai még 1817-ben ment volt, midőn másokat is józanabb ösvényre vezérelni szándékozván, Négyesi báró Szepessy Ignác egri kanonok' bő kezű pártfogása alatt *ügyes szorgalommal szerkesztett magyar nyelvtanító könyvét* közre bocsátotta. A' töretlen uton elkövetett számos botlásai mellett is Kassai e' nyelvtanban: „*Magát egy gondolkozó, és nyelvét ismerő tudósnek mutatta*“ mint ezen ítéletet róla még 1820-ban egy a' magyar égen, és a' criticali pályán magasan csillogó férjfiu nyilván kimondotta ¹⁾. És ha a' kivívott önállás az író legférfiasabban jellemzi: úgy Kassai mint nyelvtanító a' férfias írók között méltán foglal helyet; mint ezt nyelvtanítója elleni észrevételekre kiadott *Tudományos visszatorlása*, és talán néhol igen is komoly hangon szóló *Barátságos és ügyes felelete* nyilván tanusítják ²⁾.

¹⁾ L. *Tudományos gyűjtemény*. 1820. *Magyar nyelvtanító könyv*, Sárospatakon, 1817.

²⁾ *Barátságos és ügyes felelet Miskolczon lakott Jobsterczer minorita ellen*. Kassán, 1818. — *Tudományos torlás az 1820-ki Tud. gyűjteményben*. II. köt. 102. l.

Még nyilvánosabb tanúja ennek egyéb kisebb értekezésein kívül¹⁾ másik nyelvmunkája, melyet ő „*Maga nemében első magyar diák szókönyv*”-nek nevezett, és méltán; mert csak azért is megérdemli az első nevet, hogy benne a' szónyomozásnak eredeti példányai igen gyakran mutatkoznak, és minden sajátos különczködés, minden ferde származtatás mellett a' konkoly között sok tiszta buzaszem is vagyon; sőt számos szónak talpra esett fejtegetése, és kétségtelenül jó származtatása csupán Kassai' szókönyvében feltalálatos. Fő érdeme végre az e' nagy munkában önvallomása szerint ötven évig munkálkodott írónak a' táj-szók', és tájshólások' leggondosabb összegyűjtésében, 's összehasonlításában, és azon rendithetlen állhatatosságban áll, mellyel azt parányi vagyonának föláldozásával is a' haza' oltárára szentelni iparkodott.

El nem hallgathatom itt azon keserű fájdalmat, melyet munkája miatt neki egy elmés tréfa okozott, de a' melly egy dicső emlékü hazafinak nagy lelke által édes örömmé olvadt. Az Uraniában „*Szókönyvbíró*” czim alatt megjelent e' kis vereszet:

Posvaynak minapában

Monda Isten haragában:

Készíts szótárt, tákozd, ékezd;

De azt soha el ne végezd.

A' pécsi tanítók' egyik elméncze *Posvayt* olly ügyesen *Kassaira* változtatá, hogy a' hamisítás nem könnyen vehető észre, és bemutatá Kassainak, milly szomorú jóslatot hozott legyen Urania kéziratban levő szókönyvére. A' jó öreg, ki, mint vallá, életében csak akkor haragudott, mikor a' miskolczy barát a' critica' vas pálczájával illette nyelvtanát, most megilletődve felháborodik, fűnek, fának panaszkodik, és a' pécsi püspöknek is, ki őt öreg napjaiban szárnyai alá vette, szíve' szomorát feltárja. Báró Szepessy Ignác, ki minden örömét a' szomorúak' vigasztalásában találta, tüstént ezer ezüst forintot szentel a' bal jóslat' megczáfolására. Ki volt boldogabb Kassainál? — De Urania' jövendőlése mégis teljesült; a' szókönyv, jóllehet Szepessy később is áldozott, és

¹⁾ Szeremes városának leírása. — *Tud. Gyűjtemény.* 1820. VIII. köt. 51. l. — *Egy magyar fejedelmi pompás látogatás.* U. ott 1821. IV. köt. — *Melj* (pectus) szóról. *Hasznos mulatságok.* 1827.

szerzője évről évre háromszáz váltó forint párányi nyugpénzét is belé
 ölte, csupán négy csomóban S betűig jött napfényre. Pedig kár! mert
 Kassai' szókönyve az első *származtató*, *nyelvtanító*, és *criticai* szótár;
 ez a' nép' nyelvének valódi tárháza, hol feltalálhatja szavait a' székely,
 és baranyai, a' rábaközi, és tiszamenti, a' hegyaljai, és Dráva melléki
 magyar. Csalhatatlan érdeme továbbá Kassai' szótárának az is, hogy
 benne az állatok', növények', és ásványok' nevei rendesen előadatnak;
 hogy korcs szavainkról, kiaggott gyökereinkről 's a' hangzókról bőven
 értekeznek; hogy a' betűcserét, számos német, latin, és tót példával ki-
 mutatva gondosan följeleli, a' hason szókat a' föltett gyök alá írja, a'
 nyelv' nemzeti bélyegeit, a' sajátos szójárásokat, a' köz és ékes mondá-
 sokat kijegyzi.

E' nagy munkának kivitelében pedig Kassai fáradhatatlan volt.
 Ő tudniillik ülve és állva, írva, és olvasva, sőt még imádkozva és ál-
 modva is gyökerészett; 's azért igazán mondhatta magáról hogy: „*Ide-
 jének nagy részét nem henye lomhasággal, sem hiúságos játékokkal, sem
 dohos dohányzással, és szipákoló tobákolással, sem arany időt vesztő
 vadászattal, hanem hasznos magyarkodással tölté;*“ — szeretett ő a' pór-
 néppel társalogni, és így annak nyelvét magáévá tenni, 's talán innen
 magyarázható azon alrendű népszerűség, és üres szószaporítás, melly
 munkáin előmlik, és melly őt korának míveltebb írói fokára emelkedni
 nem engedte.

Különösségei közé tartozik, hogy a' német vezeték-, vagy mint
 Kassai maga mondá, *czó d o r* neveket magyarítani igen szerette; hogy a'
 mult időt sem beszédben sem írásban soha nem használta, azt parasz-
 tos szólásmódnak bélyegezvén; ha ki előtte rossz magyar szóval élt,
 vagy beszédben nyelvtani hibát követett el: tüstént „*ad emendam lin-
 guae*“ rövid perbe idézte. Szerencse tehát, hogy megyéink' teremeiben
 nem Kassaiak a' főügyvédek, mert az *ik*-es igék' rossz hajlítása, és a'
 visszahatva szenvedők' helytelen használása miatt olly gyakoriak lenné-
 nek a' tisztai perek, hogy az egyébiránt is hosszú, 's unalmas bevezetések
 által elraboltatni szokott drága időnek gyakorta igen nagy szűkét a' köz-
 jó' kárával kellene éreznünk. Ha mások fölött ítélte Kassai, ítéleteiben
 úgy járt el, hogy még botlásai is tanulságosak. Kedvelte végre ő drága
 nyelvünkön kívül még a' fűvészetet is. E' végett a' Mecseket gyakran

összejárta, megfordult a' jelesebb orvosoknál, és a' kuruzsoló asszonyoknál, mindenütt a' füvek' nemeiről, neveiről, és hasznairól tudakozódván.

És ime! ezek röviden azon érdemek, mellyeket Kassai magának az utókor előtt, szemérem' sérelme nélkül is méltán követelhet. Így fejtett ki az ő természeti hajlama, a' nyelvtudományi pályán hazájának javára; így nemesedett ő tényekben, a' nemzeti nyelv körüli munkálkodásai által, így tett ő eleget saját körében a' hazafiúi szent kötelességnek, így nyilott benne a' hazaboldogító szép háromságnak egyik illatos virága, míg végre 1842-ben martius 15-kén épen születése' napján élete' hetvenötödik telt évében a' haza' szép virága elhervadt: de ennek hasznos gyümölcse fönmarada; és habár valaha a' magyar nemzet magyar lenni megszűnnék is: Kassay' szókönyvében a' magyar népnyelv enyészettől óva örökre fenmarad.

IX.

EMLÉKBESZÉD

PÉCHY IMRE IGAZG. TAG FELETT

TÓTH LŐRINCZ LEV. TAGTÓL.

OLVASSTATOTT

AZ ACADEMIA' NAGY GYÜLÉSÉBEN, NOVEMB. 26. 1842.

Tekintetes társaság! tisztelt gyülekezet! Szent kötelesség hálásan emlékezni azokról, kik nem nyom nélkül enyésztek el közölünk, mint bolygó párák; hanem élve jótékonyan hatottak, mint világító 's érlelő napsugár, 's lemerülve sem szűntek meg nemes hatásukat gyakorolni, mert dicső példáik követésre serkentnek. De a' hizelgés' és szolgáltság' korában igen nehéz annak helyzete, ki nagy befolyású, magas hivatalban levő 's külső fénynyel sugárzó férfiú, 's mint közéletben mondatni szokott: *nagy úr* felett akar tartani emlékbeszédet. Annyi köznapi, selejtes, sőt valóban rossz embert hallunk czifra beszédekkel magasztaltatni, ha e' czifra beszédek' árát fizetni tudja; annyira minden naposak közöttünk az ürességnek 's ál érdemnek fenhangú kürtölései, a' hizelgés' hazug dalai, 's a' szolgáltság' alacsony görnyedezései, hogy nem alaptalan gyanú támad mindenkiben, ki dicséreteket hall nagy urak felől elmondani, miként e' dicséretnek nem a' meggyőződés' őszinte és szívből szakadt hangjai, hanem fizetett fűzfa poétai kintornálás, 's magasok' mosolyát vadászó bókولات. Midőn Kazinczynak, a' szegény, az üdözött Kazinczynak szent hantjai felett zendül meg a' dicsérő emlékezet' hárfája; midőn az ismeretlen barát, az ősz Simai' szerény érdemei emlegettetnek: nincs ok gyanúra, hogy e' dicséret, hizelkedés' szülötte volna; de mi-

dón a' férfiú, kinek emlékezetét megújítani 's felmagasztalni kedves kötelességemül jutott, az ország' legfőbb törvényszékének közbirája, szent István' apost. kir. rendének keresztese, 's e' tisztelt társaságnak külső fénynyel gazdagon diszló igazgató tagja volt, könnyen támad gyanú a' hallgatóban, hogy az ajak, melly e' férfiút magasztalja, hizelgés' mézével mocskítá magát.

Azonban, midőn Péchy Imréről szólok, nincs okom rettegni, hogy gyűlöletes hizelkedéssel vádoltassam, 's felségsértéssel a' történetírás' komoly Muzájának istensége ellen, melly hizelgést nem szenved birodalmában. Sokkal ismeretesbek valának hazaszerte a' hat ízbeni országgyűlési követnek polgári koszorúi, az ősz birónak egyenes lelke 's hajthatlan igazságszeretete és törvénytisztelete, az academiai igazgató tagnak 's a' debreczeni ref. anyaiskola' főgondnokának széles tudományossága 's tudományok és nemzeti nyelv körűli buzgósága; a' tisztántúli helv. vallástételt követő egyházkerület' főcurátorának 's a' magyarországi reform. egyházi convent' elnökének a' vallás és nevelés' ügyében majdnem félszázadon át kifejtett lelkes és bölcs munkássága 's buzgalma, vezérlete és intézkedései, mintsem hogy e' dolgok' magasztaló említése hizelgésre magyaráztathatnék. 'S épen ez érdek' valódisága 's gazdagsága szabadít fel, hogy előadásomban rövid és egyszerű legyen; mert, mint valódi szépségnek piperére, 's óriásnak arra, hogy nagyító üvegen nézessék, mint rózsának pirosítóra és hónak fehéritőre nincs szüksége: úgy az igaz érdem, melly maga magát tetteiben dicséri, magasztaló szóözönt nem kíván.

Inkább a' dicsérő emlékezet' tárgyaiul szolgálható érdek' dús sokasága és sokszerűsége hoz némileg zavarba. Mert ősz bajnoka előadásomnak az életnek és hatásnak annyiféle mezőin működött 's mindennütt olly kitünő jelességgel, hogy képzeletemben a' hona' nyelvét melegen szerető hazafi, a' buzgó vallásgyámol, a' példás bíró, a' tudós és tapasztalt törvényhozó' sugárai futnak össze, 's e' sugárok' egyesületéből Péchy' ősz fürtei körül hervadhatlan érdemkoszorú alakul. Szólhatnék az egyházi főgondnokról. Tömértékek Péchy Imre' érdemei, mint a' tisztántúli ref. egyházi kerület' főgondnoka, 's a' magyarországi reform. egyházi kerületek' összes conventje' elnökének. Sokkal fontosabb és nagyobb hatású e' köz bizodalom, 's szabad választás-adta hivatal, mint

talán némellyek gondolnák, kik a' protestans egyház' hazánkban viszonyaival nem ismerősek.

Ő vezérli csöndben és szélvészben az egyház' hajóját, bölcsesége kerüli ki a' fenyegető sziklákat 's tespesztő fővénytörleket; ő ad az egész testnek mozditó 's indító erőt és elevenséget; ő gyámolítja külső fénye 's befolyása erejével a' hatalmasabbak' bántalmainak gyakran kitett gyöngébb felet; ő hárítja el gondos kezekkel az előlépésnek, a' protestantismus' szelleméből folyó haladásnak rendszeres vagy történetes akadályait 's azon nehézségeket, mellyek az egyházi kormánynak a' polgári kormányhozi viszonyaiból erednek; ő nézi át éles sas szemekkel az egyes eklésiák, iskolák, népnevelés' általános állapotát; az egyház reá függeszti bizó szemeit, midőn hatalomkarra van szüksége, midőn külső 's belső ellenség fenyegeti. —

'S ennyi gond, ennyi fáradságért ösztön és pályadíj nem arany és ezüst, nem külső fény és címerek és keresztek, hanem egyedül az öntudat' nemes jutalma 's azon kevesek' méltányoló elismerése, kik a' dolgoknak nem kérgét hanem magvát és legbensőbb lelkét tekintik. — 'S e' hivatalt viselő Péchy Imre negyven éven át példás szorgalommal, buzgósággal, tárgyismerettel és ügyszeretettel. 'S ezen érdemeiért áldva említi nevét a' magyarországi reform. egyház, 's különösen a' tiszántúli egyházkerület; de én ebbeli érdemei' kellő mélytánylását azon helyre hagyom, hova az különösebben tartozik, 's hol e' méltánylás' hálahangjai nem is hiányoztak.

Szólhatnék a' törvényhózárról, mert hat, úgymint az 1796-ki, 1802-ki, 1805-ki, 1807-ki, 1811-ki és 1825-ki országgyűléseken volt jelen, mint megyei követ, négy ízben Bihar, a' két utóbbiban pedig Pest vármegye' részéről 's különösen az 1825-ki nagy fontosságú 's nagy emlékezetű országgyűlésen már mint a' főtörvényszék' tagja. Látszik innét, mekkora mértékben bírta polgártársai' bizodalmit, e' legdrágább kincsét a' nemes, a' szabad léleknek! 's látszik, hogy e' bizodalmit nem csökkenté királyi kinevezéstől függő hivatala, melly korunkban nem egyszer, a' viszonyok' fonák és beteg állapotja miatt, illyest szokott eszközölni. — De e' részben az országgyűlési naplókra utasítom Péchy Imre' tisztelőit, hol követi pályájának emlékei lerakva állanak.

Szólhatnék a' bíróról. 1787-ben május' 1-jén Bihar megye' alispánjává neveztetett József császár által. Józsefnek, az alkotmányos korlátokat ugyan nem tisztelő, a' nemzetet erővel 's ennek akaratja ellen boldogítani akaró fejedelemnek, de tagadhatlanul nagy és halhatatlan szellemnek e' kitüntetése fényes bizonytságot tesz Péchy Imre' lelkelete 's elmetehetségei mellett. Mert József, maga a' haladásnak fejedelme, csak a' haladás' barátait tudá kegyelni 's becsülni; azon lelkeket, mellyek felfergődve a' század' zsibbasztó és becstelen ónalmából, érteni tudták a' kor' jeleit, és nem csak sovárogyva tární kart szebb jövő felé, de ügyes segéderők is lenni a' nagyszerű czél' kivívására. És József, — maga is tanult és világos fő — csak a' tudományos férfiakat szeretheté, kiknek kebelén europai műveltség virágzott fel a' nagy tömeg' ázsiai hanyagsága 's előítéletes ósdisága' helyén; Péchy Imre pedig 1763-tól fogva 1772-ig a' debreczeni anyaiskolában, 1773. 's 1774-ben Kés-márkon 's itt különösen Benczúrt is hallgatva, 1781. 's 1782-ben pedig a' külföldön 's névszerint Göttingában mindent elkövetett tudományos ismeretei' növelésére 's lelki tehetségei' kiképzésére. — 1790-ben, II. József letünthe után, a' megyének akkori zűrzavaros állapotában sem fő- sem első alispán nem lévén, másfél évig kormányzá Bihar megyét; mikint kormányzá? e' kérdésre azon tényben fekszik a' felelet, hogy 1791-ben július' 6-kán, az ősi helyhatósági rendszer' diadalmas visszaállítását után, a' rendek' köz bizodalmaival első alispánná választatott, melly fontos hivatalát több mint 12 évig viselvén, 1803-ban szeptember' 20-kán tette csak le. — Ugyanazon férfiú, kit a' nemzeti bizodalom az említett választás 's hat ízbeni követté választatása által olly fényesen kitüntettet 's felemelt, méltó elismerést talált a' fejedelemnél is, ki által 1813-ban alnádorrá, 1824-ben pedig az ország' legfőbb törvényszékének, a' nagy mélt. hét személyes táblának közbirájává, végre 1835-ben szent István' rendének keresztesévé neveztetett. — Mint viselé birói magas és szent hivatalát, nem bőven fejtegetni, csak érinteni akarom; e' részbeni lélek nagysága' kellő méltatását azon tollra bizván, melly az 1836-ki országgyűlést követő szomorú események' rajzát irandja egykor.

Azon kevesek közt álla Péchy, kik akkor is, midőn a' nemzeti alkotmány' palladiumát, az alkotmányos szólásszabadság' ősi nemtőjét sujtó vészek fenyegeték, midőn a' terrorismus' felhői hazánk' nap-

ját olly szomorú feketén elsősétíték; kik ezen bélyeges időszakban, hova fél a' lélek visszapillantani, elvhez 's törvényhez hősileg hívek maradtak; kik azon meggyőződést tarták szentnek, mellyet a' nemzet' legnagyobb többségének fájdalmas felkiáltása igazolt, hogy t. i. birónak magát, politikai tekintetek miatt, olly kérdések' tettelegesen eldöntésébe avatni, mellyek egyenesen az összes törvényhozás' körébe tartoznak, 's így önkényesen a' törvényhozó hatalom feletti állásra emelni, nem szabad; 's hogy alkotmányos hazában a' nemzet' törvényes szabadságának 's függetlenségének lényeges föltételét, a' szóllás- és irásszabadság' bátor gyakorlatát, polgári bűnné bélyegezni nem lehet. — Rendíthetetlenül álla az igazság' mérlegével birói kezében, 's megrázá catoi fejének ezüst hajszálait az agg bajnok, és homlokának ősz fürtei, mint fehér zászló a' védett vár' falán, tisztán és szabadon lebegtek az igazság' teremében. — Ő biró maradt agg lelke' ősi tisztaságában; és jobb-ját szívére tévén, kevés társaival nem-et mondott a' sokaság között, mert: „Szenvedni az erőszakot nem rút, de rút megegyezni elkövetésében.“

'S annál szebb és nemesebb fényben ragyog e' szabadelműség, mert Péchy 80 évet haladott ősz vala, 's így azon korban, mellyet Jean Paul a' könyv' hátulján levő üres fehér laphoz hasonlít; és megczáfolá példájával azon csaknem általános igazságot, hogy az öreg kor, testi erőtlensége' érzetében, lankadó inakkal 's hanyatló lelki erővel, puha fekvést, csöndes és mozdulatlan nyugalmat keresve, remegve minden zajtól, babonás makacssággal ragaszkodik a' fenállóhoz, melly előtte hasonneve a' jónak és szentnek — inkább tűr elnyomatást 's jogtalanságot, mint lankatag lelkét ellenszegülésre erőltesse. Ő józan szabadelmű volt mind halálaig, 's barátja a' réginél jobb újnak; a' kor' igaz szükségai által parancsolt haladásnak. Lelke, agg testében, 80 év' derével ezüstlő hajszálai alatt, hervadatlan ifjúságban diszlett.

Csak röviden érintém Péchy Imrének főgondnoki, birói 's törvényhozói érdemeit; csak alig emlitém az agg bajnok' öröklő ifjúságát 's kor által meg nem hajtható férfias lelkét, 's az évtizedek' változó véleményei közt szilárdan és függetlenül álló szabadelműségét, mert ezek nem tartozának szorosan az academiai igazgató tag' körébe. — A' tudományos, főleg nyelvmívelő anyaintézet' kebelében, a' tudományok-

kal, nemzeti nyelv 's irodalom' művelésével foglalkodó férfiak' koszorúja előtt azt kell egyebek fölött kiemelve felhoznom, mit e' tisztelt férfiú a' tudományosság, nevelés, iskolák, 's nemzeti nyelv' ügyében tett és hatott.

Már elmondám, miként a' tudomány' szomja, a' debreczeni és kés-márki iskolák' végig hallgatása után, Némethonba ragadá. Ott, a' tudományok' mélyebb 's gazdagabb forrásán növelé azon bölcseséget 's ismereti kincset, mellyet, mint főgondnok 's a' debreczeni anyaiskolának főigazgatója annyi sikerrel 's buzgósággal fordíta köz haszonra. 1801-ben főgondnökká választatván, azon tiszta meggyőződéstől lelkesítve, hogy az emberiség és haza' nagyszerű céljai mindenek fölött célirányos nevelés, józan oktatás által létesíthetők, gondjainak legnagyobb 's legnemesebb részét az iskolaügyre fordítani szent kötelességül tartotta. Főgondnoksága' védszárnyai alatt emelkedett a' puszták' fővárosában a' reformát anyaiskola' nagy és diszes épülete, ennek imaháza, könyvtára, téres és alkalmas teremei. Főgondnoki pálcájának varázsütése szólaltatott meg e' főiskola' kebelében többen, akkoriban nem tanított tudományokat; — többek közt a' hazai jogtant, fűvészet-, mű-, ásvány- és vegytant, nevelést, franczia nyelvet, 's mit mindenek fölött kell említenem, a' magyar nyelvtant 's literaturát. Elnöksége alatt kezdett munkálni 's munkált is folytonos buzgalommal azon tudományos választmány, melly a' tanítási rendszernek korkivánatokhoz mért javítását 's czélszerű iskolakönyvek' behozását vette czélba. —

De mint ebédlő gyermek utoljára hagyja legkedvesebb falatját: úgy én, Péchy' érdemeinek hosszú során, végső helyre tartám magamnak a' nemzeti nyelvet 's azt, mit a' nemzetnek e' kincseért előbb, mint a' tömeg felébredett, Péchy Imre a' debreczeni anyaiskolában elkövetett. Ezen főiskola vala hazánkban első — hála ezért neki és dicsőség! — melly bölcs, és nemzeti érzelmű főgondnokának kormányja alatt magyar nyelven kezdé tanítani a' tudományokat, 's így az emberiség' e' legnagyobb kincseit a' latín nyelv' békóitól megszabadítván, közös vagyonná tévé. —

Korunkban győzött már a' hit, melly olly természetes hogy az előítéletek' hada elleni hosszú és terhes küzdelmei csaknem megfoghatlanok, miszerint t. i. a' nyelv' köteléke legerősebben 's legtartósabban

fúzi össze az embereket, 's hogy nemzeti nagy céljaink' kivívására a' nyelv' egysége okvetlenül szükséges. De voltak idők, midőn e' most már számtaninak tekintett igazságra a' nemzet' becsületes és hű, de gondatlan fiai nem eszméltek; az önzők' kárhozas serege pedig azt papolá, mit szennyes önérdék javaslott papolni, 's talált tömegnyi butákra, kik szentül hívék, hogy a' tudományok' kulcsa és csatornája csak Cicerónak elundokított nyelve lehet, mellyet idomtalan romlottságában Cicero sohasem ismerne magáénak. És oda jutott a' dolog, hogy míveltséget igénylő magyarnak magyarul szólni vagy írni szégyen vala az elvakított közvéleményben! — hogy Zrínyi' nyelve csak falusi birák' kulacs-borította asztalánál zengett hivatalosan! hogy a' szigeti és egri és nándori hősök' elkorcsúlt unokálánya orfintorgatva utasítá vissza a' történeti nevek' épőbb fisarjadékát, ha talán Árpád' nyelvén találta megszólítani! — hogy II. József alatt a' magyar cancellária' magyar tagjai azon véleményt adák e' zengzetes és erőteljes és hajlékony magyar nyelvről, miként ez közügyekre 's hivatalos használatra nem alkalmas; — hogy, szóval, a' külföldön mai napig is hallani a' véleményt, miszerint a' magyar nép diák nyelven beszél, a' magyar szakácsné diák nyelven alkuszik, 's a' magyar kocsis diákul hajtja lovait. Volt illy idő, 's nem olly felette régen! de a' nemzet, egyes lelkesek által megintetve, elpirúlt, 's nemzetek' elpirulása, egy tulságos de szellemdús nyugati író szerint, nem ollyan, mint szemérmes lánykák' rózsapírja, hanem következménydús, vést jelentő éjszaki fény.

Ellenszegűlni olly eszméknek 's irányoknak, miket a' korszellem fölkapott hatalmas szárnyaira 's zúgva ragad országok 's nemzetek fölött, kártya bástyát építeni rohanó tengerár ellen, vakmerően benyúlni a' dolgok' rendének forgó kerekébe 's így magát elzúzás' veszedelmének tenni ki: esztelen és nevetséges ügyekezeti! — menni a' kifejlett és feldíszlett korszellem után vagy vele együtt 's így engedni a' kénytelenségnek, melly sodor és ragad; bebocsátani a' vendéget, melly ha be nem bocsátatnék, betörne 's keresztülrontana — okos és hasznos ugyan, de köznapi lelkek' szerepe! — megelőzni 's előkészíteni a' korszellemet, ápolni előleges mozgalmait, táplálni a' fejledező gyöngye eszmecsirákat, midőn azoknak kifejlését még sokáig gátohatná a' roszakarat vagy ostobaság; megérteni az idő' fél titkos, fél homályos jeleit 's egyengetni az

utat, mellyen az óriássá növekedett korszellem' diadalmi bemenetét tartsa elfoglalt oszágaiba, 's így mintegy előre olvasni a' végzés' örök könyvében, hű kertész' szerepét játszani és gyomlálni és öntözni az eszmevilág' nagy kertében — egyedül bölcs és nagy lelkek' tulajdona! — 'S mi szép, mi tiszteletre méltó ez utolsó szerepet játszani! mi szép, mi tiszteletes annak ércz következetességgel 's tántoríthatlanúl hive maradni; ha a' lélek' szeme előtt lebegő czél nyomasztó körülmények' mostoha befolyása 's egyesek' kajánsága miatt rögtön sükerrel nem koronáztatik, ha az olykor haldoklani látszatik is, el nem csüggedni, hanem erényben 's igazságban folyton bízva követni a' kebel' istenét!!

Azon kevesek közt állá Péchy, kiknek lelkében korán támadt fel a' gondolat a' veszélyben forgó hazai nyelvet 's ezáltal magát a' hazát megmenteni a' végenyészettől; kik korán, midőn még ónálom nyomá a' nemzet' nagy testét, jós lélekkel láták megírva a' jövődőt, hogy a' nyelv azon eszköz, mellynek erejével az alsó magyar nép új életre fog ébresztetni, mellynek diadalma annyi más diadalmak' kíséretében jár! — 'S ezért Debreczen' tanító székein már e' század' elején nemzeti nyelv hangzott; 's a' romai classicitas el nem hanyagoltatott ugyan, mellynek annyi illatos virágait fejleszti ma is a' debreczeni anyaiskola, de a' latin nyelv megszűnt a' tudományok' egyedüli kulcsa lenni, 's letűnt az ősi szent homály' rideg bálvány! —

Illy nemes munkálkodás, illy szent gondok foglalák el a' tisztelt igazgató tag' jól töltött napjait 1753-ki november' 14-től fogva 1841-ki april' 20-dikáig 's így 87 és fél évig terjedt élte' folytában. — Emlékre nincs szüksége, neve tetteiben él; magasztaló beszéd fölötte minden magyar szó, melly a' debreczeni tanító székekről lezengve életbölcséségre 's honszerelemre oktatja a' nemzet' ifjait; 's független, igazságos ítéletei, mellyeket a' haza' főtörvényszékének teremében melléktekintetek nélkül, szabadon és bátran kimondott, megannyi belépti jegyek a' halhatlanság' templomába. Kísérjék oda őt legjobb áldásaink, 's érje imádozott hazámat azon szerencse, hogy hasonló hű fiai hasonló ősz kort éljenek, a' korcsok pedig illy tiszteletes példákon hazát szeretni tanuljanak!

X.

EMLÉKBESZÉD

GRÓF DESSEWFFY AURÉL LEV. TAG FELETT.

OLVASTA

AZ ACADEMIA' IX-DIK KÖZ ÜLÉSÉBEN, NOVEMB. 27. 1842.

CSÁSZÁR FERENCZ LEV. TAG.

Tisztelt gyülekezet! A' haza' lángkeblű fiai' 's hölgyeinek ime' szép koszorújában, melyet nemzeti legszentebb ünnepélyeink' egyike a' honszeretet' bájos szalagával fűze össze e' teremben, szent, de egyszersmind szomorú tisztt jutott e' napon énnekem! . . . Felfrisíteni azon sebeket, melyeket a' hon' minden rendű polgárai' szívében vágott ama' vesztesség, melly e' tudós testületet gróf Dessewffy Aurél' halála által érte; megújítani fájdalmas érzetét ama' csapásnak, melyet e' kora halál a' haza' szent ügyeiben küzdő férfiak' sorában — a' viadal' leghőbb pillanatában — okozott: olly kötelesség, mellynek keserét azon magasztos gondolat enyhítheti csak, hogy van valahára a' magyarnak is nemzeti ünnepe, mellyen jeles elméü 's buzgó ügyekezettű fiai' emlékét megülnie nemcsak szabad: de azt nem tennie, a' hálátlanság' megbocsáthatlan bűne nélkül már nem is lehetne. És e' magasztos gondolat enyhítse a' bűt kebleitekben is, kik e' szent emlék' emelésének diszítésére itt összeseregleni szívesek valátok. Nem a' hajdan dús keletnek irígylett márványa, melyet mesteri vésű alakított a' jövő nemzedékek' elfogulatlan szívébe szent ihletet öntő szoborrá; nem az e' hont koszoruzó magas Kárpatok' gyomrából kiszakított, 's fényes, a' haza' érdekiért küzdött csatákban elhullott bajnokok' érdemeit hirdetendő oszloppá idomított gránit fedeztetik

le itt ünnepélyes pompával előttetek! O nem! Tudjátok ti azt, hogy illy fényes nemzeti ünnepélyek' gyönyörét, miként azt a' szabad Athene, 's a' hatalmas Roma' férfiai élvezék dicsőbb napjaikban, ma csak azon tartományok' polgárai élvezhetik, kik a' középkor' vérengző fegyverei és lélekölő előitéletei ellen a' csatát ohajtott sükerrel rég kiküzdve: a' szellem' és anyagnak országát olly állásra vivék, minőre a' korlátolt emberész és gyarló embererő azt felemelni képesek. E' haza, e' mindnyájunktól olly forrón szeretett, de külső és belső viharok által olly soká, olly hatalmasan zaklatott haza, illy emlékeket, habár akarna is, emelni nem tudna még! — Egyszerű beszéd az, mi mulékony ugyan, de nemes emléket állítson ama' honfiaknak, kik az égiek' legszebb, legdrágább ajándokának, az észnek láng sugárit nem rejték fűsvény kezekkel elhagyatott zugolyba; hanem szerényen, de buzgón sáfárkodva, éltető fényét szét engedék áradni tág térein ez árva hazának, hol a' polgári terhes kötelességek' teljesítéséből ma még csak kevés meglegedést, 's még csekélyebb dicsőséget várhat a' tudós férfiak' legjelesbike is.

Tudta ezt ő is, a' boldogult; de ennek tudata, melly gyöngé lelküeket a' polgári pálya' tövisteli ösvényén nemcsak ellankasztani, de visszariasztani is képes: neki, a' magas röptü szelleműnek, rövid élete' végpillanataig csak ösztön volt arra, hogy lángoló keble' egész tűzével víjon ott, hol akadályok' végtelen sora gördül utjába a' pályafutóknak, kik a' cél't, mellyért küzdenek, ha megközelíteni szerencsések is, elérni, fájdalom! nem képesek; mert távol messzeségben, mint éltető, de magasan álló nap, ragyog az, hogy dicskoszorúival körűlsugározza a' jövő nemzedék bátor daliáinak izzadó fűrtjeit; — a' mi kortársaink szent fényét sovár kebellet sejtik csak, de izzó homlokaikra lekényszeríteni erőtlenek!

És ha illy nyomasztó, mondhatnám, lesújtó körülmények közt vannak férfiak, kik a' fáradalmas pályát megfutni ügyekeznek, a' nélkül hogy az önmelegedés' mennyei érzetének élvezhetését megízlelhethnék lelkeik; ha vannak bajnokok, kik a' nehéz csatát lelkesen végig küzdöttek, a' nélkül hogy a' messze mosolygó babér' elnyerhetésének reménye izgathatta volna varázserővel kebleiket: ám állítsuk fel őket e' szép nemzeti ünnepélyünk' szent szertartási közt példányokul a' hon' drága reményinek, hogy hallják nemes tetteiket 's őrizték fogékony szívökben em-

lékét azoknak, kiknek ércz oszlopot fogott volna emelni e' hon boldogabb napokban.

E' férfiak, e' bajnokok' sorában elül tündökölt, elül küzdött a' mi Aurélunk; ki tollal, szóval és tettel haladt előre a' pályán, mellynek messze végén, kitűzve magasztos czél gyanánt e' hon' boldogsága áll.

Lehetnek, sőt — szomorúan érzem — vannak korszakai a' nemzeteknek, midőn azok' fiaiban, a' különben legelső, legszentebb polgári kötelességek' teljesítése, a' társasági viszonyok' körülményihez képest, kitűnő érdemül tekintendő! . . . Nem, oh nem irigylendő a' nemzet, és nem ohajtandó a' korszak, mellyben, mit a' polgár szent kötelesség gyanánt cselekszik, az, mint honfiúi áldozat, mint hazája' diszének 's polgártársai' jólétének előmozdítására szolgáló szép cselekvény, neki még érdemül tulajdonítatik; mert ha a' népek' istene az illy nemzeten nem könyörül, 's irgalmassága' teljében nem ad neki férfiakat, kik hazafiúi szent tisztjüket, habár önfeláldozásképen is, teljesíteni eléggé lelkesek: elborúland az nem sokára sötét méhébe az enyészetnek, mellynek élére az önfentartás' kínos érzetének öntudatával a' kérlelhetetlen sors által sodortatott!

És megvalljam-e, tisztelt gyülekezet, hogy az illy nemzetek' sorába mi is, még csak néhány év előtt is, tartozánk? 's hogy a' nemzetélet' azon kínos korszakát, midőn a' *lenni* vagy *nemlenni* vészterhes kérdését lebegteté fejünk felett az önmagokról megfeledkező népek' haragos istene — 's következőleg midőn a' *lenniért* küzdő honfiaknál a' legszentebb, legmulaszthatlanabb kötelességek' teljesítése magasztos érdemül rovaték fel a' nemzet' jobb érzésü polgárai által, és dicsőítéssel említeték neve azon bajnokoknak, kik erős lélekkel víttak a' hanyatlani indult nemzet' fentartásaért az enyészet' párkányzatán, hogy — mondom — a' nemzetélet' e' kínos korszakát, mi csak néhány kevés napok előtt éltük le; avagy annak utolsó, nem éppen vészmentes perczei még le sem folytak talán a' tűnékeny napjainkat jelelő homokórának, némaságukban is olly végtelen komolysággal intó porszemeiben?! . . . Nem hiszem,

hogy szükséges volna itt a' történetek' lapjaiból kiírnom megczáfолhatatlan bizonyítékul a' tényeket, melyek szavaim mellett tanúskodjanak; érzi, igen, fájdalmasan kell éreznie állításom' szomorú valóságát minden jó magyarnak, ki a' keblét melengető isteni szikra' fényével pillant vissza e' nemzetnek legközelebb múlt, még egy századot is alig tevő napjaiba, és nyílt szemekkel figyel a' jelen' futó perczeire!... mert épen ezek valának a' napok, midőn a' béke' nyájas ölében nyugovó apáink, letéve a' csöndes munkaság' gondjait, könnyű kebellet hagyák enyészni az eltűnedező napokkal nemzetiségüket is; ezek valának a' napok, midőn nagyaink' legszámosabb része, a' társalgás' simább szokásai és feszeőbb modora mellett, az ősök' harczias szellemével a' magyarnak nemcsak díszköntösét vetkezték le, hanem feledék egyszersmind nyelvét és jellemét is, elannyira hogy mez-, ajk- és lélekre minden más inkább lennének, csak nem magyarok! És eljövének az elkorcsosult nemzedék' korcsabb férfiai, és átkos tanácsaikkal rábírák a' fejdelmek' legkegyesbikét, leglelkismeretesbikét: lökné el magától vázát ama' törvényes korlátoknak, melyekből a' nemzeti szellem' kiköltöztével elszállt a' lélek, és tenné holt betűvé a' magában sorvadó alkotványt! — De itt felpattogott a' hamvadó lélekszikra a' nemzet' néhány bátrabbaiban, és hatalmasabban, mint valaha, rezgé át ereit az éledő alkotványnak. — Majd örömgrerjesztőleg kezdé lobogni a' láng, 's nem sokára biztosan, de erősen is ége a' szent tűz, semhogy elalvásától félni lehetett volna; 's ekkor ismét honfiakra lőn szükség, kik a' túlcsapkodó lángokat mérsékelve, a' vidorúl égő nemzeti tűz' áldásait egy biztos és üdvös gyúpontra összevonni, avagy legalább irányzani ügyekezzenek.

A' nemzetélet' e' fájdalom- 's örömmel vegyes korszakában született, élt és munkált gróf Dessewffy Aurél. — Atyja, József, azon érdemdús fia e' hazának, ki irói szinte, mint megyei 's országgyűlési pályáján maradandó hírkoszorút fűzte a' honának szentelt munka között őszült fűrtjeire; és anyja, a' lelkes gróf Sztáray Mihály egykori zabolcsi főispánnak még lelkesebb leánya, korán csepegtetéék szépreményű magzatjok' fogékony szívébe, a' görög 's latin classicusok' gondos tanúltatása közben, a' honszeretet' mennyei érzetét. A' serdülő ifjút, a' tudományok' mezején ritka szorgalommal, 's még ritkább elmetehetséggel haladót, szerető atyján kívül, a' két testvérhazának nemzetiesen tudós fér-

fiai, 's ezek közt kitünőleg a' halhatatlan Kazinczy környezék; ezek ápolák, növelék 's irányzák a' lángeszű és keblű ifjunak természeti hajlamát a' magyar nemzetiség' nagy ügye — nyelvünk körül: míg azalatt a' hona' javáért, nemzete' életeért, nagysága- és dicsőségeért buzgó atya őt a' tanulmányok' gyakorlati mezejére vezetve, alkalmat nyujta a' már akkor is kitünő elme- 's ítélői tehetséget mutató fiának már zsenge éveiben megismerkedhetni alkotmányos életünk' azon leghatalmasabb tényezőjével, melly helyhatósági szerkezetünkben megbecsülhetetlen drága kincs, és elidegeníthetetlen örökségképen maradt reánk érette 's miatta annyit és annyszor vérzett őseinktől.

Megtermé szép gyümölcseit a' lángeszű ifju szellemének kora és dús gyümölcsüket ígérő fejlődése felett bölcsen, és páratlan szeretettel órködő atyai figyelem; 's a' magyar irodalom' előbajnokinak biztos kalauzolása fölébreszté mindenek előtt Aurélunkban a' nemzeti nyelv' körüli munkálkodás' hő szeretetét. Korán meggyőződve a' felől, hogy minden nemzet' önállósága' és dicsőségének első, mulhatlan föltétele: saját nyelvének művelése és virágzása; és meghatva azon mostohaság' keserű érzetétől, mellyben édes anyai nyelvét olly elhagyatottan sínyleni látta: nem helyzett — mint helyzének, 's fájdalom, helyeznek még ma is sokan e' hazában — érdemet nemzete' nyelvének tökéletes ismeretében; hanem legszentebb kötelességeül tekintvén az annak művelése és czélszerű terjesztésébeni munkás fáradozást, a' classikai készülségű ifju, már kora éveiben, egyike lón azoknak, kik az atyjának, a' magyar irodalom e' dicskoszorús hősenek hathatós közbejöttével alakult „*Felső-magyarországi Minerva*“ czimű folyóiratot első támadásakor dolgozataival gazdagítá. Később, midőn az életbe lépve tapasztalná, mint van elhanyagolva nemzeti nevelésünk' ügye, és mint nyomatik háttérbe a' magyar nyelv idegen elem és nyelv által épen azon körökben, 's épen azon anyáktól, kiktől valamint egy részről legbuzgóbb pártfogolást követelhetne; úgy más részről ha általok pártoltatnék, a' legszebb, legóhajtottabb életvidorságnak örvendhetne; hatalmasan emelé fel szavát annak érdekében. A' nevelési rendszert illető terve 1835-ből, melly nem-sokára sajtó alá jutand, 's még inkább a' „*Magyar nyelv és előkelőink' nevelési rendszere*“ czím alatt 1839-ben megjelent értekezése, örök, megczáfолhatatlan tanúsága fog maradni azon szent buzgalomnak, azon

magasztos lelkesedésnek, de egyszersmind e' hon' bajait mélyen átgondoló észnek is, mellyel a' boldogult e' nagy nemzeti ügyet átölelé! — A' leghőbb, legtisztább honszeretet tükrözi magát e' jeles értekezés' sorai-ban, azon mennyei színekkel, minők egy magyar honpolgárnak hazája' nagysága- és dicsóségeért dobogó mellében csak fogamzhatnak. Ismerve az ország' szükségeit és legfőbb érdekeit, de ismerve egyszersmind polgártársainak azon osztályát is, mellyhez szavait kiválólag intézé: a' legbensőbb meggyőződés' meleg ihletével sorolja fel az ellenállhatlanul meggyőző okokat a' fontos ügy mellett. Szent, és minden jobb magyar által mélyen érzett igazságokat vése ő fel e' lapokra, mellyeket midőn figyelemmel átolvasánk, áldjuk szívünk' repeső örömében a' férfit, ki illy lelkesedéssel és bátorsággal tudá figyelmeztetni a' hanyagokat magyar-polgári kötelességeik' egyikének teljesítésére; de felsohajtunk egyszersmind körülményink feletti méltó bánatunkban: vajha ne volt volna e' drága hazának soha szüksége arra, hogy így kelljen a' lelkes magyar-nak szólni, szent kötelességükről megfellebbezett honfiaihoz; és ismételjük, akaratlanul is, szent haragunkban a' dicsóult szerző' erőteljes íme' szavait: „Szabaduljatok ki a' penészes előítéletek 's asszonyos babonafélelmek' békóiból, ti előkelőbb szülék e' hazában; és győződjetek meg, hogy csak töletek függ megvalósítani előmenő évkorunk' symbolumát: a' mívelt nemzetiséget, 's a' nemzetesedett míveltséget!“

Sok, végtelenül sok fekszik, tisztelt gyülekezet, a' legitt idéztem arany szavakban. Nyelvünk 's nemzetiségünk körüli haladásunk' egész irányát látom én azokban kifejezve; 's vajha kikhez a' boldogult azokat intézé, sőt a' nemzet' egyes polgári is figyelmökre méltatták volna azokat szent buzgóságukban! Ha ezt teendették, a' benső, az egyedül célravezető szellemi erő' kifejtését, nem nyomandotta el olly sokszor a' külsők' nem mindig czélszerű, sőt gyakran igen is káros, hogy ne mondjam, veszélyes használata; 's mi felhótlenebb örömmel tekinthetnénk szét nyelvünk 's nemzetiségünk' terjedésén és virágzásán: mint nézhetünk ma, midőn a' túlhevült lelkesedés és meggondolatlan buzgókodás anyagiakkali hatásával erőket költe fel közöttünk 's körülünk, mellyek, ha a' támadható vész miatt nem képesek is megrettenteni a' bátrak' lelkeit: tett haladásunk feletti örömünket mégis némi fájdalmas borúval vonják be. A' mívelt magyar nemzetiség' vonzó erejét, gyakran

alája rendelők mi a' nemmívelt nemzetiség-sugalta erők' visszalökő hatásának; miből igen természetesen következett, hogy kikkel a' nemmívelt alakban mutatkozó nemzetiségünket megkedveltetni képesek nem válunk: azok sem ajkra, sem lélekre magyarok lenni nem akarának, és nyelv és nemzetiség körüli munkálkodásunk' nehéz ösvényén akadályokul lőnek inkább, mint segédtestvéreink!

Megérteni a' multat, felfogni tudni egész mélysége- és kiterjedésében szellemét a' kornak, mellyben élünk; megválasztani tudni a' módokat 's eszközöket, mellyek által a' jelen nemzedékben a' jövőnek üdvé czéloztatik, 's legbiztosabban elérhetik: egyike ama' ritka tulajdonoknak, mellyeket nem szoktak pazar kezekkel nyújtani a' kegyökre olly igen szoruló embereknek az égiek. 'S ha vannak férfiak, kik e' mennyei kegyben részesülve, azt sükerdússá teszik az életben: kettős nyereség azok a' nemzetre, mellynek tagjai: mert biztosítják jövőjét, 's emelik dicsőségét. — Gróf Dessewffy Aurél egy volt azok közül, kik e' ritka tulajdonnal fölékesítve, tudta: mi kell e' hazának? mi kell e' nemzetnek mindenek előtt, 's mikép kell a' hazát, a' nemzetet legczélszerűbben birtokába juttatni a' nélkülözöttnek. — Egység a' nyelvben, melly összefűzve a' legkülönneműbb érdekeket, egy anya' magzatává tegye legelőbb is azokat, kik egy szent korona alatt élvezik az évezredes magyar alkotvány' áldásait; és helyes tapintat, soha nem lohadó, de emésztő lángba szinte nem csapó lelkesedés, melly ezen egységre a' mívelt nemzetiséggel karöltve, biztosan vezesse a' megszakadozott érdekeket. — És e' tudatnak, e' helyes, valódi statusférfit jellemző tapintatnak volt kifolyása azon szent, de üdvös mérsékletű buzgalom, mellyel ő e' tudós testület' kifejlését és működését, annak első kezdete óta átkarolá; ennek eredménye azon meleg részvét, mellyel nemzeti színészetünk' ügyét csüggedetlen figyelemmel, sőt lankadatlan munkával kísé- ré a' boldogult. Mert látta azt az ő éles pillantása, hogy e' dolgok, mellyek' parányisága felett pedig még ma is vállvonítva tud mosolyogni sok rövidlátó magyar, végtelenül nagyobb fontosságuk a' mi hazánkban, mint más nemzeteknél, hol meglevén a' nemzetesedett míveltség, és meg kivált a' nyelvegység, e' szent caementuma a' köz érdekeknek, azok, ha nem mint csupa mulattató, legfőlebb is csak ismeret- 's izlés-terjesztő intézetekül tekintendők; hanem ő mélyen volt meggyőződve a'

felől, miszerint nálunk magasabb czél vala, és van azoknak kitűzve; nemzetiséget kell t. i. önteniök ismereteinkbe és izlésünkbe, 's így eszközölniök azt, hogy a' messze haladt külnemzetek' felvilágultsága és polgárisodása utáni törekvésinkben ne vetkezzük le azon eredeti jellemet, melly nélkül lehetünk talán egykor anyagilag boldogok; de magyarok, nagyok és dicsők — nem soha!

Miként nehéz betegségek után gyakran vidorabb életerő szállja meg az emberi testeket: úgy köszönthet be az eszmék' harczi után feltűnő fénysugáros napokkal szilárdabb 's boldogabb állapot a' nemzetekre is. — Azon borús időkben, mikor e' haza, fiainak bűnös szunyadása közben, vesztének indula: nemcsak nyelvét, de alkotmányának egész műszerét is fenyegette az enyészet' gyászos angyala. 'S a' mint a' nyelv megmentve volt; biztos reménnyel nézheténk elébe az ősi alkotvány' épen maradásának is. Kikben a' szent ösztön nyelvünk, 's ezáltal nemzetiségünk' fentartására lángba csapott; azok nem nézheték többé közönyös szemekkel a' nemzet' alkotmányának hanyatlását, mi által polgári szabadságunk hiu vázzá törpülendett. Az egyiknek élete, biztos zálogul szolgált a' másik' életerejének. — Örök, 's legfényesb emlék gyanánt fognak ragyogni, míg magyar élni fog, dicsőült királyunknak törvénykönyvünkbe igtatott ama' felséges szavai, mellyek 1825-ben a' nemzet' epedő kebelét apjaitól öröklött, 's fejedelmi esküvel annyiszor megerősített alkotványos rendszerének épségbentartása iránt megnyugtatók. A' fejedelmi szó megtestesült, a' nemzet' bánata 's aggodalma elenyészett. A' hosszú borúra kedvesen mosolygó derű következett, mellyet ha egyes fellegek néha elkomorítának is: tartósak azok már nem valának, 's csak újabb ösztönül szolgáltak a' nemzet' lelkesebb férfainak arra, hogy a' szent örökséget sebeiből 's vészrejtő fekélyiből kigyógyítva, tisztább alakban, 's életvidorabb működhetésre alkalmasabban adják át a' jövő nemzedéknek. Úgy de ez könnyű munka nem vala! A' haza' bölceit lehetlen lett vala a' gyógyítás' módjára nézve azon egy véleményre hozni. Kezdődött a' vita, a' kölcsönös surlódás, a' küzdés: már nem annyira az

alkotmánynak élete, mint inkább annak miképeni éltetése felett? Néhány rövid év a' kínos ébredés, 's a' nehéz megindulás után, és mi tusákat láthatánk szerte a' pollitica mezőn küzdetni, mellyekből a' tiszta hon-szeretet' legszentebb tüzével vivó bajnokok' nyomában diadalmasan 's örömsugáros arczczal emelkedett fel a' tusázók' mindegyik sorától egyképen imádott köz haza.

Hogy e' tusákat olly lelkes, olly lángeszű 's keblű férfiú, mint volt gróf Dessewffy Aurél, keresztbevetett karokkal nem nézé: mindnyájunk előtt tudva van. Ki zsenge éveiben apjainak nyelvét annyira megkedvelé, ki annak ügyében élete' fogytáig elszánt kebelével olly munkás vala: az, alkotmány miatti 's körüli vitáit a' nemzetnek, kivált olly elhatározó pillanatokban, részvétlenül nem nézheté. A' haza' szabadsága és jólléte, nagysága és dicsősége volt tárgya e' vitáknak; 's hol a' haza' érdeke forga fen, ott ő sohasem hiányzott: sőt mint erejét túl nem becsülő, de azt jól ismerő leventéhez illik, a' síkon mindig 's mindenütt jelen volt. Megyei 's országgyűlési pályája, mellyen hivatalos munkái' bokrossága mellett is a' legnagyobb kitűréssel fáradozott, ismeretesebb előttünk, semhogy azt festenem kellene? — Emlékezünk a' renddel párosult polgári szabadság' rettenthetlen ifju bajnokára, ki szívig ható szónoklatával könyűket fakasztta sorsa felett ama' szerencsétlen nemzetnek, melynek hőslékű fiait kiírtá a' szülőföld' édes öléből a' jeges éjszaknak könyört szint olly kevéssé ismerő, mint honfiúi magas erényeket méltánylani nem tudó gyűlöletes önkénye! — Emlékezünk első szavára, mellyet a' hon' atyáinak fényes gyülekezetében 1833-ban emelt vala; és ki nem csodálá itt a' szint olly ékesen, mint meleg ihlettel szónokló ifjú hirdetőjét a' vallási szent türelemnek, melly nélkül nincs, és nem virulhat fel béke, nem soha boldogság bármelley állomány' polgárira! rendületlen hűséggel apjai és saját szent religiójához, megmutatá újabban is, mint ohajtja menten tartani a' kényszerítés' nehéz bilincsetől polgártársai' lelkismeretét, mellyet üdvre az isten' mindenható kegye 's végtelen bölcsesége-választotta úton vezérelhet ugyan; de mellynek fékezésében mind örökre hiába fáradoand a' gyarló embererő! Megragadó ékesen szólásának, melly őt e' pályán kitünteté, örökre becses, 's a' publicistai vitatkozás' remek példányiul tekinthető némelley maradványit a' főren-

di tábla' *Naplói* foglalják magokban, mellyek' létesülése' ügyében, 1839-ben ő szinte hatalmas szót emelt. Szónoklata, nem annyira virágos, mint inkább a' meggyőződéshez illő, egyszerűen 's keresetlenül csinos és világos beszédfolyammal, 's az okok' éles fegyverével, tömérdek súlyával meggyőzőleg, sőt leverőleg hatott hallgatóira úgy, hogy még az ellenvéleményűek is kénytelenek volnának elismerni benne a' magyar parlamentarizmus szónoklat' fénykoszorús hősét. Szavaiban itt is, mint mindenütt, tiszta lánggal égő, koronás királyáhozi rendületlen ragaszkodással, 's törvényes rend- és szabadsághoz kiolthatatlan vonzalommal párosult honszeretetet tündökölt. A' haza' jóléte és dicsősége, mellyet alkotmányos önállósága mellett korszerű javítások, 's a' nemzet' jelleméből kifejtett intézmények' létesítése által hitt egyedül elérhetőnek, benne mindig a' leghőbb bajnokot tapasztalá; a' szabadság, e' minden égi adományok' legfőbbike az önérzetre jutott emberben, mellynek megigázhatlan szeretete szívében a' törvény és rend iránti határtalan tisztelettel összeforrt, nem mutathat fel védőt, ki őt e' hazában, akár akaratszilárdság, akár rettenthetetlen lélekre nézve fölűlmulná; 's bár fájt sokszor — a' mint hogy fájhatott is — nemes szívének, miként benső meggyőződés és tiszta ügyszeretet-szülte ügyekezeteiben, nem csupán az ellenvéleményűek' többjeitől, de sőt azoktól is, kik barátinak mondták magokat, gyakran félre ismertetett; bár sebzette mélyen — a' mint hogy sebzhette is — meleg kebelét, hogy a' hon' javára szánt munkás napjait a' rövidlátók, 's többször a' roszakarók' gyáva serege keserrel elárasztani meg nem szűnt; ő mégis nem lankadt a' tusában, mellyben egy részről hatalmasabbak' előítéleteivel kelle megvívnia: míg másiktól az alkotmányos szabadságot romboló eszmék' vakmerő hadával küzde meg. És ott találom én, tisztelt gyülekezet, a' boldogútnak hazánk körül szerzett bokros érdemei' egyik legfőbbikét, hogy őt politikai pályáján, a' meggyőződése szerinti jó üggyel, mint magán érdeknek nem ismerő valódi honpolgárhoz illik, sem a' hatalmasok' magas tekintélye el nem riasztotta, sem az ingatag népvélemény' bájteli mosolygása elvonni nem tudta!

Nincs, és nem lehet alkotmányos nemzetekre nézve károsabb, mint ha azoknak egy testet képező alkatrészei — fejdelem és nemzet — közé a' bizalmatlanság' átkos férge veté magát! — Volt pedig, fájda-

lom! idő, mikor e' féreg marczangolva dült ez árva hazán, 's a' jobbak hön fohászkodának a' népek' istenéhez: vinné el a' nemzettől e' kehelyt, mellynek fenekén az enyészet' kinzó mérge ül! — És meghallgattatának buzgó fohászaik. Bölcs, hazafiúi szent érzelemmel teli keblü férfiak vevék át e' haza' kormányát, 's a' nagy nemzettestnek választott bajnokai képesek lőnek a' keserű kehelyt, mielőtt kiürítették, mérges salakjával tova hajítani. Hiszi már koronás királyunk, hogy birodalma széles határiban nincs egy nemzet is, melly őt inkább szeretné, mint a' magyar; hiszi hogy nincs egy is, melly királyi széke' fényes zsámolyához őszinte hűséggel inkább ragaszkodnék, mint a' magyar, 's melly a' felséges ausztriai ház' örökre szilárd oszlopait rendületlenebb lélekkel 's elszántabb odadással ölelné át, mint a' magyar! És e' hű, e' soká és annyira zaklatott, de hajdani nagysága' büszke érzetében dicső jövőjéről le-sujtó végtelen viszontagságai közt is soha le nem mondott nemzetben erős a' hit, hogy őt atyai fejedelme egykori fénye és hatalma felé, a' béke' szelíd ösvényén önmaga kalauzolandja. — E' kölcsönös hit, e' vi-szonyos bizalom, legszentebb, 's egyszersmind legbiztosabb, legdrágább záloga a' mi erőteljesb életünknek, a' mi szebb, boldogabb jövőnknek; és minél nagyobb volt és nagyobb a' bennünket fenyegetve környező ide-gen elembe rejtező veszélye az enyészetnek: annál kitünőbb érdeme azon férfiaknak, kik e' kölcsönös bizalmon épülő hit' helyreállításában, szilárdításában fáradoztak; azért áldás reájok a' jövő nemzedéktől, kö-szönet és hála nekik mitőlünk élőktől! — Hogy a' férfiú, kinek emlékét hamvai felett e' tisztelt gyülekezetben legitt megújítom, egyike volt azoknak, kik a' nemzet és fejdelem közötti olajág' felvirulását eszközlék, tudják leginkább azok, kik utolsó országgyűlésünkön, hol e' nagy mun-ka sükeresítetett, a' hon' érdekinek szentelve tölték munkás napjaikat. Ők szemtanúi valának ez érdembeli szavainak nemcsak, de tetteinek is, mellyek egyedül tiszta honszeretetének valának és lehetének eredvé-nyei. Ő segíté nagy részben elosztatni ama' fellegeket, mellyek hazánk' derülő egét újabban elborítani készülének; valamint ő lőn később az, ki az annyi munkával ültetett olajágnak, honfiúi túlbuzgalom által fenye-getett gyöngé sarjadzatát mindig órködő szemmel kísérve, mindig éber kezekkel, 's munkakész karokkal ápolva, a' sorvadástól, sőt az azt is-mét fenyegető enyészettől megmentette. 'S e' szent ügyekezete, mellyet

egy igazságszerető magyar sem fog tagadhatni; egy ellene — ha volna annak, ki mint életében boszút nem ismerte: úgy mindenkinek megbocsátva fogadta a' halál' jégölelését, sirján túl ellene! — mondom, egy ellene sem fog félre magyarázhatni, egyik legragyogóbb érdeme a' boldogultnak, melly őt politikai pályáján annyiak felett kitünteté, 's melly nevét, ha semmi mást nem teendett is — napokra ugyan rövid, de hatásra nézve már is olly dús, olly sokak' matuzálemi éveit fölűlmuló — életében; e' hon' nagy polgárai' nevei közt a' magyar évkönyvek' lapjain halhatatlanítani fogja!

Nem festem őt, mint embert; mert magán életéről polgártársai-vali viszonyban, mint szinte hivatalos pályájáról is magasztalással lehetne 's kellene csak emlékezni; 's ha ti nem is, tisztelt hallgatók, mert ismeretek őt és tetteit, a' jövő nemzedék, olvasva talán e' szerény sorokat, hizelgésről vádolhatná ajkimat: mintha azzal akartam volna körülötmjénezní a' lelkes férfiú' kora sirjának hantjait! — Nem; ő, ki életében annyira utálta a' hizelgés' gyáva embereit, nem szorul halála után arra, hogy nyugovó porait hiú tömjénfüst boszantva járja körül. — Tudják baráti és számos ismerői; tudják azok, kik hivatalos magasabb állásánál fogva vele 'közel érintkezésben voltak: milly őszinte kebellet, milly nyájas átadással viseltetik mindnyájokhoz; mint találta őt mindenkor segélyre készen az, ki segélyt érdemelve, nála keresett igazságos ügyének pártfogást? mint lelé ő teljes örömét abban, ha mások' javát eszközölheté, ha mások' előmenetét segítheté; mint vala kész mindenkiért mindent megtenni, 's mint feledkezett meg magáról, életéről ott, hol hívei, hol a' köz ügy' érdeke forgott fen! — Ama' borzasztó napokban — bocsássatok meg, hogy azok' gyászos emlékét itten megújítom — ama' vészterhes napokban, midőn a' haragos Dunának medrét nem eléglő féktelen ársai, elöntve e' szép reményű város' utcáit, szétrombolának kincset, 's mit ezzel nem vehetni, ezernyi drága életet: ott vala ő mint valódi emberbarát, a' mentők' angysorában! Napjai megvalának már számítva; de ő, nem kímélve azokat, önvigasztaló, 's maradandó kincseket sietett gyűjteni azoknál, kik könnyű szemekkel rebegtek hálát az életért, mellyet ő tartta meg! És elmultak a' vész' iszonyatos napjai, és ő, munkálni 's fáradni a' szerencsétlenek' sorsa enyhítésében mindegyre buzga még.

Valóban, a' nagy és nemes kebel, melly olly melegen dobogott a' hazáért, nem leheté hideg azon egyes pogárok' sorsa iránt, kiknek, mint a' köz haza' fiainak egyes boldogságából emelkedik fel egyedül a' hon' boldogságának őszlete!

E' férfiú, tisztelt gyülekezet, ki ennyit, 's így fáradott polgári köz és magán pályáján a' hon' 's egyesek' üdveért; ki szerető rokoni 's tisztelő baráti' öröme, e' tudós testületnek dísze, 's e' szeretett hazának fénye, büszkesége volt — ő nincs többé! A' szív, melly olly ifjuerős lánggal ölelé át e' hon' szebb 's boldogabb jövőjét, dobogni megszűnék; az ajk, melly olly hatalmasan szólalt fel a' köz ügyek' érdekében, — örökre becsukódott; a' láng, melly lelkét illy magas, illy nemes tettek-re hevíté, megemészté a' szűt, melly azt vérével ápolá! A' hon 's magas hivatása iránti kötelesség' érzete, győzött barátai' szíves, őszinte tanácsán; győzött az ősz atyának szeretetteljes intésin, és győzött az anyák' leggyöngédebbikének szerelmes esdeklésein; és leroskadt a' még alig 33 éves férfiú a' tömérdek munkasúly alatt, 's ki napjait, nem mint övéit, hanem miként a' szeretett honét számítá, odadá a' reménydús virágéletet a' hazának, mellynek azt, mióta e' magasztos eszmét *hon* megfogá, szentelé! — Ő nincs többé; 's hamvai körül néma fájdalom-mal állunk mi, és búcsöndesen vetünk egymásra kérdő pillantást: ha vajjon a' láng, a' lélek, a' szív, mellynek élete a' hon vala, a' dicsőületi pálya' fényszakán elalhatott, a' hontól megválhatott-e? . . . 'S a' nemes hamvak felett némacsöndesen ül az enyészet' angyala, könyező szeszemekkel mutatva az élet' megtört 's kialudt fáklyáját! . . . A' sír felett pedig, melly annyi kincs' birtokától, annyi szép remény' édes érzetétől olly korán fosztá meg e' hazát; a' sír felett, mellynek megnyílásán egy országnak szíve megdöbbenve szorúlt el — érdemelt emlék nem magaslik még? — Nem; egyszerű hant fedi a' nemes honfiút, a' derék bajnokot; de él ő, és élni fog örökre emléke e' hon' ama' lelkes férfijaiban, kik, mint őt életében tisztelék: úgy hamvai felett a' közjó' felvirulásának eszközlésére újabban szent fogadást tőnek; él ő, és élni fog kebelében a' hon' ama' szép reményü ifjainak, kik a' hazaszeretet' lobogó tüzé-

vel szívökben, sovár, de tiszta szemmel nézik a' dicső tért, mellytől Aurélunk olly rövid, de hatásdús sikerrel küzdött viadal után volt kénytelen a' csata' leghőbb pillanatában megválni! 'S emléknél, melly a' hon' lelkesebb férfiainak, 's nagy reményü ifjainak magasan feldobogó szívében nemzedékről nemzedékre megújuland, szebbet és dicsőbbet, méltóbbat és maradandóbbat gróf Dessewffy Aurélnak én nem ohajtok.

ÉLETRAJZI TOLDALÉK

A' MAGYAR T. T. ELHÚNYT TAGJAIRÓL

BARICZ GYÖRGY,

levelező tag.

Született 1779. october' 28. Nagy-Enyeden, hol atyja ref. predikátor volt. Miután szülővárosában a' philosophiai, theologiai és törvénytudományi tanulmányokat elvégezé, 1802. szeptemberben, testvér bátyja, mostani erdélyi főorvos B. János' ajánlására, ki Bécsben az orvosi pályára készült, a' cs. kir. ingenieur-academiába, bár a' törvényes 15 évü koron jóval túl, felvétetett. Öt esztendei tanfolyam után, miután János főhg, mint az academia' főkormányzója még 1805-ben a' hadi mérnöki testbe cadétnak befogadta, 's 1806-ban gr. Festetics György által rendes segéddíjjal gyámolítatott volna, sept. 1807. ugyan ott főhadnagynak nevezte ki. E' testületnél aztán rangról rangra emelve, miután Ragúzában, Leopoldvárában, Eszéken és Peschierában várerősítési helybeli —, 1836-tól fogva pedig dalmátországi kerületi igazgatóságot viselt volna, nov. 1839. alezredessé neveztetett. Írói pályáját B. kedvencz írója *Tacitus'* fordításával kezdte meg, mellyet még 1822-ben indított el illy czímmel: *Cornelius Tacitus' Munkái. Magyarra ford. Baricz György cs. kir. ingenieur kapitány. Első kötet. Bécsben, Pichler Antal' bet. 1822. 8r.* E' kötetben Julius Agricola, Germania, és az Orátorokról, foglaltatnak; kéziratban maradtak tőle ugyan ezek kijavítva, továbbá Tacitus' *Historiája* és *Annálisai* teljesen, valamint *iffj. Plinius' Levelei* nagyobb része. Említendő még a' Magyar Kurir 1823-ki folyamában megjelent értekezése B-nak *egy a' Dunán Pest és Buda között építendő, lánczon függő, állandó hídról*, mellyet az Ephem. Posonienses deákra fordítottak. Az academia őt második nagy gyűlésében, mart. 9. 1832. választotta lev. tagjául, melly állásában részint kéziratok' vizsgálásával, részint szótári dolgozatokkal bízott meg. A' halál dec. 27. 1840. Zarában érte utól, élte' 61-d. esztendejében.

CSATÓ PÁL,

levelező tag.

Született 1804. Nagy-Váradon. Papi pályára szánván magát, Pesten hittudományt hallgatott; később, levetvén a' reverendát, Bécsben, Gréczben 's Budán nevelősködött.

Már ekkor foglalkodott egy illy czímű munka' dolgozásával: *Mire kell a' gyermeket kilencz — tíz esztendő korában tanítani?* melly „Az egész elementaris oktatásnak“ első részét tette volna, 's mellynek programmáját, levél alakban, illy czímmel adta: *Az elementaris oktatásnak nevelésbeli principiumjai* (Tud. Gyűjt. 1830. I.), de egyéb, közbe jött foglalatosságai miatt, el nem készülhetett. Kevéssel az academia' felállta után az előlülő által irnokká neveztetett ki, mart. 4. 1831. Az 1832-ben megindult *Jelenkor*-nak, mellynek bevezető cikke az ő tollából folyt, szinte 1833. végeig, szerkesztőségi segéde volt; idő közben, u. m. mart. 9. 1832. a' m. t. t. lev. tagjává választatott; 1833-ben ugyan itt nyelvtudományi jutalmat nyert; az akkor felállított játékszini választmánynak tagja 's egy ideig jegyzője; 1834-ben újra nevelő, 1835-nek első negyedében a' *Rajzolatok*' Divatlapjának, 1836-ban a' *Tudománytár*nak szerkesztője, végre 1837. szeptembertől fogva szerkesztő segéd a' *Hírnök* mellett, mind halálaig, melly őt hosszas betegeskedés után, Pozsonyban, 1841. febr. 15-d. ragadta el. Dolgozatai az említett értekezésen kívül, a' következők: 1. *Értekezés a' vaudevilleről*, 's két eredeti vaudeville a' *Társalk.* 1833. 2. *A' nyelvünkbeni ragasztékokról és szóképzőkről*, koszorúzott irat, a' m. t. t. által kiadott Nyelvtud. Pályamunkák' I. kötetében, 1834. 3. *Magyar és német beszélgetések a' két nyelvet beszélni kezdők számára.* Levrault (strassburgi könyvtáros) francia-német beszélgetési után. Pest, 1834. 8. 4. *Der kleine Ungar, gyermekek számára*, Ife után. Pest, 1834. 16r. 5. *Eredeti elbeszélések*: a) Egy nap Szliácson (Aurora, 1834.); b) A' phantasta (*Társalk.* 1835.); c) Három pohár (Rajzol. 1835.); d) A' fiatal szív (Hajnal, 1837.); e) Nőkeresés (Athen. 1837.); f) A' szerelemmel nem jó játszani (Hajnal, 1838.); g) A' boldog szerető (Emlény, 1840). 6. *Eredeti színművek*: a) Fialat házások, vígj. 3. felv. (Nagy Ignác' Színműtárában, 19-d. füz.); b) A' tolvaj, dalos vígj. I. felv. (Emlény, 1841). 7. *Fordított színművek* a' m. t. társaság' színműtárában: a) Neslei torony, dráma 5 felv. Dumas és *** ut. németb; b) Örökké! vígj. 2 felv. Scribetől, németb; c) Angelo, Padua' zsarnoka, dráma 4 felv. Hugo Victortól, francziából; d) Garrick Bristolban, vígj. 4 felv. Deinhardstein ut. prózában; e) Ligeti kastély, drámai enyelgés 1 felv. németb. 8) Apróbb ered. *folyóirati czikkelyek*, mint: a) Néhány komoly szó a' budai m. játékszín' ügyében; b) Levelek N. Váradról stb (Rajz. 1835.); c) Uti jegyzetek Esztergomon, N.-Szombaton, Pannonhalmán 's Bakonybélien keresztül tett utjában (Regélő, 1835.); d) Magyar hirlapi szemle (*Hírnök*, 1838—40); e) Vegyesek a' Századunkban. 9. *Bírálati czikkelyek* a' Kritikai Lapokban, u. m. a) Külföldi játékszín, kiadja a' m. t. t. I. II. III. IX. köt. b) Kritikai Értekezések Stancsics Mihálytól. 10. Fordított czikkelyek — t — és C. P. névjeggyel és egész névvel a' Közhasznu Esmer. Tára II. és III. köt.; Toilettnaximák. Bulwertől angolból, a' *Társalk.*; és számos tudományos, critical és szépliteraturai fordítványok a' *Tudománytár*ban (Schedel' szerkesztősége alatt), 's az Athen. és Figyelmezőben.

HOFFNER JÓZSEF,

levelező tag.

Született 1794., martius 25. Veszprémben, hol 1810-ig a' gymnasium' osztályait elvégezvén, egész 1814-ig a' győri püspök' urodalmi irnoka volt; ekkor Pestre ment philosophiát 's orvosi tudományt hallgatni, melyet Bécsben elvégezvén, ugyan ott 1822. orvostanárként mozdítatott elő, melly alkalommal tőle megjelent: *Diss. inaug. medico-pharmacologica de usa foetida*. Bécs. 1822, 8r. 1823-ban a' bécsi állatorvosi intézet' alumnusa lett, 's 1825-ig állatsebészséget és törvényi állatorvostudományt tanított, 1826-ban a' m. kir. egyetemen az állatorvosi intézet' igazgatójává 's rendes tanítójává nevezetett. E' hivatala' folytatában jelentek meg tőle: 1. *Az erőszak nélkül való patkolás*. Balassa Konstantin kapitány után magyarra fordítva. Pest, 1828. 8r. 6 táblával. 2. *Útmutatás a' ló' külsejének ismeretére* Schwab Konr. Lajos után, a' második megjobbított kiadat szerint magyarítva. Pest, 1832. 8r. 3. *A' lókereskedés, minden titkaival*. Tannecker Seyfert után, a' második megjobbított kiadat szerint magyarra fordítva. Pest, 1833. 8r. Kéziratban maradtak, egyéb tankönyvein kívül, mellyeken az utolsó kéz hiányzik: 4. *A' patkolás-tanítvány*, kovácsoknak és nevendék baromorvosoknak számára. 1833. és 5. *Az embernek szelleme*, Hartmann Fülöp Károly után magyarítva, 1833. Dolgozó társa volt Bugát és Schedel' *Orvosi Tárának*; 's az academia' kebelében, mellynek levelező tagjává mart. 9. 1832. választatott, a' *természettudományi műszótár* anyagai' gyűjtésében is részt vett. Hosszas senyvedés után Pesten, febr. 16. 1841. halálozott meg.

PÉCHY IMRE,

igazgató tag.

Született Álmosdon, Bihar vmegyében, 1753. nov. 14. Tanulópályáját a' debreczeni ref. collegiumban futotta meg; törvényt Pesten gyakorlott, honnan, az ügyvédi vizsgálat' kiállta után, bővebb tudományos kiképződés és tapasztalatszerzés végett a' göttingai egyetembe menvén, ott két évet töltött. Kevéssel visszatérte után Bihar' rendei által, az 1783-ki tisztujtó széken első aljegyzőnek választatott. Követte ezt nem sokára József cs. általi főjegyzővé, majd alispánná kineveztetése; 1790-ben pedig, az elébbi helyhatósági rendszer' visszaállítása után szerencsés volt megyéjének olly kedvezését tapasztalni, miszerint a' rendek által első alispánnak választatnék, melly hivatalt tizenhárom évig viselte, 's idő közben, u. m. 1800-ban felekezetének bizodalma által a' debreczeni főiskola 's a' tiszántuli egyházkerület' főcuratorságára is emeltetnék. Péchyvel az említett collegiumnak új korszaka kezdődött, mert ő volt, ki a' tudományoknak holt deák nyelven előadása helyett mindjárt e' század' elején a' magyart hozta be. Ezen kívül ő Bihart az 1796., 1802., 1805. és 1807-diki, Pestet pedig, hova átköltözött, az 1812-ki országgyűléseken képviselte; mire 1813-ban a' főhg-nádor által a' kir. táblához alnádorrá, 1824-ben pedig dicsőült Ferencz királyunk által a' hétszemélyes tábla' köz birájává nevezetett. Még e' helyzetében is viselte az 182%-ki nagy emlékeztető országgyűlésen Pest vmegye' követségét; a' reá következettben pedig, 1830., a' m.

tudós társaság' alapítói őt ezen nemzeti intézet' igazgatóságának tagjává választák, melly hivatásának mindig éber részvéttel felelt meg. Polgári érdemeit jutalmazandó V. Ferdinand kegyelmes királyunk őt 1835-ben sz. István' apostoli kir. rendének kis keresztével díszesítette. Péchy, 1841. április 20. halt meg Pesten, életének 88-dik évében. Tetemei ugyan itt, a' ref. egyház' sírboltjában nyugszanak.

KOSSOVICH KÁROLY,

történettudomány-osztályi vidéki rendes tag.

Született Nyitra-Ivánkán, 1803. dec. 16. Alsó iskoláit Érsekújvárt és Nyitrán végzé 1810-től 18-ig, a' philosophiai és törvénytudományokat 1821-ig a' pozsonyi kir. akademiában, 's a' szokott törvénygyakorlat után 1824. ügyvédi oklevelet nyert. Az 1827-ki országgyűlésen mint gróf Csáky Brúnó' követé, egyszersmind Nyitra vmegye' követeinek irnoka, volt jelen. Időközben, u. m. 1826. a' követek' ajánlására aljegyzőnek neveztetett ki, melly mineműségében, és pedig mint előadó jegyző, több fontos küldöttségben vitte a' tollat. Így foglalkodott az 1827: 8. tcz. határozta országos összeírás', az országos rendszeres munkák iránt készítendő utasítás', egy felállítandó megyei éhségelhárító intézet, dologház, 's megyei börtönök' elrendezése' tárgyában. És ekkor mint tiszti tollából eredő munkák kinyomattak e' következők: 1. Véleménye Nyitra vármegye' küldöttségének az országos rendszeres munka' közigazgatásbeli tárgyai iránt. N.-Szombat, 1832. fol. és 2. Nyitra megye' rendjeinek határozása a' szűkölködő megyebeli nemesség' gyámolítása' tárgyában, és egy felállítandó éhségelhárító intézet és dologház iránt. N.-Szombat, 1832. fol. A' megyebeli fenyítő törvényszéknél négy évig egyedül viselé az előadó jegyző' tisztét. 1837-ben hivataláról lemondván, azon túl folyást a' már elébb megkezdett írói pályán munkálkodott. Az akademiánál a' műipar és kereskedés' hajdani állapotjáról Magyarországon szülő pályamunkájával 1837-ben történettudományi, az ősi javak kérdése' vizsgálatával 1838-ban törvénytudományi jutalmat nyervén, az utóbbi évben volt IX-d. nagy gyűlés' alkalmával egy nap, u. m. sept. 7., levelező 's rendes taggá választott a' történetírás' osztályában, melly helyét 1839-ben a' magyarok' védelmi rendszeréről írt terjedelmesebb értekezése' néhány czikkje' felolvasásával foglalta el. 1840-ben a' nemzetek' had- 's békeviszonyairól' szóló emlékiratot terjesztett a' társaság elébe. K. 1841. június 19. rövid betegség után halt meg. Említett akademiái munkáin kívül, mellyeknek elseje láthatott csak világot (A' Történettud. Pályamunkák' II. köt.), említenem kell két értekezését: A' zárlatról, és A' törvénykezés' folyamatjáról, 's Rándulás a' bányavárosokba' s némely verseit a' Társalk. 1834. és 1835. Következő dolgozói szinte kéziratban maradtak: 1. Mennyire avatkozhatja magát a' törvényhozó a' polgárok' cselekedeteibe? 1827. 2. Értekezések némely magyarországi tárgyakról, 1827^{1/2}, melly munka, három részben, a' polgári fő hatalmakról, az ország' állandó maradása 's boldogsága' eszközeiről, országgyűlésekről, vmegyék' intézeteiről és sajtószabadságról értekezik. 3. A' magyar kereskedés' akadályairól, töredék. 4. A' polgári fő hatalmak' gyakorlásáról, 1833. 5. A' polgárlét' erkölcsi sarkalatairól,

1834. 6. *Ortis Jakab' végső levelei*, olaszból. 7. *A' fenyítő törvényszerzésről*, melyből az Athenaeum 1840-ben közölt néhány töredéket. 7. *Versek*, különösen szerelmiek, hősiek, és vegyesek.

BUDAI ÉZSAJÁS,

tiszteleti tag.

Született 1766. máj. 7. Peerban, Közép-Szolnok vmegyében, hol tanulását kezdette, melyet a' debreczeni ref. collegiumban bevégezvén, előbb poeták', a' következett évben ugyan ezeknek mint már első éves diákoknak közönséges tanítója; egyszersmind könyvtárnok volt, melly hivatalt mint segéd már hatodik éves diák korában kezdte viselni; utóbb ellenírnok és iskolanagy, 's ugyan akkor a' görög és romai iradalomban az egykor híres Sinai' helyettese. 1792' tavaszán külföldre ment, miután a' literatura és történetek' tanszékére kijelöltetvén, ez útjára segedelmet is nyert a' collegiumtól. Két évet töltött Göttingában, hol a' classica litteraturában Heynét, a' történetekben Spittlert és Meinerst, az országtudományban Schlözert hallgatta. Innen Hollandba, különösen Deventerbe ment, hol akkor Csernák, a' debreczeni collegium' egykori seniora 's végintézete által jótevője, philosophiát tanított; majd Utrechtbe, hol Ruhnkeniussal ismerkedett meg, 's innen Angliába. Oxfordban két hétig mulatott. Visszatérvén Göttingába, a' philosophiában tanár lett, 's ez alkalommal illy című értekezést bocsátott ki: *Commentatio de causis culturae tardius ad aquilonares quam ad australes Europae regiones propagatae*. Gött. 1794. 4r. Azon évi septemberben haza jöven, oktatói hivatalába nov. 1. lépven, egész 1808-ig a' classica literaturát és történeteket, ez évtől fogva 1821-ig a' hittudományt tanította, idő közben, név [szerint 1813. a' tiszántuli egyházi kerület' főjegyzőjévé nevezetett, 1817-ben pedig a' göttingai egyetemtől hittudományi tanárkoszorút nyert. 1821. jun. 8. a' debreczeni egyház' első predikátorává, esztendővel utóbb a' tiszántuli kerület' superintendensévé választott. Táblabíróssággal Bihar-, Szabolcs-, Bereg- és Ugocsában tiszteltetett meg. Tudományos munkálatai az említetten kívül a' következők: 1. *God. Hasse: Liber de causis stili latini, ad usum stud. iuventutis hung. accomodatus*, Debr. 1799. 8r. azon túl újra kétszer. 2. *Közönséges historia*. Debr. 1800. 8r. Másodszor jobbitva 1811. 3. *Régi tudós világ' historiája*, mellyben a' könyvnyomtatás' feltalálásaig élt mindenféle tudósoknak, főképen pedig a' görög és deák íróknak élete, munkái, érdemei, és a' tudományoknak akkori állapotja rendbe szedve, előadódnak. Debr. 1802. 8r. 4. *Deák nyelv' kezdete példákban*, a' legelső deák iskola' számára. Debr. 1804. 8r. 's azon túl újra többször. 5. *Ratio institutionis ex praescripto conventus superintendendiae helv. conf. addictorum transtibiscanae per deputationem liter. elaborata, congregationi dein superintendentiali exhibita, ab eademque approbata*. Debr. 1807. fol. 6. *Magyarország' historiája*. Három db. Debr. 1807. 8r. Másodszor megjobbitva, 1811—12. Harmadik kiad. Pest, 1833. 7. *Régi romai v. deák írók élete*, a' régi tudós világ' historiájából főképen a' poetica és rhetorica classisok' számára külön szakasztva. Debr. 1814. 8r. 8. *Propaedeutica Theologiae Christ.* Debr. 1817. 8r. Ezekon kívül Budai Ferencz nagybátyja *Polgári Le-*

xikonát adta ki három kötetben, Debr. 1804—5. és több romai classicusokat, saját és mások' jegyzeteivel, az alsóbb iskolák' számára. Ennyi érdemű férfiú el nem kerülhetett a' m. academia' figyelmét, mellynek alaprajza' készítésében is részt vett Budai 1828-b. mint a' felsőbb helyt e' végre nevezett küldöttség' tagja; 's azért mindjárt az intézet' felállásakor, annak első nagy gyűlésében, különösen 1831. febr. 17. tiszteleti taggá választott. Azon innen jelent még meg tőle: 9. *Christ. Cellarii Latinitatis probatae et exercitae liber memorialis*, sub quolibet primitivo derivata singula memoriae iuvandae causa exponens. Cum interpretatione hung. aucta et accuratius digesta alterum edidit E. B. Debr. 1831. 8r. és Magyar Historiájának már említett harmadik, folytatott kiadása Pesten, 1833. Hosszas betegeskedés után 1841. jul. 14. halt meg Budai, hetvenhat éves korában, miután az iskolát és egyházat közel fél századig szolgálta.

MAGDA PÁL,

levelező tag.

Született 1770-ben, Rozsnyón; képződését a' dopsinai, rozsnyói, késmárki és pozsonyi evang. tanodákban vette, 's azt a' jénai egyetemen fejezte be. Haza tért nevelést vállalt, mellyet 1797-ben köz tanítósággal váltott fel az akkor virágzott csetneki nevelőintézetben, honnan a' gömöri ev. gymnasiumhoz rector-professornak ment által, tizedfél év után Lőcsére a' philos. tudományokat tanítani, majd Beszterczebányára, onnan Sopronba, Karlóczra, Patakra, 's végre Szarvasra, hol 1839-ben lépett nyugalomra, miután a' köz tanításban negyven esztendőnél többet töltött. Munkái a' következők: 1. *Magyarországnak és a' határőrző katonaság' vidékének legújabb statisztikai és geographiai leírása*. Pest, 1819. 8r. 2. *Neueste statistisch-geographische Beschreibung d. Königreichs Ungarn und der Militärgränze*. Leipzig, 1830. 8r. és u. ott 1834. 3. *A' mezsei gazdaság' philosophiájának szabásai szerint okoskodó és munkálkodó gazda*. Sáros-Patak, 1833. 8r. 4. *Az embernek eredeti formájáról*. Programma, mellyel az iskola' érdemes pártfogóit a' szarvasi ev. luth. gymnasiumban 1837 . . . közöns. vizsgálatra . . . meghívja. Pest. 8r. 5. *Értekezések a' Felső M.-Országi Minervában: A' culturáról, a' fátumról, a' magyar nyelvben teendő újítások' barátjai és ellenségei közt levő perről, a' nemz. nyelv' mívelésében követendő mértékről*. 1827—28. E' munkái' tekintetéből a' m. tudós társaság őt 1834. nov. 8. levelező tagjául választotta. Halála 1841. július' 23. következett be, hetvenegy éves korában. Hátra hagyott kéziratai a' következők: 1. *Az én paradoxumaim*, 1831. 2. *Professori beköszöntő beszéd*, 1834. 3. *Értekezések az ember' rendeltetéséről, a' nevelésről, az ember' képzésének akadályairól*, 1836. 4. *A' philosophiáról*, 1838.

FARKAS SÁNDOR,

levelező tag.

Született 1795. január' 15. Erdélyben; a' helyet nem tudom. Verses és prosai próbatételeivel korán (1816) magára vonta Kazinczy' figyelmét¹⁾, sőt tőle egy epistoliummal is megdicsőítetett²⁾. Tanulása' idején nevelősséggel könnyített szűk sorsán; utóbb az erdélyi kir. kormányzékénél hivatalkodott, 's itt végül sept. 1838. fogalmazósáig ment elő. Neve akkor lőn ismeretessé a' hazában, midőn gróf Béli Ferenczcel 1833-ban Éjszak-Amerikába tett útját kiadván (*Utazás Éjszak-Amerikában. Bölöni Farkas Sándor által. Kolozsv. Ifj. Tilsch J. tulajdona. 1834. n8r. 346. l. Második kiadás, 1835.*) azzal a' két haza' köz helybenhagyását nyerte el; és csakugyan ennek következtében, még azon évi nov. 8. az acad. l. tagjává is elválasztatott, 1835-ben pedig a' nagy jutalomra érdemesített 200 aranyban. Ezt követte azon szép tette, mely szerint igen mérsekelt szerencséü állása mellett is, e' jatalomösszeget alapítványul az academia' tőkéhez csatolta³⁾. Ez időtől fogva Farkas helybeli 's felekezeti érdekek' pártolásán kívül minden, hivatalától fenmaradt óráit Erdély' történetei' fürkészésének szentelte, egy bírálati szellemben irandó, kimerítő munkához készülvén. Kivitelében meggátolta a' halál, mely őt 1842. febr. 2. ragadta el. Tisztelői emlékoszloppal készülnek megjegyezni a' helyet, mely, a' kolosvári sírkertben, tetemeit rejti.

G. DESSEWFFY AURÉL,

levelező tag.

Született 1808. július' 27. Nagymihályt, Zemplény vármegyében. Első oktatását Józsa Zsigmond és Német József magánnevelőitől nyerte, a' philosophiai tudományokat Kassán hallgatta 1823—5. években. Ekkor, t. i. 1825-nek elején, indulván meg ugyan ott, Aurél' atyja, József' befolyásával a' Felső-Magyarországi Minerva, Dulházy Mihály' szerkesztése mellett, Aurél azt Home, Blair, Sulzer és Bouterweck után dolgozott *aestheticai értekezésekkel*, 's egyéb angol és francziából készült fordításokkal segítette. Azon év' végén felkísérte atyját, akkor Szabolcs' követét, Pozsonyba az örök nevezetesséü 1825-ki országgyűlésre, honnan azonban 1826. martiusban ismét visszatért Kassára a' jogtudományokat végezni. 1828-nak elején Pestre jöven, kir. táblai hites jegyzőként gr. Teleki József akkor kir. táblabíró mellett gyakorlotta a' törvényeket, 's ugyanekkor a' nevezett gróf' oldalán, mint ennek magánsegéde, a' m. academia' alaprajzát és rendszabásait dolgozó orsz. küldöttség' tanácskozásait is élénk figyelemmel kísérte. Az év' vége felé polgári pályára lépven, 1828. nov. 24. a' m. kir. udv. cancellariánál gyakorlóul eskütt fel, mint illyen 1830-ban gr. Reviczky Ádám főcancellárt az országgyűlésre kísérte, 's sept. 13. költ kir. kézirat által udv. fogalmazóvá, 1832-ben

¹⁾ L. Kazinczy F. Levelei Kis Jánoshoz. Buda, 1842. Második kötet, 189. l.

²⁾ L. Kazinczy F. Eredeti Munkái. Buda, 1836. Első kötet, 152. l.

³⁾ Ez úgyben írt gyönyörű levelét l. a' M. t. t. Évkönyvei' III-d. kötetében, I. oszt. 148. l.

pedig, jun. 28. a' m. kir. helytartó tanácshoz valós. titoknokká neveztetett. Ugyan ezen évben jelent meg Marczel és Emil testvérei' társaságában írt következő védirata atyja mellett: *Néhány szó a' közönséghez a' Hitel, Taglatat és Világ' ügyében.* Kassa, 8r. 1833-ban felment a' pozsonyi országgyűlésre, hol kevés napok alatt sok dicséretet és sok nehezítelést aratott. Ez időbe esik két czikkelye: *Két szó a' budapesti álló híd' dolgában*, és *Két Auróra*, melly utóbbinak négy szakaszból kellett állnia, de csak kettő jelenhetett meg. Az academia öt lev. tagjává 1833. nov. 15. választotta. 1834-ben valamint a' Pest megyei gyűlésben, úgy néhány Társalkodói czikkben is az akkor rög-tönözni szándéklott színház ellen nyilatkozott. 1836-ban a' Kisfaludy-Társaság' tagjává választatott. 183 $\frac{3}{4}$ -ben Lónyay János akkor helytart. tanácsos' oldala mellett részt vett a' pesti árvízi biztosság' munkálkodásaiban, 1839. apr. 16. pedig helytartósági tanácsos lett. Ez évből való: *Magyar nyelv és előkelőink' nevelési rendszere* (Árvízkönyv, III.). Élénk részt vett az 18 $\frac{3}{4}$ -ki országgyűléskor a' főrendi tábla' nevezetes tanácskozásai-ban; 1841. közepén pedig a' *Világ* című pesti political lapot szereztén meg, azt a' conservativ felekezet' organumává tette, 's számos becses czikkkel nevelte, mellyek ösz-szeszedve illy cím alatt jelentek meg: *XYZ könyv. Pest, 1841. n8r.* A' halál minden független gondolkodásnak' fájdalmára kiragadta őt közölünk febr. 9. 1842. Baráti ké-szülnek magyar és egyéb nyelvű írásait összeszedni és kiadni, 's ez által a' jeles férfiú-nak méltó szellemi emléket emelni.

KASSAI JÓZSEF,

levelező tag.

Született 1767. martius' 15. Bodrog-Kisfaludon, Zemplény vmegyében; tanulását Tokajban, az ottani piarista gymnasiumban kezdte 1779-ben, folytatta 1783 és 4-ben a' kassai főgymnasiumban, Baróti Szabó Dávid alatt; a' philosophiát szinte itt 1785 és 6-ban. Az utóbbi évben gr. Esterházy Károly egri püspök alatt ennek megyéjébe kispapnak vétetett be, 's mint ilyen a' hittudományt a' pesti egyetemi növendékházban négy évig hallgatta. Itt a' haza' valamennyi vidékeiről összegyűlt társak közt lón Kas-sai először figyelmessé nyelvünk' különféle beszédejtéseire, tájszavai- és szólásaira, 's ugyan itt 's ez által gerjesztve kezdé nyelvtani 's lexicographiai jegyzékeit, mellyeket egész éltén át folytatva, idővel nagy szótárába mentek által. Áldozó pappá avattatván, 1790—4-ig Tarczalón mint káplán, 's 1794. decembertől 1824-ig Szerencsen mint ple-bános híven és buzgón felelt meg lelkipásztori hivatalának. Ekkor Cseh István kassai püspök által 300 vftal nyugalmaztatván, három évet Almási Jánosnál töltött, annak noszvai kastélyában, 1827-től fogva pedig, Szepessy Ignác püspök' védszárnyai alatt munkálkodott Pécsen, ki mind nyelvtanát kinyomatta, mind nagy szótára' kiadásában segítette. Ez időszak alatt következő munkái jelentek meg: 1) *Magyar nyelvtanító könyv.* S. Patak, 1817. 8r. 2) *Barátságos 's ügyes felelet a' „Szemügyre.“* Kassa, 1818. 8r. 3) *Tudományos torlás*, azaz Thewrewk J. urnak vádjaira való barátságos fe-lelet. Tud. Gy. 1820. II. köt. 4) *Szerencs városának leírása.* U. ott, VIII. köt. 5) *Egy magyar fejedelmi pompás látogatás.* U. ott, 1821. IV. köt. 6) *Melj (pectus) szónak*

származtatásáról. Hasz. Mul. 1827. I. 28. sz. A' magyar academia, mellynek ő még 1831-ben bejelentette szótári munkálkodásait, mart. 9. 1832. választotta el lev. tagjául. Azóta indult meg 7) *Származtató 's gyökerésző magyar-diák szókönyv.* Pest, 1833—8. Négy csomó A—P. n8r. Az utolsó két csomó, vagyis, a' munka' vége, kéziratban maradt. A' halál 1842. mart. 15. érte utól a' munkája' folyvásti javítgatása 's pótlásával foglaltos aggastyánt.

VASS LÁSZLÓ,

tiszteleti tag.

Született 1780. jun. 9. Salomvárt Szala vmegyében; iskoláit Szombathelyt végezte; 1803-ban káplán, 1804—1814. püspöki titoknok, 1815-től pedig halálaig a' kir. egyetemen egyházi történetek' tanítója. Időközben, és pedig 1819. és 1824-ben a' hittud. kar' dékánja; 1828-ban az egyetem' rectora, végre nvárad kanonok, battai apát, 's 1832. mart. 10. óta a' m. t. társaság' tiszteleti tagja. 1837. beutazta Német-, Belga-, Angol-, Francia- és Olaszországot; előbb pedig hazánkat annak minden irányaiban. Munkái, az alkalmiakon kívül: 1) *Breves animadversiones in opus cui titulus: Instt. hist. eccles. Joannis Alber.* Pest. 1826. 8r. 2) *Responsum ad appendiculum Joannis Alber stb.* Pest, 1827. 8r. 3) *Institutiones hist. Eccl. novi foederis. Tomus I. Introductio.* Pest, 1828. n8r. 4) *Demosthenes és Cicero.* Tud. Gy. 1833. VII. VIII. 5) *B. Szepeszy Ignác' Magyar Új Testamentoma' I. kötetének vizsgálata.* Tud. Gy. 1835. VII. 6) *Az 1789-ki francia revolutionnak okairól.* U. ott, 1835. VIII. 7) *Kis János Socrates' nevezetességeinek vizsgálata.* U. ott, 1835. IX. és *Észrevételek K. J. anticriticájára.* U. ott, X. 8) *A' fordításokról,* U. ott, 1836. IX, X. 9) Az Anastasiában apr. 4. 1839. ezen czím alatt: „Apologia recentiorum theologorum“ felvett darabra. Tud. Gy. 1839. IV. 10) *Az egyházi birodalomról,* Egyh. Folyóírás, I—IV. füz. 11) *A' nagy zsidó zsinatról,* melly 1650. Magyarországon tartatott. U. ott, III. 12) *A' kath. religionak állapotjáról az éjszaki amerikai szabad köztársaságban.* U. ott, III. 13) *Bibliái könyvismertetés.* U. ott, IV. 14) *Husvét és áldozócötörtöki predikációk.* Szalay Imre' Gyűjt. III. — Több esztendei gyöngéledés után, melly azonban tanítói hivatala' folytatásában nem gátolta, 1842. martius 24. idegguta' következésében elhunyt.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR,

levelező tag.

Született 17.. Körösön, az orbaji székben, Háromszék' egyik megyéjében. Tanulását az enyedi ref. collegiumban végezte 1815 körül, innen Göttingenbe ment, hol két évig leginkább a' nyelv- és történeti tudományokat űzte, előkészületül ázsiai utjához, mellyet a' magyarok' régi lakhelyei' kinyomozására tenni szándéklott, 's mellyre 1819. novemberben meg is indult, Oláh-, Bolgár- és Románországon keresztül; Enosnál hajóra ülven, Alexandriában szállt ki, innen Palestinába hajózott, 's részint gya-

log, részint karavánokkal Aleppón, Bagdadon keresztül Teheránba igyekezett, hova 1820. oct. meg is érkezett, 's az angol főconsulban, mint utóbbi vándorlásain Moorcroft angol utazóban is, tanácssal és pénzzel kész pártfogókra talált. Juniushan 1822. Lebben, az akkor már Chinának hódolt Ladaki királyság városában, állapodott meg, 's Sangs-Rgyas zangskári lámában védjét, 's tibet tanulmányainak, mellyek akkor munkálkodásai' elősorába léptek, buzgó segítőjét tisztelte. Onnan, átkelven 1827. a' Himalayán, a' kanami klastromba vonult, hol előbbi munkáit olly sikerrel folytatta, hogy híre nem csak Keletindióban, hanem Angliában is elterjedne, 's 1830. apr. a' londoni Ázsiai-társaság' tagjává is elválasztatnék. 1831-ben végre elhagyván tibeti magányosságát, munkái' kiadása 's a' sanscrit nyelv' megtanulása végett Calcuttába ment, hol a' bengál Ázsiai-társaság' könyvtárnokává; 1833. pedig nov. 15. Pesten a' m. academ. lev. tagjává választatott. 1834-ben következett két fő munkájának kiadása: 1) *A grammar of the tibetan language, in english.* Calcutta, 1834. n4r. 2) *Essay towards a dictionary tibetan and english.* U. ott, 1834. n4r. Körösi Csoma e' munkáiból huszonöt hazai könyvtárnak kedveskedett, a' neki úti segedelmül Magyarországon gyűjtött pénzből pedig kétszáz aranyat a' m. academia' tőkei' nevelésére ajánlott fel. Azóta az ázsiai tárgyaknak szánt calcuttai és londoni folyóiratok számos nevezetes közléseket hoztak társunktól, 's neve a' világ' legjelesb tudományos utazói' és nyelvtudósai' neveik közt ragyogott. 1842. elején elhagyván Calcuttát, ismét Tibet felé fordult, de Lassának vett útjában megbetegedvén, Dardzsilingben, apr. 11. egy veszedelmes láznak áldozata lett. Literáriai egész bútorát a' keletindiai angol kormánynak hagyta, mellynek jóvoltival szakadatlanul élt.

D. SCHEDEL FERENCZ.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG

1842. NAGY GYÜLÉSKOR.

PÁRTFOGÓ.

Ő CS. KIR. FENSÉGE AZ ORSZÁG' NÁDORA.

ELŐLÜLŐSÉG.

Gr. Teleki József, előlülő.

Gr. Széchenyi István, másod előlülő.

IGAZGATÓ TANÁCS.

Gr. Andrásh György.
Bartal György.
Hg. Batthyány Fülöp.
Gr. Csáky Károly.
Gr. Cziráky Antal.
Gr. Dessewffy József.
B. Jósika Miklós.
Gr. Károlyi György.
Gr. Keglevich Gábor.
Kolossváry Sándor.
Mailáth György.
B. Mednyánszky Alajos.
Gr. Nádasdy Ferencz.

Nagy Pál.
B. Perényi Zsigmond.
B. Prónay Albert.
Gr. Reviczky Ádám.
Somsich Pongrácz.
Szegedy Ferencz.
Gr. Széchenyi István.
Gr. Teleki József.
Vághy Ferencz.
Gr. Vay Ábrahám.
B. Vay Miklós.
B. Wesselényi Miklós.

TITOKNOK.

Schedel Ferencz.

TISZTELETBELI TAGOK.

Gr. Andrásh György.
Bene Ferencz.
Deák Ferencz.
Gr. Dessewffy József.

Döme Károly.
B. Eötvös József.
Fáy András.
Jankowich Miklós.

Gr. Károlyi György.
Kisfaludy Sándor.
Kolossváry Sándor.
Hg. Kopácsy József.
B. Lakos János.
B. Mednyánszky Alajos.
Pulszky Ferencz.

Ragályi Tamás.
Schedius Lajos.
Stáhly Ignác.
Szalay Imre.
Gr. Széchenyi István.
Gr. Teleki József.
B. Wesselényi Miklós.

RENDES TAGOK.

Helybeliek.

Vörösmarty Mihály.
Szemere Pál.
Balogh Pál.

Döbrentei Gábor.
Kállay Ferencz.
Szilasy János.

Bajza József.
Luczenbacher János.
Jerney János.
Czech János.

Győry Sándor.
Vásárhelyi Pál.
Egy hely üres.
Kiss Károly *a' hadtudományban.*

Sztrókay Antal.
Szalay László.
Fogarasi János.

Gebhardt Ferencz.
Bugát Pál.
Frivaldszky Imre.

Vidékiek.

1. Nyelvtudományi osztály.

Fábián Gábor.
Czuczor Gergely.
Nagy János.
Jászay Pál.

2. Philosophiai osztály.

Horváth Cyrill.
Szontagh Gusztáv.
Hetényi János.
Egy hely üres.

3. Történetírási osztály.

Kis János.
Péczy József.
Horváth Mihály.

4. Mathematicai osztály.

Bitnicz Lajos.
Nagy Károly.
Vállas Antal.
Egy hely üres.

5. Törvénytudományi osztály.

Szlemenics Pál.
Stettner György.
Szász Károly.
Zsoldos Ignác.

6. Természettudományi osztály.

Horváth József.
Balásházy János.
Tarczy Lajos.
Egy hely üres.

LEVELEZŐ TAGOK.

I. Honiak.

Antal Mihály.
Árva Gergely.
Balla Károly.
Barabás Miklós.
Bárány Ágoston.
Bártfay László.
Gr. Benyovszky Zsigmond.
Bertha Sándor.
Beszédes József.
Bloch Móricz.
Bolyai Farkas.
Bölöni Farkas Sándor.
Brassai Sámuel.
Bresztyenszky Albert.
Briedl Fidél.
Császár Ferencz.
Csatsko Imre.
Csorba József.
Deáki Zsigmond.
Gr. Dessewffy Aurél.
Dóhovies Vazul.
Egyed Antal.
Erdélyi János.
Fabriczy Sámuel.
Fényes Elek.
Ferenczy István.
Filinger Leopold.
Flór Ferencz.
Fülepp József.
Fülöp Sámuel.
Gaal József.
Garay János.
Gáty István.
Gegő Elek.
Gévay Antal.
Gyurikovics György.
Hegedűs Sámuel.
Henszlmann Imre.
Herepei Károly.
Hoblik Márton.

Horváth Zsigmond.
Hunfalvi Pál.
Illés Pál.
Jakab István.
B. Jósika Miklós.
Kacs Kovics Lajos.
Karácson Mihály.
Kassai József.
Gr. Kemény József.
Kerekes Ferencz.
Kiss Bálint.
Kiss Ferencz.
Klauzál Imre.
Kovács Mihály.
Kovács Pál.
Körösi Csoma Sándor.
Krajner Imre.
Kriza János.
Kubinyi Ferencz.
Lassú István.
Lugossy József.
Lukács Móricz.
Markó Károly.
Mátray Gábor.
Méhes Sámuel.
Nagy Ignác.
Peregriny Elek.
Péterfi Károly.
Podhraczký József.
Pólya József.
Sárváry Pál.
Schoepf Auguszt.
Somossy János.
Szabó István.
Széchy Ágoston.
Székács József.
Szemere Pál.
Szenczy Imre.
Szenvey József.
Szigligeti Edvárd.

Szilágyi Ferencz.
 Tasner Antal.
 Taubner Károly.
 Gr. Teleki Domokos.
 Gr. Teleki László.
 Tessedik Ferencz.
 Tóth Lőrincz.
 Török János.
 Trefort Ágoston.

Tunyogi Csapó József.
 Udvardi Cherna János.
 Vajda Péter.
 Vecsei József.
 Viola József.
 Waltherr László.
 Warga János.
 Wargha István.
 Zsivora György.

II. Küföldiek.

Babbage Károly.
 Beudant F. S.
 Bowring János.
 Bright Richard.
 B. Hammer-Purgstall József.

Kriebel János.
 Mezzofante József.
 Palacky Ferencz.
 Pertz Henrik Fridrik.
 Schelling Fridrik.

TISZTVISELŐK.

Segédjegyző és levéltárnok: Szalay László.

Pénz- és régiséggyűjtemény' őre: Luczenbacher János.

Pénztárnok: Helmecczy Mihály.

Ellenőr: Bártfay László.

Tiszti ügyész: Bertha Sándor.

Irnokok: Kecskeméthy Csapó Dániel, Makai László, egyszersmind javítnok, Varga
 Sámuel, Kocsisovszky Imre.

Megbízott könyvtárosok: Eggenberger József és fia.

MÁSODIK OSZTÁLY.

A' MAGYAR TUDÓS TÁRSASÁG'

É R T É K E Z É S E I .

1840—1842.

I.

MI OKOZTA A' FRANCZIA KÖZTÁRSASÁG' HARCZNYE-
RESÉGEIT? GYŐZEDELMEINEK MI ADOTT OLLY HATALMAS
BEFOLYÁSU SIKERT?

OLVASTA,

MIDŐN HADTUDOMÁNYI RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALTA,

A' KIS GYÜLÉSBEN, DEC.' 14. 1840.

KISS KÁROLY.

1792-ben a' francia forradalom mind inkább komolyabbá lett, a' népuralkodási elvek naponként kitünőbbé váltak; a' királyt, általában a' monarchiai kormányrendszert, vég veszély fenyegette. Legelőbb is Ausztria és Poroszország lépett szövetségre Franczhon ellen, megmen-
teni a' királyt, vele a' monarchiai országlást. Jövő évben a' német birodalom is, császáranak parancs-akaratára; csak hamar Portugallia, Nápoly, Toscana, a' szent atya, — utóbb Britannia, Oroszbirodalom, Spanyolország, Holland, 's még a' fényes Porta is. 'S így majd egész Európa egyesült a' francia respublica ellen. De ez el nem csüggedt. Bátorságának, meg nem rémülésének élénk bebizonyítására, bátran fölemelte a' neki minden oldalról elébe hányt viadalkezttyűt, bár keblében a' Vendée dült is; megbirkozott a' hatalmas szövetséggel, 's fényes diadallal, rettenetes áldozatokkal végezte csatáit. A' campo-formioi béke nyereségeinek urává tette a' hatalmasságoktól respublicának elismert Franciaországot.

Hogy' történhetett ez? kérdi csodálkozva a' historia' olvasója, 's e' nagy talányt megfejtetni ohajtja. Bár a' lettdolog minden körülmé-

nyeivel tárva is előtte, még sem foghatja meg: mikép győzedelmeskedhetett illy óriási tusában, félvilággal szembe szállva, ellenségein egy nemzet, mellynek férfait nem csak a' számos majd szerencsés, majd vesztett kül ütközetek, hanem belül is a' Vendée, még inkább keblében a' rettenetes guillotine, fogyasztották. A' talány' megfejtésére felszólítja a' katonát, fel a' diplomatát, és a' legnyugtalanabb tudnivágyódással kérdi: *Mi okozta valósággal a' franczia köztársaság' harczmyereségeit? győzedelmeinek mi adott olly hatalmas befolyású sikert?*

Többen már előttem hosszas és hadtudományos értekezéseket írtak e' nevezetes tárgyról. Többi közt Scharenhorst a' *Militärische Denkwürdigkeiten*ben, Porbeck a' *Neue Bellon*ában, és egy névtelen az *Archiv für neuere Kriegs und Arméegeschichte* nevű folyóiratban. A' két első sok tekintetben tévedésben látszik lenni; de menthetni őket ugyan némileg, mivel értekezéseik majd épen a' történetek' szakában jelentek meg, midőn még elfogulatlanúl olly nagy befolyású eseményekről írni nehéz, talán lehetetlen is volt; az utolsó már jobban felfogta a' dolgot, 's nagyobb járatosságot bizonyít a' harczok' következéseket szülő okainak fejtegetésében: mivel ő kényelmesebben mozoghatott a' történetek' térmezején, mert majd húsz évvel később lépett föl értekezésével; de ő is még több tárgyat érintetlen hagy, több oknak más befolyást tulajdonít, 's több eseménynek más kútfőben kereste eredetét.

Legyen tehát nekem is szabad e' tárgy felett szólani; mennyiben a' fegyveres nép között szerzett hosszas tapasztalásim, 's keskeny körbe szorított tanulmányim engedik, igyekszendem jelen értekezésemmel e' csodás következetű esetről — katonai szempontból indulva ki (mert a' diplomatiának szövevényes mezejére bocsátkozni távol legyen tőlem) felvilágosítást adni. Tőlem 's másoktól e' tárgyban többet is várhatni; mert most már annyi segédeszközöket használhatni a' feladat' teljesítésére; mert már az események' és azok' általános eredményei, az egyedek' visszahatásainak köréből a' historia' pártatlan tartományába átléphettek. Most már lehetségessé lőn az okfők' és azok' sikerének szilárd megvizsgálása, 's elfogulatlan méltánylása. Nem is felesleges más részről, hogy minél többen a' hozzáértők közül vizsgálat alá vegyék e' tárgyat, először: mivel a' harczmunkálat' megváltozott állapota azon nevezetes ese-

mények' alapján nyugoszik; tanúságnak szolgáljon másodszor, mind azon hibákat kikerülni, előítéletekből kivetkezni, mellyek lehetőségessé tették a' francia köztársaság' harczszerencsáját; harmadszor pedig, mint már egy író jelesen megjegyzé: mivel a' republicai fegyver' szerencsés sikerének okairól a' hibás vélemények és tévedések egy bizonyos politikai felekezeti érdekeiben gyökereznek, a' melly felekezeti theoriája ellen a' katonának — a' hadtudományok' szent tisztaságára figyelve, minden esetre ovást tennie kell.

Legczélszerűbben úgy rendezhetem el e' tárgy feletti vizsgálatomat, ha legelőbb is a' francia köztársaság' harczszerencséjének közönségesen vélt okait elősorozom. Tekintetbe veszek néhány hadjáratokat, mellyek czáfolatimat támogathatják. Végre saját nézetem szerinti okát adom elő a' francia fegyver' szerencséjének. Közönségesen következő okokból származtatják többen azt:

1. *A' francia hadsereg lelkesedve buzgott szabadságért, midőn az ellenfél seregénél, hol egyebet a' tartozó kötelességnél nem ismértek, egészen hiányzott amaz, állítólag, hatalmas rugó toll.*

Sok lenne itt bebizonyítani való, mennyiben győzedelmeskedhetik, mennyiben nem, a' felmagasztalt lelkesedés, mellynek minden esetre a' csatateren rendkívüli dicső tettek voltak már következményei; élelmi fogyatkozásokon, éjjel-nappali soha nem szünő fáradságokon, 's mind azon rossz előfordulatokon, mellyekkel telve, csordultig telve a' hadi élet. A' halállali megküzdés legcsekélyebb baja a' bátor harczfinak: csüggedtlenül száll ő azzal szembe, 's nem irtózik vele összeölelkezni, — nem irtózik, bár milly iszonyatos legyen is annak a' csatateren csontvázkarja, életét a' közjóért feláldozni. De vannak a' háború' társaságában a' halálnál sokkal iszonyúbb roszak, mint: csonkabénává létele, betegség, éhség, szomj, ruházati hiány, minden fogyatkozásokkal küzdés, elemi viszontagságok, álmatlanság, halálra fáradt lankadság, soha nem szünő nyugtalanság. Ezek teszik tönkre leginkább a' legjobb hadsereget; ezek bontják fel a' hadfenyítéket, ezek verik le 's csüggesztik a' legbátorbabb szívet, ezeknek vértjén megtompul a' lelkesedés' győzelmes dzsidája. — Az igaz, hogy a' francia hadsereg buzgott, fel volt izgatva a' szabadságért: de hogy ennek az egész hadmunkálatra vagy egyes harczeset-

re befolyása volt-e? egészen más kérdés. Mert a' megtörténtek azt bizonyítják, hogy a' magával ragadó, 's egyszersmind viszhangra találó vitézsege a' franczia hadseregnek azon mértékben növekedett, mennyiben a' szabadságérti lelkesedésnek, az országnak magának belviszonyait vizsgálva, hűlni kellett; mégis az 1794diki francziák — ámbár Robespierre' gyalázatos igája alatt — sokkal bátrabban küzdöttek, mint az 1792dikiak. Ez utóbbi időszak' hadseregeinek egyike sem ment volna négy ütközet' elvesztése után ötödször is a' Sámbrén át, hogy újra megütközök, hogy a' markából négyszer kicsikart győzelmet az ötödszöri összehatalálkozásnál visszavíhassa.

Azon állítás' bebizonyítására, a' franczia hadsereg' épen azon fegyvereseinek kellett volna legvitézebbeknek lenni, kik leginkább fel voltak izgatva a' szabadságért, a' republicai elvekért; a' kik legnagyobb kedvezéseiben állottak a' kormánynak, t. i. a' nemzeti önkénytesek, de a' haditörténet épen ezeket festi a' franczia sereg' leggyávabbjainak. Ők majd mindjárt a' háború' kezdetén, 1792. Alnémethonban a' legelső ütközet' alkalmával megfutamodtak; — midőn Dumouriez a' grandpréi helyzetet kénytelen volt elhagyni, tizezernél több nemzeti önkénytes, néhány porosz lovas századnak a' csatatéren megjelenésével, megrémülve elszalad; — Triernél Beurnonville' dugába dőlt vállalatánál ők voltak az elsők az elfutottak közt; — a' neuwiedeni ütközet után, 1793. a' nemzeti önkénytesek' legiói egészen szétoszlottak; nem is említem a' vendéei csúfos veszteségeket. Mind ezen esetekben a' franczia hadsereget a' vég veszélytől, az újdön új republicát a' zsengéjébeni megbuktatól, egyedül a' seregredek' minden veszélylyel daczoló bátorsága menté meg; és ha az eszmélődő katona okát kifürkészi: minő kedvező változáson ment át 1794. a' franczia hadsereg' magatartása, látni fogja, hogy az nem egyéb, mint a' harcz-tapasztaláson szerzett rend és fenyték' helyreállítása volt, mit a' lázzadási első mámor a' hadi élethől kipusztított, a' honnét pedig az egésznek veszélyeztetése nélkül soha el nem maradhat. 'S mind ebből, de minden előítélet nélkül, azt lehet következtetni, hogy az elhíruült republicai felmagasztaltság egyes dicsó tetteket szült ugyan, de az egészre nézve a' mérlegbe semmi súlyt nem tett; mert vajmi több szükséges egy egész tartomány' sorsát elhatározó ütkö-

zet' kivívására, 's a' nyert győzelem' sikeresítésére egyesek' bátorságánál! — Az első állítás tehát, mintha a' francia köztársaság' harczszerencséje a' szabadságért 's egyenlőségért felbuzdult lelkesedésen alapult volna, magától elenyészik, 's az okát másban kell keresnünk.

2. Talán, *hogy a' megbukott királyság alatt divatozott hadi tisztek' kineveztetésének módja megváltozott, és mivel a' katona maga választotta előjáróit?*

Ámbár távol van tőlem az *ancien regiment* alatt divatozott hadtisztek' kineveztetése' módját földicsérni, — mert eléggé bebizonyítja azt a' tapasztalás, hogy pénzen vásárlott, vagy születési jogok szerint szerezhető hadi tisztségek nem csak semmit nem érnek, de bizonyosan előjelei annak, hogy a' melly országban divatoznak, ott a' hadsereg morális erejét előbb utóbb elveszti; mert miként állhat ott fenn az úgy nevezett szigorú subordination, hol az előjáróságnak más érdemei nincsenek a' gazdagságnál, 's magas ágybóli származásnál? ott az országlás' eddigi elveinek csak hamar szét kell bomlaniok; mert az érdemekben dús, de másképp szegény 's alacsony születésű alattvaló, vágyait korlátolva látja, vágyai' valóítására tágasb tért kiküzdeni kénytelen, az eddigi nyomasztó körülményeket felforgatni segíti, és az elégtlenek' elszánt legióit olly tagokkal szaporítja, kiknek több hasznos tulajdonságaik vannak a' pénznél, dicsőbbek a' magas születési jognál. De midőn ezt kárhoztatom, azt sem helyeslem, hogy a' hadsereg maga válaszsza főtisztjeit, mint azt a' már megemlített nemzeti önkénytesek a' francia köztársaság' első éveiben gyakorolták. A' szabadság' és egyenlőség' szédítő elve a' francia hadsereg' sorai előtt is felütötte háromszínű zászlóját, de ezzel a' hadfenyíték' és engedelmesség' kötelékét egészen szétbontotta; a' választott tisztnak, ki csak szintolly citoyen volt, mint a' közvitéz, megcsökkent minden tekintete, a' parancsoló előjáróságnak a' szolgálatbani minden jótekonny befolyása megszűnt, — mert általában több a' választott tisztek közül minden más egyéb inkább lehet mint haditiszt; soknak nem volt más érdeme a' republicai elvek melletti buzgólkodásnál, a' minek pedig akkor vakon bókolt a' többség, a' nélkül hogy felfoghatta azon az éretlen elméket elszédítő, 's egyébkép az előbbi sötétséghez szokott szemeket elvakító nem mindennapi eszme' nagyságát. Az

előbbi szakaszban előhordott kedvetlen harczesetek mulhatatlan következményei lettek a' szomorú előzménynek, 's mind addig meg sem szűntek egy balesetet a' másakra halmozni, mig a' convent át nem látta a' republicai elvnek a' hadseregre nézve veszélyességét: azt megváltoztatta még 1793. február' havában; de parancsai több körülmények miatt még csak következő évben mehettek teljesedésbe. Az úgy nevezett *En brigade* megszüntette a' nemzeti önkénytesek és a' sorkatonaság közti különbséget, mindketten egyenlő és szilárd fenyíték alá estek. A' tiszteknek a' katonáktól szabadon választatását előbb csak némelly esetekre szorította, később egészen eltörlötte, úgy hogy a' francia hadsereg' alkotása rendszerében egészen megváltozott.

Azon nagyszerű szabály' következményére, úgy látszott, az ellenfél' táborában — hol még mindig azt hitték, hogy ügyvédekből, irnokokból, 's más egyebekből improvizált főtisztekkel foly a' dolguk, — nem sokat ügyeltek, vagy azt eléggé méltányolni nem tudták, ámbár a' republica' hadseregének megváltozott magatartása, 's majd egymásra következett szerencsés ütközetei figyelmét fölébresztethették volna.

Ebből hihető, azt következteti mindenki, hogy a' francziák' harczszerencsáját nem a' katonaság által választott, gyakran egészen ügyetlen főtiszteknek, nem a' republicai problémák' a' hadseregnél is elhatalmazott fejtegetésében, hanem inkább 's egyedül mind ezen rosznak a' hadsereg közüli kiküszöbölésének kell tulajdonítani.

3. Azt is állítják többen: *hogy a' revolutio, nem tekintve előbbi viszonyokra, olly férfiakat állított a' hadsereg' vezérivé, kik a' harcz-tapasztalt ellenfél' vezéreit elmetehetségben felülmulták.*

Igen is könnyelmével szokott a' többség a' hadvezérek' tetteiről itélni, de kinek némi tapasztalása van a' háborúviselésben, tudja azt, milly nehéz azokat bíráló alá venni, mivel leginkább az események szolgálhatnának bírálóunk' alapjául: de meg kell jól gondolnunk az események közül mit tulajdoníthatunk a' hadvezér' mély belátásának, mit a' véletlennek, mit az anyagi viszonyoknak. Nem tagadhatni, hogy a' revolutio sok jeles férfiakat hozott a' harcz' szőnyegére, u. m. Bonaparte, Bernadotte, Moreau stb, ha bár közöttük mint Lukner, Rochambeau, Lafayette, Dumouriez, Cüstine, Kellermann

's mások már a' megbukott királyság alatt hadvezérek; a' fiatalabbak pedig, mint Jourdan, Pichegru, Massena, Moncey, Lefevre, Magdonald, Soult 's Victor 's többen a' lázzadás előtt már a' királyi seregben főtisztek voltak; de hogy a' köztársaság' mindegyik hadvezére tábori lánész volt volna, vigyázatlanság lenne állítanunk; mert eléggé ismeretesek azon hadvezérek' tettei, kik egymás után föl 's leléptek a' harcz' színéről, úgy mint: Doppet, Sepher, Lechelle, Rossignol, Turreau és Santerre, kik a' revolutio előtt vivómesterek, serfőzők, aranyművesek voltak: de alig is vergődhettek egy foknyival fölebb előbbi mesterségeiknél a' hadi életben. Az ilyenek, mint gombapüfetegek, a' jacobinok' kormány' bukta után a' harcz' színéről egészen eltűntek, és a' szerencse megszűnt pártoltjait néhány hét alatt altisztból hadvezérré emelni. Helyettük az előbbieket, kiket valahogy megkímélt a' munkás nyaktiló, léptek a' hadsereg elébe, 's így az előbbre léphetés előbbi körébe visszaigazítatott; de hogy az a' köztársaság' időszakában gyorsabban haladt, természetes, mivel a' szünteleni háború tetemes fogyasztást okozott a' hadseregben. A' harmadik állítás vetne ugyan a' mérlegbe valamit, ha általában azt igazolhatnók; de mihelyt valamelly állításban kivételeket tehetünk, megszűnik az nyomos 's következményes lenni; azért a' respublica' harczszerencsáját nem lehet általában a' hadvezérek' ügyességének tulajdonítani; mert voltak közöttük épen olly tudatlanok is, mint a' coalitio' hadseregénél, hol azonban többen magasabb tudományú férfiak is voltak, kiket az évkönyvek mindig tisztelettel fognak említeni.

4. Többen az érdeklett harczszerencsét az új csatázás' módjának, és azon körülménynek tulajdonítják, hogy a' respublica háborúit élelmi tárák és sátorok nélkül viselte, midőn az ellenség még mindig a' régi szabályok szerint harczolt, mozgásait az élelmi tárák szabályozták, és összehalmozott podgyász sulyosítá.

Lássuk, mennyit lehet ez állításnak is tulajdonítani. A' zendületi háború' kezdetekor a' tactica a' nyugat-európai nemzeteknél majdnem egyforma, t. i. a' gyalogság' hosszú és keskeny vonalának alapjára épült. Az 1793ban kitört vendéi csata, a' Piemont és spanyol magas hegyek közti harcz, a' rajnamelléki emeleteken, és Belgiumnak lapályos

és szövevényes vidékein viselt ütközetek, az elszórt csatarendet tették szükségessé. Ez ütközeti rendszerben a' fegyverben kevesbbé gyakorlott gyűlevész francia csapatok alkalmasbaknak, hasznavehetőbbeknek mutatkoztak, mint a' zárt vonalbani mozgásokban. Az elszórt csatarend nem volt ugyan már új találmány; az angol-amerikai háborúban a' szabadság' fiai szükségből már úgy küzdötték harczaikat; más európai hadnépeknél is divatozott az. Különös gyalog osztályok voltak e' célra felállítva; de, ha csak lehetett, az illy csatarendszer elmellőztetett, mert még eléggé kimívelve nem volt; mert az arra fordított sereget több napig rendbe szedni nem leheté és így, ha csak módját ejthették a' harczoló felek, kikerültek olly vidékeket, hol elszórva kellett volna csatázniok, mivel ezen, az annyira kedvelt hosszú arczvonalat ki nem nyujthatták, mert általában véve az ütközetnek elválasztó lökést mindig tömeges és zárkózott osztályonkénti rohanatokban szerették tenni; illyes mire pedig, mint tudjuk, csak a' térsik alkalmas. Ha az elszórt csatarenddel a' francziák nyertesek voltak, győzelmeik nem annyira ez új ütközeti rendszeren, mint azon körülményen alapult, hogy számmali többségüket használni bölcsen tudták; mert közönségesen a' csatárok' szabályos, 's minden vidéken sikeres alkalmazása későbbi tudomány a' zendületi háborúknál. A' francziák előbb alkalmazák ugyan azt harczaik' kivivására, de azon fokra, mellyen most áll, csak Napoleon hozta.

A' második és nagyobbyszerű megváltoztatása a' taticának, u. m. a' gyalogság' zászlóaljként csapatokbani alapállása, csak az asperni ütközetkor lépett életbe. Isméretesek voltak ugyan már az előtt is a' támadó csapatok, de csak rohanatokra használtattak, 's nem tartattak állandó alapformáknak.

Azon elsőbbség, mellyben bizonyos tekintetben egy igen nagy podgyász nem terhelte hadsereg áll: mozgalmait élelmi táraikhoz alkalmazni nem kénytelen, bizonyos. Napoleon azt rendkívűleg értette is használni; de a' francia hadsereg a' zendületi háborúnak négy első évében nem értette: ők is tárházakból éltek, mellyeket még az ellenség' földjén is szükséges élelmi neműkkel bérlett szállítók láttak el: így ők is tárházai végett a' hadmunkálatokban terhelve, korlátozva voltak. Példa erre Jourdan és Pichegrunek az élelembeli fogyatkozás miatt cselek-

vénytelen veszteglése 1794. Németalföldön, egyébiránt termékeny, minden élelmi szerrel gazdag országban, midőn t. i. az austriaiak a' Maas, az angolok és hollandiak pedig a' Breda folyam mögé vonultak.

A' sátorokat 1792ben használták a' francziák is táborozásaikban, de már következő évben nem; mit inkább szükségből, mintsem elvből tettek: mivel szerencsétlenül harczolt ütközeteikben azokat elvesztették, a' hiányt azonnal ki nem pótolhatták.

A' rend és elvszerinti élelemsarczó systema csak 1796ban kezdődött. E' nélkül Bonaparte villámgyorsaságu mozgásait az apennini hegyektől Mantuáig — élelmi táraikhoz szorítkozva — mikép vihette végbe? hasonló fogatkozásokkal küzdve Jourdan Rajnától Csehország' széleig mimódon nyomulhatott? De midőn ezen hatalmas befolyásu rendszer a' harczfolytatási divatba jött, a' revolutiói háborúk már tulajdonkép megszűntek, legalább az ellenséges hatalmak közti aránytalanság nem áll, melly a' viadal' kezdetén a' figyelmezőt csudálkozásra ragadja; tudjuk, hogy már ekkor a' poroszok, spanyolok, és a' német fejedelmek a' csataszínről leléptek, Anglia seregeit a' szárazföldről visszahúzta, és Hollandnak mint bataviai köztársaság' ereje a' franczia anyarespublica' parancsától függött; egyedül Austria', habár el nem csüggedt, de megfáradt vállait nyomta a' háború' terhe: így tehát nem tartozik ez időszak azon epochához, mellybeni harczszerencsét a' francziáknak vizsgálatunk alá vettük, 's így a' megváltozott harczsystemának, az élelmi táraik 's nagyobb poggyászok nélküli könnyebb mozgathatásnak sem tulajdoníthatjuk az annyira csodált fegyverszerencsét.

5. Vagy talán a' *Comité du salut public*, vagy inkább *Carnot* czélszerű 's meghatározott utasításai, ki cabinetjából, mint tartják, 14 hadsereget igazgatott, eszközlötték a' respublica' harczszerencsét?

Azt feszegetni, vallyon czélszerű-e, ha egyes hatóság vagy személy, száz vagy több mérföldnyire távol a' harczterétől a' hadsereg' munkálkodását igazgatni magára vállalja? hihető, egészen felesleges; mert valójában áldást, dicsőiséget a' csatáéren nem aratna az, ki távol ettől, íróasztalánál igazgatná a' hadsereget, rendezné az ütközeteket. Magának Napoleonnak is szerencsétlensége volt tapasztalni a' pyrenaei félszigeti hadviseléskor: mit tesz távol onnét cabinetből hadsereget igazgatni. De

hogy a' *Comité du salut public* merénykedett Párisból a' hadmunkálatot igazgatni, kétséget sem szenved. Nem igen sok parancsait olvashatni ugyan nyomtatásban a' comitének, de a' mellyek megjelentek, azok nem nagy bizonyosságai az igazgató hatóság' bölcseségének. P. o. minő számtalan fonák fogások történtek a' párisi parancsok' következetében a' vendéi háborúban; — azon czélszerűtlen utasítás, mellyet Jourdan-nak vattigniesi ütközet után a' comité küldött, minő zavart okozott; — Pichegrut 1794. egy párisi parancs egy olly terv' végrehajtásában gátolta, mellynek nagy következetű sikere kétséges sem volt, és őt a' tengermartokra sietni rendelte, a' melly marsnak hasztalanságát a' következés bebizonyította; — szinte a' comité' rendelte volt az austriai hadsereget a' Majna és Rajna közé szorítani, és ott kiéheztetni: de az oda szorítani magát nem engedte, és nem is éhezett. Carnot' befolyásával történt 1796ban a' directoriumnak azon különös gondolata: Bonaparte' seregét Olaszthonban két részre osztatni, az egyik felét Roma, másikat Nápoly ellen küldeni; pedig az austriaiak még Mantua' birtokában és készülöben voltak Tyrolban újra támadólag föllépni. A' diadalmas hadvezér a' directorium' parancsának nem engedelmeskedett. Robespierre' zsarnok kormánya alatt Bonapartét engedetlensége nyaktiló alá vitte volna.

A' comitének megvoltak a' maga érdemei, meg Carnotnak is: ő neki sokat köszönhet a' köztársaság' hadserege, de az ő érdemei egészen másfélék. Ő volt alkotója azon tervnek, melly szerint a' nemzeti önkénytesek a' serezeredekkel egygyé olvadtak; ő hozta végzésbe az úgy nevezett Embrigadement parancsot, mellynek végrehajtása igen csiklandós feladat volt az elkényeztetett minden fenyíték nélküli önkénytesek' ellenében. Már ez is megbecsülhetetlen szolgálat volt, mihez még az iszonyú nagy haderő' számára megkívántatott anyagi tábori szerek' megszerzése is járult. A' revolutiói hatalom megkönnyítette ugyan e' nagy munkát, de még is fáradhatlan szorgalom volt hozzá szükséges. A' comité du salut public sokat, tán többet Carnot tett, de mint említénk, sokban is hibáztak: 's így az sem, emez sem volt alkotója a' franczia köztársaság' harczszerencséjének.

Minekutána mind azon állításokat 's véleményeket előszámláltam, melyekre a' francziák győzedelmeit többen alapítani akarják, melyek hogy némi befolyással voltak ugyan, nem tagadhatni; de azon csodás sikert mégis azoknak tulajdonítani, annyit tenne, mint a' világgal elhittetni akarni: hogy, ha a' respublica nem azon módszerekhez nyúl, mindjárt a' tusa' első évében tönkre és a' szövetségeseknek zsákmányul jutott volna; holott láttuk, hogy azon előadott módszerek a' hadseregben gyakorta zavart okoztak, és kútfejévé váltak több baleseteknek: így tehát a' valóságos okfőt másutt kell keresnünk, másutt fürkésznünk.

Belátásom szerint én azokkal tartok, kik az okfőt nem annyira magában a' francia hadseregben, sem a' respublica' cselekvése' módjában helyezik, hanem azon kívül, egészen idegen anyagokban, t. i. a' coalitióban magában keresik. A' coalitio segíté maga elő a' francia köztársaság' harczszerencsáját; a' coalitio volt oka, hogy a' legcsekélyebb siker is olly hatalmas befolyást gyakorlott az egész francia hadseregére. Így ő maga alapítá meg Franciaország' dicsőségét, nem szántszándékkal ugyan — ez bűnös gyanítás lenne — hanem azon fonákságokkal, azon együtt nem munkálódó elkülönözésekkel, azon meg nem bocsátható előítéletekkel, melyek sikeretlenné tették a' tömérdek áldozatokat; melly hibás lépésekkel telvék a' coalitio' hadjáratai. Ezen állításomat pedig következő okkal támogatom:

Valamint már minden szövetségnek megvan a' maga gyenge, könnyen sérthető oldala: úgy megvolt ez a' Franciaország ellen összesereglett coalitionak is, és ezen gyenge oldal annál több fájdalmas sértéseket kapott, minél több egymással nem egyező részekből állott.

Azon tetemes hibák' természetéről, melyek minden szövetségek' társulatában elő szoktak fordulni, nem szükség magamat terjedelmesebben kifejeznem, tudva vannak azok közönségesen; csak azt kell megmutatnom, hogy ezen érdekes esetben is teljes mértékben hiányok léteztek, és pedig olly nagy számmal, hogy alkalmasint a' hét éves porosz háborúban sem volt több.

Mindegyik háborút viselő hatalmasságnak ugyan azon egy munkálati pont ellen irányzott, 's jól kigondolt, köz akarattal meghatározott

igyekezetéről szó sem volt; még ott is hiányzott gyakran az egyértelműség, hol azt az ugyanegy harctér elkerülhetlenül szükségessé tette.

Megvetőleg csekélységnek tartotta a' coalitio az egymás közt is bent meghasonlott revolutio' embereit, azon elhittségből, hogy a' la France étrangère-ben van központosulva a' nemzet' tömeges ereje, mivel az a' nemességből állott.

A' 1792ki hadjárat Austria és Poroszországra nézve politicai kísérlet volt, melly csak hamar hadivá vált, de nem sikerült, mivel elegendő erővel azt el nem kezdték, 's nem is folytatták; már akkor egy közös fő hadvezér' hiánya igen érezhető lett.

Az 1793iki hadjáratban a' coalitio legnagyobb kiterjedésében mutatkozott ugyan, de a' szétbomlás' magvát már magával hozta a' világra; mert Franciaországnak köztársasággá lépte, és XVI. Lajos' kivégeztetése az austriai cabinet' háborúi nézeteit megváltoztatta, 's egy reménye tűnt fel előtte: most talán t. i. azt ismét visszanyerhetni, mit egykor Alsatiában és Olaszthonban az örökösödési háborúkban elvesztett, mit ellenben Poroszország nem ohajthatott. — Az ez évi hadjárat egyébiránt három nagy hadszínt terjeszt előnkbe.

1. Rajnánál. Itt a' szövetségeseknek nem volt közös fővezérük; mivel a' braunschweigi fejedelem Wurmsernek, az austriai hadvezérnek, parancsokat semmikép sem adhatott. Ez utóbbinak hada a' németalföldi nagy sereg' kiküldött osztályának tartatott: így Wurmser hadmunkálatit nem annyira a' hozzá közelebbi porosz hadsereghez, mint a' távolabbi Coburg tábornagyéhoz alkalmaztatta, és attól is vette utasításait, a' mi természetesen kimondhatlan zavart okozott, 's a' francziák' mozgásait elősegítette. A' bécsi és berlini cabinet átlátván az előbbi hibát, megegyezett ugyan abban, hogy ezután egy közös munkálati terv szerint folytatandják a' háborút; de ezen terv is csak september' havában jutott a' hadsereghez, és olly alkotásu volt, hogy általa igen nehezen lehet kivánt sikert reményleni; mert ismét két különböző, egymástól nem függő hadvezér alatt állt az austriai és porosz hadsereg. Wurmser barátságos lábon a' braunschweigi fejedelemmel egyébképen sem volt; és így a' háborút ismét kiki a' maga saját meggyőződése és terve szerint folytatta. Ez egyenetlenség' következte az lón, hogy a' poroszok előb-

bi nyereségeiket minden csatázás nélkül elvesztették. Már csak e' viszonyból könnyen kiviláglik a' talány' megfejtése: mikép nyerhette a' köztársaság azt olly könnyen vissza, mit háromszori megveretés után elvesztett.

2. Németalföldön. Itt volt ugyan Coburg herczeg' személyében egy úgy nevezett fővezér; de a' sokféle hatalmasságok' seregeire nézve kormányozó befolyása sokfélekép korlátoztatott. A' hollandiak mindig csak olly hadmozgást sürgettek, melly által az egyesült tartományok földözve maradhassanak. Az angolokkal még gonoszabbul állt a' dolog, mert mikor valenciensi elfoglalása után Coburg készületet tőn kivívott nyereségeit folytatni, a' yorki herczeg nyíltan kimondotta, hogy őneki az angol kormánytól kemény parancsa lenne, Dünkirchen' meghódításához fogni. Bár milly balgatagság volt is e' vállalat, de a' fővezérnek, a' barátság' fentartása miatt, engedni kellett. És ez lett oka későbbi veszteségeknek.

3. Francziahon' déli határ-vonalán. Ha a' háborúnak tulajdonos célzatát tekintjük, úgy a' sardiniaiak' és spanyolok' hadseregeit egy illy közönyös szempontba kell hoznunk; mivel ezen hatalmasságok' egyike sem tehete egyedül valami elválasztó lépést; egyetértve pedig nyomos következményeket eszközöltek volna. Látszott ugyan eleinte köztük némi egyesség lenni, mivel a' kelet-pyrenaei sereg támadólag, a' nyugati pedig védelmileg kezde munkálni; a' vidék' minősége pedig illy tervhez hadmozgásaikat alkalmazni őket nem kényszerítheté: azért hihető, messzebb hatásu tervnek kellett a' megkezdett munkálatnak alapjául szolgálni, de az mindjárt első csirájában megsemmisült. Mi több, a' szerencse' egy rendkívüli kedvezése abban a' pillanatban adá át Toulont a' szövetségesek' hatalmába, midőn a' convent ellen fellázadt Lyon még igazán el sem volt zárva, és a' piemontiak készülőben voltak Sabaudiába nyomulni. Ezen kedvező viszonyok' rögtöni használata kiszámíthatlan sikert hajtott volna; de a' helyett, hogy minél előbb egy elég erős hadtestet küldenének Lyon' vidékére, a' várost megszállni szándékozó ellenséget féken tartani 's a' benn lázzangóknak segéd kezet nyújtani, előbb távolból — Piemont és Nápolyból — hívtak fegyveres népet, kik vagy meg sem indultak, vagy pedig, mint a' piemontiak, későn, 's

ezeket hg. Montferat' vezérlete alatt Tarantaise völgyében Kellermann a' francziákkal meglepte és széllyelverte. Lyon így saját védelmére hagyatva, bár a' derék Precy a' város ótalmazására sok szép czélszerű készületeket tett, bár hősileg harczoltak a' lakosok, és a' támadók' több rohanásait visszaverték, de a' szövetségesektől nem segítettvék, végre még is a' kormánypártiak' hatalmába esett. Később Toulont is, mellynek őrsege pedig majd 28 ezerre szaporodott, hiányosan rendezett védelem mellett, minekutána Lyon' bevételével e' nagyszerű körtáborlathoz — hol legelőbbszer látjuk Bonapartét mint pattantyús tisztet föllépni — komolyobban foghata a' convent; a' szövetségesek elvesztették. Lyon és Toulon, a' coalitio' hatalmában, kiszámíthatlan befolyást gyakorlott volna az egész hadmunkálatra, a' respublica' sorsának eldöntésére: de az egyetnemértés' sátána itt is mindent, mint Németalföldön, zavarba hozott, mellynek kártékony következménye a' szövetségesekre nézve el sem maradhatott.

Értekezésem hosszúra terjedne, ha a' franczia lázzadási báború' minden hadjáratit, minden ütközeteit birálat alá venném, 's mind azon hibákat, tévedéseket előszámlálnám, mellyek a' coalitio' seregeinek alkotásában történtek; a' szövetséges hadvezérek által elkövetett fonáságokat elősorozva. Ki mind ezt tudni 's érteni is kívánja: mikép folytatta a' coalitio különböző érdekekben majd felhevülő, majd elhűlt szorgalommal csatázásait? — tanulja az a' rajnamelléki és németalföldi 1794iki hadjáratot; nem különben szembeszökő példákat találhat 1799ben a' havasokon folyt háborúban, és ugyanez évben történt, Hollandot érdeklő angol-orosz vállalatban: az kétségkívül állításomat helybenhagyandja, hogy a' respublica nem annyira saját erejével, segédeszközeivel, nem hadvezéreinek túlnyomó ügyességeivel, nem fegyvereseinek bátrabb 's állandóbb hadi szellemével, nem összehalmozott physikai erejével (melly első pillanatra majdnem hihetetlen, hogy a' belső zavarok által is megrendült 26 millio lakost számláló ország, majd mindenkor nagyobb erőt fejtett ki fegyveresei' számában, mint az egyesült Austria, Porosz, Angol, Orosz, Spanyol, Olaszországok, Holland és a' Német birodalom); nem épen azon körülmény' következtében, hogy a' respublica minden elfoglalt tartománynyal saját erejét azon arányban szaporítani értette,

mennyiben a' szövetségesek minden hódításaik' biztosítására a' fegyveres sereg' harczoló számából őrségeket rendelni, és hátrahagyni kénytelenítettek — győzött, hanem győzelme a' szövetséges seregben létezett, azt vagy az át nem látott, orvosolni nem értett, vagy nem akart fonákságok segíték elő, és így ezek háríták el mindenkor a' köztársaságot fenyegető, tőle csak igen közel tátongó veszélyeket. Ezek adtak a' francia kormánynak alkalmat, átlátva a' szövetségesek' elkövetett hibáit, a' magáét megismerni, tévedéseiből kivetkezni és az ellenfél' elmulasztásait saját hasznára fordítani. Csak így képzelhetni: mikép' lehete annyi belsurlódások, véres, gyakran iszonyatos visszatorlások, külső ellenséges erők' daczára a' respublicának — legyőzött minden veszély után — új erővel, fiatalodó állhatatossággal olly hatalomra jutni, hogy ő szabhatott törvényeket Európának, ő rendíthete meg több százados alkotványi formákat; csak így lehet érteni: mikép' vert a' francia hadseregben a' hosszas harcztapasztalás olly hatalmas gyökereket, mellyek sarjadékin annyi világhírű hadvezér, annyi ügyes kormányfi, és egy Napoleon teremhetett.

II.

A' RÉGI MŰEMLÉKEK' BEFOLYÁSÁRÓL
AZ ÚJ MŰVÉSZETRE.

OLVASTA,

MIDŐN NYELVTUDOMÁNY-OSZTÁLYI RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOG-
LALTA

A' NAGY GYÜLÉSBN AUG.' 28. 1841.

PULSZKY FERENCZ.

A' jelen század vizsgálódásai és fölfedezései által az új kor' foglaltatásait a' régi művészet' körében annyira kiterjesztette, hogy ennek műemlékei nem többé mint a' mult nagyságnak elszakadott mesés töredékei, hanem egy nagyszerű életműves egészként jelennek meg előttünk, melly önmagát teljesen megfejtí 's megmagyarázza. Szorgalmas vizsgálódások azon fokra juttaták már a' régiségtudományt, hogy a' lehető legnevezeteseb fölfedezések sem hozhatnak a' régi művészet' történeteire váratlan világot, 's csak a' meglevő múkincsek' gazdagságát gyarapíthatják. 'S azért most volna idején visszatekinteni 's kérdezni: mi volt 's mi lehet a' régiség' műemlékeinek hatása az új kor' képző művészetére?

Függetlenül a' régi művészettől, 's vele csak eszméletlenül byzanci gyöke által kapcsolatban, fejlődött ki a' keresztény művészet, csendes, alig sejthető növekedéssel, a' középkor' századaiban; sőt a' régiség előtt ismeretlen világnézeten alapulva, az élettel szakadatlan összeköttetésben, a' tökélyhez is közeledett már, hasonló a' teljes bimbóhoz, mellynek felvirágozása biztosan jósoltatható; új élet virult és mozgott a' régiség bedőlt, elfeledett sírjai felett. Ekkor a' szépségérzelem, főleb-

resztelve ezen művészet által a' régiség' emlékei felé fordult, a' régi elfeledett romok felásattak, növekedő fellengéssel bámultattak a' régi remek művek, mellyek épen akkor feltört sírjaikból feltámadtak; azon zajos öröm, melly a' császáridőben első megjelenésüket üdvezlé, fogadá újra születésüket is; és a' belvederi Apoll 's Niobe-csoportozat, a' torso 's a' medicei Venus, Laocoon és a' farnesi Hercules ugyan azon érzelmeket gerjesztették újra, mellyeket egy ezredévvél elébb. — Auguszt' arany ideje látszott visszakerülni, mert a' sors' különös szeszélye nem a' legszebb görög időnek szigorú komoly alakzatjait, hanem pompás maradványokat fedeztetett föl, császári paloták', fürdők' és villák' díszteremeiből, mellyeket a' vakbuzgó barbár dühöngés megkimélt, míg a' komoly templomszobrokat feldönté, 's mellyek a' végződő XVdik és kezdődő XVIIdik század' szellemével közelebb rokonságban álltak, mint ezek. Gyönyörű időszak volt ez az emberi nem' történeteiben, Byzancz bevétele elszélesztette a' görög tudósokat egész Európába, kik vendégajándékkul a' régi írók' maradványait hozzák meg a' nyugotnak, hol a' nyomtatás, ezen akkor olly ifjonti találmány által a' tudósok' egyed-árújából hamar köz birtokká váltak. Vasco de Gama körüleveze Afrika' fokát, 's a' kettős India, a' csodák' régi hazája, bevonaték a' nyugot' történeteibe. A' merész Columbus felnyitá az Oczeán' zárait, 's a' régi messés Thule és Atlantis valóságba léptek át a' phantasia' birodalmából; az akkori nemzedék' látköre mintegy csuda által terjesztetett ki hatalmasan, 's vig életerős mozgalom szállta meg a' nemzeteket, hasonló ahhoz, melly által a' szerencsés persa háboru után a' szabad Göröghonban minden művészet mintegy a' diadal' dicsőítésére sejdítetlen szépségben felvirágzott. Ezen időpontra esik az említett, nagy hírű szobrok' fölfedeztetése, melly a' kedélyekre erősen hatott; ez volt azon meleg sugár, melly a' művészet' teljes bimbaját érte, hogy a' virág, kitörve védő burkából, alakjának azon gazdag szépségében, színeinek azon fénycsillogásában kifejlődjék, mellyet most is Leonardo', Raphael' és Michel Angelo', Tizian' és Correggio' műveiben csodálunk. A' szépség' cultusa uralkodott, szóban és színben, hangban és kőben alakultak gyönyörű költemények; a' szépség' szabad teremtmő szelleme hatotta át az egész életet. Ezen mozgalmat sietteték ugyan a' régiség' műalakzatjai, de nem teremték

elő, közel állott már a' művészet azon fő céljához, mellyhez századok alatt lassu biztos léptekkel közelített, 's az antik emlékek csak elszigetelve, kiragadtatva összeköttetésükből, 's csak félig értve nyultak be a' mesés ősidőkből az új korba, melly a' régítől különböző elvekre támaszkodva, szellemibb vallásnak hódolva, az elmúlt világművelődés' nagy-szerű eredményeit csodálni de nem felfogni képes vala. A' régi művek külső tökélye és szabadsága annyira meglepé, megvakítá a' művészeket, hogy megfeledkezve tulajdon álláspontjokról, mellyről magok is olly gyönyörűt alkottak, utánozni kezdték a' régieket, 's antikot iparkodtak teremteni, 's ideálokat 's canonokat képezni. 'S így megváltak az élettől 's nemzetiségtől, mellyből előbb műveik' életét merítették, 's mellyet most a' régi emlékek' studiumából kölcsönözgettek; mi csak megzavarásukra nem felvilágosításukra szolgált, mert azt senki sem fogta fel közülök, hogy a' régiek a' művészet' irigylett fénypolczát szintén csak az életnek felfogása által érték el, 's hogy újabb művektől eltéré-sük csak a' régi 's új élet közti különbség következése. Ők csak a' külső-ségeket, csak a' felületet tudták felfogni; a' meztelen alaknak tökéletes szépsége, antik szobroknál, ellenállhatatlan hatást gyakorlott a' kedélyekre, 's midőn a' művész ezen tökély felé iparkodott, nem is gyanítá, hogy ezt a' mozgalmas életnél kellessék keresni, mint a' régiek, mint később Rubens tette, 's művelődését inkább a' halálban kereste; boncz-tani studiumokban, mellyek szerint az emberi alak' szépségét számvi-szonyokkal akarta megállapítani; 's canont alkotni, hogy hozzá minden művek szabathassanak; 's ideálokat felállítani, összehasonlító pontokul műveihez; mint ha az emberi szépség' különbfélesége számok és vonalak által merítethetnék ki. Olly csábító volt pedig ezen nézet, hogy még a' kor' leghatalmasabb szellemei is ezen tévutat ki nem kerülhették; mint ezt Leonardo' és Dürer' arányossági munkáik, Michel Angelo' és Tizian' boncz-tani vizsgálódásaik bizonyítják. Ezeknél azonban olly hatalmas volt még a' belső élet, kebelükben az alakok' olly gazdag világa élt még, hogy azon életet, mellyet minden változásaiban felfogtak és éltek, kép-zelődést ölö, életfagyasztó studiumaikba is belé öntötték, úgy, hogy a' tévut nem is vétetett észre. De közvetlen tanítványaiknál már jelentke-zett a' félreértett régi műemlékek' veszedelmes befolyása; mert ezen mű-

vészek kitörtek a' régi mesterek' pályájából, elhagyták a' mozgékony életet, 's csak a' legtökéletesebb régi műveken csüggték, mellyeknek külsőségeit néha el is érték, míg a' bennök lengő szellemet, az életet, nem értették. Hatalmas lépésekkel közeledett a' művészet aljasodása, Olaszhonban mint Németországban, 's a' cis- és transalpinusok' kölcsönös viszonyhatása, melly az idővel mindig növekedett, mind kettejüknek veszedelmes volt.

Németországban ugyan, hol a' művészet függetlenül az olasztól, habár szintén a' byzanci alapon, szigorubban és komolyabban fejlett ki, 's hol Van Eyk János', Hemlink', Schorell', Schön', Dürer' és később az ifjabb Holbein' művei bátran kiállhatták a' versenyt az olaszok' fő remekekkel, a' régiszerű szigorúság épen a' régi emlékekkel ismeretlenség által tovább tartotta fenn magát, 's mélyebb felfogás szeretetteljes, lelkisméretes kivitel által még akkor is kitűnt, midőn az Alpeseiken túl a' művészet már silányult, sőt kézfogásai is feledségbe kezdtek jóni. Midőn pedig Italia' kincseinek és szépségének híre a' német művészeket erősebben magához kezdte vonni, ezek szintugy csodálták az olaszok' nagyobb művészeti szabadságát, a' felület' fényét, az antiktól kölcsönözött ideált, mint az olaszok a' német szorgalom által kifejtett tökéletesebb technicát 's a' legcsekélyebb részletekre is terjedő komoly figyelmet; de a' kölcsönös utánzás, mind a' két nemzet' művészeinél modoros mesterkedéssé vált. A' művészet' nemtője azonban mind a' kétónél még egyszer fölébredett, 's modor és felületesség ellen visszahatás támadott. Caravaggio 's a' Caraccik' iskolája még egyszer visszafordult a' természet, a' régi világ' emlékei, 's a' raphaeli kor' művei felé, de iparkodásaik a' hanyatlást csak rövid időre tarthatták fel, művészetök nem vala az élet' szabad leánya, műveikben hiányzott az ifjontiség, 's ők magok csak azon hatással voltak a' művészetre, mellyel az alexandriai iskola a' görög irodalomra, mert a' természetben csak mintaalakokat láttak, 's a' műemlékekben canonokat; a' régi idők remekei nem ébresztették, hanem korlátozták képzelődésüket, utánzók voltak ők, nem teremtk.

Másképen éledett fel a' művészet Németországban; a' Rajna mellett fellépett Rubens, 's nem ügyelve ideálra, boncztanra, 's megállapított

szabályokra, belenyúlt a' vig életbe, 's nem akart flamandok közt görög lenni, sem olasz, nem a' XVIIIdik században a' régibb középkor' ájtatos alázatát igényelni. Az életet pedig úgy fogta fel, a' mint az neki megjelent, egészségesen, érzékileg, mozgalmasan, néha aljasan, mindig nemzetileg, 's azért embereket festett, köpczös német alföldieket, nem ideálokat, kimeríthetlen gazdagságban tolúttak ki kebeléből az alakok a' vászonra, olly tarkák és életteljeseek, mint kora. Mint tökéletes nemzeti festész meglátogatta Olaszhont, 's ott élettellel és művészettel egyiránt foglalkodott, vigadott és szeretett, 's csodálta 's másolta Raphaelt 's az antikot, úgy a' mint ezeket látta, a' szellemet felfogva, nem a' vonalokhoz ragaszkodva.

Ugyan azon alapon, de különböző irányban, hatott Rembrandt, ezen hatalmas lángész, ki, a' nélkül hogy Olaszhont 's a' régi műemlékeket látta volna, a' természet 's a' világ' elevenítő hatásának mesteri felfogása által a' művészet' legmagosabb polczára emelkedett. Csak úgy festette ő is körözetét, mint az kebelében tükrözött, 's ha a' kép aljas volt is 's az idomok a' szépségtől eltérők, ha a' hollandi szatócs nem volt is görög athleta, még is annyi életet tudott ő beléje önteni, hogy művei az antik', az ideál' és idomnemesség' daczára is, minden egészséges kedélyt örvendeztetnek.

A' művészet' ezen utónyara soká nem tartott, 's míg a' régi műemlékek' tömege új meg új fölfedezések által napról napra növekedett, 's gipszlenyomatok által annyira sokszoroztatott, hogy Olaszhonból a' körülfekvő tartományokba is átömlött; azalatt a' művészet szemlátomást hanyatlott. Caracci' iskolájára a' műacademiák következtek, mellyek az antik 's raphaeli korhoz botorúl ragaszkodva, mindent, mi ezekkel össze nem hangzott, megvetve, 's az éltet figyelemre nem méltatva, a' hanyatlást még előmozdították a' helyett, hogy menedékhelyeivé alakultak volna a' művészeknek. Ez pedig épen Hollandban a' catholicus monarchiáktól környezett protestans köztársaságban, melly az európai társas élettől csaknem egészen el volt szigetelve, még legtovább tartotta fel magát, de itt is mindig aljasabb jelenetek' ábrázolására, táj-, állat-, végre virágfestésre ment át, alakoknál a' ruhakelme lett fő tárgygyá: hi-

szen a' művészekben nem volt többé elég élet, hogy nagyobbat alkos-
sanak.

A' műacademiák által a' francziák uralkodtak a' művészet felett, kik ezt szoros változatlan szabályokba akarták szorítani, mint nyelvöket, 's az által a' szellemet elölve, azt kézművességgé lealacsonyítani: azon francziák, kik minden többi népek közt legkevesebb teremtő szellemmel, leghidegebb képzelődéssel, legfelületesebb művészeti jellemmel bírnak; minek következménye az volt, hogy végre mesterkélt természetelleniség, jellem nélküli ideálok' hajhászása, és sima felületesség, technical nehézségek' meggyőztetése, és minden anyag' követeléseinek félreértése, egész Európában művészetnek tartatott.

Midőn egy század előtt azon új forrongás a' kedélyeket megszállta, melly az új kor' nagy találmányainak anyja, 's melly később a' forradalomban minden meglevőt talpköveiben megrázkodtata; akkor ezen mozgalom a' művészetre is kiterjedett, az emberek megismerték mély hanyatlását, 's megkisértették ujraszületését; e' mellett azonban szinte azon hibába estek, melly a' művészetet előbb is sírba dönté, mert ezt nem az élethől, hanem a' régi művészetből akarták feléleszteni. — Winckelmann volt azon férfi, ki a' köz figyelmet a' régiségre visszafordította, 's ezen befolyás alatt Mengs Raphaelt akarta Apellelssel műveibe egyesíteni, az élet elhanyagoltatott. Hasonló irányban akart Canova az új Rómában Praxitelessé, Thorwaldsen Phidiássá válni. Párisban David római polgárt játszott, a' németek pedig a' Raphael előtti iskolák' komoly ájtatosságával kaczerkoddak. Nemzetiségre 's életre senki nem ügyelt, 's azért minden királyi serkentések, minden műegyesületek, minden éjszaknémet műtudományosság mellett, a' művészet most sem tud az életre hatni, bútoraink, öltönyeink, szokásaink izlésnélküli természetlensége eltompítja az egészséges szépség-érzelmet, 's elvonva a' művészt a' szép élettől, holtan született ideálokra utalja.

Ehhez járulnak még az új kor' technical találmányai, mellyek a' művészek' beteg szeszélyeinek kedvezvén, őket kötéljáró mesterkedésre serkentik, az anyag' követeléseinek félreértésében megerősítik, 's felületes sokoldalúságra csábítják.

Valóban, ha a' régi műemlékek' ezen befolyását a' művészetre tapasztaljuk, akaratlanul is fellobban bennünk azon kétely: valljon nem lett volna-e jobb 's jótékonyabb a' művészetre nézve, ha a' régi emlékek' egész kincse ismeretlenül a' földben temetve marad. A' művészet nélküle is, és talán függetlenebbül fejlődött volna ki; mert az alakító ösztön, a' teremtmény erő, mely kebelünkben az istenivel kapcsolatban tart, az emberben el nem nyomható, 's hol egyszer létezik, többé el nem oltható; bizonyossága ennek az aegyptusi művészet, a' régi német, a' régi olasz, mely az örökké széphez szint olly közeljárt, mint a' görög; 's ha ezen nemzeti önállásu művészet fényével vakító idegen befolyás által kifejlődésében nem gátoltatik, akkor a' virágkor is tartósabb leendett, olyan mint Göröghon' és Róma' művészetéé.

Hogy' lehessen a' régi műemlékeket roszúl használni, ezt mutatják az újkori művészet' történetei, 's még is olly könnyű lett volna három évezred' tapasztalását jobban megérteni, 's jobban használni, mert a' régiek minden nemzet' és művészet' történetében nagyszerű előképeket 's nagyszerű intő példákat állítottak előnkbe. Nyomról nyomra követhetjük a' művészetet bölcsőjétől egész elaljasodásaig 's többszöri újra születésének lehetünk tanui, 's e' mellett mindig ugyan azon következményekre akadunk. Aegyptusban találkozunk a' művészettel legelőször 's feloldhatlan kapcsolatban látjuk ott a' vallással, 's a' nemzetiséggel. A' kebel' belső teremtmény ereje, mely az ember' magasabb származásának legbiztosabb tanúja, az istenséghez viszonyokban nyilatkozik legelőbb; hymnuszokban és cosmo- 's theogoniákban, épületekben és alakzatokban, az istenség' dicsőítésére, a' nemzeti jellem' sajátosságai szerint; ez a' művészet és vallás, az tudomány első közös kútfeje. — Ez pedig nem meggondolt terv szerinti munkálódás és hatás, ez önszéméletlen akaratlan nyilatkozása a' teremtmény erőnek, mely magas egyszerűséggel és tisztelettel az anyagot megtanulja birni, 's a' művészet' ezen szent eredete biztosítja azon ősi idők' alakzatjainak a' nagyszerűséget, minden tökéletlenségök mellett. Mert ezen első kezdetek minden durvaságuk' daczára anynyi bensőséget és érzelmet tanusítanak, mennyivel a' későbbi idők' külső tökélye fel nem ér, 's melyhez szint úgy visszatérni nem lehet, mint a' férfinak gyermek kora' gondatlan ártatlanságához.

Az isteninek ezen tisztelete azonban a' művészet' szükséges jótékony bilincsevő vált, szent aggály tiltotta az imádott istenalak változtatását; így keletkezett a' műtípus 's a' művészet csak ennek korlátai közt csirázhatott fel, 's csak az általvett 's híven megőrzött idomokat fejthette ki. De épen ez köti őt honi földjéhez, mellyből felvirult 's növekedése épen azért nemzeti maradott, más nemzetek' befolyásának mellőztével. A' szigorú komolyság, mellyel az egypti a' világot tekinté, 's valóságban mint társas életben olly határozott szabályai, nem engedték, hogy a' művészet a' típus' bilincseit lerázza, 's azért szabadabban csak mellékességekben lépett fel, különösen állatok' alakításában, melly olly tökéletes és jellemző, hogy szigorú komolysága még a' legmozgékonyabb görög alakzatok mellé is állítva az összehasonlítást kiállja, mert az épen a' nemzeti művészet' diadalma, hogy legfényesebb virága, bár melly nemzetnél vette légyen eredetét, az örök szépség' eszméjéhez mindenütt egyformán közelít.

Egyptből vette által Göröghon művészetének csiráit, 's hiában állítják azt némelly tudósok, hogy míg görög vallás, tudomány és törvényhozás Egyptbe visszavezet, míg későbbi időkben is Pythagorasz és Solon, Herodot és Plato a' Nil'partjaihoz a' bölcsesség régi honába utaztak, hogy tudományait hazájokba átültessék, addig a' Nilföld' műemlékei a' vizsgálódók' szemeit kikerülték; — 's hogy a' művészet olly nemzetnél, mellynél minden idegen eredetre mutat, önállólag fejlődött volna ki. Újabb időkben felfedezett régi görög műemlékek azonban, mellyekben az egypti típus nem tagadtatható, ezen kapcsolatot világosan bebizonyítják.

A' görögök' szabadabb, mozgékonyabb szelleménél az egypti típus' szigorúsága meglágyult, mozgalom oldta meg a' Nilföld' bilincseit, a' régiség' képes beszéde szerint Daedalus' szobrait meg kellett lánczolni, hogy el ne szökjenek. De szabadabb kifejlés mellett is szigorú maradott még a' művészet, görög típus uralkodott felette, a' mozgalom még ki nem terjedett az arczkifejezésre, honnét a' szenvedély még ki volt zárva; a' művészet megtartotta a' szorgalmasan elrendezett mellékességekben, 's a' szabályszerű nehéz redőzetben a' régiszerűnek tiszteletes bélyegét, midőn a' testet már feltűnő természetigazság 's az élet-

nek hív felfogása jellemezték. — Még a' typusz' uralkodása alatt képeztetett ki a' szükséges 's a' jellemzetes, míg reá egy új időszak következett, melyben a' szép lett a' művészet' fő elve. Nemzetiségében és szabadságában megtámadtatva, Göröghon megnyeré az örökké nevezetes csatákat Marathon' terén, Salamis' öblében, Plataea' dombjain; az alig remélt diadal mintegy csuda által kifejté a' nép' egész szellemi erejét, 's nemes verseny nyílt a' megmentett haza' dicsőítésére. Herodot' örömjongó nép előtt felolvassa a' világ' történeteit Olympiában, Aeschylus költi tragoediáit, Phidias parthenonját, 's olympi Zeuszét, a' typusz' bilincsei lehullanak műveiről, 's alig emlékeztet reájok egyéb, mint az arcnak szenvedély nélküli méltósága, a' jellemzetes hárántékos vonal a' homlok' kezdetétől az orr' éléig, 's az istenképek' méltóságosabb nyugalma. Olly tarka ifjontiságban, mint tavaszban az ezerszínű virágok, ha a' nap' sugarai a' hóleplet elolvasztják, keletkeztek a' művészek' műhelyeiből azon remek művek, melyeket nem a' gazdagok' szeszélye rendelt meg, hogy az érzékiséget csiklandozzák, 's a' hiúságnak hízelegjenek. Benső kényszerűség készítette a' művészeket, hogy ezeket alkossák, 's a' teremtmény erőnek kitörése; 's céljuk el volt érve, ha a' nép műveiknek örült, ha a' templomokat, gyűléspiacczokat díszesíték, ha nem a' művészt, hanem hazáját dicsőítették. A' nemzetiség' teljes érzetéből fejlett ki ezen dicső virágkor.

'S ismét más időszak következett; a' peloponesi háború felszabadította a' szenvedélyeket, az életből is kiköltözött a' régibb szigorúság; szélesebben és gazdagabban, habár a' phidiaszi nagyszerű szépség' kárával fejlett ki a' görög művészet. Phigalia' templomának párkányain a' mozgalom már modorral határos, Praxiteles és Scopas' műveiből eltűnik a' nagyszerű méltóság, — helyébe lép az érzéki szépségérzelem, 's a' szenvedélyek' mesteri felfogása. — A' szent háborúk a' delphi templom' felhalmozott érczkincseit terjeszték az egész nemzet közé, 's mindenki, kinek kezébe kerültek, művész kéz által nemesíteté ezeket éldeletére; a' művészet folyvást behatott az életbe, melyből eredett, 's öltönyök és házbutorok, szokások és az egész társas élet összehangzásban voltak egymással. 'S ime feltűnt nagy Sándor, 's a' görögök új irányt nyertek általa. A' régi alkotmányok, határok 's elkülönzések megszűntek, a'

közegyenlőségéből csak egyedek tudtak felemelkedni, új heroszok, nem mint előbb egész városok 's álladalmak. — A' művészet a' nemzeti élet ezen új folyamát is követte: az egyediség fogaték fel határozottabban, Lysipp és társai a' nemesített arczképnek mesterei; 's míg előbb inkább az általános szép emeltetett ki: úgy most az egyediség' jellemeztetése, valamint a' hírnév is, melly előbb a' néptömegé volt, most egyes nevek' osztályrészévé lett. A' vizsgálódó' szeme azonban már ezen időszakban megismerheti a' hanyatlás' első jeleit, midőn Lysipp' öcsce a' nagyobb hasonlatosság' elérésére az élő arcot gypsze lenyomta, feledvén, hogy az által a' mű a' legszükségesebbet, az éltet elveszti. — Nagy Sándor' követői közül a' művészetre nézve leginkább a' Ptolemaeusok lettek nevezetesekké, kik Alexandriában görög művészekről, költőktől 's philosophoktól köröztetve, a' görög istenségek' innepeit soha nem látott művészi pompával ülven, 's Thébében az egyipti művészet', vallás' és szokások' szigorú szabályainak hódolva, különös kettős életet éltek, félgörögök, félegyiptiek. Egyipt' magas komolysága pedig nem maradt befolyás nélkül az alexandriai udvar' görög művészeire, 's azon vésett drága kövek, mellyek nemes szépségök, benső érzelmök, 's az anyagnak bölcs használata által a' bécsi, párisi, nápolyi és pétervári régiségtárak' fő diszeiké lettek, ezen fejedelmek' művészi pompaszeretetének, 's művészeik' izlésének örök emlékei maradnak. Károsabb volt a' görögök' visszahatása az egyipti művészekre, a' szabadság és mozgékonyság, melly azoknak műveiben élt, ezeknek borús komolyságától messzebb eltért, 's midőn ők az idegen alakzatok' szépségét elismerték, egyipti pályájokon megtántorodtak, mellyről őket egészen elzárni vallásos aggály 's az ókor' emlékeinek nagyszerűsége tiltott; 's így a' művészet folytonos ingadozásban nemzeti 's idegen közt, hanyatlott.

A' görögök még szigorúbb idejökben az etrurokkal jöttek kereskedési kapcsolatba; Siciliát pedig és Alsó-Olaszországot gyarmatokkal népesítették; hol nagy Göröghon, Graecia magna hasonló viszonyok alatt mint az anyaország felvirágzott. 'S az anyaországból áthozott művészet, a' buja égalj alatt gazdag köztársaságokban és hatalmas királyok' udvaránál a' pompás, díszes és választékos felé fordult, a' mint ezt a' sici-liai és nagygörög pénzbélyegeken látjuk. Etruriában ellenben a' görög

művészet egy itlan nemzethez jött, komoly gyakorlati hajlamokkal, kevés képzelődéssel és csekélyebb teremtő erővel. 'S így a' művészet is, melly Göröghonban a' közéletet dicsőíté, itt inkább a' házi élet' szűkebb körébe vonatott, 's kézművességgé lőn, melly kifejlett technikai tökélyel 's végzettséggel ékszereket gyártott, butorokat, 's kisebb istenképeket a' házi oltár' díszítésére. — Mind ez azonban nem tarthatott soká, mert a' rómaiak' győzelmei ismét új időszakot idéztek elő, midőn ezen képzeletszegény, rideg, önző vallásu katonanemzet egymás után Etruriát 's az egész olasz félszigetet, Siciliát és Göröghont 's Egyiptet meghódítá, 's a' legszebb műemlékeket Romába, a' gazdagság' és birodalom' középpontjába vitte, hová a' művészek is összezsúfultak, és hol a' mindig választékosabb görög művészet mellett, millyet Laocoon' 's Apolló' szobrai tanúsítanak, egy sajátzerű irány is kifejlett, az egyediséget még élesebben felfogó mint a' lysippi kor. — Itt kezdődik az arczkép' valódi időszaka, mellyet Egyiptben a' típusz teljes kifejlésében gátolt; Göröghonban még Sándor' idejében is a' típusz' maradványa, a' szabályszerű ideál elnyomott. A' rómainak képzelődése nem volt fellengő 's teremtő, 's így művészete is korlátozott volt, 's csak a' természetet fogta fel egész közönségességében, de élénken 's nemzetileg, a' mint ezt Tarján' diadaloszlopán látjuk. —

Adorján császár, ki nagy világutazásánál a' művészetre 's ennek régi kifejlődésére különös figyelemmel volt, 's minden változásait ismerte, maga is műkedvelő, azt hitte, hogy a' művészetet utánzások által felelevenítheti, visszatérte után tehát Tibur mellett azon villavárost építette, mellyben minden nemzet' és kor' műizlését lemásoltatta, 's a' művészekkel hol egyipti, 'hol régi görög izlésben dolgoztatott. De mind ez siker nélküli kísérlet vala, a' művészet a' császári izlés' rabja maradt, nem a' teremtő erő' szabad kitörése, 's magasabbra többé nem emelkedett; a' császár' udvarában, hol szintúgy új Phidias, Praxiteles, vagy Lysipp nem találkozott, mint az új Periclesek, Platok, 's Demosthenesek is elmaradtak. Vajha ezen példa időnk' Adorjánaira is hatna.

A' császár' halálával a' művészek még hamisabb befolyásnak engedtek, midőn a' művészetit a' mesterséggel akarták pótolni, 's le-

győzött külső nehézségekkel bámulatot gerjeszteni. A' megtántorítatott régi vallás, a' nemzetek' surlódásában mindinkább enyésző nemzetiség, senkit többé fel nem hevítének, 's így elillant a' művészetből is a' szellem; sőt végre még a' szépségérzelem is elenyészett, 's a' régi biztos technica megszűnt azon kísérletek által, mellyekkel a' különböző anyagok természetök ellen, műemlékekre használtattak.

A' művészethistoria ezen időszakban olly intő példát képez, melly világosan megmutatja, hogy, ha a' benső élet elhal, ha meggyőződés többé a' keblet nem hevíti, 's ha az idegenek' utánzásában a' nemzetiség vesz, akkor minden művészet is enyészik.

Ezen állapotban találta a' keresztény vallás a' művészetet, midőn erősebben kiterjedve az egész római birodalomban új élet' alapjává vált. Az eszmék ezen új forrongása asceti alakjában ragadta meg a' művészetet is, mellynek fő elvéül a' jelentékeny emeltetett, a' szép helyett a' jelképeség lépett előtérbe, az antik' meztelensége, az érzéki szenvedélyesség, a' víg mozgalom, az új sötét bűnbánatos világnézettel homlok egyenest ellenkeztek, 's az önmagát kinzó nép' vakbuzgósága felzudult a' művészet ellen; egy hatalmas valláspártnak jel-szava a' *képostrom* volt; 's végre, midőn a' pártok egyesültek, a' plastica, mellyhez épen a' görögnek van legtöbb hajlama, a' keleti egyházban a' keresztény művészetből kizáratott; az üldözött művészek pedig elhagyták hazájokat 's a' Rajnához 's Olaszországba menekedtek, magokkal hozván az új művészet' csiráit; — mert a' byzanci művészet, a' birodalom' hanyatlása mellett is magasra emelkedett, és vallásos meggyőződés összehangzásban volt a' nemzetiséggel. Néhány eddigelé nem eléggé méltánylott műemlék, millyen a' klosterneuburgi oltár, ezen virágzásnak tanúi, mellyben a' részletekre is kiterjedő szorgalom, 's mély érzelem, az alakok' minden megkövesedett szárazsága mellett is a' régi német és olasz iskolák' műveivel kiállják az összehasonlítást.

Fénypontját azonban a' keresztény művészet csak Némethonban érte el, hol a' keresztény vallás is legmélyebben fogatott fel; csak itt fejlődhetett ki azon önálló átszellemesített művészet, mellyben leginkább a' jelentékenységi uralkodott, 's egyenes ellentétben a' régi művek' arczainak hideg nyugalmával, a' meztelen testek' tükélyével, az

arczkifejezés lett a' fő tárgy, míg a' nehéz redőzetű öltönyökbe burkolt test, mint a' bűn' lakja, elhanyagoltatott. Akkor emelte a' keresztény vallás azon óriási, gyönyörű székes egyházakat, melyeknek meseteri alig ismertetnek, mert ők is mint a' görögök legszebb idejökben, nem hírnevet, hanem vallásuk' dicsőítését keresték. Azért találunk itt olly szeretetteljes szorgalmat, melly a' legcsekélyebb részletre kiterjed, melly a' szobrot is gyakran csak diszítvénynek tekintí, 's azért néha olly magasságra helyezi, hol végzettsége a' szemet nem is örvendeztetí; azért akadunk olly nagyszerű művészi felfogásra, melly a' képekkel diszló oltárt, a' ragyogó ablakfestést, az oszlopszat' változó fejeit nem önálló műveknek, hanem egy nagyszerű egész' összehangzó részeinek tekintí. Innét ered azon műalakok' utánozhatatlan bensősége, melly az akkori szerény erkölcsökkel, 's a' szoros elégült élettel összehangzásban volt, míg azt túlfinomított korunk sikeretlenül akarja utánozni, mellyben a' mindent áthevítő, mindent felemelő általános meggyőződés' hija az egész éltet megfagygyasztja. — Az olaszoknál is hasonló volt a' keresztény művészet' kifejlődése, csak festészeti irány által a' plasticai németektől némileg eltérő. Midőn azonban a' hitszakadás a' kételyt felszabadította 's új különböző világnézetet előidézett, 's az épen akkor felfedezett 's roszul értett régi műemlékek a' megtántorodott művészetet tévutakra csábíták, akkor a' középkori keresztény művészet' illatozó virága elhervadt.

Ha most a' nemlegesről igenlegesre áttérve azt kérdik, mellyik tehát a' valódi út a' művészet' felelevenítésére, akkor meg kell vallanunk, hogy a' műacademiákat mostani elrendezésöknél nem tartjuk a' cél' elérésére czélszerű eszközöknek.

A' mostani szerkezetnél ide jár az ifju 's mindennap néhány órákig elébb az emberi testnek egyes részeit másolja előrajzok szerint, hogy így az összehangzásnak, az egésznek érzelmét, mindjárt kezdetben eltompítsa, később a' testarányokat, boncztant és művészeti elrendezést tanulja elméletileg, végre az olajfestés' technikai részébe avattatik be; — 's ha a' serdülő művész azután néhány képet óraszámra fogadott minták szerint festett, akkor elkényeztetett képzelődéssel, tökéletlen technicával, csekély történeti tudománynyal Olaszthonba utaz,

hogy ott művészi nevelését végezze. Alig ismerve azon város' műkin-
cseit, mellyben tanuló éveit töltötte, Romába érkezik meg, 's megle-
petve 's elvakítva Raphael' és kortársainak szép tökélyétől, a' régi mű-
emlékek' nagyszerűségétől, mellyeknek művészettörténeti elhelyezését
nem ismeri, tulajdon ürességét és kicsinyességét annál inkább érzi,
minél szentebb előtte a' művészet; ecset és véső kiesnek bátortalan ke-
zeiből, 's ő ábrándozva andalog az ókor romjai közt, míg a' mozgal-
mas olasz élet 's a' művészek' korlátlan víg zajongása álmaiból fel nem
költik. Távolság a' társas élet' minden korlátaival, genialis függetlenségben
éli ott napjait; rajzolja Apollót, lemásolja a' transfigurációt utazó ango-
lok' számára, lefesti a' leghíresebb mintaszépségeket és tájakat, vitázik
éjszak-német tudósokkal a' művészet' elve, a' szépnak fogalma felett;
's harmadévre visszatér hazájába, megtelt tárczájával, mellyből egész
életében mint a' költészet' apadatlan forrásából meríteni szándéka. Ha
azonban néhány évek múlva ezen rajzaiból is kifogy, akkor panaszkod-
dik a' cisalpin hideg itlan élet ellen, tompa képzelődése minta nélkül
teremteni mit sem képes, compositióit számtalan rézmetszetekből szedi
össze, kézművességgé válik nála a' művészet. 'S ha aztán történetből
képtárba betekint, 's maga előtt látja a' régi művészek' remekjeit, ak-
kor érezni kezdi azon kint, melly a' korán' tanja szerint a' rossz mű-
vészeket az örök ítéltnél várja, midőn minden alakzatok, mellyeket
éltében képzett, előtte megjelennek, 's azon lelket követelik tőle, mely-
lyet nekik adni képes nem volt.

Nézetem szerint más út vezetne czélszerűbben a' művészet' tö-
kélyéhez, — a' tanulóknak mesterhezi viszonyában kellene megkezdé-
nie a' művészi pályát, azon viszonyban, mellyben ezt a' régiség' meste-
rei megkezdték, hogy a' fiu megtanulhassa azon kézfogásokat, mellyek-
hez a' férfi' gyakorlatlan keze nehezebben szokik; nem egyes test-
részeket kellene rajzolnia, hanem egész alakokat; — erre vezet maga
a' természet, ezt teszi a' műveletlen vad, ezt a' gyermek, 's így a' kéz
nagyobb gyakorlottsága az egésznek a' harmoniának érzetével egyaránt
növekednék. — Az életre kell azután a' serdülő művészt figyelmeztetni,
hogy hozzászokják változó jelenéseit élénken felfogni, hogy képzelődé-
se holt ideálok által meg ne kövesedjék, életnélküli mintarajzok által

el ne puhuljon. Csak folytonos összeköttetés a' nemzeti élettel teremthet életet, 's a' művész, ki a' mostani világban semmi szépet feltalálni nem képes, ki mindig a' régi világba, a' középkorba, a' délszaki ég alj alá visszakivánczik, az csak holt alakzatokat képezhet, a' mint ezt művészeink teszik, kik minden műegyesületek, nemzeti 's királyi serkentések és gyámolítások mellett is az életre még annyi befolyással sincsenek, mint egy párisi divatárusnő vagy egy londoni szabó. Mert minden elhíresedett művek mellett az izlésnélküliség öltönyeinkben, butorainkban, szokásainkban szintugy napi renden van, mint egy század előtt a' híres parókakorban.

Azonban szándékomban nincs a' műacademiákat szerfelettieknek állítani, sőt épen célirányosabb elrendezésükben látom a' művész' kifejlődésének leghatalmasabb eszközeit. Mert midőn az ifju, mestere' műhelyében, a' művészet' technicájával megbarátkozik, midőn hozzászokik műveinek tárgyát az őt köröző életben feltalálni, akkor a' múltat szintén el nem hanyagolhatja; meg kell neki ismerkednie a' művészet' különböző időszakaival; látnia az utat, mellyen haladott; figyelnie nemcsak kifejlett virágára, de szerény bimbójára, igénytelen csirájára is; ismernie minden nemzetek' műgyakorlatát, hogy lássa, miképen a' művészet' legmagasabb polczán mindenütt egy, miképen ezen egység csak nemzeti különbség' eredménye, — hogy e' szerint a' régi műemlékeket ne szolgálilag másolja, hanem ösztönül használja hasonló nemzeti úton hasonló nagyszerűnek alkotására, a' nélkül hogy idegen sajátságokba beleszokva, egyediségét elveszítse, 's belső megszakadozottsága és félszegsége által életben és műveiben üldöztessék. Mert korunk nem többé azon régi naiv idő, mellyben az öntudatlan szerénység, lángesze által, még a' legmagasabbat is elérhette; a' múltnak századai általunk többé ki nem törültethetnek a' történetekből, — bennök gyökerezünk mi is, sem a' világra' mutatója önkényesen vissza nem taszítathatik, — korunkban csak *világeszmélet* vezethet oda, hová a' régiek nagyszerű ifjontiségük által eljutottak. Csak ha a' történetek' egész sorát felfogjuk, csak akkor emelkedhetik képzelődésünk még egyszer a' művészet' derült magasságára. Ez pedig csak műacademiák által eszközölthető, mellyek az országlás' bőkezűsége által e' célnak könnyebben megfele-

hetnek, mint magányszemélyek' egyes gyűjteményei. — Műacademiák, mondom, nem pusztá museumok, hol pompás diszdarabok tekintet nélkül kölcsönös viszonyaikra felállítatnak; műacademiák, melyekben a' pompás márvány', a' becses ércz' helyét a' szerény gipsz pótolja, melyeknek célját, a' művészeti időszakok' jellemeztetését egy vésett kő, egy üvegnyomat, egy érczsobrocska szintugy eszközli, mint a' coloss, melyek az egykorú réznyomatban vagy kézrajzban a' művész' sajátágát szintugy mint a' képben, becsülni tanítják, melyek szóval, a' művészet' utját harmincz századon át figyelmesen kísérik. Ilyen műintézetek, 's olly férfiak' kormánya alatt, kik az egyes nemzetek és idők' összes műgyakorlatát ugy állítják előnkbe, mint egy egésznek, — a' világművészetnek részeit, kik a' műgyakorlót szintugy a' nemzetek és idők' közös érintő pontjaira a' legnagyobb tökélyben figyelmeztetik, mint a' különböző mindig nemzeti indulópontokra, melyek által a' tökély feltételeztetik; — bizonyára hatalmasabbb befolyással volnának a' művészet' kifejlődésére, mint minden műegyesületek, 's némelly fejdelmek' királyi nagy lelkűsége.

Ha a' művész illy formán mesterének műhelyében a' művészet technicájával megismerkedett, ha hozzászokott a' körülte tolongó életből meríteni, ha kifejlődött a' régi idők' előképei által, akkor meglátogathatja azután Olaszhont, 's Európa' fővárosait, mint mívelt férfi, ki a' művészet' remekjei által többé nem fog megvakítatni, vagy tévutakra vezettetni; csak akkor fog ő, nemzetiségéről le nem mondvá, nemzetére szintugy hatni, mint a' középkori, mint az óvilági művészek hatottak; akkor nem lesz többé sopánkodó ábrándos, kinek holt alakzatjai megszakadozott kedélyének tanúi; akkor nem fogja a' túlmívelt osztályok' tapsait vadászni, hanem mint Raphael mint Rubens mint Rembrandt nemzetének embere lesz, kinek műveiben hazája látandja magát dicsőítve, 's kinek alakzatjai még késő századokban az utókor' szíveit fogják örvendeztetni.

Csak akkor, ha illy világeszmélet él benne, csak akkor remélheti a' művész, hogy a' világra hatand; csak ha lelke azon *világtükörre* válik, melyet a' kelet' regéje szerint József bírt és Salamon, Dsem-sid és Iskander a' kettős szarvú, melyben az egész világot megláthat-

ja, a' köveket és növényeket, a' tengert és a' szárazat, a' földnek és a' testek' alkotmányát; csak akkor alkothat ő eleven műalakzatokat, melyek századok után is korának, hazájának, egyediségének dicsőítő emlékei maradnak.

III.

AZ ÉSZ ÉS PHILOSOPHIA' FÖLSÉGÉRŐL.

OLVASTA,

MIDŐN PHILOSOPHIAI-OSZTÁLYI RENDESTAGI SZÉKÉT
ELFOGLALTA

A' NAGY GYŰLÉSBN, AUG.' 30. 1841.

HETÉNYI JÁNOS.

*Σεμνη ἡ ἀρμονία, καὶ Θεὸν ἴε, καὶ μέγα.**Plut. de musica.*

Úgy vélem, senki sem kételkedik közölünk ezen nagy igazságról, hogy honunknak az ediginél fensőbb műveltségre, és magasb jólétre van szüksége. Mi magyarok eddigelé ezen finom Európában ázsiailag éltünk. Elődink dicsően megfeleltek azon kívátnak, melyet igényle az akkori harczszomjas kor' vad szelleme. Nemzeti életünk ifjui hős kora fénynyel, és érdemlett babérral folyt le; mert azon korban, mellyben a' testi erőszuly dönté el mindent, a' magyar nevet rettegte Európa, rettegték az európai műveltség' ellenségei.

Ámde, mihelyt a' kor' szelleme szelidült, mihelyt amaz isteni szikrának, az észnek, és tudománynak túlnyomatot szerzett, és biztosított a' béke'szelíd olajága, mihelyt legyőzettek a' műveltség' és magasb jóllét' ellenei, azonnal a' germanféle népek kezdettek emelkedni; ezeknek kebléből származott fejdelmek foglalák el Európa' majd minden trónjait; ezeknek érzelmi sulya uralkodik a' régi, és új világban, vagyis földünknek mind a' két féltekéjén; ezektől jön ki majd minden tudomány, és társas életet szépítő termékeny eszme. Tegyük most kissé

félre nemzeti érzelmünket, és valljuk meg őszintén azt, mit, ha méltányosak akarunk lenni, tagadnunk nem lehet.

Most már, ha kérjük: honnan ezen értelmi sulya, és tudományos túlnyomata a' germanféle nemzeteknek, kiket még Tacitus úgy fest le, mint a' kik a' betűket nem ismerik, és sem olvasni, sem írni nem tudnak *); ha kérjük: honnan ezen hatalmi fönnség, melly trónt vítt ki magának a' világ' öt részeiben, melly ura a' tengernek, és tetőpontja a' nemzeti műveltségnek? Angolhont illetőleg lord Russel **) mély belátással ezt az angol észnek, és jellemnek tulajdonítja, melly hidegvérű, és a' kedély' szeszélyeinek behatást nem könnyen engedő. Más nemzeteknél alig szemlélhető az észnek és philosophiának illy fölsége. Ségur azt mondja a' francziákról: „Senki sem tagadja nálok az elvek' igazságát: de mégis senki sem követi azokat.“ ***)

Rochefoucauld pedig állítja, mikép: „Az ész mindig bábjátéka a' szívnek.“ ****) Már pedig a' melly egyednél, és nemzetnél a' kedély, és az érzelem uralkodik az észen, a' philosophia pedig kiskorúságban tartatva, szolgaleányi kötelességeket teljesít, ott sem ész, sem élettudomány érdemlett trónján nem ülhet; következésképp a' nemzetnek fensőbb műveltséget, és magasb jólétet egyik sem eszközölhet.

Illy szempontból tekintem én, tekintetes Társaság! az ésszt, és ennek élő műszerét, a' philosophiát; [lehet ezen nézetet ostromlani; ostromlották is sokan: jelesen a' múlt században még Sabatier így szónoklott: „Az a' legjobb polgár, kinél a' szellem' leglényegesebb része, az ész hiányzik; a' vak biztosabban czélt ér a' vezető' segélyével, mint a' látó saját ép szeme által.“ Nem említem most, miként gyanúsítgáták nem régen is saját honunkban az ésszt és philosophiát. Nagy és szorongató szükség van tehát nálunk arra, hogy *szóljunk az ész és philosophia' fölségéről*, előadván az *első fejezetben azt*: mik jogosítják a' teljes korúságra jutott ésszt és élettant arra, hogy az első ugyan törvényt szabjon, és trónon üljön az életben, a' másik pedig a' tudományokban?

*) *Germania* C. 19. *Literarum secreta viri pariter ac foeminae ignorant.*

**) Az angol polgári alkat- és kormányról írt munkájának XXIX-dik fejezetében.

***) *Aucun ne nie la verité des principes: personne ne les suit.*

****) *L'esprit est toujours la dupe du coeur.*

A' *második fejezetben* fölvilágítjuk azt: miért igazítatik vissza még a' legmíveltebb népeknél is gyakran a' philosophia ezen trónkövetelésétől? Végre a' *harmadik fejezetben* nyilvánítsuk: minő mód, és rendszer által lehet az élettudománynak honunkban beútat szerezni, és ezt önállásra emelni?

Nagy és nemzeti életünkbe, tudományosságunkba és irodalmunkba mélyen bevágó kérdések, és úgy hiszem, méltók arra, hogy a' tekintetes Társaság' figyelmét, melyet tisztelettel kikérni bátor vagyok, a' legnagyobb mértékben megérdemeljék.

I.

Magna, et generosa res est animus humanus: nullos sibi poni, nisi communes et cum Deo terminos patitur. — *Seneca epist. CII.*

Mi az első tárgyat, t. i. a' kiskorúságból kiszabadult ész' és philosophia' fölségét illeti, elismerék ezt eleitől fogva minden nagy emberek, és világbirodalomra jutott dicső nemzetek. Az ó korban már Plato *) ezt óhajtá: „Vajha bölcssek ülnének mindenkor a' világ' trónján, vagy pedig azok, kik uralkodnak, mindannyian bölcselkednének.“ A' középkorban a' szerencsétlen szerelméről ismeretes Abelard hitte, és vallotta az észfölséget; mit tanusított azzal, hogy, midőn azon nagyszámú ifjuság előtt, melly Párist odahagyva, őt úgy követte Melünbe mint követi raj az anyaméhet, tanítna olyanokat, miket más theologok nem tudának az egyházi atyák' tanítmányaival öszhangba hozni, és ezt Abelarddal tudták, ez bízva az észfölségben, csak ezzel felelt nekik: Etsi omnes patres sic; at ego sic. Nemzetünk' dicsősége I. Mátyás, Galeotti szerint, szint olly hév tisztelője volt az élettudománynak, mint II. József császár, a' ki így írt egykor Herzan bíbornoknak Romába: „Mióta a' világ' legelső koronáját viselem, a' philosophiát tevém cselekvényeim' legelső sinórmértékévé.“ **)

*) De republica. L. V.

**) Ungedruckte Briefe des Kaisers Josephs II. Paris, 1822.

De így ítéltek az észről, és philosophiáról a' legnagyobb szellemű nemzetek is. Laërtai Diogenes tanusítja, miként a' bölcseléskedvelő görögök Platónak oltárt szenteltek, és ünnepeket rendeltek, miket nagy pontossággal meg is ülének *). A' rómaiak kiűzők ugyan a' hamis bölcselőket, vagy sophistákat Romából, kik ha egyik nap valamit vitattak, másnap annak ellenkezőjét védelmezték; de az ép, 's józan észnek náluk is volt temploma, és ezen istenné, mens bona név alatt, mint Livius írja, sokaktól tisztelteték. Az arabok, bár kötve voltak a' korán által, mégis tartózkodtak ellenmondani Aristotelesnek, kit ezek a' világ' pohárnokának szoktak nevezni **). Az ujabbkori nagy nemzeteket megsérténém, ha rólok tanusítám, hogy az ész és philosophia' fölségének mindenkor hódoltak.

Ha már vizsgáljuk, minő alapon nyugszik az észfölség, és minő jogcíme van az élettudomány' suprematiájának? Mi az elsőt illeti: bizonyos, hogy mi az észnél fölségesebbet nem ismerünk; innen van az, hogy mind a' kijelentés, mind a' görög bölcsesség a' fő lényt, vagy istent ész' képében állítja előnkbe. *Πνευμα Θεος*, így szól a' názáreti bölcs; Anaxagoras pedig azzal szerze magának örök hirt, hogy az istent *υς*-nak vagy észnek lenni nyilvánítá. Még az epicureus Plinius is illy méltólag nyilatkozik az észről, és az istenről: *Effigiem Dei formamque quaerere imbecillitatis humanae reor. Quisquis est Deus, — — totus est sensus, totus visus, totus auditus, totus animae, totus animi, totus sui ***).* Úgy van: az isteni tökélyekkel egyező analogont találjuk fel a' harmonice, vagy egyezményileg kifejlett észben. Mikép az isteni észnek egyetemesnek, és általányosnak kell lenni, mik közül első jelenti annak kiható, a' másik pedig annak beható erejét: épen ilyen catholicismusa, és általánya van a' teljeskorúságra jutott emberésznek is, mit következő védokokkal, és adatokkal tanusítunk.

Elterjedt az egész emberi nem között a' nyelv, és a' beszéd, melly olyan viszonyban van az észszel, mint a' patak a' forrással. Innen a' görögök az észet, és a' nyelvet ugyanazon *λογος* szóval nevezik, an-

*) Diog. Laert. L. III. Segm. 2.

**) Bayle: Dict. h. et crit. Art. *Aristot.*

***) Hist. Nat. Lib. II. C. V.

nak bizonyosságára, hogy a' nyelv az észnek jelképe. A' különféle hangzatú, bőségű és műveltségű nyelvek' benső oeconomiája között pedig olly szoros rokonság uralkodik, minőről szól Ovid, midőn ezt mondja:

Facies non omnibus una,

Nec diversa tamen, qualem decet esse sororum;

mit azoknak közforrásából, az észből lehet kimagyarázni.

Az ész' egyetemisége továbbá nyilvánvaló abból is, hogy ez nem egy kornak, nem egy nemzetnek ad eszméket, és elveket, mint a' pozitív, vagy igenleges intézetek; hanem ennek uralkodása kiterjed minden korra, minden helyre, és így ez mint isten örök és hervadatlan ifjúságban diszlik. Az ész nem úgy parancsol, mint a' polgári törvények; ennél nincs előjog, nincs immunitas; ennél csak categoricus, és mindenkit kötelező parancsok léteznek. Innen a' pozitívumok megavúlnak apránként, hely- és korszerűséget öltöznek magukra, és előbb-utóbb a' tisztes régiségek' raktárába kerülnek. De az észvallás, észjog, észmorál soha el nem enyészhetik, mert a' mint szól Cicero: „A' véleményeket az idő eltörli; de a' természeti józan ész' ítéleteit megerősíti.“ Nem mondjuk ugyan, hogy minden pozitívum magában hordozza az elavulás' csiráját; jelesen a' keresztyénség' igenleges tanait mi örökké megmaradandóknak lenni véljük; ámde ennek is az az oka, hogy a' keresztyénség' lelke nem más, mint tiszta észvallás, és a' kijelentés maga a' legdicsőbb észfölség, melly megjelentekor győzött az észellenes babonán és erkölcstelenségen. Maga is ez σοφία-nak nevezgeti magát, és cultusát λογική λατρεία-nak.

Az ész' catholicismusát pedig korán sem gyöngítheti meg ama' szomorú tapasztalás, hogy ezt nem találjuk mindig a' népek és nemzetek' életében, mert ez csak azt tanúsítja, hogy az ész még ezen nemzeteknél kiskorúságban van sokféle okok miatt; és az észérő, sok akadály miatt ki nem fejtőzhetve, törpe maradt, és teljes érése nem vergődhetett. Az sem áll, mit az ész' ellenségei mondogatnak, hogy: „Ha az ész uralkodott eleitől fogva, és ennek suprematiája kétségbe vonhatatlan, miért van mégis az, hogy egyik kor' szelleme homlok egyenest ellenkezik a' másikéval; miért áll tehát, így szólnak, jelenkorunk harcckészen a' középkor' intézetei ellen? miért állott elő az egyháziújí-

tás a' XVI-dik, a' francia forradalom a' múlt században? Vagy azt kell tehát mondanunk, — teszük hozzá — hogy az ész olly színváltó Proteus, melly most így, majd másképp nyilatkozik; vagy pedig azt, hogy az észfölségi nézet egészen alaptalan.“ Mi ezen ellenvetésre azt feleljük, hogy erőt vehet ugyan az anyagi erő kevés ideig a' szellemin, az erőjog az észjogon; de ezen méltatlan uralkodása a' durva erőnek az észerőn igen soká nem tarthat, mert csakugyan eljön az idő, midőn kedvező körülmények között, az ész saját ereje' szárnyain fölrepül az ismeret és erény' legfensőbb magasságaira, és oda, a'hol már minden derült és nyugalmas, a'hol a' testi szenvedélyek többé nem hullámznak. És miként az iránytű bár hajlong a' föld' külön részein, de Rosz kapitánynak sükerült föltalálni azon helyet, a'hol minden hajlongás nélkül, örök nyugalomban mutatja az éjszakot. Így az ész is valahára csakugyan beül érdemlett trónjába, és ekkor nincs erő, melly diadalmát föltartóztathatná. Az igazság' ereje gyújt mint a' villám, és ott fejt ki legnagyobb erőt, a'hol akadályok gördülnek útjába. Az észfölség' diadalmainak tekinthetni a' világhistoriai nagyszerű átalakulásokat, fordulatokat, mellyek mintegy ellenállhatatlan zuhatagai az észfolyamnak. Illyen győzelme volt az észerőnek a' keresztyénség' elterjedése, melly visszaállította az elidegeníthetetlen észjogait az emberiségnek, eltörlötte a' nőnem' jogait egészen megsemmisítő soknejűséget, eltörli apránként a' rabszolgaságot és az örökös jobbágyságot.

Mi azon kérdést illeti, vajjon uralkodott-e középkorban az ész, vagy pedig ennek urodalma szinte ezer évig megszűnt? feleljük: hogy semmi az ész suprematiájának erősb tanúságául nem szolgál, mint a' középkori hierarchia, vagy papfölség. Mert nincs bizonyosb annál, hogy az említett korban a' papságnál volt túlnyomata az észnek. Ekkor a' cathol. papság küzdött egyedül, mint a' méltányos Herder is megvallja *), a' tudatlanság, a' bűn, az erőszak és barbárság ellen; ez adott szállást a' művészetnek, a' régiség' szellemi kincseinek, az elnyomott ártatlanságnak; ez oktatta a' királyokat, ez iskolázta a' népeket, és így nála levén az észbeli túlnyomat, uralkodott a' szónak teljes értelmében. Mikor kezdé tehát elveszteni suprematiáját? akkor, mikor a' hatalmasan

*) Ideen zur Phil. d. Gesch. d. Menschheit IV. 14 — 146. II.

serdülő ész elébe gátot akart vetni, és a' tudományok' újjászületését akará gátlani stabilismusa által; melly igen gyöngé akadályt az idő, és ész' vas kereke könnyen összetör fönségi túlsúlya által. És valóban a' papságnak semmi olly igen érdekében nem fekszik, mint az, hogy túlnyomatot szerezzen az észnek, 's intelligentiának, mert a' papfölség akkor hanyatlik legjobban, midőn az az észfölséget ostromolja, és ellenkezőleg saját elveivel, az intelligentia elébe gátot hányni törekszik. *)

A' második jogcíme az ész, és philosophia' fölségének alapul ezeknek általánosságán, melly abban áll, hogy valamint az ész az emberiségnek saját jelleme, úgy az élettudomány azon jótékony forrás, mellytől kölcsönzik minden igenleges, és tapasztalati tudományok alakjokat, fő eszméiket, és elveiket, mellyek ezen közforrásban az észben mindnyájan központosítatnak. Világosítsuk föl jobban ezen két ropant igazságot. Az ész tehát egyedüli jelleme az emberiségnek. Voltak elegen, kik ezen jellemet nem az észben állíták rejtekezni. *Süssmilch* **) vélé, hogy az emberiség' jelleme, az értelmes beszéd; ámde már főlebb láttuk, miként ennek is alapja az észtehetség, mellyel a' ki nem bír, az értelmesen nem beszélhet. *Rousseau* ***) erőink' végtelen tökélyesíthetőségében helyzé fő bélyegünket; úgyde tudjuk, hogy ezen perfectibilitasnak is kútfeje bennünk az ész, melly az eszmék és elvek' örök, 's kiapadhatlan forrása. *Teten* ****) a' szabad önmunkásságot tartá fő jellemünknek, nem vevén gondolóra azt, hogy az ész' eszméi és elvei, föltétei a' szabad munkásságnak is, mik ha hiányzanak, legott előáll a' gépszeres működés.

Úgy van : az ész emelkedik fel egyetemes fogalmakra, eszmékre, és elvekre, mellyek olly szabályszeres alakok a' dolgokról, tár-

*) Így ítélte *Napoleon* is: „A' papság, úgy mond, az nap veszté el uraságát visszaszerezhetlenül, mellyen tudományokbani hajdani fensőbbbsége átment a' világiakra.“ *L. Opinions de Napoleon sur divers sujets de politique, recueillies par un membre de son conseil d'etat. Paris, 1833.*

**) Versuch eines Beweises, dass die erste Sprache ihren Ursprung nicht von Menschen, sondern von Schöpfer erhalten habe. II. 33.

***) Discours sur l'origine de l'inégalité parmi les hommes; a' zweybrücki kiadás' 74. lapj.

****) Philosophische Versuche über die menschl. Natur. 752. l.

gyakról, és viszonyokról, mellyek figyelmünket legfőbb mértékben megérdemlik, mik nélkül valamelly tudományos rendszer, vagy nagy-szerű terv nem remélhető; az ész tehát a' fő építész, a' philosophia pedig a' tudományok' alapi elveinek gyűlhelye, mellyeknek tehát rendre el kell ismerni a' philosophia' fűnségi hatalmát.

A' ki ezen észhatóságot el nem ismeri, és kiskorúságba inkább szeretvén maradni, csak hogy ne kelljen gondolkozni, a' tudományok' elveit vagy a' hagyományból, vagy az eszmétlen tapasztalatból meríti, és olly tárgyban, mellyben maga is bíró lehetne, inkább él a' mások' belátásával, kik nem mindenkor tiszta czélzatúak: az illyen megtagadja az emberi méltóságot, magát önkényt géppé teszi, és megfosztja azon önálló belátástól, és saját meggyőződéstől, mit egyedül az önvizsgálat nyújtani képes; meg attól a' mondhatlan gyönyörtől, hogy elvei legyenek, 's elvből munkálkodjék. Szükségkép alá kell tehát neki vetni magát a' szellemi zsarnokságnak, a' szokás, és divat' tyrann kedélyinek, és kénytelen örök kiskorúságban maradni.

Még jobban meggyőződünk a' mondottak' igazsága felől, ha szemlét tartunk a' tudományok felett, és megtekintjük, minők voltak azok együl egyig az ész, és élettan' kiskorúsága alatt? Míg philosophiai ismeret nem volt, — melly nem másoktól kikoldult okfőkre, hanem saját belátása által nyert okokra építi elméletét, — addig úgy szólnán tudományok sem léteztek. Mi volt a' sötét századokban a' *hittudomány*? ollyan légvár, melly, mivel csupán tekinteten épült, és ennek megerősítésére nem az alapos élettant, hanem a' gyönges sophisticated, és dialecticát használá segédeszközüül, épen úgy elolvadt az észnek fényes arca előtt, mikép elolvadnak a' havak' várai a' tavaszi nap' olvasztó tekintete előtt. Minő volt a' *jogtan*? láthatjuk saját törvénytárunkból is, mellyben az emberiség' gyalázatjára boszorkánypörök, ordaliák, és olly büntetések voltak, minőt derék Szent Lászlónk' második törvénykönyvének 12-dik czikkjében olvasunk *); de a' mellyet már 1231. évben II. András alatt kelt 25-dik törvénczikk ezen szavakkal semmít

*) Filii furis, aut filiae, si decem annorum, aut minoris aetatis fuerint, in libertate permaneant; si vero majoris aetatis, quam decem annorum fuerint, in servitutum redigantur, et omnis substantia eorum auferatur.

meg: Uxores furum, vel latronum, ac eorum liberi, pro delictis patrum non vendantur. Minő állapotban volt a' *gyógytan*? megítélhetjük abból, hogy Hensler' *) bizonyítványa szerint, midőn a' rettenetes bujasenyv elborítá Európát, az akkori orvosok ennek okát a' csillagok' állásából magyarázák ki egyhangúlag. Minő volt a' *politica*? nem egyéb mint család' mestersége. Machiavell leczkét ada a' fejedelmeknek, mint nyomják el saját népeiket. Nem egyéb, mint a' múlt században II. Fridrik által íratott Antimachiavell; Garve pedig nem régen tévé föl ezen kérdést: Egyesíthető-e a' *politica* a' morállal? **) Minő volt a' *hadtudomány* az ész' kiskorúsága alatt? szóljanak évkönyveink, mellyek tanusítják, milly sok vérbe kerültek diadalaink. Ellenben ma az ész kitaláltatá a' lángelmékkel ama' nagy mesterséget, mint kell fényes, és mégis kevesebb embervérbe kerülő diadalt nyerni, és inkább ész, mint testi erő által győzni. Végre minő volt a' *gazdaságtudomány*? előadja a' derék Thaer, a' ki létrehozta az úgynevezett rationalis, vagy észszeres gazdálkodás' mesterségét. Ez azt mondja, hogy: „Régenten az aggszokás' elvét követték a' gazdálkodásban, nem pedig az ész. És a' mikor amazt mindenkor az időhez, és körülményekhez kell alkalmazni, ugyan akkor a' schlendriánt követő gazdának nem szabad egy lépést is kopott vágásától eltávolozni, mert ha ő ezt teszi, épen olly bakot lő, mint az a' közlegény, a' ki önérzettel teli kilép a' hadszárnyból, tüzet ad, és ezzel mindent zavarba hoz.“

Philosophiai, vagyis alapos, és világos ismeretre, magas, és általános eszmékre, önszabta elvekre van tehát szükségünk, életben szintűgy, mint tudományban, szószéken úgy, mint megyei, és országgyűlési termekben, egyházban úgy, mint fenyítő házak' alkotásában, harcztéren szintűgy mint a' mezőben, a' betegek' ágyainál úgy, mint a' gyárakban. Avatatlanok bármint ócsárolják az ész, és philosophiát, az ész maradand mindenkor a' világ' királynéja, élettan a' tudományok' törvényadója, mellyben a' történt nagyszerű változások kihatnak minden tudományokra, épen úgy, mint a' légben történt változást megérzi a' tenger, és a' föld'színe mindenütt. Ímé az éjszakamerikai quakkerek' bu-

*) Geschichte der Lustseuche. 298. l.

**) Über die Verbindung der Moral mit der Politik. Breslau, 1801.

várkodása által nyert lélektani eredmények minő fordulatot okoztak majd mindenütt a' fenyítő rendszerekben! Megérzé ezt még honunk is, és fenyítő törvénykönyvét emberibbé tenni készül.

Nincs tehát bizonyosb, mint az ész' fölsége, és az élettan suprematiája. Ezeknek trónjába ülve alkotja a' bölcs *törvényhozó* derék törvényeit, mellyek részrehajlatlanabbítják a' jogot az erőtlenebb, és a' hatalmasb között. Innen intézi el seregeit a' *hadvezér*, a' ki inkább ész, mint testi erő által győzni ügyes. Innen látja be a' *természetvizsgáló* ezen nagy egyetem' törvényeit. Itt teremti a' *művész* nagy terveit, és alakzatait, mellyek a' szív' vágyait, és húrjait érdekelve, fölemelik a' gondolkozni nem szerető néptömeget az erkölcsi eszmékre, mellyek benne élet nélkül szenderegtek. Az ész' trónján alkotja végre az *életbölcs* szilárd rendszerét, és itt vonja el az erkölcsi világ' örök elveit, és eszméit.

II.

Nunquam aliud natura, aliud sapientia dicit.

Ha már ilyen hatalmas jogcímei vannak észnek és élettannak az uralkodási fönségre: méltán kérdésbe tehetjük értekezésem' e' második fejezetében: *miért nem ül a' philosophia érdemlett trónján, és miért igazítatik vissza még jelenkorunkban is trónkövetelésétől?*

Csodálatos ellenmondásra bökken a' philosophia' történeteinek bűvára, olvasván ezen tudományok' tudományának' évkönyveit. Noha ezt magasztalák eleitől fogva mindenek; — méltán is, mert ez Cicero szerint élet' kalauza, és az emberi romlásnak indúlt természet' gyógyítója *) — mégis már az ép eszű Roma gyűlölte a' philosophiát, mit tanúsított azzal, hogy midőn egy földalatti rejtekhelyen megtalálták Pythagoras' philosophiáját, ezt azonnal megégették **), ez okon, hogy az philoso-

*) *De Finib. bon. et mal. L. 13. p.* Sapientia ars vivendi putanda est.

**) *Plin. Hist. Nat. L. XIII. C. 27.* In his libris scripta erant philosophiae Pythagoricae: eosque combustos a Q. Petilio, praetore, quia philosophiae scripta essent.

phiát foglalt magában. Még a' nyelvtudósokat sem szenvedék itt *), hihetőleg azért, mert a' nyelvtan, melly maga is az ígék' finom philosophiája, út a' bölcselkedésre. Lucianus „Hermotimus“ című dialogjában, olly torzképben festi a' bölcselőket, és a' bölcselést, hogy párbeszédének végén ezen rémeredményt látjuk kerekedni: „A' ki a' philosophia' hálói közül kiszabadúl, nyíresse el haját, és szenteljen ünnepet, mint szoktak, kik a' hajótörés' veszedelmeit kiállották; és ha az úton akaratja ellen bölcselővel találkozik, térjen ki előle, mint dühödt eb elől ki szokás térni.“

Mi több! fölvilágult korunkban *Kant* **) panaszolkodik, hogy: „A' metaphysica iránt — mi pedig az igazi, és saját philosophia — közönösség mutatkozik, és becsületnek tartatik a' metaphysicai nyomozatokról megvetőleg szólni, mint üres szórszálhasogatásokról.“ A' *franciák* előtt, nem sokkal ezelőtt rémkép volt a' metaphysica, és csupán a' legújabb időkben kezdenek azzal újra megbarátkozni. *Krug* is ***) panaszképp említi, hogy: „Mathematicusok, és természetbuvárok előkelő tekintettel fogadják a' bölcselőket, és azzal tartják, hogy ezeknek lehozatai, és szemlélődései, egybehasonlítva az ő szerkesztéseikkel, és kísérleteikkel, merő szappanbuborékok, és gyermekjátékok.“ Honunkban II. *József*, kiről azt mondák, hogy vele együtt a' philosophia ült trónra, meg nem engedé, hogy az egyetemen, és öt academián kívül egyebütt is tanítassék a' philosophia.

Honnan kell már ezen csodajeleneteket kimagyarázni? és azt, hogy a' midőn egyfelől a' genialis *Fichte*, az észfölség' mély érzetétől vezettette, az alanyi énből hozta le a' tárgyas nem-ént, vagy egyetemet, állítván: hogy mi teremtyük a' világot, és mi szabunk ennek törvényt egyediségünk' trónján; másfelől az angol hidegvérűségű *Hume* tagadja eszünk' fő törvényét, az oksági elvet, és az észet olly tehetetlennek kiáltja, hogy az ismeretnek, sőt az igazságnak is lehetőségét kétségbe vonja.

*) *Sveton. de illustr. Gramm. C. I.* Grammatica olim Romae ne in usu quidem, nedum in honore ullo erat.

**) *Kant's Logik, Einl. 39. I.*

***) *Metaphysik. 11. I.*

Mi, tekint. Társaság! ezen csodálatos tüneményt az eddigi philosophiák' két tetemes hibájából véljük kimagyarázhatónak, mellyek közt első az, hogy noha a' philosophia, a' socratismus' derék, és egyedül igaz nézete szerint, élettudomány, és neki az életet kell szépíteni; noha továbbá az említett tudománynak fő iránya az, hogy élő műszere legyen az észnek, és ennek trónra segélője, a' közértelmességnek, intelligen-tiának elterjesztője, és megállapítója: mégis szakbölcselőink' nagyobb része sem arra nem ügyelt, hogy az élettant harmoniába hozza az élettel, életszeressé, életérdekessé tegye; sem pedig arra, hogy a' philosophia hasonmása legyen az észnek, harmonisáljon az észszel, ennek sajátságait fejezze ki, és rendszerét ennek érdekében készítse.

Megvallom, pirúlnék ilyen két terhes vádat támasztani a' közép és újkori philosophiák ellen, ha mélyen nem érezném szívemben ezeknek szinte kézzel tapogatható igazságát. Föl kell tehát világítanom azt elsőben, hogy ezek azért népszerűtlenek, mert koránsem hasonmásai az észnek, mellynek túlnyomatot kellene nekik szerezni; másodszor azért, mert nem életszeresek, és életérdekűek.

Mi az elsőt nézi, a' magas műveltségre fejlett észnek négy fő jelleme van, u. m. *egyetemiség*, *általánosság*, mikről már láttunk; továbbá *egyesítés*, és *háladás*. Őtet azért illeti a' fölség, mivel előtte mintegy istenség előtt minden lepelnek le kell húllni; és a' mit Schiller szépen énekelt a' költészi képzelődésről, hogy: „Ezt semmi korlát, semmi fék nem tartóztatja, hogy ne lássa azt, mi az égben, vagy a' földön történik;“ azt még méltábban el lehet mondani az észről, mellynek van egyetemisége, és általánya. Az ész az, melly fő jelleménél fogva *egységre* tör, és a' különmemű ismereteket, fogalmakat, eszméket, ítéleteket, elveket egy fő eszmében, és fő elvben egyesíti. Ő az végre, melly isteni sajátságánál fogva igazról igazabbra, szépről szebbre, jobbról jobbra, és így szüntelen nagyobb tökélyre siet, és szüntelen *halad*; épen úgy mint az égi testek, soha meg nem állapodik elébe mért végtelen pályáján, ezzel tanusítván égi eredetét. Szükségtelennek látom jelenleg az észnek ezen négy sarkjellemét több védokokkal tanusítani; azért most már azt adom elő: *miként hozta magát ellenkezetbe az észszel a' görög philosophiától elszakadt kor' philosophiája?* mivel ennek,

és csak ennek lehet, 's kell tulajdonítani véleményem szerint, hogy tőle is elfordult a' korszellem, és ez, a' tudományok' nagy kárára, megvetette azon kútfőt, melly forrása minden tudományok' fő elveinek, napja a' közértelmességnek.

Az ész' fő jelleme tehát a' *catholicismus*, és így az egyetemiségnek kell jellemzeni a' philosophiát is, melly abban áll, hogy a' mi tárgya az észnek, az tárgya a' philosophiának is. Nem akarom ugyan, hogy a' philosophia minden scibile' raktára legyen; de azt sem akarhatom, hogy ez csak a' tiszta énnel, a' categoriákkal foglalkozzék kizárólag, hogy csak világot gyártson; és ezen sinai hegy' gőzköréből átaljon leszállani a' völgy' emberei közé, kik, meglehet, addig míg ő a' felhőkben tanyázik, arany borjúkat öntenek. Jól látják ezen túlságot az angolok, kik ellenkezőleg a' németekkel, szüntelen külebb terjesztik a' philosophia' körét, és öszhangba hozzák azt az ész' egyetemiségével, melly korlátot nem ismer.

Nekünk soha sem tetszék ez, hogy Kant' criticismusa a' philosophiát csak a' gondolatban létező tiszta énre szorította, a' tapasztalati énről mit sem akarván tudni az élettudományban, és még a' szellemtudományt is kiküszöbölván a' philosophia' köréből, ellenkezőleg a' skot bölcselekkel, kik hibásan a' philosophia' lényét egyedül a' lélektanban keresik. Nem látja-e mindenki, hogy Kant illy szűk kört mutatván ki ezen korlátolhatatlan tudománynak, azt olly helyzetbe juttatá, minőben volt hajdan az országtól elesett Johannes sine terra? Kezdik is már a' németek érezni ezen nézetnek fonákságát, és *Beneke* berlini oktató, nyílt panaszra fakadott, hogy: „Jelenleg a' német philosophia nem más, mint egy sovány logica, és egy szegény eszme, melly mindig új meg új formába öntetik.“ *Rehberg* is állítja, miként: „A' német philosophiai rendszerek a' gyalázatos éhhez-halástól meg nem menthetők, ha minél előbb ki nem békülnek a' tapasztalással, és az étellel, és ezeknek dús és erősítő tápláléka által elalvó életlángjaikat újra nem élesztik.“*) Mi tehát nem adjuk függetlenül a' tapasztalati élettant a' tiszta bölcselekedés' nyakába, mint ők. Mi még a' gazdálkodás' philosophiáját is az élettudomány' körébe vonjuk, mint Aristoteles cselekedett, és bátran kimond-

*) Szontagh: Propyl. 140. l.

juk, hogy az ekének, a' járomnak is van philosophiája, az az ezen csekélységnek látszó tárgyak is méltók a' bölcselő' figyelmére. Ha a' criticismus addig tisztázta, addig faragta, szűkítette a' philosophiát, hogy az önálló, és igenleges tudomány lenni korunkban megszűnt; mi ova-
kodjunk ezt tenni, annál inkább, mert ő az észfűlség' képviselője, az ő köre tehát valamint küldőjeé, korlátolhatatlan.

Az ész' második jelleme az *általánosság*. Ha egyetemisége azt hozza magával, hogy ne legyen érdekes tárgy, melly szemei elől magát elvonhassa, absolutismusa azt kívánja tőle, hogy hasson be mélyen minden tudományok' elveibe, és ezeket idézze bírói fűnsége elébe. Úgy van: az igazi élettan bírói hatóságot gyakorol minden tudományok fűlött, és ezt azért, mivel ezeknek igen nagy szükségök van ezen ellen-
őrségre; különben nagyon alásűlyednek, és a' kétkedésnek, és közöny-
nek martalékul adatnak. Minő állapotban voltak a' tudományok a' philo-
sophia' kiskorúsága alatt? előadtam az első fejezetben. Mellőzhetetlen kötelessége, és joga van tehát az élettannak mind a' tapasztalati, mind az igenleges, vagy pozitív tudományokra fűlvigyázni, hogy azok vala-
hogy' észellenesekké ne váljanak. A' philosophiának ezen joga fentar-
tatott, vagy reservált, és elidegeníthetetlen, 's tőle elvehetetlen; mert minden tudománynak van, 's kell lenni philosophiájának, mert minde-
nik saját elveinél, eszméinél fogva kapcsolatban van az észszel, melly egyedűl az eszmék' és elvek' tehetsége bennünk. Ezen eszmének, és elv-
nek észbőli lehozatát nevezzük a' tudomány' philosophiájának, melly ezen fő kérdésekre felel meg: Lehető-e valamelly tudomány, és ha le-
hető, minő fűltétek alatt lehető? megfelel-e az már a' tudomány' eszmé-
jének, vagy pedig még ingatag alapon áll; mi annak iránya, és fűlada-
ta, és mikép fejti meg ez utolsót?

Látni való már, hogy azon philosophiák, mellyek előleges fo-
galmakkal, a' tiszta léttel, ennek a' másképlétbe átmenésével, és on-
nan megint magába visszapattanásával foglalkodnak, ezen bírói fűnsé-
ges jogot, és kötelességet nem gyakorolhatják. De nincs is joguk ezt
gyakorlani, mert ha őők az ismeretet csak az alanyira, a' gyakorlatira
szorítják, úgy magok degradálják magukat, és önkényt leszállnak a'
trónról, mit betölteni nem is képesek. Hiszen ezek az ész' tekintetét

nemhogy emelnék, sőt inkább olcsárolják, alanyiaknak mondván ennek fensőbb ismereteit, és ezektől a' tárgyiséget megtagadván. Már pedig az elmélő észet gyalázni annyi, mint emberi jellemünket, és istennel rokonságunkat megtagadni. Szerencsétlen gondolatja volt ez a' königsbergi bölcselőnek, hogy mivel a' fensőbb tárgyak bizonyos, és mathematicai alak alá nem vonhatók, és határozat által ki nem meríthetők, tehát az ész is itt nekünk kalauzságot nem nyújthat. Mert bár az észcategoriák nem olly szabatosak is, mint a' tiszta nagyságtan' schemái, vagy képletei: de azért kipótolható ezeknek hiánya a' többoldalú, és összhangzó felfogás által, csak mélységekbe, a' lét és világ' titkaiba ne ereszkedjünk; mert az igaz, hogy az észschemák itt már bennünket elhagynak. Nem mondjuk ezzel, hogy a' legderültebb ész is ne viselné magán a' csalódás' bélyegét, — távol legyen ez tőlünk; az észfölséget állítjuk ugyan, de őt azért nem isteníjük, és isteneljük; mert hiszen szemeink előtt lebeghetnek a' nagy műveltségű görögök' vallásbeli nézeteiknek ferdeségei, mik arra mutatnak, hogy akár az egyedek, akár az egész korok', és nemzetek' közértelmességét nem lehet az isteni csálhatatlan ész' nyilatkozatainak, lelkiismeretüket pedig a' fő lény' akaratjának tartani.

De bár ezek így vannak is, — miket azért bocsátottunk előre, hogy senkitől félre ne értessünk — ki volna mégis az, ki az észtól az általányt, a' törvényadói és bírói fönséget megtagadná? Lehetne-e törvényt, és érvényes ítéletet hozni a' jog' eszméje nélkül? Már pedig az ész bír egyedül a' való, és igaz', a' jogos, és jogtalan', a' szép és rút' örök eszméivel, és elveivel; ennél vannak az igaz, szép', és erkölcsileg jó' biztos criteriumai. Nem kell tehát ezt túlbecsülni; de gyalázni sem, mert az ész' határin túl már csak az esztelenség létezhetik.

Az ész' harmadik jelleme az *egyesítés*, és *egyeztetés*. Mi elismerjük az ellentétnek mondhatatlan hasznait; szükséges az ellenzési oldal, philosophiában szintúgy mint tanácssteremben, és hajótörést okozó szirtnek állítjuk lenni a' syncretismust, melly ellenkező nézeteket kibékíteni, egymásba ütköző elveket összeforrasztani botorúl törekszik: de azt is tagadjuk ám, a' mit Kant állít, hogy az elmélő ész olyan csodalény volna, melly magával szükségkép antinomiákba, elvcsatákba keveredik. Sőt inkább nyilván van az észnek összesítő, centralisáló, és kibékítő

jelleme, és ha az értelem taglal, elválaszt, és bonczol: az ész egyesít, viselvén a' nagyszerű természet' bélyegét, melly takarékos az elvekben; és a' fensőbb természettanból tudjuk, miként a' cosmicus törvények között is vannak alaperők, alaptörvények, minő például: a' nehézkedésnek törvénye, melly összesít, centralisál majd minden alsóbb törvényeket, és a' mellyből majd minden ágazatos törvények ki-magyarázhatók *), mint ezt maga Kant is elismeri. Ámde ha a' kor' philosophiáját összehasonlítjuk az észnek ezen dicső jellemével, fájdalom! itt is úgy találjuk, hogy meghasonlott az e' részben is az észszel; mit tanúsít annak polemiai iránya, melly harczszomjas irány annál föltünőbb, minél örvedetesebb, és fölemelőbb látvány az, hogy jelenkorunk' szelleme egyesületi szellem, életben úgy, mint tudományban: mi arra mutat, hogy közel az idő, sőt jelen van, mellyben félretéve azon bálványok' tiszteletét, miknek eddig bókoltunk, visszatérünk az ész' fölségi trónjához, és itt ismerendjük el azt, hogy ennek oltáránál juthatni tökéletes egységre, mert ez az életkalauz, ez a' tudományok' fő elve. Mit kell már ítélni az olyan philosophiáról, melly ellenlábasául nyilatkoztatja magát a' közértelemnek; melly gúnykaczajt ütve a' józan észből, alkotó elvéül, és igazság' gyökeréül emeli föl az *ellenmondást*? Azt, a' mit erre Beneke mondott, hogy: „Abban a' Kant által sokfélekép megvitatott gyakorlati ész' elsősege átváltozott a' gyakorlati esztelenség' teljes elsőségére.“ **)

Az ész' negyedik jelleme és elve a' *haladás*. Ámde a' kor' philosophiája tagadhatatlanul hátralépett, és a' helyett hogy világphilosophiai bélyeget viselne, középkori dialecticai, és sophisticai alakot öltött. Fichte őszintén nyilvánította Kantnak, hogy: „A' scholasticait szeméi elől elnem vezítheti.“ Hegelnél a' dialecticai mozgás nagy szerepet játszik, mi az eliai Zenora emlékeztet bennünket, ki a' dialectica' segédelmével bizonyítja be azt, hogy a' hó nem fehér, hanem fekete színű.

Végre a' kor' philosophiáját e' nagy vád is terheli, hogy ez, a' helyett hogy az életet szépítné, és kalauzolná, *meghasonlott az élet-*

*) Kritik d. r. Vern. 670 — 691. II.

**) Beneke: Die Philosophie in ihrem Verhältnisse zur Erfahrung, zur Speculation, und zum Leben. Berlin, 1833.

tel, és *iskolaiságra fajult*; minek oka az, hogy elveszté a' philosophia' fogalmát, melly nem más, mint élettudomány, a' görögök' éles és helyes tapintata szerint is, az az olyan fensőbb és szebb életre tartozó minden általános és egyetemes eszméknek és elveknek raktára, melly az életet szépítő minden tanok, és tárgyak' philosophiáját, és elméletét magában tartja. Ugy van: nem az iskola ennek méltó tárgya, hanem az élet, és ennek fő iránya nem az, hogy életben használhatatlan mysticismust, utopismust, quietismust tanítson, hanem ismertesse meg szintúgy az egyedet, mint a' nemzeteket életeszmékkel, mellyek egyedüli kútfeje a' nagy tetteknek; mert nincs bizonyosb mint az, hogy csak az képes egyedül szép, 's nagy tettek' kivitelére, kinek szép 's nagy eszméi, és szilárd elvei vannak.

Immár kérdjük: használható-e az életben olyan philosophia, melly túlzó, és soha nem létesíthető, tisztán elméleti eszmékkel foglalkodik; melly a' társas élet' philosophiáját mellőzi, és rá nem ér arra, hogy kimutatná azon ösvényt, mellyen egyedek szintúgy, mint nemzetek, rendeltetésök' nagy céljára eljuthatnak? melly röviden elmondva abban áll, hogy: minden honpolgárban élénk öntudatra magasuljon ezen alapeszme, hogy neki föl kell emelkedni az állati élet fölött, és saját méltóságát, és szép rendeltetését abban kell keresni, hogy minél magasb szellemi műveltségre törekedjék a' való, szép, és jó' ismerete és gyakorlata, vagy is az élettudomány által, mellynek elvei tökéletes összhangban vannak az igaz vallás', igaz morál', igaz politica' elveivel.

Nincs szükség már most tovább annak okait fejtegetni: miért nem ül a' philosophia' érdemlett trónján, és miért igazítatik minduntalan vissza trónkövetelésétől? azért, mit fölebb mondtam, hogy ő ész- és életellentestnek mutatkozik, noha az ész' képviselője, és életkalauza.

Magasztalják bár sokan a' világ' philosophiáját; bár Müller Sándor új Febroniusában elragadólag dicsóítse is a' német bölcselés' elsőségeit *); bár a' francziák hízelegjenek is maguknak, hogy ők Cousin, Damiron, és

*) Így ír ezen lelkes író: „Németek vevék a' természettől ama' fensőbb hivatást, hogy legyenek őrjei a' philosophia' szent tüzeinek, épen úgy mint a' hajdani Athenben az Eumolpidák' családja az eleusisi mysteriumoknak, Samothrake' lakosai a' magasb isteni tiszteletnek.“

Jouffroy' eclecticismusa után indulva, fölhághatnak a' világphilosophia' tetőpontjára: mi magyarok velősb éledelethez szokva, mint a' minőt a' föllegekbe járó német philosophia nyújthat, és azt állítva, hogy az élet-tan nem adatott előjogúl egy nemzetnek is, sem az ó, sem annál inkább az új korban; bár az említett nemzetek' büszke, de nemes szándékaikhoz jó szerencsét kívánunk is, nem érezhetünk mégis szerelmet magunkban olly rendszerekhez, mellyek sem az élet' szükségének, sem a' tudományok' jelen magas állásának megfelelni nem képesek. Így ítélnék a' legjobb fők mind Német-, mind pedig Franczthonban; itt Destutt de Tracy gróf *), amott pedig Bonstetten Károly **).

Melly nézetekből foly aztán azon nagy eredmény, hogy: *még kell lenni egy fensőbb élettudománynak, melly nagyobb összhangban legyen az észszel, és étlettel; melly tükre és képviselője legyen az észfölségnek, és a' mellynek alapvonalmait értekezésem' harmadik, és utolsó szakaszában lerajzolni szándékozom.*

III.

Utamur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti, — — nullius auctoritate adjuncta. — *Cic. Tusc. Quaest. C. V. p. 29.*

A' harmadik föladata, és fejtménye értekezésemnek az : *minő mód, és rendszer által lehet az élettudománynak, honunkban, beútat szerezni, és ezt önállásra emelni?* Ezt föltenni, és elmondani könnyű; de vajmi nehéz kielégítőleg megfejtteni.

A' főlebb mondottakból láthatni, mikép a' philosophiának eddigi ösvényeit követve, mi soha ezen ázsiai nyers néppel az élettudományt meg nem kedveltethetjük; mivel ez, noha az észfölséget elismeri is, de ezen észfölséggel, és étlettel összhangban nem levő rendszereket mindig

*) *Ideologie. Paris, 1817.* „A' philosophia mind angolok-, mind francziáknál nagy fordulatnak néz elébe; mindenik' alakja nincs összhangban a' tudományok' jelenkori állásával.“

**) *Etudes de l'homme. Paris, 1821.* „Igazi morál még nem létezik; ez az érző és gondolkozó ember' tökéletes ismeretében gyökerezendik.“

visszaigazítandja, és miként eddig is közölök csak egyet is el nem váltalt, úgy ezután is készebb lesz a' lovat nyereg nélkül megülni, és magát természeti józan eszére bízni. Mit kell tehát tenni? Úgy vélem, azt, mit a' derék Copernicus tett; ki midőn látná, hogy semmire sem megy úgy, ha a' földet pihenteti, a' napot, 's csillagokat pedig e'körül forogtatja, megfordítá a' dolgot, és útnak indítá a' földet, az égi testeket pedig nyugalomban hagyá. Tegyük tehát mi is kísérletet, és ne az ész, és életet forogtassuk a' philosophia körül; hanem ez alkalmazza magát amazokhoz, mint tükörbeli kép az eleven arczhoz.

Így tehát egy új fordulata kerekednék a' philosophiának, mellynek fő elve levén az, hogy az általános, egyetemes egységre törő, és szüntelen haladó észnél levén a' fölség, és a' philosophia' pályatére nem az iskola, hanem az élet levén, nem ezeknek kell elveiket az árnyékban növekedett philosophiától koldúlni, hanem emennek kell az ész, és életet örök tanulmányává tenni, magát, eszméit, elveit, mód- és rendszereit ezekkel olly harmoniába tenni, melly egyezménynek aztán áldott viszonyhatása legyen az észre és életre, épen úgy, mint az ügyes bába alkalmazván magát a' szülő természethez, ennek elakadásait szerencsésen helyrehozza; ellenben ha magát ennek kegyébe helyezi, és erőszakot akar tenni a' természetben, mellynek korlátolhatatlan fölsége van az élő lények' előhozásában, szintolly kába módra cselekszik, mint a' ki a' napot akarná saját zsebórájához igazítani.

Ezen rendszert neveztem én, t. Társaság! *harmonisticai*, vagy *egyezményes rendszernek*, mellynek részletes előadásába itt most nem ereszkedhetem; de csakugyan kötelesnek érzem magamat megmondani elsőben: *mikép jutottam ehhez?* másodszor: *mik ennek főbb eszméi, és elvei?* harmadszor: *mik azon reformok, a' mellyeket harmonisticánk tenni kénytelen, ha a' philosophiának honunkban beútat akar szerezni, és azt önállásra akarja emelni?*

Távol legyen tőlem, hogy én bölcselő elődeim' érdemeit csak egy szemérrrel is csökkenteni akarjam; hálásan elismerem, hogy csillagai voltak a' bölcselők minden időben az emberiségnek, kikhez vándorlott Scythiából Abaris, Anacharsis, és Toxaris; ámde az emberiség' és saját honom' ügye mégis szentebb előttem, és ha hódolnom kell némi-

leg a' tekintetnek, úgy vélem, nagyobb hódolattal tartozom, úgy is mint philosophia' kedvelője, az igazságnak.

Elsőben tehát arról számolok: *miként jutottam harmonistícai nézetemhez?* Mondott elemből indulva ki, hogy a' philosophiának tökéletes egyezményben kell lenni az észszel, és étellel, elővettem a' philosophia' évkönyveit, és szigorú bírálatot tartottam a' fölött: volt-e mindig harmonia a' philosophiai rendszerek, és az ész, 's élet' kívánatai között. Ezen szomorú eredményre jutottam, hogy: *a' philosophiai mód- és rendszerek ritkán voltak összhangban az ész-, és életfőnsséggel, sokszor pedig ezekkel tökéletes ellenkezetben.* Mellyről hogy saját szemünk után meggyőződünk, tartsunk rövid szemlét az említett mód-, és rendszerek fölött.

Thales volt első, ki megindítá a' tudományszeres bölcselés' lelkét, és tudjuk, hogy a' joniai iskola már elvekből bölcselkedett, és ennyiben az ész' kívánatinak eleget tett; de critica nélkül, mert nem vizsgálá meg az ész' erejét előre, fürkészhetetlen dolgokba bonyolódék, eltérve az élet' pályaköréről; és midőn az eget vizsgálta, a' lába előtt tátongó gödörbe szinte behűllott. Mi lett aztán ezen ész- és elvellen-tes bölcselésnek gyümölcse? A' kételkedés, melly az eliai Zeno által megindítva, és a' sophisták által nagyban űzve, szinte lerontá az észvalást, észjogot, és tiszta morált.

Socrates, és kortársai látván, hogy csatatérre vált azon tudomány, mellynek az ész' egyesítő erejénél fogva egyesíteni kellene a' lelket, visszatértek az élethöz, és észhöz, és mindjárt rendszeresb, egyetemesb, általánosb, szóval észszeresb lőn a' philosophia, mellynek arany kora volt 's leend mindenkor a' socratismus. De, mit titkoljuk? mégis volt ennek egy nagy hibája, melly abban állott, hogy a' derék *Socrates* elvcsatába keveredve az elméleti ész' csábjai után indult sophistákkal, nem bírá felfogni e' nagy igazságot, mi harmonisticám' fő elve, hogy: *az élet is szoros harmoniában van az észszel*, és miként ennek van egyetemi-sége, általánya, egysége, és előhaladása, épen ilyen sajátokkal bír az élet is, melly egyetemes, és a' penésztől kiterjed a' fő lényig: az állat, és növényfajok meg annyi életrendszerek levén. Ezen elv' nemtudásából eredett a' derék socratismus' elferdülése, mellynek halhatatlan főnöke,

mint tudjuk, csak a' gyakorlati életet tartá érdemesnek arra, hogy a' philosophia' tárgya legyen; az elméleti étellel, és észszel keveset gondola, azt nyilvánítván, hogy: „Mik fölöttünk vannak, azok ránk mitsem tartoznak.“ De hogy itt a' philosophia' atyja megtévedt, azt mindenki jól látja. Bölcselőnek harmonice kell menni az élet' minden irányai felé; és ha ő leszáll a' sir' mélységébe, mint a' méreggel itatott bölcs állítá, nem kell neki mellőzni az elméleti élet' virányait is; mert az eszmék is szint olly becsesek, mint az érzelmek, sőt az elvek' kútfeje nem más, mint az elmélet.

Pythagoras és *Plato* jól láták a' harmonia' szükségét. Az első a' világot egyezménynek állítá, és beszélt a' mennyei gömbök' ékes, harmoniás zenéjéről *); *Plato* hasonlag az erény' lényét az elvek, és cselekvények közötti harmoniában helyezé **): de csakugyan a' socratismus' egyoldalú nézete miatt nem leheté élettudománynya a' philosophia, melly alatt a' bölcselők szinte jelenkorunkig, csak gyakorlati élettudományt értenek, és elmélő fűségök' fellegrárából erre, mint népszerűsre, 's népnek valóra, megvetve tekintgetnek; holott az életnek, mint már mondtam, fölsége van, mellynek körébe tartozik az elméleti úgy, mint a' gyakorlati, a' magános úgy, mint a' társas élet. Ha fölsége van, szabja magát ehez a' philosophia is; különben soha nem leend a' majestással bíró ész' és élet' képviselője.

A' socratismusnak ezen érintett egyoldalúsága megint nagy rést adott a' kétkedőknek, kik a' philosophián annyira erőt vőnek, hogy ez kénytelen vala saját telekjén föltalálható segédforrásait elhagyni, és a' mennyből jött segédhöz folyamodni. Így állott elő az új platonismus, melly csodásan egyesíteni akará a' föllengős keleti, és az alapos nyugati szellemet, de csekély sikerrel; mert bár, mint fölebb láttuk, az isteni nyilatkozat harmonisál is az észszel, és étellel: de ezen syncretismus mindig káros a' philosophiának, mellynek saját telekkel bírónak, és önállónak kell lenni.

*) Aristoteles — Metaphys. I. 5. — *Τον όλον σφαιρον ἁρμονικῶν εἶναι καὶ ἀριθμῶν.* Cicero — Nat. Deor. III. p. 11. — In harmoniam canere mundum, ut Pythagoras existimat.

**) Cic. Tusc. Quaest. L. IV. C. 5.

Megjegyezhetjük itt melleleg, hogy a' legújabb philosophiai rendszer, melyet a' híres Lamennais épen folyó évben adott ki Párisban: „Esquisse d' une Philosophie“ cím alatt három kötetben, épen ezen syncretismust akarja kelendővé tenni, és, a' világnak három fő elemét vévén föl, úgymint: erőt, észet, és szeretetet, az erő' jelképe alatt rejtetni véli az atyát, ész alatt a' fiút, szeretet alatt pedig a' szent lelket *).

Mi lett a' gyümölcse említettem külön elemek' vegyítésének? az, hogy a' philosophia elvesztve önállását, a' kijelentés' telkén nyomorgott szinte ezer évig szolgaleányi helyzetben, melly nyomasztó létét kissé könnyíté ugyan az egyházújítás; de ez maga sem menvén tökéletességre szinte jelenkorunkig, az észnek és élettudománynak önállást szerezní nem bírt, nem levén maga is tisztában e' tárgyban, és a' supranaturalismus, és rationalismus közötti életkérdés mind e' mai napig eldöntve nem levén.

A' kétkedés szeret mindig az ilyen zavarosban halászni. Ennek legyőzésére tehát előállá a' *criticismus*, az észnek, és élettannak törvényes helyet kivívandó, és mind a' dogmatismust, mind a' scepticismust korlátlandó. Ámde, magyarán kimondva, Kant, kinek olly sok hívei voltak honunkban is, észfűlség-sértésbe esett; mert ennek egyik szárnyát, az elméletit, elmetszé, ennek tapasztalást muló eszméit alanyiaknak kiáltá, és azt állítá, hogy ez szükségkép magával harciba, antinomiákba keveredik; mert nem tudá, hogy a' jól kifejtett elmélő ész tökéletes egyezményben van mind saját magával, mind a' gyakorlatival, és ha az iskolai philosophiának antinomiái vannak, mit annak polemiai irányából ítélve, örömet elhiszünk: illyen törvényharczokat az egyezményes élettudomány nem ismer.

A' méltányos *Krug* is elismeré ezt **). Tapasztalva Fichte' mérényeit, kit legjobban jellemzünk, ha őt őrzöngő Kantnak nevezzük, miként a' synopei Diogenes hajdan őrzöngő Socratesnek nevezteték, — *Krug* synthetismust vett föl, ki akarván egyenlítni azon ész-, és életellenességet, mellybe keveré magát a' következetes criticismus. Az ő elve köze-

*) Esquisse d' une Philosophie. Paris, 1841. Volum. III.

**) *Metaphys.* 369. l. In der reinen Vernunft liegt nicht Gesetzwidrigkeit, sondern in dem Gebrauche der Vernunft.

lítani látszik harmonicánkhoz *); de mégis ettől távol jár, mert az ilyen synthetismus még jobban bebonyolít bennünket, és utóbb is elvhiányra vezet, és arra, hogy most egy, majd más túlságához szegődjünk, vagy pedig arra, hogy a' kétkedés' henye várába vonuljunk, és tökéletes közönybe süllyedjünk. Vezérelvünknek minden esetre kell lenni, mert az iránytű, ha szinte hajlong is, nélkülözhetetlen a' tengeren.

Ha Kant és a' criticismus észfölség-sértésbe esett, Schelling és Hegel észimádás' bűnébe esének, melly isteni tiszteletet, kivált a' neki szelesített elmélő ész koránsem érdemel; ellensúlyt kell tehát ennek elébe vetni, és őt saját körébe igazítani, melly az *élet*. Ez az ő Rhodusa, mellynek életkérdéseit ha ügyesen megfejt, akkor érdemel koszorút, nem pedig akkor, midőn magát a' közintelligentiával ellentétbe teszi, és saját telekjét mellőzve, a' tiszta léttel ábrándozik. Ha ők a' *harmonia*t el nem ismerik világ', ész' és élet' elvének lenni, és az *ellenkezetben* találnak üdvösséget, többé velök szót se váltsunk, mert az elvtagadókkal szóvitába ereszkedni erőpazarlás.

Látta a' francia iskola ezen fonákságot. Cousin tehát, és Damiron eclecticismust állítanak föl, és nagy reményt táplálnak keblökben, hogy elérendik a' philosophia' tetőpontját. Mi ezen nemes szándékot dicsérjük, és ehez jó szerencsét kívánunk; de félünk, hogy, mivel ezen módszernek eredeti, és ősforrása nem saját telkén belül keletkezik, hanem idegen, jelesen: görög, angol és német telkeken fakadva, mesterséges csatornákon vonatik a' francia telekre, mit már Lamennais' syncretismusa is tanusít, — félünk, mondom, — hogy ez is a' régibb eclecticismusok' sorsára jutand, és állandósággal nem birand.

Mi tehát, illetlennek tartva mindig a' szomszédba szorúlni olyan italért, a' mellynek bőverű kútfejét nyithatjuk saját telkünkön is, csak akarjuk; de illetlennek tartva azt is, hogy noha elég philosophiai elem rejtezik bennünk, mi mégis nemzeti önálló philosophiával nem bírunk, és ezen szinte ezer éves gyermeknek, a' magyar nemzetnek, már csak lehetne, 's kellene ennyi időre idegen jártató nélkül járnitudni, — mivel a' saját élettudomány, melly nemzeti jellemet képez, és

*) *Fundamentalphilos.* 81. 1. Die absolute Harmonie des Ichs in aller seiner Thätigkeit, ist der oberste Zweck des Philosophirens.

a' nemzeti tudományosságnak alapja, egy perczig sem nélkülözhető: ezen elvekből kiindulva, bátrak vagyunk a' nemzeti intelligentiának olly polust, olly irányt mutatni, melly alanyi meggyőződése szerint egyedül helyes, egyedül igaz ösvénye a' philosophálásnak.

Koránsem kecsegtetjük azonban magunkat azzal, hogy az ismeretlen földet föltaláltuk, és a' philosophiának egy új korszakát hoztuk elő, mert illyesminek előhozására egy ember' ereje elégtelen. Lamennais is így ítél *), ezt mondván: „Olly philosophia, mellyel az emberiség' kívánatának elég tétetik, és a' melly után ez türelmetlenül sovárogo, nem egy ember' munkája leendő, hanem mindeneké.“ Továbbá, valamint hogy említett rendszerünk még be sincs végezve, úgy ennek becséről is majd az idő, és ha élünk, a' bölcselők' nagy közönsége ítélend. De érezzük is jól, minő vállalat ollyan tudomány' határainak külebb viatele, mellynek még fogalma sincs szabatosan megállítva. Azonban ezen fontolatok kedvünket koránsem csüggesztik el, és mi, kik a' nehéz kérdések' megfejtésében találtuk legfőbb örömünket, itt is kedvet, és bátorságot érzünk magunkban az igazsághoz.

Rövid vonalokban tehát előadjuk főbb eszméinket:

1. elv. *A' világ' elve föl van fedezve! és ez a' harmonia, v. egyezmény;* ez teszi belső lényegét mind a' testi mind a' szellemi *lényeknek*. Harmonistánaknak három jeliséje van: *ész, élet, egyezmény;* ezen három alapeszméből állítja ő meg a' 'philosophia' fogalmát, melly szerinte olly tudomány és mesterség, melly *ésszerűessé*, az az széppé tenni tanítja az *életet* az *egyezmény* által, semmi nem lévén szép, mi nem észszeres, és egyezményes. Határa ezen élettannak az élet; minek erre közvetlen befolyása nincs, az innen kireked, és hagyatik a' kezdő, vagy iskolai philosophiának.

2. alapelv. *A' philosophia egyedül észfölséget ismer, és semmi nemű idegen elemmel nem szövetkezik;* de ezen észnek egyezményileg míveltnek kell lenni, és szerénynek, melly az adottat, az igenlegest, pozitívumot tiszteletben tartja, és csak akkor kel ki ez ellen, midőn az hadat izent ő neki, és magát az észszel ellenkezetbe tette.

*) Id. könyve' előbeszédében a' XXVII. l.

3. elv. A' philosophiának két vezér csillaga levén: az ész, és és az élet, őt úgy lehet tekinteni, mint csillagászt, ki szemeit szüntelen e' két égsark felé fordítja. *Legfőbb tanulmánya tehát neki az ész és élet.* Fájdalom! egyiknek jelleme sincs még tökéletesen földerítve, mert tudjuk, hogy egyik serege a' bölcselőknek általánra emeli ezeket, másik ezen tetőpontról igen is mély gödörbe taszítja. Mi ezekről most ennyit nyilvánítunk, hogy mindkettőnek, észnek és életnek fő elve és lényege az egyezmény; mi elsőre nézve abból is kitetszik, hogy minden észtvörvények az ellenkezeti, vagy helyesebben az egyezményi alaptvörvényben — principium contradictionis — központosúlnak: az élet pedig csak addig tart, míg a' szellemi erők egyezményben vannak az anyagi, vagy vegytani erőkkel; mihelyt emezek ellenkezetbe jönnek amazokkal, a' harmonia felbomolván, vége az életnek.

4. Az *élettudomány* korán sem egy az eddig úgy nevezett *élet-philosophiákkal*, mellyek gyakorlati philosophiák, és magas elméletekben szűkölködve, ki nem elégítik a' tudomány' és szak' embereit. Harmonisticánkban helyt talál a' metaphysica úgy, mint az aesthetica, politica úgy, mint morál; sőt helyt talál az alapi élettudomány, melly a' testi és kereseti élet' philosophiája.

5. Illyen tág körben forogván az élettudomány, mivel minden tudományok az életszépítésnek szolgálnak, és az emberész különmemű ágain termett gyümölcsök: tehát *primatusa van az élettudománynak minden tudományok fölött, mellyeknek elveit ő bírja*; e' szerint ezek együl egyig alakjokra nézve a' philosophia' hatósága alá tartoznak. Ez ellenőrzi őket, ez nyújt nekik alaki elveket, ez rendszerzi őket, és túlzásaikban ez igazítja rendre.

6. *Minden tudományoknak alaki fő elve a' harmonia*; ez azoknak netovábbja, melly felé kell szünet nélkül törekedni. Míg tehát például a' hittudomány a' positívumokat egyezménybe nem bírja hozni az észlegesekkel; — de nem úgy, mint Lamennais, a' syncretismus által*) — míg a' *jogtan* a' historiai, és észjogot ki nem egyenlíti, míg az *orvosi*

*) *Id. könyve I. rész. 3. fejezetb. így szól:* „Minden lehető — philosophiai — kérdések, az istenről és lények háromságáról őskérdésben foglaltatnak be.“

tudomány az eszmétlen, de biztos tapintatú empiriát szent szövetségbe nem állítja a' rendszeres, de föllengző rationalismussal; míg a' *politica* öszhangba nem jön a' morállal, míg *morálban* az eudaemonismus és rigorismus közti több ezer éves vita meg nem szűnik, míg a' *szépműtanban* az idealismus, és naturalismus egymással ki nem békül, valamint az aesthetikai formalismus a' sentimentalismussal: — — addig ezen tudományok sikeres befolyással alig lehetnek az életszépítésre, *melly el-lenkezetet köztök kibékíteni az egyezményes philosophia' dolga*; mi hogy nem lehetetlen, tanúsítja az, hogy már is, az egyezményre törő ész segélye által, sok pörpatvar lecsillapítaték a' tudományok' térein. Em-lékezzünk itt a' régi nominalismus és realismus, phlogistismus és antiphlogistismus, atomismus és dynamismus, physiocratismus és mercantilismus- és más elvcsatákra, mellyek a' tudományok' nagy hasznára végkép megszűntek, és több oldalú vizsgálatoknak békes útát engedtek.

Elég legyen e' kevés most a' harmonistica' jellemzésére, melly a' tudományokat egyűl egyig az ész- és életfölség' zászlója alá akarja vezetni, és nekik elveket nyújtani a' kibékülésre. Azonban ezen békes szellemű philosophiának önkénytelen *harczba kell keverednie az eddigi philos. rend-, és módszerekkel, és olyan reformokat létesítnie, mellyek nélkül útját nem folytathatja.*

Legelsőben tehát átalakítja, és *reformálja ez a' logicát*, mellynek ilyen iskolai alakban, ő úgy szólván semmi hasznát nem veheti, és élő műszerűl nem használhatja. Miért? azért mert ez esztudomány lévén, legkevesebbet tanít az észjellemről, és beéri azzal, hogy egy-két ész-, vagy gondolkozási elvet, és törvényt bocsátván előre, azután olyanokkal foglalkodik, mik mindenről szólnak, csak azokról nem, mik a' tudomány' főtárgyai, t. i. az ész, és *ennek elvei*. Az eddigi esztanoknak hibája az, hogy ezek sem az ész' lényét föl nem világítják, — melly, már mint láttuk, harmonia — sem különösen, mit mellőzhetetlenül teljesíteniök kellene, a' philosopháló ész' jellemét, a' mellynek három irányban kell kifejlteni. Első az *aetiologiai*, melly keresi az okot, alapot, lényeket, viszonyt, kapcsolatot, vagy egy summában a' valót, és igazat; második irány a' *criticai*, melly az alak' szabatosságát, vagy más szóval a' szépet; harmadik irány a' *canonicai*, melly okúlva az elmé-

let és bírálat által, canont és elveket állít meg. Az eddigi logicák szüntelen a' categoriákkal vesződve, szót sem tőnek az *egyezményről*, melly az elmélő, bíráló, és gyakorló észnek minden perczeni mérvesszeje; mert, ha például ő elmélkedik, legelsőben is azt kell vizsgálni, egyez-e a' fogalom a' tárggyal, az okozat a' vélt okkal, az irány az eszközökkel, a' fő viszony a' mellékes viszonyokkal? A' gyakorlatban is mindig, és mindenütt a' harmonia' fő elve segít ki; például, a' *jogtudomány*' fő kérdése az: nincsenek-e ellenkezetben valamelly állodalomban a' polgári jogok az emberi vagy észjogokkal? a' *morálé*. ez: nincsenek-e bennünk az ész' törvényei ellenkezetben az indulatok' sugalmaival, létezik-e bennünk kellemes öszhang, vagy harmonia, melly nélkül boldogok nem lehetünk? így a' többi tudományok is.

Harmonicánk tehát a' philosophia' alaptudományát két egészen új tannal szaporítja; egyik az *egyezményes logica*, melly nem találván czéljához alkalmasnak az eddigi vitázást tanító logicákat, mik iskolai aprólékosságokkal teljesek, és az észtan' fölséges nevének meg nem felelnek, újat szerkesztetett, melly az eddigi logicák' lényeges részein kívül tanítja megismerni az ész' harmoniás egészletét, és adja ennek *criticáját* dióhéjban; de nem azt, a' mivel a' criticismus homokot akart hinteni a' metaphysicusok' szemébe, és a' melly szép semmivel a' tartalmas metaphysicát ki akará tolni helyéről, a' helyett ész' criticáját adván. Másik új tana az alaptudománynak az *egyezménytan*, melly előadja ezen alapelv' eszméjét, alapját, viszonyát és törvényeit.

Elosztása is harmonicánkknak eltér lényegesen az eddigi philosophiák' részeitől. Ez mellőzi ezen ismeretes elosztást: *elméleti* és *gyakorlati philosophia*. Neki fő elve levén az élet, elosztja azt *magános*, és *társas élettudományra*. Az elsőnek elméleti részében előadván elsőben az alapi élet' philosophiáját, mellynek tárgya a' testi és kereseti élet; másodszor a' fensőbb vagy szellemi élet' philosophiáját, mellynek elméleti tárgyai a' szellem, világ, és isten; gyakorlati részében pedig a' morált, melly az alapi, és fensőbb élettan' elméleteiből eredő elveket adja elő. *Társas élettanában* előadja elsőben a' *házi élet*' philosophiáját; *polgári élettanában* a' jogtan' és politica elveit. Végre vallási, vagy *egyházi élettanában* a' cultus, és egyház' philosophiáját, miknek egyezmény-

ben kell lenniök nemcsak az észvallás' és tiszta morál' általános elveivel, hanem a' status' czéljaival is. Berekesztésül tanusítja azt, hogy *philosophia*, *vallás* és *politica* egy, és azon észfölség' képviselői; harmoniában kell tehát nekik lenni egymással, melly egyezmény' életbe léptetése, az ellenkezetek' elhárítása, *ideálja a' társas életnek*.

T. Társaság! ez rövid vonalokban a' *harmonistica'* *alaprajza*, melly ha nagyobb észerő, és tudomány által, mint az enyém lehet elszigetelt helyzetemben, kifejlik: úgy vélem, képes leend a' philosophiát mostani aljas helyzetéből kiemelni, és kedves magyarjainkkal is megkedveltetni. Reményre deríti szívemet e' tárgyban a' magyar jellemnek meggondolása, mellynek két fő vonása van, úgymint: először *gyakorlati*, és így életirányú; másodsor *szabadságsszellem*, melly nem hódol sem a' tekintetnek, annál inkább az önkénynek, hanem saját belátásának. Ez tehát elismeri az észfölséget, mellynek sajátja, sőt jutalma az önállás. Tanúságot teszen erről azon szabad nemzethez illő helyhatósági alkat, mellyben élünk; az önkormány, melly dicsekedésünk; polgári történetírásunk, melly a' sötét században is arany bullát, az angol Magna chartához hasonlót létesített; a' XVII-dik században pedig elődink nyilvánították, hogy: „Készebbek lesznek az ázsiai kietlenekre visszatérni, mint önkormányukról lemondani.”

Hogy a' magyar az élettudománynak barátja, megtetszik abból, mit ama' híres francia philosophus, Bayle Péter, ismeretes Dictionariumában följegyzett nemzetünkről. Alig vetközteté ki De la Ramé francia bölcselő a' philosophiát iskolai poros ruhájából, életirányt tűzvé ki annak: legott szenvedélyesen megkedvelék őt a' magyarok, és a' tudós Dudics ugyan őtet Krakóba hívá meg, János királyunk pedig Gyulaféjervárra, tanítónak; de Ramus mindkét hivatalt mellőzé *).

Mi magyarok eddig is nagy kárát vallottuk annak, hogy nemzetiségünkől, és saját jellemünkől keletkezett önálló philosophiával nem bírtunk. Mert elsőben az élettudomány' dolga, nagy eszméket ter-

*) *Dict. hist. et crit.* art. *Ramus*. Ab Andrea Duditio, imperatoris legato, Cracoviam est invitatus. . . . Joannes, Rex Pannoniae, Albae Juliae administrandae magna proposita mercede praeficere voluit, et chirographo regio obsignavit. *Banosius, in Vita P. Rami*. p. 9.

jeszteni elő, szilárd elveket megállítani; ezekből folynak aztán a' nemzeti dicső tettek. Voltak nagy embereink, kik nagy eszméket pendítettek meg, és tetteleg valósítottak is; ámde ezek olyanok voltak, mint az üstökösök, mellyeknek hatása soká nem tarthat; az egyedi, és nemzeti élet' fő eszméit, és elveit rendszeresen előadó philosophia az a' nap, melly ezeket a' szívekben, és elmékben apránként megérleli, és gyümölcsözésre bírja.

Mindenek fölött pedig egyezményes philosophiára van honunknak legnagyobb szüksége azért, mert nekünk sem a' német, sem az angol, sem a' francia philosophiák, előadtam okok miatt, eleget nem tehetnek, mivel nemzeti gondolkozásunk nem annyira elméleti, mint gyakorlati irányú. Mi keleti vérűek vagyunk, és itt a' fellegbe járó philosophia kevés részvételre számolhat. De azért is nélkülözhetlen nálunk a' harmonismus, mivel, mint egy elmés írónk megjegyzé: „Magyarhon' lakói olyanok, mint egy örökös vásáron levő emberek a' világ' minden részéből, 's vannak, kik ezen tarkaságot dicsérik, mint egy gyönyörű mozaik képet, az állodalmi életet csak szépműtanilag ítélvén.“ Ámde ezen bábel mégis lényeges baj, mert míg a' szükségesegekben vélemény-, és elvegyezésre nem jutunk; míg chinai, és hindu kasztrendszerünk fennáll; míg csak testületi, nem pedig közszellem éltet bennünket: addig soha egybe nem vágnak nemzeti műszerünk' kerekei, addig nemzeti életünk soha szép nem leend, sőt inkább házi, polgári, egyházi és irodalmi életünkben örök harcz és surlódás uralkodandik.

Szóval ahol az észfölség el nem ismertetik, ahol a' töredékes philosophia az élet' körén túl lép, és e' miatt a' porban hever: nincs, nem lehet ott bája a' társas életnek, mert itt nincs eszme, nincs elv, nincs fogalom arról, minőnek kell lenni a' népnevelésnek, czélirányos egyházalkatnak, és a' törvényeknek. „Illy országban, mint egy lelkes német író mondja *), szolgaság' lelke uralkodván, sorvadásban van minden. A' földmivelés sóhajtozik, az ipar, és szorgalom vergődik, a' kereskedés nyavalyog, mert a' hajók a' kikötőkben rothadnak, az utak pedig orgyilkosokkal rakvák. A' szegénység itt honos, meztelen emberek járdalnak a' kopasz földön, derék, 's híres családból származott kol-

*) Der n. Febronius, von Alex. Müller. Carlsruhe, 1838. 13. I.

dusok tartják markaikat az utcák' szögleteinél, a' mellettük elmenők által nyújtandó alamizsna' elvételére, a' tudatlanság terjeszti ki halálos szemfüdelét a' lángelmék fölé.

Ezen föstmény olly országokról vétetett, melyekből a' philosophia régóta száműzetett. Mi, hála az égnek! illy helyzetben nem vagyunk. Rajta tehát nemzeti bölcselőink! közös ügyekezettel ültessük trónra honunkban az észet, és élettudományt. Mi nemcsak a' szak', és iskola' embereit számláljuk a' nemzeti bölcselők közé, hanem ilyeneknek lenni állítjuk az olly *vallás- és néptanítókat*, kik a' vallásnak nem betűi, hanem szelleme által vezéreltetnek, melly tiszta humanitas; a' *törvényadókat*, kik emberi törvényekkel ajándékozzák meg a' hont, 's olyanokkal, mellyek öszhangban vannak a' kor' szelid szellemével; az *emberbarátokat*, és *barátnékat*, kik jólétet terjesztenek el jótékony intézeteik által, sőt a' lelkes *művészeket* is, kik a' művészet' nyelvén tanítják az életet szépíteni.

De legfőbb organuma mégis a' nemzeti közértelmességnek a' nemzeti academia, és ennek tiszteletre méltó tagjai. Mélyen érzem szívemben, mit köszönhetek én ezen nagy szellemű testületnek, melly engem nagy rendeltetésű egyesületkörébe vonva, szárnyakat ada lelkemnek azon nagy cél' megközelítésére, mellynek létesítéséről csekélységem nála nélkül nem is gondolkodott volna. Philosophiai vizsgálatim' csekély eredménye azon pályák által születék, mellyekre ezen nemzeti intézet lelkesíte. Vajha tőlem is háramlanék vissza némi gyöngye verőfény dicsó testületünkre, vajha a' közváramozás bennem soha meg ne csalatkoznék!

IV.

TÖRVÉNYEINK' TÖRTÉNETE

ORSZÁGUNK' KELETKEZTÉTŐL AZ ÁRPÁDOK' KIHALTÁIG.

NYOMOZTA

SZLEMENICS PÁL r. t.

I. A' *fejedelmi vezérekről* 889-d. évtől 997-d. évig.

1. §. A' törvényhozásnak első nyomdoka eleinknél.

Azon polgári társaság, mellyben most nemzetünk él, kezdetét azon szövetségtől vevén, mellyet hazánk' történetiratainak tanúsága szerint a' hét magyar vezérek, mint ugyanannyi népség' fejei, új honszerzés végett egymás közt kötöttek, törvényeinknek nyomdokait csak ezen időnél kezdve fogom keresni.

Törvények némi nyomaira eleinknél tüstént Európa' határainál megjelenésük' korában akadunk. Bölcs Leo, napkeleti császár, tudniillik a' *Hadi fortélyról* írt könyvében vitéz eleinkről, kikről több helyett 's néha dicsőséges említést is teszen, már akkor megjegyzi: hogy más nemzetekkel kötött frigyeiket megtartani, 's gonosztevőiket kemény büntetéssel fenyíteni, nálok divatozó szokás volt. Az eldődeink általi törvényhozásnak első világos nyoma mindazáltal csak az első közfejedelem' választásakor tűnik elő. Akkor t. i. Béla király' névtelen jegyzőjének ^{a)} tanúsága szerint megválasztatván a' közfejedelem, — ki ő szerinte ugyan Álmos, bíborban született Konstantin szerint pedig ^{b)} Álmos vezér' fia,

^{a)} Lásd „De septem primis Ducibus Hungariae“ című munkájának 5-d. cikkét.

^{b)} De admin. Imper. 38-d. fejezet.

Árpád herczeg volt; — a' hét fő személyek egyszersmind öt sarkalatos törvényt alkottak, 's véroket pogány szokás szerint egy edényben eresztvén, azokra ünnepélyesen megesküdtek. — E' következők valának pedig ugyanazon író' szavai után ^{a)} azon törvények:

1) Az eskünek, úgy mond, első állama volt: hogy, míglen életök mind nekik (a' fő személyeknek), mind maradékaiknak tartana, fejedelmök mindenkor Álmos vezér' nemzedékéből lenne; „Primus status iuramenti fuit: ut quamdiu vita duraret tam ipsis, quam etiam posteris suis, semper Ducem haberent de progenie Almi Ducis.“ — E' törvény által, mint annak világos szavai mutatják, a' választó fő személyek arra kötelezék magokat és maradékaikat, hogy fejedelmet mindenkor kizárólag Álmos' véreből választandának. Ezen törvény által tehát, valamint egy részről Álmos' maradékainak a' közfejedelemségre kirekesztő választathatási, 's következőleg öröklési jogot adának, úgy más részről fejedelem választási eredeti jogukat természetes következésképen megszoríták; de mindazonáltal, mivel sem Álmosnak leányágát a' választathatásból ki nem zárák, sem a' választhatásnak, 's örökösülésnek rendét meg nem határozzák, csak annyira: hogy csak Álmos' vérén kívül senkit, abból pedig akárkiket fejedelemségre emelhetnének. Innét lehet magyarázni, hogy miért neveztették fejedelmi hercegeink, jelesen Álmos Árpádot, Árpád Zoltánt, Zoltán Taksonyt előgondoskodással még élőkben fejedelmekké ^{b)}; — hogy miért tartották eleink I. Bélának Salamon, és sz. Lászlónak Kálmán, I. Geiza' fia ^{c)}, előtti királyi székre emeltetését törvényesnek; — hogy miért tartották magokat jogosítottaknak sz. István' halála után, férfiági atyafiainak elmellőztével, Pétert, sőt Aba Samut is királyokká tenni, és későbbben sok fő urak és nemesek Martel Károlyt, és annak fiát Robert Károlyt III. András ellen királyuknak elismerni és folytonosan pártolni ^{d)}.

2) Az eskünek második állama volt: hogy mindabban, mit munkáikkal szerezni fognának, részvétlen egyikök se legyen; „Ut quidquid

^{a)} 6. cz. — ^{b)} Lásd Béla' névt. jegy. 13, 52, 's 57. cz. — ^{c)} Lásd II. István' 1124-ki levelét Fejér Oklgy. II. köt. 67. lap. — ^{d)} Lásd Árpád vére' örökösüléséről e' jeles munkát: Disquisitio historica de modo consequendi summum imperium in Hungaria. Budae, 1820. —

boni per labores eorum acquirere possent, nemo eorum expers fieret.“ — E' törvény által a' közfejedelem kötelezetté lón az elfoglalandó tartományból a' többi fő személyeket is munkájok' jutalmául megajándékozni, 's a' közzsákmányban részesíteni. Azt mindazáltal, mit némelylyek, Kéza Simon és Thuróczi történetíróink' általános állításaik után vitatnak, hogy t. i. e' törvény által a' Szittyából kijött nemzetségek^{a)}, vagy csak a' választó fő személyek is, az önhatalmu tartomány- és másféle zsákmányosztály' jogát magoknak fentartottak volna, sem a' törvény szavaiból kivenni, sem a' közfejedelmi hatalommal, mellyel Álmost, őtet uroknak és parancsolójoknak^{b)} nevezve, felruházták, megegyeztetni nem lehet. És valóban Béla király' névtelen jegyzőjének munkája tele vagyon annak és pedig nem általános, hanem részletes bizonyítványai-val: hogy Árpád fejedelmi herczeg fejedelmi hatalmánál fogvást ajándekozá meg a' fő személyeket, valamint más vezéreit, sőt alsóbb rendű vitézeit is majd nagyobb majd kisebb terjedelmű birtokokkal, az elfoglalt hazának nagy részét önmagának megtartván, és egyedül csak az abban levő váraknak kormányát és védelmét bízván tisztii hivatalképen fő embereire. Nevezet szerint az érdeklött névtelen író történetiratában tanúsítja: hogy Árpád fejedelem a' választó fő személyek közül *Tuhutum*nak ugyan az iránti kérésére Erdély' meghódítását fejedelmi kegyelemből megengedte^{c)}; a' többieknek pedig, jelesen *Ound*nak a' Tiszánál^{d)}, *Tosún*nak, anyja' testvérével *Kulpunnal* együtt, Budrug' táján^{e)}, *Kund*nak Buda' környékén^{f)}, *Eleud*nak Vértes-erdőnél^{g)}, *Hub*ának Situva vizénél^{h)} nagy terjedelmű földeket ajándékozott; — hogy hasonló adományokkal megjutalmazta *Ound* vezér' unokáját *Eudunt* a' Dunánálⁱ⁾, a' kun vezérek közül *Retelt* Vág vize' Dunába szakadásánál és Asaturholmánál^{k)}, *Édet* és *Edument* Sajónál és Mátra erdejénél^{l)}, *Bungert* Topulcza folyónál^{m)}, *Ousadot* Naragy vizénélⁿ⁾, 's *Boyt*át a' Tiszánál^{o)}, és ismét *Saru*' táján^{p)}, valamint szinte az alsóbb rendű vitézek közül *Thurzolt* Budrug vizénél^{q)}, és *Hubot* vitézt a' Tiszánál^{r)}; — végre hogy *Bunger* kun vezér' fiát, *Borsút*, Borsód várának és megyé-

a) Magyarország' gyökeres régi nemzetségeiről. Pesten, 1820. — b) Béla' névt. jegyz. 5, 6, 10, 13, 20, 24, 29, 52, 57. cz. — c) 24, és 26. cz. — d) 40. cz. — e) 41. cz. — f) 46. cz. — g) 50. cz. — h) 37. cz. — i) 47. cz. — k) 15. cz. — l) 17 és 32. cz. — m) 31. cz. — n) 32. cz. — o) 44. cz. — p) 47. cz. — q) 17. cz. — r) 28. cz. —

jének ^{a)}), *Huba* vezért Nyitra, Colgouc, és más azon környékben létező váraknak ^{b)}), Kund vezér' fiát, *Kurzánt*, az általa épített Kurzán várának ^{c)}), *Usubu* vezért Beszprém várának és környékének, 's *Velek* vezért Zaránd megyének ^{d)}) kormányával és védelmével megajándékozta.

Ezen sarkalatos törvénytől veszi eredetét az érdemjutalmazó fejedelmi adományoknak jótékony intézete, mellynek nagy részint köszönhetjük ősi alkotmányunknak majd egy évezredes fennállását, a' fejedelmi adományok valamint egy részről a' fejedelem és haza iránti érdemszerzésre, úgy más részről a' megjutalmazott személy' érdekének az alkotmányéval szoros összeforrása miatt annak lelkes pártolására leghatározóbb eszközül szolgálván. Hogy ezen alkotmányszerű intézettel meg egyezőleg adományosztogató jogokat Árpád' példájára mind fejedelmi hercegeink, mind koronás királyaink maiglan mindenkor gyakorlották, amazokra 's jelesen Taksony fejedelmi herczegre, sőt sz. István királyra nézve is többször említett névtelen irónk, és pedig néhány adományaiknak egyes kijelölésével ^{e)}), királyainkra nézve pedig régi és újabb okleveleink korról korra tanusítják.

3) Az eskünek harmadik állama volt: hogy ők, a' fő személyek, kik szabad akaratjokból Álmost urokká választották, a' herczegi tanácsból és az ország' tiszti kormányából se magok, se fiaik ki ne rekesztessenek; „Ut isti, principales personae, qui sua libera voluntate Almun sibi Dominum elegerunt, quod ipsi et filii eorum, nunquam a consilio Ducis et honore regni omnino privarentur.“ — E' törvény által a' választó fő személyek részvételt kötének ki magoknak és maradékaiknak a' fejedelmi tanácsban és országos hivatalokban, a' nélkül mindazáltal, hogy másoknak is fejedelem általi oda alkalmazhatását kizárnák. — Ezen intézkedés által polgári alkotmányunkra nézve három nagy fontosságú eredmény szülemlett: 1) A' választó vezérek ivadékostól egy, külön jogokkal bíró 's közvitézi rend feletti, születési fő renddé képződtek. — 2) A' fejedelmi fő hatalom ezen fő rend' befolyása által mérsékelt egyeduralkodási hatalommá alakult. — 3) Mivel a' fejedelemtől azon jog, hogy a' herczegi tanácsba és fő hivatalokra másokat is alkalmazhasson, el nem vétetett, egyszersmind a' hivatal általi főrendűségnek alapja is megvet-

a) 18. cz. — b) 37. cz. — c) 46. cz. — d) 52. cz. — e) 11 és 57. cz. —

ve lón. — És valóban Béla király' névtelen jegyzője a' fő rendbelieket a' vitézekkel ellentételben veszi, 's amazokat *Primateseknek*, ezeket *Mileseknek*^{a)} nevezi. De jogaikra nézve is amazoknak fennebb polgári állást tulajdonít. Kiviláglik ez azon túl, hogy a' fejedelmi hercegeket mindenkor előkelőivel, *Primateseivel* munkáltatja, történetírástának 40-d. és 53-d. cikkeiből; mellyek közül az elsőben ugyan előterjeszti, hogy a' Gemelsen erdónél tartott gyűlésben elhatároztatott légyen, mikép legyenek kötelesek szolgálni a' hercegnek és fő embereinek, a' másodikban pedig csupán a' *Primatesekről* mondja azt, hogy Zoltán' tizenhárom éves korában közakarattal némellyeket a' fejedelem alatt országkormányzásra és igazságszolgáltatásra, másokat pedig seregvezérlésre rendelték.

4) Az eskünek negyedik állama volt: hogy ha ki maradékaik közül hűségtelen lenne a' hercegi személy iránt, és viszálykodást eszközlene a' fejedelem és rokonai között, a' vétkesnek vére ontassék, miképen az ő vérük ontaték az esküben, mellyet letevének Álmos vezérnek; „Ut siquis de posteris eorum infidelis fieret contra personam ducalem, et discordiam faceret inter Ducem et cognatos suos, sanguis nocentis funderetur, sicut sanguis eorum fuit fusus in iuramento, quod fecerunt Almo Duci.“ — E' törvényből vette eredetét a' felségsértőknek és polgári háborúra ingerlőknek maiglan divatban levő halálbüntetése.

5) Az eskünek ötödik állama volt: hogy ha ki Álmos hercegnek és más fő személyeknek utódaik közül ezen esküjüket, 's rendelkezéseiket megszegné, száműző átok alatt örökre bűnhődjék; „Ut siquis de posteris Ducis Almi, et aliarum personarum principalium iuramentum, statuta ipsorum infringere voluerit, anathemati subjaceat in perpetuum.“ — E' törvény által a' polgári társaságbóli kizárás, és száműzés' büntetése rendeltetik arra, ki ezen fejedelem és választó fő személyek közötti szövetségnek határozatait, akár fejedelmi, akár fő személyutód, megszegni merészlené. És, úgy látszik, e' törvényből vette eredetét II. András király' arany bullája' 31-d. cikkelyének szabad ellentállás' jogáról szóló záradéka.

Régi történetíróink, Béla' névtelen jegyzőjén kívül, az itt érdeklett közfejedelem-választásról, és akkor hozott sarkalatos törvények-

^{a)} 52 és 53. cz.

ról hallgatnak ugyan; a' bíborban született Konstantin császár, csaknem azonkori író, mindazáltal a' *Birodalom' kormányzatáról* írt munkájában ^{a)} ezen közfejedelem-választást nemcsak megemlíti, hanem környülményesen le is írja, névtelen írónktól, mint már fennebb is említém, csak abban különbözvén, hogy a' megválasztatást nem Álmosnak, hanem, ennek akkor már éltes kora miatt, erőteljes fiának Árpádnak tulajdonítja. Sőt ugyanott azt is tüstént megjegyzi, hogy a' nemzet' fejedelme azon napig ezen Árpádnak maradékai közül rendelteték — „Ex cuius (Arpadi) posteris ad hunc usque diem Princeps Turciae constituitur.“ Egy más helyen ^{b)} pedig Árpád' nemzetségének örökösülő jogát világos szavakkal is megemlíti: a' nemzetnek első feje, úgy mond, azon herczeg, ki Árpád' véréből örökösülés szerint természeti renden jön le — „Primum caput eorum est ille Princeps, qui ex Arpadi prosapia juxta successionem ordine naturali descendit;“ következőleg a' névtelen jegyzőnk által előadott sarkalatos törvénynek valóságát is tanúsítja. Jóllehet pedig a' többi törvényekről, ugymint felvett tárgyát nem érdeklőkről, ő is hallgat; mindazáltal azoknak valóságát sem lehet alaposan kétségbe vonni, részint mivel az érdeklött koronás író azokra nézve, mik őtet közelebb érdeklék, névtelen írónknak előadását a' dolog' lényegére nézve igazolván, annak hitelességét, — melly már onnan is, mert ő a' hét magyar vezér' tetteiről szóló írónk közül a' történet' korához legközelebb, 's az utána legrégiebbnél, Kéza Simonnál, majd kétszáz évvel előbb élt, erőt nyer, — a' jelen tárgyra nézve hathatósan gyámolítja; részint mivel a' mik sz. István' törvényei' I. Könyvének 4-d. cikkében a' grófokon, bárókon és vitézeken gyakorlandó uralkodás' módjáról, és II. Könyvében a' törvényhozó gyülekezetről, a' fejedelmi adományokról, és a' felségsértésről mondatnak ^{c)}: a' szóban forgó sarkalatos törvényekkel szépen egybehangzanak, és általánosan mind az, mi azon törvényekben foglaltatik, fejedelmi herczégeink és királyaink alatt, habár némi később történt, korukra nézve meghatározható változásokkal, mindenkor divatozott, 's maiglan is divatozik.

^{a)} 38. cz. — ^{b)} 40. cz. — ^{c)} 14, 16, 19, 35, 51 és 53. czikk. —

2. §. A' törvényhozásnak utóbbi nyomdoka eleinknél.

A' törvényhozásnak második nyomdokára eleinknél azon alkalommal akadunk, midőn többször említett névtelen irónk' tanúsága szerint ^{a)} Árpád herczeg Zalánt, a' Duna és Tisza közötti tartomány' fejedelmét görög és bolgár szövetségeseivel együtt legyőzván, vitézeivel Kurtueltouhoz érkezett, és ott Gemelsen erdőnél harmincznégy napig megállapodék. Azon helyen t. i. ugyanazon író' előadása szerint, a' fejedelem és nemesei elrendezék az országnak minden szokásbeli törvényeit, és minden igazait, miképen szolgáljanak a' fejedelemnek és fő embereinek, 's miképen tegyenek ítéletet mindegyik elkövetett gonosz tett felett; — „In illo loco Dux et sui nobiles ordinaverunt omnes consvetudinarias leges regni et omnia iura eius, qualiter servirent Duci et Primatibus suis, vel qualiter iudicium facerent de quolibet crimine commissio;“ melly előadásból nyilván kitetszik, hogy a' fejedelem és nemesei ez alkalommal gondoskodásukat mind az alkotmányi, mind a' szokásbeli vagyis törvényszéki törvényekre, 's jelesen a' fenyítő törvényszékiekre is, kiterjesztették. E' törvényeknek részletes tartalma mindazáltal hozzánk el nem jutott.

3. §. Az országos birák' nyomdokai.

Fejedelmi hercegeink alatt előtűnnek országszerte kiterjedt hatalommal felruházott biráknak nyomdokai is. Jelesen Béla király' névtelen jegyzője ^{b)} Zoltán herczeg' tizenhárom éves koráról beszéli, hogy az országnak minden fő emberei köztanácsccsal és egyetértő akarattal némelyeket a' fejedelem alatt ország-kormányzókká rendeltek, kik a' jogszokás vezérlete után a' viszálkodók' pereit és villongásait lecsillapítának; „Dux Zulta cum esset tredecim annorum, omnes Primates regni sui communi consilio et pari voluntate quosdam rectores regni sub Duce prae-fecerunt, qui moderamine iuris consvetudinis dissidentium lites contentionesque sopirent.“ A' bíborban született író pedig többször említett munkájában ^{c)} e' tárgyat érdeklőleg így szól: A' seregek' első vezére, úgy mond, nálók Árpád' véréből származó herczeg, kivel két más: a' gyilas és kárkán, birák' tisztét viselik; „Habent autem primum ducem exercitus Principem e prosapia Arpadae, cum quo duo alii, Gylas et

^{a)} 40. cz. — ^{b)} 53. cz. — ^{c)} 40. cz. —

Carchan, qui iudicum vices obtinent.“ És valamivel alább világosb értelem végett megjegyzi: hogy *gyilas* és *kárhán* nem személynevek, hanem méltóságok, és hogy a' gyilasi méltóság a' kárháninál nagyobb. Hogy pedig e' méltóságok valóban magas hivatalok voltak, világosan kitetszik abból, mert a' koronás író most említett előadásában az akkori kárhánt, Bulczut, a' nemzet' harmadik vezérének mondja. A' gyilas és kárhán nevezetek e' szerint fő hivatalok' nevei, következőleg magyar szavak levén, minthogy a' *gyil* gyökérből származó *gyilok* szó maiglan vérontó eszközt, a' *khán* nevezet pedig főnököt jelent, a' gyilas ugyan fővesztő hatalmu, a' kárhán pedig kártételekről ítélő országos birót látszatik jelenteni, 's későbbben királyaink alatt valószínűleg a' gyilasi méltóságból a' hajdan hasonló hatalmú nádori, a' kárhániból pedig az országbirói méltóság alakult.

4. §. Magyarországnak e' korbani területe.

Szent koronánk' hajdani jogainak ismerete végett érdekes itt azt is megemlíteni, hogy eldődeink' hős vérével szerzett hazánk a' tizedik században vagyis fejedelmi vezéreink alatt mindazon tartományt, melly Kárpát hegye, és Száva és Duna folyók közt fekszik, továbbá Erdélyt és Oláhországot Olta vizéig, végre felső Pannóniát felülről Ensz, alulról Dráva vizéig, Geiza herczeg' koráig ugyan egészen, azután pedig az Ensz vize és ausztriai Kopasz-hegy, *Mons Cecius* közötti tartományt, mellyet Leopold ausztriai határgróf Geiza herczeg' országlása alatt elszakasztott, kivevén, magában foglalá ^{a)}.

II. Szent Istvánról 997-d. évtől 1038-d. évig.

1. §. Újításainak mintája.

Szent István eldődeink' régi vallása helyébe a' keresztény hitet iktatván, és a' herczegi méltóságot 1000-d. évben királyira emelvén, a' dolgok' megváltozott állása szükségképen megkíváná, hogy a' nem-

^{a)} Lásd, Madarassy Ferencz pozsonyi prépost' „Dissertationes historico-criticae super quibusdam vetustioribus rerum hungaricarum capitibus“ című munkájának 21 — 29 lapjait, és az ott eléidézett írókat.

zet' intézetein különbféle változatokat, 's újításokat tegyen. Ezen újításoknál szent királyunk magának példányul az akkori és régi királyokat, 's mintául a' birodalmaikban divatozó intézeteket vevé, a' mint ezt mind önnönszavai törvényei' II. Könyvének előbeszédében — „Nos quoque Dei nutu nostram gubernantes monarchiam, antiquos et modernos imitantes Augustos;“ — mind pedig alább előterjesztendő különbféle intézetei, például a' fő papoknak első renddé alakítása, a' tulajdon nemzeti írott törvények' behozása, 's megalapítása, az egyházi és polgári ügyeknek ugyanazon egy törvényhozó gyülekezetbeni, ő általa megkezdett, és utódai által, sz. László és Kálmán királyok' törvényeinek tanúsága szerint, híven folytatott tárgyaltatása, az udvari vagyis koronahivatalok, 's a' palota, udvari, és másféle gróf és báró nevezetek' behozása bizonyítja.

Azonban jöllehet sz. István újításaiban a' külföldet követné; azt mindazáltal, mit némelly írók vitatnak, eldődeinek üdvös intézeteit és szokásait egészen fel nem forgatta, hanem inkább, mennyire csak az új állással megegyeztethetők valának, gondosan fentartotta. Tanusítja ezt: 1) törvényei' I. Könyvének 8-d. fejezete, hol fiának, mint reménylett királyi széki örökösének, komolyan ajánlja, hogy az országlásban eldődeinek, 's az előtte országlott fejedelmeknek szokásait kövesse; mert, úgy mond, ki kormányozhatná a' görögöket latin, a' latinokat pedig görög szokások szerint? melly ok-adás nyilván kivívja, hogy szent királyunk e' helyen honi fejedelmeinknek szokásait, nem pedig külföldi királyokéit, — mire ezen szavait: „Nisi imitator consuetudinis ante regnantium exstiteris regum“ magyarázni, vagy inkább csavarni némelyek akarják, — ajánlá reménye szerint magyarain utána országlandó fiának. Tanusítja 2) törvényei' II. Könyvének 19, 23, 27, 29 's 33-d. fejezetei, mellyekben előforduló illy kifejezések: elhatároztuk fő embereink' gyülekezetében, — „Decrevimus nostrorum Primatum Conventu;“ — ezen királyi gyülekezetben határozottatott, — „In hoc Regali Concilio decretum est;“ — a' királyi gyülekezet' határozása szerint megtiltatott, — „Secundum Regalis decretum Concilii interdictum est;“ — e' közgyülekezet' határozata után, — „Post definitionem huius communis Concilii;“ — nyilván mutatják, hogy első szent királyunk törvényeit — a' miben alkotmányunk' lényege áll, — nem határtalan

egyeduralkodói hatalommal, hanem Álmos vezérrel kötött nemzeti szerződésünk harmadik pontjának értelmében, fejedelmi hercegeink' példájára, fő embereivel törvényhozó gyülekezetben hozta, következőleg a' törvényhozásnak fejedelmi hercegeink alatt divatozó módját fentartotta. Tanúsítja végre — 3) az, mert általánosan, mint már fenn is megjegyzém, a' most említett, Álmos alatti, sarkalatos szerződés' minden pontjai keletben létének nyomait sz. István' törvényeiben ^{a)} felleljük, 's azok maiglan, habár némi későbbi változtatásokkal is, divatoznak.

Hogy *Augustus* neven sz. István nem császárt, hanem királyt ért, I. Könyvének 2-d. fejezetéből kitetszik.

2. §. Polgári jogunkat érdeklő első érdeme.

Szent Istvánnak polgári jogunkat érdeklő érdemei közt könnyen első helyet érdemel az, hogy a' műveltségnek egyenlő fokára óhajtván nemzetünket más nemzetekkel emelni, mivel, mint önmaga II. Könyve' előszavában mondja: minden nemzet tulajdon törvényeivel kormányoztatik, az akkori és régi királyokat követve, nemzetünknek tulajdon írott törvényeket adott. Két könyvre osztva jelennek pedig meg polgári törvénytárunkban sz. István első királyunk' törvényei.

Az I. Könyv' tartalmát szent királyunknak Imre herceg' számára készült atyai intései, 's országglást illető tanácslatai teszik; mellyeket, habár nem tulajdonképeni törvényrendeletek is, nemzetünk mindenkor olly érdekeseknek tarta, hogy azoknak törvénykönyvében a' legelső helyet tulajdonítaná. És nem ok nélkül; mert, mivelhogy a' sz. király vélt utódának csak a' már fennállott intézeteknek, és keletben levő alkotmányi elveknek fentartását ajánlhatá, ezen intésekben polgári alkotmányunknak több alapvonalaira akadunk. — Az egész könyv előszóra és tízfejezetre oszlik. — Az *előszó*ban intései' követését fiának erősen szivére köti. Itt e' szavakban: „Midőn a' legfőbb hatalom megengedvén, utánam országglani fogsz“ a' királyi méltóságban örökösülés' divatozásának világos nyomdokát találjuk. — Az 1. *fejezet*ben szent királyunk inti fiát, hogy a' catholicus apostoli hitvallást, mivel csak azon

^{a)} Lásd I. Könyve' előszavát és 4-d. fejezetét, 's II. Könyve' 14, 16, 19, 35, 51 és 53-d. cikkeit.

levőknek kell királyi méltóságra jutni, híven tartsa meg, és az attól eltérőket ne ápolja. E' fejezetből, jelesen azon okból, melyre szent királyunk intését alapítja, kiviláglik azon alkotmányi törvényünknek már ő alatta történt megalapítása, mely szerint királyainknak szükségképen catholica hitűeknek kell lenniök. — A' 2-d. *fejezetben* szent királyunk fiát buzgó iparkodásra inti az iránt, hogy az akkor nálunk még csecsemő korú anyaszentegyház, mint a' királyi méltóság' második dísze és gyámola, napról napra gyarapodjék, 's minden veszélytől ment legyen. Itt találjuk első nyomát királyaink' maiglan divatozó egyházpártfogói fő hatalmának. — A' 3-d. *fejezetben* szent királyunk kötelességül teszi fiának, hogy a' fő papi rendet, mint a' királyi szék' harmadik díszét, oltalmazza, 's a' főpapokat, kiknek befolyásuk nélkül fejedelemségre senki sem juthat, mint szempilláit őrizze, 's netalán előforduló vétségeiket fel ne fedezze, hanem azokért őket titkon feddje meg, és szükség' esetében az anyaszentegyháznak adja fel. E' fejezetből kiviláglik, hogy a' főpapi rendnek elsőse sz. Istvántól veszi eredetét. Ugyanitt találjuk első nyomát az egyházi rend' világi büntető rendes hatóság alóli felmentettségének is. — A' 4-d. *fejezetben* szent királyunk komolyan inti fiát, hogy a' fő embereken, bárókon, grófokon, vitézeken, nemeseken, — *Principes, Barones, Comites, Milites, Nobiles*, — kiket királyi széke negyedik gyámolának nevez, ne kevélyen, haragosan, 's békétlenkedve, hanem türelemmel, leereszkedéssel és jó példaadással uralkodjék, az elsőbbeket mint atyjait és testvéreit tekintse, az utóbbiakat szolgaságra ne vesse, se szolgáknak ne nevezze; mert máskép, úgy mond, vitézségek által királyi méltóságod megtompulván, másnak adandják országot. E' fejezetből kitetszik a' fő urak' rendjének, valamint a' közvitézinek is már akkor kitűnő polgári becse, és más hazapolgári felekezettek' feletti állása, valamint az is, hogy sz. István egyeduralkodói hatalmát határtalannak nem tartotta. Továbbá e' fejezetben előcsillámlik a' II. András' arany bullája' 31-d. ágazatába iktatott ellentállási jognak nyomdoka is. — Az 5-d. *fejezetben* szent királyunk fiának az igazság' szorgalmas kiszolgáltatását, mint a' király' koronájának ötödik díszét, és a' fővesztő vagy más, király' biralatát kívánó ügyek' elítélésében a' türelmet, és a' szigoruságnak könyörülésseli mérsékletét ajánlja. E' fejezet

tanusítja, hogy a' bírói fő hatalom a' királyé volt, és hogy ahoz akkor nemcsak az igazságszolgáltatásra felügyelés, hanem a' fővesztő és más nagyobb érdekű peres ügyeknek közvetlen elítélése is tartozék. — A' 6-d. *fejezet*ben szent királyunk fiának parancsolja, hogy a' jövevényeket, kiket a' királyi méltóság hatodik díszének mond, gondosan ápolja és becsben tartsa, ugymint kik különféle szokásokat, irományokat és fegyvereket behozván, a' királyi udvar' fényét nevelik, és a' külső ellenség' büszkeségét visszarettentik. Tudniillik sz. István a' pártos Kupa vezér' legyőzésében a' jövevények' vitézségének sokat köszönnén, de egyébként a' keresztény hit' és európai műveltség' terjesztésében is azok levén fő segédjei, gyarapításukat országlásának egyik fő elvévé tette, melylyet utódai is híven követének. E' fejezet, a' jövevényeket királyi méltóság' egyik fő gyámolának ismervén, nem homályosan bizoyítja, hogy a' jelesb nemzetségekből származott jövevényeknek honfiusítása, vagy is ország' fő vagy vitézrendei közé felvétele már első királyunk alatt divatozott. — A' 7-d. *fejezet*ben szent királyunk az érett tanács' követését, 's tanácsadóinak gondos választását, *nyolczadikban* eldődei' szokásainak és intézeteinek becsbentartását, *kilenczedikben* az imádságot, *tizedikben* az erények' gyakorlatát, ugymint a' királyi méltóság' ugyanannyi díszait, ajánlja.

A' II. Könyvben, melly 55 *fejezetre* oszlik, sz. Istvánnak tulajdonképeni, részint vallást és erkölcsi fenyítéket érdeklő, részint polgári 's jobbára büntető törvényei foglaltatnak. E' törvényeket szent királyunk a' nemzet' törvényhozó gyülekezetében hozá; mellyben valaminthogy a' nemzetnek fő emberei, *Regni Primates*, mint fennebb megmutatám, az első fejedelmi herczeggel kötött szerződés' harmadik pontjával egybehangzólag kétségkívül részt vettek, úgy ellenben a' közvitézi rend' vagy mások abbani részvételének semmi nyomára sem találunk. Egyébiránt az érdeklött gyülekezetben nemcsak a' világi, hanem az ujonan alkotott egyházi fő rend is részt vőn; a' mint ezt azon elsőségen, mellyel sz. István e' rendet I. Könyvének 3-d. *fejezetében* megtisztelé, 's az egyházi és világi tárgyaknak ugyanazon gyülekezetbeni elegyes tárgyaltatásán, és az akkor más európai keresztény országokban is divatozott illy szokáson túl, sz. István' élete írójának, Hart-

vichnak, e' szavai is: „Milly életű, és lelkületű férfin volt legyen (sz. István), az általa püspökeivel és fő embereivel szerzett törvénykönyve, decretuma nyilvánosságossá tette,“ világosan tanusítják ^{a)}. — Hol és melyik évben hozattak legyen az e' könyvben foglaltató törvények, kútfők' nemléte miatt biztosan meghatározni nem lehet. Némellyek, névszerint Kollár ^{b)}, és Pray ^{c)} úgy vélekednek, hogy e' törvények nem egy helyen, 's nem egy alkalommal hozattak; mire valóban az is látszik mutatni, mert hasonnemű tárgyakról, például az emberölésről szóló törvények nem folyton következnek egymásra, hanem különbkülönb helyeken adatnak elő. Nem is áll ellenmondásban e' véleménynyel a' könyv' végén találtató, 's valaki által, mint az abban első királyunknak már tulajdonítva levő *szent* cím mutatja, később oda toldott e' jegyzék: „Beveződik sz. Istvánnak Esztergomban 1035-d. évben kihirdetett törvénykönyve;“ mert e' jegyzet nem állítja azt, hogy sz. István' törvényei mind 1035-d. évben hozattak, hanem csak azt, hogy ezen törvénykönyve, vagyis hozott törvényeinek gyűjteménye akkor hirdettetett ki; mi úgy is megtörténhetett, ha azon törvények több alkalommal hozattak, és későbbben egy könyvbe összegyűjtetének. És valóban sz. Istvánnak előgondoskodásával, és ugyanezen könyve' előszavában kifejezett azon szándékával, mellynél fogvást nemzetének tulajdon törvényeket adni kívána, legjobban egybe is hangzik az, hogy ő törvényeit, meg akarván azokat feledésbe-menéstől menteni, élete' vége felé összegyűjtette, és ujonan kihirdettette.

Szent Istvánnak vallást és erkölcsi fenytéket érdeklő, 's nyolcz fejezetekre ^{d)} terjedő törvényeit előadni, 'e munkának köréhez nem tartozik. Egyéb törvényei e' következők:

Az 1. *fejezet*, melly azokat, kik a' szentegyházat vagy birtokait megtámadják, vagy a' királyt azoknak védelmétől vagy szándeklott öregbítésétől elidegeníteni makacsúl törekednek, egyházi átok alá vetetni rendeli.

A' 2-d. *fejezet*, hogy a' püspököknek hatalmok legyen az egyházi dolgokat egyházi törvények szerint kormányozni, 's az özvegyeket és

a) 2. czikk. — b) De orig. potest. legisl. 3. cz. — c) Annales P. I. — d) Illyenek a' 4, 7, 8, 9, 10, 11, 12 's 18. fejezetek.

árvákat oltalmazni, ezekben a' világiak nekik engedelmeskedni, 's a' grófok és bírák velök az isteni törvényszerinti igazságkiszolgáltatásban egyetérteni tartozván.

A' 3-d. *fejezet*, hogy a' tanúk és vádtevők keresztény, családos és minden gyalázat nélküli emberek legyenek, 's hogy papi személy másutt, mint szentegyházban, kérdőre ne vonathassék, 's ellene tanúságot világi ne tehessen.

Az 5-d. *fejezet*, mellyben szent királyunk, mint a' törvény' szava tartja, királyi hatalmából, következőleg királyi jogaira nézve megengedi: hogy mindenki tulajdon vagyonát (mellyet mindazáltal ugyanezen törvénykönyve 35-d. cikkének tanúsága szerint a' király' adományával ellentételben veszen) fiainak, leányinak, hitvesének, szülőinek (talán inkább rokoninak *), vagy szentegyháznak adhassa, és ilyen rendelkezését holta után meg ne ronthassa senki. — E' törvény által szent királyunk fejedelmi igazaira nézve mindenkinek tulajdona, vagy is királyi adományból nem eredő vagyona felett szabadon rendelkező tehetséget ad ugyan; de mivel azt a' rendelkező személy' gyermekeinek, hitvesének, rokoninak és az egyháznak javára szorítá, igen korlátoltat. E' törvényrendelet tehát természetesen maga után voná a' királyi helybenhagyás' felkérésének szükségét, ha ki fejedelmi adományból nyert jószágáról, sőt ha másféle vagyonáról is, de másnak valakinek, mint hitvesének, gyermekeinek, rokoninak, vagy szentegyháznak részére, rendelkezni akart. És valóban igen számos okleveleink tanúsítják a' királyi helybenhagyás' felkérésének legrégibb kori divatozását, mint ezt a' magyar tudós társaság' Évkönyveiben ^{a)} megmutatám. Ugyan e' törvénynek végső általános kifejezése tanúsítja azt is, hogy a' jószág' ura családjára nézve is legalább hasonló kiterjedésű rendelkezési tehetséggel bírt.

*) Tudniillik az itt előforduló *parentes* szó sz. István' törvényeiben néhol, jelesen II. Könyve' 14-d. fejezetében nyilván hasonértelemben vétetik a' *cognati* szóval. Erősíti e' vélelmenyt III. András' 1291-ki törv. 32-d. ágazata is, melly nyilván ki mondja: hogy az örökös nélkül elhalt nemes jószágait rokonainak vagy közölők akárkinek, vagy hitvesének, avagy lelke' üdvéért az egyháznak tetszése szerint szabadon adhatja. Fejér Oklgy. VII. köt. II. dar. 139. lap.

^{a)} Lásd, III. köt. 108 — 130. lap.

A' 6-d. *fejezet*, mellyben a' királyi méltósághoz tartozó javak, katonák, szolgák, és akárminemű jószágok attól elvonatni vagy kegyelemképen felkéretni tilalmaztatnak. — E' törvényben vagyon megvetve a' koronajószágok' elidegeníthetlenségének alapja.

A' 12-d. *fejezet*, hogy ha ki megvetvén a' kereszténységet, ellenét, és a' püspök által reá mért büntetést kiállani makacsul nem akarja: a' királynak, mint kereszténység' védőjének ítélete alá adassék át. Itt ismét egy nyomát találjuk királyaink' egyházpártfogói hatalmának.

A' 13, 14, 16, 36, 37, 46, 47, 48 és 49-d. *fejezetek* az emberölésnek, és arratörekvésnek büntetéséről. E' törvényekben az emberölést szántszándékosra, és véletlenre, amazt ismét feleségen, más szabad személyen, és szolgán elkövetettre, és a' szabad személyen elkövetettet karddal véghezvittre, és közönségesre osztva találjuk. A' véletlen, *casualis* emberölésre az egyházi bőjtön felül 12 arany *penza*, a' szántszándékosra hasonló bőjtön túl; ha férje hitvesét megölé, ha gróf volt 50, ha tehetős vitéz 12, ha pór, 5 tinó; — ha szolga öleték meg, a' mint vagy szabad személy, vagy más' szolgája volt a' gyilkos, annak az első esetben ugyan egész, a' másodikban fele ára, mellyet a' bűnös szolgának ura letenni tartozék; — ha továbbá szabad személy fosztaték meg életétől, 100 arany penza, mellyet, ha más' szolgája volt a' tettes, ismét annak ura volt köteles lefizetni; — végre ha ki más karddal öle meg, ugyanazon karddali lenyakazás volt szabva büntetésül. A' karddal történt élet' elleni minden törekvés is szinte szigorúan fenytetik, jellesen a' megcsonkítás hasonló tag' veszteségét, a' megsebesítés szántszándékos emberölésnek egész váltságát, sőt a' pusztá, 's minden sértés nélküli kardkirántás is, ha dühös indulattal történt, a' szántszándékos emberölés' fél váltságát voná maga után.

A' 15-d. *fejezet*, melly az eskütörésre, egyházi bőjtön túl, kézvesztiséget rendel; kezét azonban az előkelő 50, a' pór pedig 12 tinón megválthatá.

A' 19-d. *fejezet*, hogy a' szolga vagy szolgaleány ura vagy asszonya ellen semminemű vétségben vádló vagy tanú ne lehessen.

A' 20-d. *fejezet*, hogy senki, se gróf, se vitéz, *miles*, szabad személyt szolgaságra vetni ne merészeljen, másképp tulajdonából annyival bűnhődjék.

A' 21-d. *fejezet*, hogy senki más' fegyveresét ura' elhagyására ne csalogassa.

A' 22-d. *fejezet*, hogy a' jövevény befogadóját, míg ez őtet ígérete szerint táplálja, el ne hagyja.

A' 23-d. *fejezet*, hogy ha ki valamelly úrnak szökevény katonája vagy szolgálja' visszavitele végett küldött követét megverné, tíz tinóval bűnhődjék. — E' három törvényczikkből kitetszik, hogy a' magános uraknak fegyvereseik és jövevényeik nekik örökre ugyan lekötve nem voltak; elszökni mindazáltal, vagyis kötött szövetségeik' megszegésével eltávozni tőlök, tilalmas volt.

A' 24-d. *fejezet*, hogy az özvegy, ha férje' gyermekeinek táplálását magára vállalja, annak jószágait megtarthassa, 's őtet senki más házasságra ne kényszeríthesse; ha mindazáltal újra férjhez menvén, árva'it elhagyná, azoknak vagyonából az illendő ruházaton túl semmit magának ne tulajdonítson. Továbbá hogy a' gyermektelen özvegy, ha özvegységben maradni ígérkezik, szinte tartsa meg férjének minden vagyonait egész élete' fogytáig, halála után mindazonáltal azok férje szülőire 's rokonira, és ezek nem levén, királyra szálljanak. — E' törvény tanúsítja, hogy az úgy nevezett özvegyi jog, mellynél fogva az özvegy férje' vagyonából illendő lakást, táplálást, és kiházasítást követelhet, valamint szinte a' szülőknek és rokonoknak, sőt a' királyi fiscusnak magonszakadási örökösödése is már sz. István alatt divatozának.

A' 25-d. *fejezet*, hogy a' ki leányt szülői engedelem nélkül hitvesül elragad, a' fegyveres ugyan tíz, a' szegény pedig öt tinóval bűnhődjék, habár később szülőivel kibékült volna is.

A' 26-d. *fejezet*, melly a' más' szolgaleányával bujálkodót első és második tettéért megnyiretni, harmadikért pedig, ha magát meg nem válthatná, szolgaságra vettetni, és ha a' teherbe esett leány szülés közben meghalna, más szolgaleánynyal megváltatni parancsolja. Ugyan e' törvény a' bujálkodó szolgát mindenkor hajlenyiréssel büntetni, és ha a' leány szülés alatt meghalt, eladatni rendeli, 's ára' felét a' szolgaleány' urának kártérítésül tulajdonítja.

A' 27-d. *fejezet*, hogy ha szabad ember más' szolgaleányát urának tudta nélkül feleségül veszi, örökös szolgaságba essék.

A' 28-d. *fejezet*, mellyben azon esetre, ha ki feleségét megutálván, az országból kiszöknék, az elhagyott nőnek ugyanazon jog tulajdonítatik, melly fennebb a' valóságos özvegynek, mind férje vagyonának megtartására, mind az illendő kiruháztatásra nézve, ha férjhezmenni, mi szabadságában állá, akart volna.

A' 29 — 41-d. *fejezetek* a' tolvajságról, mellyek szerint a' szolga első lopásáért orrát, másodikért füleit, harmadikért életét veszti el, a' szabad sorsu személy pedig első tolvajságáért eladaték, és ha eladatása után ismét orozott, szolgai törvény szerint ítelteték, szabad levén mindazáltal valamint szolgának orrát és füleit öt-öt tinón, úgy szabad embernek első vétkenél szabadságát megváltani; sőt ha férjes asszony követt el tolvajságot, azt férje az eladástól másodszor is megválthatá.

A' 30-d. *fejezet*, hogy ha ki ellenséges indulatból más' épületét elégeti, a' kár' megtérítésén felül olly 16 tinóval bűnhődjék, melly 60 aranyat megér.

A' 31-d. *fejezet*, hogy a' boszorkány első tettéért bőjt és tanítás alá vettessék, másodikért a' bőjten felül mellén, homlokán és hátán szentegyház' kulcsaival bélyegeztessék, harmadikért a' biráknak adassék át.

A' 32-d. *fejezet*, melly a' méregkeverőt íteltetével végett a' megsértett személynek vagy szülőinek hatalmába adadni, a' varázslót pedig püspöke által vesszözéssel jobbítatni parancsolja.

A' 33-d. *fejezet*, mellyben más' házának megtámadása kemény büntetés alatt tilalmaztatik, a' büntetés' mennyiségének kulcsául a' vétkesnek nagyobb 's kisebb tehetsége, és a' hatalmaskodásnak fokozata vétetvén.

A' 34-d. *fejezet*, melly azt rendeli: hogy minden tíz-tíz helység szentegyházat építsen, 's azt illendő jegyjószággal ellássa, — egyházi ruhákról a' király, áldozó papról és könyvekről pedig a' püspök köteles levén gondoskodni.

A' 35-d. *fejezet*, melly által szent királyunk egész tanácsának kérésére megegyez abban, hogy mindenki egyenlőképen mind tulajdonát, mind a' király' ajándékát, kivevén a' mi a' püspökséghez vagy várme-

gyéhez tartozik, úri joggal bírja, míg él, és holtá után fiai azokban hasonló úri joggal örökösüljenek, ne is vesztsze el más vétség miatt senki javait, mintsem ha király' élete ellen törekszik, vagy a' hazát elárulja, vagy más tartományba kiszökik; melly esetekben javai király' hatalmába szálljanak, önmaga pedig ítélet alá essék, ártatlan fiai mindazáltal büntetetlen maradván.

E' törvényből kitetszik: 1) hogy eleink mindjárt sz. István alatt egyenlő úri joggal, *dominium*, bírák mind adományi mind másféle szerzésuton nyert jószágait, és hogy ezen joguk, minthogy azt a' törvény a' püspököknek és megyés grófoknak hivataloknál fogvást bírt jószágokbani jogától nyilván megkülönbözteti, valóságos sajátí és úri jog volt; — 2) hogy maradékaik mind a' kétféle jószágokban és pedig egyaránt örökösödtek; — 3) hogy felségsértés, hazaárulás, és kiköltözés által mind a' kétféle jószágait egyaránt elvesztették. És ezekből eléggé kiviláglik az, hogy eleinknek úgy nevezett tulajdon és adományi jószágai között az úri jog' minőségére nézve azon különbség nem volt, melly az európai egyéb nemzeteknél a' tulajdon és hűbéri jószágok közt létezett, 's következőleg a' mi adományi jószágaink soha hűbéri jószágok' természetével nem bírtanak. — 4) Hogy a' király' fiscusának hívségtelenség' esetébeni örökösödése is sz. István alatt már divatozott; — 5) hogy sz. István' törvényszerzése átlátta azon igazságot, hogy a' büns atyának ártatlan gyermekeit büntetésre vonni nem lehet.

A' 38-d. *fejezet*, hogy ha ki más' szolgálóinak szabadságot szerezni mesterkednék, ugyanannyi szolgálásra büntetessék.

A' 42-d. *fejezet*, hogy ha valamely gróf a' királyt jövedelme' részére megcsalja; a' csalárdul eltulajdonítottat adja vissza, és azontúl még annak kétszeres értékével bűnhődjék.

A' 43-d. *fejezet*, hogy ha valamely fegyveres, *miles*, grófjának helyes ítéletét királyhoz fölebbviszi, grófját igazságtalannak akarván bélyegezni, — grófjának 10 arany penzát fizessen. — Íme a' helytelen fölebbvitel' büntetésének kezdete.

A' 44 és 45-d. *fejezetek*, hogy ha valamely gróf a' katonától, *miles*, valamit igazságtalanul elhúzz, kétszeresen adja neki vissza; de

viszont a' katona is, ha grófját az iránt vádolná így, mit annak önkényt adott, nem csak azt veszsze el, hanem még egyszer annyit adni tartozzék.

Az 50-d. *fejezet*, hogy olly^a esetben, midőn szolgál urát, vagy katona grófját megöli, az olly szolgának tanusága, kit ura vagy grófja udvara' felvigyázójává tett, a' grófok közt felvéteessék.

Az 51-d. *fejezet*, hogy a' ki király vagy ország ellen összeesküszik, szentegyháznál menedéket ne leljen; továbbá hogy az, ki a' király' üdve és méltósága ellen összeszövetkezik, vagy ollyannal tudva egyetért, vagy illyesmit tudván és behizonyítani képes levén, fel nem ad, egyházi átok alá vettetvén, minden hívőknek közlekedésétől fosztassék meg.

Az 52-d. *fejezet*, hogy kinek isten tizedt adott, a' tizediket istennek adja, 's ha azt eltitkolná, a' többi kilencz részt veszsze el; ha ki pedig a' már elkülönzött tizedet ellopna, tolvaj gyanánt íteltessék, és büntetése a' püspöknek adassék.

Az 53-d. *fejezet*, hogy ha ki valamelly grófnak vagy más hív személynek azt hazudná, hogy a' királyt vesztére szólani hallotta, veszsen el.

Az 54-d. *fejezet*, hogy ha ki egyik grófnál a' másik ellen hazudozván, azt ez ellen felingerli, nyelvét veszsze el; ha pedig illy hazugságokat és ingerléseket mind a' kettőnél tenne, hazug nyelvének kétszeres váltságával bűnhődjék.

Az 55-d. *fejezet*, hogy az udvarnokok tolvajságukért szabad emberek' törvénye szerint íteltessenek, de tanuságuk közöttök be ne véteessék.

Sz. Istvánnak itt elősorolt törvényeiből eléggé kiviláglik, hogy szent királyunk a' királyi méltóság' fentartásához tartozó javak' elidegeníthetlenségét kimondván ^{a)}, a' hazapolgárok' szabadon rendelkező tehetségét királyi jogaira nézve megkorlátozván ^{b)}, — a' királyi fiscusnak mind magonszakadási, mind hivségtelenség általi örökösödését megalapítván ^{c)}, — a' király és haza' üdve és bátorsága ellen törekvőkre súlyos büntetéseket szabván ^{d)}, — 's a' király' jövedelmei' elsikkasztását szigorúan megtiltván ^{e)}, egy részről a' királyi méltóságot hathatósan kö-

^{a)} 6. cz. — ^{b)} 5. cz. — ^{c)} 24 és 35. cz. — ^{d)} 35, 51, 's 53. cz. — ^{e)} 42. cz. —

rülsánczolá; más részről pedig minden hazapolgárnak mind királyi adományi mind másféle javaiban az úri jogot és gyermekei' örökösödését ^{a)}), sőt a' nemadományiakban királyi jogaira nézve a' mérsékelt szabad rendelkezést is ^{b)} biztosítván, — az özvegy vagy férjeszökött nőnek sorsát jó karba helyezvén ^{c)}), — mindenkinek lakát, még a' pórnak kunyhóját is, büntetlenül meg nem támadható menedékké alakítván ^{d)}), — az egyháziaknak világiak, 's az uraknak szolgálk előtti tekintetét czélirányos rendelkezésekkel megerősítvén ^{e)}), — az igazságos megyés grófnak becsületét hamis vádak ^{f)}), — a' püspök' tizedi jogát tizedmegtagadók ^{g)}), — 's mindenkinek életét ^{h)}), — esze ⁱ⁾ és teste' épségét ^{k)}), — szabadságát ^{l)}), — szemérmét ^{m)}), — vagyonát ⁿ⁾), — szülői jogát ^{o)} az azt veszélyeztetők ellen illendő büntetésszabások által bátorságba helyezvén, a' hazapolgárok' boldogságát is megalapítá, és szilárd védfalakkal körülvé.

Jóllehet pedig az általa leggyakrabban használt büntetésfajok, a' tinóadás, hajlenyírás, csonkítás, szolgaság, pénzbírság, és a' büntetés' megváltásának igen gyakori megengedése, valamint szinte a' menedék-helyeknek keletbehozása ^{p)} azon kornak bélyegét félreismerhetlenül magokon viselik, 's a' fenyítő törvényhozásnak újabb korban kifejtett elveivel többnyire egybe nem hangzanak; mindazonáltal a' halálbüntetésnek igen ritka, t. i. a' király' életét és a' polgári társasági szövetséget veszélyeztető gonosz tetteken túl, csupán a' gyakortaságuk miatt különös kártékonyságú karddalölésben és harmad- 's negyedszeri tolvajságban előforduló alkalmazása, a' jószágvesztésnek pedig egyedül három esetre, ugymint a' király' élete elleni törekvésre, hazaárulásra és kiszűkítésre ^{q)} szorítása, 's azon elvnek, hogy az élete- és jószágavesztett gonosztevőnek ártatlan fiai büntetlen maradjanak ^{r)}), felállítása nyilván tanúsítják, hogy szent királyunk a' természeti örök igazságnak szabályait gondosan szeme előtt tartotta, 's a' fenyítő törvényhozási hatalomnak korlátait számos később kori törvényhozónál jobban ismerte, 's nagyobb tiszteletben tartotta.

a) 24 's 35. cz. — b) 5. cz. — c) 24 's 28. cz. — d) 33. cz. — e) 3, 12 's 19. cz. — f) 43 's 45. cz. — g) 52. cz. — h) 13, 14, 32, 36, 37, 46. cz. — i) 32. cz. — k) 23, 47, 48, 49. cz. — l) 20. cz. — m) 25 's 26. cz. — n) 29, 30, 38, 39, 40, 41, 44. cz. — o) 25. cz. — p) 51. cz. — q) 35. cz. — r) 35. cz. —

3. §. Második érdeme.

Sz. István' polgári jogunkat érdeklő második érdeme a' korona' fő hivatalainak, jelesen a' nádori, királyi udvargrófi, kancellári, kamarafőnöki, 's királyi tanácsnoki méltóságoknak, és a' királyi fiscusi hivatalnak felállítása. Tanúsítja ezen állításom' valóságát az, mert ezen hivatalokról, némelyekről ugyan már önmagának sz. Istvánnak, másokról pedig az ő intézvényit még változtatás nélkül megtartó közelutódainak törvényei és oklevelei említést tesznek.

A' nádot, máskép palotagrófot, *Comes Palatii*, *Palatinus Comes*, említi: 1) I. Andrásnak tihonyi apátságot alapító 1055-ki levele, mellynek aláíratában Zache palotagróf, *Zache Comes Palatii*, előfordul ^{a)}); 2) Radó nádornak sz. Demeter apátsága' részére költ 1057-ki adománylevele ^{b)}); — 3) Sz. Gellért püspök' életirója, kinek tanúsága szerint ^{c)}) Aba Sámuel királyi székre jutása előtt nádor vala. Sőt igen valószínű az is, hogy a' pannonhegyi apátság' 1001-ki alapító levele' végén említett Ceba gróf, ki az egyház' fölszentelésekor az apátság' birtokait Sebestyén érsekkal, mint annak tiszti társa, elősorolá, sz. István' palotagrófja volt.

A' király' itélőudvari grófjának, *Comes Curialis Regis*, ki később *Judex Curiae Regiae*nek nevezeték, sz. István alatti létezését Obuncus gróf és Kuia testvérek' lelki üdvösségükért tett alapítványról szóló 1135-ki oklevél ^{d)}) tanúsítja, mellyben az mondatik, hogy ezen Kuia sz. Istvánnak itélőudvari grófja volt. Szinte a' már fennérdeklött tihonyi apátság' alapító levelének aláírásában előforduló Kupán, *Cupan Judex*, is valószínűleg I. Andrásnak udvari grófja vala; jóllehet egyébiránt a' *Judex* nevet a' király' udvari grófjának tulajdonítva III. Béla utolsó évei előtt nem találtam. Tudniillik a' *Judex Curiae Regiae* címzet legelőször III. Bélának a' pécsi püspökség' igazait erősítő 1190-ki levelében jelenik meg, és azután is még IV. Béla' országlásáig ritkábban tűnik elő.

Az al vagy helyettes kancellár, *Vice Cancellarius*, nevezet önmagának szent királyunknak két levelében, ugymint a' pannonhegyi és

^{a)} Fejér, Oklgy. I. köt. 388. lap. — ^{b)} Ugyanott 394. lap. — ^{c)} 17. cz. — ^{d)} Fejér, Oklgy. II. köt. 86. lap. —

bakonybéli apátságokat érdeklő 1001 és 1037-d. évi leveleiben fordul elő. Egyébiránt első királyunk' kora után a' kancellárokat egész 1172-d. évig régi okleveleinkben majd király' kancellárjainak, majd megint és pedig gyakrabban király' jegyzőinek, *Notarius Regis*, találjuk neveztetni ^{a)}. Az 1172-d. év után mindenütt csak kancellár és alkancellár nevezet divatozik, 's a' később, vagyis IV. Bélának és utódainak leveleikben ^{b)} előforduló királyi udvari jegyzők', *Aulae Regiae Notarii*, vagy *Notarii et Apocrisarii Regis*, hivatala a' kancellári és alkancellári hivataloktól különböző, 's ezeknél alsóbb fokú hivatal volt.

A' kamarafőnök, *Camerarius*, és tanácsnok, *Consiliarius*, nevezet ismét önmagának első királyunknak sz. Péter' ravennai monostora' részére költ 1037-ki adománylevelében ^{c)} fordul elő. Végre a' királyi tanácsról, *Senatus regalis*, és királyi fiscusról, *Fiscus Regis*, szent királyunk' törvényei' II. Könyvében, erről ugyan a' 16-d., amarról pedig a' 14 és 29-d. fejezetekben tétetik említés.

A' többi most divatban levő koronahivataloknak nevei okleveleinkben sokkal későbbben jönnek elő, mintsem hogy azoknak felállítást első királyunknak biztosan lehetne tulajdonítani. Jelesen a' fő tárnok, *Tavernicorum Magister*, és fő asztalnok, *Magister Dapiferarum*,

^{a)} Lásd a' tihonyi apátságnak többször említett 1055-ki levelén túl, mellyben Miklós püspök a' király' udvarában jegyző' tisztét viselőnek, *vicem Notarii in Curia Regali procurans*, czímeztek; — a' veszprémi püspökségnek határjáró 1082-ki, a' bozói prépostságnak 1135-ki, a' pannonhegyi apátságnak 1137 és 1138-ki, a' demesi prépostságnak 1138-ki, a' madochai apátságnak 1145-ki, a' budai szentegyháznak 1148-ki, az esztergomi káptalannak 1156-ki, a' gissinyi apátságnak 1157-ki, a' nyitrai és spalati szentegyházaknak 1158-ki leveleiket, és II. Istvánnak bizonyos Forcos nevű, soproni várlakosa' részére tett 1162-ki adományát. Fejér, Oklgy. I. köt. 448, 's II. köt. 82, 86, 94, 110, 120, 129, 140, 144, 152, 153, 's 164. ll.

^{b)} Lásd IV. Bélának Usal földe feletti 1266-ki, és Kumur földe feletti 1267-ki, IV. Lászlónak Echey földe feletti 1277-ki, és Fennena királynénak Mochu nevű királynéi föld iránti 1291-ki adományleveleiket. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 313, 395, 's V. köt. II. dar. 378, és VI. köt. I. dar. 90. lap.

^{c)} Fejér, Oklgy. I. köt. 331. lap.

ki II. Andrásnak ^{a)}, és IV. Bélának ^{b)} némelly leveleikben *Seneschal*nak neveztetik, a' fenn is már említett ájtatos alapítványi 1135-ki oklevélben; — a' fő udvari mester, *Magister Curiae Regis*, II. Bélának demesi prépostság' alapítását bevégző 1138-ki ^{c)}, és II. Geizának a' budai szentegyház' részére költ 1148-ki ^{d)} adománylevelében, ott *Georgius, filius Cronik, Curiae Regalis Officia disponens*, itt *Gereon Regiae Curiae curam gerens* említetvén; — a' fő pohárnok, *Magister Pincernarum*, II. Geizának ugyanezen 1148-ki levelében, — a' fő komornok, *Magister Cubiculariorum*, Imre királynak Michal pusztáról Ugrin győri püspök' részére költ 1198-ki ^{e)}, — a' fő lovászmester, *Magister Agaxonum*, II. Andrásnak Belud és Oslw gróf' számára tett 1220-ki, és udvari marsall, *Mareschallus*, név alatt, mellyen IV. Béla' idejében is néhányszor ^{f)} neveztetik, a' szyriai ispotályosokat illető 1217-ki ^{g)}, — a' fő ajtónálló, *Magister Janitorum*, Venczel királynak János kalocsai érsek' részére költ 1301-ki ^{h)} adományában fordul elő. Egyedül a' fő lovászmester iránt lehetne talán azon okból kivételt tenni, mert a' tihonyi apátság' 1055-ki alapító levelének aláírásában Nane lovásznak, *Nane Agaxonis*, jegye is megjelenvén, nagyon valószínű, hogy Nane lovász is fő tisztviselő volt.

4. §. Harmadik érdeme.

Első szent királyunknak ide tartozó harmadik érdeme az, hogy a' nemzet' minden felekezetének szabadságát, vagy is igazait 's előjogait, és köteleztetéseit kijelölte 's megalapította. Bizonyítja ezt: 1) II. András' 1222-ki arany bullájának előszava: „Concedimus tam eis (petentibus Nobilibus Regni), quam aliis hominibus regni nostri libertatem a S. Rege concessam;“ és 19-d. ágazata: „Jobbagiones Castrorum teneantur secun-

^{a)} Lásd II. Andrásnak a' szyriai ispotályosok' részére költ évenkénti 500 márka feletti 1217-ki, és Achalyz leányzó' részére szóló 1220-ki adományleveleit. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 233 és 285. II.

^{b)} Lásd IV. Bélának a' thuróczi monostort érdeklő 1252-ki levelét. Ugyanott IV. köt. II. dar. 135. lap.

^{c)} Ugyanott II. köt. 94. lap. — ^{d)} Ismét ott 129. lap. — ^{e)} Ugyanott 344. lap.

^{f)} Lásd IV. Bélának a' sibenicóiakat illető 1251-ki, és István és Bribigne grófok, breberiai nemesek' fiait érdeklő azon évi leveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 97 és 106. lap.

^{g)} Ugyanott III. köt. I. dar. 233, 300. lap. — ^{h)} Ismét ott VIII. köt. I. dar. 67. lap.

dum libertatem a S. Rege Stephano institutam. Similiter et hospites cuiuscunque nationis secundum libertatem ab initio eis concessam teneantur.“ — 2) Ugyancsak II. András' önmaga és fiaí' esküjével pecsételt 1231-ki szabadságlevelének ^{a)} előszava: „Concedimus tam eis (Nobilibus Regni petentibus), quam aliis Jobbagionibus ac Servientibus Regni nostri libertatem a S. Rege concessam;“ — és 27-d. ágazata: „Statuimus Jobbagiones Castrorum secundum libertatem a S. Rege concessam, similiter et hospites cuiuscunque nationis secundum libertatem ab initio iis concessam perpetuo teneri.“ — 3) IV. Bélának és fiainak a' királyi vitézszolgák', *Servientes Regales*, részére költ, 's hasonlóképen esküvel erősített 1267-ki szabadságlevele ^{b)}, jelesen annak előszava: „Nobiles Hungariae universi, qui Servientes Regales dicuntur, ad nos accedentes petierunt a nobis humiliter et devote: ut ipsos in libertate a S. Stephano Rege statuta et obtenta dignaremur conservare;“ — és befejezésének ezen szavai: „In his omnibus, et aliis libertatibus a S. Stephano Rege constitutis ipsos Nobiles manutenebimus, et conservabimus. Sic nos Deus adiuvet.“ — Végre 4) sz. Istvánnak még I. Lajos' korában meglevő, 's némelly káptalanok' levéltáraiban őriztetett *legendája*, melyből a' fejérvári káptalannak I. Lajos királyhoz intézett 1349-ki tudósító levele' tanúsága szerint ^{c)} I. Lajos kikerestetni parancsolá: hány helyeken és minő szabadságban kellessék; a' krakói vár' nemes jobbágyainak, és népeinek lakni; — a' győri káptalannak 1350-ki levele szerint ^{d)} pedig ezen káptalan a' pannonhegyi apátnak, Vilmosnak, megkérésére annak a' simeghi tized' odaajándékozásáról szóló részét hiteles másolatban kiadá, mellyben tehát a' nemzet' különféle felekezeteinek sz. Istvántól adományul nyert jogaik és birtokaik, szabadságuk' mineműségével együtt, feljegyezve valának.

Két általános fő felekezetre találjuk pedig az ország' népségét sz. István' törvényeiben ^{e)} felosztva, szabadokra, *liberi*, és szolgákra, *servi*, *mancipia*; kik közül amazok ismét főrendbeliekre, fegyveresekre, *milites*, és köznépre 's pórokra, *vulgares* ^{f)}, oszlának.

^{a)} Ugyanott III. köt. II. dar. 255. lap. — ^{b)} Ismét ott IV. köt. III. dar. 391. lap. —

^{c)} Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 108. lap. — ^{d)} Ugyanott IX. köt. I. dar. 787. lap.

— ^{e)} II. Könyv. 13, 20, 26, 27, 37, 39, 40, 's 41. cz. — ^{f)} I. Könyv. 4 és II. Könyv. 14, 20, és 33. cz. —

A' főrendbeliek közé tartozának először ugyan szent királyunk' I. Könyve' 3-d. fejezetének értelme szerint az érsek és püspökök, és másodszor ugyanazon könyve' 4-d. és II. Könyve' 14, 20, 33, 's 43-d. cikkének tanúsága szerint a' fő emberek, *Principes*, bárók, *Barones*, és grófok, *Comites*. — A' *Princeps* és *Baro* név egyedül sz. István' I. Könyve' 4-d. cikkében, a' *Comes* nevezet ellenben II. Könyvének számos fejezeteiben, és néhány okleveleiben is, úgymint a' pannonhegyi monostor' 1001-ki, a' veszprémi püspökség' 1009-ki, és pécsváradi monostor' 1015-ki, és a' bakonbéli apátság' 1037-ki alapító leveleikben ^{a)} előfordul. Egyébiránt a' *Princeps*, *Baro*, és *Comes* nevezetek akkoron hasonértelműek valának, tanúsítván ezt mind az, mert sz. István, midőn II-d. Könyve' 14 és 33-d. cikkeiben a' főrendbelieknek néhány gonosz tette nézve más hazapolgárokétól különböző büntetését előadja, csupán csak grófokról, *Comesekről*, szól, — mind pedig az, mert XI, XII, és XIII. századi okleveleinkben ezen nevezeteknek mindegyike mindenféle főrendbelieknek jelentésére használtatik ^{b)}. Mindezek, a' fő papokat is oda értve, régi okleveleinkben ország' fő embereinek, *Regni Primates* ^{c)}, ország - nagyjainak, *Regni Maiores*, *Magnates* ^{d)}, és királyjobbágainak, *Jobbagiones Regis* ^{e)}, neveztetének, és közölők némelyek ugyan, például a' megyés grófok, *Comites Parochiani*, országos hivatalokat viselő, mások pedig pusztán születésük és kitűnő birtokaik-

^{a)} Fejér, Oklgy. I. köt. 280, 289, 296, és 327. ll. — ^{b)} Lásd a' *báró nevezetre* nézve I. Andrásnak Rádó nádor' adományát helybenhagyó 1057-ki, 's II. Andrásnak Gyeku földéről költ adományi 1228-ki, — a' *príncipesekre* nézve I. Geizának a' garammelléki apátságot alapító 1075-ki, 's II. Bélának a' pannonhegyi apátságot érdeklő 1138-ki, végre — a' *comesekre* nézve Kálmánnak a' zabori apátság' részére költ erősítő 1113-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 394, 428., 's II. köt. 41, 110., és III. köt. II. dar. 129. lap.

^{c)} Lásd a' bakonbéli apátság' alapító 1037-ki levelét.

^{d)} Lásd a' szilizai monostor' alapító 1061-ki, 's II. Bélának helybenhagyó 1135-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 398., és II. köt. 86. lap.

^{e)} Lásd a' veszprémi püspökség' határjáró 1082-ki, III. Istvánnak Luchman földe feletti ítélő 1171-ki, Imre királynak Pakha földéről költ adományi 1199-ki, 's András hercegnek Dub földe feletti hasonló 1200-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 448., II. köt. 184, 346, 375. ll. — Továbbá II. András' arany bullája' 10 és 31-d. ágazatait.

nál fogvásti fő emberek valának. Melly utóbbiaknak hogy hazánkban eredtileg létezniök kellett, mint fennebb is már mondtam, a' hét választó fő személy' Álmossal kötött szövetségének 3-d. pontja; hogy pedig valóban már divatoztak első királyaink' korában, II. Andrásnak egy 1228-ki, és IV. Lászlónak 1287-ki levele, mellyel amaz ugyan arragóniai Simon grófot, emez pedig Chemének fiát, Diénest, bárói közé helyezi; de leginkább ugyancsak II. Andrásnak Babonegh és István gorichiai grófokat úgy nevezett szabad, 's másképp születési grófok', *Comites liberi*, et *naturales*, rangjára emelő 1218-ki, és IV. Bélának Feldzik és Bertalan wegliai grófok' részére költ hasonló tárgyú 1263-ki leveleik ^{a)} bizonyítják. „Eos facimus, atque creamus — tituli veri, illibati, et eximii *Comites liberos* taliter, — ut ipsi in perpetuum possint — gaudere singulis atque universis iuribus et immunitatibus generosaque conditionis proceritate, nec non quarumvis libertatum maiorum et minorum, generalium et praecipuarum eximiarumque praerogativis et gratiis, quibus praecipue ceteri *veri, eximii, ac liberi Comites Regni nostri*, aut in aliis quibuscunque regionibus constituti uti, atque gaudere dignoscuntur.“ Így II. András. IV. Béla pedig a' wegliai grófokat Magyarország' jeles fő embereinek mindennemű jogaikkal, kegyelmi igazaikkal, tiszteleteikkel, és ünnepélyes szabadságaik' előigazaival: „Universis iuribus, gratiis, honoribus, et solennium libertatum praerogativis illustrium Primatum Regni Hungariae“ felruházza, 's nekik királyi tanácsában helyet ad. — De végre II. András' 1222-ki arany bullájának a' hivatalt viselő királyjobbágyairól szóló 10-d. ágazata is arra mutat, hogy hazánkban hivatalt nem viselő, vagy is születési fő emberek is léteztek.

A' fegyveresek, *milites*, kik sz. István' I. Könyve' 4-d., sz. László' I. Könyve' 41-d., és II. Könyve' 11-d. czikkének tanusága szerint nemeseknek is, *nobiles*, neveztetének, több rendbeliek voltak, úgymint királyi vitézszolgák, *Servientes Regales*, várjobbágyok, *Jobbagiones Castrorum*, egyházjobbágyok, *Jobbagiones Ecclesiarum*, és urak' fegyveresei, *milites Dominorum, seniorum*. — Hogy mind e' négy rendbeli fegyveresek már első szent királyunk alatt léteztek, a' királyi vitézszolgákra és vár-

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 245., II. dar. 140., IV. köt. III. dar. 108., és V. köt. III. dar. 353. lap.

jobbágyságra nézve ugyan II. Andrásnak 1222 és 1231-ki szabadságlevelei, úgymint a' mellyek szabadságaikat sz. István által alapítottaknak mondják, — az egyházjobbágyságra és urak' fegyvereseire nézve pedig önmagának szent királyunknak részint törvényei, t. i. II. Könyvének 21 és 23-d. fejezetei, részint oklevelei, például a' pécsváradi monostor alapító 1015-ki levele, mellyben szent királyunk a' monostor' szolgálatára 200 fegyverest ajándékoz, világosan tanúsítják.

A' királyi vitézszolgák polgári állásukra nézve a' fegyveres népnek egyéb felekezeteit, úgymint kik közül a' kitűnőttek, számos régi okleveleink' tanúsága szerint, érdemeik' tekintetéből szoktanak a' király' vitézszolgái közé fölemeltetni, lényegesen felülhaladák. Jelesen valamint a' bárók 's grófok, úgy ők is a' király' udvara, háza, 's családja' tagjainak „de aula, domoque ac familia regis“ tartattak ^{a)}, és ugyanezen okból neveztetének, valamint amazok király' jobbágyságainak, úgy ők király' vitézszolgáinak, 's fegyvereseinek. Nem a' megyés grófnak, *Comes Parochialis*, vagy más fő embernek, hanem egyenesen a' királynak zászlója alatt vitézkedének ^{b)}. A' megyés grófnak hatósága alól birtokaikkal együtt kivéve létezvén ^{c)}, valamint a' főrendbeliek, úgy ők is közvetlenül a' király' birói hatalma alatt állottak ^{d)}. A' király' országos seregé-

^{a)} Lásd Imre királynak Zerzoway nevű pozsonyi várjobbágyot nemesítő 1197-ki, — Béla ifjabb királynak néhány gorichiai sz. király-jobbágyfiuk' részére költ hasonló 1224-ki, — István ifjabb királynak némelly dobra-nemebeli, *de genere Dobra*, bácsi várjobbágyokat királyi vitézszolgák közé helyező 1265-ki levelét. Fejér Oklgy. II. köt. 308., III. köt. I. dar. 445., 's IV. köt. III. dar. 294. lap.

^{b)} Lásd IV. Bélának néhány challóközi királyi udvarnokot vitézszolgaságra emelő 1244-ki, — IV. Lászlónak budafalvi Pétert az udvarnoki gróffiu' állapotjából kir. vitézszolgák közé helyező 1274-ki, és Zeud' fiait, karamphai tárnokjobbágyokat, szinte azok közé felléptető 1285-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 333., V. köt. II. dar. 211., és III. dar. 281. lap.

^{c)} Lásd II. András' arany bullája' 5-d. ágazatát; Imre királynak Zerzoway pozsonyi várjobbágyot nemesítő 1197-ki, 's IV. Lászlónak néhány pozsonyi várbelieket ország' nemességére emelő 1287-ki, szóval II. Andrásnak és utódainak kir. vitézszolgaságra emelő csaknem akármellyik levelét.

^{d)} Lásd IV. Bélának Chetene erdőről Botyz gróf részére költ 1264-ki levelét, mellyben rendeltetik: hogy az ott megtelepülendő népség a' szepesi gróf biróságától ment legyen, 's ő maga Botyz szinte ne azon gróf előtt, hanem az ország' más nemeseiként király előtt idéztessék perbe. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 185. lap.

beni vitézkedésnek köteleességén túl ^{a)} semmi más szolgálattal nem tartozván, régi okleveleink' szólásmódja szerint örökös arany szabadsággal, *aurea ac perpetua libertate*, birtanak ^{b)}, és midőn a' várjobbágyok ugyan várbeli nemeseknek, *Nobiles Castrenses*, *Nobiles Castri* ^{c)}, az egyházjobbágyok pedig egyház-nemeseknek, *Nobiles Ecclesiae* ^{d)} hivattatának, ők ország-nemeseknek, *Nobiles Regni* ^{e)}, czímeztetének, és szabadságuk az ország' valóságos, első és természetes nemesei' szabadságának, *libertas verorum, primorum, ac naturalium regni nobilium* ^{f)} nevezteték. — A' királyi vitézszolgai nevezet régi okleveleinkben még I. Károly, sőt I. Lajos és Zsigmond királyok alatt is, jóllehet igen ritkán, előtűnik ^{g)}.

^{a)} Lásd IV. Bélának néhány csallóközi kir. udvarnokot kir. vitézszolgaságra emelő 1244-ki levelét: „Qua fideles milites et nobiles regni nostri in nullo alio servitio servire teneantur, quam in nostro exercitu generali sub vexillo regio militantes.“ Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 333. lap.

^{b)} Lásd II. András' Vruzt, zalai sz. király-jobbágyot, kir. vitézszolgák közé helyező 1217-ki levelét: „Praecipimus: ut liceat ipsi aurea et perpetua perfrui libertate, et inter Servientes Regis annumerari,“ 's IV. László' némelly abaúji várjobbágyokat szinte azok közé emelő 1274-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 197., és V. köt. II. dar. 197. lap.

^{c)} Lásd IV. Bélának Kamarun vára és birtoka' eladását helybenhagyó 1268-ki, István' Slavonia' herczegének Rathk fiát és rokonit illető 1354-ki, és I. Lajosnak Nog és Chaford soproni várbeli családot országos nemességre emelő 1360-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 443., és IX. köt. III. dar. 666 és 684. ll.

^{d)} Lásd a' zalai vitézszolgák' gyülekezetének Ochuz bán elleni 1232-ki ítéletét, IV. Bélának az esztergomi egyház' igazait erősítő 1256-ki, és a' bakonbéli apátnak néhány nuztupi lakosokat nemes egyházjobbágyságra emelő 1258-ki levelét. Fejér Oklgy. III. köt. II. d. 315., 's IV. köt. II. d. 384 és 479. ll.

^{e)} Lásd IV. Bélának többször említett 1244-ki, V. Istvánnak byllei Domokos gróf, zaladi várjobbágy' fiait kir. vitézszolgák közé iktató 1271-ki, IV. Lászlónak Roland nádor' néhány fegyvereseit nemesítő 1275-ki 's Zeud' fiait szinte nemességre emelő 1285-ki, és I. Károlynak palásti Liphov' fiait kir. vitézszolgák' társaságába helyező 1327-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. d. 333., V. köt. I. d. 137., 's III. d. 281., VII. köt. II. d. 37., és VIII. köt. III. d. 215. lap.

^{f)} Lásd V. Istvánnak damonyai Miksa' fiát, kurakói várjobbágyot, kir. vitézszolgaságra emelő 1272-ki, IV. Lászlónak éppen most említett 1285-ki, és némelly pozsonyi várbelieket nemesítő 1287-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. I. d. 210., III. dar. 281., és VII. köt. II. d. 113. lap.

^{g)} Lásd István' Slavonia' herczegének már említett 1354-ki, és Zsigmondnak néhány

A' várjobbágyok, *Jobbagiones Castri*, jöllehet szinte úgy, mint a' királyi vitézszolgák, örökségi jószágokkal, *haereditaria bona*, birtanak, 's azokat örökül elidegenítheték^{a)}, és tanúságuk az ország' nemesi között elfogadtaték^{b)}; szabadságaikra nézve mindazáltal velök egyenlők nem valának, t. i. birtokaikkal együtt a' várnak és vár' grófjának hatósága és birói hatalma alatt állván^{c)}, 's annak zászlója alatt vitézkedvén, a' várat is őrzeni 's védeni, és a' vár' grófjával hazán kívül is hadba menni tartoztak^{d)}. De továbbá királyaink őket a' várral együtt el is ajándékozhaták, és illy esetben a' vár' urának ugyanazon szabadság és köteleztetés mellett, mellyel előbb a' királynak, szolgálni tartozának, teljes szabadságukban állván mindazáltal az, hogy ha az adományosnak szolgálni nem akarnának, máshová költözhessenek^{e)}.

Többféle nemekre alakultak pedig idő' jártával a' várjobbágyok, úgymint: a) szent király' jobbágyaira, *Jobbagiones S. Regis* ^{f)}, — b) sz.

blatniczai várjobbágyot várjobbágyság alól birtokostúl felmentő, és kir. vitézszolgaságra emelő 1389-ki levelét. Fejér, Oklgy. IX. köt. III. dar. 666. l.

a) Lásd például II. Andrásnak Vruz zalai sz. királyjobbágyot kir. vitézszolgák közé helyező 1217-ki, 's Kázmír földének András nevű soproni várjobbágy általi örök eladását bizonyító 1231-ki, a' veszprémi káptalannak néhány zaladi várjobbágy által tett bizonyos örök eladást tanúsító 1239-ki, IV. Bélának Miklós alországbiró' néhány magorfalvi pozsonyi várjobbágyfiúk elleni ítéletét megerősítő 1239-ki, 's a' nitrai káptalannak Pousa trenchini várjobbágy' nője' hitbérének kielégítését érdeklő 1274-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 197., 's II. dar. 225., és IV. köt. I. dar. 149, 165, 470. ll.

b) Lásd Erzsébet királynénak a' nagy-kemluki nemes várjobbágyok' ez iránti szabadságlevelét megerősítő 1385-ki privilegiumát. Fejér, Oklgy. X. köt. I. dar. 212. lap.

c) Lásd sz. István' II. Könyve' 43-dik cikkét, és régi királyaink' várjobbágyokat kir. vitézszolgaságra emelő leveleiket, mellyekben mindenütt a' várnak és várgrófnak hatósága alól birtokaikkal együtt felmentetni mondatnak.

d) Lásd II. András' arany bullájának 7-d., még világosabban pedig 1231-ki szabadságlevelének 15-d. ágazatát: „Nobis facientibus exercitum extra regnum, Nobiles nobiscum ire non teneantur, nisi Comites et Stipendiarii, et Jobbagiones Castri, et qui ex officio debito tenentur, et quibus amplas contulimus possessiones. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 255. lap.

e) Lásd IV. Bélának Luchman vármegyét, 's grófságot Lansér várral együtt elajándékozó 1263-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 148. lap.

f) Lásd II. Andrásnak Vruz sz. király-jobbágyot nemesítő 1217-ki, 's IV. Bélának

király-fia' jobbágyaira, *Jobbagiones filii S. Regis*^{a)}, — c) pusztán úgy nevezett várjobbágyokra, *Jobbagiones Castri*, és — d) várjobbágyfiúkra, *Filii Jobbagionum Castri*^{b)}, kik mindnyájan, jöllehet birtokaikra nézve némellyek, jelesen a' várjobbágyfiúk, a' többieknél csekélyebbek valának^{c)}, 's az eredetiek, *Jobbagiones naturales*, a' várbeliekből későbbben letteknek jelesbeknek tartatának^{d)}; mindazonáltal *nemes* czímmel mindnyájan egyaránt bírtanak^{e)} — egyébiránt a' fenmondattak szerint önkényt értetődván, hogy az ő nemességük nem országos, hanem csak várbeli nemesség volt. Hogy pedig mindezek általános névvel várjobbágyoknak neveztetének, azt IV. Bélának azon 1241-ki levele bizonyítja, melyben az mondatik, hogy a' király Yssabor' fiát, Germánt, testvéreivel együtt Ujvárnak azon várjobbágyai közé helyezi, kik közönségesen sz. királyjobbágy-fiúknak neveztetnek^{f)}. A' várjobbágyok némellyek' véleménye szerint I. Lajos' 1251-ki törvényének 11-d. ágazata által az ország' nemeseivel egyenlő szabadságra emeltetének; azonban e' vélemény meg nem áll, mert a' várjobbágy nevezet okleveleinkben I.

néhány Trenchin vára' embereit azon vár' sz. király-jobbágyai közé helyező 1243-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 197., 's IV. köt. I. dar. 295. lap.

a) Lásd III. Istvánnak néhány Pozson vára' külvárosi embereit sz. király-fia' jobbágyai közé iktató 1165-ki levelét. Fejér, Oklgy. II. köt. 171. lap.

b) Lásd Béla ifj. király' néhány gorichiai sz. király-jobbágyfiút országos nemességre emelő 1224-ki, IV. Bélának Miklós alországbiró' ítéletét erősítő 1239-ki, és Namazló' részére thuróczi várjobbágyfiúk' köteleztetése alatt tett adományáról szóló 1248-ki, és az illő számon túl megszorodott thuróczi várjobbágyfiúkat negyvenre leszállító 1255-ki levelét. Ugyanott III. k. I. d. 445., IV. k. I. d. 149., és II. d. 36, 295. II.

c) Lásd IV. Bélának épen említett 1255-ki levelét.

d) Lásd a' váradi káptalannak az ikui lakosok és újvári várjobbágyok közötti perről szóló 1219-ki levelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 202. lap.

e) Lásd IV. Bélának két rendbeli 1266-ki leveleit, melyek egyikében Gergely' fiairól, másikában Drask és Mikula testvérekről az mondatik, hogy ők a' régen készült királyi jegyzőkönyv' tanúsága szerint valóságos thuróczi *nemes* várjobbágyfiúk, — 's IV. Lászlónak némelly Nyéken lakó pozsonyi nemes várjobbágyok' részére költ 1284-ki levelét, melly által azon szabadságban erősítetének meg, mellyel a' pozsonyi valóságos első, és nemes várjobbágyok bírnak. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 336, 337., 's V. köt. III. dar. 253. lap.

f) Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 234.

Lajosnak érdeklett törvénye után, sőt még I. Mária királyné és Zsigmond király alatt is, és pedig az országos nemességre és királyi vitézszolgaságra emelésnek világos említésével is ^{a)} előfordul. Ide járul, hogy a' várbeli nemesek „*Nobiles Castrenses*“ kiváltságaikra nézve még Korvin Mátyás alatt is megkülönböztetnek az ország' nemeseitől ^{b)}.

Az egyházzjobbágyok, *Jobbagiones Ecclesiae*, kik több régi okleveleinkben egyház' nemes jobbágyainak, *Jobbagiones nobiles Ecclesiae* ^{c)}, 's néha egyház' nemes táborozóinak, *Nobiles exercituanes Ecclesiae* ^{d)}, neveztetnek, fő papjaikat fegyverrel védeni, 's a' király' udvarába vagy hadba követni tartozván ^{e)}, és azoknak hatóságuk és birói hatalmuk alatt állván ^{f)}, polgári állásukra és szabadságuk' fenségére nézve ugyan a' királyi vitézszolgákkal nem mérkőzhettek; hogy mindazáltal ők is valóban szép szabadságokkal bírtanak, 's azok az egyház' hatalmas paizsa alatt jeles bátorságban állottak, kitetszik abból, mert nincs példa nél-

^{a)} Lásd István' Slavonia' herczégének már említett 1354-ki, I. Lajosnak némelly kemleki várjobbágyot Bedenicze földével megajándékozó és nemességre emelő 1359-ki, — ugyanannak Nog és Chaford várbeli nemes családot országos nemesi szabadsággal ajándékozó 1360-ki, — Erzsébet özvegy királynénak a' nagy-kemluki nemes várjobbágyok' részére költ 1385-ki, — a' pozsonyi káptalannak gyurkai Mátét és atyafiait érdeklő 1386-ki, — végre Zsigmond királynak néhány blatniczai várjobbágyot birtokával együtt kir. vitézszolgák közé iktató 1389-ki levelét. Fejér, Oklgy. IX. köt. III. dar. 35, 666, 684., és X. köt. I. dar. 212, 320. ll.

^{b)} Lásd Korvin Mátyás' 1467. törv. 2. ágazatát; Kovachich Józ. Mikl. Sylloge Decret. Comit. 190. lap.

^{c)} Lásd III. Bélának a' pécsi püspökség' igazait erősítő 1190-ki, 's a' zalamelléki vitézszolgák' gyülekezetének már fennemlített 1232-ki levelét. Fejér, Oklgy. II. köt. 252., 's III. köt. II. dar. 315. lap.

^{d)} Lásd IV. Bélának az esztergomi szentegyház' igazait erősítő 1256-ki, és a' garamelléki apátnak Saró földét magonszakadás' czíme alatt elajándékozó 1292-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 384., és VI. köt. I. dar. 206. lap.

^{e)} Lásd sz. Istvánnak a' pécsváradi monostort alapító 1015-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 296. lap.

^{f)} Lásd sz. Istvánnak ugyanezen 1015-ki, — sz. Lászlónak a' zalavári apátság' sz. Istvánntól nyert igazait erősítő 1091-ki, — II. Geizának a' nyitrai szentegyházat új birtokkal és igazokkal ajándékozó 1158-ki, — III. Bélának a' pécsi püspökség' igazait erősítő 1190-ki, — 's IV. Bélának a' székes-fejérvári szentegyház' részére költ 1254-ki, és az esztergomi szentegyházat érdeklő 1256-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 296, 466., — II. köt. 152, 252., és IV. köt. II. dar. 230, 384. ll.

kül, hogy várjobbágyok ^{a)}), sőt országos nemesek is ^{b)}) magokat szentegyház' nemes jobbágyaivá tétetnék.

A' szabad köznép, *Vulgares*, között törvényeinkben és okleveleinkben megkülönböztetve találjuk:

1) A' jövevényeket, *Advenae*, *Hospites*, kikről sz. István' I. Könyve' 6-d., és II. Könyve' 22-d. fejezetei, és a' pécsváradi monostort alapító 1015-ki levele világosan szólnak. Ezek ugyanezen oklevél' tanúsága szerint szabadságukért királyainknak, mit Kálmán' I. Könyvének 80-d. fejezete is tanúsít, úgy nevezett szabad kispénzeket, *liberos denarios*, fizetének.

2) A' honfi szabad lakosokat, kiket régi okleveleink *Cives*, *Civiles*, *Ministri*, *Conditionales* nevekkkel illetnek, és a' birtokaiktól királynak vagy uraiknak tartozó különféle foglalkodásaikra nézve udvarnokokra, szőlőművesekre, szántókra, juhászokra, méhészekre, halászokra, molnárokra, lóval és szekérrel szolgálókra, vámszedőkre, lovászokra, kondásokra, őőrökre, kovácsokra, esztergárosokra, kádárookra, sütőkre, szakácsokra, göröncsérekre 's a t. osztanak ^{c)}). Ezek is jószágaikat örökségi joggal, *jure haereditario*, bírák ^{d)}), 's azokat örökösen is elidegenít-

^{a)} Lásd V. Istvánnak a' szigetheli apácák' részére költ Waiszlo földe felett 1270-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 56. lap.

^{b)} Lásd III. Andrásnak azon 1291-ki levelét, mellyben chegei Jakabot és atyafiait, kiket IV. László országos nemességre emelt volt, tulajdon kérelmekre a' fejevári szentegyház' nemes jobbágjai közé átteszi. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 112. lap.

^{c)} Lásd a' pécsváradi monostornak 1015-ki, a' tihonyi apátságának 1055-ki, a' garamelléki monostornak 1075-ki alapító, a' veszprémi szentegyháznak 1082-ki, és a' sz. Mártoni monostornak 1138-ki határjáró, 's a' demesi prépostságnak 1138-ki alapító, és a' szentjogi monostornak 1169-ki birtokelősoroló leveleiket. Fejér Oklgy. I. köt. 296, 388, 428, 448., 's II. köt. 94, 110., és VII. köt. I. dar. 161. lap.

^{d)} Lásd 1) IV. Bélának 1243-ki levelét, mellyel Trenchin vára' néhány embereit örökségi földeikkel együtt, *simul cum terra haereditaria sua*, a' várnak sz. királyjobbágjai közé helyezi. — 2) Ugyanannak 1244-ki levelét, melly által néhány csallóközi udvarnokait örökségi földeikkel kir. vitézszolgaságra emeli. 3) IV. Lászlónak néhány Zaaz, Leeg, és Hudus helységekben lakó várbeliek' részére költ hasonló tartalmú 1287-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. I. dar. 295, 333., és VII. köt. II. dar. 113. lap.

heték^{a)}. — Valamint pedig a' vár' népei közt a' fegyveresek, úgymint első fokon állók, vár-jobbágyainak, *Jobbagiones Castri*, úgy a' szabad honfi lakosok's polgáriak, *Civiles*, között is a' kitünőbbek idő' jártával szinte jobbágyiaknak, *Jobbagiones*, neveztetének. Így jelesen Gyula nádornak az árpási bessenyőket érdeklő 1222-ki birói levelében bessenyők' jobbágyai, *Jobbagiones Byssenorum de Árpás*, — IV. Bélának a' cseh jövevények' számára költ 1336-ki szabadságlevelében királyi udvarnokok' jobbágyai, *Jobbagiones Udornicorum Regalium*, — a' mauruchhidai egyház' alapító 1251-ki levelében kir. lovászok' jobbágyai, *Jobbagiones Agazonum Regis*, — a' kir. pohárnokok' grófjának, Mihálynak, 1253-ki ítéletében királyi pohárnokok' jobbágyai, *Jobbagiones Buchariorum Regis*, — IV. Lászlónak Zeud' fiait királyi vitézszolgaságra emelő 1285-ki levelében királyi tárnokok' jobbágyai, *Jobbagiones Tavernicorum Regalium de Karampha*, — Detrik pozsonyi udvari grófnak és négy birónak 1301-ki ítélő levelében csallóközi udvarnokok' jobbágyiai, *Jobbagiones Udornicorum de Challóköz*, és pedig mint ezen ítélőszéknek részei fordulnak elő^{b)}.

(A' *Jobbagio* név, eddig említett alkalmazásait tekintve, véleményem szerint, ha nem a' *jobb ágyi* (jobb ágyból való) szavakból, valószínűleg a' jobbak (meliores) szóból vette eredetét. Ez utóbbira látszik mutatni a' zombathelyi (nagy-szombati) polgároknak IV. Bélától nyert 1238-ki szabadságlevele^{c)}, melyben a' biróval ítélendő 12 választottak *Meliores Villae* címet viselnek.)

3) A' szabadosokat, *libertinos*, vagyis a' szolgai sors alól felszabadítottakat, kikről sz. István' II. Könyvének 17-d. czikke, és számos régi okleveleink szólanak. Ezeknek szabadsága, melyet egyébiránt első királyunk' most említett törvénye bátorságba helyezett, más szabad honfi

a) Lásd a' nyitrai káptalannak némelly fysi váremberek' felvallását tanusító 1237-ki, — a' győri káptalannak néhány bengen-falubeliek' hasonló felvallását tárgyzó 1240-ki, — a' pannonhegyi monostornak 1278-ki, és a' hévvizi conventnek 1295-ki hasonló tartalmú levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 99, 191., és VII. köt. II. dar. 72, 250. lap.

b) Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 362., IV. köt. I. dar. 58., II. dar. 85., V. köt. III. dar. 281., VII. köt. I. dar. 298., VIII. köt. I. dar. 83. lap.

c) Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 132. lap.

lakosok, 's polgáriak' szabadságánál alsóbb rendű, 's megszorítottabb volt, mert valamint a' szolgák, úgy ők is uraik által eladathatának ^{a)}, és ahhoz, hogy uraikat szabadon oda hagyhassák, új felszabadításra volt szükségök ^{b)}; ha azonban uraik által a' kiszabott szolgálaton túl terheltetének, bevett szokásnál fogva magokat egy márka fizetés által tőlök megszabadíthaták ^{c)}.

A' szolgák, *servi, mancipia*, kikről sz. István' II. Könyvének több fejezetei szólnak, a' pécsváradi monostor' 1015-ki alapító levelének, melyben sz. királyunk a' monostornak számos, részint szabad, részint szolganépet ajándékoz, továbbá a' garammelléki monostor' 1075-ki, a' veszprémi szentegyház' 1082-ki, és a' demesi prépostság 1138-ki már fenn említett leveleiknek tanusága szerint uraiknak tartozó szolgálataikra nézve szinte úgy, mint a' szabad polgáriak, *civiles*, udvarnokokra, szőlőművesekre, szántókra, halászókra 's a t. osztatának fel. — A' mi sorsukat illeti: uraik őket ugyan és pedig földbirtok nélkül is, mint vagyonukat, eladhaták ^{d)}; minden tulajdon-szerzéstől és birástól mind-

a) Lásd János esztergomi érseknek 1209-ki levelét, mely által az egri püspöktől vett 15 szabadosát sz. Albert egyházának ajándékozta, továbbá a' váradi káptalannak arról költ 1214-ki tanulevelét, hogy Bodum gróf Solomun földét és szabadosát Pata' fiának, Jacounak, 27 márkán eladta. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 70., és VII. köt. I. dar. 192. lap.

b) Lásd az esztergomi káptalan' 1276-ki levelét, mellynek tanusága szerint Salamon gróf' fiai Beze nevű szabadosukat, jószágaik' váltságára adott 5 márkáért úgy felszabadíták, hogy azután akárkinél szabadon maradhatna. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 348. lap.

c) Lásd a' kalocsai káptalannak 1292-ki azon levelét, mellynek tanusága szerint Benedek fejevári gróf Péter nevű szolgáját szabadosai közé helyezé. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 207. lap.

d) Lásd 1) A' fejevári káptalan' arról költ 1246-ki levelét, hogy guthkeled-nemebeli Pál Scitag falu' felét, ott lakó szabadosainak és szolgáinak felével együtt István nádornak 100 márkán eladta; — 2) a' nyitrai káptalan' azon 1283-ki levelét, mellynek tanusága szerint chitari István Aglenth nevű szolganót leányával együtt ludán-nemebeli Folkus grófnak 5 márkán örököül eladá; — 3) a' pozsonyi káptalannak 1287-ki levelét arról, hogy alkai Mikó Lente szolganőjét fiával együtt Bulchu' fiának, Jakabnak, 4 márkán örököül elidegeníté; — 4) a' leleszi conventnek bizonyos Tata nevű szolgáléány' 6 márkán történt örök birtokuli eladásáról

azáltal elzárva nem valának, a' mint ezt sz. István' II. Könyve' 39 és 40-d. cikkeiből, melyek szerint első és második tolvajságuk miatt orr- és fülveszteségre íteltetvén, e' tagjaikat öt-öt tinón megválthatak, eléggé kiviláglik. Ugyanerre mutat sz. László' II. Könyve' 14-d., és Kálmán' II. Könyvének 5-d. fejezete is. — Jóllehet pedig felszabadításuknak, *manumissio*, sz. István' II. Könyvének 17-d. törvénye kedvezne, és valóban régi okleveleinkben a' szolga-felszabadításoknak gyakori példái előfordulnak, mindazáltal a' szolga, *servus*, *mancipium*, szolgaleány, *ancilla*, nevezetek, 's a' rólok, mint vagyonról történt rendelkezések, még I. Károly, sőt I. Lajos királyaink alatt is többször előtűnnek ^{a)}).

5. §. Negyedik érdeme.

Sz. Istvánnak negyedik érdeme polgári jogunkra nézve az, hogy a' váraknak és megyéiknek szerkezetét és kormányát tökéletesb rendbe szedte. Mert habár Béla király' névtelen jegyzőjének tanúsága szerint hazánk' földén eleinknek idejöttök előtt is már néhány várak léteztek ^{b)}),

szóló 1290-ki tanulevelét. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 206, 382., VI. köt. I. dar. 71., 's VII. köt. III. dar. 28. lap.

^{a)} Lásd 1) Mikó gróf' fiának, Myko mesternek, 1305-ki végintézetét, melyben néhány szolgákat és szolgaleányokat teljesen felszabadít; — 2) a' fejérvári káptalannak arról költ 1309-ki levelét, hogy bygman-nemebeli Lőrincz vajdának fia, Miklós mester, némelly jószágait, 's néhány szolgálait és szolgaleányait halála' esetére rokonának Leurenté mesternek ajándékozá; — 3) az egri káptalannak hongumi Jakab' aziránti ellenmondásáról szóló 1326-ki levelét, hogy Roland' fia, Deseu mester, nemesi házáat megtámadva, mostoha fiát, és három szolgálját, *tria mancipia*, elragadta; — 4) ugyanazon káptalannak puthnuchi Weche Miklós' fiai közt tett barátságos osztályról 1338-ki levelét, melyben néhány osztály alá esett szolgák és szolgaleányok is előfordulnak; — 5) az erdélyi püspök' helyettesének Miklós mester' végintézetét előadó 1349-ki levelét, melyben az nőjének másféle holmik közt néhány még fel nem szabadított szolgát és szolgaleányt is hagy; — 6) I. Lajosnak 1373-ki levelét, melyben a' pilisi apátnak királyi, úgymint pártfogói megegyezés nélkül tett minden jószágelidegenítéseit, 's bérbeadásait, szolga-felszabadításait s a t. erőnélkülieknek nyilvánítja. Fejér, Oklgy. VIII. köt. I. dar. 194., 364., III. dar. 135., V. dar. 247., 's IX. köt. I. dar. 809., IV. dar. 494. lap.

^{b)} Lásd a' hét vezérek' története' 13, 14, 19, 21, 31, 32, 33, 34, 37, 40, 43 — 48, 51. cikkeit, melyekben Hung, Zemlun vagy Zemlin, Byhor, Zotmár, Geuru, Gumur, Puruzlou, Novgrad, Nyitra, Varod, Stumrey, Colgouc, Tresun,

és eleink is, mihelyest valamelly tartományt 's vidéket elfoglaltak, annak védelmére és birtoka' biztosítására tüstént várakat építenek^{a)}, és szolgálatjokra népeket rendelének^{b)}; hogy mindazonáltal azok' állandó és tökéletesb rendbeszedésének dicsősége sz. Istvánt illeti, már csak maga a' székes-fejérvári káptalannak első sz. királyunk' legendáját érdeklő, fennemlített 1349-ki tudósítása is kivívja, ugymint mellynek a' legenda' tartalmát illető előadása szerint sz. István rendelte azt el, melly helységekben kellessék a' várak' jobbágyainak és népeinek, és minő szabadságban élniök.

Következő volt pedig a' váraknak és megyéiknek szerkezete: mindegyik vár és megyéje' kormányának fején egy fő ember, az úgy nevezett gróf, *Comes*, állott, kinek nevezete sz. királyunknak mind törvényeiben^{c)}, mind okleveleiben^{d)} gyakran előfordul. Ezen gróf, kit régi törvényeink és okleveleink királyi grófnak, *Comes Regius*, 's megyés grófnak, *Comes Parochialis*, *Parochianus*, *Provincialis*, neveznek^{e)}, megyéjében mind katonai, mind rendőri, mind birói hatalommal fel vala ruházva, és mindenik hatóságára nézve segédtisztviselőkkel ellátva. Illyenek valának: a' katonai dolgokban a' hadnagy, *Princeps*

Blundus, Bana, Olpar, Budrug, Zabrag, Posaga, Ulcou, Ursova, Borons, Borona, Bezprem, Bellarad, mint már itt lelt várak említetnek.

a) Lásd ugyanott a' 15, 17, 18, 32, 40, 46, 47, 50-d. cikkeket, mellyek' tanúsága szerint Retel' fia Oluptulma *Camarun*, Turzol Bodrognak Tiszába ömlésénél *Hymusudvor*, Borsu *Borsod*, Ursuur *Ursuor*, Ound' fia Ethe *Surungrad*, Curzán *Curzán*, Ethe' fia Eudun *Zecuseu* várát építé, továbbá Eudumer' unokája Pota is Mátránál, és Zobolsu' unokája, Sac, Fertőnél szinte várakat építettek.

b) Ugyanott lásd a' 15 és 57-d. cikkeket, mellyek szerint Oluptulma ugyan *Camarun*, Bylle és Bocsa jövevény testvérek pedig Pest várának szolgálatára a' velök hozott népségnek két harmadát fordíták.

c) Lásd I. Könyve' 4-d., és II. Könyve' 2, 8, 20, 38, 42, 43, 44, 50, 53, 54-d. fejezeteit.

d) Lásd a' pannonhegyi apátság' 1001-ki, a' veszprémi püspökség' 1009-ki, a' pécsváradi monostor' 1015-ki, és a' bakonbéli apátság' 1037-ki alapító levelét.

e) Lásd Kálmán' kir. I. Könyve' 11 és 79-d. cikkeket, II. András' arany bullája' 5-d. ágazatát, és több régi okleveleinket, például II. Istvánnak Korus, Bódzalai gróf fiának részére tett 1130-ki adományát, 's III. Bélának a' pécsi püspökség' igazait erősítő 1190-ki levelét. Fejér, Oklgy. II. köt. 81 's 252. lap.

vagy *Maior exercitus*^{a)}, a' századosok, *Centuriones*^{b)}, és a' tizednökök, *Decuriones*^{c)}, — a' rendőri hatóságára nézve a' várnagy, *Praefectus* vagy *Maior Castri*, *Varnagio*, a' fő hirdető, *Archipreco*, és az alatta álló hirdetők, *Precones*^{d)}, — végre a' birói hatalmára nézve a' helyettes gróf, *Vice Comes*, kiről önmagának sz. Istvánnak néhány levelei említést tesznek^{e)}; melly nevezet mindazáltal azután egészen III. András' koráig, a' posegai káptalannak egy 1263-ki levelét^{f)} talán kivévén, aligha előfordul; hanem helyette a' gróf udvari grófjának, *Comes Curialis Comitatus*, és megyés udvari grófnak, *Comes Curialis Parochianus*, nevezete divatozott^{g)}, melly azután is még a' helyettes gróf

^{a)} Lásd 1) Miklós nádornak a' váradi lajstromban előforduló, 's Cepán és Cotloba' részére hozott 1214-ki ítéletét, mellyben *Igeben Dux exercitus*, — 2) a' váradi káptalannak az ikufalviak és ujbáryi várjobbágyok' pöréről szóló 1219-ki levelét, hol *Forkos Princeps exercitus*, — 3) a' zalamelléki nemességnek Ochuz bán elleni 1232-ki birói levelét, mellyben *Jacobus Maior exercitus* előfordul. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 215., és VII. köt. I. dar. 193., 's 202. lap.

^{b)} Lásd sz. László' III. Könyve' 1 és 15-d., 's Kálmán' I. Könyve' 79-d. cikkét, — a' garamelléki apátság' alapító 1075-ki, — II. Istvánnak Korus' részére költ 1130-ki, — Márton grófnak a' chatári sz. Péter monostorát illető 1137-ki, és Miklós nádornak fennérdeklett 1214-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 428., II. köt. 81, 88., 's VII. köt. I. dar. 193. lap.

^{c)} Lásd sz. László' III. Könyve' 1. cikkét, és Miklós királyi udvari és pozsonyi grófnak Deudas földe feletti 1216-ki ítéletét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 194. lap.

^{d)} Lásd 1) A' bakonbéli apátság' alapító 1037-ki levelét, mellyben a' helyettes gróf után *Praefectus* említetik; — 2) II. Bélának demesi prépostságot alapító 1138-ki levelét, hol hirdetők' szállásai, *mansiones praeconum*, előfordulnak; — 3) Miklós nádornak fennérdeklett 1214-ki ítéletét, mellyben *Cicolou Varnagio*, és Péter *Archipraeco*; — 4) a' váradi káptalannak az ikufalviak' pörét érdeklő 1219-ki tanulevelét, hol *Jordan Praefectus Castri* és *Poson Archipreco*; — 5) III. Bélának a' pécsi püspökség' igazait erősítő 1190-ki levelét, hol kétféle: nádori, és grófi hirdetők' említetnek. Fejér, Oklgy. I. köt. 327., II. köt. 94, 252., és VII. köt. I. dar. 193, 202. lap.

^{e)} Lásd a' pannonhegyi apátság' 1001-ki, a' veszprémi püspökség' 1009-ki, és a' bakonbéli apátság' 1037-ki alapító levelét.

^{f)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 180. lap.

^{g)} Lásd sz. Lászlónak a' zalai monostor' igazait erősítő 1091-ki, — Kálmánnak a' zobori apátság' részére költ 1213-ki, — II. Andrásnak a' varasdi jövevényeket érdeklő 1209-ki levelét, továbbá arany bullájának 5-d., és 1231-ki nemesi szabadságlevelének 13-d. ágazatát. Fejér, Oklgy. I. köt. 466., II. köt. 41, 58., 's III. köt. I. dar. 86., és II. dar. 255. lap.

Vice Comes, nevezetével vegyesen egészen I. Károly' országlása végéig előtünik ^{a)}. Továbbá a' pristáldok, *Pristaldi*, *Praestaldi*, kikről sz. László' I. Könyve' 40-d. és Kálmán' I. Könyve' 28, 30, 's 31-d. czikkeiben említés vagyon.

(A' *pristáldok* általánosan olly személyek valának, kiknek jogukban és kötelességükben állott küldőik' parancsa vagy meghagyása mellett valamit végrehajtani, vagy valamelly tételre köztanu- és bizonyágképen ügyelni. Különféle pristáldok fordulnak pedig régi törvényeinkben és okleveleinkben elő, jelesen már sz. László és Kálmán' törvényeiben ^{b)} király, püspök, gróf, földesúr és bíró' pristáldjai említetnek, és csupán e' törvények is már igazolják fennebb álló ismertetésüket. — A' közpristáldok' foglalkodásainak régi törvény- és okleveleinkben előforduló fő nemei e' következők valának: 1) a' törvényes bizonyág, 's köztanú gyanánti jelenlétel. Így például sz. László alatt a' tizedelendő tárgyak' összeszámításának, ha a' püspök' pristáldja a' tizedadó' esküjét hamisnak állítja, a' király és gróf' pristáldjai előtt ^{c)}, 's a' külföldiek általi adásvevéseknek a' határszéleken pedig a' király' pristáldja jelenlétében ^{d)} kellett történni. Így továbbá II. András alatt, számos okleveleink' tanúsága szerint ^{e)}, az izzó vas' ítélete a' pörbeli bírónak pristáld-

a) Lásd Beke ujbári udvari grófnak és négy bírótársának Lack mester által huszadmagával letett esküről szóló 1309-ki, — I. Károlynak Heyndezik és Eckard' részére költ adományi 1314-ki, — László borsódi udvari grófnak és bírótársainak Demeter gróf' pörét érdeklő 1312-ki, — Deseu mester sopronyi grófnak udvari grófjához Istvánhoz szóló 1327-ki levelét. Fejér, Oklgy. VIII. köt. I. dar. 369, 480., III. dar. 248., és V. dar. 91. lap.

b) Lásd sz. László' I. Könyv. 40., II. Könyv. 18., III. Könyv. 12., Kálmán' I. Könyv. 28 — 31-d. cikkelyeit.

c) Lásd sz. László' I. Könyv. 40. cz.

d) Lásd sz. László' II. Könyv. 18. cz.

e) Lásd a' váradi conventnek Gyama' fiát Farkast érdeklő 1216-ki levelét, és Gyula nádornak ugyanazon ügyiránti birói meghagyását, — Vincze zathmári grófnak Tobol és Furman izzó vas' ítéletére küldöttek' pörét illető szinte 1216-ki birói levelét, — a' váradi káptalannak az ikuiak' pörét illető 1219-ki, és a' váradi conventnek négy rendbeli 1221-ki, ugymint némelly békesi polgáriaknak Solt, Beccának Heyma, Zobának két vasvári polgár, és a' bihari várbelieknek Bocion' fiai ellen lefolyt pöreiket érdeklő tanúleveleit. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 195, 196, 202, 204, 205. ll.

ja előtt szokott véghezmenni. — 2) A' határ-eljárások ^{a)}, — 3) az iktatások, *Statutiones* ^{b)}; — 4) az idézések ^{c)} — és 5) a' végrehajtások ^{d)}. — Megjegyzésre törvényünk' régiségei' ismerete végett méltó itt még az is, hogy a' királyi pristáld nevezet helyett II. András alatt a' király' emberének, *homo regius*, nevezete is kezdett használtatni ^{e)}, melly nem sokára a' királyi pristáld' nevezetét kizárta, úgy hogy az IV. Béla, V. István és IV. László alatt már igen ritkán fordul elő.)

6. §. Ötödik érdeme.

Első szent királyunknak polgári jogunkat érdeklő ötödik érdeme az igazság' kiszolgáltatásának illő rendbeszedése. Jelesleg szent kirá-

^{a)} Lásd Kálmánnak a' zabori apátság' részére tett határjárásról szóló 1113-ki, — II. Bélának a' sz. mártoni monostor' részére Sala földé iránt költ 1138-ki, 's IV. Istvánnak a' zágrábi püspököt érdeklő 1163-ki levelét. Fejér, Oklgy. II. köt. 41, 110, 's 165. II.

^{b)} Lásd II. Andrásnak János esztergomi érsek' részére költ Samas földé feletti 1208-ki, — Chepán nádor' részére Bodocs és Sunbothel felett költ 1209-ki, — Póth nádor részére szóló Novac földé feletti 1210-ki adományleveleit, és Radun pristáldhoz szóló 1233-ki iktató parancsát. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 66., és II. dar. 365, 469, 472. II.

^{c)} Lásd II. Bélának a' sz. mártoni monostor' részére költ Sala földé feletti 1138-ki, és a' bozóki apátságot illető 1139-ki levelét, továbbá Mochu nádornak Hohold szerzetes vitéz Páris elleni perében hozott 1192-ki ítéletét, — II. András' arany bullájának 9-d. ágazatát, és Márton mester' Hector gróf elleni perében hozott 1231-ki ítéletét, — Diénes nádornak a' sz. mártoni apát' némelly sághi lakosok elleni perében költ 1237-ki ítéletét, és IV. Bélának László nádor' Márton és Bertalan rablótolvajok ellen hozott ítéletét megerősítő 1244-ki levelét. Fejér, Oklgy. II. köt. 110, 115, 277., III. köt. II. dar. 223., IV. köt. I. dar. 96, 308. II.

^{d)} Lásd Feliczián esztergomi érseknek mint kir. megbízott birónak a' zágrábi püspök' perében hozott 1123-ki ítéletét, — Mochun nádornak Hohold szerzetes vitéz előbb érdeklött perében költ 1192-ki ítéletét, — Miklós soproni grófnak a' hegyi sz. Mária' apátját illető 1223-ki, Diénes nádornak a' sz. mártoni apát' sághiak elleni perét érdeklő 1237-ki, és ugyanannak katha-nemebeli Ponith' két rendbeli, t. i. némelly zathmári varjobbágyok, és Pousa és Lőrincz elleni perét tárgyaló 1239-ki birói leveleit. Fejér, Oklgy. I. köt. 484., II. köt. 277., III. köt. I. dar. 426., IV. köt. I. dar. 96, 167, 170. II.

^{e)} Lásd a' budai káptalannak a' pannonhegyi apát' részére tett határjárásról szóló 1222-ki, — II. Andrásnak tecun-nemebeli Márczel gróf' részére költ új adomá-

lyunk a' fontosb ügyek' elítélését önmagának és királyi ítélőszékének, *Judicium Regale*, mellyről II. Könyvének 12-d. és 20-d. fejezetei nyilván szólnak, fentartotta, a' csekélyebb érdekűeket pedig az a' végre rendelt birákhoz igazította, a' mint ezt I. Könyvének 5-d. cikke, mellyben fiának az igazságszolgáltatásra nézve az itt mondottak' megtartását szívére köti, világosan tanusítja.

A' királyi ítélőszék, magán a' királyon túl, — törvényei' I. Könyve' 7-d., és II. Könyve' 14-d. cikkének értelme, a' palota- és ítélőudvari gróf nevezetek' jelentése, Radó nádornak sz. Demeter apátságát alapító, 's a' király' igazságát ítélő bárókról nyilvános említést tevő 1057-ki levele, és sz. László' III. Könyve' 3-d. cikkének segédtanúsága szerint, — a' palotagrófból vagy is nádorból, az ítélőudvari grófból, *Curialis Comes*, és a' király' udvarában tanácsadók gyanánt mindenkor jelenleni szokott egyházi és világi fő emberekből állott. — Melly ügyfajták tartoztanak legyen névszerint ezen ítélőszék' hatósága' körébe, azokat egyenként 's feltett czélból elősoroló törvény nem léteztén, kimerítőleg meghatározni lehetetlen; hogy mindazáltal a' keresztény vallás elleni tettekben bebizonyult megátalkodás, — a' szabad embernek jogtalanul történt szolgaság alá vetése, következőleg a' szabadság' kérdése, — a' király elleni törekvés, hazaárulás, és kiszökés, — életveszteséget maga után vonzó minden gonosz tett, — a' szántszándékos emberölés, — valamint szinte az ország fő- és közrendű nemeseinek, — a' pénz és tized' ügyét II. András' arany bullája' 5-d. ágazata szerint egyedül kivevén, — mindennemű peres ügyeik annak tárgyai közé tartoztak; sz. királyunk' törvényei, I. Könyvének 5-d., 's II. Könyvének 12, 16, 20, 35, 38-d. cikkei, és az ország' nemeseit érdeklő állításra nézve a' nemességnek sz. István által alapított szabadságát helyreállító 1222-ki arany bullának 2, 5, és 8-d. ágazatai tanusítják.

Azon kérdésre nézve pedig : kik gyakorlották legyen a' királyon és annak ítélőszékén kívül a' birói hatalmat? szükséges megkülönböztetni a' várak' népeit a' király, a' szentegyház és urak' népeitől. — A'

nyát érdeklő 1228-ki, vagy inkább 1230-ki és a' veszprémi káptalannak a' tihonyi monostor' részére történt határjárást előadó 1231-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 357., 's II. dar. 134, 264. lap.

váraknak minden akár fegyveres akár polgári népeit a' megyés grófok és azoknak udvari grófjaik ítelték, és pedig mind polgári mind fenyítő pereikre nézve, azokat egyedül kivéve, mellyek a' király' ítélőszékének fenn valának tartva. Tanusítják ezt sz. István' II. Könyv. 43, 44-d., Kálmán' I. Könyv. 11 's 12-d., 's II. András' arany bullájának 5-d. törvényei; tanusítják a' községeknek és szentegyházaknak szabadságleveleik, mellyekben azok népeikkel együtt a' várak' megyés biráinak hatósága alól néha teljesen, néha pedig a' gonosz tettek' elítélésének kivételével fölmentetnek; tanusítják végre királyainknak várak' jobbágyságait és másféle embereit vitézszolgaságra emelő számos leveleik, mellyekben, mint fennebb láttuk, azok birtokaikkal együtt a' várnak szolgálata és grófjának hatósága alól világos szavakkal kivétetnek.

Az egyház' népeinek bírása azon püspök, káptalan, apát, prépost, és annak tisztje volt, kinek birtokában laktanak. Bizonyítja ezt: 1) a' pécsváradi monostor' alapító 1015-ki levele, mellyben szent királyunk rendeli, hogy a' monostor' népeit, kiket szabadokra és szolgai sorsuakra oszt, világi ügyekben, — azokat egyedül, mellyekben vért ontani szükség, kivéve, — senki más az apáton kívül ne ítélhesse ^{a)}; — 2) sz. Lászlónak a' zalai monostor' igazait erősítő 1091-ki levele, mellyben sz. István' 1009-ki és 1024-ki leveleire utalva, a' monostor' népeit minden megyei fő vagy albiráknak és udvari grófoknak ítélete és hatósága alól felmenti ^{b)}; — 3) II. Geizának a' nyitrai püspökség és káptalan' részére költ 1158-ki levele, mellyben annak népeit a' király alatt álló minden birónak hatalma alól kivevén, egyedül a' püspöknek és káptalannak, vagy tisztjeiknek ítélete alá helyezi ^{c)}. — Az egyházaknak bíráskodó tisztjeik régi okleveleinkben szinte mint a' vármegyeiek, gróf, *Comes*, vagy udvari gróf, *Curialis Comes*, czímmel jelettetnek. Így Kálmán királynak az árbai püspökség' igazait erősítő 1111-ki levelében püspök udvari grófja, *Comes Curialis Episcopi*, — Miklós esztergomi érseknek Forcos gróf' részére költ 1183-ki tanúlevelében káptalan udvari grófja, *Comes Curialis Capituli*, — a' fejevári káptalannak a' tihonyi

^{a)} Fejér, Oklgy. I. köt. 296. lap. — ^{b)} Ugyanott 466. lap. — ^{c)} Ismét ott II. köt. 152. lap. —

apát' perét érdeklő 1184-ki levelében apát udvari grófja, *Comes Curialis Abbatís*, — Róbert veszprémi püspöknek a' veszprémi völgyi apáczák' részére költ 1210-ki adományában káptalan grófja, *Comes Capituli*, — Bertalan veszprémi püspöknek a' kenesai szentegyház' pártfogója' intézetét előadó 1231-ki levelében püspök grófja, *Comes Episcopi*, említetik ^{a)}).

A' király' népeit azoknak úgy nevezett grófjaik, — millyenek a' királyi lovászok, pohárnokok, hirdetők, tárnokok, udvarnokok, selymászok, asztalnokok, fegyverhordók, vadászok' grófjaik, 's a' bakonyi gróf valának, 's kikről régi okleveleinkben gyakran szó vagyon, és sz. László' III. Könyve' 3-d. cikkének útmutatása szerint a' nádor, — a' világi földesurakéit pedig a' földesurak és tisztjeik, kik szinte udvari grófoknak is neveztetének ^{b)}), itélék, — mind a' királynak közvetlen birtokai, mind az ország' fő embereinek és nemeseinek jószágaik, a' fenn mondattak szerint, a' váraknak és megyés grófoknak hatósága alól hasonlóképen fel levén szabadítva.

Önállásu helységek, mellyek sem a' királynak vagy másnak földesúri hatalma, sem a' megyés grófnak hatósága alatt nem állottak volna, sz. István' korában aligha léteztek, a' mint ezt az épen ő általa felállított közrendnek ujsága, valamint szinte az akkori oklevelekben előforduló, 's a' vár és város szavak' akkori hasonértelműségére mutató illy kifejezések: Fejérvárosának megyéje, *Comitatus Albensis Civitatis*, Visegrád-városa' megyéje, *Comitatus Visegradiensis Civitatis* ^{c)}), Simegh-város' grófja, *Comes Simeghiensis Civitatis* ^{d)}) valószínűvé teszik. Az idő' jártával alakult illyen helységek' lakosainak biráit szabadsági leveleik határozzák el, mellyekben világi pöreibnek elitélése rendszerint az általok szabadon választott falu-nagyainak, *Maiores villae*, *Villici*, vagyon tulajdonítva; a' mint ezt a' varasdi jövevényeknek 1209-ki, a'

^{a)} Ugyanott II. köt. 56, 203, 219., és III. köt. I. dar. 103., 's II. dar. 221. lap.

^{b)} Lásd III. Bélának Zeles pusztá' eladását helybenhagyó 1181-ki levelét, mellyben Elelis, mint Troa földesasszonyságnak udvari grófja, *Comes Curialis*, említetik. Fejér, Oklgy. II. köt. 198. lap.

^{c)} Lásd a' veszprémi püspökség' alapító 1009-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 289. l.

^{d)} Lásd Simegh-városa' grófjának a' szilizi apátságot alapító 1061-ki levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 398. lap.

zathmárnémetieknek 1230-ki, a' volkouváriaknak 1231-ki, a' verenczeieknek 1234-ki, a' zombathelyieknek Pozson vármegyében 1238-ki, az olaszoknak 1243-ki, 's a' pestieknek 1244-ki szabadságleveleik^{a)} bizonyítják.

A' pörlekedés' módjáról sz. István' törvényeiben az igazlátok- és közbenjárókról tett pusztá említésen és azon túl, hogy, ha valamelly fegyveres, *miles*, grófjának igazságos ítélete ellen a' királyhoz folyamodnék, grófjának tíz arany penzát köteles legyen fizetni^{b)}, semmi más elő nem fordul. Azonban már ezekből, és a' mik még sz. László' korában, törvényei' I. Könyvének 41 és 42-d. cikkeiben, a' pörlekedő felek' megnevezéséről, és III. Könyvének 24, 25, és 26-d. fejezeteiben a' bírálók' mondatnak, eléggé kitetszik, hogy az igen egyszerű volt. Az előadások, — csak III. Béla alatt hozatván be először az írásbeli pörlekedés — élő szóval tétettek. A' bizonyítások okleveleken túl rendszerint tanúk által történtek, kiknek minden gyalázat nélküli, keresztény, és családos embereknek kellett lenniök; a' szolgai sorsúaknak tanuságuk a' szabadok közt, vagy uraik és asszonyaik ellen fel nem véteték, valamint a' világiaké sem papi személyek ellen^{c)}. Hogy a' ketős viadal, mint rendkívüli bizonyító szer, sz. István' korában használták, a' zalavári apátságnak 1024-ki szabadságlevele, melly szerint annak püreiben bajvivóról a' király volt köteles gondoskodni^{d)}, tanúsítja; az izzó vas és forró viz' ítélete divatban létének mindazáltal nem tálatatik sem törvényeiben sem okleveleiben nyoma. A' bíró' ítéletével meg nem elégedett fél feljebbvitellel élhetett, melly a' megyés gróf' ítéletétől a' király' ítélőszékéhez ment; ha mindazáltal, az ítélet igazságos levén, a' feljebbvivő bíróját igazságtalanság' gyanujába törekedett volna vonni, vakmerő tettéért 10 penzával bűnhődött^{e)}. Hogy ugyanoda ment a' megyés grófok' hatósága alól felmentett népeknek első bíróságától is a' feljebbvitel, onnan lehet következtetni, mert az illy népeknek szabadságleveleikben, mind ő alatta, mind utódai alatt, még II. András

a) Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 86., II. köt. 211, 237, 412., IV. köt. I. dar. 132, 278, 326. II.

b) Sz. István' II. Könyv. 16 és 43. cz. — c) Sz. István' II. Könyv. 3, 19, 50, 55. cz. — d) Fejér, Oklgy. I. köt. 307. lap. — e) Sz. István' II. Könyv. 43. czikk.

és IV. Béla alatt is, a' király' birói hatalmának fentartását^{a)}, vagy a' hozzá teendő folyamodást 's feljebbvitelt^{b)} gyakran világosan kitéve olvassuk.

A' pörlekedés' módjára nézve még említést érdemlenek e' következők is : 1) hogy a' menedékhelyekkel, *asylum*, élés akkor már keletben volt, 's annak kedvezésétől egyedül csak a' király és haza ellen összeesküvők valának kizárva^{c)}; — 2) hogy a' gyilkosságban igazlátók és közbenjárók, *arbitri* et *mediatores*, szoktak rendeltetni^{d)}, kik a' szántszándékos gyilkost a' megölöttnek atyafiaival kibékéltetnék; — 3) hogy a' felségsértő és hazaáruló' vagy elhagyó személynek jószágai már sz. István alatt egyedül a' királyra szállottak^{e)}, más gonosz tettekben pedig a' pénz- és más értékbeli büntetések, némelyekben ugyan a' megsértett félnek vagy rokoninak^{f)}, másokban, jelesen a' szabad ember' szolgai sorsra vetésében a' király és gróf^{g)}, az emberülésben, a' közbenjárókat illető tíz penza' levonta után, a' király és sértett személy' atyafiai^{h)}, a' más' szolgája' felszabadítására törekvésben a' király és szolgának ura közt egyenlően felosztaték, ezen utolsó esetben a' király' részének harmada a' grófot illetvénⁱ⁾.

a) Lásd 1) A' zalavári apátság 1024-ki levelét, mellyben rendeltetik, hogy a' monostor' népeit a' királyon és apáton vagy tisztjén kívül senki se ítélhesse; — 2) II. Andrásnak a' keresztes barátok részére költ Borza feletti 1211-ki adománylevelét: hogy az ő népeik a' királyon, és általok választott birájokon kívül senki' birói hatalma alatt ne álljanak; — 3) a' zathmár-németieknek 1230-ki, és zombathelieknek 1238-ki hasonló kifejezéssel élő szabadságleveleiket. Fejér, Oklgy. I. köt. 307., III. köt. I. dar. 106., 's II. dar. 211, és IV. köt. I. dar. 132. lap.

b) Lásd 1) III. Bélának a' pécsi püspökség' igazait erősítő 1190-ki levelét, melly rendeli, hogy, ha a' püspök népeiről igazságot nem szolgáltatna, király elejébe idéztessék; — 2) IV. Bélának Adrián és Chatár-földek felett Sándor gróf' részére költ 1246-ki adománylevelét, mellyben az ott lakó népeket a' nádor és megyés grófok' hatalma alól felmentvén, azt rendelé: hogy földesurok előtt pörlekedjenek, 's onnan pöreiket a' királyhoz vigyék. Fejér, Oklgy. II. köt. 252., és IV. köt. I. dar. 417. lap.

c) Sz. István' II. Könyv. 51. cz. — d) Ugyanott 16. cz. — e) Ismét ott 35. cz. — f) Ugyanott 14, 43, 52. cz. — g) Ugyanott 20. cz. — h) Ismét ott 16. cz. — i) Ugyan-csak ott 38. cz.

7. §. Említésre méltó néhány egyéb adatok.

A' fenn előadattakon túl sz. István' korából polgári jogunkat érdeklőleg említést érdemlenek még e' következők is:

1) Hogy, jóllehet a' fennmondattak szerint sz. István alatt a' törvényhozói gyülekezetben részt csupán csak az egyházi és világi fő emberek vettek; más közügyek' tárgyalására mindazáltal divatban voltak a' királynak és hazafiaknak közgyülekezetei is, *Conventus Regis*, et *Regnicolarum*, a' mint ezt világosan tanúsítja szent királyunknak a' nyitrai káptalan' részére költ 1006-d. évi adománylevele ^{a)}, melly által e' káptalannak egyszersmind mind az egyházi zsinatokban, mind a' király és hazafiak' köz gyülekezeteiben „In omnibus tam synodalibus quam Regis et Regnicolarum conventibus“ — az esztergomi káptalan után első hely tulajdonítatik.

2) Hogy a' Duna és Száva közötti tartomány sz. István' korában hazánkhoz úgy, mint annak kiegészítő része, tartozék, nyilván tanúsítván ezt a' pécsi püspökség' 1009-d. évi alapító levele, mellyben szent királyunk a' pécsi püspöki megyének déli határit Dunától Száva vize felett Kwarokig kiterjeszti ^{b)}. Egyébiránt sz. István alatt országunknak fejedelmi harczégeink alatti eredi területe némi változást szenvedett, szent királyunk' Conrád császárral és Breczisló Morva' herczegével 1030-d. évben viselt hada' alkalmával Morvát ugyan Téja vizéig elvesztvén, Felső-Slavoniát pedig frigyesének, Crescimir Horváthország' királyának, jutalom' fejében átengedvén ^{c)}.

3) Említést érdemel II. Silvester pápának sz. Istvánhoz, mint még herczeghez, szóló 1000-d. évi levele is ^{d)}, mellynek tartalma szerint e' pápa azon indító okból, mert sz. István követei által országát és nemzetét az apostolok' fejedelmének, sz. Péternek, örökösen felajánlotta, és a' kereszténység' terjesztésében apostolként fáradozott, mind őtet mind utódait koronával, királyi czímmel, országgal, és azon különös joggal megajándékozza, hogy a' keresztet, mint apostolság' jelét, ma-

^{a)} Fejér, Oklgy. I. köt. 285. lap. — ^{b)} Ugyanott 291. lap. — ^{c)} Lásd Fejér, Oklgy. VII. köt. IV. dar. 40 és 42. lapjait, és az ott előhordott irókat. — ^{d)} Fejér, Oklgy. I. köt. 274. lap.

gok előtt hordathassák, és a' szentegyházakról egész országszerte, az ő és utódai helyett, az isteni kegyelem' sugalása szerint rendelkezhesenek. Mert habár régiségeink' buvárai, Kerchelich, Kollár, és mások ezen oklevél' hitelességét tagadják is, 's a' magyar nemzet hazánkat pápák' hűbérének, feudumának, soha nem tartotta, soha el nem ismerte is; az mindazáltal történetileg bizonyos, hogy egy részről ugyan a' pápák ezen oklevéllel egybehangzólag sz. Istvánnak felajánlására támaszkodva, országunk felett hűbéruri jogot több alkalommal követeltek, 's annak gyakorlatba hozásán erőlködtek, más részről pedig királyaink az e' levélben kijelelt egyháziféle jogokat mindenkor magokéinak tartották, 's a' pápák' megtámadásai ellen, néha nem csekély elkeseredéssel is, védelmezték.

III. Péterről és Aba Sámuelről 1038-d. évtől 1046-d. évig.

1. §. Törvényeink és jogaink' állapotja országlásuk alatt.

Törvényeink sem Péter alatt, kiról IV. Béla Lónya' fiának részére költ 1245-ki adománylevelében ^{a)} azt mondja: hogy Magyarország' királya' nevét hatalmasan magának tulajdonította, — „Nomen Regis Hungariae sibi potenter adscripserat,“ — sem Aba Sámuel alatt, kit eldődeink az először elűzött Péter helyett királyi székre emeltenek, gyarapodást nem nyertek. Sőt Kéza Simonnak ^{b)}, és Thuróczynek vagy inkább az általa kiirt bécsi képes Cronicának ^{c)} tanuságuk szerint mindketten az ország' nemeseit megvetvén, és amaz ugyan a' jövevény németekkel és latinokkal, emez pedig a' nemtelenekkel 's pórokkal tartván, és így sz. István' üdvös intézeteitől eltérvén, azokat tetemesen meggyengíték. Az ő tulajdon rendeleteik pedig olly gyűlölséget vonzának magokra, hogy azokat eldődeink, az épen említett történetiratok' tanusága szerint, Péter királyáéit ugyan Aba Sámuel által, mihelyest királyi hatalomra jutott, megsemmisítenék ^{d)}, Aba Sámueléira nézve pedig Péter' visszafogadásakor magokat Henrik császár által a' régi ma-

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 391. — ^{b)} De originibus et gestis Hungarorum. II. Könyv. 2. cz. 2 és 3. §. — ^{c)} Thuróczy, Chronica Hungarorum. II. rész. 35 és 36. cz. — ^{d)} Kéza Simon' II. Könyv. 2. cz. 3. §., Thuróczy II. r. 36. cz. —

gyar törvények és szokások' megtartásáról biztosítani kívánnák ^{a)}). De továbbá mindkettőjüknek országglása olly gyűlöletessé lón a' nemzetnél, hogy mindketten királyi széköktől megfosztva vesznének el. — E' királyaink' vetekedésüknek alkalmával Ausztriának még addiglan megtartott utolsó része is, a' Kopasz-hegytől, *Mons Cecius*, Lajta vizéig elveszett ^{b)}).

Jegyzet. Aba Sámuel királyt Béla királyunk' névtelen írója, munkája 31-d. cikkében, Ed és Edumen kún vezérek' unokájának, Potának, véréből származtatja.

2. §. A' bajor törvény' behozatalát érdeklő véleményről.

Voltak, kik Hermánra, azon kori külföldi íróra, — kinek történetiratában Henrik császárról az mondatik, hogy Péter visszahelyeztetésének alkalmával eldődeinket tulajdon kérésükre bajor törvénynyel ajándékozá meg, „Ungarios petentes lege boioarica donavit“ támaszkodván, azt vélték, hogy Péter' visszavételekor a' bajor törvények hazánkba behozattak ^{c)}). Azonban e' véleménynek már az alapja maga nagyon ingadozó, mert Hermán' történetiratának három külön kiadása létezvén, és azoknak csak egyikében, Kanisiuséban, fordulván a' fenn érdeklett állítás elő, még csak az sem bizonyos, vajjon önmagától Hermántól veszi-e eredetét, vagy sem. De egyébként is e' vélemény olly valószínűtlen, hogy azt legkisebb hitelre sem lehet alaposan érdemesíteni, részint mivel a' bajor törvény' ítélőszékeinknél divatban voltának nyomára sem törvényeinkben, sem régi okleveleinkben, sem hazai történetiratainkban nem akadunk, sőt a' képes Cronica által ^{d)} épen ellenkezőről, ugymint arról tudósítatunk, hogy eleink az érdeklett alkalommal Henrik császárnál honi törvényeinknek fentartását, és bevett szokásaik szerinti ítéltetéseket sürgették, — „Concessitque petentibus Hungaris hungarica scitu servari, et consuetudinibus iudicari,“ — részint mivel Hermánnak kö-

^{a)} Thuróczy, II. r. 37. cz. — ^{b)} Lásd Madarassy prépost' már említett munkájának 21 és 29. lapjait, és az ott idézett írókat, továbbá III. Henrik császárnak Sigfrid határgrof' részére költ 1045-ki ajándékozó levelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. IV. dar. 47. lap.

^{c)} Lásd, Kelemen: Institutiones Juris Priv. Hungar. című 1814-d. évi munkája' I. köt. 14. lapját. — ^{d)} Thuróczy, II. r. 37. cz. —

vetelt állítása a' magyar nemzetnek, mely magát mindenkor ősi jogaihoz és alkotmányához buzgón ragaszkodónak bizonyítja, egyik fő jellemével homlokegyenest ellenkezik, — részint végre, mivel, mint főlebb is megjegyzém, elődjeink mind Pétert mind Abát épen ősi intézeteiknek és jogaiknak megvetése miatt fosztották meg királyi méltóságaiktól.

IV. I. *Andrásról 1046-d. évtől 1061-d. évig.*

1. §. Törvényrendeletei.

I. Andrásnak egy közhirdetménye, edictuma, vagyon törvénykönyvünkben, melyben fő- és jószágveszteség alatt parancsolja, hogy mindenki, akár magyar, akár jövevény, a' szittya 's pogány babonát és szertartásokat elhagyván és a' bálványokat lerontván, tüstént térjen vissza Krisztusnak sz. István által hirdetett vallására, annak minden szertartásait híven kövesse, a' püspököket és papi egyesületeket előbbi szokás szerint tisztelje, 's azoknak engedelmeskedjék; továbbá hogy a' feldúlt városok, faluk és szentegyházak mindenütt állítassanak vissza; végre hogy akárki, ha papi személyt, sőt ha világít is, megölt, vétkeért régi szokás szerint bűnhődjék, ezután pedig mindenki magát minden emberöléstől, rablástól, erőszaktól, és másféle sérelemtételtől a' fenn kijelent büntetés' terhe alatt tartóztassa.

E' hirdetmény, I. András' rendeletei nem törvény' hangján, hanem előbeszélés képen levén benne előadva, külsejére vagyis szavaira nézve ugyan nem valóságos mása András király' eredeti hirdetményének, 's azt törvénykönyvünk' első kiadója, Mossóczy Zachár nyitrai püspök, mint önmaga kiadásában híven megjegyzé, úgy mint régiségeink' érdekes maradványát Bonfin' történetiratóból írta ki; belső tartalma' velejének valóságát mindazáltal a' magyar népnek, mellynek nagy része történetiróink' egybehangzó tanuságuk szerint Péter király' elűzése után szittyai vallására pártolt, rögtön történt megtérése, és két azonkori hiteles írónak, Aloldnak, és sz. Gellért' élete írójának, bizonyítása tökéletesen kivívják, kik közöl amaz ugyan I. Andrásról azt jegyzi meg, hogy megkoronáztatván, Krisztus' hite' javára legüdvösb rendelkezéseket tett; emez pedig munkája' 21-d. czikkében róla világosan azt mondja, hogy meg-

koronáztatása után a' pogányság' lételet, és a' keresztény vallásra viszszerterést egész nemzetének főveszteség alatt megparancsolta^{a)}. Ezzel megegyezőleg nyilatkozik a' képes Cronicának írója is^{b)}: „Megparancsolá, úgy mond, egész nemzetének főveszteségi ítélet' terhe alatt, hogy az előbb megengedve volt pogányságot elhagyván, Krisztus' igaz hitére térjenek, és azon törvény szerint éljenek mindenben, melyre őket István szent király tanitá.“

Ezen hirdetményen kívül I. Andrásnak még egy szinte vallást érdeklő rendelete jutott hozzánk, a' feledéstől sz. László' I. Könyvének 37-d. czikke által megmentve.

2. §. Más, említést érdemlő adatok országlása' korából.

Törvénytudományi tekintetből I. András alatt említést érdemlenek még e' következők is:

1) E' királyunknak azon tette, mellyel az országnak harmadrészt testvér öcscsének, Béla hercegnek, kit Lengyelországból visszahítt, hercegség' neve alatt átengedte^{c)}. András királynak e' tette tudniillik, mellynek példájára királyi hercegeink' utódai alatt is az országnak egy részét magoknak követelék, 's azokban, mint számos okleveleink 's részint törvényeink is bizonyítják, adományozó, nemesítő, 's más fejedelmi jogokat gyakorlának, a' királyi hatalomnak megosztása, következőleg a' köz erőnek meggyengítése, és a' nagyravágyó hatalmasok' ármanykodása' mezejének megtágítása által, történetirataink' tanúsága szerint, mind ő rája magára, mind késő utódaira is igen sajnós következtéseket vonzott. Ezen tette által meg lón vetve azon elégtelenségnek és visszavonásoknak alapja is, mellyeket a' királyi és hercegi birtokban lakó ország-nemesei' jogainak nem mindenütt egyenlő méltánylása, 's a' szabadságaik között néha szülemlett egyenlőtlenység, hozzá járulván a' hatalmasoknak csaknem büntethetlenné vált féktelensége, a' közjó' nagy kárával okozott.

2) Radó nádornak sz. Demeter Száva vize feletti monostora' részére költ 1057-ki adománylevele^{d)}, mellynek tanuságából, — mivel abban

^{a)} Lásd Kelemen' fennemlített munkáját. I. köt. 15. lap. — ^{b)} Thuróczy. II. r. 42. cz. — ^{c)} Thuróczy. II. r. 42. cz. — ^{d)} Fejér, Oklgy. I. köt. 394. lap. —

az mondatik, hogy Radó nádor e' monostort azon egész tartománynyal együtt szent koronánknak visszaszerzette, — ismét nyilván kiviláglik, hogy a' Duna és Száva közti Slavonia, Horváthországnak hazánkkal történt összekapcsoltatása előtt is már, hazánk' kiegészítő része volt.

V. I. *Béláról 1061-d. évtől 1063-d. évig.*

I. Bélától, kit eldődeink bátyja' halála után, annak már megkoronázott fiát mellőzve, királyi székre emeltenek, törvénykönyvünk semmi törvényt sem mutat elő; néhány közhasznú rendeleteinek emléket mindazáltal Kéza Simon ^{a)}, a' képes Cronica ^{b)}, és más történetíróink fentartották, kiknek tanuságuk szerint I. Béla a' vásárokat szombaton tartatni parancsolta, a' mértékeket meghatározta, 's az árúk' árát azok szerint igazságosan kiszabta, a' vámokat alább szállította, pénzt tiszta ezüsthől veretett, és a' bizánczi, negyvenezüst kispénzt érő aranyokat forgásba tette ^{c)}. Ugyanazok fentarták annak emlékét is, hogy e' királyunk hirdetőket küldvén egész országszerte, minden faluból az öregebbek közül kettőt tanácskozásra magához Fejérvárra összehívatott, de szerencsétlen sikerrel; mert a' gyűlevész sokaság némelly vakmerőbbek által felizgattatván, ismét a' keresztény hit' eltörlését és a' pogányságra visszatérhetést olly dühösséggel sürgeté, hogy fegyveres erővel szükség lőn azt szétveretni, 's rakásra öletni ^{d)}. Egyébiránt ezen fejérvári, és az 1063-d. évben Erneszt ausztriai határgrof elleni hadi segedelem végett összehívott demesi gyűlés nyilván tanusítják, hogy e' királyunk' korában az országos vagyis királyi gyülekezetek virágzó divatban voltak.

VI. *Salamonról 1063-d. évtől 1074-d. évig.*

Salamon, I. András' fia, kinek királyi székre emeltetésében I. Bélának fiai, az atyjok által hajdan bírt ország' harmadrészének átengedése mellett, minden ellenszegülés nélkül megegyezének, némelly tanácsosainak sugalásai által a' herczegek ellen felingereltetve, a' hazát visszavonásoknak, és végre polgári háborúnak martalékává tette, melly

^{a)} II. Könyv. 4. cz. — ^{b)} Thuróczy. II. r. 45. cz. — ^{c)} Lásd Kelemen' említett munkája' I. köt. 15. lapját. — ^{d)} Kéza' II. Könyv. 4. cz., és Thuróczy. II. r. 46. cz. —

királyi méltóságának elvesztésével végződött, és a' nemzetnek örök gyűlöletét rája vonzotta. Törvényeket tőle törvénykönyvünk nem bír, sőt régi okleveleinkben és történetiratainkban sincsen törvényeinek nyoma. Két kegyelemlevelének emléke mindazáltal fenmaradott, úgymint azon 1067-ki levelének, mellyben a' zászti apátságnak Péter gróf általi alapítását helybenhagyá, Praynál, és a' pécsi püspökség' részére költ egy levelének Gara Miklós nádor' 1402-ki ítélőlevelében ^{a)}; mellyben Salamonnak e' levele biróilag tekintetbe levén véve, nyilván kiviláglik, hogy a' mit Verbőczy II. r. 14-d. czimében Salamon' kegyelemleveleinek fogatatlanságáról mond, a' vallás' hasznát és érdemét soha sem lehetvén kétségbe vonni, az egyházaknak adott leveleiről érteni nem kell.

VII. I. Geizáról 1074-d. évtől 1077-d. évig.

I. Geiza, kit az ország' rendei Salamon' legyőzetése után, habár akarattja ellen is, királyi székre emeltenek, Bonfin' tanusága szerint ^{b)} némelly üdvös törvényeket hozott ugyan, azokat mindazáltal az idő' mostohasága hozzánk jutni nem engedte. E' királyunknak a' garam-melléki apátságot alapító 1075-ki levele ^{c)} alkotmányi törvényünkre nézve érdekes, melly tudniillik, mivel abban Geiza fiáról említést téshen, mellékgyámokul szolgál annak bebizonyítására, hogy Kálmán király és Álmos herczeg nem sz. Lászlónak, hanem a' képes Cronica ^{d)}, és Kéza Simon' ^{e)} előadása szerint I. Geizának fiai voltak. — Ugyanezen törvényünkre vonatkozólag e' korból említést érdemel VII. Gergely pápának két rendbeli, úgymint egy 1074-ki, Salamonhoz, és egy 1075-ki Geiza herczeghez szóló levele ^{f)}; mellyekben első nyomát találjuk a' pápák' azon követelésének, hogy Magyarország sz. István' felajánlásánál fogvást a' római szentegyháznak hűbérnöki országa. Amabban t. i. Gergely pápa dorgálja Salamont azért, hogy Magyarországot, melly, úgy mond, sz. István' felajánlásából a' római szentegyháznak tulajdona, a' német királytól fogadta el hűbérül, és inti őtet, hogy királyi pálczáját az apostoli felség' hűbérnöki javának ismerje el. Emebben pedig Gei-

) Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 113 és 119. lap. — ^{b)} Lásd Kelemen' említett munkája' I. köt. 16. lap. — ^{c)} Fejér, Oklgy. I. köt. 428. lap. — ^{d)} Thuróczy. II. r. 60. cz. — ^{e)} II. Könyv. 4. cz. 5. §. — ^{f)} Fejér, Oklgy. I. köt. 421, és 423. lap.

zának ajánlja, hogy a' római szék' követei iránt engedelmes legyen, meg-gondolván azt, hogy Magyarországnak, mint legnemesb hazának, önsza-badságával kelljen bírnia, és nem lennie semmi más ország' királyának, a' római szentegyházon kívül, alája vettette, és hogy, a' mint ő hi-szi, Salamon' urodalmát azért akadályozza az isteni végzet, mert ő azt nem a' pápától, hanem a' német királytól bitorlólag nyerte.

VIII. *Szent Lászlóról 1077-d. évtől 1095-d. évig.*

1. §. Törvényünket érdeklő érdemeiről általánosan.

S. László, I. Geiza királynak öcsce, kit az ország' rendei, sem Geiza' fiait, sem a' még akkor életben volt Salamon királyt nem tekint-ve, királyi székre emelének, az ország' kormányát ugyan tüstént átvevé, magát mindazáltal megkoronáztatni nem előbb, mint midőn Salamon vele kibékülvén, az országról lemonda, 1081-d. évben engedé^{a)}).

Ezen, mint történetirataink tanúsítják, jelesb királyaink' egyiké-nek hazánk' jogait és törvényeinket tekintve is, kitünők az érdemei. Je-lesen, sógora Zvonimir, Horvátország' királya, 1087-d. évben örökös nélkül meghalálózván, Horvátországot részint az özvegy királynénak, és néhány fő embereknek megegyezésével, részint fegyverrel szent ko-ronánknak megszerezte, és annak kormányát 1091-d. évben unokájá-ra, Álmos herczegre, királyi czímmel bízta^{b)}). Továbbá több üdvös tör-vényeket hozott, mellyek különkülönb időkben költ három könyvek-re felosztva, törvénykönyvünkben is olvashatók.

2. §. Sz. László' első Könyvéről.

Sz. Lászlónak első Könyve, előszavának tanúsága szerint, önma-gának sz. Lászlónak elnöklése alatt országunk' fő papjai és világi fő em-

a) Thuróczy. II. r. 56. cz. — b) Lásd Madarassy prépost' fennemlített munkáját a' 30-d. lapon, és az ott előidézett írókat. Továbbá Feliczián érseknek a' zágrábi püs-pök' dumbroai erdő iránti perében hozott 1123-ki ítéletét, mellyben sz. László a' zágrábi püspökség' alapítójának mondatik, és II. Andrásnak ezen püspökség' iga-zait erősítő 1217-d. aranypecsétet levelét. Fejér, Oklgy. I. köt. 484., és III. köt. I. dar. 210. lap.

berei által az egész papság' és köznép' jelenlétében tartatott szabolchi szent zsinatban, — melly tehát, már csak külső formáját tekintve is, nem pusztán egyházi, hanem akkor más országokban is divatozott egyházi és világi vegyes gyülekezet vala, — 1092-d. évben hozaték, 's magában 42, részint egyházat és vallásgyakorlást illető, részint világi törvényszékeket és igazságkiszolgáltatást érdeklő törvényczikkelyeket foglal, mellyek közül itt főkép említést érdemlenek:

Az 1, 2, és 3-d. *czikkelyek*, mellyek a' második nejű és özvegy vagy férjétől elvált asszonynyal, vagy szolgaleánynyal házasságban élő papokat elválasztatni, azokat ellenben, kik először és törvényesen léptek házasságra, annak élvezésében mindaddig, míg az iránt a' pápának tanácsa kikérhetnék, meghagyatni parancsolják. — E' törvények mutatják, hogy a' nőtelenység' törvénye papjainknál akkor még, legalább határozottan, bevéve nem volt, következőleg az egyházi rend' szentségének házasságbontó ereje mai kiterjedtségére nálunk akkor még nem jutott.

Az 5 és 23-d. *czikkek*, hogy, ha ki szentegyháznak valamit ajándékoz, azt semmi oknál fogvást vissza ne húzhassa, és ha ki szavát meg nem tartaná, ígéretének teljesítésére püspöki törvényszék által szorítassék, és ha ennek ellentállana, a' király' ítélőszéke elébe vonassék.

A' 7 és 8-d. *czikkek*, hogy a' régiség miatt elpusztult egyházakat a' püspök, a' zendülés által lerontattakat pedig király' parancsára a' község' népe építse fel, kehelyről és ruhákról azonban a' király, könyvekről pedig a' püspök tartozván gondoskodni.

A' 13 és 20-d. *czikkek*, hogy, ha ki mással paráználkodó nőjét megöli, tetteről istennel számoljon; ha mindazáltal az asszonyt rokoni ártatlannak állítván, a' férjet igazságtalanságról vádolnák, a' dolog törvény előtt hanyassék meg, szomszédjai mindenkép kérdőre vonatván, vajjon férje hozzá nem viseltetett-e előbb utálattal, 's vajjon nem támadott-e paráználkodásról már előbb is némi gyanúság az asszony ellen? és ez az okosság' sugalása szerint ítéltessék el. Ha pedig a' férj házasságtörésen kapott nejét törvény elejébe állítja, a' vétkes asszony egyházi törvények szerint bűnhődjék.

A' 17 és 18-d. *czikkek* a' jövevény egyházi személyekről, hogy, ha külföldi pap püspökének ajánló levele nélkül hazánkba jönne, tanu-

ság vagy izzó vas által igazolja magát. Továbbá hogy a' jövevény pap azon püspököt vagy grófot, kinél megtelepült, el ne hagyassa, míglen ellene valamelly rajta elkövetett igazságtalanságot a' királyi ítélőszék előtt be nem mutathat.

A' 26 és 30-d. *czikk*, hogy mindenki, jelesen az apátok is, új szabadosaikból püspökeiknek tizedet adjanak, és hogy a' püspök vagy gróf szabadosaival tetszése szerint bánhasson ugyan, de mégis szabadságuk' sérelme nélkül.

A' 28-d. *czikk*, hogy valahányszor izzó vassal vagy forró vízzel ítélet tétetik, mindenkor három alkalmas tanúk jelen legyenek, kik mind az ártatlannak ártatlanságát, mind viszont a' vétkezhetőnek vétkeztét bizonyítsák, és hogy a' pap a' vastól két penzát, a' víztől pedig egyet kapjon.

A' 32 és 34-d. *czikk*. Amaz az egyik faluból másikba menő leányon vagy asszonyon erőszakot tevőt emberölő gyanánt, emez pedig a' kurvákat és boszorkányokat a' püspökök' ítélete szerint büntettetni rendeli.

A' 33-d. *czikk*, hogy a' más' megyéjében tenyészett marhából tizedet vevő püspök tizedének negyedét az ottani papnak adja ki.

A' 38-d. *czikk*, melly az akkori ünnepnapokat elősorolja. E' napok maiglan törvényszüneti napok.

A' 40-d. *czikk* a' tized' kivételéről, hogy a' püspök tizedet vegyen ugyan mindenből, de pristáldja köteles legyen azt a' gabona vagy állat' urának vallomása, vagyha annak hitelt adni nem akarna, esküje szerint kivenni, és csak azon esetben számoltathassa meg a' gabonát, ha a' gabona' urának letett esküjét más valaki hamisnak mondaná, és akkor is nem egyedül önmagának, hanem a' király és gróf' pristáldainak jelenlétben. E' törvény továbbá a' gabona' urát, ha esküje hamisnak találattott, tized helyett kilencz tizedrész adással bünteté: de viszont a' hamis vádtevőt is hason büntetéssel fenýítetni, és ha arra elégtelen volt, szolgálul eladatni rendelé. Végre e' törvény azon esetben, ha ki tizedének mennyiségét megvallani nem akará, a' püspök' pristáldjának megengedé, tized' fejében alkalmas tanúk előtt annyit kijelelni, mennyit igaz-

ságosnak tartott, egyébiránt az egész tizedbeszedés' dolgát karácsonyig bevégeztetni parancsolván.

A' 41 és 42-d. *czikkek*, hogy ha ki, akár nemes vagyis fegyveres, *miles*, akár gróf, király' küldöttje által meghívatra, a' király' ítélőszéke előtt törvényt nem állana, vagy király' engedelme nélkül hazamenne, ügyét vesztvén, a' mit ellenfelétől elvett, kétszeresen adja vissza; de viszont a' felperes is, ha valakire birói pecsétet küldvén, törvény' színe előtt meg nem jelennék, a' pecsét királyé levén, ügyét veszze, és öt penzát fizessen, 's ezen pénzbírság, ha perét megújítaná, mindannyiszor ismételtessék; — ha pedig más biróé volna a' pecsét, száz pénz-darabba marasztaltassék.

3. §. Sz. László' II. Könyvéről.

E' könyv, első cikkének tanúsága szerint, az ország' minden fő embereinek gyülekezetében, mellynek kora mindazáltal kijelelve nincsen, Pannonhalmán hozatott, 's 18 csupán fenyítő törvényi czikkekből áll, mellyeknek ismét nagyobb része, — tizenkét egész cikk, — a' tolvajság' gonosz tettevel foglalkodik.

A' tolvajságot tárgyaló czikkeken nemcsak sz. Istvánnak tolvajságelleni törvénye annyira megkeményítetik, hogy a' szolga ugyan második lopásáért, és ha tetten kapták, az elsőért életét, a' szabad ember pedig, ha csak tíz denárt érőt orozott is, mindenkor már az elsőért életét minden vagyonával együtt, — kivevén ha egyházhoz futott volna, melly esetben csak szemeitől fosztaték meg, — elvesztené, sőt tizedik évöket felülhaladó gyermekei is szolgasággal és vagyonuk' veszteségével bűnhödnének (1, 2, 12, 14. cz.); hanem hogy a' büntetést senki el ne kerülhesse, azon kívül, hogy a' törvényhozók esküvel megfogadák, hogy, ha akármiféle rokonuk tyukok' árát felülmuló tolvajságban találtatnék, azt rejtegetni vagy oltalmazni nem fogják, több szigorú rendelkezések tétetnek. Illyenek jelesen, hogy a' biró is, ha a' tolvajt meg nem büntetné, vagyon-veszteség és eladás' büntetése alá essék (6. cz.); — hogy a' tolvajt akárki büntetlenül megkötözhesse, és biró elejébe állíthassa, habár igazságtalanul kötözte volna is őt meg, és senkinek 55 penza büntetés alatt szabad ne legyen a' megkötözést gátolni (3. cz.);

— hogy ha kit egész falu tolvajnak kikiáltana, izzó vas-próba alá vetessék, sőt attól ötöt a' falubeliek egy részének védelme se menthesse meg (4. cz.); — hogy ha kinek valamije elvesz, alkalmas tanukat maga mellé vevén, azt, akárhol nekie tetszik, nyomozhassa, és ha kik őtet abban akadályoznák, izzó vas' ítélete alá vettetvén, mint tolvajok veszszenek el, sőt ha megtisztulnának is, a' gátlásért 50 penzával bűnhődjenek; különösen pedig a' lopott marhára nézve, hogy a' falubeliek kármegtérítés terhe alatt a' marha' nyomát üző követének tilalma ellen marháikat ki ne hajtsák, és ha követ' jövedele előtt kihajtották volna, a' keresők minden házat tetszésük szerint kimotozhassanak (4. cz.); — végre hogy másképp senki el ne adjon, és meg ne vegyen semmit, mint vásáron a' birónak, vámszedőnek és tanúknak jelenlétében, 's ha kik e' törvényt megszegnék, a' felek ugyan az eladott holminak és árának, a' tanúk pedig egyetérőjének veszteségével, és ha az adásvevés' tárgya lopott jószág volt volna, mind a' felek mind a' tanúk életükkel bűnhődjenek (7. cz.).

E' könyvnek többi czikkelyei közül a' 15 — 18-d. *czikkek* a' lovak és ökrök' határ-szélekeni eladásának akkori környülmények által okozott ideigleni korlátozásáról szólván, csak az emberölés és hatalmaskodás' sz. István alatti büntetését módosító következő két czikkely méltó megjegyzésre, u. m.

A' 8-d. *czikkely*, hogy ha kivont karddal embert öl valaki, királyi ítélet által tömlőczre vettessék, és minden vagyonának két harmada a' megölt ember' atyafiainak adassék, egy harmada gyermekeinek és feleségének meghagyatván; ha pedig vagyona 110 penzát nem érne, szabadságát is veszze el.

A' 11-d. *czikkely*, ha valamelly nemes vagy vitéz, *miles*, más nemesnek házat megtámadja, 's abban verekedik, tettéért vagyonának két harmada a' megsértett félre szálljon, egy harmada szinte feleségének és gyermekeinek maradván; ha pedig vagyona nem volna, megnyirett fővel, kötözve, és megostorozva piarcz körül vezettessék, és így adassék el, bűntársai pedig, ha szabad emberek, gonosz tettüket 55 bizánczi aranyon váltsák meg, ha pedig szolgák, a' bűnöséi ugyan vele

egyenlően bűnhődjenek, a' másokéi pedig, kik urok' tudta nélkül vette-
nek részt, adassanak el, és áruknak fele büntettökért adassék, fele urok-
nak maradjon.

4. §. Sz. László' III. Könyvéről.

E' könyv, első és tizenötödik czikkének tanusága után, szinte törvényhozó gyülekezetben, mellynek mindazáltal sem helye sem ideje kijelelve nincsen, a' király és országunk' fő emberei által hozattaték, és 29 cikkelyekre terjed; mellyek közül 13 ismét a' tolvajság' gonosz tettevel, 9 más büntető rendelkezéssel, 7 a' birói hatalom' rendbeszedésével foglalkodik.

A' tolvajságot érdeklő törvényczikkelyek közül a' 6, 7, 8, 11, és 18-dikat, — mellyek a' tolvaj asszonyok és leányok' büntetését külön kijelelik, másokét pedig a' kisebb orozásokra nézve fontosabban meghatározzák, 's a' lopott jószág' eladóját és a' vétel' tanúit általánosan tolvaj gyanánt büntettetni rendelik, és a' tolvajjal minden közösülést 55 penza büntetés alatt tiltanak, — csak röviden érintvén, főkép említést érdemlenek:

Az 1. *czikk*, melly a' tolvajoknak bizonyosb kiirtása végett azt rendeli, hogy városról városra, 's faluról falura királyi követ küldessék, kinek az örök és falubeliek a' tolvajságról gyanúsokat bejelenteni tartozzanak, és a' bejelentettek, ha magokat vétkeseknek meg nem ismernék, tízenként felosztatván, minden tizedik, és ha ez megégne, mindenik egyenként izzó vas-próba alá vettessék.

A' 4, 5, és 17-d. *czikkek*, mellyek a' menedékhelyek' sikerét a' tolvajokra nézve megszorítják úgy, hogy a' menekvő soha egészen fenyítő büntetés nélkül nem maradna, hanem ha tettét megvallaná, sz. István' törvénye szerint bűnhődnék, ha pedig magát ártatlannak mondaná, izzó vas-próba alá vettetvén, és megégvén, a' törvénynek egész szigorúságát tapasztalná.

A' 9, 10, és 12-d. *czikkek*, mellyek mindenkinek, ki tolvajt fogott, és megkötözött, 10 penza büntetés alatt kötelességül teszi, hogy három napnál, vagy ha táborozás' idejében fogatott volna a' tolvaj el, a' királynak és fő embereinek visszajövetelénél tovább őtet magánál ne

tartóztassa, hanem a' birónak, vagy ha valamelly nemesnek szabad lakában történt a' tolvajság, a' lak' urának vagy pristáldjának, sőt ha ezek otthonn nem levén, tíz nap alatt haza nem jönnének, ezen esetben is a' közönséges birónak adja át, és ha talán a' tolvajságról tudomással birónak feltalálását igérné, e' végre nekie hat hét engedtessék, de ha ezen határidő alatt ígérését nem teljesítené, királyi ítélet által marasztaltassék el.

A' 19-d. *czikk*, melly azt rendeli, hogy a' tolvaj' ügye azon biró előtt ítéltessek el, kinek határában befogatása történt.

E' könyvnek egyéb büntető rendeletei ezek:

A' 2-d. *czikk*, mellyben meghagyatik, hogy a' király' követének hírül-adására mindenki, akár nemes, akár nemtelen, ki András királynak és Béla herczegnek korától kezdve polgáriakat, öröket, szolgálakat letartóztat, azokat kétannyitadás' terhe és 55 penza büntetés alatt nagy boldogasszony' napjáig király elejébe állítsa, és ha magát védeni akar, a' király' ítélőszéke előtt jelenjék meg, 's hogy ugyanakkor jelenjenek meg oda az úgynevezett Wzbégek is, akárki oldala mellettiék legyenek, és az általok beűzöttüket szinte állítsák elő.

A' 13, 14, és 20-d. *czikkek*, mellyek a' szökevény, 's bitang, vagy valaki birtoka' használatán kapott szolgálknak és barmoknak, továbbá a' tolvajok vagy királyi futárok által eleresztett lovaknak, akár az arra rendelt *jókergécek*', akár a' birtokosok' önmagok általi egybegyűjtések, közhírlítélők, visszaadások, vagy urok nem találkozáván, király és gróf közötti felosztások felett rendelkeznek, és a' törvényszerző befogókra és gyűjtögetőkre szigorú büntetést szabnak.

A' 15-d. *czikk*, hogy a' király és fő emberek' törvényrendeleteit áthágó, ha püspök, király' akaratja szerint bűnhődjék, ha gróf, grófságáról tétessék le, ha fegyveres 's vitéz, 55 penzát fizessen, és ha százados volna, ezen pénzbírságon túl még tisztétől is fosztassék meg.

A' 21-d. *czikk*, hogy senki más' szolgáját vagy kuktáját be ne fogadja, 's ha befogadná, kétannyi' visszaadásán felül, a' gróf 55, a' polgári 25, a' pór 5 penzával bűnhődjék, és azon esetben, ha az illy befogadott ember valamelly büntett miatt lappangana, a' befogadó ma-

gát eskü által kitisztítani is tartozzék, és a' gonosztevő, ha mit ellene kimondana, hallgattassék ki.

A' 27-d. *czikk*, hogy ha kik otthonn veszekedvén, bíróhoz nem jönének, a' bíró ne gondoljon velök; ellenkező esetben pedig belátása szerint ítélje el a' dolgot, és ha, megegyeztetvén őket, a' sérelem' váltságából valamit kap, harmada ötöt, két harmada a' királyt illesse.

A' 28-d. *czikk*, melly a' király' követségének gyors továbbmozdithatása végett azt rendeli, hogy a' királyi futár akárkinek úton talált lovát, — a' papokét, és a' püspök vagy gróf' udvarába, vagy szentegyházba menőkét kivevén, — szabadon elvehesse, 's ha ki őtet azért megverné, 55, ha szíjjainál visszatartóztatná, 10 penzával bűnhődjék; harmadik falunál tovább mindazáltal a' futár senki' lovát magával ne vihesse.

A' 29-d. *czikk*, hogy ha ki szökevény szolgát vagy elveszett holmit keresni akar, senki ellene ne szegüljön, 's ha azt tenné, vagy őtet megverné, tíz penzát megérő tíz tinóval bűnhődjék. Végre

A' birói hatalom' szabályozását érdeklik:

A' 3-d. *czikk*, hogy a' palotagróf, nádor hazamenvén, a' királyi pecsétet az udvarba maradó helyettesének adja át, és míg otthonn marad, 55 penza büntetés alatt, a' király udvarnokain kívül, senkire pecsétet ne küldjön, 's másokat csak akkor ítélhessen, ha önkényt hozzá járulnak. Továbbá hogy a' hercegek és grófok is így fenyítessenek, ha magokéin túl másokat ítélnének.

A' 16, és 22 — 26-d. *czikk*ek, mellyeknek rendelése szerint mindenik bíró csak tulajdon megyéjében ítélhetett; annak körében mindazáltal pecsétjét, papi személyeken és grófokon kívül, akárkire küldhette; mellyet ha ki megvetvén, meg nem jelent, első és másod ízben öt-öt penzával bűnhődék, harmadszor pedig ügyét elveszté, és megnyitvén, tartozásáért ellenfelének adaték. Továbbá a' bíró ítélettételét 30 napnál továbbra büntetlenül nem halaszthatá, és ítéletéért egy évig felelni tartozék úgy, hogy bebizonyítván ítéletének igazságtalansága, az elítelt értéket kétszeresen megtéríteni, és azonfelül 5 penzát fizetni tartoznék; de ellenben a' vádtevő is, ha az ítélet' igazságtalanságát be nem mutatná, szinte 5 penzával bűnhődnek. Hogyha pedig valamelly bíró hatalmának megszűnte előtt a' pert be nem végezheté, szándéklott ité-

letét az ujonan rendelt biróval közleni, 's az ügyet vele egyetértve eldönteni, és az ítélet' díjának tizedrészét nekie átengedni tartozék. Végre az alattomosan ítélő hamis birák azon biró elébe állítván, kinek határán találtattak, az elítelt értéknek kétszeres megtérítésével, és 10 penza fizetéssel bűnhödének.

5. §. Némelly jegyzetek sz. László' törvényhozásáról.

Sz. László' törvényhozására nézve különösen jegyzésre méltók e' következők:

1) Hogy a' törvényhozó gyülekezetekben, következőleg a' törvényhozásban, valamint sz. István alatt, úgy ő alatta is, csak az egyházi és világi fő emberek vettenek részt, a' mint ezt I. Könyvének előszava, és 37-d. cikke, de még világosabban II. Könyvének 1., és III-d. Könyvének 1 és 15-d. cikkei bizonyítják.

2) Hogy sz. László' törvényeiben a' király maga sehol sem szól, hanem a' gyülekezetben jelenlevőknek nevében adatik elő a' határozat. Elégge tanúsítják az I. Könyv' 1., a' II. Könyv' 1., és a' III. Könyv' 2, 19, és 21-d. cikkei.

3) Hogy sz. László' törvényhozása a' bűnösjavító rendszertől, mellyet sz. István' törvényei a' gonosztevők' fenyítésével olly gondosan összekötének, egészen eltért, annak az ő törvényeiben, ne talán a' kurvák és boszorkányok feletti ítéletet püspökre bizó cikknek kivételével, semmi nyoma elő nem tűnven.

4) Hogy sz. László' törvényhozása, a' mint azt I. Könyve' 17-d., II. Könyve' 3, és 4-d., 's III. Könyve' 1, és 17-d. cikkei tanúsítják, az emberrel született jóhiedelem' jogának, és azon természeti igazságnak, hogy senki lehetetlenre nem köteleztethetik, ellenére, a' bebizonyítás' terhet nem a' tettet állító vádlónak, hanem az azt tagadó bevádlottnak vetette nyakába.

5) Hogy az ártatlanság' vagy gonosz tett' izzó vas és forró víz általi felfüdözésének vad szokása, mellyet az előbbeni pontban előadott képtelen elvnek szükségképen gyarapítania és dühödtségig emelnie kellett, e' királyunk' országlása alatt már virágzó divatban volt, megczáfolhatlanul tanúsítván ezt I. Könyve' 28-d., II. Könyve' 4, 5, 6-d., és III. Könyve' 1, 2, 11, és 17-d. cikkei.

6) Hogy az idéztetés sz. László' korában a' birói pecsét' király vagy más biró' küldöttje általi átadásával történt. Lásd I. Könyve' 41. 42., és III. Könyve' 25 és 26-d. cikkeit.

7) Hogy a' nádornak sz. László' alatt, III. Könyve' 3-d. cikkének tanúsága szerint, a' király' ítélőszékében fő szerepe volt, 's a' király' birói pecsétje ő nála létezett; a' király' ítélőszékén kívül mindazáltal országos birói külön hatalommal még nem bírt.

8) Hogy sz. László' törvényeiben, jelesen I. Könyve' 17 és 28., 's III. Könyve' 21-d. cikkeiben, már a' hihetősítő és tisztító tanúknak némi nyomai előtűnnek.

9) Hogy sz. László' a' menedék-helyeknek káros befolyását megszorítani iparkodott. Lásd II. Könyve' 12-d., és III. Könyve' 4, 5, 's 17-d. cikkeit.

10) Hogy az ökör- vagy tinóadás' büntetése, törvényeiben csupán kétszer fordulván elő, már szokásból kijönni kezdett; de viszont annyival inkább elhatalmazott a' halálbüntetés, szolgaság alá vetés, és jószágveszteség, melly sz. István alatt igen kevés esetre vala szorítva, — a' száműzés, pénzbírság és csonkítás mindig megtartván előbbi virágzó keletét.

11) Hogy, habár a' tolvajságra nézve megszorítá is sz. László, és pedig tetemesen a' halálbüntetéseket, a' kivont karddal véghezvitt emberölésben mindazáltal azt tömlőczre és jószágveszteségre változtatta. Lásd II. Könyve' 8-d. cikkét.

12) Hogy a' bírságoknak $\frac{2}{5}$ -a a' királyt, $\frac{1}{5}$ -a a' birót (III. K. 27-d. cz.) illeté; a' jószágveszteségre ítélt bűnösnek vagyona pedig a' tolvajságban ugyan a' királyra, — ki a' község által történt tolvaj-kikiáltás' esetében annak negyedét (II. K. 4. cz.) a' községnek átengedni tartozék, — szállott, a' gyilkosságban és nemes lak' megtámadásában pediglen két harmadára a' megsértett személynek vagy rokonainak, egy harmadára a' bűnös' gyermekeinek és feleségének (II. K. 8 és 11. cz.) juta.

13) Hogy a' püspöknek tizedvételi általános joga sz. László' alatt olly kiterjedésben vétetett, hogy az ujonan lett szabadosokból, sőt a' szökevény szolgákból és bitang marhából is ötöt tized illetné. Lásd I. Könyve' 27 's 30., és III. Könyve' 13-d. cikkét.

14) Hogy a' papi személyeket egyházi felmentettségük a' közönséges fenytő bíróság ellen csupán csak a' kisdéd, egy tyúk vagy lúd' árát meg nem haladó orozásokban, nem pedig a' nagyobbakban védheté; egyébiránt divatban levén már akkor is az, hogy a' bűnös papot fenytetése előtt püspöke egyházi rendétől megfoszsza, a' mint ezeket sz. László' II. Könyvének 13-d. cikkelye világosan tanúsítja.

15) Hogy e' korban a' *Comes* és *Judex* nevezetek egy jelentésűek nem voltak; mert, habár sz. László' III. Könyve' 3-d. cikke szerint némelly grófok birói hatalommal bírtanak is, mindenik gróf mindazáltal nem volt biró, sem minden biró gróf, a' mint ezt ugyanazon könyvnek 12, 19, 22, 23, 24, és főkép 25-d. cikke bizonyítja.

16) Hogy a' közrendű nemesség' sz. Istvántól nyert szabadsága' megszorításának nyoma sz. László' törvényeiben, jelesen III. Könyve' 25-d. cikkében, — melly a' közönséges, 's pórok felett ítélő birák elejébe hivatás alól csak a' papokat, és grófokat, *comeseket*, veszi ki, — már mutatkozik.

IX. Kálmánról 1095-d. évtől 1114-d. évig.

1. §. Törvényünket érdeklő érdemeiről általánosan.

Kálmán, I. Geizának fia, a' mindjárt sz. László' halála után elene felzendült horvátok' vezérét, Pétert, legyőzván, nemcsak az előbb bírt tartományt visszafoglalta, hanem hódításait folytatván, szent koronánk' jogait a' tenger melléki Horvátországra, 's Dalmáciára ^{a)}, és Ráma- vagy is Bosnyákországra ^{b)} kiterjesztette; és hogy hazánk' belső bol-

^{a)} Lásd a' képes Cronicát Thuróczynál II. r. 62. cz.; Kéza Simon' II. Könyv. 4. cz. 5. §., Tamás spaláti esperest 56. cz.; Madarassy prépost' fenérdeklett munkáját a' 30-d. 's következő lapokon, és Kálmánnak több rendbeli privilegiumait, jelesen a' jadraí apácák' 1102-ki, a' spaláti egyház' 1103-ki, a' traguriaiak' 1108-ki, és az árbai egyház' 1111-ki leveleit, mellyekben magát Horvát- és Dalmátországok' királyának czímezi, 's az elsőben Belgrádon történt koronáztatását is megemlíti. Fejér, Oklgy. II. köt. 31, 39, 45, 56. ll.

^{b)} Lásd Kálmánnak a' spaláti egyház' igazait erősítő 1103-ki levelét, mellyben magát Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Rámaországok' királyának írja, és Madarassy prépost' említett munkáját a' 30 és 36-d. lapon.

dogságának előmozdítására nézve se mulasztson el semmit, országunk fő embereinek vercelli, vagyis mint tudós Batthyány püspök *egyházi törvényeinkről* írt munkájában ^{a)} gyanítja, vercellői gyülekezetében sz. István törvényeit felolvastatván, 's azokat korának kívánataihoz illesztvén, sok üdvös törvényeket hozott; mellyeket az akkori esztergomi érseknek, Serafinnak, parancsára bizonyos, Albrik nevű, egyházi férfiú magyarból latinra fordítván, 's 84. cikkelyekre, mellyek Kálmán törvényei első Könyvének nevét viselik, felosztva előad. Ezekhez később Kálmánnak még más törvényei járultak, mellyek 15 cikkekben foglalva, törvényeinek második Könyvét teszik, és részint az első Könyvnek némelly tárgyairól bővebben intézkednek, részint néhány új tárgyakkal foglalkoznak; a' mint mindezeket részint Albriknak Serafin érsekhez szóló előbeszéde, részint Kálmán törvényeinek törvénykönyvünkben álló példánya bizonyítja.

Voltak, kik Albrikot főképp azért, mert előszavában Kálmán királyt, kit vélekedésük szerint Álmos herczegnek és ártatlan Bélának megvakítására kegyetlenné bélyegez, galamb szelídségű, erényekkel teljes, 's legkeresztényebb királynak nevezi, hitelt nem érdemlő embernek tartották, 's ezen okból törvénygyűjteményét gyanúsnak állítani nem kételkedtek. — Azonban Kálmán könyveit a' magyar nemzet mindenkor hiteleseknek elismerte, 's régi királyaink törvényeinek gyűjtőgetői: Zsámbóky, Telegdy, Mossóczy azokat gyűjteményeikbe mind befogadták, és valóban, mivelhogy Albrik gyűjteményében semmi elő nem fordul, mi a' személyeknek, helyeknek és időknek környülményeikkel meg nem egyeznék, oda járulván, hogy Kollár Ádám tanúsága szerint ^{b)} a' bécsi cs. kir. könyvtárban is Kálmán királynak egy igen régi, és a' törvénykönyvünkben létezővel megegyező példánya találtatik, annak hitelességéről alaposan kétkedni nem lehet ^{c)}. — Egyébként is, a' mi Albriknak hiteltérdemlősége ellen előgördítetik, legkisebb fontossággal sem bír, részint mivel Albrik, előszavának tanúsága szerint, gyűjteményét még Serafin érseksége alatt, következőleg Kálmán országolásának első éveiben írta, Álmos és Béla herczegek megvakítására pedig

^{a)} I. köt. 451. lap. — ^{b)} De potest. legisl. Cap. 8. — ^{c)} Lásd Kelemen említett munkája I. köt. 18. lapját. —

annak vége felé történt, és így erkölcsé' rajzolásában ezen tette tekintettel nem lehetett, részint mivel a' pártütő Álmos herczeg sorsát megérdemlette, és akkoron más országokban, de nálunk is, a' mint Zách Feliczián' családjának példája I. Károly királyunk alatt mutatja, a' pártütők minden ivadékostul nem megvakítatni, hanem kiirtatni szoktak, részint végre, mivel Kálmán királyt országlása alatt költ több későbbi oklevelek is, jelesen a' veszprémi apáczáknak 1108-ki, és Gotfrid zobori apátnak 1113-ki hiteles leveleik^{a)}, legájtatosb 's legkeresztényebb királynak: „Regnante Colomano Rege piissimo“ és ismét „Praecipiente christianissimo Rege Colomano“ nevezik.

A' mi már Kálmán' törvényeinek tartalmát illeti, legnagyobb részök az egyházat és vallásgyakorlást, a' gonosz tettek' büntetését, az igazságkiszolgáltatás' szabályozását, 's a' királyi jövedelmek' helyreállítását, és ép karban tartását tárgyalják. ÉrdekeseK Kálmánnak a' házasságról, a' jövedelemtől fegyveres állításról, a' közadózásokról, 's a' zsidókról rendelkező, valamint szinte a' magános vagyont pártoló, 's a' kereskedést, és gyanús külföldiek' hazánkba jövetelének gátlását érdeklő törvényei is.

2. §. Az egyházat érdeklő törvényei.

Kálmánnak vallásgyakorlást és erkölcsi fenytéket illető, 's I. Könyve' 68 — 73., és II. Könyve' 13 és 14-d. cikkeiben foglalt rendelkezéseit, mint ide nem tartozókat mellőzvé, ide sorolhatók:

Az I. Könyv' 1. *cikke*, hogy a' monostorok és szentegyházak' sz. István által rendelt jegyajándékai bántatlanul maradjanak.

Az I. Könyv' 25 's 66., és II. Könyv' 5. *cikkei* az egyházi tizedről, hogy a' királyt illető adózásokból, 's vásárpénzekből és vámokból a' püspöknek tized adassék; — hogy a' papok 's apátok és akármelly méltóságú egyházi személyek azon egyháznak, mellynek határai közt földet mívelnek, tizedet adjanak; — hogy a' nép mindenből, mije van, tizedet adjon, a' szolgák pedig papjoknak három kispénzt fizessenek.

Az I. Könyv' 46 — 49-d. *cikkei* az izmaelitákról, hogy minden izmaelita falu szentegyházat építsen, 's annak jegyajándékot adjon; —

^{a)} Fejér, Oklgy. II. köt. 41 és 46. lap.

hogy az izmaeliták leányaikat magok felekezete közül senkinek feleségül ne adhassák, hanem csak mi nemzetünkbelieknek;—hogy felekezetök' valóságos szertartásainak gyakorlatától vagyonszükség' büntetése alatt óvakodjanak, 's a' büntetés' egy része a' feladót illesse.

Az I. Könyv' 65., és II. Könyv' 11-d. *czikke*, hogy világi senki, se gróf, se vitéz, *miles*, szentegyház felett hatalmat ne bitoroljon, az egyedül a' püspököt illetvén.

Az I. Könyv' 67., és II. Könyv' 4, 9, 10, 's 12-d. *czikkei*, melyek a' másodnejű, és özvegy vagy férjétől elvált asszonynyal házasságra kelt papokra nézve sz. László' (I. K. 2. cz.) törvényét ismételvén, azon új rendelést teszik, hogy a' törvényszerű házasságra lépett papok az oltárnak másképp ne szolgálhassanak, mintsem ha nőjeik az elválásban megegyezvén, szüzeséget fogadnak; ezután pedig a' püspök diaconusságra vagy főlebb senkit se léptessen, ha csak előbb nőtlenséget nem fogad, vagy ha nője volna, annak megegyezése és szüzeségfogadása hozzá nem járul. Végre az ágyasokat tartó papoktól ágyasaikat elvétetni, és őket magokat püspökeik által megfenyítetni parancsolják.

3. §. A' gonosz tettek' büntetését érdeklő törvényei.

Ezek e' következők:

Az I. Könyv' 50, 54, 56 — 61-d. *czikkei*, mellyekben Kálmán király a' gonosztevőknek egyházi bűjt általi fenyegetését visszaállítván, tolvajokra nézve a' halálbüntetést szemkitolásra változtatja, — a' tolvaj' részt vevő fiainak szolgaságra vettetését a' 15-d. évet felülhaladtakra szorítja, — az asszonyragadást és házasságtörést egészen püspökök és esperestek' ítéletére bizza, — a' boszorkányok, ugymint nem létezhetők, elleni pert, elméje' kora feletti felvilágosodottságának nyilvános tanuságául teljesen eltörli, — 's a' húsz denár' értéke alatti orozást a' tolvaj-ság' rendszerinti büntetése alól felmenti.

Az I. Könyv' 51-d. *czikke*, melly a' megfogott tolvaj' három nap utáni birói kézreadására sz. László' törvényét megújítja, és az átküldés' módját bővebben meghatározza.

Az I. Könyv' 52, 53, 's 55-d. *czikkei*, mellyek azokra, kik valakit pusztá gyanúból tolvajként elfognának, vagy ártatlant törvény ele-

jébe állítanának, szigorú büntetést szabnak, és így a' csintalan hazapolgárok' személyi bátorságát erősb lábra állítják.

Az I. Könyv' 76-d. *czikke*, melly a' lopott jószág' vételének megakadályozása végett azt rendeli, hogy senki magyar lovat Magyarország' határain kívül ne vegyen, 's ha venne, és az lopott jószág volna, eladóját országon kívül ne kereshesse, hanem izzó vas' ítélete által tartozzék magát kitisztítani, és ha megsülne, tolvaj gyanánt bűnhődjék.

Az I. Könyv' 84-d. *czikke*, hogy ha az egyházhoz menekvő tolvaj a' birónak és azon egyház' papjának kérdésére bűnét megvallja, vakítástól és másféle csonkitástól ment legyen; ha pedig tagadja, a' védelem ugyan tőle meg ne tagadtassék, de ha bűne azután bebizonyodik, a' menekvés rajta semmit se segéljen.

A' II. Könyv' 6-d. *czikke*, hogy ha ki a' király' üdve vagy méltósága ellen összeszövetkezik, vagy összeszövetkezni törekszik, avagy az ilyen törekvésben tudva megegyezik, valamint az is, ki valakit ilylyent ismer, és bebizonyítani tudván, fel nem ad, egyházi átok alá vetessék.

Némellyek azt vitatják, hogy a' *strigák*, kikről Kálmán' törvénye szól, a' boszorkányoknak csak egyik fajtája valának, következőleg Kálmánt a' mindenféle boszorkányok elleni pör' megszüntetésének dicsősége nem illeti. Azonban akárhogyan veszik más törvények a' *striga* szavát, minthogy sz. István' törvényei csak a' méregkeverőket, megrontókat, és varázslókat, sz. László és Kálmán' törvényei pedig egyedül csak a' megrontókat, *malefici*, különböztetik meg a' strigáktól, Kálmánnak a' strigák elleni pörről minden megszorítás nélkül rendelkező törvényét is mindenféle boszorkányokról, a' rontással foglalkozókat kivévén, szükség érteni.

4. §. Az igazság' kiszolgáltatását szabályozó törvényei.

Illyenek jelesen :

Az I. Könyv' 2, 7, 8, 9, 10, 23 és 24-d. *czikkei* a' zsinati törvényszékekről. Ezekben rendeltetik, hogy terhes levén minden ügy miatt a' királyi ítélő udvarba, *curiába*, jönni, a' megyés grófok és azoknak udvari grófjaik, és más tiszti méltóságok minden püspökségben éven-

ként kétszer, úgymint Fülöp és Jakab apostolok' napján és sz. Mihály' nyolczadaiban, *octáváiban*, tulajdon püspökükhöz összegyűlvén, zsinatot tartsanak, melly két egymással pörlekedő grófnak vagy apátnak, valamint szinte a' király vagy herczeg' nagyobb hivatalosainak 's káplánjainak, és a' hamis ítéletről vádlott biráknak ügyeit is ítélhesse, kiki ügye' vesztesége alatt köteles levén e' zsinat előtt pecsét nélküli puszta meghívásra is megjelenni. Egyszersmind a' zsinati biráknak kötelességül tétetik, hogy minden ügyet legnagyobb gonddal meghányván, minden gyűlölség és barátság' tekintete nélkül ítéljenek. Végre a' zsinatra megjelenni elmulasztó kevély bíró vád alá tétetni rendeltetik.

Az I. Könyv' 5, 6, 's 14-d. *czikkei*, hogy papi személy pörlekedésre érseke vagy püspöke' pecsétje által szorítassék, 's világi bíró ne merészseljen reá pecsétet küldeni; de viszont ha papi személynek világi ellen keresete vagyon, ez világi bíró' pecsété által kényszerítessék.

Ugyanazon könyv' 11-d. *czikke*, hogy ha a' király vagy herczeg' nagyobb hivatalosai egymás közt vagy más nagyobbakkal pörlekedvén, bíró elejébe jóni megvetőleg átallanának, ügyeiket a' megyés gróf a' bíróval együtt hányja meg.

Ugyanazon könyv' 12-d. *czikke*, hogy a' herczegnek király' megyéjében, és ennek a' herczegében levő hivatalosai, a' nagyobbak ugyan a' gróf és bíró, a' kisebbek pedig pusztán a' bíró előtt pörlekedjenek.

Ugyanazon könyv' 13-d. *czikke*, hogy ha valamelly gróf vagy annak népe más gróffal pörlekedik, ügyöket akár a' zsinat, akár a' szomszéd gróf ítélhesse.

Ismét azon könyv' 22-d. *czikke*, hogy izzó vas' és forró viz' ítélete sehol másutt ne tartassék, mint püspöki vagy a' pozsonyi és nyitrai nagy préposti egyházakban.

Szinte azon könyv' 23-d. *czikke*, hogy az igazságtalanul ítélő bíró a' király' ítélő udvarába pecsét által, a' nélkül pedig a' zsinatba kényszerítessék. — E' törvény világosan tanúsítja, hogy a' királyi udvari ítélőszék a' zsinati törvényszék' behozatala által meg nem szűnt.

Ugyanazon könyv' 26 és 27-d. *czikkei*, hogy senki előrebocsátott gyónás nélkül valóságról tanúságot ne adhasson, és hogy a' hamis tanú'

vétke felfödöztetvén, bűnét birtokával váltsa meg, 's többé tanusága be ne vétessék.

Ismét azon könyv' 28 — 31-d. *czikkei* a' pristáldokról, hogy a' pristáldok minden tanui kellékekkel birjanak; továbbá hogy ha ki a' bírónak pristáldját az elítelt ügy miatt megverné, a' megye' grófjához küldessék, és birói hatalomkarral vétessék el tőle mind, miben elmarasztaltatott; de viszont a' biró' pristáldja is, ha követtségében valamit igazságtalanul tenne, a' nekie igazságtalanságot parancsoló biróval együtt marasztaltassék el, és azon kár, mellyet a' biró pristáldja által tétetett, a' biró' vagyonából térítessék vissza.

Ugyanazon könyv' 37-d. *czikke*, hogy ha a' király valamelly gróf' megyéjébe betér, két megyebeli birák adassanak oldalához, kik egy részről ugyan a' népnek püreit előtte ítélik, más részről pedig, ha a' nép ellenök panaszt támaszt, önmagok a' nádor által megítéltessenek.

Szinte azon könyv' 64-d. *czikke*, hogy ha ki három zsinatban ügyét bevégezni nem akarja, panaszai többé meg ne hallgattassanak.

Ismét azon könyv' 83-d. *czikke*, hogy ha ki gyanúsító vagy tisztító hamis tanuságról vádoltatnék, izzó vas-próba alá vettessék, de megtisztulván, vádlója tíz penzát fizessen; ha pedig megsülne, vagyonát ugyan ne veszítse el, hanem pofájára vas kereszt süttetvén, többé tanú ne lehessen.

5. §. A' királyi jövedelmek' helyreállítását és ép karban tartását tárgyaló törvényei.

Ezen törvények közé tartoznak:

Az I. Könyv' 15 és 16-d. *czikkei*, mellyekben Kálmán király azon czélból, hogy a' király akár hová jönné, a' mint méltósága kívánja, mindenütt bőséget találjon, eldődeinek királyi sütőházak és malmok feletti adományait, a' sz. Istvánéit egyedül kivevén, valamint azokat is, mellyeket egyházak vagy monostorok' részére szükségtelen halas tavak felett tettenek, visszaveszi.

Az I. Könyv' 20 és 21-d. *czikkei*, mellyek sz. Istvánnak azon adiglan divatozott törvényét, melly szerint a' szerzőnek akár adományi akár másféle jószágai minden megszorítás nélkül maradékaira, következőleg a' birtokosnak jogközösséggel biró minden rokonaira szállottak, a'

sz. Istvántól adományul nyert vagy pénzen vett jószágokra szorítják, más királyoktól nyert adományi javakra nézve azt rendelve, hogy ezek a' birtokosról fiára, 's ez nem levén, testvéreire vagy annak fiaira, és testvére sem levén, királyra szálljanak.

Az I. Könyv' 78 és 79-d. *czikkei*, hogy minden megyében mind a' királyt illető vásárpénzek 's adózások, mind az egész országszerte szedetni szokott denárok a' király és megye' grófja közt osztassanak fel úgy, hogy $\frac{2}{5}$ -a a' királynak, $\frac{3}{5}$ -a a' grófnak jusson; ki mindazáltal a' megyéjének mindenik századából, *Centurionatus*, beszedett denárokat külön-külön feljegyezni, és sz. Mihály' napjára Esztergomba beküldeni, kétszer annyitadás' büntetése alatt tartozzék, ne is húzhassa tulajdon részét előre le, hanem az osztály ott Esztergomban menjen véghez.

Ugyanezen könyv' 82-d. *czikke*, hogy az országból kiutazó a' megfizetett vámbér felett a' király és határmegyei gróf' vámszedőinek kettőzött pecsétükkel látassa el magát, másképp egy penzával bűnhődjék.

6. §. Egyéb érdekes törvényei.

Kálmán' egyéb törvényei közül még érdekesek e' következők is :

1) A' II. Könyvnek házasságot érdeklő 7, 8, és 15-d. *czikkei*, hogy ha az asszony férjétől elszökik, vagy hűségét megszegi, azért házasságok' kötele fel ne bontassék; továbbá hogy minden hitestársúli eljegyzés anyaszentegyház' színe előtt, pap és alkalmas tanúk' jelenlétében, az eljegyzésnek valamelly jegye és mind a' két félnek megegyezése által történjék, másképp ne házasságnak, hanem paráznaság' művének tartassék.

2) Az I. Könyv' 40-di *czikke* a' jövedelemtőli fegyveres állításról, hogy az olyan grófok, kiknek tulajdon faluikban szabad embereik vannak, ha tőlük járó jövedelmök 40 penzára felmegyen, egy pánczéltalan fegyverest, ha pedig 100 penzára hág, egy pánczélost tartozzának jövedelmüktől a' királynak állítani, a' csekélyebb jövedelmet önhasznokra megtarthatván.

3) Az I. Könyvnek köz adózásokról szóló 35, 45, 80, és 81-d. *czikkei*, melyekből tanuljuk, hogy a' mások' földén dolgozó szabad emberek úgy nevezett *denárokat*, kispénzeket, egyedül csak szabadságuk-

tól, a' várnak szabad polgáriai pedig mind szabadságuktól mind pedig foglalkodásaiktól fizetének. Továbbá hogy Kálmán király azon szokást, melly szerint azelőtt minden szabad személy' szabadságától egyaránt 8 denárt fizetni tartozék, eltörölte, és ezen tartozás' mennyiségét mind-egyik felekezet' állapotjához alkalmazta.

4) Az I. Könyv' 74 's 75-d., és II. Könyv' 1, 2, és 3-d. *czikkei* a' zsidókról, hogy a' zsidók keresztény szolgát venni, eladni, vagy szolgálatokban tartani, annak vesztesége alatt, ne merészeljenek; — hogy ha kinek közölök mezei gazdasága volna, azt pogányok által űzze; — hogy birtokot ugyan akármelly zsidó szerezhessen, de lakni zsidónak másutt szabad ne legyen, mint a' hol püspöki szék vagyon; — hogy minden kölcsönözés és adásvevés keresztény és zsidó közt keresztény és zsidó tanúk jelenlétében menjen végben, sőt az adásvevésben, valamint a' kölcsönözésben is, ha a' kölcsön három személy' árát felülmulja, a' szerződés írásba tétessék, melly a' kölcsönnek mennyiségét, vagy az eladott vagyont és annak árát a' tanúk' neveivel együtt pontosan kijelje, és a' feleknek pecsétjeik által megerősítessék, az írományt köteles levén a' vevő vagy kölcsönadó magabiztosítására, és illetőleg mentességére, ha netalán lopott jószágot adott volna neki az eladó, magánál őrzeni.

5) A' magányos vagyont pártoló és bizsositó törvényei, millyenek I. Könyvének:

a) 17 és 18-d. *czikkei*, hogy akármelly királyoknak szőlők, szállások, 's földek feletti adományaik teljes erőben maradjanak, 's hogy az egyházaknak adott erdők tőlök el ne vétessenek. És ezen két törvény-czikk nyilván megczáfolja azok' véleményét, kik ^{a)} Kálmán' I. Könyve' 15-d. *czikkét* úgy magyarázzák, mintha Kálmán eldődeinek minden adományait, sz. Istvánéin kívül, visszahúzta volna.

b) A' 19-d. *czikke*, hogy az elúzott régi megtelepülőknek, *veteres coloni*, földeik adassanak vissza, kivevén, ha már szentegyházaknak vagy monostoroknak elajándékoztattak volna, vagy ha már más földeik volnának.

^{a)} Lásd Markovics' „Adumbratio historiae juris hungar. privati. Budae 1826.“ című munkáját a' 19-d. lapon.

c) A' 32-d. *czikke*, hogy ki más' földét birtoklás végett igazságtalanul bitorolja, vétkesnek ítéltetvén, tulajdon földéből annyit veszsszen el, és tíz penza büntetést fizessen.

d) A' 41 — 44-d. *czikkei*, hogy a' kóborló szolgát ura egy penzán visszaválthassa, és hogy illy szolgát 55 penza büntetés alatt király' engedelme nélkül senki se tarthasson 's a t.

6) A' kereskedést érdeklő törvényei, jelesen :

a) Az I. Könyve' 33 és 34-d. *czikkei*, hogy vásárpénzt a' tulajdon termékét áruló csak sz. István' törvénye szerint fizessen, mások ellenben a' keletben levőt, a' szegények ugyan, kik adásból vevésből élnek, egyszeresen, a' nyerekedés végett kereskedők pedig kétszeresen fizessék.

b) Ugyanazon könyve' 77-d. *czikke*, hogy Magyarországon kívülre senki szolgát, kivevén, ha külföldről hozatott volna be, úgy szinte semmiféle állatot ökrökön kívül el ne adjon, 's ha e' törvényt valamelly gróf átlágná, hivatalát vagy vagyonának két harmadát veszssze el.

7) Az I. Könyvének külföldiek' bejövételét érdeklő 3 és 4-d. *czikkei*, hogy jövevény pap ajánlólevél, más pedig kezes nélkül be ne fogadtassék. Továbbá hogy a' melly papok e' törvény előtt bejöttek, vizsgálat alá vettessenek és a' rosz hírben levők, míglen ítélet által ki nem tisztulnak, hivatalaikat ne gyakorolják.

7. §. Némelly jegyzetek Kálmán' törvényhozásáról.

Kálmán' törvényhozására nézve különös megjegyzést érdemlenek :

1) Hogy a' törvényhozás ő alatta is köz gyülekezetben gyakorolták, mellyekben mindazáltal még mindig csak az egyházi és világi fő emberek vevének részt, a' mint ezt Albrik' előszava, 's Kálmán' I. Könyvének 1., és II. Könyvének 5-d. *czikkei* bizonyítják.

2) Hogy Kálmán király törvénykönyveiben hol sz. Istvánnak, hol sz. Lászlónak törvényeihez ragaszkodik, hol pedig korának kívánataihoz képest mind a' kettőétől eltávozik. Továbbá hogy azokban a' rendelések többnyire ugyan szerzőik' említése nélkül, vagy úgy, mint a' zsinat' határozatai vannak előadva; némellyekben mindazáltal, jelesen az I. Könyv' 2, 15, 16, 18, 22, 25, 's 29-d. *czikkeiben* a' király beszél.

3) Hogy Kálmán király a' sz. István által behozott, de utódai alatt divatból kijött bűnösjavítási rendszert, I. Könyve' 50-d. és több más czikkei' tanúsága szerint, ismét visszaállította, és hogy e' törvényrendelettel egybenhangzólag a' néhány évvel később Lőrincz érsek által tartott egyházi zsinat' 50-d. czikke a' püspököknek köteleességül tette, hogy a' gonosztevők' fenyítésére minden városban két fenyítő házat állítsanak ^{a)}).

4) Hogy Kálmánnak büntető törvényei lágyabbak nemcsak sz. Lászlóéinál, hanem sz. Istvánéinál is, 's jelesen, hogy ő a' halálbüntetést törvényeiből egészen száműzte, annak, II. Könyve' 6-d. cikkének tanúsága szerint, még a' felségsértésben sem adván helyet. Említésre méltó az is, hogy a' tinóadás' büntetése, törvényeiben egyszer sem fordulván elő, akkor már divatból kijött.

5) Hogy a' királyi méltóság' fentartására szolgáló jószágok' elidegeníthetlenségének elve Kálmán' országlása alatt a' törvényhozó test által el volt ismerve, ezen elven alapulván az I. Könyv' 15 és 16-d. cikkeiben tett adományvisszavételek.

6) Hogy Kálmán az alsó birák' féken tartásának, melyet már sz. László czélul kitűze, bizonyosb eszközlése végett nádorának kíséretében megyéről megyére utazni, 's a' megyei albirák által jelenlétében ítéltetni, és a' hamis ítéletről vádolt birák felett nádora által törvényt tartani szokott. Lásd I. Könyve' 37-d. cikkét.

7) Hogy Kálmán az izzó vas és forró víz' ítéletét püspöki és nagy préposti egyházakon kívül I. Könyvének 22-d. czikke által eltiltván, ezen ítéletnek hibásságát ugyan már sejdítette; teljes képtelenségét mindazáltal még be nem látta, 's ezen bal vélemény' legyőzésében olly szerencsés, mint a' boszorkányság' létezéséről divatozottra nézve, nem volt.

8) Hogy a' gyanúsító és tisztító tanúknak némi nyomdoka az ő törvényeiben is, jelesen I. Könyve' 83-d. cikkében, előtűnik.

9) Hogy a' házasságnak hitvestársak' életébeni felbonthatlansága, — melly sz. István' II. Könyve' 28-d. cikkének világos szavai, 's ugyan

^{a)} Lásd Péterffy' „Sacra Concilia“ czümű munkája' I. r. 60. lapját.

azon könyve' 29-d., és sz. László' III. Könyve' 6-d. cikkének pedig értelme szerint némelly kivételeket előbb szenvedett, — valamint az alattomos házassági szövetségnek foganatlansága is nálunk már Kálmán alatt törvény (II. Könyv. 7, 8, 15-d. cz.) által nyíltan ki volt mondva.

10) Hogy a' király' vármegyei jövedelmeinek egy harmada a' megye' grófját kormányzása' díjául illette. Lásd I. Könyve' 78 és 79-d. cikkeit.

11) Hogy a' jövedelemtőli fegyveres állítás Kálmán' országlása alatt már szabályozva volt, és hogy a' feladói részadás a' beárulásrai serkentés végett akkor már használtatni kezdett, a' mint I. Könyvének amazt ugyan 40-d., emezt pedig 46-d. cikke tanúsítja.

12) Hogy Kálmánnak törvényeit az ártatlan hazapolgárok' személyi bátorságát könnyen gyanakodó és igazságtalanul vádolók ellen védő több határozatok ^{a)}, valamint néhány rendőri bölcs rendelkezések is ^{b)} diszesítik.

13) Hogy a' *Comes* és *Judex* nevezetek Kálmán' korában sem voltak egyjelentésűek, a' mint ezt I. Könyvének 11, és 12-d. cikkei nyilván tanúsítják, melyekben a' *Judex* nevezet a' *Comes* névvel ellentétben áll, és világosan albiró' jelentésére használtatik.

14) Hogy a' nemeseknek sz. Istvántól nyert azon szabadsága, mellynél fogvást egyedül a' király' ítélőszéke által ítélthetének, Kálmán alatt már annyira hanyatlott, hogy a' fő emberek, a' királynak és herczegnek fő hivatalnokai, 's a' megyés grófok is, a' mint I. Könyvének 7, 8, 11, 12, 's 13-d. cikkei tanúsítják, a' zsinati törvényszéknek, sőt a' megye' grófjának és birótársának biróhatósága alatt is állának. De továbbá az oldalagi örökösödésnek adományi jószágokra nézve az I. Könyv' 20-d. cikkében történt megszorítása által is tetemes kisebbséget szenvedének a' nemességnek jogai és érdekei.

15) Hogy Kálmán király az egyházi törvények és pápák' határozatai iránt, a' mint ezt számos törvényei bizonyítják, határtalan tisztelettel viseltetett, és hogy az innen származott engedékenysége őtet oda vezérlette, hogy I. Könyve' 25-d. cikkének tanúsága szerint oly-

^{a)} Lásd I. Könyve' 52, 53, és 55-d. cikkeit. — ^{b)} Lásd I. Könyve' 3, 4, és 82-d. cikkeit.

lyan királyi jövedelmekből is tizedet adni parancsolt, melyekből azt eldődei nem adtanak; továbbá hogy a' pápának intésére 1106-d. évben a' gyastali zsinatban követei által a' püspökök' beruházásának, *Investitura*, jogáról, mellyel az e' dologról szóló oklevelének ^{a)} tanúsága szerint is eldődei addiglan éltenek, lemondott, és jöllehet még 1102-d. évben a' salonai érseket a' pápának mondandó eskütől eltiltaná ^{b)}, az arbiai püspökség' igazait megerősítő 1111-ki levelében ^{c)} már azt rendelé, hogy az arbiai szentegyházaknak és püspököknek beruházásaik királyi befolyás nélkül történjenek.

7. §. Még némelly említésre méltók Kálmán' korából.

E' királyunk alatt még említést érdemlenek e' következők is:

1) Hogy a' zobori monostor' határjáratí 1113-ki levelében ^{d)} az ország' nagyai közt Mercurius erdélyi herczeg, *Princeps Vltrasilvanus*, is elősorolva találattik; melly czímmel diszesítve mindazáltal Erdély' főnöke semmi más régi oklevélben elő nem fordul.

2) Hogy a' pápák' házánk' fő urasága iránti követelésének nyoma e' királyunk' korában is mutatkozik, jelesen II. Orbán pápának azon 1096-ki levelében ^{e)}, mellyben Kálmán' királyi székre jövetelén örvendezését jelenti. E' levélben t. i. a' pápa Kálmánt arra inti, hogy az apostoli szék iránt a' sz. István király által alapított hódolást és tiszteletet „Subiectionem et honorem a S. Stephano institutum“ híven tanusítsa.

X. II. Istvánról és utódairól III. Lászlóig 1114-d. évtől 1205-d. évig.

II. István (1114 — 1131-d. évig), ki atyjának halála után még gyermekkorában kormányra jutván, szent koronánknak Dalmátország iránti jogait a' velenceiek ellen férfiasan védelmezé ^{f)}, 's a' görögök által Tráczsiából kiűzött kúnokat befogadván, az ország' népesedését előmozdítá, továbbá Jaroslaw Lodoméria' herczege miatt Vladimir kióviai

^{a)} Fejér, Oklgy. II. köt. 45. lap. — ^{b)} Ugyanott 32. lap. — ^{c)} Ugyanott 56. lap. —

^{d)} Ismét ott 41 és 58. lap. — ^{e)} Ugyanott 13. lap. — ^{f)} Lásd Rozenich' „Historiae regni Hungariae Compendium“ czímű 1828-ki munkája' I. köt. 73. §., és az általa idézett Dandalus' X. Könyv. 11. cz., Lucius, III. köt. 4, 6. cz., Farkas I. köt. 225. lap. —

herczeg' birtokát, Álmos herczeg' befogadása miatt pedig Komnén János görög császárnak tartományait, Serviát és Bolgárországot haddal előnté, végre gyermektelen levén, országlásának vége felé Álmos herczeg' fiát, vak Bélát, udvarába vevé, és 1130-d. évben meg is koronáztatá ^{a)}).

II. Béla (1131 — 1141-d. évig), ki koronáját a' magát Kálmán király' törvényes fiának tartó, és több fő urak által pártolt Borich herczeg ellen fegyverrel védeni kényteleníteték ^{b)}), 's ki második fiának, Lászlónak, ugyan az esztergomi gyűlésen az országnak köz egyetértésével a' bosnyai herczegséget ^{c)} átadván, harmadik fiát, Istvánt, pedig szeremi herczeggé nevezvén ^{d)}), a' királyi hatalmat tetemesen meggyöngíté.

II. Geiza (1141 — 1161-d. évig), ki az erdélyi szászokat jeles szabadságok' ígérete mellett ^{e)} megtelepité, és mind Borich herczegnek ^{f)}, mind tulajdon testvéreinek, Lászlónak és Istvánnak Mánuel görög császár által pártolt, 's koronája ellen intézett merényeit ^{g)} megsemmisíteni tudá.

III. István, II. Geizának fia (1161 — 1173), ki jöllehet királyi székét, mellytől őtet mindjárt 1161-ben ugyan II. László, ennek halála után 1162-dikben pedig IV. István, mind a' kettő Mánuel császár' segedelmével, rövid időre megfoszták, már 1162-ki junius 19-én visszanyerné; a' Szeremséget mindazáltal és Dalmátországot Mánuel császárnak, ki azokat egyetlenegy leánya' jegyeséül választott Béla herczeg' örökségének ürügye alatt fegyver' erejével követelé, férfiass ellentállás után átengedni kénytelen volt ^{h)}).

III. Béla (1173 — 1196), ki, görögországi reményei füstbe menvén, bátyjának gyermek nélkül történt halála után királyi székre juta, 's azon magát koronájára vágyakodó két öccsének, Árpád és Geiza her-

^{a)} Thuróczy, II. r. 63. cz., 's Rozenich I. köt. 75 és 76. §§., és az általa idézett Cinnanust és Nicetást. — ^{b)} Rozenich, I. köt. 77. §., Thuróczy, II. r. 64. cz. — ^{c)} Lásd Márton gróf csatári sz. Péter monostorának Béla király' engedelmevel tett 1137-ki adományát. Fejér, Oklgy. II. köt. 88. lap. — ^{d)} Rozenich, I. köt. 79. lap. — ^{e)} Lásd II. Andrásnak az erdélyi szászok' részére költ 1224-ki kegyelemlevelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 441. lap. — ^{f)} Thuróczy, II. r. 66. cz. — ^{g)} Rozenich, I. köt. 83. §., és az általa idézett bizánczi írók. — ^{h)} Kéza Simon, II. köt. 4. cz. 8. §., Thuróczy, II. r. 67 és 68. cz., Rozenich, I. köt. 84. §., és az általa idézett Cinnanus, Nicetas, és kolostor-újjvári Cronica.

czegeknek minden törekedéseik ellen állhatatosan meg is tartá ^{a)}), ki nem csak a' Szeremséget és Horvátország' egy részét, melyet Mánuel nekie önkényt visszaadott, a' hazához visszacsatolá, hanem az időközben velenceiek' birtokába jutott Dalmátországot is visszafoglalá, Bolgárországnak pedig egy részét, melyből azután a' machói herczegség alakult, és második fiának, Andrásnak, vitézsége által Gallicziát a' szent korónának megszerzé, 's annak nevét királyi címébe is iktatá ^{b)}), és első fiát, Imrét, kit 1185-d. évben megkoronáztatott, míglen országláshoz juthatna, Horvát- és Dalmátországek' herczegének nevezé ^{c)}).

Imre (1196 — 1204), ki, habár ötét pártoskodó ücsce, András herczeg, Horvát- és Dalmátországeknek és az általa elfoglalt chulmai herczegségnek herczegi czímmeli átengedésére, és többszöri fegyverforgásra kényszeríténé ^{d)}), Serviát mindazáltal és Bolgárországnak egy részét meghódítá ^{e)}); végre

III. László, Imre király' fia (1204—1205), ki még csecsemő korában meghalt, — törvényrendelésekkel törvénykönyvünket nem bőví-

^{a)} L. Rozenich, I. köt. 85. §., és az általa idézett Cinnanus, Nicetas, Lübeki Arnold 's Dobner írókat.

^{b)} Lásd Mihály scardonai püspöknek Bunna sz. Demeter' apátnéja' részére költ 1189-ki ítéletét, és a' Jadra és Arba városok közötti békekötésről szóló 1190-ki oklevelet. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 178 és 181. ll.

^{c)} Lásd Madarassy prépost' fenemlített munkáját a' 71-d. lapon; Rozenich, I. köt. 87—89. §§-ait; továbbá Péter spaláti érseknek az általa tartott zsinat' határozatait előadó 1185-ki, és a' templomvitézek' sz. Kozma és Demjén' monostora elleni pörében költ birói 1194-ki levelét, és egy jadra 1195-ki oklevél' töredékét. Fejér, Oklgy. II. köt. 220, 296., és VII. köt. I. dar. 183. lap.

^{d)} Lásd Madarassy prépost' munkáját a' 37 és 38. lapon; Rozenich, I. köt. 91. §-át, 's András herczegnek pharai püspököt nevező 1198-ki, és Dob-földe feletti adományi 1200-ki leveleit, melyekben magát Dalmácia, Horvátország, Ráma és Chulma' herczegének czímezi. Fejér, Oklgy. II. köt. 218 és 375. ll.

^{e)} Lásd Madarassy prépost' munkája' 59 — 63. lapjait; Rozenich, I. köt. 92. §-át; III. Incze pápának Imre királyhoz szóló 1202-ki levelét, melyben a' pápa, híret vevén Servia' Imre király általi meghódoltatásának, az anyaszentegyházi egyesülés' dolgát neki ajánlja; továbbá Imre királynak az esztergomi egyházat illető 1202-ki, Benedek vajdát érdeklő szinte 1202-ki, Incze pápához szóló 1203-ki, Zalánd püspök' részére költ szinte 1203-ki leveleit, melyek közül magát az elsőben Bolgárország', a' többiekben Servia' királyának czímezi. Fejér, Oklgy. II. köt. 389, 391, 394, 410, 414. ll.

tették, sőt régiségeink' buvárai sem akadtak sehol ezen majd egy egész századon át uralkodott királyainknak törvényeire.

Fordulnak mindazáltal e' királyaink alatt is olyak elő, melyeket tudni törvénytudományunkra nézve érdekes. Illyenek jelesen

II. István alatt: 1) hogy vak Béla herczeg' életbenléte tudva nem levén, midőn II. István súlyosan megbetegednék, az ország' rendei közül sokan a' király' huga' fiát, Sault, szándékoztak utódának rendelni, 's hogy a' király felgyógyulván, jóllehet János nádort és Bors grófot, kik ez alkalommal szinte koronára vágyódának, amaszt ugyan halállal, emezt pedig, mivel elillant, számüzéssel büntetné, Sault mindazáltal és pártolóit büntetlenül hagyá^{a)}, nem kétes jeléül azon vélemény' akkori divatozásának, hogy Árpád' leányágának is légyen a' fejedelemségre némi igénye; — 2) hogy királyainknak a' világiak' részére költ, 's eddiglen egész kiterjedésekben napfényre jött adományleveleik közül II. Istvánnak azon 1130-ki levele légyen a' legelső, melyben Illwos földét Nyitra vármegyében, királyi igazait illető minden dézsma és másféle haszonvételeivel együtt, Bód zaladi gróf' fiának, Korusnak különféle érdemeiért örökös adomány' czímével „Perpetuae donationis titulo possidendam“ ajándékozá^{b)}.

II. Béla alatt: 1) hogy országlása alatt két országgyűlésnek nyomára akadunk, az esztergominak, melyről már emlékezénk, és a' rendtelensége miatt kihíresztelt aradinak^{c)}, melyben azok, kik a' király' megvakítására tanácslóinak gyanítottak, minden ítéllettételi szertartás nélkül leöletének; — 2) hogy II. Béla, mint magyar király, a' dalmáciai egyházakon fő pártfogói jogát gyakorlotta, bizonyítván ezt mind az, hogy 1138-d. évben szűz Mária' szalonai szentegyházát minden jövedelmeivel a' spaláti érseknek, Gaudiusnak oda ajándékozá^{d)}, mind pedig az, mert az ő idejében a' dalmáciai érsekek' fölszenteltetésüket az esztergomi érsektől nyerék, a' mint ez III. Incze pápának Gaudius szalonai érsekhez írt 1138-ki leveléből^{e)} kiviláglik, melyben ezt nekie, úgy mint a' római székek sérelmét keményen szemére hányja; — 3)

^{a)} Thuróczy, II. r. 63. cz. — ^{b)} Fejér, Oklgy. II. köt. 81. lap. — ^{c)} Thuróczy, II. r. 64. cz. — ^{d)} Lásd erről szóló levelét. Fejér, Oklgy. II. köt. 109. lap. — ^{e)} Ugyanott 113. lap. —

ügy mond, valamelly előttem meghányt és elhatározott ügy sikeretlenné tétethessék, szükségesnek véltem, hogy minden magasságom előtt meghányt ügy íromány' tanúsága által megerősítessék.“ — 5) Hogy a' káptalanoknak, mint közhitelességű helyeknek, első oklevelére e' királyunk' országlása alatt, jelesen a' fejérvári káptalannak azon 1184-d. évi levelében ^{a)} akadunk; mellyben Diénes nádor és birótársainak, mint királyi megbízott biráknak, a' tihonyi apát' bizonyos vrkutaik elleni pörében hozott ítéletét előadja. — A' káptalanok előtti örök felvállások' első nyoma mindazáltal eddiglen csak II. András alatt tűnik elő. — 6) Hogy III. Béla Dalmátországot a' velenceiektől visszafoglalván, Farkas nádot a' pörös ügyek' törvényszerinti elítélésük végett Zarába küldötte ^{b)}. És ez volt kezdete nádoraink' Dalmátország feletti biráskodásának, mellyet Korvin Mátyás a' nádori hivatalról szerzett 1485-ki ágazatainak 12-dikében annak külön jogai közé sorolt. — 7) Hogy, a' mint a' tihonyi apát' pörét érdeklő 1184-ki ítélelvélből ^{c)} kitetszik, a' hihetősitő tanúk e' királyaink alatt már divatoztak; — 8) hogy egész vármegye tulajdonosi joggali elajándékozásának első példájára e' királyunk alatt, jelesen azon 1193-ki adománylevelében ^{d)} akadunk, melly által Modrus vármegyének egész földét Bertalan wegliai grófnak és örököseinek, és ha magonszakadna, testvére' egyik fiának olly köteleztetéssel ajándékozá, hogy a' király' seregébe mindenkor, az országhatárin belől ugyan tíz, azon kívül pedig négy pánzcélos vitézt tartozzék magával hozni. Végre

Imre király alatt említésre méltó: 1) III. Incze pápának két rendbeli, úgymint a' fejérvári préposthoz szóló 1198-ki ^{e)}, és Jób esztergomi érsekhez intézett 1203-ki ^{f)} levele. Amabból tanuljuk, hogy szent koronánk a' székes-fejérvári prépost által nevezett örkanonok' vigyázatára volt bízva, emebben pedig az esztergomi érseknek fő jogait előszámlálva látjuk. Jelesen ötöt illetni mondatik a' királykoronázás, a' szentségek' kiszolgáltatása a' királyra, királynéra, és örököseikre nézve, az egyházi hatóság a' királyi udvar' előjáróira és tiszteire, és akármelly megyében fekvő királyi apátságokra és prépostságokra, végre a' királyi

^{a)} Ismét ott 219. lap. — ^{b)} Rozenich, I. köt. 87. §., és az általa idézett Lucius és Dandalus írók. — ^{c)} Fejér, Oklgy. II. köt. 219. lap. — ^{d)} Ugyanott 292. lap. —

^{e)} Ugyanott 333. lap. — ^{f)} Ismét ott 416. lap.

kamarától járó bérek, tizedek, és zsengék. — 2) Önmagának Imre királynak azon 1198-ki levele ^{a)}), melyben megismervén azt, hogy az esztergomi érseket István és László szent királyaink' rendelkezéséből minden királyi jövedelmekből egyházi tized illeti, annak ezen jogát, valamint a' szepességi és pozsonyi vásár-pénzekből tizedvételi igazságát is megerősíti; — 3) ismét III. Incze pápának a' királyi prépostságokat érdeklő 1202, 1203, és 1204-ki három rendbeli levelei ^{b)}), melyekben az rendeltetik, hogy ezen prépostok lelki dolgaikra nézve, — az esztergomi érsektől e' részben függőket kivéven, — a' pápának közvetlen hatósága alatt álljanak, és megerősítésüket az apostoli széktől egy év' lefolyása alatt kikérni köteleztessenek; — 4) a' nádor' algrófjának, *Vice Comes Palatini*, Bélusnak, Zentenaguch-nemebéli Péter' részére költ öt marka felett 1201-ki nyugtató levele ^{c)}), melyben az ország' minden nemeseinek husvét' napja után tartott köz gyülekezete „*Conventio generalis omnium Nobilium*“ említetik. — 5) Említést érdemel az is, hogy e' királyunk' ücsce, András herczeg, mint Dalmácia, Horvátország és Chulma' herczege, fejedelmi, jelesen egyházfőpártfogói, szabadságerősítő, és adományozó jogokat gyakorlott ^{d)}), és hogy külön udvara, kancellárja, bárói és fő emberei, *Jobbagiones*, voltak ^{e)}). — 6) Érdekes továbbá az is, hogy e' királyunk' korától fogva királyaink' oklevelei berekesztésében országunk' nagyai között az erdélyi vajda is rendszerint említetik ^{f)}). Végre — 7) említést érdemel az is, hogy a' királynéi ítélőudva-

^{a)} Ugyanott 324. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. II. köt. 392, 404, 's 423. ll. — ^{c)} Fejér, Oklgy. VII. köt. IV. dar. 70. lap. — ^{d)} Lásd 1) azon 1198-ki levelét, mely által a' pharai megyének püspököt nevez. Fejér, Oklgy. II. köt. 318. lap. — 2) Azon szinte 1198-ki privilégiumát, melyben a' spaláti érseknek a' salonai sz. Móses és István' kápolnája és ahhoz tartozók iránti jogait megerősíti. Ugyanott 320. lap. — 3) Azon ismét 1198-ki levelét, mely által a' spalatróiak' szabadságának fentartását esküvel erősíti. Ugyanott 373. lap. — 4) Azon 1200-ki levelét, melyben Dub földét sz. Kozma és Demjén' egyházának ajándékozá. Ugyanott 375. lap. — ^{e)} Lásd András herczegnek most említett leveleit, melyekben kancellárján túl, mint fő emberei a' bán, a' spalatrói és jadzai (zárai) érsekek, a' tininiai, traguriai, scardonai, 's korbáviai püspökök, a' hercegi fő kamarás, és több megyés grófok elősoroltatnak. — ^{f)} Lásd Imre királynak Lőrincz gróf' részére költ Bakha földe feletti 1199-ki adományát, a' zágrábi egyházat illető 1201-ki, és az esztergomit érdeklő 1201 és 1202-ki erősítő leveleit. Fejér, Oklgy. II. köt. 346, 384, 386, 387. ll.

ri grófoknak, *Comites Curiales Reginarum*, vagyis, mint utóbb nevezetének ^{a)}, királynéi ítélőudvari biráknak, *Judices Curiae Reginalis*, első nyomára e' királyunk alatt, jelesen a' győri szentegyház' részére költ Michal földe feletti 1198-ki adománylevelében ^{b)} találunk. II. András alatt a' királynéi ítélőudvari grófok okleveleinkben már gyakorta előfordulnak ^{c)}, sőt arany bullájának 30-d. ágazatában is említetnek.

Egyébiránt nem leszen érdektelen itt azt is megjegyezni, hogy ezen kor után királynéinknak más bárói is előtűnnek régi okleveleinkben, jelesen: 1) II. Andrásnak raskai Demeter' részére költ 1209-ki adománylevelében ^{d)} királynéi fő pohárnok, *Reginae Pincernarum Magister*, — 2) IV. Bélának a' tornai dézsma' király' számára történt megváltásáról szóló 1263-ki levelében ^{e)} királynéi fő udvari mester, *Magister Curiae Dominae Reginae*, — 3) V. Istvánnak mint ifjabb királynak Ágas vára feletti 1265-ki adományában, és mint valóságos királynak a' zágrábi egyház' kiváltságait erősítő 1272-ki levelében királynéi tárnok- és lovászmester, *Magister Tavernicorum et Agazonum Dominae Reginae*, és ifjabb királynéi lovászmester ^{f)}; — 4) Erzsébet özvegy királynénak a' templomvitézek' részére Berzeniche földéről költ 1286-ki levelében ^{g)} négy királynéi bárók, ugymint tárnokmester, fő pohárnok, fő asztalnok, és ítélőudvari biró, *Magister Tavernicorum, Pincernarum, Dapiferorum, et Judex Curiae Reginae*, tűnnek elő. — E' királynénak szádvári Fülöp' részére költ 1279-ki adománylevelében Domokos, királynéi ajtónállók' mestere, *Magister Janitorum Reginae*, is előjön ^{h)}; azonban, mivel két más ugyanazon évi, ugymint a' szepesi szentegyházat és Illyés szepesi grófot érdeklő leveleiben ⁱ⁾ a' királynéi fő tárnok nevez-

a) Lásd Móricz mester nyitrai grófnak a' mauruchhidai egyházat alapító 1251-ki, IV. Bélának Valthér budai gróf' részére Kamarun vára iránt költ 1268-ki, 's V. Istvánnak a' saughi monostort illető 1270-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 85., III. dar. 443., V. köt. I. dar. 22. lap. — b) Fejér, Oklgy. II. köt. 344. lap. — c) Lásd például II. Andrásnak a' németrend' vitézeit illető 1211-ki, a' budai egyházat érdeklő 1212-ki, János eszterg. érseket jutalmazó 1219-ki, 's Pousa gróf' részére szóló 1222-ki leveleit. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 106, 118, 269, 370. II. — d) Ugyanott 78. lap. — e) Ismét ott 126. lap. — f) Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 289., és V. köt. I. dar. 192. lap. — g) Ugyanott V. köt. III. dar. 322. lap. — h) Ugyanott V. köt. II. dar. 583. lap. — i) Ugyanott 581 és 585. lap. —

tetik Domokosnak, aligha a' *Janitorum* szó nem *Tavernicorum* helyett áll, annyival is inkább, mivel az Árpádok alatt a' király' ajtónállói mes-
terének, *Magister Janitorum Regis*, czímzete sem fordul elő.

A' fenn előadottakon túl e' királyaink' korából törvénytudomá-
nyunkra nézve említést érdemlenek e' következők is :

1) Hogy e' korban már divatban volt az, hogy királyaink kirá-
lyi ítélőszékeikben gyakorolni szokott birói hatalmokat másokra bíznák,
's az oda tartozó ügyekben birákat rendelnének. Illy megbízásnak első
nyomát Feliczián esztergomi érsek' 1123-ki ítélőlevelében ^{a)} találjuk,
mellyből kiviláglik, hogy II. István a' zágrábi püspöknek dumbrovai er-
dejében tett károsítások miatt folyó pörét az esztergomi érsekre és mel-
léje rendelt más hat, részint egyházi, részint világi birákra bízta. Ugyan-
ezt tanúsítja IV. Isvának azon 1163-ki levele ^{b)}, melly által Bélus bánt
biróul rendelvén, Dumbro nevű földet és erdőt a' zágrábi püspöknek
visszaadatá; valamint szinte a' fejevári káptalannak azon 1184-ki leve-
le is ^{c)}, melly szerint a' tihonyi apátnak némelly királyi udvarnokok
elleni szolgálkövetelő pörét elítélés végett III. Béla király Diénes palota-
's Charena udvari grófjára és Achilleusra bízta. Végre szinte ezt bizo-
nyítja Péter spaláti érseknek a' templomvitéznek, sz. Kozma és Demjén'
monostora elleni pörében költ, már fenn érdeklett, 1194-ki birói levele is.

2) Hogy ugyan e' korban már keletbe jött a' nádoroknak, — kik
sz. László' III. Könyvének 3-d. czikke szerint azelőtt a' királyi udvaro-
kon kívül a' király' udvarnokainál egyebet nem ítéltetnének, — király'
udvarán 's curiáján kívüli biráskodásuk. Tanúsítják ezt, — a' fejevári
káptalannak épen most említett 1184-ki levelén túl, — III. Bélának a'
pécsi szentegyház' igazait megerősítő 1190-ki levele ^{d)}, melly által an-
nak népeit mind a' királynak kihallgató székétől „*Ab auditorio Regiae*
Maiestatis“, mind a' királyi udvar' birójának, mind a' palotagrófnak vagy
is nádornak, és a' megyei grófoknak birósága alól felmenti. Tanúsítja
továbbá azon 1192-ki ítélőlevél is ^{e)}, mellyben Moch palotagrófnak No-

^{a)} Fejér, Oklgy. I. köt. 484. lap. — ^{b)} Ugyanott II. köt. 165. lap. — ^{c)} Ugyanott
219. lap. — ^{d)} Ismét ott 252. lap. — ^{e)} Szinte ott 277. lap.

hold szerzetes vitéz' néhány zaladi várjobbágyok és királyi udvarnokok elleni pöreiben hozott ítéletei, és pedig a' király általi megbízatás', *delegatio*, említése nélkül adatnak elő. — Sőt III. Béla most említett 1190-ki, és II. Geiza 1158-ki azon levelének, — mellyben a' nyitrai szentegyházat némelly új birtokkal és szabadalommal megajándékozván, népeit a' király alatt álló minden biráknak, még a' nagyobb udvari grófnak „*Comes Curialis maior*“ birósága alól is felmenté, — tanúsága szerint ^{a)} vannak e' korban a' királyi udvari gróf', vagy is ország' birája' illy biráskodásának is nyomai; valamint szinte, III. Béla' wegliai Bertalan gróf' részére Modrus vármegyének földje felett költ 1193-ki adománylevelének bizonyítása szerint ^{b)} annak is, hogy a' dalmát- és horvátországi bán is, midőn tartományait látogatá, akárhol biráskodhaték.

3) Szinte e' korban akadunk a' gonosz tetteket ítélő hatalom' királyi privilégiumok általi ajándékoztatásának első nyomaira is. Bizonyítja ezt II. Geizának a' nyitrai szentegyház' részére költ 1158-ki adománylevele ^{c)}, mellyben a' püspöknek és káptalannak hatalom adatik, hogy akárkinek ott elkövetett gonosz tettet elítélhessék. Bizonyítja III. Bélának a' pécsi szentegyházat illető 1190-ki levele is, mellyben annak igazait III. Béla megerősítvén, a' püspöknek és tiszteinek az egyház' népei felett gonosz tetteikre nézve is kirekesztő birói hatalmat enged, — a' püspököt, ha az az igazság' kiszolgáltatását megtagadná, a' király' jelenlétébe idéztetni rendelvén. Végre

4) Említést érdemel az is, hogy a' király' ítélőszéke III. Bélának Forcos nádor' részére költ 1181-ki, és a' pécsi szentegyház' igazait erősítő 1190-ki leveleiben *királyi audienciának*, 's *királyi felség' auditoriumának*, 's II. András' 1212-ki két rendbeli leveleiben ^{d)}, III. Béla' korát illetőleg, *királyi consistoriumnak*, és pedig jelesen abban, mellyben a' kapornaki monostor' pártfogási jogát Imre és Mihály grófoknak visszaadá, *tíz férfiás királyi consistoriumnak*, mi egyszersmind tagjai' számára is mutat, „*Regale Consistorium decem virorum*“ czímezve találtatik.

^{a)} Fejér, Oklgy. II. köt. 152. lap. — ^{b)} Ugyanott 292. lap. — ^{c)} Ismét ott 152. lap. — ^{d)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 121 és 125. lap.

XI. II. Andrásról 1205-d. évtől 1235-d. évig.

1. §. Törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel bíró tettei.

II. András, kinek Palaestinában nyert csatái ^{a)} *jeruzsálemi* disznóvet szerzettek, jóllehet mindjárt országlása' kezdetén némelly pártütő országnagyokkal, kik atyja' testvérének Geizának fiait Görögországból ellene kihíni ^{b)}, és utóbb az ifjú Bélát pártütőleg megkoronáztatni ^{c)} akarák, hitvesét Gertrud királynét pedig kegyetlenül meg is ölék ^{d)}, küzdenie kellett; mindazáltal Dalmáciának birtokát részint várerősítések, részint a' népre árasztott kegyelmek által biztosította ^{e)}, — a' koronának Galliczia és Lodoméria iránti jogait, melyeket a' lengyelek és oroszok zavarba hozának, fegyveres erővel kivívta ^{f)}, és e' tartományok' nevét már 1206-d. évben ^{g)} királyi czímébe iktatta, — sőt Cumániának vagy is Moldva- és oltontúli Oláhországnak magyar koronához csatlásában is lényeges részt vón ^{h)}.

^{a)} Lásd Kéza Simon. II. Könyv. 4. cz. 11. §. — ^{b)} Lásd II. Andrásnak Damáld szebenigi gróf részére költ Zetina és Iril földek feletti 1210-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 100. lap. — ^{c)} Lásd II. András' Incze pápához írt 1214-ki levelét. Ugyanott 163. lap. — ^{d)} Lásd II. Andrásnak három rendbeli 1214-ki leveleit, melyek közül az elsőben Simon bánnak, mint Gertrud királyné' meggyilkoltatása' részesének jószágait minden fő emberei' egyetértésével elkobozta, a' második- és harmadikban pedig Miska grófnak azért, mert azon alkalommal a' kis Bélát megmenté, adományokat téssen. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 151, 152., és VII. köt. I. dar. 191. lap.

^{e)} Lásd Rozenich. I. köt. 213. lap, és az általa idézett Lucius. IV. köt. 4. cz.

^{f)} Lásd történetíróinkon túl II. Andrásnak Demeter mester, Kálmán herczeg' tanítója és nevelője' részére költ 1234-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 405. lap.

^{g)} Lásd II. Andrásnak az esztergomi káptalan' részére költ 1206-ki adománylevelét. Ugyanott 31. lap.

^{h)} Lásd II. Andrásnak a' jeruzsálemi német vitézek' részére költ Erdélyben fekvő Burcza föld feletti 1221-ki és 1222-ki adomány- és szabadságleveleit, melyekben nekik megengedi, hogy a' kúnok ellen várakat építhessenek, és IX. Gergely' az aquileai patriarchához és Róbert esztergomi érsekhez az ispotály' német vitézei' ügyében írt 1234-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 106, 370, 's 394. II. Továbbá Madarassy prépost' említett munkája' III. értekez. 2. §-át, és Gergely pápá-

E' királyunk, hogy a' hazának és királyi méltóságnak azon szomorú helyzetén, melybe azt részint némelly hatalmasok, kik Szentföldön léte alatt az ifjabb királyra, Bélára, fiatal kora végett nem ügyelvé, a' köz jövedelmeket magokhoz húzák, a' várak' birtokait elfoglalák, az egyháziakat, nemeseket, és a' föld' egyéb népét sanyargaták^{a)}, részint az ifjabb király Béla, ki atyjától nyert ideigleni országló hatalmát letenni nem akará, és szinte pártoskodék^{b)}, kárhozatos tetteik által sülyesztették, királyi tisztéhez képest segéljen, mindenek előtt ugyan a' váraktól akárki által hatalmasan elfoglalt minden birtokot a' vármegyékbe küldött megbízott, *delegált*, birák által visszavétetni parancsolt^{c)}; azután Honorius pápának, kihez e' nyomasztó állapotjában folyamodék, biztatására^{d)}, hív országnagyainak érett tanácslatával^{e)} mind önmagának mind Imre királynak érdemek' mértékét túlhaladó, következőleg a' korona' igazait hasztalanul csonkító pazar adományait visz-

nak II. Andrásához írt, ott előidézett 1234-ki levelét, melyben a' kúnok az ő országában lakni, és nekie jövedelmet hajtani mondatnak.

a) Lásd II. Andrásnak III. Honorius pápához írt 1218-ki panaszló levelét. Továbbá János esztergomi érsek' részére költ 1219-ki adományát, melynek tanúsága szerint a' pártütők e' fő papot a' király' jogai' védelme végett az országból kiűzék; végre a' váradi káptalannak Tiborc, Gyula, és Illés grófok, úgymint a' várak' jószágai' visszavétele végett Bihar vármegyére nézve megbízott birák' eljárásáról szóló 1221-ki tanulevelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 250, 269, 353. lap.

b) Lásd III. Honorius pápának a' magyar püspökökhöz írt 1222-ki levelét. Továbbá ugyanannak két rendbeli 1224-ki leveleit, melyek közül egyikben Béla ifjabb királyt inti, hogy magát minden lázítástól, és atyja iránti tiszteletlenségtől óvja, másokban pedig annak Ausztriában tartózkodó követőit kéri, hogy András és Béla közt a' visszavonások' magvait ne szórják. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 386, 436, és 437. II.

c) Lásd a' váradi káptalannak elébb említett 1221-ki levelét, melyben világosan mondatik, hogy II. András a' váraktól akárki által hatalmasan elfoglalt földeket visszavétetni parancsolá. Továbbá a' váradi monostornak Solt' fiaí' panaszára történt hasonló birói eljárásról szinte 1221-ki tanulevelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 204. lap.

d) Lásd Honorius pápának a' kalocsai érsekhez írt 1220-ki és 1225-ki leveleit. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 294., és II. dar. 48. lap.

e) Lásd Béla ifj. királynak a' veszprémi egyház' részére költ 1229-ki ítélőlevelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 220. lap.

szahúzta ^{a)}), azoknak az érdem' nagyságához mérséklését ^{b)}) először ugyan szinte megbízott birákra ^{c)}), később pedig, tudniillik vele kibékülte után, Béla ifjabb királyra ^{d)}), — kit ez iránt Honorius pápa is megkére ^{e)}), — egész országszerte bízván; — végre hogy a' magányos hazapolgárok' jogainak sérelmét is megorvosolja, és jövő veszélyek ellen biztosítsa, 1222-d. évben egy kegyelemlevele által ugyan ^{f)}) az egyházi személyeket minden ellenök indítandó pörökre nézve a' világi bíróság alól és minden adózástól felmenté, ama' nevezetes arany bullája által pedig az ország' nemeseinek többször ismételt esedezésére sz. Istvánnak üdvös intézeteit, mellyektől hanyag eltérés a' királyi hatalom és ország' hanyatlása' fő kútfejének tartaték, — visszaadván, mint előszavában nyilván mondja, mind az ország' nemeseinek, mind a' várjobbágyoknak, és az ország' más szabad népségeinek 's lakosainak tőle nyert szabadságait, — nagylelkűleg helyreállítá, és az országnak állapotját több korszerű rendelkezései által üdvösen megújítá.

II. Andrásnak ezen szabadságlevele, újabb időkben 31 ágazatra felosztva, törvénykönyvünket is díszesíti, 's azt a' nemzet mindenkor olly becsesnek tartotta, hogy azt, a' mint törvénykönyvünk is tanúsítja, többször, jelesen I. Lajos, I. Mária, és Korvin Mátyás által mege-

a) Lásd II. Andrásnak az esztergomi egyház' részére költ Turdos földe feletti 1218-ki, — Belud és Oslw grófokat illető 1220-ki, 's Miklós grófot, néhai Vgrin érsek' testvérét, érdeklő 1230-ki, — továbbá Béla ifj. királynak elébb említett 1229-ki, és ugyanannak mint királynak a' fejevári keresztes barátok' számára költ 1238-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 255, 300., 's II. dar. 204., IV. köt. I. dar. 104. lap.

b) Lásd II. Andrásnak Miklós gróf' részére költ most említett 1230-ki, és Izsák grófot illető, 's ezt világos szavakkal is kifejező 1231-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 254. lap.

c) Lásd II. Andrásnak Jaku-nemebeli kir. vitézszolgák' részére költ Vraj földe feletti 1221-ki adománylevelét, és ezen adománynak a' nyitrai püspök és birótársai, mint királyi megbízott birók általi megerősítését. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 329 és 331. lap.

d) Lásd II. Andrásnak Miklós gróf' részére költ többször említett 1230-ki levelét.

e) Lásd Honorius pápának Béla ifj. királyhoz írt 1225-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 47. lap

f) Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 379 — 381. lap.

rősítené, és az abban foglalt szabadságoknak fentartását a' királyi eskünek ^{a)}, és a' koronázási biztosító levélnek egyik fő részévé tétetné.

Négy rendbeliekre lehet pedig könnyebb áttekintés végett ezen levélnek ágazatait tárgyaik' különbféleségükre nézve osztani: nemesek és más hazapolgárok' szabadságát, — birói hatalom és igazság-kiszolgáltatás' rendbeszedését, — király' jogai' gyakorlását és jövedelmei' biztosítását, — és némelly kártékony szokások' eltörlését vagy visszaélések' büntetését tárgyalókra.

Az első rendbeliek e' következők:

A' 2-d. ágazat, hogy a' vitézszolgákat, *Servientes*, valamely hatalmasnak kedvéért idézés és törvényszerinti elmarasztalás előtt soha, sem ő, II. András, sem maradékai be nem fogatják, 's meg nem rontják. — Ezen ágazat benfoglalólag elismeri azt is, hogy a' nemeseknek tulajdon hatóságú bírója fontosb ügyekben maga a' király volt; mire szinte az 5, 8, és 9-d. ágazatok is mutatnak.

A' 3-d. ágazat, hogy a' vitézszolgák' birtokairól semmiféle gyűjtéléket, *collectát*, sem szabadsági kispénzeket, 's denárfontokat, *liberos denarios*, *libras denariorum*, nem veend, és házaikba vagy faluikba sem szálland meghívás nélkül. Továbbá hogy az egyházak' népeire sem vend semmiféle gyűjtéléket.

A' 4-d. ágazat, hogy a' vitézszolga fiú nélkül elhalván, birtokának negyedrészt leánya kapja, a' többiről tetszése szerint rendelkezék, és ha nem rendelkezett volna, közelebbi atyafiaira, és semmi ivadéka sem levén, a' királyra szálljon. — Ezen ágazata által, mellyben a' leányi negyed' divatozásának első nyomára akadunk, — II. András a' nemesség' kérelmére az oldalági örökösödésnek Kálmán király' törvénye általi megszorítását törölte el, és a' sz. István által engedett magáérolí rendelkező tehetséget a' fiúmagzat nélkül elhalt nemességre nézve nyilván megerősítette; miáltal azonban, a' mint azt a' *királyi consensus*' szükségének *viszontagságairól* szóló értekezésemben ^{b)} oklevelekkel kivívám, a' magtalan nemesnek rendelkező tehetsége sem a' koronára sem a' családra nézve általánossá és határtalanná nem vált.

^{a)} Lásd Hárm. törv. II. r. 14. cz. 12. §-át, és I. Ferdinánd' esküjét a' törvénykönyvben. — ^{b)} Lásd Évkönyveink' III. köt. III. oszt. 123 és 124. lapjait.

A' 7-d. ágazat, hogy ha a' király hadát országon kívülre vinné, a' vitézszolgák vele menni ne tartozzanak máskép, mint az ő költségén, és visszatértök után a' sereg felettök ne ítéljen. Ha pedig kívülről jönne sereg az országra, mindnyájan általánosan menni kötelesek legyenek. Továbbá ha a' király hadát országon kívülre viendi, és személyesen azzal menend, mind azok, kiknek grófságaik 's vármegyéik, *Comitatus*, vagynak, az ő költségén vele menni köteleztessenek.

A' 15-d. ágazat, hogy a' királynak lovászhai, peczérei, és solymászhai ne merészeljenek a' vitézszolgák' majorjaikba, *villa*, beszállani.

A' 17-d. ágazat, hogy igaz szolgálat által szerzett ingatlan birtokától soha senki meg ne fosztassék. — Ezen ágazatra a' királynak pazar adományok' visszavétele iránti fenn előadott rendelete nyújthatott alkalmat.

A' 19-d. ágazat, hogy a' várjobbágyok, *Jobbhagiones Castrorum*, szent István' intézkedése szerinti szabadságuk, a' jövevények, 's megtelepülők, *hospites*, pedig, akármelly nemzetbeliek legyenek, azon szabadság szerint tartassanak, melly nekik eredetileg adatva volt.

A' 22-d. ágazat, hogy a' király' sertvélyesei a' vitézszolgák' erdeiben és rétein akaradjok' ellenére ne legeltessenek.

A' 31-d. ágazat' 2-d. pontja, hogy ha a' király vagy utódai közül valaki ezen szabadságlevéllel ellenkezőt tenni akarna, ennek erejénél fogvást a' püspökök, 's más fő emberek, és ország' nemesei, akár összesen, akár egyenként; nekie minden hívségtelenség' szennyje nélkül örökre szabadon ellenállhassanak, és ellenmondhassanak.

A' második rendbeliek közé tartoznak:

Az 1. ágazat, hogy a' király sz. István király' napját minden esztendőben Székesfehérváron tartozzék ünnepelni, 's ha valamely fontos dolog vagy betegség miatt meg nem jelenhetnék, a' nádor okvetetlenül jelen legyen, és helyette a' pörös ügyeket kihallgassa, 's hogy oda minden vitézszolgák, kiknek tetszeni fog, szabadon összegyülekezhessenek. — Ezen szent-istvánnapi országos törvényszéktartás még első Lajos alatt is, a' mint ezt több akkori oklevelek ^{a)} tanúsítják, dívathan

^{a)} Lásd Miklós nádornak illy gyűlésben költ 1352-ki levelét, és I. Lajosnak a' fent. M. T. T. ÉVK. VI. 2.

volt. Gróf Cziráky M. Antal' állítása szerint ^{a)} e' szokás csaknem a' mohácsi veszedelemig fennmaradott.

Az 5-d. ágazat, hogy a' megyés grófok, *Comites Parochiani*, a' vitézszolgák' örök jószágain, *praediumain*, birói hatalmat ne gyakoroljanak, kivévén pénzfolyam és tizedügyek miatt; továbbá a' megyebeli udvari grófok, *Comites Curiae Parochiani*, a' vár' népén kívül senkit mást ne ítéljenek; a' tolvajokat és rablókat pedig a' királyi birák, *Bilochi regales*, ítéljék, de mégis magának a' grófnak lábainál. — Ezen megyei királyi birák valószínűleg a' tolvajok' üldözésére sz. László' III. Könyvének első czikke által, keletbe hozott királyküldötteiből, *Nunci Regis*, alakultak. Okleveleinkben első említésükre II. Andrásnak a' budai szentegyház' részére költ 1212-ki levelében ^{b)} akadtam.

A' 6-d. ágazat, hogy az egybeesküvő népek jövőre tolvajokat ne nevezhessenek. — Ezen ágazat által András király egy régi, már sz. László' II. Könyve' 4-d. cikkében előtűnő, vad szokást törölt el.

A' 8-d. ágazat, hogy a' nádor az országnak akármelly sorsú embereit különbség nélkül ítélhesse; a' nemeseknek főbenjáró, vagy jószáglerontásra célzó pöreiket mindazáltal a' király' közös tudomása nélkül be ne végezhesse, és egynél több helyettes birót, *Judex vicarius*, ítélőudvarában 's curiájában ne tarthasson. — Ezen ágazat a' nádornak sz. László' kora után szokás által keletkezett királyi udvaron kívüli ítélőhatalmát megerősíti, és pedig, a' főveszteségre vagy jószáglerontásra intézett pöröket kivévén, még az ország' nemeseire nézve is. — Érdekes itt azt is megjegyezni, hogy a' nádornak helyettes birája e' korban a' nádor' helyettes vagy algrófjának, *Vice Comes Palatini* ^{c)}, sőt már helyettes vagy alnádornak, *Vice Palatinus* ^{d)}, is nevezteték.

jérvári keresztes barátok' conventjéhez szóló 1358-ki parancsolatát. Fejér, Oklgy. IX. köt. II. dar. 664., és III. dar. 665. lap.

a) Lásd „Ordo historiae juris civilis hungarici“ című 1794-ki munkája' 54-d. lapját.

b) Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 118. lap.

c) Lásd Bélus alnádornak Zentenagus nemebeli Péter' részére költ öt márká feletti 1201-ki nyugtatólevelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. IV. dar. 70. lap.

d) Lásd Diénes nádornak azon 1234-ki levelét, mellyben cubulcuthi Péter alnádornak Phila mester' és Forcas gróf' Micou elleni pörében költ ítélőlevelét megerősíti, — és a' pesti jövevényeknek IV. Bélától nyert 1244-ki szabadságlevelét, melly-

A' 9-d. *ágazat*, hogy a' király' itélőudvari grófja, *Comes Curialis Regis*, míg a' király' itélőudvarában, 's curiájában marad, akárkit ítélhessen, és az ott megkezdett pört akárhol bevégezhesse; de tulajdon jószágán levén, se pristáldot ne adhasson, se a' feleket meg ne idéztethesse. — Ezen ágazat a' király' itélőudvari birájának királyi ítélőszékén kívüli, mint fennebb megérintém, szokás által előbb keletbe jött biráskodását, az ott már megkezdett pörök' folytathatásán kívül, ismét megszüntette.

A' 18-d. *ágazat*, hogy a' fiának igazságos ítélete által elmarasztaltat, vagy az előtte elkezdett pört bevégeztetése előtt el nem fogadandja, valamint viszont a' fia sem.

A' 28-d. *ágazat*, hogy a' törvény' rendje szerint elmarasztaltat a' hatalmasok közül se oltalmazhassa senki.

A' harmadik rendbeliek, a' már fennemlített ide is tartozó 7-d. és 17-d. *ágazatokon* túl, ezek:

A' 10-d. *ágazat*, hogy ha főbb hivatalt viselő országnagy hadban elesnék, a' király annak fiát vagy testvérét illő hivatalra emelje, ha pedig vitézszolga halna így el, annak fiát tetszése szerint ajándékozza meg.

A' 11-d. *ágazat*, hogy a' hazánkba jövő jámbor idegenek az ország' tanácsa nélkül méltóságokra ne emeltessenek.

A' 16-d. *ágazat*, melyben a' király fogadja, hogy várgrófsággal (főispánsággal) vagy más fő hivatallal járó egész megyéket magánbirtok 's örökség gyanánt örökölni el nem ajándékozand. — Ezen ágazatra az adott alkalmat, mert II. András, mint az esztergomi szentegyház' részére költ Turdos földe feletti 1218-ki levelében ^{a)} önmaga előadja, országlása' kezdetén némelly fő embereinek tanácslatára egész várakat, vármegyéket, 's grófságokat, és más gazdag köz jövedelmeket báróinak és fegyvereseinek örökségek gyanánt elosztogatott; miáltal mind a' kincstár' jövedelmei, mind az ország' hadi ereje tetemesen megcsönkultak.

ben az alnádor' beszállása és biráskodása alól fölmentetnek. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 413., és IV. köt. I. dar. 326. lap.

a) Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 255. lap.

A' 18-d. *ágazat*, hogy a' vitézszolgák, engedelmet nyervén, tőle fiához, mint nagyobbtól kisebbhez, birtokaik' vesztesége nélkül szabadon átmehessenek.

A' 23-d. *ágazat*, hogy az új pénz egy évig, husvétől husvétig, forogjon, és a' kispénzek 's denárok olyanok legyenek, mint Béla király alatt voltak.

A' 24-d. *ágazat*, hogy a' kamarának pénztári, só- és vámházi grófjai, *Comites Camerarii monetarum, Salinarii, et Tributarii*, országnemesei legyenek, 's izmaeliták és zsidók azokká ne tétethessenek. — Ezen ágazatból kitetszik, hogy a' gróf, *Comes*, nevezet e' korban minden felsőbb hivatalnokoknak is közös címök volt.

A' 25-d. *ágazat*, hogy az országnak közepette só ne tartassék, kivévén Zabolchot és Regéczet (némelly példányokban, Zolochot és Sceguedet), és a' véghelyeket.

A' 26-d. *ágazat*, hogy birtokok országon kívülre ne ajándékoztassanak, és ha némellyek oda eladattak vagy ajándékoztattak volna, az ország' népe azokat visszaválthassa. — És itt vagyon első nyoma a' külföldiek' ingatlan jószág-szerzéstől kizáratásának.

A' 27-d. *ágazat*, hogy az úgy nevezett nyusztadók vagy is *marturinák* (horvátországi adózás' neme) Kálmán király alatt behozott szokás szerint fizetessenek.

A' 29-d. *ágazat*, hogy a' megyés grófok csak grófságuk' jogával éljenek; a' többit, ugymint a' csöbör-, vám-, 's ökörbeli adózásokat, és a' vár' jövedelmeinek két harmadát a' király húzza.

A' 30-d. *ágazat*, hogy ezen négy országnagyon: nádoron, bánon, király és királyné' udvari grófjain kívül, senki két méltóságot 's fő hivaltalt ne bírasson.

A' 31-d. *ágazat* első pontja, hogy a' nádor ezen szabadságlevélnek hét eredeti példányai közül, mellyekben kiadva volt, egyiket bírván, attól valamint önmaga soha el ne térjen, úgy se a' királyt se a' nemeseket eltérni ne engedje. — Itt találjuk a' nádorok' király és ország közötti közbenjárói tehetségöknek első talpkövét. Végre

A' negyedik rendbeliek közé, — a' már fenn előterjesztett, 's ide szinte számítható 6, 15, és 22-d. *ágazatokon* túl, — tartoznak:

A' 12-d. *ágazat*, hogy a' kimúltaknak feleségeik azért, mert férjeik ítélet által halálra kárhoztatva voltak, vagy párviadalban elestek, vagy más akármelly oknál fogvást hitbéröktől, *dos*, meg ne fosztassanak.

A' 13-d. *ágazat*, hogy az országnagyok, *Jobbagiones*, úgy kövessék az udvart, 's akárhova úgy utazzanak, hogy a' szegények általok ne nyomassanak, 's vagyonaiktól meg ne fosztassanak.

A' 14-d. *ágazat*, hogy ha valamelly várgróf (fő ispán) hivatala' mineműségéhez képest magát becsületesen nem viselné, vagy vára' népét megrontaná, tettéről meggyőzetvén, méltóságától az egész ország' színe előtt csúfosan fosztassék meg, és az elvetteknek megtérítésére szoríttassék.

A' 20-d. *ágazat*, hogy a' tizedet ezüstben megváltani senki se tartozzék, hanem azt termékekben adhassa meg, és ha a' püspökök ellenkeznének, a' király őket pártolni nem fogja.

A' 21-d. *ágazat*, hogy a' püspökök a' király' lovai' számára a' vitézsolgák' jószágaitól tizedet ne adjanak, és azoknak népeik tizedeiket a' király' jószágaira behordani ne köteleztessenek.

Továbbá e' királyunk elkezdett művét, a' hatalommal visszaélések által megrongált jogok' helyreállítását, folytatólag 1224-d. évben az erdélyi szászoknak II. Geizától nyert régi szabadalmait kettős pecsétű levele által ^{a)} megújítja; de mindazonáltal azon kikötéssel, hogy ezután, megszüntetvén a' szebenin kívül minden megyéik, mindnyájan a' királynak és általa nevezendő szebeni grófnak birósága alatt álló egy népséget tegyenek, és a' kamara' nyeresége', *lucrum Camerae*, fejében évenként 500 arany márkát fizetni, továbbá a' király' seregéhez az ország' határin belül ugyan 500, azon kívül pedig, ha a' király önmaga vezetné hadát, 100, ha valamelly országnagy, 50 fegyverest küldeni, végre a' királynak, ha táborozásra hozzájok jönni találna, háromszori, a' vajdának pedig, ha király-dolga végett hozzájok vagy határukön átküldetendik, kétszeri vendéglést, *descensus*, fizetni tartozzanak. E' következő szabadságaik érintetnek pedig meg különösen ezen szabadságlevelökben: 1) hogy papjaikat szabadon választhassák, 's tizedeiket azoknak fizessék, —

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 441—445. II.

2) hogy a' király és szebeni gróf' bíróságán kívül minden más bíróságtól mentesek legyenek, — 3) hogy földeiket 's faluikat a' király' fő emberei közül senki fel ne kérhesse, — 4) hogy az oláhok és bessenyők' erdejét azokkal közösen használhassák, — 5) hogy ismerhető pecsétjük legyen, — 6) hogy az ellenök indítandó pénzbeli perekben ellenök csak határaik közt lakó tanúkat lehessen használni, — 7) hogy sz. György-, István-, és Mártonnapja körül nyolcz napig kisebb sóköveket szabadon vásárolhasanak, — 8) hogy kereskedőik egész országszerte vámfizetés nélkül kereskedést űzhessenek, — 9) hogy piarczaik 's vásárjaik vámtól mentesek legyenek.

Vége a' nemességnek újonani kérésére II András 1231-d. évben ismét egy más, de már nemcsak önmagának, hanem fiainak esküjével és pecséteikkel is erősített szabadságlevelet ^{a)} adott, melly azonban, mivel csak újabb időkben jött napfényre, törvénykönyvünkben nem tállatik, következőleg jelenleg törvényerejével sem bír. Ezen szabadságlevélben, mellynek előbeszéde az arany bulláéval egykét szó' változtatásán kívül tökéletesen megegyez, az arany bullának ágazatai, — a' 10, 14, 18, 20, 23, 25, 28, 30, és 31-ket kivéve, — ismételtetnek, és pedig nagy részint ugyanazon szavakkal, vagy legalább értelemváltoztatás nélkül, némelylek mindazáltal további határozattal 's hozzáadással, vagy tartalomváltozattal. Jelesen

Az 1-ső ágazathoz hozzá adatik, hogy a' fejevári szent-istváni évenkénti gyűlésre nemcsak a' vitézszolgák, *Servientes*, hanem akárki panasztétel végett szabadon és félelem nélkül megjelenhessék; az érsekek és püspökök pedig a' szegények' panaszai' kihallgatása, és a' netalán megsértett szabadság' megerősítése végett tartozzanak is megjelenni, és hogy ha a' nádor időközben a' király' és ország' dolgait rosszul kezelte volna, a' jelenlevők kérhessék a' királyt, hogy őtet alkalmasabbal váltsa fel. — Ezen ágazatból kiviláglik az is, hogy a' nádort akkora a' király maga nevezte, s őtet maga el is mozdíthatta; mit szinte az is bizonyít, hogy régi okleveleink' tanúsága szerint II. András' országlása alatt a' nádorságban legalább is tizenötször változás történt.

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 255—261. II.

A' 2-d. *ágazat* oda változtatik, hogy a' király általánosan senkit előbb, mintsem törvénybe idéztetnék, be ne fogasson, 's meg ne rontson. És hozzá adatik, hogy ha az arany bullának, mellyre fő embereivel együtt megesküvék, kiadása óta ő, a' király, vagy fiai, avagy akárki törvénytétel nélkül valakit vagyonától megfosztott volna, teljesen visszahelyeztessék.

A' 3, 13, és 15-d. *ágazatok* általánosabbakká tétetnek olly formán, hogy a' király semmiféle gyűjtéléket, adót, vagy kamaranyereséget senkitől, akármelly sors- vagy nemzetbeli légyen, soha nem szedend, — azokat, kik a' királyi fiscusnak köteles haszonbérrel, *census debitus*, tartoznak, egyedül kivevén. Továbbá hogy a' király és az ő akármelly hivatalú vagy szolgálatú emberei ne csak a' vitézszolgák' jószágaira akarattjuk ellen be ne szálljanak, hanem ha másutt szállanak is be, mindent igazságos áron tartozzanak megfizetni, és ha a' beszállt vendég ezt nem tenné, a' földesúr őtet helybeli három paraszt' esküjére teljes elégtételbe és királyi ítélet' terhébe marasztalja; a' továbbá is vonatkozót pedig püspöke, míg eleget nem teend, a' király által is elismerendő egyházi átok alá vesse. Végre hozzájuk adatik, hogy a' vitézszolgák és egyházak' népei királyi kertek vagy akármiféle épületek melletti munkákra ne szoríttassanak.

Az 5-d. *ágazatra* nézve, a' vitézszolgák' jószágai 's praediumai után az egyházak' falui, *villae*, is neveztetnek, és a' megyés gróf' bírósága alól azok is kivétetnek.

A' 7-d. *ágazat* illyképen módosítatik: Ha országon kívülre viszzük seregünket, a' nemesek velünk menni ne tartozzanak, kivevén a' grófokat, *Comites*, zsoldosokat, várjobbágyokat, 's kik arra tisztöknél fogva kötelesek, és kiknek terjedelmes birtokot adtunk. Ha pedig ellenséges sereg az országra jövend, mindenki tartozzék a' haza' védelmére magát ellene szegezni, és az illyen betört hadat, ha visszavonul, bosszuzállás végett üldözni.

A' 8-d. *ágazatnak* eleje oda magyaráztatik, hogy a' nádor minden embereket különbség nélkül, de mégis az egyházi személyeknek, továbbá a' házassági, hitbéri, és más szent székhez tartozó pereknek kivételével, ítélhessen.

A' király' ítélőudvari grófjáról szóló 9-d. *ágazathoz* hozzá adatik, hogy sokan megkárosítván hamis pristáldok által, azoknak idézésük és tanuságtételük máskép érvényes ne legyen, mintsem ha magokat a' megye' püspökének vagy a' káptalannak, és csekélyebb ügyekben a' szomszéd kolostornak vagy conventnek tanusága által igazolják, és hogy senki pristáldot magánál egy 's két évig, szóval tovább ne tartóztathasson, mint azon ügynek elítéléséig, mellyre őtet magának kikérte. — És ezen ágazat okozá azon törvényszokásnak keletkezését, mellynél fogvást azután az idézésekben, végrehajtásokban, iktatásokban, 's határjárásokban a' pristáldhoz, vagyis a' király vagy bíró' emberéhez, ki a' pristáldokról szóltomban előadott okleveleknek tanusága szerint előbb az illetén eljárásokat rendszerint egyedül végeze, elejéntén ugyan többnyire, idő' jártával pedig általánosan egy káptalani vagy hiteles conventi bizonyság is csatoltatnék, a' mint ezt II. Andrásnak és IV. Bélának számos okleveleik tanusítják. — Nem lészen továbbá érdektelen itt azt is megjegyezni, hogy jöllehet a' királyi ítélőudvar' grófjának helyetteséről, vagyis a' királyi ítélőudvar' albirájáról, *Vice Judex Curiae* vel *Aulae Regiae*, sem az arany bullának itt érdeklett 9-d. *ágazatában*, sem ezen szabadságlevélben említés nem tétetik, mindazáltal e' korban valamint alnádor, úgy királyi ítélőudvari albiró is, ki a' király' curiájában annak rendes birája 's grófja helyett biráskodék, már létezett, vagy legalább e' kortájban keletkezett; a' mint ezt Miklós királyi udvari albirónak két' 1238-ki, és egy 1239-ki, következőleg IV. Béla' országlása' első éveiben költ ítélőlevelei^{a)} eléggé kivívják.

A' 11-d. *ágazat* oda módosítatik, hogy a' nemes jövevények, ha nem akarnak lakosok lenni, méltóságokra ne emeltessenek.

A' 12-d. *ágazathoz* hozzá adatik, hogy a' tolvajoknak vagy rablók'nak feleségeik és gyermekeik férjük vagy atyjok' gonosz tetteiért el ne adassanak.

A' 21-d. *ágazat* oda változtatik, hogy a' király az őtet hajdantól illető huszadon kívül tizedet ne vegyen.

A' 24-d. *ágazat* oda módosítatik, hogy pénztári, sóházi, és más-féle köz hivatalokra zsidók és szerecsenek ne alkalmaztassanak.

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 142, 143, és 151. ll.

A' 25-d. *ágazat* oda változtatik, hogy minden nyusztadó telektől, marturinától, terméke' mennyiségét nem tekintve, négy nehezék, *quatuor pondera*, fizetessék, mellynek egy harmada a' földesurat, két harmada a' tartomány' urát illesse. — Ezen ágazatból kitetszik, hogy a' *marturinák* nem csak az adót, hanem azon földet is jelenték, mellytől az adó fizetteték.

A' 28-d. *ágazat* oda módosítatik, hogy a' törvény' rendje szerint elmarasztaltnak jószágait a' király magának megtarthassa, vagy tetszése szerint másnak adhassa, de tüzet reájok ne küldjön, vagy is azokat fel ne égettesse. Végre

A' 31-d. *ágazat* rendelkezései helyett az tétetik, hogy ha a' király vagy fiai, avagy utódjai ezen szabadságot megtörnék, az esztergomi érsek jogosítva legyen a' tettest, törvényes intés' előrebocsátása után, egyházi átok alá vetni *). — És valóban e' hatalommal élni, mivel a' zsidók és izmaeliták a' kincstár' nyomasztó állapota miatt a' királyi jövedelmek' kezelésétől mindjárt el nem mozdíthatának, Robert esztergomi érsek nem sokára vakmerőködött is ^{a)}), úgy hogy az innét származott zavarból a' király csak azon esküvel erősített 1233-ki oklevél által ^{b)}) szabadíthatta ki magát és országát, mellyben a' pápa' követének, Jakab praenesti választott püspöknek, maga és utódjai' nevében megígéré, hogy a' pápának kívánatait mind a' zsidókra és szerezcsenekre vagy is izmaelitákra, mind a' hitbéri és házassági pereknek egyedül egyházi bíróság általi ítéltetésére, mind az egyházi személyeknek minden adózások alóli fölmentettségükre, és világi bíró elébe nemidézthetőségükre nézve, — kivévén mindazáltal az ingatlan javak feletti pereket, mellyekre nézve a' pápávali további tanácskozást magának fentartá, — pontosan teljesítendi.

E' királyunknak törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel bíró tettei közé tartozik az is, hogy nem csak első szülöttjét Bélát Palae-

*) Ezen szabadságlevélnek a' római jegyzőkönyvekből vett hiteles mása található a' nemzeti museum' könyvtárában. Lásd Kovachich, Sylloge Decret. Comit. I. köt. 10-d. lapját.

a) Lásd az érseknek ítéletét, és a' királynak IX. Gergely pápához a' miatt írt panaszkodó 1232-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 295 és 299. ll. — b) Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 319—329. ll.

stinába menetele előtt magyar királylyá, hanem másod szülöttjét Kálmánt is, a' mint ezt Alba nemebeli Demeter mester' részére költ 1234-ki adománylevelében előforduló tulajdon előadása ^{a)}, és Kálmán herczegnek több oklevelei, melyekben magát ruthénok' királyának nevezi ^{b)}, nyilván tanusítják, Galliczia' királyává koronáztatá, és nevezé, Kálmán herczegre nézve III. Incze pápától 1214-ki évben előre engedelmet kérvén arra, hogy az esztergomi érsek a' koronázást megtehesse ^{c)}. Továbbá hogy e' fiainak Dalmát- és Horvátországokat, először ugyan Bélának ^{d)}, azután pedig Kálmánnak ^{e)} átengedé, és hogy Kálmánt későbbben a' slávoniai herczegséggel is ^{f)} — melyet előbb neje, Jolánta, jegyajándécul bírt ^{g)}, és melyhez akkor Jolánta alatt ugyan Varasd, Simegh, Zala, Szerem, Kálmán herczeg alatt pedig Zala, Simegh, Valkó, és Baranya vármegyék is tartozának ^{h)}, — bőkezűleg megajándékozá; mely herczegek e' tartományokban, sőt Béla ifjabb király Magyarországon is, nem csak birói hatalmat ⁱ⁾, hanem nemesítő, 's adomány- és szabadságosztogató jogot is ^{k)} gyakorlának, és mindkettőiknek cancelláraik, és kü-

-
- ^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 405. lap. — ^{b)} Lásd például a' traguriai szentegyház' részére költ Drid' földé feletti 1226-ki és a' valkóvár melletti idegenek' részére adott 1231-ki leveleit. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 90 és 237. lap. — ^{c)} Lásd András királynak ez iránti levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 163. lap. ^{d)} Lásd II. Andrásnak Gvidó wegliai gróf részére szóló Winodol és Modrus megyék feletti 1223-ki levelét, melyben Béla ifjabb királyt Dalmát- és Horvátországok' kormányzójának czímezi, továbbá Béla ifj. királynak némelly goricziai sz. király jobbágyfiai' számára adott 1224-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 403, 445 és 467. II. — ^{e)} és ^{f)} Lásd Kálmán herczegnek fennebb előadott két rendbeli leveleit, melyekben magát, az elsőben ugyan Dalmát- és Horvátország', a' másodikban pedig egész Slavónia' herczegének, *Dux totius Slavoniae*, czímezi. — ^{g)} Lásd Honorius pápának ezen jegyajándékot megerősítő 1222-ki levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 388. lap. — ^{h)} Lásd Honorius pápának most előidézett levelét, és Kálmán herczegnek Roicha-vára' néhány várjobbágyai' részére költ 1232-ki adományát, melyben a' zalai, simeghi, valkói, és baranyai grófokat fő emberei, *Jobbagiones*, közé sorolja. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 286. lap. — ⁱ⁾ Lásd például II. Andrásnak Ayán' fiai' perét érdeklő 1230-ki, és Ugrin kalocsai érseknek István zágrábi püspök' templomvitézei elleni perét illető szinte 1230-ki birói levelét. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 207 és 218. II. — ^{k)} Tanusítják ezt *Béla ifj. királyra nézve* ugyan: 1) azon 1224-ki levele, melyben Radust és testvéreit, goricziai sz. király jobbágyfiúkat, megneemesíti, és egyszer-

lön bárók^{a)} valának. — Ezen birtokfelosztások által mennyire meggyengült legyen II. Andrásnak hatalma, IX. Gergely' pápának két rendbeli 1235-ki leveleiből^{b)}, melyeknek egyike a' kalocsai érsekhez, nyitrai püspökhöz és pannonhegyi apáthoz, másika a' királyhoz szól, kiviláglik, ugymint melyeknek tanúsága szerint a' király azon okból kéré a' pápa' követének tett némelly ígérete alóli fölmentetését, mert az ország' jövedelmeinek három negyedét fiainak és unokájának kénytelen lé-

smind Klokoche' földével megajándékozta. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 445 és 467. II. — 2) Azon 1225-ki levele, mellyel a' turopolyaiakat Zágráb-vára' szolgálata alól felmenté, és a' kir. vitézszolgák' társaságában alsóbb hivatali szabadsággal megajándékozta. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 72 és 481. lap. — 3) Azon 1226-diki levele, melly által Bors grófnak a' hegyi szüz Mária-monostora' részére tett Strebs' földe feletti adományát helybenhagyja. Ugyanott 87. lap. — 4) Azon 1229-ki adománylevele, melly által az élete ellen törekedőknek Novigrád-vára' megyéjében fekvő némelly jószágait a' rajtok lakó szabadosokkal együtt Pousa gróf fiának, Botusnak, ajándékozta. Ugyanott 193. lap. — 5) Azon 1235-ki levele, mellyben sz. Istvánnak a' ravennai monostor' részére rendelt évenkénti 25 márka ajándékát megerősíti. Ugyanott 364. lap. — *Kálmán herczegre nézve* pedig annak: 1) azon 1226-ki levele, mellyben Drid' földét a' tragúri püspökhöz és szentegyháznak ajándékozta. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 90. lap. — 2) Azon 1231-ki két rendbeli levelei, melyeknek egyike által a' templomvitézeinek szabadságait megerősíti, 's jószágait visszaadja, másika által pedig a' valkovármelletti jövevényeknek fő emberei' egyetértésével szabadságokat ajándékoz. Ugyanott 231 és 237. lap. — 3) Azon 1232-ki adománylevele, mellyben Dragan és Draguech, Roicha-vár' jobbágyságait, kik, midőn az öcsese, András herczeg, Slavoniára ütött, hívségöket különösen bebizonyíták, Konzka' földével megajándékozta. Ugyanott 286. lap. — 4) Azon 1234-ki kegyelem-levele, melly által a' nagyvereuczei jövevényeket szabadságokkal felruházta. Ugyanott 412. lap.

^{a)} L. több más okleveleiken túl Béla ifjabb királynak ugyan Lob' fia, Chama' részére költ 1230-ki erősítő, és Corlard gróf részére szóló 1233-ki adományzó levelét, Kálmán herczegnek pedig a' roichai némelly várjobbágyságokat illető, már előbb említett, 1232-ki adományát, melly oklevelek közül amazokban ugyan Béla ifjabb király fő emberei között, cancellárján túl, tárnok-, asztalnok-, lovász- és pohárnokmestereit, és az erdélyi vajdát, emebben pedig Kálmán herczeg a' slávoniai bánt, a' tárnok- és asztalnok-mestereit, és mint fennebb is már mondtam, a' zalai, simeghi, valkói, és baranyai grófokat elősorolja. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 286., VII. köt. I. dar. 224., és IV. dar. 81. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 452 és 453. lap.

vén átengedni, önmagának az ország' szükségeire alig maradott fenn azoknak egy negyed része.

2. §. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatok országlása' korából.

A' fenn előadattakon túl e' királyunk alatt törvénytudományi tekintetből még említést érdemlenek e' következők is:

1) Hogy számos okleveleink' tanúsága szerint ekkor már divatozó szokássá vált, hogy fejedelmek községeket szabadalmakkal 's külön jogokkal, és pedig nem, mint elejénten szokásban volt, egyházi vagy világi uraiknak, hanem önmagoknak a' községeknek és lakosaiknak javára felruháznának, 's a' várakhoz közvetlenül tartozó helységeket is a' várgrófjának és egyéb tiszttviselőinek hatósága alól minden elajándékozás nélkül fölmentenék. Így II. András 1206-ki évben Karakó, Krapundorf, és Rams erdélyi helységbelieknek ^{a)}, — 1209-ben a' varasdi jövevényeknek ^{b)}, — 1217-ben a' garammelléki monostor-földe' lakosainak ^{c)}, — 1230-ban a' zathmárnémethi német jövevényeknek ^{d)}, — Kálmán herczeg, mint egész Slavónia' herczege, 1231-ben a' valkovármelleti ^{e)}, — és 1234-ben a' nagy vereuczefalvi vendégeknek ^{f)} jeles szabadalmakat ajándékozott; mellyek közül a' leggyakrabban előfordulók a' megyei 's más rendes bíróság alóli kivétel, a' bíróválasztási szabadság, a' mag nélkül kihalóknak rendelkezési tehetsége, a' némelly köz adózások alóli fölmentettség, és különösen a' várak' községeire nézve a' szabad költözés-joga. A' valkováriak' szabadalmaik közt előfordul a' párviadal' terhes ítélete alóli fölmentetés is. Különös megjegyzést némileg érdemlenek pedig ezen szabadalmi levelek közül a' garammellékieké, és a' zathmárnémethieké; amaz ugyan azért, mert abban azon szabadalmakkal mondatnak a' kegyelemnyerők felruháztatni, mellyekkel a' pesti, fejevári, vagy budai királyi jövevények bírnak, tagadhatatlan tanuságául, hogy ezen városok már régibb királyainktól, 's talán legelsők nyérének illy

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 33. lap. — ^{b)} Ugyanott 86. lap. — ^{c)} Ismét ott 196. lap. — ^{d)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 211. lap. — ^{e)} Ugyanott 237. lap. Ismét ott 412. lap.

szabadalmakat, — emez pedig azért, mert abban már a' tárnokmesternek városok feletti birósága előfordul, a' zathmárnémethiek feletti biráskodás a' királynak, és tárnokmesterének fenn tartatván.

2) Hogy III. Honorius pápának a' kalocsai érsekhez írt, már fennebb említett, 1220-ki és 1225-ki leveleiben tanuságára találunk annak: hogy királyaink az arany bullának kiadása előtt is már esküvel fogadni szokták az országjogainak és méltóságának fentartását: „Cum (rex Andreas) in coronatione sua, ugymond a' pápa, iuraverit, etiam iura regni sui, et honorem illibate servare.“

3) Hogy II. Andrásnak azon 1206-ki levelében, mellyben az esztergomi kanonokoknak érsekök' koronázási eljárásáért királyi pénztárából évenként száz márka ezüstöt ajándékoz ^{a)}), első nyomára akadunk azon szokásnak, mellynél fogva régi királyaink, — a' mint azt IV. Bélának 1237-ki ^{b)}), V. Istvánnak 1270-ki ^{c)}), IV. Lászlónak 1277-ki ^{d)}), III. Andrásnak 1290 és 1291-ki ^{e)}), I. Károlynak 1317-ki ^{f)}), I. Lajosnak 1342-ki ^{g)}), Zsigmond királynak 1388-ki ^{h)}) adományleveleik tanúsítják, — valamellyik egyháznak, többnyire az esztergominak, koronázási jószágadományt tenni szoktak.

4) Hogy e' királyunk alatt szinte már nyomára akadunk az esztergomi érsek' esztergomi fő ispánsága' örökösségének, jelesen e' királyunknak az esztergomi káptalan' részére költ kakáthi révvám feletti 1215-ki adománylevelében ⁱ⁾), mellyben közbenvetőleg e' kiejtést „*Perpetuato Comitatu Strigoniensi Archiepiscopatu*“ olvassuk. Egyébiránt az esztergomi érsekek' neve után e' címzet „*Et loci eiusdem perpetuus Comes*“ a' királyi oklevelekben csak 1270-ik év után, mellyben Moys nádornak ugyan ezen évben költ iktatási tanúlevele' bizonyítása szerint ^{k)}) V. István Fülöp érseket az esztergomi örökös grófsággal megajándékozta, fordul folytonosan elő.

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 31. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 73. lap. — ^{c)} Ugyanott V. köt. I. dar. 33. lap. — ^{d)} Ugyanott VII. köt. II. dar. 54. lap. — ^{e)} Ugyanott VI. köt. I. dar. 55 és 156. lap. — ^{f)} Ugyanott VIII. köt. II. dar. 63. lap. — ^{g)} Ismét ott IX. köt. I. dar. 58. lap. — ^{h)} Ugyanott X. köt. I. dar. 454. lap. — ⁱ⁾ Ugyanott III. köt. I. dar. 167. lap. — ^{k)} Ismét ott V. köt. I. dar. 21. lap.

5) Hogy e' királyunk' korában a' káptalanok és conventek előtti örök felvállások már divatozó szokásban voltak, a' mint ezt a' győri káptalannak a' pannonhegyi apátság' részére költ 1213-ki, Pothó gróf' részére szóló 1214-ki, a' chornai prépostságot illető 1226-ki, a' líbeni apátságot illető ugyanezen évi, és 1236-ki ^{a)}, továbbá az esztergomi sz. király' ispotályosai' káptalanának az esztergomi érsek' részére szóló 1227-ki, és az erdélyi káptalannak Obus gróf' részére költ 1231-ki ^{b)} örök felvállási tanúleveleik bizonyítják.

6) Hogy e' királyunknak azon 1218-ki kegyelemleveléből, melly által a' római Ursinusok' fényes nemzetéből származó vodichai grófokat, Baboneget és Istvánt, valóságos, tiszta, és jeles czímetű szabad grófokká „*Tituli veri, illibati, et eximii Comites liberi*“ nevezi ^{c)}, nyilván kiviláglik: hogy szabad grófok, kik a' hivataloknál fogva országnagyoktöli különbség végett természetes, és született grófoknak is, *naturales Comites*, neveztetni szoktak, e' királyunk' korában, sőt azelőtt is már, hazánkban divatoztak. E' kegyelemlevélben t. i. nyilván mondatik, hogy Baboneg és István grófok maradékaikkal együtt mindazon polgári fokbeli fenséggel, és mind nagyobb mind kisebb, általános és fő szabadságoknak előjogaival éljenek, *mellyekkel más szabad grófok Magyarországbán vagy más tartományokban bírnak*, és az ő vodichai, és más, még jövődőre szerzendő uradalmaik is, a' slavóniai bánnak, sőt a' Slavónia' herczegének is, és az ország' mindennemű biráinak, és igazságtevőinek biróságától, továbbá a' marturínák 's másféle adózások' fizetésétől mentesek legyenek, 's azokba a' herczeg vagy bán beszállani vagy közgyűléseket, *Congregationes generales*, tartani ne merészeljen.

7) Hogy e' királyunk' okleveleiben az országnagyai közt a' szeremi herczeg, *Dux Sirmii* ^{d)}, és a' slavóniai bánon túl már a' zewrini bán, *Banus de Sceurin*, is ^{e)} előfordul.

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 150., 's II. dar. 95, 220. II. — ^{b)} Ugyanott III. köt. II. dar. 115, 226. II. — ^{c)} Ugyanott III. köt. I. dar. 245. lap. — ^{d)} Lásd II. András' egy 1233-ki levelének befejezését. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 366. lap. — ^{e)} Lásd Robert esztergomi érseknek és néhány püspököknek azon eskü feletti 1233-ki tanúlevelét, mellyet Béla ifj. király atyjának a' pápa' követével kötött egyezésére letett. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 346. lap.

8) Hogy e' királyunk alatt a' *Judex Curiae Regiae* nevezet már számos okleveleinkben előtűnik ^{a)}, és a' *Comes Curialis Regis* nevezetel, főkép 1232-ik évtől fogva, vegyesen használtatik.

9) Hogy királynéink' cancellárjaiknak és ünnepélyes kiváltság-leveleiknek első nyomára e' királyunk' korában, jelesen Yoles vagy is Jolánta királynénak azon 1224-ki kettős pecsétű levelében ^{b)} akadunk, mellyben királynéi cancellárjának, a' veszprémi prépostnak, népeit királynéi jószágaiban minden vásárpénzfizetéstől fölmenté. — IV. Béla alatt már gyakran előfordulnak a' királynéi cancellárok, sőt alcancellárok, és ifjabb királynéi udvari cancellárok is ^{c)}. Királynéinknak régibb privilegialis leveleikkel tudtomra nem bírunk, jóllehet okleveleinkben egyházakra tett adományaiknak néhány régibb emlékei előtűnnek ^{d)}.

10) Hogy, a' mint az erdélyi káptalannak Obus gróf' részére költ 1231-ki örökvallási, és Diénes nádornak Philu mestert és atyafiait érdeklő 1234-ki ítélő levele ^{e)} világosan tanúsítja, a' nemzetség' ingatlan jó-

^{a)} Lásd a' váradi conventnek Thomascy' földét érdeklő 1219-ki tanulevelét, és László bácsi grófnak Cusoy fia' szabad állapotját illető 1229-ki ítéletét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 200 és 220. II. Továbbá II. Andrásnak némelly belsei nemesek' részére költ 1232-ki adományát, 's a' hegyi szűz Mária-monostorát érdeklő 1233-ki birói, és Demeter mestert illető 1234-ki adományi levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 305., és III. köt. II. dar. 355 's 405. II. — ^{b)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 469. lap. — ^{c)} Lásd Mária királynénak a' verőcziek' részére költ 1248-ki szabadságlevelét, — a' budai prépost 's királynéi cancellárnak Erney mestert érdeklő 1255-ki ítéletét. — Mária királynénak Pál veszprémi püspök' részére szóló Wiceps' földe feletti 1265-ki adományát, 's Erzsébet ifjabb királynénak Guthkeled nemebeli Kozma mestert érdeklő, Ragáld királynéi föld feletti szinte 1265-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 35, 336., 's III. dar. 286., és VI. köt. II. dar. 391. II. — ^{d)} Lásd III. Bélának a' fejevári sz. István' ispotályosai monostora' részére költ 1193-ki levelét, mellynek tanúsága szerint édes anyja e monostort 55 praediummal gazdagította, és Erzsébet királynénak a' mezesi sz. Margit-monostorát érdeklő 1281-ki levelét, melly által a' zilohi vám' ötöd részét III. Béla' nejének, Anna királynénak, ezen monostor' részére tett, 's IV. Béla' neje, Mária királyné által megerősített adományánál fogva visszabocsátja. Fejér, Oklgy. II. köt. 283, és V. köt. III. dar. 94. II. — ^{e)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 266, 's 413. II.

szágainak elidegenítéséhez az osztályos atyafiaknak, kik azt máskép felforgathaták, és a' jószágot magokhoz válthatták, megegyezése már e' korban is szükséges volt.

11) Hogy e' királyunk alatt a' tisztító tanúkkal, 's eskütársakkal, *Coniuratores*, élés már legünnepélyesb alakjában divatozott, világosan tanusítván ezt a' templomvitézek keresztény-falvai praeceptorának és három igazlító társainak Márton és Helleus testvérek' hatalmaskodási perét érdeklő 1226-ki birói levele ^{a)}); melly szerint a' bevádolt hat alperes birói határozás' következtében kiki 12, következőleg mindössze 72 mindenféle sorsu személyekkel, vagyis részint királyi vitézszolgákkal, részint várjobbágyokkal, és másféle szabad sorsu és jó hírű emberekkel, kik közül harminczhatnak esküiket is le kellett tenniök, tartozának magokat a' vád alól kitisztítani.

12) Hogy e' királyunk' korában már nyomait találjuk az ünnepnyolczadi törvényszék-tartásoknak 's *octáváknak*. Jelesen a' zalamelléki királyi vitézszolgáknak, mint a' király által az okozott károk és sérelmek' ítéletével megbízott biráknak 1232-ki birói levelében ^{b)}, — melly már úgy is, mint annak tanúsága, hogy királyaink birói hatalmukkal néha a' megyei nemességet is meg szokák bízni, említésre méltó, — keresztelő sz. János', II. Andrásnak az esztergomi érsek' részére költ 1234-ki levelében ^{c)} pedig pünkösdi ünnepnyolczada 's octávája fordul elő. — II. András' utódjai alatt a' törvényszékek' ünnepnyolczadokbani tartása már divatozó szokássá vált. IV. Béla alatti okleveleinkben vízkereszt, gyertyaszentelő, hamvazószerda, félbüjt, pünkösdi, keresztelő sz. János, sz. István király, kisasszony, sz. Márton, és sz. Miklós' octávái említetnek ^{d)}. IV. László és III. András alatt hol ezek, hol más, például

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 96. lap. — ^{b)} Ugyanott 315. lap. — ^{c)} Ismét ott 407. lap. — ^{d)} Lásd IV. Bélának László nádor' Márton és Bertalan rablók elleni ítéletét megerősítő 1244-ki, Iharus' fia Ponith gróf elleni perét érdeklő 1265-ki, a' veszprémi püspök Thadenka-vára iránti perében költ 1266-ki, Hohold mester Jüre nemebeliekkeli perét illető 1267-ki, továbbá Roránd nádornak és Vincze nyitrai püspöknek a' pozsonyi várjobbágyok Bothon elleni pereben költ 1255-ki, Erney bánnak Ebed' fiai Ponyth gróf elleni perét érdeklő 1268-ki, és Farcas mester alcanczellárnak és öt birótársainak Kázmér' földét tárgyaló 1266-ki birói le-

Nagy-Boldogasszony, Sz. Mihály, Mindszent, és Sz. András apostol' octávái, és néha tizenötödei, *quindenái*, fordulnak elő ^{a)}).

13) Hogy e' korban divatozott már azon szokás, hogy az atyai házat a' legfiatalabb fiú kapná ^{b)}), továbbá hogy e' korban a' talált kincs a' királyt illeté ^{c)}).

14) Hogy II. András első hitvesének, Gertrud királynénak, gyászszos meggyilkoltatásakor a' királyi pecsét elveszvén, állevél-koholások' meggátolása végett, új pecsétet készített, és az alatt számos előbbi leveleit megújította ^{d)}).

15) Hogy III. Honorius pápának az egri püspökhöz és némelly apátokhoz intézett 1222-ki levelének tanúsága szerint ^{e)} II. András arany bullája után a' nemesség kétszer szokott évenként összegyűlni.

16) Hogy II. András' országlása alatt a' király' főpapnevezési joga mellett, 's azzal egyesítve az úgy nevezett egyházi törvényszerinti választás, *cononica electio*, is divatozott ^{f)}), sőt hogy a' pápa általi főpapnevezés' példái is előfordulnak ^{g)}), de mindazáltal mindenkor azon ké-

veleiket. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 308., II. dar. 328., III. dar. 284, 322, 403., VII. köt. I. dar. 338, 351. II. — ^{a)} Lásd például Mokián nádornak 1286-ki és Márczel gróf alországbirónak 1293-ki ítélőleveleiket. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 333., és VI. köt. I. dar. 270. II. — ^{b)} Lásd II. Andrásnak azon 1231-ki levelét, mellyben Miklós grófnak, néhai Ugrin esztergomi érsek' testvérének, végintézetét megerősíté. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 227. lap. — ^{c)} Lásd a' váradí káptalanak a' talált kincs' benemjelentéséről vádolt Arvad, és annak fiaí' izzó vas-ítéletére történt küldetésöket tanusító 1229-ki levelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. II. dar. 212. lap. — ^{d)} Lásd Sándor grófnak Csütürtükhel, Sebus grófnak Szentgyörgy, Tamás nyitrai grófnak Bozen felett 1216-ik, és ismét Sebus grófnak Zeuleus felett 1217-ik évben új pecsét alatt adott illy ujító leveleit. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 173, 178, 201., és II. dar. 475. lap. — ^{e)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 390. lap. — ^{f)} Lásd III. Incze pápának az esztergomi káptalanhoz írt 1205-ki, és III. Honorius pápának két rendbeli, ugymint a' királyhoz, és az esztergomi káptalanhoz intézett 1226-ki leveleit. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 23., és II. dar. 80 és 82. II. — ^{g)} Lásd III. Honorius pápának II. Andrásához írt 1225-ki, és a' most említett 1226-ki két rendbeli leveleit, mellyek közöl amabban ugyan a' király' káplánjának Jánosnak orodi préposttá, emezekben pedig Róbert veszprémi püspöknek esztergomi érsekké általa közvetlen történt kineveztetését jelenti. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 51, 80, 82. II.

rés' hozzákapcsolásával: hogy a' király, minthogy a' kijelölés' joga őt illeti, ezen pápai intézkedést ez úttal helybenhagyni kegyeskedjék, sőt a' pápának illetén egyik, t. i. az orodi prépostság iránti intézkedése, — a' mint ez azon 1227-ki leveléből ^{a)}), melly által az orodi prépost, és az ő általa kinevezett János udvari káplán közötti szerződést helybenhagyá, kiviláglik, — teljesedésbe sem ment.

17) Hogy e' korban két nevezetes pere volt az esztergomi érseknek, egyik a' kalocsai érsekkel a' király-, másik a' veszprémi püspökkel a' királynékoronázás' joga felett, és hogy a' királykoronázás' jogát III. Incze pápa egy 1209-ki, és egy 1212-ki levelének tanusága szerint ^{b)} olly kirekesztőleg tulajdonítá az esztergomi érseknek, hogy a' visszaélhetésnek' veszedelme miatt még csak a' perlekedők közötti azon egyezést sem erősítené meg, mellynél fogvást e' jog azon esetre, ha az esztergomi érsek minden igazságos ok nélkül vonakodnék a' koronázást teljesíteni, a' kalocsainak tulajdónítaték; ellenben a' királyné' koronázásának és fölkenésének jogát III. Honorius pápa, a' perben bíráskodó kardinál 's albániai püspöknek ítéletét 1220-ki levele által ^{c)} helybenhagyván, a' veszprémi püspök' tulajdonának elismerte.

18) Hogy III. Incze pápának a' kalocsai káptalanhoz intézett 1205-ki levelének tanusága szerint ^{d)} a' kalocsai érseki egyház e' korban olly annyira el nem ismeré az esztergominak elsőbbségét, hogy érsekének az esztergomi székre áttételét sérelemnek venné, 's a' pápa igazságosnak tartaná most érdeklött levelében kinyilatkoztatni, hogy ezen áttétellel a' kalocsai egyház' jogainak, és méltóságának semmi sérelmet sem akart nemzeni.

19) Hogy e' korban ingatlan nemes jószágokat királyi adomány mellett zsidók is bírhattak, bizonyítván ezt II. Andrásnak azt előadó 1232-ki kettős pecsétű levele ^{e)}): hogy Teha gróf zsidó Besseneu' földét, mellyet az atyja királyi bőkezűségből bíra, ő tőle engedelmet nyervén, a' királyi fiscus' szavatossága alatt eladta, és Simon gróf királyi hely-

^{a)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 102. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 91 és 129. ll. — ^{c)} Ugyanott 299. lap. — ^{d)} Ismét ott 29. lap. — ^{e)} Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 271. lap.

benhagyásával 500 márkán megvette. De még bővebben bebizonyodik ezen állítás IV. Bélának Simon gróf' részére költ Chenke' föld feletti 1243-ki leveléből ^{a)}), melyben a' király egyebek közt azt mondja: hogy II. András e' földet előbb már Simon grófnak ajándékozta, de ő, azt tőle elvevén, Techa zsidónak adományul adta. Bebizonyodik továbbá ugyancsak IV. Bélának azon 1268-ki arany pecsétetes leveléből ^{b)}), melyben előadja: hogy a' királyné Kamarun' várát, melyet Henuk gróf zsidó tatárjárás után minden hozzátartozókkal együtt tőle adományul nyert, de annak fiai a' királynénak 800 márkával adósok maradván, elvesztének, Valther grófnak királyi helybenhagyás mellett eladta. Végre

20) Említést érdemel e' korból Honorius pápának II. Andráshoz intézett azon 1221-ki levele is ^{c)}), melyben őt inti, hogy a' keresztényeknek szerezsenek' szolgaságábóli kiváltását ne akadályozza, továbbá hogy a' magonszakadottaknak koronára szállott jószágaiból tizedet adjon, és egyházpártfogói jogukat másoknak el ne ajándékozza, hanem vagy magának tartsa meg, vagy a' megye' püspökének engedje.

XII. IV. Béláról 1235-d. évtől 1270-d. évig.

1. §. Törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel bíró tettei.

IV. Béla, — ki Cumániának ^{d)} és Bolgárországnak ^{e)} megszerzését bevégezé, és mindkettőnek nevével királyi czímében folytonosan éle

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 272. lap. — ^{b)} Ugyazon kötet III. dar. 443. lap. — ^{c)} Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 313. lap.

^{d)} Lásd IV. Bélának a' jeruzsálemi ispotály' vitézei' részére költ 1247-ki arany pecsétetes levelét, melyben fő embereivel tartott hosszú tanácskozás után, meghatározott számú vitézekkel katonáskodás' terhe alatt, többi között az Olta vizén és erdélyi havasokon túl fekvő egész Cumániának birtokát is jövedelmének felével együtt nekik ajándékozta. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 447. lap. Madarassy prépost' említett munkája' 79. lapját. — ^{e)} Lásd IV. Bélának IX. Gergely pápához írt 1238-ki levelét, és királyi ifjonczának, Mersének, részére költ Senefalva feletti 1262-ki adományát, továbbá István ifj. királynak Gosztun Miklóst és Mihályt testvéreikkel együtt királyi vitézszolgaságra emelő 1269-ki levelét, és V. Istvánnak Reynold gróf' részére költ 1270-ki adományát. Fejér, Oklgy. IV. köt.

^{a)}, — hogy a' királyi méltóságnak, főképen atyjávali visszavonásai miatt, igen meghanyatlott tekintetét fölemelné; minekutána királysága' törvényessége ellen netalán tétethető minden kifogás' megelőzése végett magát Róbert esztergomi érsek által újra megkoronáztatta volna; azon fő embereket, kik közötté és atyja között a' visszavonás' magvait hintették, mindjárt országlása' kezdetén kemény büntetések alá vetette, továbbá azon nekie illetlennek látszó szokást, mellynél fogvást az ország' fő emberei azelőtt a' királylyal ülve beszéltenek, és e' végre a' király' udvarában magoknak székeket tartának, a' királyi hercegekre, és fő papokra szorítván, a' többieknek ezen előjogát, és pedig székeik' csufos kidobatása, és megégettetése mellett eltörlötte, és a' nagy atyja, III. Béla, által behozott, de gyűlöletessége miatt ismét megszűnt írásbeli, 's az a' végre rendelt királyi jegyzőknek, kikről több okleveleiben említés történik, benyújtandó kérelem melletti ügytárgyalást ismét keletbe visszahozta ^{b)}). De gyászos sikerrel, mert ezek által olly annyira elidegeníté magától az ország' nagyainak és nemeseinek szívét, hogy nem csak sokan őt koronájától megfosztani törekednének, 's Austria' her-

I. dar. 111., 's III. dar. 60, 625., és V. köt. I. dar. 54. lap. — Továbbá Madassy prépost' említett munkája' 71—73. lapjait.

^{a)} Lásd 1) Cumániára nézve IV. Bélának Diénes főlovászmester' részére költ Tulpulchan feletti 1235-ki, — a' szkalkai monostort érdeklő 1238-ki, — a' templomvitézeket illető 1239-ki, — a' zagrabi grechhegyiek' részére szóló 1242-ki, — 2) Bolgárországra nézve a' fejérvári barátokat érdeklő 1238-ki, — a' sz. Erzsébet herczegné' szolgálatából visszatért Farkast és Dávidot illető 1244-ki, — 3) Mind a' kettőre nézve Lónya' fiát Lászlót érdeklő 1245-ki, a' nagyszombati apáczákat illető 1256-ki, — Iuprechtháziakat szabadalmakkal felruházó 1247-ki, — Ádám lengyel jövevényt Therne' földével megajándékozó 1259-ki, — a' lipcsefalviak' szabadságát rendező 1260-ki, és a' tatai sz. Péter- és Pálmonostorát érdeklő 1263-ki leveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 21, 104, 131, 146, 258, 338, 392, 455., 's II. dar. 372, 489., és III. dar. 9. és 103. ll. — ^{b)} Lásd Rogerius *Carmen miserabile* című történetiratának 4, 6, 9, 's 11-ik cikkei, és azontúl az írott kérelem melletti ügytárgyalásra nézve IV. Bélának 1267-ki szabadságlevelét, mellyben a' királyi vitézszolgákat ezen tárgyalás alól fölmenti; a' királyi jegyzőkre nézve pedig IV. Bélának IV. Kelemen pápához írt 1265-ki levelét, — Poos és Benedek mester udvari jegyzők', *Aulae notarii*, részére költ Usal' földé feletti 1266-ki, és Tamás mester udvari különös jegyzőt illető Kumur' földé feletti 1267-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 258, 313, 395. ll.

czegét, Fridriket, az országba behínák ^{a)}), hanem oda járulván az általa 1239-ik évben befogadott kúnok iránti engedékenysége ^{b)}), midőn 1241-ben a' tatárok hazánkra ütének, felszólítását megvetvén, igen kevesen jelennének meg seregéhez, és így szegény hazánk a' győzedelmes tatárok által pusztulásra jutna ^{c)}). Sőt azt sem háríthatá el, hogy első szülöttje István, — kit 1246-ik évben megkoronáztatván, először ugyan Slavónia' ^{d)}), azután pedig Erdély' herczegségével és Kúnföld' urodalmával ^{e)} felruházott, — minekutána Stíriát, melly a' babenbergi ház' kiholta után egy időre Béla király' birtokába jutván, herczegi czímmel nekie szinte átengedve volt ^{f)}), Ottokár cseh király' működése által elveszté, ellene fegyvert ne fogna, és sokak által ne pártoltatnék ^{g)}).

^{a)} Lásd Rogerius' 9 cz. és más írókat Rozenichnél. — ^{b)} Lásd Rogerius' 3 és 8-ik cikkét. — ^{c)} Lásd Rogerius' 16, 21, 25, 28, 30. cikkeit, és IV. Bélának IX. Gergely pápához írt, 's tőle segedelnet kérő 1241-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 214. lap. — ^{d)} Lásd IV. Bélának Móríc királyi főasztalnok' részére költ Fülek-vára feletti 1246-ki adománylevelét, mellyben ezt olvassuk: „Cum in medio regni nostri Albae coronato per divinam clementiam carissimo filio nostro Stephano Rege, et Duce totius Slavoniae pro tribunali sederemus.“ Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 401—409. II. — ^{e)} Lásd számos oklevelek közül például a' váradi káptalannak Mikola gróf' beiktatásáról szóló 1260-ik évi jelentését, és István ifj. királynak néhány fejevári várjobbágyfiúkat ugyanazon vár' jobbágyai közé helyező 1263-ki levelét, mellyek közül őt amabban ugyan a' káptalan, emebben pedig önmaga Erdély' herczegének, és kúnok' urának címezi. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 28 és 154. II. — ^{f)} Lásd történetiratainkon túl IV. Béla' megbízottjainak Stíria' felosztása felett Ottokárral tett egyezését előadó 1254-ki levelét, 's Béla királynak okleveleit, mellyekben magát Stíria' herczegének írja, például a' plébánosok és esperestek némelly egyházi jövedelmek feletti perében költ 1255-ki ítéletét, — az esztergomi érsek' részére adott 1256-ki levelét, és István Slavónia' bánja és Stíria' kapitányjához szóló 1257-ki parancsát. Továbbá István ifj. királynak 1259-ki három rendbeli, ugymint a' zerewaldi chartuziánusok, Hohold gróf, és Eberhard marpurgi polgár' részére költ leveleit, mellyekben magát Stíria' herczegének címezi, és az elsőben ugyan maga herczeggé választatását megemlítvén, azon szerzetesek' stíriai birtokát megerősíti, a' harmadikban pedig néhány telkeket hűbérül ajándékoz. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 300., továbbá IV. köt. II. dar. 290, 393, 447, 496, 498, 499. II. — ^{g)} Lásd az atyjávi békekötésének 1262-ki levelét, és annak jövő évi toldalékát, továbbá több leveleit, mellyekben azokat, kik atyja ellen mellette vitézkedtek, megjutalmazá, például némelly vamuszói királynéi embereket illető 1266-ki, és Márczel vasvári várjobb-

Egyébiránt a' váraktól jogtalanul elfoglalt földeknek megbízott, delegált, bírók általi visszavételét ^{a)}, és a' pazar adományoknak II. András alatt megkezdett törvény' utjáni igazságos mértékre hozatalát ^{b)} országlása alatt is folytatván, — a' vár' népének némelly eldődei alatt zavarba jött jogait és tartozásait egész országszerte rendbeszedvén ^{c)}, — a' tatárok által elpusztított, 's népségének nagy részétől megfosztott országot különféle tartományokból beédesgetett idegenek, és a' kúnoknak újra kegyelembe vett maradványaik által ismét megnépesítvén ^{d)}, — a' tatárok' elköltözte után egy részről ugyan a' várak' igazságtalanul elfoglalt földeinek, és eltulajdonított másféle jogainak ^{e)}, más részről pedig a' nemesség' mások által jogtalanul elvett jószágainak ^{f)} visszavételére országszerte bírókat küldvén, 's e' végső czélból közgyűléseket, *Congregationes*, is hirdetvén ^{g)}, — azoknak, kik a' tatárjárás alatt ok-

bágyot érdeklő 1268-ki nemesítő levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 69, 160, 346, 468. II. — ^{a)} Lásd Lőrincz bihari grófnak és birótársainak Jeneu' földe feletti 1236-ki határlevelét, és Kázmér győri prépostnak és birótársainak druzmóthi Mihedus' fiait érdeklő 1238-ki ítéletét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 64, 's 140. II. — ^{b)} Lásd IV. Bélának az esztergomi érsek' részére költ 1237-ki, a fejérvári keresztes barátokat illető 1238-ki, és a' hegyi sz. Mária-monostorának' Sydán' földét érdeklő 1259-ki leveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 71, 104., 's II. dar. 485. lap. — ^{c)} Lásd IV. Bélának a' győri vár' Ságbon, Nyulon, és Échen lakó vinczellérei' részére adott 1240-ki szabadságlevelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 194. lap. — ^{d)} Lásd IV. Béla' 1268-ki levelének töredékét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 486-ik lapján. — ^{e)} Lásd IV. Bélának Renold és Dama' fiait illető 1255-ki, és Kozma és Achilleus grófok' részére költ Bozin' földe feletti 1256-ki leveleit, melyekben nyilván mondja: hogy a' várak' jogtalanul elfoglalt jogai' visszavételére egész országszerte különféle birákat kiküldött. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 319 's 388. II. — Lásd továbbá a' budai prépost 's királynéi cancellárnak, mint Bolodoch-vára' elfoglalt földi' visszavételére kiküldött birónak 1255-ki, — István Slavónia' bánjának és Stíria' kapitányának, mint Ryucsá-vára' jogai' visszaalkalmazásával megbízott birónak szinte 1255-ki, — 's Vincze nyitrai püspöknek, és Rolánd nádornak, mint hasonló czélból Pozson vármegyébe küldött biráknak 1258-ki birói levelét. Ugyanott 336, 347., és 438. II. — ^{f)} Lásd Chák bán 's zalai grófnak és hat birótársainak, mint a' király által megbízott, delegált, biráknak, és Lőrincz nádor és simeghi grófnak, mint e' végre Simegh vármegyébe küldött birónak, és a' megyebeli nemesség által melléje választott öt birótársainak 1268-ki ítéleleveléiket. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 485., és VII. köt. I. dar. 349. lap. — ^{g)} Lásd IV. Béla' Benedek esztergomi érseket érdeklő

leveleiket elveszték, jogaik' védelmére új okleveleket ajándékozván ^{a)}, — Moson, Sopron, és Vas vármegyéket, mellyeknek átengedésére Fridrik austriai herczeg őt, midőn a' tatárok elől futván, nála menedékhelyet keresett, igazságtalanul kényszeríté, fegyveres erővel visszafoglalván ^{b)}, — az országnak függetlenségét II. Fridrik császár ellen, — ki azt a' szorultságban lévő király' egyezésének ürügye alatt, jóllehet a' tatároknak abban kötelezett kiüzésére semmit sem tenne, hűbérnöki állásba helyezni működék, — férfiasan védvén, 's nagyobb biztosság végett magát az iránti esküjétől IV. Incze pápa által feloldoztatván ^{c)}, — a' királyi vitézszolgákat 1267-ik évi szabadságlevele által ^{d)}, — mellyben önmagának és fiainak, István ifjabb királynak, és Béla egész Slavonia' herczegének, nevében sz. Istvántól nyert szabadságaikat báróinak köz tanácsával és egyetértésével megerősíté, és azoknak némelly későbbi megszorításait eltörlé, — koronájának és a' hazának ismét megnyervén, — mind a' haza' védelmét, mind a' királyi szék' méltóságát, mind az ország' erejét és boldogságát hathatósan előmozdítá.

Minthogy pedig e' királyunknak most említett 1267-ki szabadságlevele, — melly, mint bevezetése tanusítja, egyedül azon ország' nemesseinek, kik királyi vitézszolgáknak, *Servientes Regales*, neveztetének, kérésére adaték ki, — a' nemesség' előjogaira, és némelly régi törvényszokásainkra világosságot derít, érdekesnek tartom ágazatait egyenként előadni.

Az 1-ső ágazat azt rendeli, hogy gyűjtelékek, 's eleség 's másféle adózások akár a' kamara' számára, akár más czélra a' nemesek' né-

1255-ki levelének kivonatát. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 292. lap. — ^{a)} Lásd IV. Bélának a' jászói monostor' részére költ 1255-ki, — Clétus gróf fiait illető 1256-ki, — az egri szentegyházat érdeklő 1261-ki, — a' sághi monostort illető 1265-ki, — és a' nagyszombatiak' szabadságlevelét megújító 1267-ki leveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 299, 379., és III. dar. 33, 276. 's 393. II. — ^{b)} Lásd e' hadról Kéza Simonon és más történetiróinkon túl IV. Bélának Lónya' fiát Lászlót illető 1245-ki, — István ifj. király' tárnokmesterét Miklóst érdeklő 1249-ki, és Erne főlovászmester' részére költ 1251-ki adományleveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 392., 's II. dar. 49, 's 92. II. — ^{c)} Lásd IV. Incze pápának Béla királyhoz írt 1245-ki levelét. Ugyanott IV. köt. I. dar. 374. lap. — ^{d)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 391. lap.

peitől ne vétessenek soha, 's azokat se a' király és annak fíjai, se mások beszállással ne terheljék. — Ezen ágazatból kitetszik, hogy a' király' nem csak magokra a' nemesekre, hanem népeikre sem vethetett semmiféle adót.

A' 2-d. *ágazat* parancsolja, hogy a' váraknak és királyi vagy királynéi udvarnokoknak földeik, a' váraknak és azon udvarnokoknak adassanak vissza, 's ezek szabad jövevények', *hospites*, előjogával éljenek.

A' 3-ik *ágazatban* rendeltetik, hogy rossz sugallásra törvény' zaja nélkül a' nemesek közül senki be ne fogattassék, 's jószágaiban vagy személyében ne károsítassék, hanem törvény' elejébe vonatván, az ország' fő emberei' jelenlétükben, a' törvény' rendjének megtartásával, harag, gyűlölség, és kedvezés nélkül mindenki ítéltessek el.

A' 4-ik *ágazatban* megengedtetik, hogy a' nemesek előre kért és nyert engedelem mellett a' király' szolgálatából a' hercegekébe, és ezekeiből a' királyéba átmehessenek, 's azért birtokaik el ne pusztíttassanak.

Az 5-ik *ágazat* azt rendeli, hogy a' nemeseknek földeik, mellyeket a' király vagy királyné' szabad helységeikben lakó népek, az udvarnokok, vagy várbeliek akármelly alkalommal elfoglalván, letartóztatnak, a' király vagy hercegek' két-két báróinak hitök és tudomások szerint, — kiknek mind a' király és hercegek, mind a' nemesek hitelt adandnak, — adassanak nekik vissza. — Ezen ágazat' rendelkezése IV. Béla' Benedek esztergomi érseket érdeklő, fenn említett 1255-ki levelének tanúsága szerint, előbb is már divatban volt.

A' 6-ik *ágazatban* parancsoltatik, hogy az örökös nélkül elholt nemesnek birtokai mindaddig el ne vétessenek, senkinek ne adassanak, senkinek ne örökíttessenek, míglen atyafiai és vérsége a' király vagy herceg' elejébe idéztetvén, azoknak és a' király vagy herceg' báróinak jelenlétükben rólok, mint a' törvény' rendje kívánni fogja, határozat tétetendik. — Ezen ágazat az örökös nélkül kimúlt nemes' jószágainak, a' családbeliek' törvényes kihallgattatása előtt, nem csak fiscus általi elfogalltatását, hanem elajándékoztatását is tiltja.

A' 7-ik *ágazatban* igéri a' király, hogy, ha seregét országok' elfoglalására vagy meghódítására vinni találná, a' nemeseket akarattjok ellen táborába nem vonandja, kivévén kik önkényt akarandnak menni vagy

az ő pénzén, és hogy fiainak vagy másoknak segedelmére sem fogja őket akarattjuk ellen kényszeríteni.

A' 8-ik *ágazatban* rendeltetik, hogy minden évben sz. István-*király'* napján a' király vagy valamelyik herczeg Székesfejérvárra jönni, és minden vármegyéből két vagy három nemes oda összegyűlni tartozzék, és jelenlétükben akárki által elkövetett mindennemű károsítások és sérelmek iránt elégtétel szolgáltatassék. — Ezen ágazat a' nemeseknek azon szabadságát, mellynél fogva előbb, II. András' arany bullájának rendelkezése szerint, a' fejérvári évenkénti gyűlésre szabadon megjelenhetének, két vagy három nemes' vármegyénkénti küldésének köteleességére változtatta.

A' 9-ik *ágazat* azt rendeli hogy, ha valamely magtalan nemes táborozásban meghal, szolgálattal akármiképen szerzett jószágai király' kezeire ne szálljanak, hanem atyafiainál és vérségénél maradjanak; a' pénzen vettek pedig, akárkinek azokat életében hagyandja, hagyassanak meg. — Ezen ágazat is mutatja, hogy a' magtalan nemes e' korban sem bírt szolgálattal szerzett 's adományi jószágaira nézve azon szabadon rendelkező tehetséggel, mellyel pénzen vett vagyonára nézve.

A' 10-ik *ágazatban* rendeltetik, hogy a' nemeseknek ügyei írott kérelmek nélkül tárgyalassanak. — Ezen ágazat tehát az ügyek' írott kérelem melletti gyűlöletes tárgyalását a' nemesekre nézve megszüntette. Végre

A' befejezésben esküvéssel fogadja a' király fiaival együtt, hogy a' nemeseket mind ezekben, mind pedig sz. István által felállított egyéb szabadságaikban megtartandják, és egyszersmind egyesített akarattal azt határozzák hogy, ha ki közölök ezen rendelet, és a' sz. István által felállított szabadság ellen valamit teendene, azt az esztergomi érsek ígértöknek sértetlen megtartására egyházi fenyítékek által szorítsa.

Ezen érdekes szabadságlevél újabb időkben az esztergomi káptalan' levéltárában az érsek' privilégiumai közt feltalálattván, most az ország' levéltárában létezik ^{a)}); törvénykönyvünket mindazáltal valamint IV. Bélának semminemű törvénye, úgy ezen szabadságlevele sem díszesíti.

^{a)} Lásd Kovachich József Miklós: „Sylloge Decret. Comit.“ című munkája' I-ső köt. 14. lapját.

E' helyen továbbá szükség megemlíteni még azt is, hogy e' királyunk alatt is az országnak némelly részei a' királyi herczegeknek, jelesen Erdély és a' Kúnföld, mint már fennebb megmutatám, István ifjabb királynak, egész Slavónia' herczegsége pedig, mellyhez Baranya, Valkó, Zala, és Simegh vármegyék e' királyunk alatt szinte tartozának ^{a)}), elejéntén ugyan a' király' testvérének Kálmán herczegnek ^{b)}), azután pedig István ifjabb királynak ^{c)}), és később ifjú Béla herczegnek ^{d)}) átadva valának; kik mindjában külön udvarral, 's annak cancellárjával és báróival ^{e)}), jelesen István ifj. király fő- és alcancellárral, nádorral,

^{a)} Lásd Arnold zaladi grófnak, mint Opus slavóniai bán által megbízott bírónak, Mihály mester, Buzád bán' testvére perét illető 1239-ki ítéletét; — Mária királynénak Béla slavóniai herczeg' Bezen-földe feletti adományát megerősítő 1267-ki privilegiumát, mellyben Baranya vármegyében fekvő Bezen-földet Béla herczegségébeli földnek, *terram ducatus sui*, nevezi; — 's IV. Orbán pápának a' veszprémi püspökhöz szóló 1264-diki levelét, melly által Béla herczeget Baranya, Valkó, Simegh, Zala, és Olcha-váraknak és megyéiknek, ugymint slavóniai herczegségéhez tartozóknak, birtokában oltalmaztatni parancsolja. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 163., és III. dar. 234 és 399. ll. — ^{b)} Lásd IX. Gergely pápának a' pécsi püspökhöz és préposthoz a' templom-vitézei' ügyében becsátott 1236-ki levelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 256. lap. — Továbbá Kálmán herczeg' 1237-ki levelének töredékét, — Arnold zaladi grófnak Vizmech helységet illető 1239-ki ítéletét, — IX. Gergely pápának a' spaláti érsekség és zágrábi püspökség' egyesítését tárgyazó 1240-ki — és Kálmán herczegnek szinte 1240-ki két rendbeli, ugymint a' petriniai jövevények' szabadalmaik feletti, és Aba nemebeli Deme-ter' részére tett adományáról szóló levelét, — végre a' hegyi sz. Mária' apátjának az ország' tatárok általi pusztításáról, Béla király' futásáról, és Kálmán herczeg' megsebesítéséről és haláláról hirt adó 1242-ki irományát. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 83, 163, 183, 202, 203, 's 235. ll. — ^{c)} Lásd IV. Bélának Móricz kir. fő asztalnok' részére költ 1246-ki adománylevelét. Ugyanott 401. lap. — ^{d)} Lásd IV. Bélának Tóbiás zágrábi prépost, 's Béla slavóniai herczeg' cancellárja' részére költ Krainburg uradalom feletti 1263-ki adománylevelét; — IV. Orbán pápának a' veszprémi püspökhöz szóló már fennebb említett 1264-ki, — Béla herczegnek Soztovich nemzetséget illető 1268-ki, — a' berini jövevények' IV. Bélától nyert szabadságlevelét megerősítő 1269-ki, — és a' szent-ambrúsi lakosokat a' verőcziek' szabadalmaikkal felruházó ugyanazonévi levelét; — végre Mária királynénak azon 1267-ki privilegiumát, mellyben Béla herczegnek suclosi Gyula' fia', Miklós gróf részére Baranya vármegyében fekvő Bezim vagy Bezen-földe felett költ adományát megerősíti. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 100, 234, 399, 474, 529, 's 530. ll. — ^{e)} Lásd Béla herczegre nézve e' herczegnek Soztovich nemzet-

ítélőudvari biróval, *Judex Curiae*, 's tárnok-, asztalnok-, pohárnok- és lovászmesterrel ^{a)} ellátva voltak, és birtokaikban mind birói, mind adományozó, nemesítő, 's kegyelem-osztogató fejedelmi hatalmat gyakorlának ^{b)}, — István ifjabb király, mint Stíriának néhány évig hercege, ottan német módra hűbéreket, feudumokat, is osztogatván ^{c)}.

3. §. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatok országlása' korából.

A' fenn előterjesztetteken túl IV. Béla alatt törvénytudományi tekintetből említést érdemlenek e' következők is:

1) Hogy e' királyunk a' községeknek várak' hatáságuk alóli fölmentetését, és szabadalmakkali felruházását nem kis hévvel folytatta, nevezet szerint a' zombathelyiek vagy is nagyszombatiak Pozson vármegegyében 1238-ki és 1267-ki években ^{d)}, — a' zágrábi Grech-hegyén meg-

séget érdeklő 1268-ki levelét, és egy Zeme-földe feletti 1263-ki felvalló levélnek töredékét, melyekben Béla hercegnek cancellárja, és világi bárói közül itélőudvari bírása, *Judex Curiae*, főpohárnoka, és a' slávoniai bán említetnek. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 474., és VII. köt. I. dar. 325. lap. — ^{a)} Lásd az atyjával kötött 1262-ki békeszerződését, de főképen az ahhoz csatlott új föltételekről szóló 1263-ki levelét, melyben bárói közé az erdélyi vajdát is sorozza, és Ágas-vára feletti 1263-ki adományát. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 69, 160, 189. ll. — ^{b)} Lásd Kálmán és Béla hercegekre nézve itt előadott kegyelemleveleiket, István ifj. királyra nézve pedig többek közt Haholdnak IV. Béla által elvett némelly jószágait visszaadó 1259-ki, — a' kassai jövevényeknek Felső-Kassa nevű földet ajándékozó 1261-ki, — Ubul' fiának, Mihálynak, a' pataki várban egy tornyot örökül adó 1262-ki, — Márczel' fiait Keszi-földével megjutalmazó 1263-ki, — néhány fejérvári jobbágyfiúkat ugyanazon várnak vár-jobbágyságára emelő szinte 1263-ki, — némelly Dobra nembeli bácsi várjobbágyokat királyi vitézszolgák közé helyező 1265-ki, — néhány királynéi tárnokjobbágyokat, pohárnokokat és szakácsokat földeikkel együtt előbbi szolgálataik alól felmentő, és kir. vitézszolgaságra emelő 1266-ki, — végre némelly Churnug nembeli vasvári várjobbágyokat azon vár' jobbágysága alól felszabadító, és szinte nemes vitézszolgái közé helyező 1268-ki leveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 498., 's III. dar. 49, 67, 154, 156, 294, 346, és 468. ll. — ^{c)} Lásd Eberhard marburgi polgár' részére költ, fenn előidézett, 1259-ki levelét. Ugyanott IV. köt. II. dar. 499. lap. — ^{d)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 132., 's III. dar. 393.

települtek 1242, 1266, és 1267-ben ^{a)}), — a' zomboriak 1242-ben, — az olaszok 1243-ban, — a' tatárjárás alatt szabadságleveleiket elvesztett pestiek és zóloniak 1244-ben ^{b)}), — a' karponiak 1244-ben, — a' luprechtházaiak 1247-ben ^{c)}), — a' felső-körösfalviak 1253-ban, — ismét a' zóloniak 1254-ben, — a' dobróiak és bábaszékiek szinte 1254-ben, — a' Lipcse melletti bisztricziek 1255-ben, — a' jasztrebárkiak 1257-ben, — a' nyitraváriak 1258-ban ^{d)}), — a' lipthói lipcsefalviak 1260-ban, — a' késmárkiak és szent-ambrúsiak 1269-ben ^{e)}) ó tőle, a' zathmáriak pedig 1264-ben István ifjabb királytól ^{f)}) jeles szabadalmakat nyerének; melyek között szinte azok a' leggyakrabban előfordulók, melyeket II. András alatt kijelentem, oda járulván még a' párviadal-ítélete alóli fölmentetés, melly szintén majd mindjájok' szabadságlevelében előfordul. Sokakéban előjön a' hetivásár-tartás' szabadalma is. Különösök pedig, jelesen a' nagyszombatiakéban, hogy a' királyi koronához különösképen tartozzanak, 's őket se adományul se másképen ne lehessen elidegeníteni, 's hogy bírójok a' város' tizenkét jobbjaival, *cum duodecim melioribus villae*, halálbüntetést is szabhasson, kivevén ha a' gonosztevő nemes személy volna, és hogy ingatlan jószágot nálok egyedül csak velök egyenlő szabadságú ember vehessen; — a' pestiekében, hogy az ingatlan jószág' vevőjét egy év és nap után többé senki se háborgathassa; — a' bisztricziekében végre, hogy határaik közt érczeket szabadon kereshessenek, a' királynak az aranyból ugyan tizedet, az ezüstből és egyéb érczekből pedig nyolczadot adni tartozván.

2) Hogy e' korban már divatozó szokásban volt, hogy a' királynék ^{g)}),

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 258., 's III. dar. 330, 396. II. — ^{b)} Ugyanott IV. köt. I. dar. 265, 278, 326, 332. II. — ^{c)} Ismét ott 329, 445. II. — ^{d)} Ugyanott IV. köt. II. dar. 172, 213, 228, 296, 416, 455. II. — A' körösfalviak' szabadalmait eredetileg 1252-ik évben István, egész Slavónia' bánjától nyerék (Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 164. lap), kinek szabadság-levelét azután a' király megerősíté. — ^{e)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 9, 514, 530. II. — ^{f)} Ugyanott 206. lap. — ^{g)} Tanúsítják ezt Mária királynénak következő adománylevelei: 1) Azon 1239-ki levele, melly által királynéi kezeire szállt Dobouch-földét Posegában Zoaberge erdővel együtt Pucynna' fiának, Chehnek, ajándékozá; — 2) azon 1265-ki levele, mellyben Viceps vagy Vrsáp-földét Esztergom vármegyében, mellyet férje nekie és nem a' királynéságnak ajándékoza, Benedek grófnak örök adományul

sőt az ifjabb királynék is ^{a)}), királynéi vagy férjeikről személyükre nyert jószágaikra nézve ünnepélyes levelek általi adományzó hatalommal élének; melly hatalmat azután, régi okleveleink' tanúsága szerint, királynéink mind az Árpádok alatt ^{b)}), mind később is még soká ^{c)} gyakorlának.

adá; — 3) azon 1268-ki privilégiuma, melly által azon Berin helységben fekvő hét ekényi földet, mellyet a' berini királynéi népek előbb pörbéli egyezés mellett György gróf ellen megtartottak, ezen grófnak hív szolgálataiért örökül viszszaadja; — 4) azon 1269-ki levele, melly által Munerod és Munkad nevű királynéi földeket Esztergom vármegyében Benedek grófnak azon sok érdemekért, mellyeket testvére, Pál veszprémi püspök, magának szerzett, örökül ajándékozta. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 500., 's III. dar. 286, 462, 522. II. — ^{a)} Lásd Erzsébet ifj. királynénak azon 1265-ki kettős pecsétű levelét, melly által bizonyos Ragald nevű királynéi földet, melly Mária királynéről örökösödés' jogán reája szállott, Guthkeled nemebeli Kozma gróf' fiának, Kozma mesternek, ajándékozott. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 391. lap. — ^{b)} Tanúsítják ezt: 1) Erzsébet királynénak, V. István' hitvesének, a' vasvári káptalan' levelében említett Surk-földe feletti 1272-ki, — és mint özvegynek Hagamas feletti 1273-ki, — Böös és Arpár földek feletti ugyanazon évi, és Wásárfalu feletti 1274-ki adományai. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 269., 's II. dar. 131, 191, 217. II. — 2) Erzsébet királynénak, IV. László' nejének, Sümegh és Somodor királynéi vinczellérek' helységei feletti 1275-ki, — Tamásy-földe feletti ugyanazon évi, — Wynár-földe feletti 1282-ki, két Weythe falu feletti 1284-ki, és — Tutheus-Busu királynéi hirdető'k' föld feletti 1289-ki adományai. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 95, 96, 126, 210, 461., és VII. köt. II. dar. 286. II. — 3) Fennena királynénak, III. András' nejének, Mocha-földe feletti 1291-ki, — Chunchud-földe feletti azon évi, — Halásztelek feletti 1293-ki, — Thezár-földe feletti szinte azon évi adományai, — és Benedek gróf' részére költ 1294-ki erősítő levele. Fejér, Oklgy. VI. köt. 90, 240, 241, 318., és VII. köt. II. dar. 138. II. — 4) Ágnes királynénak, III. András' második nejének, a' nagy szigeti dézsmák feletti 1296-ki, és Neysydel feletti adományát érdeklő 1332-ki levelei. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 20 és 336. II. — ^{c)} Bizonyítják ezt I. Károlynak Eth nevű királynéi föld felett Mária királyné' megegyezésével tett adománya, — Erzsébet királynénak I. Károly' bizonyos királynéi föld felett Lőrincz mester' részére tett adományát megerősítő 1236-ki levele, — Erzsébet királynénak, I. Lajos' nejének, Gyógy helység feletti 1349-ki, 's Edelyn, Borsad, és Saap helységek feletti 1351-ki adománya, és férjének két, Dráva és Mura közötti vár feletti adományát erősítő szinte 1351-levele. Fejér, Oklgy. VIII. köt. II. dar. 147., 's IV. dar. 178., IX. köt. I. dar. 659., 's II. dar. 80 és 81. II.

3) Hogy e' korbeli okleveleinkben világosan kimondva találjuk: 1) hogy az adományi jószágok fejedelmi helybenhagyás és megegyezés nélkül érvényesen el nem idegeníthetnek ^{a)}; — 2) hogy a' nemzetség' jószágai' eladásában a' jog' közösségével bíró atyafiak' megegyezése szükséges, és hogy máskép azok az illy jószágokat pénzen visszaválthatják ^{b)}; — 3) hogy a' szomszédok elővételjogával bírnak ^{c)}, és — 4) hogy leányi negyed, *quartalitium*, pénzen vett jószágokból nem jár ^{d)}.

4) Hogy e' királyunknak István ifjabb királylyal történt kibékülése után, mivel a' pörlekedők az igazságszolgáltatás' kijátszása végett a' pörben ítélő királytól a' másíknak birtokába átköltözni szokának, hazánkban mind a' két királynak három-három báróiból álló vegyes törvényszékek is, az ország' általános törvényszékeinek, *Generale Judicium Regni*, nevezete alatt divatoztanak ^{e)}.

5) Hogy az izzó vas' próbájának nyomai régi okleveleinkben II. Andrással megszűnvn, az e' királyunk és utódjai alattiakban a' párviadal' ítéletével és az eskütársakkal, *Coniuratores*, 's tisztító tanúkkal-élés virágzó divatban mutatkozik; a' mint ezt számos birói leveleken túl ^{f)}

^{a)} Lásd IV. Bélának Diénes főlovászmestere' részére' költ Tupulchán feletti 1235-ki, és Nána grófit illető 1266-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 21., és III. dar. 315. ll. — ^{b)} Lásd a' II. András alatt előadott okleveleken túl IV. Bélának a' templom-vitézei' részére költ 1239-ki ítélőlevelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 146. lap. Erről többet olvashatni az örökségi jószágokról szóló értekezésemben Évkönyveink' V. kötetében. — ^{c)} Lásd az egri káptalannak Maly-földét érdeklő 1234-ki, — IV. Bélának Weyka-földét illető 1245-ki, — a' pozsegi káptalannak Zalachuuchfalva feletti 1250-ki, — a' pécsi káptalannak Holmos-földe' szomszédtság' jogávali megvételéről költ 1251-ki, — az egri káptalannak Chaba, és a' bácsi káptalannak Churg-földét érdeklő 1256-ki, — végre a' budai káptalannak Musla-földét illető 1257-ki örökvallási tanúleveleiket. Fejér, Oklgy. III. köt. II. dar. 410., 's IV. köt. I. dar. 395., és II. dar. 68, 121, 404, 407, 434. ll. — ^{d)} Lásd IV. Bélának a' templomvitézek' részére költ, már fenn előidézett, 1239-ki ítélőlevelét. — ^{e)} Lásd Fülöp esztergomi érseknek és birótársainak a' budai egyház' részére költ Chechtou nevű halastó feletti 1264-ki, — IV. Bélának a' veszprémi püspök' pörében Tadenka-vára feletti 1266-ki, és ugyanannak Ebed' fiaí' Ponyth gróf ellen lefolyt pörébeni 1267-ki ítélőlevelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 239, 322, 's 384 ll. — ^{f)} Lásd IV. Bélának Miklós alország-birája Átalutollya-földe feletti ítéletét megerősítő 1239-ki, 's László nádor' Márton és Bertalan tolvajok ellen hozott ítéletét helybenhagyó 1244-ki, és Fulkótól ször-

több községeknek, jelesen Nagyszombatnak, Pestnek, Karponának, és Jasztrebarkának szabadságleveleik, — mellyekben t. i. az rendeltetik, hogy lakosaik között a' párviadal' ítéletének helye ne legyen, hanem minden ügyeik tizenkét hozzájuk hasonló szabadságu emberek' esküje vagy illendő tisztítás által döntessenek el, — világosan bizonyítják.

6) Hogy e' korban a' gyilkosság' pörében nagy keletben voltak a' feleknek perszúntető egyezéseik, — a' gonosztevő azon túl, mit ellenfelének egyezés szerint adni tartozott, a' birót is köteles levén bizonyos mennyiségű pénzzel megengesztelni ^{a)}; melly szokás utódjai alatt is divatozott ^{b)}, I. Lajos alatt pedig törvénybe is jött ^{c)}.

7) Hogy számos oklevelek' tanúsága szerint ^{d)}, e' korban a' levél- vagy pénzhamisítóknak, tolvajoknak, orgazdáknak, 's hamis váddal

nyű gonosz tetteiért elvett Filek-várát Móricz főasztalnoknak ajándékozó 1246-ki levelét, 's Vincze nyitrai püspöknek Ilyana, endredi Endre' neje pörében, — mellyben az alperes hét nemes személylyel maga nyolczadik, *se octavo*, tartozék esküjét letenni, — hozott 1269-ki ítéletét. Továbbá V. Istvánnak Billigue és Veseu földeket wigmani Miklósnak odaitélő 1270-ki, — a' saaghi conventnek a' felek' Bugud' pörében létre jött egyezését előadó 1277-ki, — 's III. Andrásnak két rendbeli, ugymint Bano Márczel', és Pansa András mester, — 's Burleus és Iruzló grófok' divéki István ellen lefolyt perét érdeklő 1299-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 149, 308, 401., 's III. dar. 533., V. köt. I. dar. 34., II. dar. 409., és VI. köt. II. dar. 190, 's 195. ll.

^{a)} Lásd a' pozsegai káptalannak Zalachnuch falu' örökös átengedéséről szóló 1250-ki, és a' nyitrai káptalannak 12 márka ezüst' lekötését érdeklő 1251-ki tanúlevelét, továbbá IV. Bélának a' Jürieiek és Hohold közt kötött egyezést megerősítő 1267-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 68, 84., 's III. dar. 403. ll. —

^{b)} Lásd Máté mester erdélyi vajdának bizonyos meggyilkolt Orbán' özvegye és fia' pörébeni 1274-ki birói levelét, mellynek tanúsága szerint a' vajda, mint bíró, 25 márkával engesztelteték meg. Továbbá Miklós nádornak Bacha Simon és testvérei' pörébeni 1275-ki, 's János gróf bolduakui várnagynak bizonyos Varou' perét érdeklő 1300-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 595, 604., és VII. köt. II. dar. 203. ll. — ^{c)} Lásd I. Lajos' törv. 24-ik ágazatát. — ^{d)} Lásd Diénes nádornak Ponyth gróf pörében hozott 1239-diki ítéletét, — IV. Bélának Terebes-földe feletti 1251-ki adománylevelét, — ugyanannak a' kalocsai érsek' Lőrincz bessenői bíró' jószágai felett, és önmagának néhány uj gyenői földekről tett adományát megerősítő 1253-ki, és Fülöp zágrábi püspök' részére költ Sz. Márton-földe feletti 1259-ki leveleit, és István ifj. királynak Schenche-földről költ 1268-ki adományát. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 170., 's II. dar. 92, 171,

vagy követeléssel élőknek minden vagyonaik biró' kezére szállottak, ki azokat a' netalán okozott károk és elítélt birságok' megtérítésének terhe alatt szabadon elajándékozhatá, vagy örökön eladhatá. E' szokás is Bélának utódjai alatt soká divatban maradt ^{a)}.

8) Hogy a' szolgabiró, *Judex Nobilium*, nevezet ^{b)}, 's a' *salvo iure alieno* záradék ^{c)} e' korban fordulnak legelőször okleveleinkben elő.

9) Hogy e' királyunk alatt a' nádori jegyzők ^{d)}, *Notarii*, és főjegyzők ^{e)}, *Protonotarii Palatini*, okleveleinkben már előtűnnek, de csak úgy, mint a' nádor' ítélőleveleinek kiadói, birói foglalkodásuknak minden nyoma nélkül. És ez azon nádori protonotáriusokra nézve is áll, kikről IV. László ^{f)}, és III. András alatt ^{g)} említés történik.

10) Hogy IV. Béla alatt a' *Comes Curialis Regis* nevezet okleveleinkben többé elő nem fordul, hanem helyette általában a' *Judex Curiae* és néha *Aulae Regiae* nevezet használtatik.

173, 493., és III. dar. 464. II. — ^{a)} Lásd Diénes nádornak Jurk' fiai elleni 1273-ki ítélőlevelét, — a' hévvízi conventnek Vöröskő' vára fele' birói örök átszállítását érdeklő 1296-ki tanúlevelét, — Ditrik pozsonyi udvari grófnak, és négy birótársának Jakab udvarnok és fia ellen hozott 1301-ki ítéletét, — András mester külső-szolnoki alispánynak és biró társainak István vajda' Chán földébeni iktatását illető 1346-ki tanúlevelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 136., — VI. köt. II. dar. 45., — VIII. köt. I. dar. 83., és IX. köt. I. dar. 450. II. — ^{b)} Lásd IV. Bélának a' székesfejérvári egyház' jogait erősítő 1254-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 230. lap. — ^{c)} Lásd IV. Bélának a' nagyszombati apácák' részére költ Baraládfalva feletti 1256-ki, és Péter soproni polgár' részére szóló Dagfölde feletti 1269-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 372., és III. dar. 494. II. — ^{d)} Lásd Diénes nádornak a' pannonhegyi apát' néhány pozsonyi várjobbágyok elleni perében hozott 1238-ki ítéletét, 's jelesen annak berekesztését. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 138. lap. — ^{e)} Lásd Lőrincz nádor simeghi grófnak, mint a' nemesek' jogtalanul elfoglalt jószágai' visszaadatása végett Simegh vármegyébe küldött királyi birónak, a' hetesi nemesek' részére költ 1268-ki ítélőlevelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. I. dar. 349. lap. — ^{f)} Lásd a' győri káptalanak Elbeő és Sömjény helységek iránt történt cserevallásról szóló 1288-ki tanúlevelét, mellyben Mihály mester, vasvári prépost, János nádor' jegyzői' mesterének, *Magister Notariorum Magnifici viri Domini Joannis Palatini*, czimeztetik, és úgy mint a' cserevalló János nádor' biztosa jelenik meg. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 442. lap. — ^{g)} Lásd Omode nádornak Merse' fia, Benedek mester'

11) Hogy e' királyunknak a' pilisi apátság' jószágait megerősítő 1254-ki levelében ^{a)} országunk' nagyai közt a' király' veje, Ratislav, Galíczia' hercege, és Machou' ura is elősoroltatik, a' machói bánok egyébként IV. László' kora előtt okleveleinkben elő nem fordulván.

12) Hogy az egyházi törvényszerinti főpap-választások, és áttételi kívánások, a' király' nevezési joga mellett ^{b)}, sőt néha annak sérelmével is ^{c)} IV. Béla alatt szinte divatoztak.

13) Különös említést érdemlenek e' következő akkori oklevelek is:

a) IV. Bélának azon már fennérdeklett 1241-ki kettős pecsétű levele ^{c)}, mellyben báróinak köz tanácsával a' vár' népeinek, *Castrenses*, előtte országlott némelly fejedelmek alatt zavarba jött jogait és tartozásait, 's különösen a' győri vár' sághi, nyúli, cyriáni, és échi vinczellereikéit rendbeszedi. Ezen oklevélben főképen figyelemre méltó az úgy nevezett bilotoknak, és az udvari gróf', *Curialis Comes*, helyetteseinek eltörlése, — az udvari gróf' birói hatalmának korlátozása, — a' megyei gróf' biráskodásának a' várjobbágyok' jelenlétére szorítása, — valamint szinte a' magtalanul kihalt vár' embere' vagyonábani akkor divatozott örökösödésnek előadása, melly szerint a' magonszakadott ember' vagyó-

részére szóló 1295-ki levelét, mellyben nekie, iránta tett érdemeit pénzzel megjutalmazni képes nem levén, a' királytól adományul nyert Kajutha-faluját örökül oda ajándékozza, és őt annak birtokába protonotáriusa, István mester által bevezetteti. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 380. lap. — ^{a)} Ugyanott, IV. köt. II. dar. 214. lap. — ^{b)} Lásd IV. Bélának IX. Gergely pápához írt 1239-ki levelét, mellyben kéri hogy az esztergomi káptalannak a' váci püspök' esztergomi székre áttétele iránt nekie benyújtott kívánatát hallgassa meg; — továbbá ugyan annak IV. Incze pápához írt, 's Artolf erdélyi püspöknek a' győri káptalan által kívánt áttételét megengedtetni kérő 1245-ki, és Benedek kalocsai érseknek az esztergomi káptalan által kívánt átvitelét sürgető 1252-ki leveleit. Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 159, 378., és II. dar. 141. ll. — ^{c)} Lásd IV. Bélának az általa többféleképp megkárosított veszprémi szentegyház' veszteségét megtérítő 1269-ki levelét, mellyben ezen egyház elleni bosszankodása' egyik okának azt mondja, mert a' káptalan Zalándot szabad választás mellett az ő királyi akaratja ellen püspökének befogadta. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 495—502. lap. — ^{d)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 194. lap.

nának fele lányait és özvegyét, fele a' grófot, és ha lánya sem maradt, egy harmada özvegyét, két harmada a' grófot illeté.

b) IV. Bélának az úgy nevezett szepesi nemesek' részére adott 1243-ki szabadságlevele ^{a)}), mellyben őket minden gyűjtélék és adózás' terhétől, — kivevén ha az a' királyi vitézszolgákra, és mindenféle nemesekre ki lenne terjesztve, — továbbá mind őket mind jobbágyaikat a' szepesi piacokon és kapuknál vétetni szokott minden fizetés, valamint szinte a' szepesi gróf' beszállása és birósága alól, — a' tolvajság, pénzfolyam, és dézsma' dolgát kivevén, — teljesen fölmenti, 's nekik szabad biróválasztást enged, és a' párviadal 's eskü általi tisztítás' módját elintézi. De főképen két határozat érdekes ezen szabadságlevélben, t. i. hogy minden négy-négy olyan nemes, kinek nyolcz ekényi földé legyen, a' király' zászlója alá egy illőleg fölfegyverzett embert állítson, és hogy a' magonszakadottnak jószágai lányaira, és ha ezek sem volnának, özvegyére, de a' férje által viselt szolgálatok' terhével együtt, szálljanak.

c) Albert jászói prépostnak egyháza' népei' részére költ 1243-ki, és István esztergomi érseknek a' keresztúri jövevényeket érdeklő 1246-ki szabadságleveleik ^{b)}), mellyekben azoknak mind tartozásaikat, mind szabadalmaikat elhatározzák, jelesen őket biróválasztás' jogával felruházzák, az általok választott birónak mérséklett birói hatalmat engednek, 's pörbeli biróságaikat, és költözésük' módját elintézik stb.

d) IV. Bélának két rendbeli 1248-ki levelei ^{c)}), mellyek közül egyikben Sáros vármegyének némelly vadászati helyeit királyi vitézszolgájának, Detriknek, másikban pedig Kesen-földét aranyművesének, Istvánnak, nem szokásszerinti adomány gyanánt, hanem örökösségi letelepedésül, *in descensum haereditarium*, ajándékozza.

e) A' zsidóknak IV. Bélától nyert 1256-ki szabadságlevele ^{d)}), mellyben mindenféle bántalmokra kemény büntetéseket szab, — esküjöknek a' keresztényekével egyenlő erőt tulajdonít, — pusztá keresztény tanúknak ellenük alkalmazását, és csekélyebb ügyekben Mózsés' könyvei

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 279. lap. — ^{b)} Ugyanott 304, és 440. ll. — ^{c)} Ismét ott IV. köt. II. dar. 11, és 14. ll. — ^{d)} Ugyanott 108—112. lap.

felett teendő esküre szorításukat tilalmazza, — nekik más lakosokkal egyenlő vámfizetés mellett mindenütt szabad kereskedhetést enged, — őket egymás közötti veszekedéseikben 's visszázkodásaikban a' város' bírájának hatalma alól fölmentvén, tulajdon királyi vagy főcancellárja' bírósága alá helyezi, — az adósság miatt lekötelezett nemes jószágokat nekik, míg valamelly keresztény azokat ki nem váltja, haszonvételre, — de mégis keresztényeken gyakorlandó minden hatóság nélkül, — átadatni rendeli, 's őket azoknak birtokában mindennemű erőszak ellen királyi hatalmával védeni igéri.

Érdekes a' zsidóság' akkori állásának ismeretére nézve IV. Orbán pápának azon 1262-ki levele is ^{a)}, mellyben Béla királyt inti, hogy közjövödelmek és adók' beszédésére a' szerecsenyeket és zsidókat keresztények' melléjük kapcsolása nélkül, jóllehet eldődeinek az apostoli széktől nyert privilégiumából arra engedelme vagyon, ne alkalmazza.

f) IV. Bélának Sumugh helységben lakó szepesi szászok' részére költ 1254-ki levele ^{b)}, mellyből kiviláglik, hogy a' szepesi szászok egyedül csak grófjuknak, és századosuknak, *Centurio*, birói hatalma alatt állottak.

g) Ugyanannak az esztergomi érsek' részére költ 1256-dik évi két rendbeli levele ^{c)}. Az elsőből, mellyben minden főpapjai, bárói, és grófjai' megegyezésével az esztergomi egyház' külön jogait megerősíti, kiviláglik, hogy az érseket a' székelyektől és oláhoktól járó jövedelmekből, a' bányabérekéből, és a' kamara' nyereségéből tized, 's minden ujonnan vert márkából egy nehezék, *pondus*, (I. Károly' decretumának 59. §-a szerint egy garas) illeté, és hogy a' pénzveréshez tartozó formákat és műszert az ő emberének felvigyázata alatt kellett tartani. A' másodikból pedig bebizonyodik, hogy a' királyi kamarák' dézsmálása és a' pénzveréstől járó rész Horvátországban is, és a' magyar koronához tartozó minden tartományokban szinte az esztergomi érseket illette.

h) Ismét IV. Bélának Feldrik és Bertalan wegliai grófok' részére költ 1263-ki levele ^{d)}, melly által őket maradékaikkal együtt Magyaror-

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 86. lap. — ^{b)} Ugyanott IV. köt. II. dar. 211. lap.

^{c)} Ugyanott 384, és 393. lap. — ^{d)} Ismét ott IV. köt. III. dar. 108. lap.

szág' jeles fő emberei minden igazaiknak, méltóságaiknak, és ünnepélyes szabadságaik' előjogainak részeseikké teszi, és a' király' titkos tanácsában nekik közöttük helyet enged.

i) Ugyanannak az esztergomi érsek' részére költ 1263-ki levele ^{a)}, mellyben annak, és egyházának több privilégiumaiban elszórva találtató külön jogait egybeszedve elősorolja, és hitvesének, Mária királynénak, 's minden főpapjainak és báróinak egyetértésével megerősíti, jelesen hogy egyházának népeit az érsek' nádorán, udvari biráján, *Judex Curiae*, és uradalmi grófján, *Comes terrestris*, kívül senki más nem ítélheti; — hogy a' bányabérek, *urburae*, királyi jövedelmek, kamarai haszonbérek, 's az oláhoktól járó nagy és apró marhák' tizede egész országszerte az esztergomi érseket illeti; — hogy az ország' nemesei birtokaikat szabadon, 's a' nélkül hogy a' királytól arra további engedelmet kérniük szükség lenne, akár élők közt, akár haláluk' esetére az esztergomi egyháznak ajándékozhatják, 's magokat annak nemes jobbágyai közé áthelyezhetik; — hogy az esztergomi egyház' jószágaiban találandó arany, ezüst, 's másféle ásványok egész bányabérökkel együtt az egyházat illetik; — hogy népein a' király semmiféle adót vagy gyűjtéléket nem szedhet; — hogy ha az esztergomi egyház' nemesei az ország' birája vagy nádora által (kik egyébiránt azokat az érsek' nádorának, ha kívánná, kiadni is kötelesek) tolvajság vagy rablás miatt törvény' rende szerint kivégeztetnének, birtokaik ne az ítélő ország' birájára vagy nádorára, hanem az esztergomi szentegyházra szálljanak.

Az érseknek fővesztésre ítélt nemesei' jószágaik iránti ezen jogát, valamint az érsek' nádorának az érsek' nemesei és más népei, 's az érsekség' határai közt befogott egyéb tolvajok és rablók feletti ítélő hatalmát kifejezi V. Istvánnak az esztergomi egyház' részére költ 1272-ki levele is ^{b)}, sőt még azt is nyilván hozzáadja, hogy az érsek' nádora az egyház' nemeseit, és másféle embereit, ha az egyházat oda hagynák, akárhol elfoghassa, és visszavihesse. Az esztergomi érsekségnek azon jogát pedig, mellynél fogva a' magonszakadó nemesek birtokaikat ki-

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 133. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 226. lap.

rályi engedelem' nyerése nélkül nekie ajándékozhaták, valamint azt is, mellynél fogva az érsekség' birtokaiban találandó érczek egyedül az egyházat illeték, IV. László is Lodomér érsek' részére költ 1283-ki levele által ^{a)} megújítá.

k) Ismét IV. Bélának az általa sokféleképen megkárosított veszprémi szentegyház' veszteségeit megtérítő 1269-ki levele ^{b)}, mellyben a' veszprémi püspökök' királynéi örökös cancellárságának, és ahhoz csatolt évdíjának legelső nyomára akadunk. E' levelében t. i. a' második szülöttének, Béla herczegnek, akkor történt halálán elszomorodott király az egyháztól elvetteknek visszaadásán túl, hitvesének, Mária királynénak, és minden báróinak megegyezésével azt is rendeli, hogy valamint a' veszprémi szentegyház országunk' egyéb egyházai felett érdemes volt a' királynéi koronázás' előjogát megnyerni; úgy az ahhoz valóssággal csatlott, és addig rendetlenül gyakorlott királynéi cancellárságáért (melly állításnak valóságát mindazáltal néhány régi oklevelek ^{c)} némiképen kétségesse teszik) a' királynéi jövedelmekből évenként fizetendő 500 márka díjjal örökre bírjon. „Ut sicut ipsa Vesprimiensis Ecclesia praeceteris regni nostri Ecclesiis singularis privilegii praerogativa meruit obtinere reginalem Celsitudinem sacro diademate insignire; sic et ipsarum Aulae Cancellaria annexa sibi realiter, et possessa hactenus inconcusse, cum quingentarum marcarum Salario de reginalibus solvendo redditibus annuatim, ob tam solennis officii consentaneam et bene meritam repensionem gaudere debeat, et perpetuo gratulari.“

l) Ugyancsak IV. Bélának a' vágmelléki székek' részére költ kegyelemlevele ^{d)}, melly által őket azon tehertől, mellynél fogva előbb grófjok által a' királynak minden táborozásakor száz fegyverest állítani

^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 158. lap. — ^{b)} Ugyanott IV. köt. III. dar. 495—502. lap. — ^{c)} Lásd Jolántha királynénak a' veszprémi prépost' részére költ 1224-ki, — Mária királynénak némelly jövevényeit érdeklő 1248-diki, — a' budai prépostnak, mint megbízott királyi birónak Erney mestert illető 1255-ki leveleiket; mellyek közül az elsőben a' veszprémi prépost, másodikban a' fejevári egyház' kincstárnoka, Akus mester, harmadikban a' budai prépost czímeztek királynéi cancellároknak. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 469., és IV. köt. II. dar. 35., és 336. II. — ^{d)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 547. lap.

kényszerítetének, érdemeik' tekintetéből fölmentvén, azt rendeli, hogy ez után ne bizonyos meghatározott számú fegyveressel, hanem szolgálatjok' díszesebb teljesíthetése végett úgy, mint a' királyi vitézszolgák, a' királylyal magok személyesen táborozni tartozzanak.

m) Ismét IV. Bélának az egri szentegyház' részére költ 1261-ki levele ^{a)}, mellyben annak, mivel a' tatár járáskor oklevelei elvesztek, minden birtokait, kiváltságait, 's előjogait előszámlálja, és megerősíti. Ezen oklevélből tanuljuk, hogy az egri püspök szent királyaink' rendeléséből a' királynak negyedik fiát nevelni köteles volt.

n) Ugyanannak Krecz, Igeretrich, másképp Kupissa, és Raak nevű szeremi ifjak' részére szóló nemesítő és egyszersmind adományzó 1256-ki levele ^{b)}. E' levélből t. i. kitetszik, hogy a' horvátországi nemesek peres ügyeikre nézve vármegye' hatósága alatt is rendesen állottak. „Judicia quoque, ugymond a' király, et universas causas eorum iustitiaras in Sede Comitatus Zagrabiensis, ad instar aliorum nobilium eiusdem Sedis prosequi, actitare, et actitatis observare teneantur.“

XIII. V. Istvánról 1270-d. évtől 1272-d. évig.

V. István, — kit Bolgárországban nyert győzelmeiért ^{c)} *bulgáriai* melléknévvel is szokás díszesíteni, 's ki atyja' halála után magát ujonnan megkoronáztatván ^{d)}, az országnak határvárait, mellyeket néhány hazaáruló országnagyok, gonosz tetteik' büntetésének félelméből tőle elpártolván, az ország' kincseivel együtt Ottokár cseh királynak átadta-

^{a)} Fejér, Oklgy. IV, köt. III. dar. 33—44. lap. — ^{b)} Ugyanott IV. köt. II. dar. 522. lap. — ^{c)} Lásd Kéza Simon' II. Könyv. 4 cz. 13 §-át; Madarassy prépost' említett munkája' 73-dik lapját; V. Istvánnak, mint ifj. királynak Gosztun Miklóst és Mihályt testvéreikkel együtt vitézszolgaságra emelő 1269-ki levelét, és mint királynak Reynold gróf' részére költ 1270-ki adományát, 's IV. Lászlónak saaghi Kilián' fiait, Ámánt és Vzot, nemesítő 1279-ki levelét. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 525., V. köt. I. dar. 54., és VII. köt. II. dar. 73. II. — ^{d)} Lásd V. Istvánnak az esztergomi egyház' részére költ Epet-földe feletti 1270-ki, és Rátholth nemebeli Roland bán' részére szóló Kemluk-vára feletti szinte 1270-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 33., és VII. köt. II. dar. 12. lap.

nak, fegyverrel visszafoglalá ^{a)}), és így az ország' épségét férfiasan fenn-tartá, — törvényekkel ugyan hazánkat nem gazdagítá; fordulnak mind-azáltal országlása alatt okleveleinkben több olyak elő, melyek törvény-tudományunkra nézve említést érdemlenek. Illyenek:

1) Hogy e' királyunk Fülöp esztergomi érseket, és magát az ér-sekséget esztergomi örökös grófsággal, *Comitatus Strigoniensis*, megaján-dékozta ^{b)}). — És valóban ezen időtől fogva régi okleveleinkben az esz-tergomi érsek' nevénél a' „*Perpetuus Comes loci eiusdem*“ cím már rend szerint előfordul ^{c)}).

2) Hogy e' királyunk alatti okleveleinkben az országnagyai közt a' királyi főfegyvernök, *Magister Armigerorum*, és a' már előbbi kirá-lyaink' alatt előforduló slavóniai és zewrini bánokon túl, egy örökös, és három más bánok, de mindazáltal bántáguk' neve nélkül, említetnek ^{d)}).

3) Hogy V. Istvánnak több okleveleit bírjuk, melyek által if-jabb királysága alatt költ kegyelemleveleit megerősíti ^{e)}), következőleg hogy Verbóczinek Hárm. törv. 2. r. 14-d. czimében foglalt azon álli-tását, mellynél fogvást V. Istvánnak ifjabb királysága alatti adományai meg nem állanak, ha csak azokat valóságos országlása alatt meg nem erősítette, régi okleveleink is támogatják. Igen szembeötlők e' kirá-lyunknak atyja' adományait erősítő számos oklevelei is; azonban ezek csak az adományosoknak szerfölötti félelmét látszatnak tanúsítani.

^{a)} Lásd V. Istvánnak Lőrincz zewrini bán' részére költ 1271-ki adománylevelét, és az Ottokárral kötött békéről szóló 1271-ki két rendbeli okleveleket. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 98, 113, 's 124. ll. — ^{b)} Lásd Moys nádornak Fülöp érsek' ré-szére költ 1270-ki iktatási tanúlevelét. Ugyanott 21. lap. — ^{c)} Lásd V. Istvánnak Roland bán' részére költ Kemluk-vára feletti 1270-ki adományát, továbbá a' poto-ki jövevényeket, a' zágrábi egyházat, — és a' kerchi monostort érdeklő 1272-ki erősítő leveleit. Fejér, Oklgy. VII. köt. II. dar. 12., és V. köt. I. dar. 181, 192, 's 205. ll. — ^{d)} Lásd V. Istvánnak a' zágrábi egyház' kiváltságait megerősítő 1272-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 192. lap. — ^{e)} Illyenek például a' nyulak-szigetebeli apáczákat illető két rendbeli 1270-ki, — a' jászói monostort ér-deklő szinte azon évi, — szepesi Miklós' fiát, Jánt, illető Belcella-földe feletti 1271-ki, — továbbá Pous mestert, — septhefalvai András' fiait, — Mihály gró-fot, — és a' kerchi apátságot érdeklő 1272-ki erősítő levelei. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 66, 102, 162, 205, 232, 241., 258. ll.

4) Hogy e' királyunk alatti okleveleinkben annak is nyomára akadunk, hogy a nemesség' jogainak fenntartását koronázásuk' alkalmával királynéink is esküvel fogadni szokták ^{a)}).

5) Hogy a' nádor' *kunok' birája* nevezetének első nyomára e' királyunk alatt, jelesen Moys nádor' részére 1270-ki novemberben költ azon levelében ^{b)} akadunk, melly által IV. Bélának nekie szabad rendelkezést engedő levelét megerősíté. E' nevezet azután a' nádornak V. István' leveleiben rendesen tulajdonítatik. — Hogy e' nevezet nekie 1270-ki év május és június hónapjaiban még nem tulajdonítaték, Moys nádornak az esztergomi érsek' részére szóló fenn említett 1270-ki iktatási tanúlevele, és V. Istvánnak Roland bán' részére ugyanezen évi júniusban költ adománya ^{c)} tanusítják.

6) Hogy e' királyunk az ország' állapotjának jobbitása, és az igazság' kineknek kiszolgáltatathatása végett majd az egész országnak, majd egyik nagyobb kerületének minden nemeseit, és fő embereit gyűlésbe összehíni szokta; a' mint ezt az elsőre nézve ugyan ifjabb Erzsébet királynénak Moys nádor, szinte Moys' fia', részére szóló 1276-ki ^{d)}), a' másodikra nézve pedig V. Istvánnak a' Duna mellékén napkelet felé lakó minden nemesek' Hoyouhalmán és Hevesben tartott köz gyűlekezetében Lampert egri püspök' részére költ 1271-ki levele ^{e)}), nyilván tanusítja. És itt akadunk a' köznemesség' törvényhozásbani részvételének első világos nyomdokára.

7) Hogy e' királyunk a' szepesi szász jövevényeknek, *Hospites regii Saxones de Scepus*, szabadságaikat új alakba öntötte, nekiek adott 1271-ki szabadságlevele által ^{f)} azt rendelvén, — egy részről ugyan, hogy földadó' fejében évenként 300 márka finom ezüstöt fizetni, minden

^{a)} Lásd Erzsébet királynénak 1272-ki levelét, mellyben Moys nádornak Mária királyné által elvett néhány birtokait visszaadván, nyilván mondja, hogy koronázásakor esküvel ígérte legyen, hogy a' nemeseknek eldődei által jogtalanul elvett birtokait visszaadatandja. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 237. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 42. — ^{c)} Ugyanott 21. lap., és VII. köt. II. dar. 12. lap. — ^{d)} Ismét ott V. köt. II. dar. 372. lap. Ezen oklevélben t. i. az ország' minden nemeseinek és fő embereinek V. István alatti köz gyűlekezete említetik. — ^{e)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 153—159 lap. — ^{f)} Ugyanott 132—135. lap.

akár ország' határin kívül akár a' hazában viselendő hadakban a' király' zászlója alatt ötven lándzsással szolgálni, a' hozzájuk jövő királynak mind tartományukba bejövetele, mind kimenetele' alkalmával gazdag szállásadással kedveskedni, a' kamara' pénzét minden évben virágvasárnapján beváltani, 's kamara' nyereségéül minden márkától egy nehezéket (pondus) adni, és e' végből a' kamara' grófját vagy annak tisztjeit hat hétig magok közt eltűrni, és a' fenn érdeklett 300 márka' beszédőjét négy emberrel és öt lóval, míg tisztét bevégzi, illően megvendégelni tartozának; — más részről pedig, hogy minden adózásoktól, gyűjtelésektől, 's vámfizetésektől mentek legyenek, magoknak gróft vagy birót szabadon választhassanak, és ez tartományuknak helybenhagyott törvénye és szokása szerint a' kisebb ügyeket ugyan egyedül, a' nagyobbakat pedig az ideiglen rendelt szepesi gróffal a' tartomány' fővárosában, Lőcsén ítélhesse, a' birságok $\frac{1}{3}$ -a tartományuk' grófját, $\frac{2}{3}$ -a az ideigleni szepesi gróft illetvén, és őket tartományukon kívül a' király' jelenlétébe idézni akárkinek kérésére sem lehetvén; továbbá papokat magoknak szabadon nevezhessenek, 's azok szabad dézsmával bírnak, végre hogy a' nevezett szászok szabad halászattal és vadászattal éljenek, erdeiket szabadon használhassák, vagy tetszésük szerint ki is irthassák, és hegyeikben akármiféle érczeket, de mégis a' király' joga' fenntartása mellett, kereszhessenek.

8) Említést érdemlenek törvényeink' régiségeire nézve V. István alatti következő oklevelek is:

a) V. Istvánnak némelly pozsonyi várbelieket nemesítő 1271-ki levele ^{a)}, ugymint a' mellyben azt állítja, hogy eldődeinek rendelkezésénél fogva a' király' első szülött fiát egy herczegség, *Ducatus*, illeti.

b) A' szabad grófi úri hatalom' akkori körének némi ismerete végett Moys nádornak Cosue nevű jószágán megtelepült jövevények' részére adott 1270-ki évi szabadságlevele ^{b)}, mellyben t. i. nem csak tartozásaikat meghatározza, és szabadságaikat, — mellyek között a' szabad költözhetés, és az örökös nélkül elholtnak engedett szabad rendelkezhetés fő helyett foglalnak, — elintézi; hanem gonosz tetteikre büntetéseket is, je-

^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 103. lap. — ^{b)} Ugyanott 79. lap.

lesen: verésért és sebesítésért pénzbírságot, más személybeli sértésért viszonzást, szúrásért szúrást, csonkításért csonkítást, halálért halált szab, és majorosukat, *Villicus*, birói hatalommal felruházván, a' tolvajság és vérontás' ügyeinek elítélését önmagának fenntartja.

c) Az Ottokár cseh királylyal 1271-ik évben szerződött békekötés' oklevele ^{a)}, mellyben t. i. V. István' e' békébe foglalt birtokai' elősorolásában az egész Slavónia' herczegsége úgy, mint Dalmát- és Horvátországoktól különböző birtok, adatik elő. „Includentes, ugymond, eidem paci, et eadem vallantes regna nostra, videlicet Vngariam, Dalmatiam, Croatiam, Ramam, Serviam, Galliciam, Lodomeriam, Comaniam, Bulgariam, totumque Ducatum Slavoniae.“ — És valóban IV. László alatti oklevelekben az egész Slavonia' bánján kívül Dalmát- és Horvátország' külön bánja is fordul elő ^{b)}.

d) V. Istvánnak a' stomfai vár' Znoyssa nevű földje feletti 1271-ki adománylevele ^{c)}, mellyben azt Sándor gróf Domokos és Károly fiainak e' különös kifejezéssel: „Reájok öntvén azon föld' uradalmának egész jogát, mintha letelepedési földjük lett volna Sz. István vagy más eldődeink, Magyarország' jeles királyai' idejétől fogva“ ajándékozá.

e) Ugyanannak Lampert egri püspök' részére költ, már fenn is említett, 1271-ki levele ^{d)}, mellyben a' püspöknek azon előterjesztésre, hogy egyházának tatár járás után IV. Belától nyert új levelét bizonyos Samu nevű egyháznemes elégette, annak előjogait és szabadalmait, — minnekutána azokra huszonöt előkelő nemes megesküdült volna, — egyenként elősorolja, és azon határozat' hozzáadásával megerősíti hogy, ha ki azokat megcsonkítani vagy tagadni merészlené, a' bárók ugyan méltóságukat, a' nemesek pedig jószágait veszték el, 's azoknak $\frac{2}{3}$ -a a' királyra, $\frac{1}{3}$ -a a' püspökre szálljon. Ezen oklevélben t. i. a' most érdekelt büntetésszabásnak rendkívüliségén túl, több érdekes dolgok előfordulnak. Jelesen: 1) hogy egri püspökké, mivel szent királyaink' rendelkezéséből a' király' fiának gondját viselni köteles, csak nemes születésű és törvénytudó fér-

^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 113, és 124. ll. — ^{b)} Lásd IV. Lászlónak a' veszprémi egyház' részére költ Zerenthe-földe feletti 1275-ki adománylevelét, mellyben János egész Slavónia', és Miklós Dalmát- és Horvátország' bánjaivá nevezetnek. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 265. lap. — ^{c)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 130. lap. — ^{d)} Ugyanott 153—159. ll.

fiu választathatik, 's hogy a' választás a' király által kijelelt három egyed közől történik; — 2) hogy az egri püspöknek csikókból is egész dézsma jár, mellynek két harmadát mindazáltal a' született vagy születendő királyfi' számára megtartani köteles, hogy az törvényes korba jöven vagy királyi székre jutván, lovakban bővelkedjék; — 3) hogy az egri egyház' jószágaiban megtelepülő jövevények, a' kereskedőket kivevén, minden vámhelyeken vámfizetéstől mentesek; — 4) hogy az egri püspökök egyházi jószágait el nem adhatják, sem másképen el nem idegeníthetik, még a' királynak vagy királynénak engedelmével sem, és hogy az általok elidegenített jószág el nem idegenítettnek tekintessék; — 5) hogy az egri püspök a' tizedet senkinek el nem engedheti. Végre — 6) az is említésre méltó, hogy e' levélben az egyház' fegyveresei közé történő püspök általi föl vétel nyilván nemesítésnek, *nobilitatio*, mondatik. —

Egyébiránt az egri püspökség' jószágainak ezen oklevélben említett elidegeníthetlensége e' korban csak a' közönséges törvény' kivételeképpen tekintethető; mert számos okleveleink' tanúsága szerint az egyházi jószágok mind e' kor előtt ^{a)}), mind e' korban ^{b)}), mind e' kor után ^{c)} még soká elidegeníthetők valának.

^{a)} Lásd: 1) Miklós esztergomi érseknek arról szóló 1183-ki levelét, hogy az esztergomi kanonokok Kamend helységben az ő megegyezésével bizonyos egy ekényi földet Forcas grófnak két márkán eladtak. Fejér, Oklgy. II. köt. 203. lap; — 2) Sz. István ispotályosa' mesterének és káptalanának arról költ 1223-ki levelét, hogy Hetén helységben két ekényi földet az ajándékozó' utódjai' jelenlétében Hogel nevű kamaruni főesperestnek három ezüst márkán eladtak. Fejér, Oklgy. III. köt. I. dar. 428. lap; — 3) a' váradi káptalannak azt tanúsító 1262-ki levelét, hogy az ispotályosok' rendjének magyarországi főnöke Ferrustan Odon és Vezend nevű földeket Kereky János grófnak először ugyan zálogul, azután pedig, a' zálogpénzt le nem fizethetvén, örökül eladta. Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 98. lap; — 4) az esztergomi prépostnak és káptalannak arról költ 1265-ki tanúlevelét, hogy a' zoádi apát, Ambrús' monostorának négy ekényi földét Olváron az esztergomi érseknek, és egyház' jobbágynak megegyezésével Márton bán' özvegyének, Manga asszonynak két márkán örökül eladá. Ugyanott 308. lap. — ^{b)} Lásd: 1) a' tihonyi apátnak és conventnek 1271-ki levelét, melly által Kék helység' határában egy szőlőt Balázs nevű királynéi embernek örökül eladott. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 170. lap; — 2) IV. Lászlónak azon 1277-ki levelét, mellyben Vj-lak-, Halász- és Turuszerke-földeknek a' pászthói apát által Farkas' fiaí' részére 65 márkán történt örök átengedését helybenhagyja. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 378. lap. — ^{c)} Lásd: 1) a' nyitrai káptalannak azt tanúsító 1294-ki levelét,

f) Máthé egész Slavónia' bánjának 1270-ik évi ünnepélyes levele ^{a)}, mellyben az országnak és bánságnak írásba foglalt, 's nekie a' nemesek és várjobbágyok által egész Slavónia' köz gyülekezetében azon kérelemmel benyújtott jogait, hogy azokat a' bánsági bírák által megtartassa, helybenhagyván, egyenként elősorolja. E' következők adatnak pedig abban nevezet szerint elő: 1) a' pörlekedés' módja és rende. Jelesleg hogy a' fölperes keresetét előterjesztvén, az alperesnek megjelenésre elégséges idő, különösen a' bánelőttire tizenöt nap adassék; ki, ha az idézés' első határnapjára meg nem jelenék, negyven denárba, a' többi határnapok' elmulasztásáért pedig a' szokott birságokba marasztaltassék. Továbbá hogy, ha birtokot, tolvajságot, hatalmaskodást, emberölést, vagy hívségtelenkedést tárgyazó ügyekben az alperes idézésre akár személyesen akár embere által megjelenik, az eldöntő felelet és végítélet-hozás hét tizenöt-tizenöt napi, akár különkülön akár egyszerre adandó határidőre halasztassék, és ha ekkor az alperes meg nem jelenék, a' bíró őt meg nem jelenésének igazlása végett nyolczadik határnapra kiáltassa ki, és ha akkor sem engedelmeskednék a' törvénynek, marasztalja el, és a' fölperest vagyonának birtokába helyezze be. Továbbá hogy, ha ki pénzbeli ügyre nézve elmarasztaltatván, második határnapra eleget nem tenne, az ország által rendelt bíró, Zágráb vagy Körös vármegyének emberével, és a' zágrabi vagy chasmai káptalannak bizonyosságával, a' makacsnak jószágaiból illendő becsü szerint vegye meg a' marasztalást,

hogy a' zuburi Sz. Ipoly' conventje Deveche-földét az esztergomi érseknek, és a' convent' pártfogójának megegyezésével divéki István grófnak 24 márkán örökül eladta. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 325. lap; — 2) a' szepesi káptalannak arról költ 1330-ki levelét, hogy a' doneyeczi convent bizonyos földet Ewr-helységétől elszakasztott, és Rikolf mesternek örökösen átengedett. Fejér, Oklgy. VIII. köt. III. dar. 505. lap; — 3) a' pilisi apátnak és conventnek azon 1343-ki levelét, melly által egyháza bizonyos curiáját Teuteus mesternek, királyi főajtónállónak 20 márkán örökül eladá. Fejér, Oklgy. IX. köt. I. dar. 161. lap; — 4) I. Lajosnak azon 1358-ki és 1373-ki leveleit, mellyek közül az elsőben ugyan Sigfríd apát' kérésére a' pannonhegyi, másodikban pedig a' pilisi apátság' jószágainak és egyéb igazainak minden olyan elidegenítéseit, mellyek a' királynak, mint e' monostorok' pártfogójának megegyezése nélkül történtek, foganatlanoknak nyilatkoztatja. Fejér, Oklgy. IX. köt. II. dar. 680., és IV. dar. 494. lap. — ^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 87—92. lap.

a' fizetés' határidejét a' birák a' pénz' mennyiségéhez, és személyek' körülményeihez méltányosság' törvénye szerint alkalmazván, és illy ügyben be nem fogathatván senki, kivevén ha birtoka nem volna. Azután hogy birtokos ember lopás vagy gonosz tett miatt kezesállítás nélkül ítéltessek el, 's hogy az atya kiházasított fiáért vagy testvér testvéreért, ha gonosz tettében részvevő nem volt, soha ne büntetessék, és ha egyik fél másinak esküjére ereszti az ügyet, őket akaratjuk ellen a' biró párvialdra ne ítélhesse, az eskü általi tisztulás' díját pedig az esküvő fél negyven denárral tegye le. — 2) Az eljáró birói személyek' bántalmára, és be nem bizonyított vádakra büntetések rendeltetnek. Jelesen hogy a' pristáldot hamisságról vádoló egy, — az őt vagy káptalan' bizonyosságát megverő, vagy a' káptalant hamisságról törvény' színe előtt vádoló tíz márkával, — a' másnak nyilvános hatalmaskodást szemére vető fél díjjal vagyis hatvan pénzával, — a' mást szolgájának gyalázó nyelvváltással vagyis huszonöt pénzával, — a' mást tolvajság vagy házáratörés' ürügye alatt törvénybe huzó az ítélet' kétszeres terhével, — végre a' másnak felségsértést, vagy hamis pénzverést szemére lobbantó viszonzással, *talio*, büntetessék. — 3) Szabadságaik és kötelességeik előszámlaltatnak. Nevezet szerint hogy a' magon szakadottnak örökösségi jóságrésze, *portio haereditaria*, rokonaira szálljon; — hogy a' jóság' jövedelmeire semmiféle biró, míglen a' per előtte illőleg be nem végeztetett, kezeit ne tegye; — hogy ha az ellenség országra üt, vagy a' király személyesen hadba megyen, Slavóniának minden nemesei egyenként hadba menni tartozzanak, szabad levén mindazáltal nekik a' bárók közül azzal, kivel tetszik, vitézkedni; — hogy a' bán azokat, kik köteles adózásaikat és szállásadásaikat kielégítették, az ország' dolga' kívánatán kívül beszállással ne terhelje; — hogy a' nemesek és várjobbágyok' dolga a' báni szállásadásokra (*descensus Bani*) nézve Sz. Mártonnapjáig mindenkép eligazítassék; — hogy ha ki mardurínai, hét denár, vagy rendkívüli országos gyűjteléki, vagy másféle köz tartozásait makacsul ki nem elégíti: a' zágrábi vagy körösi gróf egy megyei biróval és káptalani bizonsággal reá menvén, az igazságos tartozást úti költségeivel együtt, de ne többet, vagyonából vegye meg, de menttében a' nemeseket és várjobbágyokat beszállással ne terhelje, — 's hogy illy alkalmal a' zagorai és más hasonló megyebeli nemesek se tartozzanak ne-

kie szállást adni, se törvényszéke elejébe megjelenni, hanem az ideiglen nevezett bán ítélje őket; — hogy a' mardurínák' beszédői se vigyenek magokkal 12 embernél és 14 lónál többet, és Béla királykiszabta tartásukkal elégedjenek meg, 's hogy a' nemesek vagy várjobbágyok' curiáin levő házakat, a' birónak és hirdetőnek lakát, és a' malmokat adó alá ne vessék, birót mindazáltal és hirdetőt csak tíz vagy több jobbágyos úr tarthatván; — továbbá hogy adó alá a' nemesek vagy várjobbágyok' földén tartózkodók ne vettessenek, hanem egyedül csak azoknak jobbágyaik. Végre — 4) ezen rendelkezéseknek kellő fenntartása végett azon intézkedés tétetik, hogy a' megszegésük iránti kérdéseket a' zágrábi vagy körösi gróf az ország által választandó két nemessel és ugyanannyi várjobbágygyal ítélje, ha mindazáltal ezek mindjában meg nem jelenhetnének, három sőt két birónak jelenléte is elégséges levén.

Ezen oklevélből kitetszik, hogy a' zágráb- és körösvármegyei nemesek nem bírtak e' korban sem katonáskodási köteleztetésükre, sem fölmentettségükre nézve teljesen egyenlő szabadsággal a' magyarországi nemesekkel.

XIV. IV. Lászlóról, 1272-ik évtől 1290-ik évig.

IV. László, — kit anyja' nemzetéről vagy kún nőkkeli vétkes társalgásáról *kún* Lászlónak is nevezni szokás, 's ki Rudolf császárnak Ottokár cseh király' legyőzésében lényeges segítséget nyújtván ^{a)}, a' dicső habsburgi ház' hatalmának megalapítását hathatósan elősegélé, és azon veszélyt, mellyet édes anyja, Erzsébet özvegy királyné és némelly országnagyok, kik testvérét, András herceget ellene felingerlék ^{b)}, 's

^{a)} Lásd: Kéza Simon' II. Könyv. 5. cz. 71. lapját; a' Rudolf császár és IV. László közt Ottokár ellen 1277-ik évben kötött fegyverszövetség' oklevelét, mellyben egyszersmind a' királynak öcsese, András herceg, Rudolf császár' lyányával, Clementiával, eljegyezteték; továbbá Rudolf császárnak az 1278-ki győzelem után László királyhoz és III. Miklós pápához írt leveleit, 's IV. Lászlónak Simon' fia', György mester' részére költ 1285-ki adományát, és Rudolf császár és Ottokár közt kötött béke 1277-ki oklevelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 388, 457, 458, 's III. dar. 274., és VII. köt. II. dar. 59. lap. — ^{b)} Lásd IV, Lászlónak Péter' fia',

őt be is börtönözték ^{a)}, az általok támasztott polgári had által reája és az országra vonzának, szerencsésen szétosztatván ^{b)}, és a' pártütő kúnokat 1282-ik ^{c)}, valamint szinte Lythen oláh vajdát is ^{d)} seregeinek vitézsége által legyőzvé, 's a' kúnok által behitt tatároknak férfiasan ellenállván ^{e)}, magának a' haza iránt némi érdemeket szerzett; de ismét előbbeni buja életére visszatérvén, az ország' dolgait elhanyagolá, és az általa annyira kedvelt kúnok által orozva megöletteték ^{f)}, — törvényekkel szinte nem gazdagítá hazánkat; azonban fordulnak az ő ország-lása alatt is több olyak elő, mellyek törvényünk' régiségeire nézve említést érdemlenek. Illyenek:

Lőrincz gróf' részére költ Malcha-földe feletti 1274-ki adománylevelét, 's Rudolf császárnak IV. Lászlóhoz írt 1278-ki levelének töredékét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 206., és VII. köt. II. dar. 65. lap. — Ezen András herczegről láthatni még IV. Lászlónak Rudolf császárhoz írt 1276-ki levelét, — a' császárnak Lászlóhoz írt 's András herczeg' halálát is megemlítő 1278-ki, és III. Miklós pápának salerni Károly herczegét, és Clementia herczegnét köz illendőség' akadályá alól feloldó 1280-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 388, 455., és VII. köt. II. dar. 43, és 80. II.

- ^{a)} Lásd IV. Lászlónak Miklós erdélyi vajda' részére költ Jakóvára feletti 1278-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 425. lap. — ^{b)} Lásd IV. Lászlónak Kemén' fia', Lőrincz' jószágait, édes anyjával, Erzsébet özvegy királynéval kötött béke' rendeletéhez képest, visszabocsátó 1274-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 148. lap. — ^{c)} Lásd: Kéza Simon' II. Köny. V. cz. 2. §-át, és a' pozsonyi írott Történetkönyv' szavait ugyanott a' jegyzékben; továbbá IV. Lászlónak e' hadban szerzett több érdemeket jutalmazó leveleit, például a' Rátholt nemebeliekét 1283-ról, Rofoyn grófét 1284-ről, Simon' fiáét, György mesterét 1285-dikről, Jurke' fiáét, Diénesét, 1287-ről, Tholpos nevű Tamásét 1288-ról, és az erdélyi székelyekét 1289-ről. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 165, 258, 274, 355, 409, és 452. II. — ^{d)} Lásd IV. Lászlónak Simon' fia', György' mester' részére költ 1285-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 274. lap. — ^{e)} Lásd IV. Lászlónak Péter gróf' és Iwánka' részére költ 1285-ki adományát, — Zeud' fiaí', karamphai tárnokjobbágyok' részére szóló ugyanazon évi nemesítő levelét, — továbbá Simon' fia', György' mester', — Aba nemebeli Péter gróf', — és Tholpos nevű Tamás' részére költ 1288-ki adományait, valamint szinte az erdélyi székelyek' V. Istvántól nyert adománylevelöknek 1289-ki megerősítését. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 279, 281, 393, 398, 409, és 452. lap. — ^{f)} Lásd a' pozsonyi írott Történetkönyv' előadását Kéza Simon' II. Könyve' V. czikke' 2-ik §-nak, és a' budai Cronikáét Thuróczy' 81. cz. jegyzékében.

1) Hogy e' királyunk az ország' állapotjának rendezése és jobb karba állítása végett az ország' főpapjait, világi nagyait, és nemeseit gyakran, 's országglásának vége felé 1286-tól kezdve évenként összehította, a' mint ezt a' kúnoknak adott 1279-ki szabadságlevele, és Severid gróf' részére költ 1286-ki adománya, Lodomér érseknek az erdélyi püspökhöz írt 1287-ki, a' királynak Lodomér érseket illető szepesi dézsmák feletti 1288-ki, és Péter és Libord' fiait érdeklő 1289-ki leveleik ^{a)} tanúsítják; mellyekben ezen gyűlések az egész ország' gyülekezetének, *Congregatio totius regni*, az ország' általános gyűlésének, *Generalis Congregatio Regni*, az ország' köz összehívásának és parlamentjének, *Convocatio et parlamentum publicum regni*, czímeztenek. Hogy az 1286-ki országgyűlés Rákoson tartatott, az előadott oklevél nyilván kijelenté. — És ezek nyilván tanúsítják, hogy a' köz nemesség e' korban már rendszeren részt vett a' törvényhozásban.

2) Hogy e' korban divatba jött azon szokás, hogy a' tolvajok, rablók, jószágelfoglalók, 's más illy gonosztevők köz gyülekezetekben, mellyekben a' megyebeli nemések, 's a' vár- és egyházjobbágyok összesereglének, a' királytól bárói' egyetértésével kiküldött bírák, 's rend szerint az egész országszerte kiküldetni szokott ország' nádora által ítéltetnének el; a' mint ezt Gergely bánnak és három birótársainak, mint gonosztevők' büntetésére a' simeghi kerületbe kiküldött bírának 1276-ki, Máté nádornak Merenye és Machula-földe feletti 1278-ki, Mokián nádornak Tamás gróf' részére költ 1286-ki ^{b)}, de főképen Diénes nádornak azon 1273-ki levele ^{c)} tanúsítja, melly által Jurk' fiait, Kondakúrt és Tamást, Szalad vármegyében tartott illy köz gyűlésben, mint nyilvános tolvajokat és rablókat, élet- és jószágvesztésre kárhoztatá, 's földeiket, — rokonaik azokat sem magokhoz nem váltván, sem ellent nem mondván, — illő áron Hahold gróf' fiának, Hahold mesternek örökös és visszahúzhatlan birtokul eladá. — Ezen oklevélből egyszersmind tanuljuk: 1) hogy a' gonosztevők, ország' bevett szokása szerint, magok védelmezésére háromszor idéztettek, és ha a' harmadik közgyűlésre sem

^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 512., 's III. dar. 317, 364, 445., és VII. köt. II. dar. 121. lap. — ^{b)} Ugyanott V. köt. II. dar. 366, 477., és III. dar. 333. lap. —

^{c)} Ismét ott V. köt. II. dar. 136., és Kovachich: Vestigia Comitiorum. 147. lap.

jelenének meg, makacsságból elítéltének; — 2) hogy a' vádtétel ellenök az egész gyülekezet általi nyilvános kikiáltással, *proclamatio*, történt, melly szokásnak keletben voltát V. Istvánnak András banai gróf részére Inows' tolvajság miatt elítélt fiai' Scenthe nevű földéről költ 1270-ki adománylevele is ^{a)} bizonyítja; — 3) hogy a' nádor által tartott illy gyűlésekben elítélt gonosztevőknek jószágaik országunk' szokása szerint a' nádorra mint bíróra szállottak, és hogy ő azokat szabadon eladhatá vagy el ajándékozhatá a' hívségtelenség és felségsértés' esetében mindazáltal, valamint az ítéltétel nem a' nátori gyűlést, hanem a' királyt és annak ítélő udvarát illeté; úgy a' bűnösnek jószágai is az ország' bevett szokása szerint mindenkor egyedül a' királyra szállának, a' mint ezt IV. Lászlónak Walther budai grófot, és János mester gumuri esperestet illető 1273-ki, Lőrincz' fiát Pétert érdeklő 1274-ki, Osl nemebeli Diénest illető 1279-ki, Severid gróf' részére költ 1280-ki, és Roffoyn gróf' részére szóló 1284-ki adománylevelei ^{b)} világosan tanúsítják.

3) Hogy e' királyunk az országnak köz és ünnepélyes gyűlésében az ország' báróinak és nemeseinek közös tanácsával — „*Solenni et publica Congregatione in regno nostro facta, et diligenti deliberatione cum Baronibus et Nobilibus regni nostri habita*“ a' kúnoknak ügyét végképen elintézte, a' mint ezt 1279-ik évi augustus hónapjában költ kettős pecsétű levele ^{c)} tanúsítja, mellyben e' következő érdekes rendelkezések foglaltatnak: 1) hogy a' kúnok ez után épületekben, 's földhöz kapcsolt házakban lakjanak, a' szakállnyirést, hajrövidítést és öltözetüket kivévén, mindenben keresztények' szokásait kövessék, 's a' vérontástól és más gonosz tettektől magokat óvják; — 2) hogy a' hét kún nemzetségek ugyanazon helyeken települjenek meg, mellyeken hazánkba befogadtatásuk' alkalmával Béla király mindegyik nemzetségeket letelepítette; melly végre a' király' azon környékeken a' várembereinek, és magonszakadott nemeseknek birtokait, valamint szinte a' nemeseknek és várjobbágyoknak tatár járás óta üresen maradt olyan jószágaikat is, mellyeknek halastavaik, erdeik, 's más gyümölcsöző haszonvételeik nincsenek, nekik ajándékozza olly formán, hogy azokat mindenik kún nem-

^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 68. lap. — ^{b)} Ugyanott V. köt. II. dar. 106, 122, 266, 561., és III. dar. 32, 's 258. ll. — ^{c)} Ismét ott V. köt. II. dar. 512. lap.

zetségnek fő emberei és nemesei állapotjukhoz képest egymás közt oszszak fel; — 3) hogy a' kún nemesek és fő emberek a' magyar nemesekkel és fő emberekkel a' szabadságnak egyenlő előjogával bírjanak, szinte mentek legyenek a' király, királyné és bárók' beszállásától, de viszont mint más nemes vitézszolgák, ők is a' király' seregéhez mindjában és egyenként, és ugyanazon büntetés alatt megjelenni kötelesek legyenek; — 4) hogy a' király' birtokaiban tett foglyokat mind adják ki; — 5) hogy a' kún fő emberek, nemesek és a' kúnok' egész közönsége, a' mint az Béla király alatt rendelve volt, az ország' nádorának birósága alatt álljanak, 's hogy a' kúnok és más hazafiak közötti ügyeket a' nádor azon kún nemzetség' birája' jelenlétében ítélje el; azon ügyeknek elitélése mindazáltal, mellyek pusztán kúnok közt támadnak, a' nemzetség' biráját egyedül illetvén, kitől a' feljebbvitel egyenesen a' királyhoz történjék, és a' király a' nemzetségi bíró' jelenlétében maga személyesen ítéljen.

4) Hogy a' pápának követe Fülöp, firmáni püspök az egyház' dolgai' rendbeszedésére 1279-ik évben Budán egyházi zsinatot tartta; mellynek IX-ik fejezete ^{a)} polgári törvényünkre nézve is érdekes, részint mivel azt rendeli, hogy az egyházi férfiak közül senki halálos ítéletet ne mondjon, se semmi olyast ne tegyen, mi arra némikép okúl vagy eszközül szolgálna, sőt illy ítélettételnél jelen se legyen, részint pedig és főképen azért, mert az egyházi férfiakat az izzó vas és forró vagy hideg víz' tisztulás és ítélet végetti megáldásától vagy szentelésétől eltiltja. E' tilalom t. i. az izzó vas és forró víz' borzasztó ítéletének, — mellynek mindazáltal hazánkban II. András' kora után, minthogy okleveleinkben utóbb nyomát nem találjuk, vagy épen nem, vagy igen ritkán kellett gyakoroltatnia, teljes megszűnését szükségképen maga után vonza, az egész ítéletnek hitele azon álhiedelmen alapulván, hogy a' mindenható a' papnak könyörgésére és áldására az ártatlanság' megmentése vagy az igazságos ügy' győzelme végett csudát tenni fogand.

5) Hogy e' királyunk' okleveleiben országunk' nagyai közt a' már előbb előforduló slávoniai és zewríni bánokon kívül a' machói, wozo-

^{a)} Lásd: Péterffy' „Sacra Concilia“ című munkája' I. része' 107. lapját.

rai és sói, boznai, kuchei vagy kuchoui és boronchi bánok is ^{a)} nyilván megnevezve előfordulnak. Továbbá hogy e' korban a' tárnokmesternek, és pedig birói eljárásokkal foglalkodó protonotáriusa ^{b)} volt.

6) Hogy e' királyunk alatt is divatoztak az egyházi törvények szerinti főpapválasztások, és pápai hivatal betöltési fenntartások, nyilván tanusítván ezt III. Miklós pápa' 1278-ki levelének ^{c)} kivonata, mellynek bizonyítása szerint a' pápa az esztergomi érsek' választásában közbenjött viszálykodások miatt ezen érsekség' betöltését magának fenntartván, arra a' váradi püspököt áttette, és a' királyt annak befogadására intette.

7) Hogy az ország' zavarai miatt egyházi és világi fő embereinek tanácslatára előbbi hiteles pecsétjét összetörvén, újat csináltatott. Ezen új pecséttel erősítésnek világos említésével jelennek meg 1288-ki legszámosb, például Simon' fiát Györgyöt, Aba nemebeli Péter grófot, 's Tholpos nevű Tamást érdeklő levelei. Előbbi leveleiben az új pecsétről említést csak egyetlen egyben, úgymint Severid gróf' részére költ 1286-ki erősítő levelében találtam ^{d)}.

8) Hogy e' királyunk alatt is nagyon meg volt osztva az ország' ereje. Slavóniát, mellyhez, valamint II. András és IV. Béla alatt, Magyarország' néhány megyéi is tartozának ^{e)}, eleintén a' király' öcsce, András herczeg ^{f)}, azután édes anyja Erzsébet özvegy királyné ^{g)}, és II. An-

^{a)} Lásd IV. Lászlónak a' Mária szigetebeli sz. Mihály-monostora' részére költ 1272-ki, és Ján, szepesi Miklós' fia' részére szóló 1273-ki erősítő leveleit. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 56, és 70. ll. — ^{b)} Lásd Péter tárnokmesternek azon 1281-ki levelét, mellyben a' szigetbeli apácák és a' pesti polgárság közt protonotáriusa, Mihály mester' közbenjárására Ujbécs-földe iránt létesült perbeli egyezést előadja. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 107. lap. — ^{c)} Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 487. lap. — ^{d)} Ugyanott V. köt. III. dar. 317, 393, 398, és 409. ll. — ^{e)} Lásd András egész Slavónia' herczegének a' veszprémi egyház' részére költ 1278-ki levelét, mellyben ezen egyháznak népeit a' simeghi, veszprémi, és zaladi grófok, és udvari grófok, *Comites et Curiales Comites*, hatósága alól kiveszi; továbbá ezen herczeg' tárnokmesterének, János zaladi grófnak ugyanazon egyház' részére adott 1278-ki biztosító levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 471, és 472. ll. — ^{f)} Lásd a' Rudolf császár és IV. László közt kötött 1277-ki fegyverszövetség' oklevelét, mellyben egész Slavónia és Horvátország' herczegének czímeztetik. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 388. lap. — ^{g)} Lásd Erzsébet özvegy királynénak Bene-

drásnak unokája, az úgy nevezett velencei András herczeg ^{a)}, 's azon-
túl a' szepesi tartományt ^{b)}, valamint a' machói és boznai herczegséget
is ^{c)} édes anyja, Erzsébet királyné egy ideig bírta. Továbbá

9) Említést érdemlenek e' királyunknak következő oklevelei:

a) A' szepességi plébánosok' részére költ 1274-ki levele ^{d)}, melly-
ben nekik keresményeikre nézve végintézeti szabad rendelkezést enged,
's a' szepesi gróftól illy végintézeteknek akadályozásától eltiltja.

b) A' veszprémi püspök' részére szóló 1276-ki levele ^{e)}, mellyben
nekie a' királynéi cancellárságot a' győri harminczadból fizetendő éven-
kénti 500 márka' díjával együtt, melly némelly elődei' gondatlansága mi-
att tőle elvonatott, ismét visszaadja.

c) Azon 1277-ki ünnepélyes levele ^{f)}, melly által Gerzencze vár-
megyét, és pedig nem tisztség-, hanem örökös birtokképen — „*Non ut ho-
norem, sed in possessionem perpetuam*“ Timóth zágrábi püspöknek és
általa püspökségének a' marturinák' és hét denárok' gyűjtélékével együtt
oda ajándékozá, és annak népeit a' bán' zolusmája és ítélete alól föl-
menti.

d) Erzsébet herczegné apáczafejedelem-asszony' részére költ
1278-ki adománylevele ^{g)}, mellyben az allitatik, hogy országunk' be-
vett szokása szerint a' magtalan nemesnek mind örökségi mind pénzen
vett jószágai — *possessiones tam haereditariae, quam emittiae* — király' ke-
zére szállanak.

dek gróftól érdeklő 1281-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. III. dar. 128. lap. — ^{a)}
Lásd András herczegnek, továbbá tárnokmesterének a' veszprémi szentegyház'
részére költ, már fenn említett 1278-ki levelét, és a' herczeg' és II. Albert gori-
czai grófnak Klára lyánya közt történt eljegyzesről szóló 1286-ki oklevelet. Fe-
jér, Oklgy. V. köt. II. dar. 471, 472., és VII. köt. II. dar. 111. II. — ^{b)} Lásd
Erzsébet özvegy királynénak a' szepesi sz. Márton-egyháza' részére költ 1279-ki,
továbbá leuchai Gvebelin, és ismét Mátyás' fiai', Miklós és Márk szepesi neme-
sek' részére szóló 1280-ki leveleit. Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 581., és III. dar.
38, és 40. II. — ^{c)} Lásd Erzsébet özvegy királynénak a' pápa' követét, Fülöp
szirmáni püspököt illető 1280-ki két rendbeli levelét. Ugyanott 37, és 41. II. —
^{d)} Fejér Oklgy. V. köt. II. dar. 177. lap. — ^{e)} Ugyanott 337. lap. — ^{f)} Ismét ott
383. lap. — ^{g)} Szinte ott 445. lap.

e) István slávoniai bán' részére Lindva és Nempthi várak feletti 1278-ki adománylevele ^{a)}, úgymint mellyben a' *posteritatibus utriusque sexus* záradék legelőször fordul elő.

f) Azon 1279-ki levele ^{b)}, mellyben egész Slavónia' bánjának, Miklósnak a' zágrábi várjobbágyok' szabadsága feletti 1278-ki levelét megerősíti. Ezen oklevélben az érdeklett várjobbágyoknak következő szabadságok tulajdonítatnak: 1) hogy a' bán' grófjának vagyis a' zágrábi grófnak tartozó szállás-adást tizennyólcz penzán, a' bánt magát illetőt pedig nyólcz márkán megválthassák; — 2) hogy közöttök kibékülési egyezség történvén, a' birónak engesztelésül annyit adjanak, mennyit az ellenfélnek, és hogy a' birtokosok adósság miatt be ne fogattassanak; — 3) hogy ha ki közölök makacsságból hetedik hatánapra sem jelennék meg, a' báni birónak tartományi grófja, *Comes terrestris Judicis Bani*, vegye meg a' büntetést rajta, azt azután a' bán' grófjának átadni tartozván; — 4) hogy tartományi gróf, *Comes terrestris*, közöttök köz meg egyezésök nélkül senki se lehessen, és évenként változtathassék; — 5) hogy a' curiáiban lakó jobbágyokat adó alá semmiféle adószedő ne vetesse, kivevén ha a' gyűjtélék egész országra ki volna terjesztve; — 6) hogy a' zágrábi udvari gróf, *Curialis Comes Zagrabiensis*, reájok be ne szállhasson.

g) A' pápa' követe előtt tett esküjéről költ 1279-ki levele ^{c)}, mellyben nyomát találjuk annak, hogy királyaink koronáztatásuk' alkalmával a' catholika hitre, az egyház' szabadságának, és eldődeik' törvényeinek és jó szokásainak megtartására esküdni szoktak. E' levelében t. i. a' király azt mondja, hogy a' most mondottakra, valamint minden más ollyakra is esküszik, mikre eldődei koronáztatásuk' alkalmával esküdni szoktanak. Végre:

10) Érdekes Erzsébet királynénak, IV. László' hitvesének a' veszprémi szentegyház' részére költ Ladán-földe feletti 1283-ki adománylevele ^{d)} is, úgymint mellyben az állítatik, hogy Magyarország' királynéi a' veszprémi Sz. Mihály - templomában szoktak légyen koronáz-

^{a)} Fejér, Oklgy. V. köt. II. dar. 430. lap. — ^{b)} Ugyanott 498. lap. — ^{c)} Ugyanott 507—512. ll. — ^{d)} Ismét ott VII. köt. II. dar. 97. lap.

tatni, és mellyből az is kiviláglik, hogy királynéinknak is volt udvari ítélőszéke.

XV. III. Andrásról, 1290-ik évtől 1301-ik évig.

1. §. Törvénytudományunkra nézve főbb érdekekkel biró tettei.

III. András, II. András' férfiági unokája, — ki IV. László' ország-lása alatt, mint már fenn említém, több évekig Slavóniát hercegi címmel igazgatá ^{a)}, 's ki mind azon lázadók' törekvéseit, kik őt a' királyi székek elfoglalásában, a' koronát is kezeik közé kerítvén, gátolni működének ^{b)}, foganatlanítani, mind Rudolf császárnak, ki IV. Bélának egykori, de, mint fennebb előadám, megsemmisített ígéretere támaszkodva, Magyarországot fiának, Albertnak hűbérül ajándékozá ^{c)}, és magának Albert Austria' herczegének ^{d)}, valamint szinte IV. Miklós pápának,

^{a)} Lásd a' már fenn előadottakon túl, a' veszprémi egyház' részére adott 1278-ki levelének 1294-ki megerősítését, továbbá Menold' fia', Ábrahám gróf' részére szóló 1294-ki, és florencziai Svethon mestert érdeklő 1300-ki adományleveleit. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 291, 303., és II. dar. 249. II. — ^{b)} Lásd több más oklevelek közül III. Andrásnak Buzád' fiát, Ogyoz grófot illető 1292-ki, de főképen a' fejevári prépostot, Tivadar mestert érdeklő 1293-ki, és kalothai Gerew' fia', Miklós' részére költ Roránd hívségtelen erdélyi vajda' jószágai feletti 1297-ki adományleveleit. Ezen utolsó oklevélben a' királynak fogságbaejtése is említetik. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 200, 236., és VII. köt. IV. dar. 238. lap. — ^{c)} Lásd Rudolf császárnak római birodalombeli híveihez szóló két rendbeli 1290-ki leveleit, mellyeknek egyike által Magyarországnak IV. Béla általi római birodalom' hűbéri országává tételét tanúsítja, másika által pedig azt fiának, Albert austriai herczegnek hűbérül ajándékozza. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 47, 's 48. II. — ^{d)} Lásd több más oklevelek közül III. Andrásnak Duruzló mester' részére költ 1291-ki erősítő levelét, továbbá Simon' fiát, György mestert ^{e)}, — Zelemér' fiát, Zadurt, — a' bácsi gróf' fiát, János mestert, — a' baranyai grófot, Kemén mestert, — és Lodomér esztergomi érseket illető 1291-ki öt rendbeli adományleveleit, és végre az Albert herczeggeli békekötés ugyanazon évi alkuját. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 116, 123, 125, 128, 138, 152, 180. II. — A'*) alatti oklevélben, mellyet nagyobb bizonyosság végett az esztergomi és kalocsai érsekek is pecséteikkel erősítének, szó vagyon bizonyos egyénről is, ki magát András herczegnek adván ki, czimboráival a' király ellen fegyvert fogott.

ki, László király örökös nélkül kimúlván, hazánkat a' római szent székre szállottnak nyilatkoztatá ^{a)}, és sokakat arra, hogy a' pápa által rendelendőn kívül mást királynak el nem ismernek, követe által meg is esküdtete ^{b)}, mind végre Mártel Károlynak, kire IV. László' húga, Mária szicíliai királyné, a' legközelebbi vérrokonságra alapított jogát átruházá ^{c)}, és fiának, Robert Károlynak ^{d)} erőködéseik ellen, az ehhez szító esztergomi választott érseknek, Gergelynek és czimboráinak VIII. Bonifác pápa által is pártolt ^{e)} hívségtelenségek mellett is ^{f)} férfias elszántsága, és uralkodói fényes tulajdonai által, az ország' egyéb főpapjai, 's világi nagyai és nemesei' hathatós pártolása mellett, magát a' királyi széken végső pillanataig állandóul megtartani tudá, újabb időkben napfényre jött két érdekes, habár törvénykönyvünket még nem díszesítő, országgyűlési decretumai által a' törvényhozás tekintetéből is nem kis érdemet szerzett.

Lásd IV. Miklós pápának követéhez, János aesini püspökhöz intézett négy rendbeli utasítását, továbbá Rudolf császárhoz írt két, Lodomér érsekhez szóló egy, és Albert herczeghez intézett szinte egy 1291-ki levelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 81, 82, 84, 85, 95, 96, 97. II.

- ^{a)} Lásd VIII. Bonifác pápának Gergely esztergomi választott érsekhez Henrik bán', János' fia' ügyében írt 1299-ki levelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 225. lap. — ^{b)} Lásd Mária szicíliai királynénak ezen átruházásról költ 1292-ki irományát. Ide járul Mártel Károlynak, valamint szinte hitvesének, Clementiának 1292-ki levele is, hol magokat Magyarország' király- és királynéjának czímezik. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 190, 193, 194. II. — ^{c)} Lásd III. Andrásnak a' florencziai Cypriának neméből származott Svethó mester' részére költ Sebus-földe feletti 1300-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 249. lap. — ^{d)} Lásd VIII. Bonifác pápának a' sibeniczói egyházat székes-egyházi méltóságra emelő 1298-ki levelét, mellyben Mária szicíliai királynét Magyarország' királynéjának czímezi; továbbá az esztergomi választott érsekhez írt fenn említett 1299-ki levelét, mellyben a' pártütő Henrik bánnak szinte pártütő János fiát azon egyházi átok alól, mellyet Lodomér érsek reá monda, fölmenti, és Andrást megemlítvén, királynak nem czímezi, hanem csak úgy nevezettni mondja. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 154, és 225. II. — ^{e)} Lásd a' váradi conventnek arról kelt 1299-ki tanúlevelét, hogy Imre váradi püspök a' királynak, kalocsai érseknek, minden püspököknek, és az ország' minden nagyainak és nemeseknek nevében Gergely esztergomi érsek ellen, úgymint ki Dráván túl az ország' ellenségei közt tartózkodván, követeik meghívására nemcsak meg nem jelent a' rákosi országgyűlésre, hanem a' püspököt egyházi átok' fenyegetése alatt magához a' pártütők közé idézni merészlette,

Első decretuma, vagy inkább azon ígétét magában foglaló szabadságlevele, melyet koronáztatása' alkalmával 1290-ik évben ^{a)} tartott országgyűlésben az ország' nemeseinek szent elődeitől nyert, és elődei alatt divatozó jogai és szabadsága' fenntartása iránt tett, 1291-ik és februárius hónapjában költ ^{b)}.

Ezen szabadságlevélnek, — mellynek előszavában, valamint több más okleveleiben is) III. András magát származás-jogán és rendjén „*Jure et ordine geniturae*“ örökösülő királynak mondja, — ágazatait tárgyaikra nézve négy rendbeliekre lehet osztani: a' nemesek és más hazapolgárok' szabadságát, — a' király jogai' gyakorlása' módját és biztosítását, — a' birói hatalom' és igazságkiszolgáltatás' rendezését, — és némelly kártékony szokások' eltörlését, 's a' köz és magányos bátorság' eszközlését érdeklőkre.

Az első rendbe tartoznak:

a) Az 1-ső ágazat, mellyben a' király az egyházaknak elődeitől nyert minden igazaikbani megtartását, és elfoglalt jószágaik' visszaadását igéri.

b) A' 10, 11, és 12-ik ágazatok, mellyekben rendeltetik hogy, ha külső ellenség ütne a' hazára; vagy az országnak valamelly része vagy tartománya a' király és haza' hatalmától elszakadni törekednék, az ország' nemesei, és a' nemes javakkal bíró, 's magokat nemesek gya-

a' római szentszékhez appellált legyen; továbbá a' kolosmonostori conventnek szinte 1299-ki azon levele, mellyben tanúsítja, hogy Miklós mester, erdélyi canonok püspöke' nevében Gergely esztergomi választott érsek által reá mondott egyházi átoknak az egész nép előtt ellene mondott, 's azt az ország' köz gyűlése' határozatának következtében fogantatlannak nyilatkoztatta. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 201, és 252. ll.

^{a)} Lásd III. Andrásnak Lodomér esztergomi érsek' részére az esztergomi vásárjog iránt költ 1290-ki levelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 55. lap. — ^{b)} Fejér, Oklgy. VII. köt. II. dar. 139—146. ll. — ^{c)} Lásd Henczel' fia', Márton és Zorád' részére költ adományerősítő 1290-ki, és az esztergomi egyház' részére szóló koronázási kegyelme feletti ugyanazon évi levelét. — Kalothai Gerew' fia', Miklós mester' részére a' hívségtelen Roránd vajda' jószágai felett költ 1297-ki adománylevelében pedig magát a' közelebbi férfiúi származás-jogán „*Jure proximioris virilis geniturae*“ örökösülőnek mondja. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 50, 55., és VII. köt. IV. dar. 238. lap.

nánt tartó erdélyi szászok a' király mellett felkelni tartozzanak; ellenben ha a' király külső országok' elfoglalására vinné hadát, vagy ha a' táborozásban önmaga személyesen jelen nem lenne, ezt tenni csak a' király' költségén legyenek kötelesek.

c) A' 13-ik *ágazat*, mellyben a' király fogadja, hogy az érdeklett nemeseken, szászokon, és népeiken semmiféle gyűjtelékeket, adókat, és szállásadásokat nem vétetend, sem kamaranyereség, vagy másféle szín alatt tőlök adót nem kívánand.

d) A' 14-ik *ágazat*, hogy ha a' király új pénzt kívánand forgásba hozni, a' beváltást és forgásbatételt mindegyik megyében a' megyés gróf négy jámbor férfiúval eszközölje.

e) A' 22, és 23-ik *ágazatok*, hogy a' László király alatt keletkezett új vámok mind szűnjenek meg, és a' régi vámhelyeken se fizessenek a' nemesek és egyházak' népei vámpénzt, 's hogy e' teher alá egyedül az egyik országból másikba átmenő kereskedők legyenek vetve.

f) A' 26, és 27-ik *ágazatok*, hogy tized' fejében a' nemesek és fenn kijelelt szászok minden ekétől egy negyed márkát, népeik minden képétől egy nehezéket, *pondus*, fizessenek, 's a' tized ne egyedül a' tizedszedő által, hanem a' megyés gróf, *Parochialis Comes*, embere jelenlétében vettessék ki, és Sz. Márton-napjáig ugyan a' tizedfizetőnek, azután pedig a' tized-szedőnek esküje szerint fizetessék, 's különösen a' bordézsmá őszikor ugyan mustban, később pedig csak becsűben vétethessék ki.

g) A' 32-ik *ágazat*, hogy ha a' fennérdeklett nemesek vagy szászok közül valaki örökös nélkül elhal: se örökségi se pénzen vett, sőt érdemmel szerzett jószágai, „*possessiones haereditariae, emtitiae, ac etiam acquisitae*“ se koboztassanak el, hanem az így kimúló azokat akár élők közt, akár halálának esetére atyafiainak vagy közölők valakinek, avagy hitvesének, vagy lelke' üdvéért az egyháznak tetszése szerint szabadon adhassa.

h) A' 36-ik *ágazat*, hogy az említett nemesek és szászok' jószágaiba hitbér vagy lyányi negyed' czíme alatt idegen be ne léphessen, hanem a' megholtnak örökösei vagy közelebbi rokonai azokat az országban divatozó igazságos becsű mellett magokhoz válthassák.

i) A' 40-ik *ágazat*, hogy ha ki az ország' nemesei vagy fennérdeklett szászok közül vétsége vagy gonosz tette miatt jószágait elvesztené, atyáfiainak joguk legyen azokat magokhoz váltani, 's kénytelenek ne legyenek tulajdon és ősi javaikban idegen birtokost fájlalni.

k) A' 41-ik *ágazat*, hogy az erdélyi vajda az erdélyi nemeseket és szászokat, a' slavóniai bán pedig a' drávamelléki nemeseket beszélással vagy máskép jogtalanul ne terhelje. — Előbb, mint Máté bánnak V. István alatt előadott 1270-ki szabadságlevele tanúsítja, a' slavóniai, jelesen a' zágráb- és körösvármegyei nemesek a' bán' beszállása' terhétől mentek nem valának.

A' második rendbe számíthatók:

a) A' 2-ik *ágazat*, mellyben a' király igéri hogy az országnak semmi vármegyéjét egyháznak vagy főpapjának, bárónak, nemesnek, vagy másnak akárkinek örökül el nem ajándékozza.

b) A' 3-ik és 4-ik *ágazatok*, mellyekben fogadja hogy jövevényeket, pogányokat, nemteleneket, *ignobiles*, és olyanokat, kik az országban gyakorta károkat tettenek, az ország' fő hivatalaira, vármegyék és várak' kormányára nem emelend, 's tanácsában illyeneknek helyet nem adand, valamint azt sem tűrendi, hogy a' bárók hivatalaikat pénzért bérbe adják, vagy biráskodásukra nemteleneket helyettesítsenek. — És ez a' legelső törvény, melly a' nemtelenek' felsőbb hivatalokhozi nemalkalmazását világos szavakkal kívánja.

c) A' 6-ik, 7-ik, és 8-ik *ágazatok*, mellyekben a' király igéri, hogy IV. Bélának és V. Istvánnak adományait vissza nem húzandja, sőt IV. Lászlói közől is azokat, mellyeket az ország által kiküldött érsekek, püspökök, és tanácsosok igazságosoknak és törvényeseknek itélni fognak, épen fentartandja; a' helytelenül tetteket ellenben ugyanazoknak tanácslatára visszaveendi, — jövő Sz. István-napjáig mindazáltal mindenkit adománya' birtokában, a' királyi várak, földek, jövevények, és udvarnokok' egyedüli kivételével, minden esetre meghagyván.

d) A' 9-ik *ágazat*, mellyben fogadja hogy nádort, tárnokmestert, alcancellárt, és itélőudvari birót, *Judex Curiae*, az ország' régi szokásához képest csak az ország' nemesei' tanácslatával nevezend, fennmaradván mindazáltal a' székesfejérvári egyháznak alcancellárság irán-

ti régi előjoga. — E' törvényből országunk' több régi szokását tanuljuk. — A' fejevári egyháznak itt érdeklett előjogáról IX. Gergely pápának a' fejevári prépost' kihágásait érdeklő 1240-ki levele is már említést teszen ^{a)}).

e) A' 33-dik *ágazat*, mellyben igéri hogy, ha valamelly másokat megkárosító nemes vagy másféle gonosztevő' személyének megkegyelmezni fogna is, a' panaszlónak mégis mindenkor teljes igazságot és elégtelt szolgáltatand.

A' harmadik rendbe tartozók:

a) Az 5-ik *ágazat*, hogy udvari grófok, vagyis helyettes grófok 's alispányok, *Comites Curiales*, *vel Vice-Comites*, elejébe káptalan vagy convent' bizonyosága nélkül senki ne idéztethessék, 's a' gróf, *Comes*, se merészeljen négy kinevezett nemesek nélkül itélni. — És valóban e' királyunk alatt már előfordulnak több, megyés gróf és négy szolgabíró' nevében költ, birói levelek ^{b)}. E' törvény továbbá bizonyítja hogy a' *Comes Curialis* és *Vice-Comes* nevezetek e' korban már felváltólag használtattak, mit az 1298-ki decretumnak 48-ik ágazata, és több e' korbeli okleveleink is ^{c)} tanúsítanak.

b) A' 16-ik és 17-ik *ágazatok* hogy, midőn a' nádor itélettétel végett az országot bejárja, minden megyében a' megyés gróf, *Comes Parochialis*, és négy kiküldött bíró vele menni és itélni, és ha a' nádor rosszul járna el birói hivatalában, őt eltiltani, és a' királynak bejelenteni tartozzanak.

c) A' 18-ik és 19-ik *ágazatok*, hogy az érsekek, püspökök, és kiváltságos egyházak' népeit világi ügyekben a' király' személyén kívül

^{a)} Fejér, Oklgy. IV. köt. I. dar. 180. lap. — ^{b)} Lásd András zemlyni grófnak, Jakó algrófnak, és Chepán, Albert, István, 's Pál szolgabiráknak, *Judices nobilium*, Tamás gróf' fia', László mester' pörét érdeklő 1299-ki, és Gergely bereghi grófnak és négy szolgabíró'nak bizonyos barátságos egyezés feletti szinte 1299-ki levelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 215, 216, 239. ll. — ^{c)} Lásd III. Andrásnak Barleus gróf' részére költ 1299-ki ítéletét, és András zemlyni grófnak épen felhozott birói levelét, mellyben mindazáltal Jakó algróf *Vice-Magister*-nek címéztetik. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 195, és 215. ll.

semmiféle bíró ne ítélhesse; de viszont az ország' nemeseit és azoknak népeit se ítélhessék az érseki vásárokon és helységekből az érseki bírák.

d) A' 20-ik ágazat, hogy a' szabad vagyis királyi és királynéi helységekből lakó jövevényeket az ország' nemesei szinte ne ítélhessék.

e) A' 30-ik ágazat, mellyben a' király fogadja, hogy a' pörlekedők' ügyeit törvény' rendje szerint meghányva ítélendi.

f) A' 31-dik ágazat, melly azt rendeli, hogy az országnak minden bárói és nemesei minden évben egyszer Fejérváron köz gyűlésre összeseregleni tartozzanak az ország' állapotjáról tanácskozendók, és megvizsgálándók, hogyan jártak légyen el a' bárók vármegyéikben, és mikép tartották légyen meg az ország' jogait, és hogy a' bárók azon napon a' király' és tanácsosainak ítéletök szerint érdemeiknek jutalmát, rosz tetteiknek pedig büntetését vegyék.

g) A' 37-ik és 38-ik ágazatok, hogy a' megyés gróf az ország' nemeseit és a' fenn érdeklött erdélyi szászokat csak három tárgyra nézve, ugymint tolvajság vagy rablás, dézsma, és pénzfolyam' dolga miatt ítélhesse, és ha ki ítélete által magát nyomatni vélne, ügyét a' király' ítélőszéke elejébe vihesse. — E' törvény tanúsítja, hogy az ország' nemesei még e' korban sem állottak a' vármegyének rendes bírói hatósága alatt.

h) A' 39-ik ágazat, hogy a' száz, 's több vagy kevesebb eskütárrsal esküvő tisztulási díjúl csak negyven denárt, *quadraginta denarios purgationis*, tartozzék fizetni. Végre

A' negyedik rendbe sorolhatók:

a) A' 4-ik ágazat, hogy a' bárók hivatalaikat pénzért bérbe ne adják, 's bíráskodásukra nemteleneket ne helyettesítsenek.

b) A' 21-ik ágazat, hogy az átmenők' megzálogosításai teljesen szűnjenek meg.

c) A' 24-ik ágazat, hogy minden, mások' ártalmára czélzó, magányos várak és erősségek rontassanak le.

d) A' 25-ik ágazat, hogy mindenkinek jogtalanul elfoglalt birtokei, vásárai, 's várai letartóztatóik által adassanak vissza.

e) A' 34-ik *ágazat*, mellyben a' király fogadja hogy törvénszék által elmarasztalt szökevény gonosztevőket sem maga befogadni és védeni nem fog, sem megengedni, hogy a' bárók ollyakat oltalmukba vegyenek.

f) A' 35-ik *ágazat*, hogy félelem vagy erőszak által kicsikart minden jószágfelvállások, a' kényszerítés bebizonyodván, erőnélküliek legyenek.

Az itt elősoroltakon túl ezen szabadságlevélben némi említést érdemel a' 28-ik *ágazat* is, melly azt rendeli, hogy az aranypecsétes kiváltságlevél a' cancellártól egy arany avagy tíz ezüst márkán, a' függő viasz-pecsétű pedig az alcancellártól egy egész ezüst márkán, és a' jegyzőtől, *Notarius*, egy negyeden váltassék meg. — Ezen ágazatból t. i. a' királyi kiváltságlevelek' díján túl azt is tanuljuk, hogy e' korban az arany pecsét ugyan a' cancellár, a' függő viasz pecsét pedig az alcancellár' kezénél létezett.

A' *második decretum* az országnak pesti gyülekezetében 1298-ik évben hozatott, nyolczvan ágazatra terjed, és két fő részre oszlik. Első részét, melly a' 44-ik ágazatban berekesztetik, a' mint előbeszéde tanúsítja, az ország' főpapjai, egyházi férfiai, és nemesei, minden báróknak (mi e' decretumnál különös) kizárásával, de mégis mind azoknak, mind a' királynak, és az egész országnak felhatalmazásával és meg egyezésével, második részét pedig, 45-dik ágazatának tanúsága szerint, az ország' főpapjai és bárói szerzették. — És ez tanúsítja hogy, jöllehet a' köznemesség e' korban részt venne a' törvényhozásban, minden törvényhez mindazáltal annak hozzájövetele még szükségesnek nem tartott.

A' *decretum' első része*, — mellyet utolsó cikkének bizonyítása szerint a' király és az ország' bárói is pecséteikkel megerősítének, — előbeszédében ugyan, mellyben a' kalocsai érsek és országunk' püskökei szólnak, előterjeszti hogy, minekutána az ország' jogainak és szabadságainak a' bárók és más hatalmasok általi lábbal tapodása' következtében az egyházak, nemesek, és egyéb hazapolgárok vagyonaikban majd végpusztulásra jutottak, és Magyarország' sorsa minden részről habozóvá lőn, a' király hívei' tanácslatára köz gyűlést, *Congregationem Ge-*

neralem, hirdetett, és báróinak megegyezésével a' hanyatló hazának üdvös rendeletek általi fölsegélését, az ország' minden nagyainak kirekesztésével, a' fő- és egyéb egyházi férfiakra és az ország' nemeseire bízta; azután pedig negyvenhárom czikkelyekben a' király' tekintetének, és hatalmának szilárd lábra állításával, az egyházak, nemesek, 's más hazafiak' sérelmeinek orvoslásával, 's szabadságaik' jövődőrei biztosításával, és a' birói hatalom' rendezésével foglalkodik. E' következőkben állanak pedig nevezet szerint a' decretum' ezen részének rendeletei:

1) Hogy királyaink' véréből származó András királyt mindenki, mint az ország' természetes urát, tisztelje. Így az első *ágazat*.

2) Hogy a' jogtalanul elfoglalt királyi és királynéi jószágokat és akármiféle jogokat, valamint szinte az egyházakéit és nemesekéit is, a' gyűlés' napjától számítandó három hónap alatt mindenki bocsássa vissza, és a' multakra nézve ugyan a' király' kegyelméhez folyamodjék, ez után pedig magát minden hatalmaskodástól, pusztítástól, rablástól és kártételtől óvja; máskép segédtsaival együtt azonnal egyházi átok alá essék, és azontúl a' király' ítélete által érdemlett büntetés alá vettessék, jószágai az okozott károk' megtérítésére fordítván, és a' mennyire azt felülhaladnák, király' kezére szállván, és pedig olly formán, hogy a' bűnösnek gyermekei is illető örökségi részeit elveszítsék, sőt többé nemesek közé se számíttassanak. Továbbá hogy a' király az ilyen gonosztevőket, mihelyest a' káptalan' bizonyága előtt teendő vizsgálatra kiküldött embere, és a' megyének hozzá csatolandó négy nemese által a' jogtalan elfoglalás felől hiteles tudósítást kap, szinte egyházi átok' terhe alatt megbüntetni tartozzék, a' büntetést törvényzaja nélkül végrehajtván az egyházi átok alá esetten, és ha arra az ország' ereje elégtelen lenne, külső segedelemmel is élhetvén. Így a' 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 13, 14, 's 15-ik *ágazat*.

3) Hogy a' király' engedelme nélkül újonan épített várakat, valamint az ollyakat is, mellyek kártételekre használtatnak, vagy egyházak és monostorok felett épültek, és mellyeknek fentartására urok' birtoka elégtelen, birtokosaik egyházi átok' terhe, és azon birtokuk' vesztesége alatt minden haladék nélkül rontsák le, 's ha le nem rontanák, a' király rontassa le. Így a' 10-ik *ágazat*.

4) Hogy a' király is az egyházaknak vagy nemeseknek általa elfoglalt jószágait és egyéb igazait visszaadni, és az országnak akármelyik királya által elidegenített részeit, tehetsége levén, visszavenni szinte egyházi átok' terhe alatt tartozzék. Így a' 20 és 21-ik *ágazatok*.

5) Hogy László király' idejétől fogva felállított minden új vámok töröltessenek el, és az eltörült vámnál valamit kicsikaró egyházi átok alá essék, és azon birtoka, mellyben tilos vámot vett, királyra szálljon. Így a' 25-ik *ágazat*.

6) Hogy a' megürült egyházi jószágokat a' király, vagy azok, kik magokat megyebelieknek, *Parochiani*, nevezik, el ne foglalják, valamint szinte a' megholt püspökök' vagyonát se ragadja el senki, hanem azok kapják meg, kiknek azt a' főpap' végintézete által hagyá, végintézet nélkül pedig az egyház' javára fordítassék, és hogy a' kik vagy ezen rendelés ellen tennének, vagy az egyház és nemesség' népein gyűjtéléket, vagy más adózást 's szállásadást vennének, akár a' király, akár az ország' nagyai, egyházi átok alá essenek. Így a' 26, 27, 28, 29, 30, 31, 43-dik *ágazatok*.

7) Hogy a' király' udvarában mindenkor, évnegyedenként változó, két püspök, egyik az esztergomⁱ, másik a' kalocsai érsek' hatásága alattiak közül, és ugyanannyian gyűlés' alkalmával választott nemesek közül jelen legyenek, foganatlan levén, ha ezt mellőzné, mind az, mit adományzás, hivatalosztogatás, 's más nagyobb érdekü tárgy' elintézése' dolgában ezeknek tanácslata nélkül teendene. Így a' 23-ik *ágazat*.

8) Hogy a' királyné is udvarának fényessége végett király által magyar nemesek, nem pedig külföldiek közül, választatandó néhány bárókat udvarában tartani köteles legyen, és hogy így a' király és királynéi vám és harminczadi jövedelmek hijány nélkül beszedethessenek. Így a' 24-ik *ágazat*.

9) Hogy a' ki piaczn a' király' pénzét forogni nem engedi, piaczat veszsze el, — a' ki azt birtokába be nem fogadja, minden telektől félnegyed márka gyűjteléssel adózzék, — végre ki falujában vagy lakán pénzt veret, azon faluját vagy házát vesztvén, törvény' súlya szerint bűnhődjék. Így a' 37, 38, 39, 's 40-ik *ágazat*.

10) Hogy a' király egy vagy több megyének íteltetését senkire, se hatalmasra, se másra ne bízza, és illy megbizatást, egyházi átok' súlya alatt, senki magára ne vállaljon; hanem minden ügyek, midőn a' nádor a' megyéket itéli, ő hozzá, máskor pedig a' megyei bírák elejébe vitessenek, és hogy a' nádor a' megyéket eljárván, nyílt mezőkön és gyülekezetekben, nem faluban vagy városban, és tavaszi, nyári, vagy őszi, 's nem téli időben ítéljen. Továbbá hogy nádori hivatalán kívül még más fő hivatalt ne nyerhessen. — E' törvény az úgy nevezett nádori ítélőszéket, *Judicium Palatinale*, mellyet későbbben Corvín Mátyás 1486. törv. 1-ő czikkelye által eltörle, rendszeres ítélőszékké alakította, és virágzó divatba hozta. Így a' 32, 35, 's 36-ik ágazatok.

11) Hogy a' nemeseket senki maga szolgálatjára ne kényszerítse, se személyökben vagy jószágaikban ne sértegesse, és ha ki ezt tenné, azonnal egyházi átok és király' üldözése alá essék. Továbbá a' király' ítélőudvari bírāja, *Judex Curiae Regiae*, vagy más akármiféle bíró birtokos nemest bírságok miatt, méltóságának vagy bírói hivatalának azonnali vesztesége alatt, befogatni ne merészeljen. Így a' 33, és 34-ik ágazat.

12) Hogy osztozatlan örökségi jószágukon lakó több testvérek közül csak egy, az arra legalkalmasb tartozzék a' király' seregéhez jönni, és ha a' testvérek ezen kötelességüket elmulasztanák, mindjában együtt csak egy bírságot fizessenek. Így a' 22-ik ágazat.

13) Hogy a' király az ország' lakosainak és egyházaknak mind koronázási oklevelében, mind e' jelen rendeletekben foglalt szabadságait, a' kalocsai érsek által fő paptársai' egyetértésével mondandó egyházi átok-aláesés' terhe alatt, fenntartani köteles legyen. Így a' 41-ik ágazat.

14) Hogy a' király' levelében foglaltatók' teljesítésére ne talán szükséges rendeléstételek végett jövő Sz. György' tizenötödére minden fő papok, kiket törvényes akadály nem gátland, valamint szinte minden bárók és nemesek is, Rákoson a' Duna mellett összegyülekezni tartozzanak. Így a' 42-ig ágazat.

A' *decretum*' második része magányos jogunkra 's peres' törvényünkre nézve királyaink' minden előbbi decretumaiknál nagyobb érdekekkel bír. Jelesen:

1) A' 45—61-ik *ágazatok* az emberölés, hatalmaskodás, szántszándékos sértés vagy károsítás, tolvajság, rablás, 's más olly gonosz tételek' perét igen kimerítőleg szabályozzák, nevezet szerint e' következőket rendelik:

a) Hogy minden illy tetteket érdeklő ügyben a' király azon vármegyében, hol a' tett elkövetteték, 12 hitelt érdemlő nemest, jelesen négyet a' szolgabírák, *Judices Nobilium*, közöl, nevezzen ki; kik letett esküjük után a' király' parancsa és pecséte mellett vizsgálatot tévén, és annak rendjét a' királynak írásban beküldvén, a' peres ügynek rendes bírója azon 12 nemes által kitűzött határ-napon, minden más új vizsgálat nélkül ítéletet tenni és igazságot szolgáltatni tartozzék, — a' vádlottat csak kétszer lévén szükség megidézni, és harmadszor ugyanazon nemesek által kikiáltatni, úgy hogy minden illy tettekben a' per a' harmadik határidőszakban okvetetlenül bevégeztessék. — Ezen rendelés által tehát eltörültetett azon előbb, már V. István alatt is, divatozott szokás ^{a)}, mellynél fogvást rendesen hét, 's néha több idézések is tettek, és határnapok adattak, sőt ha az alperes makacsságában megmaradt, azontúl a' felperesnek jószágai' birtokába bíró' embere és káptalan' bizonyosága által háromszor tizenöt-tizenöt napra történni szokott bevezetése által meg is intetett előbb, mintsem kikiáltása, *proclamatio*, — melly mind e' törvény előtt ^{b)}, mind azután ^{c)} azon megyének, mellyben az alperes lakozék, három jelesb vásárjában véghez menni szokott, — végre történnék, és a' per bevégeztetnék.

b) Hogy ha ki — akár nemes akár másféle sorsú ember — hatalmaskodó tett, rágalom 's hamis vád, állevéllél-élés, 's más illy gonosz tett

^{a)} Lásd Máté slávoniai bánnak az ország' nemesei és várjobbágysai' jogait előadó 1270-ki, — Márczel gróf alországbirónak az esztergomi érsek' pasztúhi István gróf elleni perében költ 1293-ki, — 's Márton gróf alországbirónak ugyanazon érsek' Huntpaznán nemebeli Kázmér' három fia ellen folyt perét érdeklő 1295-ki levelét. Fejér, Oklgy. V. köt. I. dar. 87., és VI. köt. I. dar. 270. és 383. ll. — ^{b)} Lásd Márczel és Márton alországbiráknak épen most említett bírói leveleiket. — ^{c)} Lásd Lampert gróf országbirájának az egri káptalanhoz szóló, 's Fülöp' fiait, Istvánt és Ramachát, három megyei vásáron kikiáltatni parancsoló 1321-ki, és Pál gróf országbirájának András fejevári prépost' perét érdeklő 1329-ki levelét. Fejér, Oklgy. VIII. köt. II. dar. 320., és III. dar. 380. lap.

bírságába marasztaltatik; a' bírák vagy embereik birtokát ki ne foszthassák, hanem jószágainak egy részét, a' bírság' erejéhez képest, azon 12 nemesnek egyike előtt a' bíró és ellenfél' számára elfoglalván, azt minden pusztítás nélkül, egyedül jövedelmei' bevétele mellett mind addig bírják, míg a' bírót és ellenfelét a' király' báróinak határozata szerint teljesen ki nem elégíti. És ugyanezen módot parancsolja a' törvény minden kisebb bírságokra nézve is a' bírák, sőt a' kamara-nyereséget kirendelt határnapon le nem fizető nemesekre nézve, kiknek birtoka ezen okból egy vagy két esküdt nemes' jelenlétében szinte elfoglaltathaték, a' királyi kamarának grófja által is megtartatni.

c) Hogy az ilyen fenyítő perekben a' király' ítélőudvarában, *Curia Regia*, a' nádor, országbírája, vagy más rendes bírák által kiadott minden bírói levelek azon 12 esküdt nemes' jelenlétében a' helyettes gróf, *Vice-Comes*, széknél tétessenek le.

d) Hogy az esküdt nemések a' vádlott által akárhány eskütársal letett esküért rajta negyven denárnál többet ne vehessenek.

e) Hogy a' király hatalmaskodás, alaptalan vád, *calumnia*, 's más illy sértések' eseteiben csak az ellenfélnek, és a' véletlenül történt emberölés' esetében a' meggyilkolt ember' rokonainak bírói határozat szerinti kielégítetése után adhasson kegyelmet; a' szántszándékos emberölőnek pedig, testvérei vagy atyafiai' akaratja nélkül, épen meg ne kegyelmezzen, hanem a' gyilkos, ha kézre kerül, fejét veszze, ha pedig megszökik, jószágai foglaltassanak el; jelesen a' rokongyilkosnak tulajdon jószágrésze, a' még osztatlan jószágokból őt illető részt is oda értvén, örökösen a' meggyilkoltnak gyermekeire és maradékaira szálljon.

f) Hogy ha valamelly nemes másnak holmiját, nemnemes' lakán vagy belső birtokán, hanem mezőn vagy a' helységen kívül erőhatalommal elfoglalja, az elfoglalt vagyon' tízszeres árába marasztaltassék, és e' bírságnak a' kár' megtérítését túlhaladó része a' bíró és ellenfél között úgy osztassék fel, hogy annak egész felét a' megsértett fél, másik felének két harmadát a' bíró, egy harmadát az egyéb megbántottak kapják. Ha pedig a' bűnös marasztaltatásának lefizetésére elégtelen volna, befogatván, a' bárók' határozata szerint bűnhődjék. — E' törvényből kiviláglik, hogy a' kisebb hatalmaskodás' büntetése e' korban is különbözött a' czégyeresétől.

g) Hogy ha valamely bárónak vagy másnak tisztviselője valakinek holmiját hatalmasan elfoglalja, elégtételt adni maga az úr tartozzék, viszkeresete mindazáltal tisztje ellen fenmaradván. — Itt találjuk az úgy nevezett hivatalbóli hatalmaskodás' esetében divatozó eljárásunknak első nyomdokát.

2) A' 62—66-ik *ágazatokban* a' jog' gyökerességén épülő per intézetik el, nevezet szerint pedig e' következők rendeltetnek: a) hogy, ha ki valamely jószágot vagy birtokrészt törvény' útján visszanyerni akar, mindenekelőtt azt háromszor foglalja vissza; — b) hogy határnapok elsőbbsége miatt, vagy a' felek' akaratjából a' per el ne halasztathassék, hanem a' felek birájok előtt megjelenvén, az alperes minden haladék nélkül felelni tartozzék; — c) hogy az alperesnek oklevelei' előterjesztésére három, és nem több, határidő engedessék, egy minden teher nélkül, kettő pedig három márka teher mellett, következőleg minden per egy év' lefolyta alatt tökéletesen bevégeztessék, időközben a' felek' akármellyikének kívánatára szabad lévén a' megegyeztetés; — d) hogy a' felperes is csak háromszor halaszthassa el okleveleinek előmutatását, és pedig mindig csak királyi ítéletek' terhével; — hogy az utolsó határidő' szakában a' per' lefolyta alatt összegyűlt ítéleti terheket tartozzanak a' felek pénzben vagy egyetérőben lefizetni, máskép a' fizetést nemteljesítőnek haszonhajtó jószága a' birónak és ellenfélnek részére foglaltassék le, kiket mindaddig köteles legyen a' jószág' birtokában meghagyni, míglen tartozását ki nem elégíti.

3) A' 67—69-ik *ágazatok* rendelik hogy, ha valamely nemes szükség által szorítatván, birtokát vagy birtokrészét eladni vagy elzálogítani akarja, ezen szándékát a' fennérdeklett esküdt nemesek előtt testvéreinek, rokonainak, és határszomszédjainak hirüladni tartozzék, 's ezek azt tíz annyin, mint évenkénti jövedelme térszen, szabadon megtarthassák; ha mindazáltal megtartani így nem akarnák, a' jószág akárkinek érvényesen eladathassék. Továbbá hogy, ha ki jószágát eladván, a' vevőjét valóságos öröklőjévé fölveszi, a' jószág attól akárki által törvény' útján követeltetvén, őt utódjaival együtt mind önmaga az eladó, mind örökösei mindenkép védeni, és kármentesíteni tartozzanak.

4) A' 68-ik *ágazatban* rendeltetik hogy, ha valamely nemesnek

birtokai kihágásaiért, vagy ítéleti terhek 's birságok' fejében a' birónak és ellenfélnek kezére szállottak, azokat önmaga, vagy kit e' jog illet, országunk' bevett régi szokása szerint, jelesen egy ekényi földet három, egy templomot haranglábbal tizenöt, a' nélkül tiz márkán, visszavált-hassa.

5) A' 70—74-ik *ágazatok* a' parasztokról intézkednek, nevezet szerint: a) hogy akármelly paraszt vagyis nemes' jobbágya, szokott igazságos földbérét lefizetvén, és engedelmet nyervén, urának birtokáról más nemes' jószágára, vagy hová nekie tetszik, minden vagyonával szabadon átköltözhessék; — b) hogy a' vámhelyeken senki, ha terhet nem viszen, akármelly sorsú, akár lovas, akár gyalog ember, vámot adni ne tartozzék; — c) hogy a' hazánkban letelepülni akaró külföldiek-től, valamint a' parasztoktól is, átköltözésök' alkalmával, vagy midőn uraik' élelemszereit viszik, sehol vám se személyöktől se a' magokkal vitt vagyontól ne vétessék.

6) A' 75-ik *ágazatban* rendeltetik hogy, midőn férfi örökös nélkül kimúlt nemes' jószágainak király' kezére kell szállaniok, lyányainak és lyánytestvéreinek a' lyányi rész birtokban egy helyen és egy körben örökös joggal adassék ki. Végre

7) A' 76—80-ik *ágazatokban* a' káptalan és convent' bizonyságainak napidíjaik, továbbá az általok és a' királyi cancellária által kiadandó leveleknek váltságaik soroltatnak elő.

E' decretum I. Ulászló' eredeti, 1440-ik decretumában átírva az ország' levéltárában létezik ^{a)}.

2. §. Törvénytudományunkra nézve említést érdemlő egyéb adatok.

Törvénytudományi tekintetből e' királyunk alatt említést érdemlenek még e' következők is:

1) Hogy valamint IV. László, úgy III. András is édes anyját herczegséggel, nevezet szerint egész Slavónia, és a' tengeri részek' herczegségével megajándékozta, és hogy a' tengeri bánságot minden jövedelmei-

^{a)} Lásd, Kováchich: SyllogeDecretor. Comit. munkája' I. köt. 27—53. ll.

vel Pál akkori tengeri bánnak, és testvéreinek, György és Mladín grófoknak, azon kötéssel oda ajándékozá, hogy a' király' seregében, minden, akár ország' határai közötti, akár azon kívüli táborozásaiban, 500 jól felfegyverzett katonával szolgálni, és édes anyjának, mint egész Slavónia és tengeri részek' fejdelemnéjének „*Principissa*“ hívséggel és szokott ajándékokkal adózni kötelesek legyenek ^{a)}).

2) Hogy e' királyunk, első decretuma' 8-ik agazatának következtében, a' megyékbe valósággal bírákat küldje, kik a' királyi váraknak és praediumoknak földeit eljárnák, 's azoknak birtokosit birtokaik' czímének előmutatására szorítanak, és a' jogtalanul vagy helytelen adomány mellett bírottakat azokhoz visszacsatolnák ^{b)}).

3) Hogy e' királyunk is elődeinek szokása szerint az ország' állapotjának jobbitása, *pro reformatione status Regni*, és az igazság' kinek-kinek kiszolgáltatása végett majd az egész országnak, majd egy részének nemeseivel gyűléseket tartani szokott; a' mint ezt az elsőre nézve ugyan a' fenn előterjesztett decretumai, 's a' kalocsai érseknek, tíz püspöknek és nyolcz világi bárónak aragóniai Simon gróf' fiaí' részére költ, 's a' királynak Ruhtukeur-földe iránt a' pesti országos gyülekezethen, *in generali parlamento seu Congregatione Domini Regis*, köz megegyezésökkel hozott határozatát tanusító 1299-ki, és a' váradi conventnek Imre váradi püspök' egész ország' nevében tett, már fenn érdeklett, ellenmondását előadó, 's az országnak két rendbeli, úgymint 1298-ik és 1299-ik évi köz gyűléseiről említést tevő szinte 1299-ki levele ^{c)}, — a' másodikra nézve pedig III. Andrásnak az erdélyi szász, székely és oláh nemesekkel 1291-ik évben Gyulafejerváron tartott gyűlése' alkalmával Vgrín mester' részére költ, 's annak Fogros és Zumbothel nevű helysége

^{a)} Lásd III. Andrásnak Pál tengeri bán és testvérei' részére költ 1293-ki adománylevelét. Fejér, Oklgy. VII. köt. IV. dar. 225. lap. — ^{b)} Lásd Baald királyi kamarai és szepesi grófnak Kis-Tamási helység' határában fekvő két ekényi föld felett Pál és társai', — továbbá Tamás országbirájának, és Bogomér honthi grófnak az esztergomi káptalan' részére költ 1292-ki, és III. Andrásnak Rechgróf' fiait, és azoknak Prouna nevű földét érdeklő 1293-ki leveleiket. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 222, 232, 's 242. ll. — ^{c)} Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 201. és 228. ll.

geit azon gyűlésben tett szoros vizsgálat után visszaadó, továbbá az erdélyi és egri püspökök' megyéik' határi feletti perüket érdeklő két rendbeli 1299-ki birói levelei ^{a)} tanusítják.

4) Hogy e' királyunk mindennemű, bár örökre tartandó kegyelmek feletti leveleinek, az ország' fő papjaival és báróival tett határozatánál fogva, koronáztatása' napjától számított egy év' lefolytaig egyszerű pecsét alatt kelle kiadatniok, és azután visszahozataluk' alkalmával kettős pecsét alatt megerősíteniök ^{b)}.

5) Hogy e' királyunk alatt az egyházpártfogói igazság feletti perekben a' király és az általa megb'zott biró biráskodék, és hogy a' pártfogók, kijelölési jogukon túl, a' pártfogolt egyházban és annak birtokaiban többféle haszonhajtó igazakkal is bírni szoktanak. Továbbá hogy az egyházi megyék' határait érdeklő perekben is, az érsek' birói eljárása után, a' végső ítélettel a' királyt illette ^{c)}.

6) Hogy e' királyunk alatt is a' rágalom 's alaptalan vád, rablás, 's más illy gonosz tettek miatt elmarasztaltnak jószágai a' per' birájára ^{d)}, a' hívségtelenség' vétkébe esettekéi pedig a' királyra ^{e)} szállottak, a' mást hívségtelenségről hamisan vádoló' javainak egy harmada mindazáltal az ártatlan bevádolttnak jutván ^{f)}.

^{a)} Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 188., és II. dar. 192., 's 193. II. — ^{b)} Lásd III. Andrásnak Lodomér érsek' részére költ, fenn említett, 1290-ki levelét. — ^{c)} Lásd János kalocsai érseknek, mint a' király által megbizott birónak egy részről Chaaba gróf és nemzetsége, más részről a' bélakúti apát és conventje közt a' bácsi sz. Miklós-monostorának pártfogása felett létesült egyezést előadó 1291-ki, és III. Andrásnak az erdélyi és egri püspökök' Marmaros megye miatti határpörében költ két rendbeli 1299-ki birói levelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 166., és II. dar. 192., 's 193. II. — ^{d)} Lásd a' hévizi keresztes barátok' monostorának arról szóló 1296-ki tanúlevelét, hogy dewecheri Eymech' fia, Márton gróf, alország birája, *Vice-Judex Curiae Regis*, Vöröskéő-várának és hozzátartozó 14 falunak felét, melly Tiborcz gróf fiának, Tamásnak, hamis vád 's rágalom' szennyébe történt elmarasztaltatása által reája, mint biróra szállott, Máté mester, pozsonyi grófnak 200 márkáért és egy gazdag pánczélért örök birtokul eladta. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 45 lap. — ^{e)} Lásd III. Andrásnak Chaak' fia, János' mester' részére költ Visk helység feletti 1296-ki, és kalothai Gerew' fia, Miklós mester' részére a' hívségtelen Roránd erdélyi vajda' jószágairól szóló 1297-ki adományleveleit. Fejér, Oklgy. VII. köt. II. dar. 192., és IV. dar. 238. lap. — ^{f)} Lásd az eszter-

7) Hogy e' korban a' *Judex nobilium* nevezet már teljes divatban volt ^{a)}.

8) Hogy habár azon szokás' nyomai, — mellynél fogvást az alperes, minekelőtte makacsságból elítéltetnék, vagy kiíratnék, egy új rövid véghatárnakra az egész királyi curia vagy illetőleg egész gyűlekezet előtt kikiáltaték, — már Diénes nádornak Jurk' fiait, Kondakúrt és Tamást, tolvajság és rablás miatt elmarasztaló 1273-ki, Máté slávoniai bánnak azon ország' nemesei és várjobbágysai' jogait elősoroló 1270-ki, sőt már IV. Bélának a' veszprémi püspök' részére hozott Tadenka-vára feletti ítéletét előadó 1266-ki levelében ^{b)} előfordulnak; a' makacs alperesek' megyebeli három vásárbani kikiáltása', *trina forensis proclamatio*, egész Corvin Mátyás' 1486-ki decretumáig divatozott szokásának első nyomaira mindazáltal csak III. András' korában, jelesen Márczel és Márton gróf alországbiráknak már fenn említett 1293-ki és 1295-ki birói leveleikben akadunk; mellyek közül az elsőnek tanúsága szerint ugyan pásztúhi István gróf' fiai a' hidvéghi, saaghi, és eghvéghi, a' másodiknak bizonyítása szerint pedig Huntpaznán nemebeli Kázmér' fiai az esztergomi, beeni, és egegi vásároknak kiáltatának ki ^{c)}. —

9) Hogy e' királyunk is több helységeket vagy szabadalmakkal újonnan felruházott, vagy megújított szabadságlevelekkel megajándékozott. Jelesleg a' churnoki jövevényeknek IV. Bélától nyert szabadságlevelét megerősítette ^{d)}, a' thordaiaknak, és a' vas bányamiveléssel és vaskészítéssel foglalkozó Turuczko szabadhelységbeli jövevényeknek tatárjárás alatt elveszett leveleik helyett új szabadságleveleket adott ^{e)},

gomi prépostnak és káptalannak III. András azon 1299-ik ítéletét átiró 1301-ki levelét, mellyben diwéki Istvánt azon okból, mert Barleus grófot a' törvényszék előtt hívségtelennek állítván, a' biróilag oda ítélt párviadalra meg nem jelent, báróival együtt jóságvesztésbe marasztalta, és jóságainak két harmadát a' királyra, egy harmadát az ellenfelre szállónak ítélte. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 195. lap. — ^{a)} Lásd az 1298. törv'. 45-ik ágazatát; továbbá András zemlyni, és Gergely bereghi grófoknak, és megyéik' négynégy szolgabiráiknak már fenn érdeklett 1299-ki birói leveleiket. — ^{b)} Fejér, Oklgy. IV. köt. III. dar. 322—330. lap. — ^{c)} Ugyanott VI. köt. I. dar. 270, és 383. ll. — ^{d)} Ugyanott 48. lap. — ^{e)} Ismét ott 105, és 119. ll.

végre az ausztriai hadak által pusztulásra jutott pozsonyiakat 1291-ik, és a' szepesi kerületbeli Sumugy helységben lakó, *Besuncus* név alatt ismeretes, királyi peczéreket 1293-ik évben szabadságokkal újonan felruházta ^{a)}. — Ezen szabadságlevelek közt különös említést érdemel a' pozsonyi jövevényeké több különösségei miatt, millyenek: a) hogy a' polgárok, habár kereskedést űznének is, vámadástól és minden fizetéstől mind személyeikre mind lovaikra és áruikra nézve egész országszerte mentek legyenek, és a' külső, akármelly országbeli posztó-, marha-, és halkereskedők áruikat Pozsonban szabadon lerakhassák, és árulhassák; — b) hogy ellenük tanúságot idegenek csak két vagy három pozsonyi vagy más hasonló szabadságú városbeli emberekkel vegyülve tehessenek; — c) hogy a' belső vagy külső városban megtelepülők, valamint az ott lakozó zsidók is, ugyanazon szabadsággal bírjanak, mellyel a' polgárok magok; de viszont a' terheket is velök egyenlően viseljék; — hogy a' király és annak bárói a' pozsonyi lakosokat és hozzájuk tartozókat erőszakos beszállással ne terheljék. (Szegény pozsonyiak, már akkor iparkodtak a' kénytelen szállásadások ellen magoknak oltalmat szerezni, mintha előre sejdítették volna, hogy az országgyűlési kényszerített szállásadások teendik egykor, a' szabadelmű XIX. században, unokáikat tönkre!); — e) hogy a' polgárok és hozzájuk tartozók a' nádori ítélőszék előtt törvényt állani ne tartozzanak.

10) Hogy a' királyi ünnepélyes oklevelek' befejezésében még III. András alatt is nem csak az udvari fő hivatalosok, 's mint most nevezük, az ország' bárói, hanem velök vegyesen a' vármegyék' grófjai 's főispánai is, mindketten hol nagyobb hol kisebb számmal elősoroltatnak ^{b)}, 's hogy az elősorolásban az udvari fő hivatalok a' grófságok előtt ^{c)}, és egyik udvari fő hivatal a' másik előtt ^{d)} állandó elsőbbséggel nem bírtak, az egyetlenegy nádoron kívül, ki a' világi méltóságok közt leg-

^{a)} Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 107, és 245. ll. — ^{b)} Lásd III. András' Duruzló' részére költ 1291-ki, és János mester bácsi gróf részére szóló ugyanazon évi erősítő leveleit. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 116, és 128. ll. — ^{c)} Lásd ugyan-ezen okleveleket. — ^{d)} Lásd ezen okleveleken túl, III. Andrásnak három rendbeli, u. m. Polyán' fiait, az erdélyi káptalant, és a' kezdi székeket érdeklő 1291-ki erősítő leveleit. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 46, 88, 's 150. ll.

régibb időktől fogva, igen-igen csekély számú oklevelek' kivételével ^{a)}, mindenhol első helyen áll.

11) Hogy az ország' nemesei a' megyés grófok és vármegyék' hatósága 's birói hatalma alatt, — a' tolvajság 's rablás, dézsma, és pénzfolyam' ügyeit kivevén, — nem állottak ^{b)}; hanem azoknak püreit, valamint II. András, IV. Béla, V. István, 's IV. László' korában, úgy III. András alatt is, a' király maga, és pedig hol a' nemesekkel tartott közgyűléseiben ^{c)}, hol gyülekezeten kívül báróival ítélőudvarában ^{d)} vagy másutt is ^{e)}, — továbbá a' nádor, és pedig nemcsak curiájában önma-

^{a)} Illyen oklevelet Fejér prépost' gyűjteményében III. András' koráig négyet találtam: a' tihonyi apátság' alapító 1055-ki levelét, hol Gilconi gróf, — IV. István-nak a' zágrábi püspököt érdeklő 1163-ki privilegiumát, hol Bélus bán, — II. Andrásnak a' pannonhegyi monostor' részére költ 1213-ki erősítő levelét, hol Julia bán, vasvári gróf, — és III. Andrásnak Duruzló mester' részére szóló, fennemlített 1291-ki levelét, melyben János királyi főtárnok áll a' nádor előtt nevezve, — János érseknek és országunk' tíz püspökeinek és nyolcz báróinak Simon gróf' fiaí' részére költ 1299-ki levelök, melyben Domokos királyi és Moys királynéi főtárnokok Omodé nádor előtt neveztetnek, mint nemkirályi oklevél, ide nem tartozván. Fejér, Oklgy. I. köt. 388., II. köt. 165., III. köt. I. dar. 147., 's VI. köt. I. dar. 116., és II. dar. 228. II. — ^{b)} Lásd az 1291. decr. 37-ik ágazatát, továbbá IV. Lászlónak némelly zaazi, leeghi, és hudusi várembereket a' pozsonyi grófok' hatósága alól földeikkal együtt felmentő, és ország' nemesei közé helyező 1287-iki, 's III. Andrásnak a' pozsonyi vár' néhány embereit, Jakát, Márczelt, Csibát stb. Fel-Abony nevű örökségi földjükkel együtt, továbbá Zomba' fiát, Buchot, szinte földével együtt országunk' nemesei közé emelő 1299-iki két rendbeli levelét. Fejér, Oklgy. VI. köt. II. dar. 188, 200., és VII. köt. II. dar. 113. lap. — ^{c)} Lásd III. Andrásnak: 1) Vgrín mester' jószágait visszaadó 1291-ki, — 2) az esztergomi érsek' esztergomiak elleni perét érdeklő 1294-ki, — és 3) az erdélyi és egri püspökök' megyéik' határa feletti perét illető 1299-ki ítélőleveleit. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 119, 306., 's II. dar. 192, és. 193. lap. — ^{d)} Lásd III. Andrásnak: 1) az esztergomi érsek' némelly palásthi nemesek elleni Palásti helység miatt lefolyt perében 1295-ik, — 2) az erdélyi és egri püspökök' megyéik' határa iránti perében 1299-ik, és — 3) Bolug nemebeli Henrik mester' István mester' fiaí' elleni perében szinte 1299-ik évben Budán költ ítélőleveleit. Továbbá az esztergomi kúptalannak: 1) Bugut gróf' Czakán' fiaí' elleni birtok és emberölés miatt király előtt lefolyt perét érdeklő 1295-ki, és — 2) Barleus gróf' divéki István elleni szinte ott elítelt perét illető 1299-ki leveleit. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 341., II. dar. 193, 195., VII. köt. II. dar. 185., 's IV. dar. 243—251. lap. — ^{e)} Lásd III. Andrásnak az esztergomi érseknek esztergomiak elleni

ga ^{a)}, vagy helyettese által ^{b)}, hanem az úgy nevezett nádori gyűlésekben ^{c)}, vagy a' megyéket bejárván, azokon kívül is a' megye' grófjával és négy kiküldött birákkal ^{d)}, — végre az országbirája és annak helyettese ^{e)} a' király' ítélőudvarában itélék, — a' király és nádor birói hatalmukat gyakorta megbízott birák, *Judices delegati*, által is gyakorolván ^{f)}; milly megbízásokat mindazáltal, mint már fenebb is előadtam, egész vármegyék' itélésére nézve az 1298-ki decretum' 32-ik ágazata megszüntetett. Végre

perében Esztergomban hozott 1294-ki ítéletét. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 306—317. lap.

- ^{a)} Lásd II. András' arany bullájának 8-ik, és 1231-ki decretumának 17, és 19-ik ágazatait; továbbá III. András' Barleus gróf' fenn érdekelt perében költ 1299-ki ítélőlevelét. — ^{b)} Lásd II. Andrásnak most említett törvényczikkein túl, János gróf bolduakui várnagynak azon 1300-ki levelét, mellyben bizonyos Varounak lyánya' megöletése miatti, veje ellen lefolyt perében létesült egyezését előadja. Fejér, Oklgy. VII. köt. II. dar. 203. lap. — ^{c)} Lásd az 1298. decr. 32, és 35-ik ágazatait. — ^{d)} Lásd az 1291. decr. 16. ágazatát. — ^{e)} Lásd II. András' arany bullájának 9-ik, 's 1231. decr. 20. ágazatát, továbbá Márczel és Márton gróf alország-bíróknak már többször említett 1293-ki és 1295-ki ítélőleveleiket, 's III. Andrásnak András mester' Márczel és Pansa testvérek elleni, és ismét Bolug nemebeli Henrik mester' István mester' fiai elleni pereiket érdeklő 1299-ki birói leveleit. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 270, 383, 's II. dar. 190., és VII. köt. IV. dar. 243. lap. — ^{f)} Lásd: 1) A' királyra nézve, — a' 3-dik szám alatt itt fenn előadott okleveleken túl — János kalocsai érseknek, mint a' király által megbízott bírónak, Chaba gróf' egyházfogás iránti perét érdeklő 1292-ki birói levelét, 's III. Andrásnak Lodomér érseket azon per' elítélésével, mellyet a' budai káptalan a' budaváriak ellen némelly vámfizetések' megtagadása miatt a' király előtt indítottak, megbízó, és az érseknek ezen ítéletét előadó 1295-ik évi leveleiket. Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 166, 357, és 358. ll., — 2) A' nádorra nézve a' pécsi káptalannak Bochond nemebeli Máté' özvegye' Kudmen-földének negyedrésze iránti, 's R. nádor által egyezés vagy itélettétel általi bevégzés végett négy nemes férfiakra bízott perét érdeklő 1255-ki tanúlevelét, — továbbá Gergely és Kozma grófoknak, mint Isep' fia' Ochuz gróf elleni perében Diénes nádor által rendelt biráknak, Péter nádorhoz intézett 1275-ki jelentését, — végre Omodé nádornak azon 1308-ki levelét, mellyben tutunai Sándor grófnak határai' megsértése iránt a' hungvári várjobbágyok ellen cancellárja, István mester, előtt némelly általa megbízott, *delegált*, nemesek által igazságot szolgáltatni parancsol. Fejér, Oklgy. IV. köt. II. dar. 245., V. köt. I. dar. 293., és VIII. köt. I. dar. 258. lap.

12) Az egyházak' nemesei 's praedialistái főpapjaik iránti állásuk' bővebb ismerete végett érdekes János zágrábi püspöknek azon 1293-ki levele ^{a)} is, melly által Gueske helységet monuzlói István grófnak és örököseinek waskai praedialistái' szabadsága mellett örökös birtokul azon kikötéssel ajándékozza hogy, ha István gróf, vagy örökösei a' püspök vagy egyháza iránt hívségtelenek vagy hálátlanok lennének, a' helységnek sajátságát 's ahhozi jogaikat örökre veszszék el.

^{a)} Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 258. lap.

Obsideán nagy mennyiségben találhatók egyes darabokban Tólcsva és Erdőbénye között fekvő földeken kivált a' Szárhegyen. Nevezetes jelenségnek tartom, hogy Erdőbényén a' mogyoróshegyi szarukőben csiganyomatok találhatók, alkalmasint helix obvia nevű csigafajhoz tartozhatnak.

Sárospataktól az éjszak-keletnek fekvő megyeri malomkő-bánya hólyagos porfirból áll, tajtkőféle kifejlődéssel gyémánt fényesegű békasómagvakkal, mellyekkel a' hólyagos üregek telvék, a' millyenek az egész anyagba elszórva nagy mennyiségben fordulnak elő; az egész timsó-kőre mutat. Szinte illy nevezetes jelenségnek tarthatni Sárospatakon a' Czinege hegyi félopál telepet, melly különböző színű és számos általmenetekben fordul elő. Számtalan változásokat vevénk észre Monokon és a' csörgőkői bányában, melly Monok és Bekecs között fekszik; itt különféle színű szarukövek találhatók, némelylek téglá, mások sárga színűek, veresek, zöldek, legszembetűnőbbek egy némelly agyag-kőbeai általmenetek, mellyek pántlikás formájoknál fogva a' florenczi márványhoz hasonlítanak.

Az eddig előadottakból kiviláglik, hogy Hegyalján a' szarukő határtalan változásival, valamint szinte a' trachit kitűnő jelenségeivel és a' tajtkő-telepek fő szerepet játszanak. Az előszámlált kőnemek többnyire salak alakúak, felső területek durva, az azokbani hólyagos üregek csipkések lévén, általán tűz általi származásra mutatnak. Mind ezek a' további vizsgálódást annyival inkább megérdemlik, a' mennyiben minden éles belátási emelési theoria és a' geologiai 's geognosiai tudományokban roppant kiterjedésű jártasság mellett is egész őszintességgel kénytelenítünk megvallani, hogy még kivált hazánkra nézve e' tekintetben sok tenni valónk van, és hogy hosszas 's buzgó vizsgálódások mulhatatlanul szükségesek, hogy valódi geologiai tudományhoz juthassunk, kivált hazánkat, melly e' tekintetben csekély kiterjedéséhez képest az eddig fölfedezett világ-részekben már csak az eddigi adatoknál fogva is a' legnevezetesebb tartományok közé tartozik, voltaképen ismerhessük; ne csak ismerhessük és a' külfölddel is megismertessük, hanem annak kincseit czélirányosan használhassuk. A' geologia 's geognosia az ásványtudománynak valóságos kulcsa lévén, azon felül hogy a' föld' területét, annak kőnemeit 's azoknak képleteit velünk megismerteti, nem csak

12) Az egyházak' nemesei 's praedialistái főpapjaik iránti állásuk' bővebb ismerete végett érdekes János zágrábi püspöknek azon 1293-ki levele ^{a)} is, melly által Gueske helységet monuzlóí István grófnak és örököseinek waskai praedialistái' szabadsága mellett örökös birtokul azon kikötéssel ajándékozza hogy, ha István gróf, vagy örökösei a' püspök vagy egyháza iránt hívségtelenek vagy hálátlanok lennének, a' helységnek sajátságát 's ahhozi jogait örökre veszszék el.

^{a)} Fejér, Oklgy. VI. köt. I. dar. 258. lap.

V.

A' HEGYALJA FÖLDISMEI TEKINTETBEN.

OLVASTA,

MIDŐN AZ ACADEMIÁBAN BEKÖSZÖNNE,

A' KIS GYŰLÉSBE NOVEMB. XV. M. DCCC. XLI.

KUBÍNYI FERENCZ lt.

Szerencsém van ez úttal a' nagy tekintetű t. Academiának a' legközelébb múlt nyáron dr. Zipser András' társaságában a' Hegyalján geologiai és geognosiai tekintetben tett utazásim és vizsgálódásim' szüleményét előterjeszteni, — ez alkalommal ezen vidéknek földismei tekintetbeni jelességire figyelmetessé tenni a' látható példányok által, a' gyűjtés' módját előmutatni, egyszersmind némi bizonyosságát adni annak, miszerint tisztelt barátommal összes erővel édes hazánk, kivált a' t. Academia' tudományos intézeteit előmozdítani ügyekszünk. Korántsem czélom e' tárgyról tudós és hosszas értekezésbe bocsátkoznom, elmellőzve mind azt, a' mit a' Hegyaljáról Dercsenyi, Fukker, Pusch, Beudant és Zeuschner annak idejében irtak, — egyedűli czélom jelenleg a' Hegyaljára nézve földismei tekintetben tulajdon nézetimet, és a' látható példányokról rövid tudósításomat előadnom.

A' Hegyalja roppant terjedésű tűzalkotta műhelyeihezi kulcsot Abaúj megyében Szántó mellett fekvő Sátor nevű hegy képezi és mintegy az abbai bemenetelre őrködni látszik. Egy messze elnyúló sátorhoz hasonló, a' mezővárostól éjszakkeletnek emelkedik harántékosan terjedő dús szőlőkkel majdnem a' hegycsúcsig, melly 1115 lábot tesz, felékesítve.

Bár melly út választassék annak fölmenetelére, mindenütt tűz általi alkotásnak nyomaira találni, mellyek majd szarukő párhuzamos vonalokkal ellátva, majd gyöngy és tajtkő vagy torlat-alakban mutatkoznak; ez utóbbi agyag által összeforrasztva, obsideán tajt- és szarukőből áll. A' szarukő gyakran darabos magvas alkotásánál fogva a' gyöngykőbei nyilvános általmenetelre mutat, melly bárha kifejlettnek látszik is, mégis taláztatnak benne központosítva csészeként elkülönözött részek, mellyek újlag egészen elporhadt szarukőre mutatnak. Ezen kőnemek némelly darabjai külsőképen foltos tekintetűek, millyenek a' Selmecz és Körmöcz között fekvő Hlinik vagy is Zipser völgyben láthatók; némellyek fekete gyöngykőekké változtak ugyan, de a' mezei jegezeten kívül majd tiszta földdé elporhadva. A' legkitűnőbb gyöngykővek egy mély árokban fekszenek, melly több rendbeli vizirányosan egymásra halmozott rétegből áll telve, mellyek között részint szaru részint gyöngykő taláztatik; némellyek tajtkőbei általmenetelben szemlélhetők.

Elhagyván a' Krakó -tetőt, a' Kis-Sátorra érni; legszembetűnőbb ennek keleti oldala, az ott taláztató obsideán-porfir telepnél fogva, melly gyöngy is ez által tajtkőbe megyen által. Ez utóbbi különböző alakban fordul elő, a' mennyiben reá nagyobb kisebb hatással valának a' rugalmas folyadékok. Az obsideán-porphirbani mezei jegezet (Feldspath) fő szerepet játszik és a' Sátorost képző hólyagos szarukő porfir nemű sziklában fekszik. Üres hézagi kénvárga, előttem ismeretlen apró jegyezetekkel telvők. A' hólyagos hézagok a' fölemelkedett gőzszesz által kifejlett rugalmas folyadékok' szüleményének látszanak, mellyek rendesen vulkáni kitörések' következései. Ennek nyomai minduntalan fordulnak elő 's örömmel tapasztalhatni, miképen az érintett folyadékok egykor a' föld' mélyéből fölemelkedve, a' higany-tömegeken keresztülúrtak. Felettebb érdekesekek továbbá ezen vidéknek tajtkő-képletei, mellyek Ischia szigeten létező hasonló képletekre emlékeztetnek. Tiszta obsideánt a' Sátoron 's annak környékén nem taláztunk, azonban folyvást bukkanni a' gyöngykő és obsideán-porfirnak tajtkőbei általmenetelire, mellyekben csekélyeb mennyiségű csillám taláztatik, mint a' hlinyikiben. A' főlebb felhozott völgy-torok, melly a' két Sátor között nyúlik el, nagyszerű lejtősséget képez, annak telepeiben egymást váltják fel gyöngykő-türedé-

kek tajt- és szarukő-részekkel, melyek csészeként elkülönözve a' gyöngykő' kifejlődését nagy részint eszközölték és az azokbani különbféle változások a' természetbúvár' figyelmét nagy tekintetben magokra vonják.

Szántótul nyugatnak találtatik a' hatalmas fehér Alsó nevű kőbánya, melly kápráztató fehér tajtkő-részekkel telt agyagkőből áll, melly némelly részben herczeg Bretzenheim telkebányai porcelán-gyárába anyagot szolgáltat. Ezen nevezetes telepnek felső rétegei hullámosak. A' szikla egyenesen fölfelé emelkedik, roppant nagyságú törzsökökben, áll pedig világos szürke szarukőből, melly agyagkővé változik. A' hol tajtkő harapódzott be, ott az anyag porfir tekintet vesz fel, olly téstával egybekeverve, melly az újjak közt is szétdörzsölhető és talán a' talkkőhöz vagy tiszta agyaghoz számíthatnék.

Valamint a' szántói fenék, úgy a' Tállya és Mád közti földtér a' Rátkán túlival és Szerencs' vidéke fehér, agyagos megkeményedett anyagból áll, melly tajtkő-részeket foglal magába és szarukőből származottnak látszik. Ha a' tajtkő nagyobb mennyiségben fordulna elő, úgy a' kérdéses kő nem számíthatnék tajt- vagy agyag-porfirhoz. Szembetűnő mindazonáltal a' mezei jegezet egyáltalábani hiánya és annak egy föld-anyagbai általmenetele, melly márga nemű. E' szerint az épületek és utak' készítéséhez ezen vidék nagy mennyiségű anyagot szolgáltat; az imént elősorolt kőnemekhez a' szarukő-porfir különböző alakban csatlakozik magasb pontokon, szakadatlan sorokban igen érdekes kúp alakú hegyeket képez, és Mádon mint tarka szarukő-torlat mutatkozik, melly zöld, fehér és vereses kerekded apróbb's nagyobb töredékekből áll. Béka-sóval és mezei jegezettel vegyest, gyakran tajtkőbe megyen által, mellyben csillám igen gyéren fordul elő. Némelly kő tuskókon agyagkőbei általmenetelt vehetni észre, mi a' Hegyalján mindennapi tünemény. E' tekintetben legnevezetesebb pont, Tokaj és Bodrog-Keresztúr között a' tokaji hegy lejtőségénél, a' hol központosítva csészeként kifejlett elkülönözések legjelesebben tűnnek elő, melyeknek a' gyöngykő' származása nagy részben tulajdoníthatik. Ezen elkülönözések borsó nagyságtól kisdud fő nagyságig növekednek. A' gyöngykövet leginkább az abban obsideán-magvak tüntetik ki, melyek olly mennyiségűek, hogy az országút' kavicsolására anyagúl szolgálnak.

A' tokaji hegy' csuca beomlott kraterhez hasonló nyílásával fekete trachitból áll számos üveges mezei jegezettel és magvas elkülönözéssel, melly a' hegy' lejtősségénél, minekelőtte Bodrog-Keresztúrtól Tokajba érne az útas, az országút mellett hatalmas telepeket képez, mellyek egész a' Bodrog' medre alá látszanak elnyúlni. Hasonló módon fordul elő a' trachit a' tarczali oldalon; felső területén valamint itt úgy a' tokaji tetőn található trachit sziklákon is gyakran a' legszebb hyalit szemlélhető.

Tolcsván a' Patkós hegy felé vezető út mellett szinte trachit áll elő az előbbenihez hasonló, mellynek nyílásait félopál és szarukó tölti be. Gyakran zöld félopált találni, zöld vaskőbei általmenetelben, melly a' Breithaupt féle vitrittel hason nemű. A' szép zöld, Beudant által trachitnak nevezett, előbb jaszporfir név alatt ismeretes kő, mellyben dr. Germár Zipser barátomhoz intézett nyilatkozásánál fogva egy új, eddig ismeretlen anyagot gondol lenni, Cziroka nevű árokban egész telepet képez, melly méltán a' legnevezetesebb képletek közé számítható. — E' tájon minduntalan egyes obsideánok fordulnak elő; mindazonáltal a' Várol-dalon végképen megszűnnek, hol zöld, veres és fehér, söt sárgásbar-na agát-jaspisok uralkodnak.

A' Tolcsva, Liszka és Erdőbénye közti tér torlatokból áll, mely-lyek némelly részben tajtkő-részekkel telvék, a' legkitűntetőbb üveg-keverékhez hasonló, mellyeken különböző színű szarukó fekszik; a' torlatok gyakran tiszta fehér agyagkőből állanak, melly a' lizskai és golopi határban fénypalába megy által, némelly része Tályán kréta név alatt ismeretes és a' helyett használtatik. Felettébb érdekes volna, ha ezen nemű kő a' szerint, mint az Éjszaktenger melletti cuxhaveni, dr. Ehrenberg' ismeretlen állat-képeit foglalná magába; hát ha épen Cosci-nodiscus név alatt ismeretes fajhoz tartozó állatok' nyomai találatnának ezen anyagban, melly fajból Ehrenberg négyfélét fedezett fel. Bátor vagyok ez úttal azon megjegyzést tenni, hogy a' többször tisztelt tudós-nak dr. Zipserhez intézett nyilatkozásánál fogva, édes hazánkban, há-rom nevezetes hely találtatik, hol csupán nagyító üveg által kivehető infunsoriumok nevezett alatt ismeretes egykor élt állatok' képei szemlél-hetők u. m. Zemplin megyében a' zamutói fénypala, Abaujban az arkai félopál és a' Kőrmöcz melletti jasztrabai fénypala kőben.

Obsideán nagy mennyiségben találhatik egyes darabokban Tólcsva és Erdőbénye között fekvő földeken kivált a' Szárhegyen. Nevezetes jelenségnek tartom, hogy Erdőbényén a' mogyoróshegyi szarukőben csiganyomatok találhatnak, alkalmasint helix obvia nevű csigafajhoz tartozhatnak.

Sárospataktól az éjszak-keletnek fekvő megyeri malomkő-bánya hólyagos porfirból áll, tajtkőféle kifejlődéssel gyémánt fényességű békasómagvakkal, mellyekkel a' hólyagos üregek telvék, a' millyenek az egész anyagba elszórva nagy mennyiségben fordulnak elő; az egész timsó-kőre mutat. Szinte illy nevezetes jelenségnek tarthatni Sárospatakon a' Czinege hegyi félopál telepet, melly különböző színű és számos általmenetekben fordul elő. Számtalan változásokat vevénk észre Monokon és a' csörgőkői bányában, melly Monok és Bekecs között fekszik; itt különféle színű szarukövek találhatnak, némelleyek téglá, mások sárga színűek, veresek, zöldek, legszembetűnőbbek egy némelley agyag-kőbei általmenetek, mellyek pántlikás formájoknál fogva a' florenczi márványhoz hasonlítanak.

Az eddig előadottakból kiviláglik, hogy Hegyalján a' szarukő határtalan változasival, valamint szinte a' trachit kitűnő jelenségeivel és a' tajtkő-telepek fő szerepet játszanak. Az előszámlált kőnemek többnyire salak alakúak, felső területök durva, az azokbani hólyagos üregek csipkések lévén, általán tűz általi származásra mutatnak. Mind ezek a' további vizsgálódást annyival inkább megérdemlik, a' mennyiben minden éles belátási emelési theoria és a' geologiai 's geognosiai tudományokban roppant kiterjedésű jártasság mellett is egész őszintességgel kénytelenítünk megvallani, hogy még kivált hazánkra nézve e' tekintetben sok tenni valónk van, és hogy hosszas 's buzgó vizsgálódások mulhatatlanul szükségesek, hogy valódi geologiai tudományhoz juthassunk, kivált hazánkat, melly e' tekintetben csekély kiterjedéséhez képest az eddig fölfedezett világ-részekben már csak az eddigi adatoknál fogva is a' legnevezetesebb tartományok közé tartozik, voltaképen ismerhessük; ne csak ismerhessük és a' külfölddel is megismertessük, hanem annak kincseit célirányosan használhassuk. A' geologia 's geognosia az ásványtudománynak valóságos kulcsa lévén, azon felül hogy a' föld' területét, annak kőnemeit 's azoknak képleteit velünk megismerteti, nem csak

elmés theoriák' felállítására, sőt gyakran bizonyos következtetésekre, melyek nem csalhatnak, 's újabb fölfedezésekre nyújt alkalmat, míg ezen kívül anyagilag is hasznos. A' kereskedés' előmozdítására utak még pedig nem csak kőből hanem vasból készültek is szükségesek lévén, ezekhez alkalmas kő és vas kivántatik; a' XIX. század nem csak a' felvilágosodás, de az erőművek' fölfedezésének sőt védelmi tekintetben a' fölfegyverkezésnek is századja lévén, a' geognosiát 's mineralogiát el nem mellőzhetjük, mint a' mellyeknek segítségével hasznos fölfedezéseket tehetünk. A' status' fő kincsei közé tartoznak a' bányák, mellyekre a' statusnak fő gondot szükséges fordítani, új ércz-erek' fölfedezésén iparkodni annyival inkább, mivel a' leggazdagabbak is egykor kifogyhatnak, mi édes hazánk' érczeivel is történhetik; egykor gazdag ércz - bányainkból a' nemesebb érczek egészen kifogyhatnak, a' mi nem lehetetlen, mivel már is fogyni kezdenek még pedig szemlátomást; de különben is valamint érdekes tudni valamelly nemzet' történeteit, úgy szinte méltó megvizsgálni és az utókornak általadni azon földnek kül- és bel-leírását is, mellyen születünk, laktunk, éltünk 's mellyhez hű kebel-lel ragaszkodtunk annyival inkább, mivel minden változás alá esik 's más alakban fordulhat elő. A' természet folyvást munkálkodik, minden anyagok változnak; az azori szigetek közül némelleyek a' tenger' mélyéből támadtak, némelleyek mostanáig léteznek mint Sabina-szigete, mások származásuk után kevéssel elenyésztek; Scandinavia' éjszaki része emelkedik, egész föld-területek süllyednek a' tenger' mélyébe, egész állatfajok elenyésztek, mellyeknek egykori létét csupán a' sziklákban maradványok bizonyítják: mi is munkálkodjunk tehát 's kövessük a' természetet, ennek titkait fürkészvén, ne halaszszuk holnapra, a' mit ma tehetünk, az idő múlik, soha többé vissza nem jó. Ezt követve ajánlásunknak, mellyet a' nagy tekintetű m. Academiának dr. Zipser barátommal tettünk, megfelelni fő kötelességünknek ismerendjük, a' t. Academiának irántunk bizonyított bizalmát mély tisztelettel 's hálás köszönettel vesszük, számos évek óta majdnem szakadatlanul kivált az utolsó tizenöt évben részint a' külföldön, leginkább pedig édes hazánkban folytatótt és még erőnk engedi, folytatandó vizsgálódásink' eredményéről időről időre tudósítani, a' gyűjtendő ásványok' példányait az előmutatott alakban bemutatni el nem mulasztjuk. Vég befejezésül azon ószinte

vallomásomat teszem, hogy életem' legszebb és legörvendetesebb pillanati közé számítom a' t. Academia által legközelebb ennek levelező tagjává lett kinevezésemet 's áldom a' mindent alkotó természetet, hogy ezen öröm-órát utólrénem engedte.

VI.

HITEL-INTÉZETEK' SZELLEMÉROL ÉS BEFOLYÁSÁRÓL
A' NEMZETI JÓLÉTRE.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOLALNÁ,

A' M. T. T. KIS GYŰLÉSÉBEN, FEBRUAR' VII. MDCCC. XLII.

ALSÓ-VISZTI FOGARASI JÁNOS.

„Szegények vagyunk, szegény az ország!“ közönséges panasz. —

A' szegénység és gazdagság, mint sok egyéb, csak viszonyos. —

A' legszegényebb ép ember is nálunk bajosan cserélne a' leggazdagabb eskimóval, 's a' leggazdagabb jobbágyok még mindig szegény mágnások volnának. — Aztán némelly ember elég gazdagnak tartja magát, ha azon darab ruhán kívül, melly meztelenségét takarja, még van rajta legfőlebb egy állatbőr, mellyet nyáron, télen használ; ha azon nyomorúlt étkeken kívül, mellyekkel magát az éhenhalástól menti meg, ünnep- és vasárnapokon, a' mi kis esze van, azt is leihajta. — Más ember még szegénynek érzi magát, ha minden kényelemmel ellátott több szobája, szolgálatjára kész több cselédje, naponként többször több tál étele, 's a' szellemi éldeletre is ideje, értéke stb. nincsen. —

Sokan és sokszor próbálták már valamelly nemzet' gazdagságát 's vagyonát meghatározni, 's kiszámítani. — Hálátlan munka. — Elsőben is a' szellemi tőkéket, mellyek pedig roppant befolyással vannak a' nemzeti jólétre, ki 's hogyan becsúlhetné meg? — Hogyan lehet egy nagy kormányférfinak, egy merész és értelmes vállalkozónak, egy jeles tudósnak, művésznek stb., egy Canningnek, Lafittenek, Széchenyinek,

Chateaubriandnak, Thorwaldsennek, Rubininek értékét vagy becsét megszabni? — Hogyan lehet továbbá, némelly köz javaknak, mint útnak, hidaknak, templomoknak árát meghatározni? — Hogyan lehet magokat a' tőkéket is, mellyek egyesek' birtokában vannak, csak némi bizonyossággal is összeszámítani? Vegyünk fel csak Pesten egy utcát, 's ezen utcában csak egy lakost, például egy könyvárust, mennyi pénz fekszik eladó könyveiben, mennyivel adós külföldi nyomtatóknak, szerzőknek, más könyvárusoknak, magánosoknak, mennyivel adósak neki mások, mennyi jön be mind ebből 's mennyi vesz el, mennyi kész pénz van pénztárában, mennyi nyeresége vagy vesztesége fekszik újonnan vett kéziratokban, újonnan kiadott munkákban stb?

Vannak kik legalább a' forgásban levő pénzt akarják felszámítani, 's tudni. — Hoffmann *) a' *berlini* statistikai bureau' igazgatója, — jól figyelmezzünk, *statistikai bureau' igazgatója* — így szól: „Hivatalos vagy kétségtelen adatokból igen is tudhatni: minden pénznemből mennyi *lehet* forgásban, de éppen nem: mennyi *van*.“ — Átmenvén Poroszországra, mellyet már hivatala szerint a' legpontosabban tudnia kellene, így folytatja: „Az ezüst, melly Poroszországban házi szereknek feldolgoztatik, rendszerint 12 latos, éppen mint a' porosz tallér; 1767. óta, mikor új pénzláb hozatott be, 1836-ig a' porosz vert pénz tett mintegy 182 millió tallért. — Ha netalán elvesztésre, sőt összeolvasztásra nem sokat számítunk is, mindazáltal a' Poroszországon kívül forgó porosz pénz olly tetemes, és olly kevésbé számítható fel, hogy minden előadás teljesen bizonytalan hozzávetés. — Még bizonytalanabbak a' gyanúsítások a' belföldi veretű arany pénz' forgásbeli summájáról. — Ugyan a' fölebbi időközben veretett mintegy 70 millió tallért tevő arany pénz. Csak azt lehet bizonyossággal állítani, hogy ezen arany' nagy része azon idő alatt összeolvasztatott, sőt magán a' porosz pénzverő házon többször keresztülment, 's majd mint Fridrik-, majd mint 20 frank arany, sovereign, aranyrúd, ismét Fridrik tűnt elő. — Továbbá kereskedők, utazók nagyobbára aranyat visznek ki, a' külföldi kereskedő pedig azt többnyire honi pénzverő' házába küldi. — Így vándorol az arany országról ország-

*) Die Lehre vom Geld.

ra“ stb. — Ha még saját országa' pénzét sem tudja felszámítani egy statistikai bureau' igazgatója, annál kevesebbet tudhat a' honában forgó külföldi pénzekről. — Talán könnyebb, 's valamivel bizonyosabb volna már a' számítás a' behozatal és kivitel közti arányból, ha ez is csak önkéntes bemondásokon nem épülne, 's ott hol szabad közlekedés nincs, a' dúgárúságnak tartiffája volna. — Azt mondják, a' ki többet ad ki, mint bevesz, azt gazdagnak nem mondhatjuk, bár egyébiránt ezerekkel, milliókkal birjon, mert ezek előbb-utóbb teljesen elpártolandnak tőle. Így a' nemzetek is.

Legújabb statistikai adatok szerint *) hazánk a' külkereskedésben azon summán felül, melly magyar jövedelemből közvetlenül kimegyen, évenként 30—40 milliót veszítene. — Ha ez állana, a' min szabad legyen kételkednem, akkor valóban nemzeti gazdagságunk nem épen irígylendő fokon áll, 's jövendőnk nem a' legkecsegtetőbb.

Számokhoz nem folyamodhatván, hogy mégis állapotunkat ismerhessük, okoskodjunk más úton. — Tekintsünk magunk körül. — Tekintsük a' munka, 's előállítás' minden nemeit: a' földmivelést, ipart, kereskedést és szellemi munkásságot.

A' hollandi a' tengert zárja el, hogy földet nyerhessen; mi egykét folyónknak sem tudunk parancsolni, hogy már meglevő földünket ne pusztítsák. — Keletindiában, Chinában már a' vizeken is uszó kerteteket csinálnak, Maltában hajókon mértföldről sziklára hordják a' földet 's úgy varázsolják kertekké; nálunk a' természettől dúsan elkészített föld pusztán és kopáron hever. A' rendkívüli körülményeket, hogy p. o. London' környékén mintegy 800 hold föld' terméséből, csupán földieperből, több millió forint jön be évenként, nem is említem. Hát az ipart, kereskedést, szellemi értékeinket 's készületeinket merhessük-e csak nyelvünkre is venni?

Azt tartja ugyan nálunk sok ember: van kenyérem, van borom, van kunyhóm, — 's már a' költők is megénekelték ezen boldog megelégyelést — a' debreczeni ember még hozzá teszi: van pecsenyém, — mi kell több? — De az ember nemcsak kenyérrel és pecsenyével él, hanem,

*) Becker után.

mint mondják, isten' igéjével, — szellemmel is, sőt szellemi része a' nemesbik. Nemzetek pedig, kik a' mondottakkal beérnék, csak vadakhoz számíthatnak.

Még az is megtörténhetik, hogy egyesek a' nemzetben, minden tekintetben roppant gazdagsággal bírnak; ámde a' nemzet' legnagyobb része sem testi, sem lelki sürgetősb szükségeit nem fűdözheti. Még az ilyen nemzetet is bajos volna gazdagnak mondani.

E' néhány vonás adand némi fogalmat nemzeti gazdagságunkról, jobban: szegénységünkről, ha még azt nem ismernők. De talán egykét elfogúltat, vagy korlátolt elméjűt kivevén, kezdik már a' míveltebb 's nemes keblű hatalmasbak — mert mostani helyzetünkben alig várhatunk másoktól valamit — sorsunkat ismerni, 's bár a' teendők' végetlen sora aggasztó, sőt leverő, kezdenek az eszközökről is gondolkozni. Nem akarom ezeket hosszasan előszámlálgatni, azt sem akarom fontolgatni, mellyik első a' teendők' sorában, a' jobb keblű minden czélszerű eszközhöz akár anyagi akár szellemi legyen, tehetsége szerint örömmel járul, 's úgy vélem ha az ábéczt, nem tudom mellyik öreg apánk omegán vagy z-n kezdte volna, most ezek volnának a' legelső betűk. Ha budapesti hídunk lesz elébb, majd az utak is utána alkalmazkodnak, és ha utaink leendettek vala, majd a' hidra is reá jöttünk volna, ámbár nem tagadom ha nem minden is, sok olly összeköttetésben van egymással, hogy csak czéltalanul, sőt kevés erőnk, időnk, vagyonunk' veszélyeztetésével, pazarlásával létesíthetnők botorul egyiket a' másik nélkül; azonban ezen összefüggés' vitatása, fontolgatása most nem czélom, a' gyakorlati élet minden előforduló esetben különben is kivíja a' magáét. E' tekintetben alig van mitől félnünk. Sok nemakaró, hogy kifogást tessen, még ott is keresi az összefüggést, hol árnyéka sincs; mielőtt mindazonáltal tovább mennénk, a' nemzeti gazdaság' alapelveinek megemlítését el nem mellőzhetem.

Valamelly nemzet' gazdagságát teszik *elsőben*: a' természetnek (melly 1) külső vagy anyagi, 2) belső, vagy szellemi) adományai. Ezek a' *természeti tőke*. — A' külső természet eléggé kegyes hozzánk; földünk, vizünk stb. bőségben, 's termékeny erővel, gazdag kincsekkel eltelve. — Belső vagy szellemi szép hajlamainkat is józanul senki kétségbe nem

hozhatja. De mind ez magában nem elég. Azon érczet, melyből a' kardhoz aczél készítetik, valamint a' vasat, vagy fát és bársonyt, avagy aranyat, ezüstöt stb., melyből hüvelye, markolatja alakítatik, a' természet adta 's célját az emberi szellem gondolta ki; azonban munka készítette el az aczél, munka kereste ki 's választotta el az aranyat, ezüstöt a' természetben hozzá nőtt egyvelegből, munka gyűjtötte a' selymet, és szőtte a' bársonyt, munka adott formát a' fának, ezüstnek és aranynak, munka foglalta a' mondottakat együvé, 's adott az egésznek használhatóságot; tehát *másik* kútfejét a' nemzeti gazdagságnak a' *munka* vagyis *mesterséges tőke* teszi, annyira hogy ez takarékossgal párosúlva sokszor a' természet' külső adományainak hiányát is kipótolja. — A' genuai, velencei földbirtok $\frac{1}{10}$ részét sem termi meg a' szükséges élelemszereknek, Neuchattel cantonbeliek a' Jura' csekély termékenységu' szük völgyein leginkább óracsinálásnak köszönik jólétüket, p. o. Chaux de Fonds mintegy 500 házzal, ugyanannyi óramivest számlál; a' brüsseli csipkéhez, a' florenczi kalaphoz alig kell néhány fillérnyi anyag, 's az ügyes emberi kéz aranyokat teremt általa; egy festmény, egy kézirat sokszor ezereket hoz be, 's anyagi értékökért alig adunk egy-két fillért. Így lesz a' munkásság nemzeteknél is jólét 's gazdagság' kútfejévé, azon kívül hogy mívelt embernek a' munka legkellemesb időtöltése is, midőn csak míveletlen, durva ember talál élvezetet a' henyélésben, és a' munkás ember, 's munkás nép nemcsak jól bírja magát, hanem érnyes is boldog is. — A' munkának pedig előleg, legalább apródonként már egy kis megtakarított tőkére van szüksége, a' földművesnek marhákra, gabonatartókra, a' gyártónak gyárakra, gépekre, a' kereskedőnek pénzre stb. Ezek a' természeti és mesterségesből *vegyes tőke*. A' munkának továbbá természet szerint célszerűnek, 's hogy egész nemzetet boldogíthasson, szabadnak kell lenni, és mindenek fölött gyümölcsait magának a' munkásnak kell éldelnie. Mert leghatalmasabb ösztön a' munkára — a' minek pedig már sokszor rossz nevét költötték — az önérdek, saját és hozzátartozói' érdeke; ebből ered aztán a' nyereszkeségi szellem, mely az embert az önérdek' legalsóbb fokáról a' becsületérzés' legmagasb fokára emeli, mely a' természetbuvárt arra kényszeríti, hogy az egyenlítő' hevével és gönczölök' jegével daczoljon, a' tengeri hajóst hogy a' szelekkel, szirtektel harczra szálljon, az építést hogy

égbe emelkedő tornyokat, zúgó habok' mélysége fölött hídakat, folyók alatt tunneleket alkosson, 's az egész emberi nemet hogy az elemekkel küzdésben arany koronát, azaz jutalmul aranyakat érdemeljen. Így lesznek munka által a' természettől szegény országok gazdagokká, hatalmasokká, a' természettől megáldottak is szabad munka nélkül szegényekké. Hiába iparkodtak régenten sok törvényhozások — fájdalom a' miéink sem értették jobban sok másoknál — az aranyat és ezüstöt megtartani, kivitelét megtiltani, behozatalát pártolni; oda folytak ezek, hol munka 's nyereség mutatkozott. — Milliárd számra rabolták a' spanyolok az új világ' kincseit, de dolgozni elfelejtettek, vagy nem akartak, töménytelen kincseiknek közepette, a' szükségbeli dolgokon felül, melyek szinte nem önmaguktól teltek ki, minden lehető kényelmeknek élvezésében, fényüzési cikkeknek vásárlásában, multságoknak keresésében töltötték csak idejüket, 's végtére a' kincsek oda tódultak, hol a' szükségbeli, kényelmi, fényüzési cikkek létesítettek, t. i. azon szigetre, melyet *ködök' hazájának* neveznek ellenei, de a' melyben a' világ' uralkodása állítá fel trónját, nem annyira a' tengerek' birása, mint testi, lelki munkássága, különösen kereskedése és iparművei által. „A' britt legelső gyártó nép a' földön, — így szól Hassel*), és adózója az egész világ.“

Az eszközök, melyek szegény magyar hazánkat jobblétre segítenék, különböző férfiak' véleményében különbözők, a' szerint mint ki ki egyik vagy a' másik hiányt tartja tetemesebbnek, aggasztóbbnak.

„Míveletlen 's tunya a' nép, mond némelyik; nemesb vágyai nincsenek, ezért nem is dolgozik, csak a' meddig állati szükségait kielégíti; tehát népnevelés, népiskolák szükségesek.“

„Népességünk csekély, és munkás kezek hiányzanak“ — szól egy másik.

„Közlekedési eszközeink, jó közönséges és vasútaink, csatornáink nincsenek, vizeink szabályozatlanok. 'S ekképen rossz közlekedés miatt, a' mit veszünk, drágábban vesszük, a' mit adunk, olcsóbban adjuk“ — panaszkodik egy harmadik.

*) Lehrbuch der Statistik der europäischen Staaten.

„Adót nem fizetünk; pedig a' ki a' célzt akarja, az eszközt is kell akarnia. Ha p. o. csak egymilliót fizetne az ország, 's fordítná hasznos czélokra, micsoda eredményeket láthatnánk csak néhány év alatt is?“ folytatja a' negyedik. — Mondják továbbá: a' munka nincs jól felosztva. Smith Ádámmal már sokat előhozták példaként a' tűkészítést a' munka' felosztására. Ha t. i. egyetlen munkás egy varró tűt eleitől fogva maga készítene el, alig tudna naponként 20-nál többet elkészíteni, midőn most egy tű 80—90 kézen megy által míg el készül, 's egy emberre naponként több mint ezernek készítése esik. — Így a' szellemiekben is. A' ki csak egy művészetet űz, sokkal többre viheti ügyességét, mintha többekre fordítja idejét. Csak egy tudomány is a' segédtudományokkal körünkben olly terjedett, hogy a' legszorgalmasb ember is sajnosan érzi alapos ismeretek' szerzésére élte' rövidségét. Nálunk ezekkel ellenkezőleg iskoláinkban mindent összevissza tanulunk, 's tanítunk. — Így csaknem az egész ország földmivelő, 's hazánknek népességre nézve második városa a' helyett hogy ipart, kereskedést pártolna, egész erővel földmivelő — millyen az ország' legnagyobb része — lenni törekszik. Törvényhatósági tisztviselőink 's publicistáink egy személyben bírák, törvényalkotók, végrehajtók, kormányzók, rendőrök, útcinálók, vízsza-bályozók, adókezelők stb. — Valóban nem volna csoda, ha egy foglalkodás sem menne rendében.

Mások még másokat is hordanak fel, millyenek: hiányos jogszolgáltatás, ósiség, a' birtok' bizonytalansága, vállalkozási és részvénytársulati, 's általában közszellem' hiánya, magyar nagy birtokok' jövedelmeinek nagy részben külföldre folyása, takaré- és ápolóintézetek' ismeretlen volta, nagyobb városok, különösen aránylagi főváros' nemléte, ferde nézetek, előítéletek' uralkodása, czéhek, monopoliumok, privilegiumok mint a' munka-szabadság' megannyi bilincsei.

Mind ezekre a' tizedik vagy huszadik azt feleli: „Barátim! ti circulus vitiosusban forogtok. Azt mondjátok: szegények vagyunk, a' nép míveletlen, tehát a' népet neveljük. — Igaz, de miből neveljük; miből állítunk népiskolákat, miből fizetjük, sőt miből neveljük magukat a' népnevelőket? Azt mondjátok: népességünk csekély, és munkás kezek hiányzanak. — Igen de Angolhonban felszámítatott, hogy 20 millió la-

kos erőművek' segítségével többet dolgozik, mintha 200 millió lakosa volna. Azonban hogyan tegyünk szert erőművekre; sem pénzünk sem elég ismereteink. Azt mondjátok: hiányzik nálunk a' vállalkozási szellem. Igen de miből, midőn nincsenek heverő tőkéink? Angolországban mintegy ötödfélszáz részvény-társaság több mint 26 millió darab részvényekkel bír*), 's ha mindenikre csak 100 forintot számítunk ezüstben, ezeknek pénzbeli értéke maga fölebb rúg 2 milliárd, és 600 millió ftnál. Ha Magyarországnak termő földét 4000 négyszög mérföldekre tesszük, 's egy illy mérföldet 16,000 hóldjával, 's hóldjat egyremásra 40 ezüst forintjával számítjuk ($4,000 \times 16,000 \times 40$) teszen: 2 milliárd 560 millió forintot, 's csak magok az angol részvények, vagy ezekben fekvő pénzek mind elnyelnék az egész magyar földbirtokot.“ — Igy egyebekre nézve is. Véleményemmel sok bajunkon pénz nélkül is segíthetünk ugyan, de mégis nem tagadhatni: a' pénz, mint nervus rerum gerendarum, egyik és tetemesebb hiány, melly intézkedésekre váraozik. — Illyen intézkedések a' hiteliek, 's bátor vagyok ezen *hitelintézetek' szelleméről, lényegéről* következő egy-két észrevételemet, hazafi társaim! becses figyelmetükbe ajánlani.

Hitel szélesebb értelemben, azon bizodalom valakiben, hogy ez minden helyes váraozásnak megfelelni képes, megfelelni kész; szorosb értelemben, hogy az fizetési kötelezettségét teljesítendi. Akarat és tehetség azon két alap, mellyen minden bizodalom, tehát a' hitel is épül. Ha ezen bizodalom valakinek csupán akaratában azaz személyes minőségében helyeztetik, az személyi hitel; ha pedig a' kötelezettség tehetséggel azaz ingó vagy ingatlan vagyonnal (ingó 's hitelzáloggal) biztosítatik, vagyoni hitel.

Noha régibb időkben is találatnak némelly nyomai a' hitelnek, mindazáltal nem csalatkozunk, ha azt valljuk, hogy az az újabb kor' szüleménye, melly mai időben, főleg a' váltók, bankok 's hitelrend-

*) Industrie- und Actien-Chronik. Melléklap: „Der österreichische Actionär“ folyóirat' 1840-diki 36. számához.

szerek' intézeteitől, munka-szabadságtól, országos élet' nagyobb biztonságától, tökélyesbített jogszolgáltatástól gyámolítva, némelly országokat már az anyagi és szellemi virágzásnak bámulandó fokozatára is emelt.

Legnagyobb befolyása 's országgazdasági értéke abban áll, hogy annak, ki pénzben szűkölködik, de a' kiben ész, ügyesség és munkáság nem hiányzanak, pénzt teremtet; még pedig ha anyagilag tekintjük, csaknem semmiből, ha szellemileg, 's ez emeli becsét legfelsőbb fokra, erényességéből. Ezen tételre fordítandjuk legfőbb figyelmünket valamennyi hitelintézeteknél. A' lehető leggyakorlatiabb előadás fő törekvésem.

Van Bécsben két kereskedő: A és B, Londonban szinte kettő, C és D. Bécsi kereskedőnk A, adós a' londoninak C-nek pamut-árúért, D londoni kereskedő pedig B bécsi kereskedőnek adós gyapjúért. Bécsi kereskedőnk A, le akarván adósságát róni, keres vagy kerestet otthon, t. i. Bécsben (talán a' börzén) valakit, kinek Londonban volna adósa; meg is találja B-t. — Megegyeznek. A B-nél londoni adósságát lefizeti, ez pedig londoni adósát D-t, egy levélben oda útalja, vagy arra bizza meg hogy tartozását csak Londonban C-nek, a' bécsi A' hitelezőjének fizesse. Ime szembetűnő hogy A B-re csak úgy bizandja pénzét, ha teljesen bízik, miszerint helyette londoni hitelezőjét bizonyosan kifizettetendi; épen így bízik B is C-ben hogy utalványának Londonban eleget teend.

Azonban meglehet, B-nek nincs is adósa Londonban, hanem ott C-vel csak olly egyezsége lépett hogy, ha ennek mint londoninak fizetnivalója lesz Bécsben, mindenkor, avagy bizonyos summáig csak útaljon B-re, ő mindig fizetend helyette Bécsben, a' miért viszont a' bécsi B-nek megbízásait Londonban C fogja teljesíteni. Már itt szembetűnőbb az egymásba vetett bizodalom.

Még az is lehet, A sem fizet B-nek semmit, hanem például, még csak most akarván Londonban pamut-árúkat vásárolni, és magának ismerőse vagy hitele ott nem lévén, kész pénzét is most másba fordítván, kér B-től egy Londonba szóló utalványt, 's ennek értékét csak akkor igéri megtéríteni, ha az árú már Londonból meg is érkeztek, vagy épen az árú itthon mind el is adattak. — Itt már a' bizodalom 's hitel csaknem a' legfelsőbb fokra hágott, vásárlások történtek, fizetések esz-

közöltettek, a' nélkül hogy egy fillér is kiadatott volna. Ezen utalványok az úgy nevezett *váltólevelek*, váltók, különösen másra idegenre intézett vagy úalt váltók, idegen váltók.

Hasonló példákat százakat hozhatnánk elő, de lássuk az eredményeket.

1. A' pénz akár most akár később fizettetik ki, mind Bécsben mind Londonban helyben marad; tehát

2. A' pénzküldés' tetemes költségei megkiméltetnek, veszélyei nem léteznek; tehát

3. A' vásárlott vagy vásárlandó áruk is sokkal jutányosabban vétethetnek 's a' nyereség bizonyosabb.

4. A' fizetés' könnyűsége által a' kereskedési kedv és üzlet szinte kimondhatatlanul könnyűl és emelkedik.

5. Bár egyik ország a' másikhoz kereskedési viszonyaiban, több éven keresztül szenvedőleg állana is, p. o. tegyen kivitele 100 milliót, behozatala 110-et, a' különbség 10 millió: ezen 10 millió nem kész pénzzel, hanem csak a' mondott utalványokkal, váltókkal, egyenlítetik ki, legfőlebb hogy a' váltók azon országban, melynek több fizetnivalója van, jobban kerestetvén, áruk egy kissé főlebb szökken, mit váltófolyamnak hívunk. Miután pedig a' folytonos kereskedésben a' kivitel 's behozatal szüntelen váltják egymást: a' mondott esetekben évek mulnak el, a' nélkül hogy a' kereskedési úton arany és ezüst vitetnék ki, sőt váltók mellett az arany és ezüst szinte csak áruvá válik a' nemzetek közt, azaz csak úgy vitetik kereskedők által egyik országból a' másikba, ha mint más áru, nyereséget ígér, t. i. ha bármi okból egyik országban sokkal drágább, szükségesb mint a' másikban. Ezen tétel maga is eléggé megcáfolja a' mercantil rendszer' azon ferde elvét, melytől még korunkban sem tudnak egészen megszabadulni, hogy a' behozatalt a' kivitelhez kell alkalmazni, 's ha ez nem kedvező arányban állana amazzal, mindenféle mesterséges és tiltó eszközökkel élni.

A' mi a' mondattakból czélunkra tartozik, abban áll, hogy váltók nélkül külkereskedést képzelni is alig lehet; hogy minden, mi a' külkereskedésben nyeretik, vagy legalább megtakarítatik, váltók, tehát hitel által létesül; hogy a' váltók az általok eszközözlendő nagy bizo-

dalomnál fogva a' pénz' helyét foglalják el, tehát pénzt, élénk külkereskedést 's ez által is jobblétet teremtenek.

Mi adja azonban a' váltók iránt azon nagy bizodalmat, ezen hitelt? Semmi mint váltótörvények, szigorú váltótörvények. A' mondott bécsi 's londoni kereskedők, meglehet, egész életökben sem látták 's látják egymást, hanem annyival jobban ismerik az illető országok' szigorú váltótörvényeit 's ezekben biznak, mellyek e' szerint a' jogosság mellett, főleg a' hitel' vezéreszméjén alapulnak. 'S ime itt vagyunk a' hitelintézetek' egy fájánál, a' váltójognál, 's fogunk-e még csudálkozni csak a' mondottak után is a' váltójog' szigorúságán és kiváltságain?

De vessünk egy pillantást a' belső kereskedelemre, 's egyéb üzletre is. Egy belföldi posztógyáros, bizonyos nagy kereskedővel alkut köt, bizonyos mennyiségű kész posztóra, mellynek árát talán váltólevélben csak esztendő múlva igéri fizetni. A' gyáros kettőzött munkásságra fordítja minden erejét, gyapjú-kereskedőktől tetemes mennyiségű gyapjút vásárol hitelben, vagy a' kapott váltólevéllel (mellyért természet szerint ő is jót áll) több munkásai' számára 's új erőművekért pénzt vesz fel kölcsön stb. A' nagykereskedő rövid időn megkapja a' kívánt posztót, eladja több részben kiskereskedőknek szerte az országban, szinte hitelben 's váltók mellett, hogy azok azt apró városokban rőfönként némi nyereséggel elárulván, bizonyos idő, talán félév múlva árát a' nagykereskedőnek megtérítsék.

Ime talán százezereket érő posztó állítatott elő 's adatott el, mind hitelben, mind azon jó reménységben, hogy kiki okosan felszámitván a' lehető nyereséget és fizetési időt, a' maga tartozását annak idejében pontosan, sőt mulhatlanul teljesítendi. Tegyük fel, hogy a' kiskereskedők a' kitűzött határidőre nem fizetnének, vagy valóban nem is fizethetnének, akár ezen, akár más okból a' határidőre a' gyártónak a' nagykereskedő nem fizethetne, a' gyártó ismét munkásainak, vagy a' gyapjúkereskedőknek szinte nem; 's így a' gyapjúkereskedőnek is további üzlete, vásárlása szinte megakadna, vagy épen a' gyapjú-termesztőkkel talán újabbi kötésének, mellynél fogva már előlegezéseket is adott azoknak, szinte eleget nem tehetne, azaz a' gyapjút pénz' hiányában át nem vehetné, 's ekképen vegyünk nem egy, nem két esetet, hanem vegyük az üzletnek minden ágait; itt-ott némelly ember csak jó kedvéből tenne ele-

get fizetési köteleztetésének, 's törvény, mely az adást rögtön és szigorún kényszerítse, nem léteznék, nem maradna-e el akkor, már előre is, száz meg ezer vállalkozás? mennyire alantabb kellene itt állni a' kereskedésnek, iparnak és természetnek, mennyire alantabb magának az erkölcsiségnek, mint a' hol ellenkezőleg gyors és szigorú jogszolgáltatás a' kötelezettet tartozásának, ígéretének, adott szó' szentségének pontos megtartására kényszeríti, a' munkást, okos számítót pártolja, segéli 's kivétel nélkül mindenkit becsületének hű megőrzésére, és minden lépteiben józan megfontolásra szoktat 's nevel.

'S ím főleg ezek a' hitel-törvényeknek, u. m. betáblázási, kereskedői, csődületi, kiváltkép váltótörvényeknek valamint vezérokai, úgy eredményei is.

A' váltók 's váltójog' fontos szerepét, a' bankoknál is alább lálandjuk.

Most menjünk tovább a' hitel-intézetekben.

Voltak idők, 's volt egy-két város, midőn az embereknek a' sok érczpenz terhőkre, az üzlet' élénkségére nézve akadályúl volt. Főképen ide számítandók Hamburg, Amsterdám. Az illy kereskedői nagyobb városokban a' jó értékű pénz' számlálgatása, mérégelése, elő- 's hátrahurczolgatása annyi alkalmatlanságot szült, annyi időt rablott el, pedig *az idő pénz*, azt mondja az angol, hogy azon eszmére jöttek, tegye mindenki pénzét egy közös pénztárba, vezettessenek arról pontos könyvek, irassék fel, ki mennyit tett le, 's ha valaki valakitől p. o. A B-től 1000 arany árú portékát vett, A' értékéből a' könyvben ezer arany vonassék le (terhül irassék), 's B' számára tétessék (értékül irassék), vagy ha akarja, neki kész pénzül ki is fiztessék. — Így időt, kényelmet nyervén, keves kész pénzzel (minthogy a' pénz többnyire a' közös pénztárban hagyatott) sokkal több üzlet létesült, 's a' kereskedés hasonlíthatatlanul élénkebb lőn mint különben. — Ezeken kívül teljes értékű ezüstben, aranyban számíttván minden, ezek állandóbb becset kaptak, sőt már nem is pénznemben, hanem rudakban, markokban számítottak, mellyek az elveszésnek, kopásnak, hamisításnak kitétetve nem voltak.

Ezek az úgy nevezett forgatóbankok (giro-bankok), minthogy e' pénzt vagy jobban csupán a' könyvbe írt summákat, egyik emberről a' másokra ezek forgatták. — Hanem ezek tulajdonképen nem tartoztak a'

hitel-intézetekhez, minthogy ellenkezőleg ottan senkinek hitelt nem adtak, hanem kötelezettségeit kiki már előre letett kész pénzzel fődözte. — Azonban ezek divatból majd csaknem egészen kimentek, részint mert az így letett pénz hasztalan vesztgelvén, semmi jövedelmet vagy kamatot nem hozott, részint mert a' bankigazgatók, kormányok 's ellenség' rablásainak voltak gyakran kitétetve, részint végre, mert helyettök olly különös leszámító vagy kiegyenlítő intézetek létesültek, mellyek még a' kész pénzt sem tevék szükségessé; például:

Két kereskedő egymástól ad 's veszen, a' nélkül hogy fizetnének, hanem mindent pontosan könyveikbe följegyeznek, 's bizonyos idő múlva, p. o. év' végével a' kölcsönösen adottakat összeszámítják, 's legfőbb a' különbséget fizetik ki kész pénzzel, vagy ezt sem, hanem jövő évre hagyják.

Látható, így ezereket lehet kiegyenlíteni, és ezen mód már valóságos pénz-helyét pótol ki, pénzt teremt; de látható az is, hogy itt minden a' pontos, lelkiismeretes könyvvezetéstől függ, azért itt a' törvények ismét szigorún lépnek fel, a' könyvvitelben hitelességet, legnagyobb szorgalmat kívánnak, a' pontatlant, csalót kereskedői jog, váltóképesség' veszítésével, sőt fogsággal büntetik. — Sokadalmakban, nagy városokban ezen kölcsönös kiegyenlítés' könnyítésére különös összejövelel alakultak, hol a' kereskedők kölcsönös követeléseiket le- és fölírattják; így valamelly summa sokszor több személy' közbenjárulása által egyenlítetik ki, p. o. A-nak adós B, B-nek C, C-nek pedig D, D-nek E, E-nek az első, t. i. A. — A clearing-house Londonban a' legnagyobb illy hitel-intézet, hol pénzünk szerint naponként százmilliók számíttanak le, 's egyenlítetnek ki kimondhatatlan kényelemmel, a' nélkül hogy többre mint egy-két ezer forint kész pénzre volna szükség kiegyenlítés végett *).

Minden hitel-intézetek közt a' hitelnek legjóltevőbb, legfenségebb, legnagyobb hatású a' jegybankok nyilvánították, de ezek szül-

*) Staatswissenschaftliche Versuche über Staatscredit, von Eduard Baumstark. 59. lap.

ték a' legnagyobb zavarokat, és millióknak nyomorjait, vagy szegénységeit is.

Ha valaki, bárki legyen az, de a' kinek fizetési képessége 's akarata legkisebb kétséget nem szenved, valamelly kötelezvényt bizonyos summa' fizetéséről kiad, például, valaki 100 ezer forint árú gyapjút vesz, 's ezért magáról csak kisebb-nagyobb kötelezvényeket ad, olly föltétellel hogy bizonyos idő múlva, vagy épen idő-kikötés nélkül akár mikor kész pénzt ad érettük, mind addig míg a' hitelezőnek, vagy kötelezvény' birtokosának akármi okból kész pénzre szüksége nincsen, teljességgel nem lesz oka azon adósság' kifizetését kívánnia. — Illy módon könnyű átlátni, miképen lehető, hogy valamelly magános vagy társaság, avagy országhatalom illy kötelezvényeket bocsát ki, mellyek mindenkitől épen olly örömetst elfogadtatnak, mintha kész pénz adatnék. Ki nem tudja a' mindennapi tapasztalásból hogy némelly szavatarató ember olly hitelt kap, miszerint neki pénzét mindenki örömetstebb adja 5, 4 's kevesebb kamatra is, mint másiknak 6, 7-re 's többre is? Az illyen már azzal is nyerne, ha ő kevesebb procentre veszen fel pénzt kötelezvény mellett, 's drágábban adja másnak, de vigyázattal. — Hasonló körülmények születtek a' jegybankokat, 's általok kiadott bankjegyeket, mellyekben hitelezőnek többnyire azoknak minden birtokosa, minden „előmutató“ jelöltetik, így tétetvén nemcsak a' könnyű forgásra alkalmasokká, hanem főleg azt is nyervén hogy mindenkitől kész pénz gyanánt akár mikor tovább adathatnak. Láthatni hogy mindennek, kinek kezébe illy kötelezvény kerül, adósává válik a' kibocsátó bank.

A' bizodalom' megnyerésére 's fentartására pedig a' bankok különböző eszközökhöz nyúlnak. — Ha több jegy, mint valakinek tárában kész pénze van, ki nem bocsátatnék, ez kétségtelenül a' legnagyobb biztosságot adná, mert minden papir minden pillanatban kész pénzzé válthatatnék. — De ez alig nyujtana más hasznot mint azt, hogy forgásban ércz helyett csak papiros kopnék, ellenben még papirosnyomtatási költséget okozna 's utáncsinálással és veszteséggel is járhatna.

Azonban mind azok, kik akármi módon illy kötelezvényeket kölcsönképen adtak ki, azt tapasztalák, hogy mindenki bizvást használja azokat, fizet velök, a' nélkül hogy beváltatásuk kívántatnék, tehát természetesen így okoskodtak: Hiszen nem szükség hogy mind kész pénz

füdüzze azon kötelezvényeket, vagy jegyeket; ha ugyanannyival gyárat vagy más birtokot veszek, 's ezt magát kötöm le érettök, ez szinte olly biztosságot nyújthat; miért nem csinálhatnék e' szerint 100 ezer kész pénzből 200 ezerről szóló jegyeket? még az a' hasznom is lesz, hogy a' másik 100 ezerrel vásárlott vagyonom, például gyáram is jövedelmez, a' jegyekért pedig, mellyeket kész pénz gyanánt kölcsön' fejében adtam ki, csekély költséget vagy kamatot fizetek. — Sikerül az okoskodás. Most már nemcsak vett saját birtokára ad ki kötelezvényeket, hanem másokéra is, péld. újra 100 ezerről szólókat; 's azon birtokot magának hypothecául — hitelzálogul — leköti, mert úgymond, nekem ezek szint-úgy biztosságul szolgálnak, tehát azoknak is, kiknél az én kötelezvényeim — jegyeim — vannak; én pedig az adott jegyekért, mint kész pénzért kamatot kapok. — Tehát már 300 ezerről szóló jegyeim vannak a' közönségnél, mellyektől ő semmi, vagy igen csekély kamatot fizet, neki pedig egy részről a' vett gyár szépen jövedelmez, más részről mind azok, kiknek kölcsön adta a' jegyeket, kamatot fizetnek. — A' haszon szembetünő. — Ujabban készített jegyeivel új birtokokat vesz, új kölcsönöket ad, 's ekképen igen rövid idő alatt értékét öt, hat, tíz annyira nevelte.

Az országhatalmak pedig így okoskodtak: Jelenleg ugyan pénzünk nincsen, hanem még ezen évben ennyi meg ennyi millió foly be, például adóban, azonban épen most kellene némelly rendkívüli költségeket füdüzni, tehát adjunk ki kötelezvényeket (papírpénzt), azaz fizessünk ezekkel, mindenikre reá irván, hogy minden köztárainkban kész pénzül, 's adóban is elfogadtatik, sőt az előmutatónak abból, a' mi azon közben adóul jó értékű pénzben bejön, tüstént beváltatik. — És úgy történt. — A' kormány az adót szerencsésen előlegezte, de ő is ígérétnak eleget tőn, jegyeit mindenütt elfogadta, mindenik előmutatónak beváltotta. — Következő években újabb sőt nagyobb, igazi vagy csinált szükségek mutatkoznak, az egyszer szerencsésen megpróbált mód már kétségbe sem vétetik, a' jegyek nemcsak a' jelen, hanem már jövő, sőt harmadik, negyedik évi jövedelmeket is előlegezik, 's képviselik ugyan de nagyobb biztosításukra már a' birodalomnak egy bizonyos része is leköttetik.

Mi lesz mind ezekből? A' fentemlített magánosról azon hír terjed el, hogy fényűző, egy-két nyerkémlete — speculatioja — nem is szerencsésen sikerült, 's ime minden, kinek kezében jegyei vannak, megfélemlik és siet hozzá beváltatni azokat; a' 100 ezer kész pénz csak hamar elfogy, gyára vagy más birtokai ugyan vannak, de ha ezeket áruba bocsátja, még jobban elijed a' közönség, azonban nem is olly könnyű eladni mint venni, tehát 10, 20 procentre veszen fel pénzt, ezekkel fizet, ezek sem elegendők, birtokaira kerül a' sor, már csak fele áron adattak el, végre fizetni többé nem képes, és a' lekötött — inhypotheált — vagyonért már csak kétségbe esett hátralevő hitelezői — jegyeinek birtokosai — pörlekednek, szerencsések ha a' kezökben levő jegyeknek egy harmadát megkaphatják, vagy még kevesebbet.

Az országhatalmak' papirosairól lássuk csak az éjszakamericaiak és francziák' példáját. — Amazok a' függetlenségi háborúban az úgy nevezett *Kék-hegyek*hez nyugat felé mérhetlen térségeket kötöttek le papir pénzeik' biztosításául, emezek assignatáik' hitele végett a' papság és kivándorlott nemesség' roppant birtokait, nemzeti vagyon név alatt zálogosították be; 's egyik sem menthette kibocsátott jegyeit értékök' veszélyétől, sőt csaknem teljes értéktelenülésétől. — 1796. évi martiusban 7200 francnyi assignatákat lehetne kapni egy jó értékű Lajos-aranyért, pedig halálos büntetést is szabtak arra, a' ki el nem veszi; e' mellett a' ki bizonyos számú jegyeket mutatott elő, mindjárt kihasítottak neki a' mondott nemzeti vagyonból egy részt, de ennek sem volt a' külső és belső háborgások miatt majd semmi értéke.

Ezek 's több hasonló példák szomorú, de tanulságos iskolául szolgáltak korunknak. Azon meggyőződés, hogy bankjegyekkel a' csereeszközt czélszerűleg szaporítani, 's ez által nemcsak a' papiros pénznek okosan számító kibocsátóját szép nyereségekben részesíteni, hanem más részről a' pénz' szükén, uzsorákon egész országban segíteni, 's a' pénzforgást könnyíteni lehet, sőt — miután az ipar, kereskedés és mindenféle munkásság az újabb szabadság elvek által hasonlíthatlanul több csereeszközt azaz pénzt kellékez, mint a' mennyi arany, ezüst a' világon van, — melly pedig a' rabszolgaság' idejében untig elegendő volt; — nemcsak, hanem miután némelly bankok, 's különösen a' londoni, né-

melly hibák mellett is fennállottak, és ez utóbbi valóban csodákat vitt véghez, 's országok, egész Európa' megszabadításában fontos szerepet játszott — nélkülözhetlen is, ezen meggyőződés, mondom, megmaradt, sőt erősödött, hanem a' *miként*-re nézve más elvek állítottak fel, úgymint:

1. Bankjegyeket alapítani nem lehet fekvő vagyona, nem lehet iparvállalatokra. Alapítani fekvő vagyona nem lehet, mert ez apró részekre szét nem darabolható, 's könnyen el nem adható, mint műnyelven mondják, nem *ingósítható*, 's bár béke' idején becses, de csak egy kis háborgás legyen, senki nem biztos benne; a' midőn az aranyat, ezüstöt kiki jobban megőrizheti, elrejtheti vagy magával viheti. Hogy szinte nem lehet iparvállalatokra, például csatornákra, vasútakra stb. csak egy példát lássunk. A' belga bank a' többi közt legújabbban mintegy 16 millió francnyi tőkéig bányák, különösen szénbányák' művelésével is foglalkodott. Egy darabig jól ment a' dolog, de később némelly politiai fordulások, gabonadrágulás és ezzel minden élelmi szerek' árának emelkedése, 's egyebek következtén be, mellyek egy részről a' productiót — előállítását — az ipar' minden részein nyomták, más részről a' közönség szükségben, 's némi félelemben is levén, az érték-jegyeknek, millyenek a' bankjegyek, pénztár-levelkek (Cassenscheine) stb., valóítását, beváltását huzzák magok után, ezeknek természetes eredménye lón, hogy a' bank mindenfelől kész pénzfizetésekkel ostromoltatott, magok a' vele összeköttetésben álló iparvállalatok, például szénbányák, mellyeket fentartani kötelességében sőt legfőbb érdekében állott, a' munka' folytathatása végett, kész előlegezéseket kívántak, mind ezek miatt kész pénze csakhamar kimerítetvén, egyéb segédeszközei pedig nem levén, 1838. decemb. 18. fizetéseit megszüntette. — És ha Belgium' derék királya és kormánya több mint kétmillió franc kész pénzzel, és ipar-üzésére nézve, a' vasúton szükséges 5 millió francnyi szerek' szállításának megrendelésével és még egyebekkel nem segít rajta, az egész ország' ipara, a' legnevezetesebb házaknak megbukásával, halálos döfést kap, 's a' szükség és zavar legfőbb fokra hág vala. — Jelenleg pedig ügyei egészen más lábra állítottak és másképen intéztetnek. — Ugyanis

2. Bankjegyeket alapítani lehet minden esetre egy részben kész levő aranyra, esüstre, más részben — mert mint fölebb is láttuk, ha

csak annyi bankjegyet adnánk ki, mint pénztárunkban arany 's ezüst van, úgy semmit sem nyernénk — más részben mondom, olly ingóságokra, *mellyek hamar 's könnyen pénzzé tétethetők*, mint arany és ezüst ékességek, illetén házi készületek, mellyeket szükség' esetében, pénzverő házba is lehet küldeni, vagy könnyen árverésre bocsátani, különösen pedig szilárd váltólevelek, mellyeknek adósai, ha a' fizetés' idejekor nem fizetnek, a' váltójog' szigorúsága által, erre rögtön szorítatnak, és szoríthatnak.

A' munkálatok lényege ez: A' bank' tőkéje' alapja legyen 5 millió. Ez elzáratik; hanem készítetnek két vagy három annyi bank-jegyek, p. o. 15 millió. A' kinek pénzre van szüksége, a' banktól kölcsön kér, ez annyi jegyet ad váltólevelekre, mennyit a' pénzkérő teljesen biztosíthat záloggal vagy kezesekkel (millyenek a' váltón a' többféle aláírók is), így adja ki mind a' 15 milliót, t. i. mind vagy ingó zálog vagy a' váltókon kötelezett szilárd nevek mellett. — Láttuk, tulajdonképen az arany, ezüst kész pénz csak 5 millió, de hiszen ingó zálogban, 's szilárd váltókban (mellyeken rendszerint három nevet, vagy is kezeseket kívánt), az arany ezüst pénzen felül még legalább is 15 millió értéke van, és így mind össze 20 millió, tehát 15 millió jegyei 20 millió értékkel fűdőzvék. — A' kölcsönt pedig nem adja sokára; három hónap a' megszokottabb határidő, tehát három hónap alatt, ha akarja, mind a' 15 millió kölcsön visszafizettetik, meglehet hogy mind az ő jegyeiben, de hiszen semmi baj — kamatokban ekkor legalább már más pénzt kellett az adósoknak hozniok, 's épen ebben áll nyeresége; — minthogy pedig 15 milliótól fizették a' kamatot, kész pénze pedig tulajdonképen annak csak $\frac{1}{3}$ része volt, tehát bár száztól csak négy kamatot kap, mégis neki $3 \times 4 = 12$ kamatot hozott lezárt tőkéje. — Ha látja hogy papirjai elég hitellel birnak, 's alig van ember a' közönségnél, ki akár bizodalmatlanságból, akár más okból némelyleket kész pénzzel (aranyval, ezüsttel) fölvaltattott, tehát alapja nagyobb részben megmaradt, sőt tán némelly adósok újabb ércz pénzzel is fizettek a' három hónapi fizetés után: a' visszaadott jegyeket újra kiadja, vagy azokat megsemmisítvén, helyettök újakat készít, — az újabban adott kölcsön, a' mondottak szerint, újabb három hónap alatt ismét vissza jó, sőt ismét kamattal fizettetik vissza (ha t. i. mint váltóknál szokás, előre már le nem vonatott);

a' ki nem fizetne, annak ingó vagyona mint zálog, a' bank' tulajdonává válik, és rendelkezése alá kerül, 's a' váltók törvény' utján behajtatnak *).

Ezekből láthatjuk: 1) Hogy a' bank csak a' mérséklett arányt meg ne haladja — 3 legfőlebb 4 annyi jegy mint arany ezüst pénze van, közönséges tapasztalás szerint a' maximum — egy évnegyed alatt minden jegyeit részint beválthatja, részint adósai által befizettetheti, 's ilyen bank crisisbe, zavarba még soha sem jutott; 2) 5 millió alap mellett évnegyedenként 15, évenként pedig $4 \times 15 = 60$ millió jegyet bocsát ki, de körülbelől ugyanazt újra be is veszi, tehát 5 millió alappal 60 's több millió (tiz, tizenöt annyi) jön évenként forgásba a' banknál és bank által; 3) a' bank kölcsönöz csupán 4 kamatra, tehát a' munkás, kereskedő, mesterember, gyártó, földmivelő olcsó pénzt kap — 's mellyik természetű, mesterember, kereskedő stb. az, kinek gyarapodására, sőt munkája' kezdésére, tőkére, kész pénzre nem volna szüksége? — 's olcsó pénz mellett, t. i. 4 kamat' fizetése mellett, minden iparkodó magának is nyerhet valamit; — 4) maga bank, vagy mivel a' bankot többnyire társaságok, tőkepénzesek' társaságai — részvényesek — alkotják, ezek jó kezelés által kapott tőkejeiktől 10 's több procentumot is kapnak; tehát 5) mind a' tőkepénzes, mind a' pénzetlen de munkás közönség, 's így a' nemzeti jólét véghetetlenül nyer, 's gazdagodik általuk; ezért mondja azon nagy fia hazánknak, ki e' szunnyadozó hitel-eszmét is első költé fel bennünk **): „A' nemzetek mai körülállásaiban a' pénz a' munkával olly szoros összeköttetésben áll, hogy majd egyik az ok és következés, majd a' másik, valamint az esőből gőz, köd, felhő, lesz, 's azokból megint eső, — úgy a' munkából pénz lesz, a' pénzből ismét munka.“ Kormányok pedig több hónappal előbb veszik be, és fordítják haszonra az adót, 's e' körülmény maga véghetetlenül könnyíti az okos kormányzást, sőt illy jegyekkel kölcsönvételek is eszközölthetnek.

„Mit ér a' három hónapi kölcsön?“ hallom mintegy ellenvetésképen. — Kereskedőnek, mesterembernek sokszor ez is sokat ér, azonban

*) Ezeket így megszaggatottan csak világosság' okáért adtam elő, mert a' munkálatok szakadatlanul folytattatnak, naponként kölcsön ad a' bank, 's naponként szedi be régibb kölcsöneit.

**) „Hitel“ gróf Széchenyi től.

ezen részint azzal segítnek a' bankok, hogy a' kinek tovább is van szüksége a' pénzre, 's jókor jelenti magát, annál a' körülményekhez képest a' kölcsön újra három hónapra, ismét tovább is meghagyatik, részint azzal, hogy körülbelől annyi jegyet, mennyi a' kész pénzzel van fedezve, és így a' főnebbi esetben közel ötmilliót hosszú időre, több évekre, lassú lerovás mellett is kölcsönözhetnek. — Illy kölcsön főképen földbirtokosnak használ. Egy részben a' bajor bankban ezen elv is alkalmaztatik.

Legfőbb panasz jegy-bankok ellen, hogy a' pénzt szerfölött megsaporitván, a' pénz' becsét leszállítják, minek ellenében aztán mindennek ára fölemelkedik, 's drágaságot szül, a' mi azokra nézve, kik állandó jövedelemből élnek, millyenek a' régi alapítványok, status' szolgálai stb., fölötté nyomasztóvá válik. Azonban ezen ellenvetés csak oda illik, hol nincs már munka, nincs munkás, melly 's ki a' pénzt fölemészsze, használja. Nálunk még a' munka egyebek közt pénzhétségben is sinlik. Más részről az álladalomnak is kötelessége az illy bankra ügyelni, hogy a' pénz kelleténél többre ne szaporitassék.

Magános bankurak kivált csekélyebb tőkével egészen hasonló rendszerrel munkálkodnak ugyan, de némileg különböző módon. Tegyük föl, X bankúrnak van 100 ezer frtja. Ehez még elkészít 100 ezer forintot tevő váltókat. Ő a' 100 ezer kész pénzt is kiadja kölcsön, például 6 procentre, de szinte rövid időre; a' visszafizetési napokat pontosan följegyzi, vagy is magának egy bankkalendáriomot csinál. Most kér valaki tőle kölcsön hat hónapra 10 ezeret. Megnézi kalendáriomát. Épen három hónap múlva fizetésűl jön be 10 ezere. „Szivesen adok — mond — íme egy váltóm, három hónap múlva fizetek önnek 10 ezeret.“ — A' másik elveszi, mert tudja hogy X bankúr' váltóját tőle minden ember fizetés, vagyis pénz gyanánt elfogadja, mert mindenki ismeri 's bízik hogy X a' mint ígérte, három hónap múlva csálhatatlanul fizet. Hát a' másik mit ad X-nek? Ad egy váltót hat hónapról szólót, és fizet előre, vagy már a' váltóra 10 ezeren felül felirt hat procent kamatot. — No hát mit nyert a' bankúr? Felelet: 12 procentet. — Hogyan? Mert kész pénzért kapott 6 procentet, hiteleért szinte annyit; mert tulajdonképen csak hiteleért kapta három hónapra a' hatos kamatot; mert még csak három hónap múlva tartozik kész pénzzel fizetni, azalatt csak váltójáért, azaz

hiteleért, vagy is adott szava' szentségeért, tehát rényességéért kapja a' kamatot.

Vannak társaságok mellyek jegyeket nem bocsátanak, vagy nem bocsáthatnak ki, hanem bizonyos tókét tevén együvé, ezt közösen úgy kezelik, hogy kamatra mindennek, ki biztosságot nyújthat, pénzt adnak, egyszersmind, a' kinek heverő pénze van, azt takarékpénztárak' módjára, kamatra beveszik, kiadják, 's ekképen ezek mintegy közbenjárók a' tőkepenzesek és kölcsönvevők között, nyereségek csak úgy lehet, ha ők kisebb kamatot fizetnek, mint kapnak. — Ha váltókra kölcsönöznek váltóbankok, leszámító-bankok (disconto-bankok), ha egyéb ingóságokra is, kölcsönbankoknak (Leih-bankok), ha fekvő javakra — hitelzálogokra, — hitelbankok (Hypothecenbank). — Ha ország alakítja, országos, különben magánbankok. A' bankok' több nemét lehet egyben egyesíteni, mint a' bajor bankban. Ennyit a' bankokról.

Hitelintézetekhez tartoznak a' zálogházak, mellyek régebben montes pietatis (monti di pietà) néven, részint mivel a' kamatok tilosak voltak, részint hogy az uzsorát korlátozzák, mint láttuk, kegyesség' színe alatt alakultak, de utóljára magok üzték az uzsorát.

A' hitelegyesületek illy formán alakulnak: Több földbirtokos társulatba áll, kik együttes javaikat a' hitelezőknek mintegy biztosságu' lekötik, melly társulatba mások is folyvást szabadon léphetnek, úgy hogy a' hitelezők nem az egyes javakra adtak pénzt, hanem az egész társulat' kezességére. Azonban minden egyes jószág csak annyiért, 's annyiban kezeskedik, a' mennyiben a' hitelt használta. Ha valamelyik adós aztán nem fizet, vagy rosszúl gazdálkodik, a' társulat zárt vet reá, 's az gazdálkodik, míg az adósság részben vagy egészben le nem rovatik. Kötelezvényeik a' közönség' kezében is foroghatnak, ha t. i. a' kamatok pontos fizetéséről 's egyebek' teljesítéséről elég biztosságot nyújtanak. — Legnevezetesebbek ezek közt a' siléziai intézetek. Nem mindenektől tartatnak czélirányosokul, mert sokszor a' haszontalan adósság-csinálásra is kedvet adnak a' birtokosnak, hisz' legrosszabb esetben sem vesz el jószága, hanem legfőlebb több év alatt zár alatt tartatik; maga a' zár alatt tartás is nem igen mozditja elő a' földmívelést, az egésznek igazgatása pedig költséggel jár. — Czélirányosabbnak látszik, ha az adós' javai nemfizetés' esetében árverésre bocsátatnak. Nálunk illy intézetek azért

is kivihetleneknek látszanak, mert a' nemesi jószágokért mostani törvényeink mellett árverés' útján fölötte keveset adnak, de azért is, mivel azok csupán 3, 4 procentes hitelezésből tehetnének jót; úgy de ki hitelez, ki hitelezhet nálunk még most 3, 4 procentre?

A' közhitel, országos hitel is köz bizodalmon, a' köz életbeli akaraton és tehetségen épül. Bent erkölcsi és értelmi műveltség, szigorú jogszolgáltatás, jólét, jó rend; kint az adott szó' szentsége a' fő kellékek. A' közhiteltől Magyarországon még szinte igen távol állunk.

Egy dolgot nem mellőzhetek. Valamelly országnak vas vagy közönséges utakra, csatornákra volna szüksége, 's például 50 millióból azok előállíthatnának. Ha kétmillió adó vettetnék évenként az egész népességre, ez távolról sem volna talán olly terhes, mint ellenkezőleg azon haszon, melly a' mondott utakból, csatornákból a' természetesre, iparra 's kereskedelemre hárámlanék. Igen, de kétmillió adóból utak, csatornák legjobb esetben is csak 25 év múlva jönnének egészen létre, hasznukat más nemzedék venné, nem az, melly a' terheket viselte. Mit teszen tehát az ország? Kölcsönt veszen fel 50 millióig, például 4 kamatra, a' csatornákat stb. olly gyorsan mint csak lehet elkészíteti; más részről arról is gondoskodik, hogy a' maradék ezen adósság' fizetésével ne terheltezzék, azaz ennek évenkénti törlesztéséről.

A' kölcsön pedig leggyakrabban így létesül: Gazdag tőkepekénzekkel, bankokkal kül- vagy belföldiekkel, kik a' kölcsön' megszerzését ígérik, kölcsöni szerződés köttetik, kamat-ígérés mellett apró kötelezvények, p. o. 100 forintosak készíttetnek, 's a' közönségnél áruba bocsátatnak, vagy — a' mi kevésbbé czélirányos — a' kamatok nyerő sorsokká fordítatván, — kamatigérés nélkül sorsjelek' alakjában árultatnak. Így az évenként fizetendő kétmillió adóból az ország a' kölcsön' kamatját fizeti (4 procent esik a' fölvelt esetben), a' csatornák' jövedelmeinek egy részét törlesztő alapul használja, tegyük fel például, hogy csak két procentet (a' főnebbi summához u. m. 50 millióhoz képest egy milliót) jövedelmeznek az utak, — az egy millió évenként a' kölcsön' törlesztésére fordítatik. Csupán 2 procent törlesztéssel is lerovathatnék 50 év alatt az 50 millió, úgy de az évenként kamatúl fizetendő kétmillió adó már csak néhány év múlva sem megyen fel egészen a' kamat' fizetésére, minthogy enyésztes által mindig fogy az adósság, tehát az adónak

is egy része már nem kamatra, hanem törlesztési alapra fordítatik, 's ekképen az egész adósság 29 év alatt teljesen lerovatik*); sőt jobb utak által az ipar, kereskedés lassanként élénkülven, az utak is többet behoznak, 's ekként reménylhető, még rövidebb idő alatt szünik meg az adósság, 's az e' miatt történt adóztatás. Ez az országos hitelben a' hitel-rendszernek egyik, 's jelenleg legszokottabb neme. — Így látjuk a' kormányokat, kamarákat országos intézkedések, vasutak stb. végett milliókra hitelt nyitni. — De látjuk hogy ez csak némi adóval eszközölhető. — Hazámfiak! elég-e ez annak némi megismertetésére hogy adó nélkül a' míveltség' mostani állásában nagyot soha, de soha véghez nem vihetünk, hogy adó nélkül örökre de örökre törpe nemzet maradunk?

*) Az illy törlesztési évek egyfelől a' kamatokhoz, másfelől a' törlesztési procentekhez képest következőleg számítatnak:

Formula Salomon bécsi professor' Arithmeticájából. $S = a \cdot \frac{9^n - 1}{9 - 1}$

mellyben

S = adóssági summa, példánkban 50,000,000, rövidebb számban $50 \cdot 10^7$

a = törlesztési summa, példánkban két procent = egy millió = 10^6

n = törlesztési évek' száma, mellyet tudni 's kikeresni akarunk.

$9 - 1$ = kamat, példánkban 4 procent = $0 \cdot 04$.

Lesz tehát logaritmusokkal a' fentebbi formulából:

$$n \log. 9 = \log. \left[\frac{s(9-1)}{a} + 1 \right] = \log. [s(9-1) + a] - \log. a$$

és

$$n = \frac{\log. [s(9-1) + a] - \log. a}{\log. 9}$$

számokban

$$n = \frac{\log. (5 \cdot 10^7 \cdot 0 \cdot 04 + 10^6) - \log. 10^6}{\log. 1 \cdot 04}$$

$$= \frac{\log. 3 \cdot 10^6 - \log. 10^6}{\log. 1 \cdot 04}$$

$$= \frac{\log. 3 - \log. 1}{\log. 1 \cdot 04}$$

$$= \frac{4771213}{170333}$$

$$= 28 \text{ egész és } \frac{1}{1000} \text{ rész év.}$$

Annak megítélhetésére milly módon, 's milly gyorsasággal téríti meg a' nemzeti jó- 's jobblét azon költségeket, mellyek annak előmozdítására tétettek, íme egy példa Theobald után.

„1775-ben Angolország' közadóssága 3000 milliót tett; a' szárazföldi fináncz-értők már közeledni látták bukását, 's köztök maga nagy Fridrik is; az americai 's francia háborúban — az angol mindig csak nemzeti háborút folytatott, azaz nemzeti érdekből folytatott háborút — azon adósság több mint hatszor annyira, háromról 19 ezer millióra nőtt. Napoleon épen olly hihetetlen mint Fridrik, a' tökéletes bukást elkerülhetetlennek tartotta 's minden nép jósolgatta. Mint áll most a' dolog — ezen jósolgatások' daczára — Angolországgal? 1813-ban szárazföldi zár, papír pénz, bankzavar, kész pénz' kivitele, nyomasztó adók, 35 procent váltófolyam, a' jóíércz hasonértéken alól. — Ellenben 10 év mulva 1824-ben: váltófolyam, az ércz hasonértéken felül, a' három királyságban kész pénz' forgása, 500 millió tartalék a' bankban, 550 millió adó-leszállítás, 150 millió felül a' törlesztési tárban, a' műipar a' legfelsőbb fokon, és Angolország a' világ-kereskedésnek birtokában!“ „S a' Towertól minden ágyulövés mind a' két égsarkon, 's mind a' két Indiában újra hangzik“ úgymond Hassel.

Ezek szerint nem lesz éreketlen ide igtatni e' következő tablácskát:

Kamatláb.	Törlesztési procent.	Törlesztési évek' száma.
5.	$\frac{1}{2}$.	50.
5.	1.	37.
5.	$1\frac{1}{2}$.	31.
5.	2.	26.
4.	$\frac{1}{2}$.	57.
4.	1.	42.
4.	$1\frac{1}{2}$.	34.
4.	2.	29.
3.	$\frac{1}{2}$.	66.
3.	1.	47.
3.	$1\frac{1}{2}$.	38.
3.	2.	31.

„A' mi a' régiek' országos gazdaságát a' miénktől megkülönbözteti, — így szól Blanqui, — az a' munka' szabadsága, és a' hitel' használása.“ Plató a' görögöknél ugyan — közösséget ajánlott.

Aristoteles a' rabszolgaságot a' természetjogban alapítja.

Xenophon mint jövedelmi forrást a' rabszolgákat összevásárlani tervezte, 's a' legtöbbet ígérőnek eladni, elébb homlokukon megbélyegeztetvén, hogy el ne szökhessenek.

Valamennyin azt állították, hogy harcz, nem kézi mesterségek illetik a' nemest, 's a' munka rabszolgának való.

Athenaeben egy időben 360,000 rabszolga volt, mint egész Bécs' népessége.

Pénzen vett zsoldosok védték a' hazát, 's midőn a' pénz elfogyott, szépen el is hagyták.

A' rómaiknál a' munka szinte foglyok és rabszolgák' dolga volt.

„Nolo eundem populum imperatorem esse terrarum et portitorem“ így szól Cicero.

Bizonyos számon felül rabszolgákat szabadokká tenni tiltatott.

A' Carthagovali háborúkor illy edictum olvasható: „A' kereskedő népek érettünk dolgozzanak, a' mi keresetünk őket meghódítani, 's velők váltságdíjt fizettetni, azért ne kereskedők, harczfiak legyünk.“

A' hajókázástól annyira féltek, hogy a' meghódoltakkali szerződések' legelső pontja a' hajók' szétrombolása volt, 500 hajónál többet felégettek Carthagonál, 's midőn a' tengerek' uraivá lettek is, ez nem saját hajóik által történt, hanem mivel az ellenségnek hajója nem volt.

A' közép korban a' nemes ritterek' rablásai ellen a' szorgalmas polgárok városokba húzódtak, 's egymást pártoló, segélő együleteket, czéheket alkottak, így a' hűbéri göröngy' ellensúlyai lőnek a' városi czéhek, mellyek már előhaladást nyilvánítottak, mert társulati szellemet fejlesztenek, munkát biztosítanak, jelenleg pedig a' czéhek tünedeznek a' munka' nagyobb szabadsága által. Minden lépés szolgaságból menté az emberiséget.

Mindenek fölött pedig az emberi ész újabb és roppantabb foglalást tőn, mint valaha, — 's ez a' *hitel*. És a' mi legcsodálatosabbnak látszik,

az, hogy mikor Európa véghetetlen kincseket gyűjtött az új világ' felfedezése által 's az új világban — Humbold szerint 30 milliárdot, — épen ezen korban létesültek a' hitel-intézetek. 'S mi varázshatalom létesíté azokat? — Az emberben az emberiség' becsülése, és ebből folyó szabadság, munka- és élv szabadság.

'S így midőn a' régiek hódításból éltek azaz mások' munkájából: mi saját munkánkból élünk, azaz termesztés, ipar, kereskedés és szellemi közlekedésből.

„Szegények vagyunk, szegény az ország!“ voltak értekezésem' bevezető betűi; vajha csak e' keves és hiányos vonások is a' hitelről, melylyet már hazánk' egyik nagy fia legmélyebb alapjául tőn jobblétünknek, némi újabb eszmét költhetnének! vajha azok némi utat nyítnának azon meggyőződés felé hogy, bár nem egyetlen, de bizonyosan a' legfontosabb föltételek közül valók újjá születésünkre e' három: hitel-intézetek — mellyeknek a' váltójogban még csak egy részét birjuk, — 's a' hitel-intézetekkel összefüggésben: munkaszabadság, és — félve mondom: *kivétel nélküli országos adó!*

VII

A' MAGYAR NYELV' TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATA.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. NAGY GYŰLÉSÉBEN, NOVEMB. XXI. MDCCC. XLII.

JÁSZAY PÁL.

Történetileg tudva van mind bent a' hazában mind a' külföldön is, és tudva volt itt hajdan, míg az újabb korban elharapózni kezdett fonák eszmék után, majd egyik majd másik európai nemzet' ivadékának, majd finn, majd tót törzsök' csemete-ágának nem tartatánk, sokkal inkább tudva volt mint ma, hogy nemzetünk, a' *magyar nemzet*, egy azon ős népek közül, mellyek külön, önállólag élnek a' világ' egyéb, egymással többé vagy kevesbbé rokon számtalan népei' nagy származáslapján. A' különbség, melly közöttünk, és nem mondom a' földteke, de Európa' minden többi nemzetei között nemcsak arcvonásra és természetre, de öltözetre és szokásokra, főként pedig nyelvre nézve van, olly nyilvános, olly nagy, hogy lehetetlen csak egyszeri figyelmes tekintetre is bárkinek szembe nem ötleni; — czélom azonban a' nyelvet, mint magyarságunk' fő sőt legfőbb jellemét venni tárgyalás alá, és ehhez fogok; nem hogy kimutassam szépségeiben vagy árnyékoldalaiban a' különbséget, mellyel minden más nemzetek' nyelveitől eltér, nem hogy vitassam, miként nemzetnek, melly önállólag, szabadon, függetlenül állt, nyelvére nézve a' föld' minden más nemzete' nyelvétől, lelkében, gondolkodásában, és természetében is egy külön, önálló, független nemzetet kellett kezdet óta képeznie: de hogy fölébresszem a' figyelmet, miszerint e' nemzet, melly csak már alapelemeiben bámulatos rendszerű nyelv-

vének további fenmaradta által lehet *magyar nemzet*, évszázadok vagy tán ezredek' hosszú során annyira elhanyagolta azt, hogy, ha Révai bosszús kedélylyel fel nem ragyogtatja szemei előtt fényeit a' kincseknek, melyet szent ereklyeként kapott csaknem egyedüli örökül őseiről, és forró hévvel nem szorítja kebléhez néhány jobbak' jobbja, nem kelle csak egykét század, 's el lón feledve hogy magyarok valánk; — és kisérjem történeteiben, miként emelkedett az erősek' szépen zengő nyelve a' nemzeti erő' emelkedése' koráig, és miként szállott alá azon időpontig, hol a' nemzet, nagy és hosszú lelki és testi küzdelmei után, elalétan dőlt mély szendergés' puha ölébe, 's fejére hagyta nőni az idegen nyelvek' árnyékos lombjait.

Miként egyes embernek, úgy a' nemzetnek is megvan a' maga élete. Mind ezében, mind amazében, az ifjú- 's a' férfikor az örömet hozó. A' csecsemői reggel még csak remény' pitymalata, 's az aggság' élemedési alkonyata már a' közelgő örök, sötét, tompító néma éj' bánatos ideje. Mellyik korát élte át a' magyar nemzeti éltének, nem jelen körömhöz tartozik vizsgálni; szeretem hinni hogy gyermeki korát. Hogy nyelve, ez édes mindnyájunk' nyelve még eddig csak csecsemő korában szendergett, világosabb, mintsem állításom mellett támokokat kellene felhoznom. És ez örvendetes; mert nemzet, mellynek nyelve még csak első csiráiból fejledezett, lehetetlen hogy már aggott volna. Nyelvére még a' kifejlődés' férfikora vár, és nyelvével növekedni, erősödni, tökéletesbűlni kell önmagának is. Most állunk a' kifejlődés' küszöbén. Nyelvünk mint nemzetiségünk, eddig a' csirából fejlődését, felerdülését gátló szünetlen akadályok elleni működésben fáradt. Elszóratott egy láthatatlan kéz, egy titkos erő által az ázsiai mag, a' Kaukáz' bércein, tán az emberiség' legelső bölcsőjében, az Éden-kert' tájékán termett ép egészséges mag, Európa' száz fajú nemzetségei közt, e' Duna-, Tisza-hasította földön. És e' mag' azon része, melyet az út-félre, Augsburg' vidékére vitt a' Lehel' harsány kürtje, nyomorúan felemésztetett az éber ellenség' kardja által. És jöttek vizárok, mellyek csaknem gyökerestűl elseprék Sajónál és Mohácsnál a' nemzet' tövisek közt fejlődő csemetéjét. És nőttek, még pedig sűrűen nőttek konkolyok is, a' jó földben mármár meggyökeredzett sudar növény körött, és csaknem elfojták azt lassan haladható gyarapodásában. De diadal-

maskodott elvégre is a' teher alatt feltürekvő nemzeti életfa, fakadásnak indult, és szerte terjesztvén terebélyes ággallyait, önerejéből kezdte felfesletni a' bimbókat, mellyek önteremtő magvait meghozzák. Im csak imént kezdének hasadozni ama' virágbimbók, és ha magunk egyesült erővel nem vagyunk: nincsen őr, nincs kertész, ki megőrizze azokat egy véletlen dér vagy egy leforrázó kora aszály ellen. A' tót és német nyelvek' folyamai kiapadhatlan tápot nyernek nagy nemzettengerek' özönéből, hasonló veszély őket nem fenyegetheti. De mi itt állunk egyedül, minden vérség, minden rokonság nélkül, nemcsak hogy elszigetelve nem, sőt sűrűen ellepve idegen nemzetek' sebesen növekvő erdeitől, miként a' lassan gyarapuló tölgy a' havas' télen nyáron egyaránt zöld, hirtelen serdülő fenyvesei között. Magunknak tehát, és min-erőnkkel szükség magunkat védenünk, dér és aszály, ború és fergeteg, elenyészet és elkorcsosulás ellen.

Ezen alaptételt nem hiszem hogy kételje, nem hiszem hogy szót emelhessen ellene valaki, ha a' magyar nyelvet, az egész föld' kerekségén egyetlent, azon nemzettel, mellynek lelkét tolmácsolja, a' Dnieperen átköltözte óta, történeteiben hűven kísérte. De nehezebb a' felelet a' kérdésre: miként intézzük úgy, miként rendezzük e' nemzeti szemfényünk' védelmét hogy, midőn a' külső befolyás' megrohanásai ellen biztos állásba tenni ügyekszünk, ne gyöngítsük a' nemzeti értelmiséget, ne az idegen ajkú nemzeteknek nyelvünk iránti vonzalmát, 's az ezeken alapuló nemzeti jólétet és sokat bíró erőt. Kényszerítő eszközök ritkán termik meg a' várt, a' reménylt gyümölcsöt, kivált hol ész és szív, és lélek, és ezeknek tolmácsai ellen iránylanak. Ki gátolhatta meg valaha az elme' megleshetlen működéseit? ki tarthatta féken a' szív' rejtélyes vonzalmait? megtilthatjuk-e nem másnak, de minmagunknak, hogy ne gondolkozunk? megtilthatjuk-e, hogy ne érezzünk? Míg ép test és lélek együtt van az emberi alakban, mind ez mind amaz gátolhatatlan, mert állató részét teszik azon lénynek, mit embernek nevezünk. Már pedig ha ész és szív gátolhatatlan, miként lehetne meggátolni az ember' ama' két alkotó része' elválhatatlan szülöttét 's tolmácsát, a' nyelvet! Szent tulajdona a' nyelv minden nemzetnek, és keserű bosszú van kitűzve zászlóul véd-falain a' megtámadó vagy tolakodó ellen. Im Róma' fiai rátolták nyelvöket, pedig a' műveltség' legfőbb fokán állott nyelvöket, az ismeretes

világ' csaknem minden nemzeteire. És mi történt? Az óra megkondult, és Cicero, Horác és Virgil' szép nyelvéből szétszakadozott zagyvalék lett, 's maga a' hatalmas, a' nagy, a' büszke római nemzet délibáb-ként elenyészett a' földnek színéről. Bájt és erőt, hajlékonyságot és kellemet kell öntenünk nyelvünkbe, hogy meghassa zengő hangzatával az idegen' fülét, és mintegy szerelmi érzelem áraszsza el varázskellemével a' hon' fiai és lyányai' keblét. Mívelnünk kell tehát a' nyelvet, egyszersmind gondos és éber figyelmünkre méltatnunk, mint legdrágább kincsünket, mint nemzeti létünk' keleti gyöngyét; mert ki nem gondol a' kincscsel, mellyet bír, nem érdemli hogy övé legyen az. Szeretetet, uraim! szeretetet kell oltanunk a' nemzeti nyelv iránt, már a' gagyogó gyermek' hajlékony szívébe, és nemzet leszünk, magyar nemzet leszünk, miként még soha nem voltunk. Nem látjuk-e, hogy a' lélek' legelső működéseit szavakkal kifejezni kísértő, a' nyelv' legelső elemeit rebegő gyermek, dajkájához, kitől az első szavakat és szófüzéseket eltanulta, sokkal inkább vonzódik mint önszüleihez? Vagy igen, látjuk, és mégis csodálkozunk, és mégis zúgolódunk, ha a' nyelv, melly tanácstermeinkben olly férfiasan hangzik, ha a' nyelv, melly lelkes költőink' kobzairól olly varázsolólag zeng, elhangzik és elzeng mint a' pusztában kiáltozó' szava, és nem hathat nőink 's lyányaink' bájkörébe, kiket tán mindenné, csak épen magyarokká nem nevelénk. — Kivánhatjuk-e aztán, hogy a' csipke rózsát, és a' kóró figét teremjen? szálljunk lelkünkbe, bizony nem kivánhatjuk!

Fő feladatául marad tehát nemzetiségünkkel egybeforradt nyelvünk' fentartásának sőt terjesztésének: széppé, hajlékonynyá, kellemessé tenni azt, 's így szeretetet gerjeszteni iránta, nemcsak minmagunk, de az idegen ajkúak' kebelében is. Azonban valamit szépíteni, mielőtt nemszépségeit ismernők, hajlékonyítani, mielőtt fessességeit tudnók, és kellemesíteni, mielőtt kellemetlenségeit érzenők, nem lehet. És így legelső leszen a' nyelv körül teendő' sorában: szoros vizsgálat alá venni azt alapelemeiben, felbuvárlani alkottatásakori tulajdonságait, és kísérni hűven történeteiben, az előkortól fogva mind mai napiglan. Csak ha a' nyelv' alapelemeit, legkisebb alkotórészeiig, lehetőségig átvizsgáltuk és ismertük, csak ha alkottatásakori tulajdonságait ellestük, és csak ha magával a' nemzet' életével egygyéolvadt történeteiben gondo-

san kísértük, vethetjük meg biztosan a' nyelv-mívelés' szilárd alapjait, mikre a' nyelvcsinosítás és bővítés' épületeit könnyedén rakhatjuk. Az ismeretes két halotti beszédet összerontsolt tót kiejtésnek tartanók tán még most is, ha a' halhatatlan érdemű Révai, több évi fáradhatlan nyelv-vizsgálódásából merített széles ismerettel, és mély tapintattal nem fogott volna azoknak apró izekre bonczolásához, és nyelvünket a' gyom, melly körülötte hanyagságunk miá már szélesen elterjedt gyökereket kezde verni, rég elnyomja vala, ha ő megfeszített erővel nem kezdett volna hozzá tisztogatásához. És nézzünk széllal: mi volt ő előtte, 's mennyit haladott az ő ideje óta a' nyelv, a' nyelvvel az értelmiség és műveltség? mennyi szépségek fejledeztek fel az ő szorgalma által elhintetett magvakból? Alig birja magát tájékozni, ki a' mult századi irodalmunkból hirtelen a' jelenbe átlép. És valóban nem lehet egy hamar elgondolni, milly sebes léptekkel haladhat még előre nyelvében a' magyar, ha azt a' Révai' fáradatlan szorgalmával fogja fel legkisebb részleteiben, és az ő buzgó szerelmével szorítja kebléhez köz mint magány-életében. Mert hol a' nyelv a' józan ész és gondolkodási rendszer' szabályaihoz olly csodálatig hű mint a' magyar, ott a' haladás' művei kiszámíthatlanok. De nem hallgathatok itt el egy szerény ohajtást: bár ne fogának a' nyelv' irgalmatlan bonczolásához annak avatatlan papjai. A' nyelv-mívelőnek hivatása kell hogy legyen szakmájához, miként van magának a' népnek a' nyelvhez, mellyet a' szerencse' kimagyarázhatlan adományából létével együtt nyert örökölt. Innen a' nagy és meglepő különbség sokszor, melly a' népalkotta és némelly hivatlan-faragta szók között látható. A' népnek — eredeti, tiszta népet értek, melly nemzeti nyelvén kívül mást nem ismer, nem beszél — minden gondolata, minden kifejezése eredeti; így ha szót alkot, azon természetes nemzeti ösztönénél fogva alkotja azt, mellyel nyelve' alapelemeit is feltalálta, azért az illy szón nincsen idegen íz, nincs idegen köntös, de testvérkép beillik az a' többi nemzeti szó' nagy családseregébe. Ellenben mi műveltebbek többé vagy kevesbbé romlottak, elkorcsosultak vagyunk nyelvünkben, 's akaratlanul, észrevehetlenül is megszokunk, eltanulunk egy vagy más szójárást, egy vagy más kifejezést azon idegen nyelvekből, mellyeken műveltségünket nyertük, mellyeken eszméinket szóval vagy írásban gyakrabban előadjuk, 's mellyeket körülöttünk sok-

szor hallottunk vagy hallunk; nekünk tehát sokkal ovakodóbbaknak kell lennünk a' nyelvkezelésben. A' nép nem rontja meg nyelvét, csak idegen befolyástól legyen ment; de az ovakodatlan műveltebbek, kik azon elemeket, mellyeket idegen nyelvekből vettek át, gondolatjaik' kifejezéséből el bajosan távolíthatják, rendesen inkább rontanak mint javítanak a' nyelven. Semmi sem árt annyira a' nyelvnek mint az idegen munkák' rossz fordításai, ha sűrűen 's csapatostúl lepik el a' nemzet' irodalmát.

Mivel pedig egy nemzet sem vala képes az értelmiséget és tudományos előhaladást csupán önmagából kifejtetni, és magát minden más nemzetektől elszigetelni, az így szükségkép előállott közlekedés és más nemzetekkel érintkezés' útján több szókat és szólásmódokat vett minden nemzet át a' másiktól. Egyegy nemzeten ez könnyebben nem történhetett meg mint rajtunk, kik Ázsia' ismeretlen részeiről ismeretlen népek és nemzetek' birtokain át, szomszédságaiban 's társaságában vándorolván ki, már az ős időkben számtalan nyelvvegyűletű mostani hazánkba, az idegen befolyást le nem rázhattuk. Nincs azonban nevetségesebb, mint két vagy több nemzet' nyelvében előforduló bár számosabb szó vagy szóejtés' hasonlóságából azon nemzeteknek is rokonságát következtetni. A' franczia nemzetet bizonyosan senki sem fogja a' magyarral atyafiasnak mondani, hacsak azon úton nem, mellyen a' *jónok*, *bolgárok*, *oroszok*, *spanyolok*, és tán valamennyi nemzete volt az ó világnak, magyar eredetűeknek állitattak; és mégis milly meglepő a' hasonlatosság a' franczia *dix* (díz) és a' magyar *tíz*, a' *morceau* (morszó) és a' morzsa, a' *tête* (tét) és tető, a' *pigeon* (pizson) és pizse, a' *chiche* (sis) és siska, a' *chuchoter* (süsöté) és susogni között. Nemcsak érdekes de felette szükséges is volna ugyan tudni: hány és mi-féle idegen szót 's melly korban vettünk légyen át nyelvünkbe, vagy adtunk át másoknak nyelvünkéből, nemcsak mert a' nemzeti élet' míveltségi állapotjára koronként nagy világot vetne, de mert így a' tiszta magyar gyökszavak és ragozások is könnyebben külön választathatnának, 's a' nyelv' szellemébe mélyebb tekintet vettethetnék; azonban ezen pont az, hol a' nyelv' történeteit vizsgáltunkban a' nemzet' történeteibe kellene pillantanunk, ezeket pedig e' hazába költöztünkig olly sötét homály fedi, hol bajos tapogatózni, a' nélkül hogy minden lépten

nyomon meg ne botoljunk. A' chinai írók mondják hogy őseink az Altai-hegyeken laktokban egy *türök* alakú hegytől neveztettek *törökök*-nek; de ki higye hogy ezeknek fejdelmeit: *Toumuen*-nek, *Kolou*-nak, *Talopien*-nek stb hitták. E' régiség' homálya-fedte időket azonban nemzeti éltünkéből eltűnni békével nézhetnők, csak azon szemponttól fogva, midőn Európába léptünk, tehát mostani polgárisodásunk 's mívelődésünk' elemeit kezdtük, volnánk tisztában történeteinkkel nemzetünkre mint nyelvünkre nézve; de hanyagok valánk a' nemzeti érdekek iránt teljes életünkben. Mindent, mit országalkotásunk' első korából e' részben tudunk, többnyire idegen szerzők' görög 's latin nyelven írott munkáiból tudjuk, hol őseink' nevei is nagy részt annyira el vannak ferdítve, miszerint helyes kiejtésüket legnagyobb munkával 's fáradsággal sem, vagy csak alig tudjuk előállítani mi késő maradék. Fejtse meg akárki: kik lappanganak a' *Liuntica*, *Tarcatz*, *Jelech*, *Jutoczas*, *Tebel*, *Termacz*, *Ezelech*, *Phales*, *Phalitzim* és *Tases* nevek alatt, mellyeket Constantin császár *Árpád* fiainak és onokáinak ad. Illy nevekkal lehetetlen hogy a' magyar nemzet' fővezére jelelte volna fiait, a' helyes kiejtést pedig nekünk más adatok' hiányában lehetlen kitalálnunk. *Árpád* királyaink' idő-kora nem sokkal nyujt több táplálékot a' nemzeti nyelv' millyen volta után kémlődő léleknek. A' tatár dúlásig okleveleink kevesek, történet-irataink nem egyebek néhány hadviselés 's a' nemzetiségnek német és görög befolyás elleni küzdése' száraz regéjénél. Fénycsillagként bukkannak fel a' nagy sötétségből: Béla király' nevetlen jegyzője' irata, hol több név 's szó előfordúl az ősök' mély hangokat kedvelő kiejtése 's eredeti ragozása szerint, 's a' híres két halotti beszéd, e' nyelvünk 's nemzetiségünk' megbecsülhetlen kincsei. De mindezek már századokkal hátrább esnek a' „*hetü mogyer*“ Ázsiából kiköltözése' korától; és hol van a' nyelv, mellyen *Álmus* buzdította hazát szerzeni indúlt seregét a' kievi oroszok és a' kunok ellen? hol van az, mellyet *Árpád* 's a' hét nemzet-ség' fejei beszéltek, kiknek szinte nem tudjuk neveiket sem hangoztatni igazán. Ismét kell mondanom: gondatlan nép voltunk kezdet óta, csaknem mint Moldvában nyomorgó *csángó* atyánkfiak, kik sem eredetükről, sem népeletükről egy mákszemnyi emléket sem bírnak; és így hagyók veszni a' honszerző ősök' erőteljes nyelvét, sok egyébbel, mit most tán drága áron megváltanánk.

Nyelvemlékeink tehát, melyeket az Árpád királyok' korából felmutathatunk, csekélyek; és pedig csekélyek annyira hogy, ha párhuzamot vonunk más nemzetek' e' korbeli nyelvemlékeivel, lehetlen egy szívepesztő sóhajtásnak keblünkben fel nem szakadnia. Az egész 300 évnyi hosszú időszakból nincs egyebünk ama' néhány sorból álló két halotti beszédnél, 's Béla király' jegyzője' iratkájában és némelly okleveleinkben előforduló tulajdon neveknél. Azt gondolnók: tán a' következő két század, hol előkelő nemzet valánk az előkelő nemzetek' sorában, hol fegyverünk Nápolyt megreszketteté, és Ausztriát és Csehországot hódolt tartományaink közé számolók, tán e' két század, mondom, busásan kipótolja a' hiányt, melyet az előbbieken éreznünk kellették. Koránt sem! E' két század alatt alig tűnik fel ismét egyiket nyelvemlék, és ez is nem bent a' hazában, ez is Bécsben, ez is Münchenben; és ez sem eredeti, hanem csak szolgálilag utánozott fordítás a' nemzeti nyelvet a' köz élet' minden ágaiból kitoló latinból. Szomorú vallomás, de mi kereken elmondhatjuk, hogy a' XV. századig egy sor íratot sem vagyunk képesek előmutatni, mellyről bátran állíthatnók: ez eredeti magyar gondolat-kifejezés és nem idegen szószerkezet' utánzása. A' Mohács utáni napok és évek következnek. Mit szóljak ezekről! „*Nemzeti nagy létünk' nagy temetője, Mohács!*“ miként koszorús költőnk nevezi; Istvánffy' tanúsága szerint: „*Nemzetünk' hajdani fényét, nemességünk, vitézségünk' virágát, és minden erőnket egyetlen csapással elnyelte; és kezdők lemoshatlan gyalázatunkra viselni és tűrni majd a' vad népek' szenvedhetlen igáját, majd az idegenek' szolgaságát.*“ Pártokra szakadt a' nemzet' maradványa, political mint vallási hitében. Más népeknél nemzetiséget és tudományos világot terjesztett az újított vallás, nálunk csak nyomorúságaink' halmazát tetézte. Kik Ferdinánd mellé állottak, a' nemzet és nemzeti nyelv' ellenségeinek tartattak, kik pedig Szapolyay' zászlója alá esküdtek, a' catholicismus' bajnokainak nézettek; és így az új vallás és nemzetiség, egymást emésztő ellenséges viszonyba jöttek. Ferdinándnak, mindjárt elválasztatása' első hónapjában, köz hirdetményt kelle kibocsátnia a' felől hogy ő a' magyar nyelvet és nemzetet ereje 's tehetsége szerint fel fogja tartani; János király pedig ezt konkolyhintésnek nevezte a' jó' örve alatt, miszerint a' magyar nyelvet és nemzetet annál könnyebben ki lehessen irtani. Így

folyt az idő sokáig, köz tusában, mindenkor a' köz jó és hazafiság' ro-
 vására. A' nemzeti nyelv csak az egyházi szónoklat, 's a' magány élet'
 szűk körében maradt. A' political világban még az egyháziak is inkább
 idegen nyelvhez folyamodtak, vagy hogy műveltségüknek adják tanusá-
 gát, vagy hogy kedvesbek legyenek azok előtt, kiket a' véletlen köze-
 lőkbe rendelt, 's a' nyelv tőlök mégis messze választta. *Szalaházy Tamás*
 egri püspök 's cancellártól, így *Gerendy Miklós* fejevári püspöktől
 spanyol, olasz, és francia leveleket bír a' külföld, nemzeti nyelvünken
 írottakat nem tudunk előmutatni. *Pálffy Miklós*, a' híres vezér 's ország-
 nagy, már 1596-ban németül írt felsőbbségéhez. Azon nyelvemlékek,
 melyeket a' mohácsi ütközet után Bocskay' koráig felhíhatunk, szo-
 morú tanúságát adják a' küzdelemnek, melyet a' nemzeti nyelv az or-
 száiban szerteágazott idegen nyelvek' bábeli tömege ellen vívott, mely-
 lyet vívni a' tudományok és tanító intézetek' elparlagúlta miatt kény-
 telenítetett. *Bocskay'* korával virulásnak indult a' nyelv. Ő maga, a'
 mély belátású fejedelem, és *Illyésházy István* és *Thurzó György*, 's az
 ezeket követő *Bethlen Gábor*, *Pázmány Péter*, *Sennyey István* és a' há-
 rom *Eszterházy, Miklós, Gábor* és *Pál*, kiragadák a' nyelvet az egyházi
 szónoklat 's házi viszonyok' szűk köréből, és az országkormány' csak-
 nem minden ágaira kiterjeszték azt. Bocskay' országgyűlési czikkelyeit
 mind magyar nyelven találjuk szerkesztve, 's mi ő előtte és utána az
 újabb időkig soha nem volt, még a' fejedelmi megerősítést is. Ő a' hí-
 res *bécsi békekötés'* alkalmával minden kívánatait 's válasz-íratait csu-
 pán magyar nyelven tétette akkor, midőn a' császáriak' részéről latin
 feleletek adattak. Ő eszközölte a' *zsitvatoroki* békét is, hol nyelvünk
 diplomatai állásra emeltetett, 's békekötési oklevelek' szerkesztésére
 még később is soká használtatott. Példáját hűven követte *Bethlen Gá-
 bor* is, és a' *niklsburgi béke'* alkalmával, miután a' lelkes *Thurzó Im-
 re'* kora halála után fő biztosául kinevezett *Thurzó Szaniszló* az ülést
 német nyelven kezdvén meg, beszédében felakadt, a' Bethlen' részéről
 adott válaszirományok mind magyar nyelven szólottak. És e' fölemel-
 kedése a' nyelvnek e' korszakban természetes volt, mert nem csupán
 Bocskay 's nem csupán Bethlen' érdeke, de egyszersmind magáé a' nem-
 zeté is forgott fel; hol pedig saját érdekei mellett is kél fel a' nem-
 zet, ott nyelvét azon érdekek közül ki nem feledheti. A' Rákóczyak'

nyugtalankodásaiban a' nemzet csak mellék szerepet játszott, így a' nemzeti nyelv apránként kifelejtetett a' játékból, és elkövetkezett egy korszak a' szathmárnémeti békekötésig, hol örömet hagyok lengeni egy sűrű fátyolt, melyet csak kénytelen takarok fel keblem előtt, — kedvtelésből soha. Élethalálra vivtak itt az ősök kül- és belellenség, testi és lelki akadályok ellen, mígnem végre a' hosszas harcz alatt elalélt nemzet, kifáradt karokkal fogadta a' béke-nyújtotta nyugalmat, 's elszenderült, és hosszas szendergésében nem sok kelle hogy nyelvét is teljesen elfelejtse, ha az 1790. előtti váratlan események, álmából hangosan fel nem riasztják. A' holnap' reggelére felébrült lélek sokszoros örömmel élvezi a' hajnal' kellemét, és megvidúlt erejének egész hatalmával ügyekszik meghaladni a' napnak terheit, mielőtt tán egy újabb éj bekövetkeznék. Itt állunk 1790. óta, a' hosszú éj után felviradt reggel' pitymallatán, és megfeszítők erőnkét 1827., főként pedig 1830-tól számítva, hogy szálanként kiszedjük a' konkolyt tiszta búzáinkból, mely csaknem egy századig tartó álmunk alatt abban nemcsak gyökeret vert, de' megérlelt magvait is elhullatta. Nehéz a' munka, veritékig nehéz, mert korán zártuk álmra szemhéjainkat és későn nyitottuk fel, mind e' mellett tekintsünk szét, és lehetlen hogy szívünk' mélyéből ne örvendjünk a' haladásnak, melyet 1830-tól fogva tehát 12 év alatt tettünk művelése körül azon nyelvnek, melyet egy év-ezred alatt csaknem egészen elhanyaglánk.

Ez rövid vázlata a' nyelv' állapotának e' honban, *Álmos* vezér' beköltözte óta, a' nemzet' nagy álma' végeig. És e' vázlat' nyomán ohajt-nám kísérni a' nyelvet belső történeteiben is, azon kortól fogva midőn az a' hazát alkotó apák' mély hangú ajkairól egyszerű természetességében hangzott, mind addig míg Révai' teremtmő szelleme által régi alakjába visszatétetve, az új nemzedék' nyelve és nemzetisége iránti buzgalma mellett dúsabban kezdett felvirúlni, 's mind szépsége, mind hajlékonysága, egyszersmind erőteljes volta' segedelmével azon biztos állást vivta ki magának, honnan nem másképp, csak vagy ha a' nemzet önmagát is megtagadná, vagy egy az összes magyarságot megsemmisítő erő által, sülyesztethetnék alá azon szolgai fokozatra 's innen következő végenyészetre, mely felé mármár olly sebes léptekkel sietett.

Ha bámúlatos rendszerét tekintjük e' nyelvnek, az emberi teremtetés' első korára kell azt felvinnünk; ha pedig egyes szavait vesszük fontolóra, tulajdon és átvitt értelmű jelentéseiben, mély ítéletű, 's éles elméű nemzet' lélekszüleményének kell állítanunk. Nagy régiségére mutat az, hogy igéinkben mindenkor az egyes szám harmad személye a' gyök, 's ez csak a' névmás' hozzáragasztása által változtatatik személy, 's a' helyből-mozdulás és helyben-nyugvás' képzőivel idő szerint, mellynek jelentő módjában csak *múltat* és *jelent* ismerünk, *jövendőt* nem; és *indulat-igény* szerint, hol a' *parancsolás* és *ohajtás* játszanak fő szerepet.

De egy az emberi teremtetéskori nyelvben nem az *igéknek* kell tenniük a' nyelv' legrégibb vagy is elemi részét, mert az igék már a' lélek indulatának és működésének, azaz a' belső *én*-nek tolmácsjegyei, nemis a' *neveknek*, mert ezek ismét az érzékek alá eső külső tárgyak' megkülönböztetésére szolgáló alakok; hanem az azon érzékek alá eső *névtelen* tárgyak' általános kifejezésére alkalmas szóknak, a' *névmásoknak* vagy inkább *névhelyetteseknek* kell szükségkép a' nyelv' legrégibb 's elemi részeül állaniok. Ismerhetünk ugyanis vagy legalább érzékeinkkel tapasztalhatunk valamelly tárgyat, a' nélkül hogy nevezni tudnók; sőt az emberi ismeretek' természete szerint szükségesképen előbb kell valamelly tárgyat közvetlen vagy közvetőleg tapasztalnunk, mintsem nevezni tudnók. A' csecsemőnek 's a' némának vannak ismeretei, a' nélkül hogy a' tárgyat, mellyet érzékeivel tapasztalt, néven nevezni tudná. Az emberiség' legelső korában ennek így kellett történni. A' szent írás mondja, hogy isten mindeneket előbb teremtett, csak utoljára, hatodik napon az embert. Az ember' teremtetésekor tehát, a' tárgyak már megvoltak, 's ő azokat érzékeivel tapasztalta, a' nélkül hogy nevezni tudta volna. Miután pedig beszélő tehetséggel bírt, a' nevek helyett, miket rögtön minden tárgynak adnia lehetetlen volt, elkerülhetlenül *névmással* kellett élnie. Úgy de ember is csak kettő volt, egy férfi 's egy asszony, tehát *személy csak kettő*, és minden, mi e' kettőn kívül esett, *tárgy*, még pedig ismeretlen tárgy. Nem gondolhatjuk hogy e' két első ember legelőször is önmagát és nem a' rajta kívül eső tárgyakat vette volna érzéki tapasztalata alá, mert az öntudat, önismeret már mindig bizonyos fokát teszi fel az értelmi kifejlődésnek. A' csecsemő még magáról sem-

mit sem tud, és már ismeri anyját, atyját, dajkáját, habár nevezni nem tudja is; és midőn beszélő tehetsége kifejlik, magáról sokaig harmadik személyben, a' határozatlanban szól, mert nincs önismerete. Így kellett tehát ennek lenni az első embereknél is. Látta az első ember az érzékei alá eső tárgyakat, nevezni nem tudta, következőkép névhelyettesekkel kellett azokat jelelnie. És innen van, hogy nyelvünkben harmad személy tulajdonképen nincs, hanem azt mindenkor a' ragatlan tőszó képviseli; hogy nyelvünk' egész rendszere a' névhelyetteseken mint sarkakon fordul meg, 's hogy a' magyarázó név rendszerint eleibe tétetik a' magyarázottnak, mik mind csálhatlan jelei annak, hogy e' nyelv' eredetét az emberi teremtetés' első korára kell felvinnünk. Lehet-e egyszerűbb dolgot képzelni, mint hogy a' személyi névhelyettes' gyöke egy egyetlen betű legyen, még pedig magánhangzó, és olly betű, melly minden magánhang-alakot felvegyen, miként ez nyelvünkben az *ő* betűvel, a' személyes névmás' harmad személyével, történik. És lehet-e egyszerűbb és természetesebb dolgot képzelni, mint hogy ezen *ő* betű, mint már a' személyes névmás' harmad' személye, a' másod személy' jellem-betűjével a' *d*-vel, mellyet vagy ezen vagy *t* vagy *sz* alakban majd minden nyelvben feltalálunk, a' *d*-vel mondom, csatlakozva, az *öd* másod személyt, így az *m* jellem-betűvel az *öm* első személyt adja; többesben pedig egyetlen *k* betűt vegyen maga után. Különösnek tetszik ugyan már ma a' személyi névhelyettes' illy alakja:

ő, öd, öm, ök, ödk, ömk;

de nem tetszik különösnek, kivált a' palóczoknak, 's némelly dunántúliaknak, mihelyt magyarázó járulékul valamelly főnév, pl. *szűr* tétetik eleibe, 's ezzel együtt hangoztattatik, így:

szűr-ö, szűr-öd, szűr-öm,

szűr-ök, szűr-ötök, szűr-önk.

Számtalanok nyelvünkben az illy egyszerűségek, a' legkövetkezetesebb rendszerrel párosúlva, mik annak kimondhatlan régi voltát tanúsítják.

Milly gondolkozó észre mutat pedig egyes szavaink közt: a' *nap*-nak a' *n a p*-tól, a' *hold*-nak vagy *hónap*-nak a' *h o l d*-tól elnevezése, minthogy egy *nap* csak addig tart, míg a' nap le nem száll, 's egy *hónap* csak addig, míg a' hold be nem végzi rendes fordulatát; milly alapos név a' *szív*, vagy *szű*, melly a' vért magába *szívja* és ismét kibocsátja,

tehát mintegy megszűri; milly szép a' szű-től származott szűz, kinél még a' szív' tisztasága a' fő jellem; és milly nagyszerű magának a' szül-és-nek is a' szű-től eredeztetése; az ér, melly szerteágazik a' testben, az innen származott: *er-ed* ige, 's az *erdő* főnév; — a' *fő*, mi magasban van, honnan a' *fő* ige, mi a' melegtől fölbuzog, 's a' *föl* vagy *fel* igehatározó, mellytől szótagfordítással lett a' *le*, mi ellenkezője a' *fel*-nek; és aztán a' *föl*-től a' *föld* főnév, 's a' *fő* főnévtől a' *föd* vagy *fed* ige; — az *apa*, ki mintegy *apadás*-nak indul, míg a' *fiú* vagy *viú* átviv-ja magát az élet' ezer bajain, 's az *asszony elaszszik*, míg a' *leány le-sz án-gy* és *anya*; — az *aj*, a' nyíl' rovatéka, honnan az *ajk*, a' száznak, és az *ajtó* a' háznak nyílása, az *áhit* ige, 's az *ajtos* melléknév; — a' *haj*, mi hajlékony, és a' *hajlong*, mi hajszálként inog; a' *hé* vagy *héj* mi annyi mint üres, honnan a' *héja*, mi a' tág üregben röpked, a' *hiú*, a' *hitvány*, kiben nincs szilárdság 's *hiuzik* vagy *hizik*, ki üres a' gondtól.

Csekélyek, mint mondtam, az Árpád királyok' korabeli nyelvemlékeink, 's így lehetlen nyelvünk' akkori állapotját 's azótai lépcsőnkénti változásait egész lényegében felfognunk; azon csekélységek' nyomán is azonban biztosan állíthatjuk, hogy az, alapelveiben 's szép rendszerében rendületlenül megmaradt mind e' mai napig. Mélyebb hangokat találunk ugyan nagy részt a' mai magasb magánhangzók helyett, miként azt az ázsiai vadon' fiai' jelleme megkíváná; — *dentű mogyer*, *Budu-vár*, *hetű mogyer*, *Hungu*, *álm*, *szerelmű*, *Emesű*, *Szobolcsu*, *Kundu*, *Und*, *Tos*, *Lélü*, *Hovos*, *Álmus*, *Temüs*, *Szomus*, *Sujú*, *Budrug*, *Tukota*, *Turczol*, *Sátorholmu*, *Szénuholmu*, *Himüs-udvor*, *Czubur*, *Ipul*, *Zogyea* neveket olvasunk Béla király' névtelen jegyzőjenél: *döntő magyar*, *Budavár*, *hét magyar*, *Ung*, *álm* vagy *álm*, *szerelm*, *Emes*, *Szabolcs*, *Kondó*, *Ond*, *Tas*, *Lél*, *Havas*, *Álmos*, *Temös*, *Szamos*, *Sajó*, *Bodrog*, *Takta*, *Tarczal*, *Sátorhalom*, *Szénhalom*, *Himös-udvar*, *Czobor*, *Ipoly*, és *Zagyva* helyett, miket bár kellemes hangzatoknak nem mondhatunk, a' hatalmast és bámulatost tőlük meg nem tagadhatjuk. Halljuk csak a' már ismeretes halotti beszédet úgy, miként azt, az én nézetem szerint, helyesen hangoztatnunk az akkori írásmód szerint kell: „Látjátuk feleim, szümtükkel mik vogymuk! Isa pur és khomuv vogymuk. Mennyi miloszthen terümtéve eleve miv isemüküt Ádámot, és odutta vola neki paradicsumut házoá. És ménd paradicsumben

volov gyimilcsiktül munda neki élnie. Héon tilutoá vút ily fa gyimilcsétül. Gye mundua neki: meret nüm ennéik, isa ki nopun emdül oz gyimilestül, halálnak haláláal holsz. Hadláva kholtát terümtéve istentül, gye feledéve, engede ürdüng intetvinek, és evék oz tiluutt gyimilcsétül, és oz gyimilcsben halálot evék, — és oz gyimilcsnek vully keserűv vola víze, hogy turkhukát migeszokosztja vala. Nüm héon mugának, gye ménd vü fojának halálot evék“ stb. Úgy látszik nekem, sokat vesz e' férfias erőteljes nyelv mind lejtősségében mind numerusában Révai' olvasása szerint, mit ő a' mai szójáráshoz alkalmazkodva ekként adott: „Látjátok feleim! szömtökkal, mik vagymuk. Isa por és hamuv vagymuk. Mennyi milosztben terömtéve Éléve miv ösemüköt Adámot, és adotta vala neki paradízumot házóá. És ménd paradízumban valov gyimölcsöktől monda neki élnie. Hean tilotóá vót egy fa gyimölcsétül. Gye mondóá neki, mérett nüm ennéik: isa, ki napon émdöl az gyimölcsétől, halálnak haláláal halsz. Halláva holtát terömtéve Istentől; gye feledéve. Engede ürdüng intetvének, és evék az tilott gyimölcsétől, és az gyimölcsben halálot evék. És az gyimölcsnek olly keserűv vala víze, hogy torkokat mege szakasztja vala. Nüm hean mogának, gye ménd vő fajának, halálot evék“ stb *). Egészen lefoszlik pedig róla a' szép hangzat és simaság azon olvasással, melly minap előnkbe így adatott: „Látjátuk feleim szömtökhel mik vagymük. Isa por és homú vagymük. Mennyi milosztben terömtéve Élee mü isemüköt Ádámot, és odatta vola neki paradízumot házóá. És ménd paradízumban volóu gyimölcsöktül monda neki élnie. Heon tilotoá út egy fa gyimölcsétül. Gye mondoá neki mérett nüm ennéik. Isa ki napon emdöl az gyimölcsétől, halálnak haláláal halsz. Halláva holtát terömtéve Istentül gye feledéve. Engede ürdüng intetvének és evék az tilott gyimölcsétől, és az gyimölcsben halálot evék. És az gyimölcsnek oll keserő vola ize hogy torkukat mege szakasztja vala“ stb. Minden kornak megvan a' maga saját bélyege, mit ha önkényesen elveszünk, elvettük egyszersmind a' bélyegzett tárgy' jellemét, erejét, szépségét. Révai' olvasása, habár nem egészen hű is, de szabályszerű volt, 's csak így lehet megfogni hogy ő azon néhány sorból, nemcsak a' nyelv' számos gyöngyeit felbuvárlá, de fáradhatlan

* *) Antiquitates Literaturae Hung. Vol. I. p. 35—36.

szorgalmával 's a' nyelv' csínjaiban és rejtélyeiben jártasságával a' jelenen felvirúlt nyelvet fejté ki. A' nyelvtani szabályok között, melyeket nyelvünk makacsul követ, miként tán más egy sem, 's melyektől ő csak egy hajszálnyira is eltérni szentségtörésnek tartotta, feledte a' hangzatra is fordítani figyelmét, mi pedig elválhatlan jelleme a' kornak, mellyből valamelly nyelvemléket felhozunk. Szép volna lépcsőnként látni, miként változott át nyelvünk e' két halotti beszédben találtató vadonos mély hangzatából azon palóczosra de már sokkal nyájasabbra 's némi negédesre, mellyre a' bécsi és ezzel egészen egy müncheni vagyis tatrosi codexben akadunk. A' változás igen nagy, miként nagynak kell lenni a' hézagnak is, melly e' különböző emlékek' kora között letűnt. Adatok' hiányában azonban ez örömet nélkülöznünk kell. Mi magát a' nyelv' tulajdonságát illeti ezen emlékekben, az a' két halotti beszédben sokkal magyarabb mint az említettem két codexben, bár eredetiök azoknak is szinte úgy latin miként ezeknek. Okát pedig e' magyarabbságnak ott látom fekünni, hogy azon halotti beszédeknek többnyire köznépből álló gyülekezetek előtt kellett elmondatniok, tehát mindenki által értetniök, következésképp a' nép' nyelvéhez alkalmaztatniok; holott ama' codexek, mint keményen tiltott, és az eretnokség' borzasztó büntetésével, a' szerzők' elevenen megégetésével sujtott munkák, a' szegény Bálint és Tamás szerzetesek' nemzetiség- és tudományterjesztés utáni sovárgásának rejtett működései valának. Innen van hogy a' bécsi és müncheni codexeket csak magyar szavakból összefűzött latin munkáknak kell tekintennünk, melyeknek helyenkénti szépségeit és nevezetességeit lehetetlen csak részben is, annál kevesbbé teljesen ismernünk, 's felfedeznünk, ha csak a' latin szöveget is minduntalan szemünk előtt nem tartjuk. Vegyük például a' bécsiből Rúth asszony' Könyvének 4-dik fejezetét, melly így szól: „Elméne azért Bóz a' kapuba, és léle ott. És mikor látta volna ő rokonát elmulatta, kiről elesztébb a' beszéd lött vala, monda őneki: hajólj ide kevesenne, és ülj itt, híván őtet ő nevén; ki oda hajla és leülő. Vévén kedeg Bóz a' városnak véni közől 10. férfiakat, monda azoknak: üljetek itt. Kik leülvén, beszéllé: ő rokonának mü atyánkfiának Eli meleh mezéjének felét eladta Noemi, ki megfordólt Moabitídisnek vidékéből, kit akarom hogy hallj té, és té nekéd mondom menden ülök előtt en népemből születettel nagyobbak. Ha akarod bírnod a' mezőt rokon-

ságnak törvényével, végyed meg és bírjad, ha kedeg kelletlen teneked, azt ennekem megmondjad, hogy tudjam mit tennem këllessék, mért sënki nincs rokona tóledtől megválván ki elő vagy, és tólemtől ki másod vagyok“ stb.

Egészen ezen hangon beszél a' müncheni codex. Ím a' példa Lukács evangelista' 10-dik fejezetéből: „Féltekéntvén Jézus monda: néminemő ember száll vala lē Jeruzsálemből Jērichóba, és esék tolvajok közibe, kik és megfoszták őtet és csapások rējá vetvén elménének fel-elevenēn hagyván. Történék kedeg hogy némēlly pap szállana lē azon úton és látván őtet elmulá. Azonképēn és a' lēvita mikor volna az út mellett és látván őtet elmulá. Néminemő Samaritānus kedeg útát útalván juta ő hozjá, és látván őtet irgalmasságra rezzeszteték, és megközelējtven megköttözé ő sebeit, beléöttvén olajt és bort, és vetvén azt ő barmára monda a' stállótartónak hogy ő szorgalmasságát viselné“ stb. Gyönyörű sajátságai tolúlnak ugyan elő a' nyelvnek csak az itt idéztem néhány sorokban is, de hiszi-e valaki hogy őseink Mátyás király' korában így beszéltenek? és nem észreveszi-e mindenki hogy e' beszédekben Latium' szülötte pompázik magyar köntösben, kinek miként külseje egészen nemzeti, úgy belseje teljesen idegen. És ilyenné válhatik lényében is a' nyelv ha felette a' nemzet' nemtője hűven nem örködik.

Száz évvel továbbra, János király' halála utánra, vessük figyelmünket. A' mohácsi vész, főként pedig Budának 's vele az ország' nagyobb részének török kézre jutása után, tanító intézeteink elparlagúltanak. A' harcz' mezeje volt leginkább hol a' hon' fiai gyakorolni ügyekeztek magokat. Karjokat kardhoz nem tollhoz edzették, 's a' nyelv változatlan, ősi műveletlenségében maradt apáról fiúra, úgy, miként az anyák képesek voltak azt átültetni gyermekeik' hajlékony szívébe. — Más nyelv nem uralkodott, nem uralkodhatott. Így történt hogy a' hont és nemzetet is járma alá hódító török a' magyar nyelvet nemcsak hogy meg nem bilincselhette, de maga is meghajólt előtte, 's diplomaticus nyelvűl vette azt fel; és így történt hogy az ország' védhelyeiben tanyázó német parancsnokok is, miként Salm Eginó gróf, gyakran e' nyelvet választák közlekedési eszközül. Magaén kívül más nyelvet nem értett a' nemzet, máson tehát vele boldogúlni lehetetlen volt. Minő lábon állott

a' megyéknél a' latin nyelv, elég tanúságot ad Szabolcs vármegye 1550-diki jegyzőkönyve, hol a' 92-dik lapon szóról szóra ez áll:

„*Negotium inter Stephanum Dersy ac Dominam Sophiam Relictam condam Matthaei Dersy.*“

„Pro A. Stephanus Dersy dicit: quod anno praeterito, circa festum Michaelis feria sexta, Relicta Valentini Varga jobbagionis Elena, omnes res filiae suae stb asportari fecisset . . . videlicet: unum *fedel*, unum *palást*, et unam *szoknya*, két *gyolcs*, unum argenteum *gombos tő*, quinque *comisias*, cingulos duos, unum *sáhos abrosz*, négy *előkötő*, et négy *lepedő*, quinque *párnahej*, manutergia decem, quinque *vaccas*, cochlearia octo stb. Item eo non contenta, eodem die, eadem domina . . . abstulisset: unum cingulum, unum *előkötő*, egy *ingváll*, egy *párnahej*, egy *felsőing*, egy *kezkenyő*, három *tehen*, similiter potentialiter“ stb.

„Pro Gaspare Dersy idem, quod eodem die eadem domina . . . eiusdem unum *fedel*, et unum cingulum, egy *kezkenő*, 28. *séng vászon*, száz *huszonöt kita lent*, damnum noluisse pro flor. XL.“

Így küzdött egy ideig a' nemzeti nyelv a' reá mind inkább tolakodó római ellen, míg egy iker század' lefolyta után hivatalos ügyekben ez, köz életben pedig a' német által végre is csaknem egészen elnyomott. Míg a' tanítóintézetek parlagon heverték, míg tehát 1550-ben törvény által meg nem határozottatott hogy az elpusztult egyházak, káptalanok' és conventek' jószágai minden további késedelem nélkül oskolák' állítására és tanult férfiak' tartására fordítassanak, a' magyar nyelv volt a' hatalmasb. Az 1550-diki 62-dik törvénycikkely világosan mondja: hogy a' megyék' törvényszékéből kelendő leveleket az alispánok, szolgabírák, és esküdtek is aláírják, *ha írni* tudnak, 1574-ben pedig az iránt kellett törvényt hozni, hogy a' királyi és hétszemélyes törvényszékek' birái deákul legalább értsenek — esse debebunt latinae lingvae non ignari. . . Már pedig hol még az alispánok sem tudtak írni, és hol a' hétszemélyes tábla' birái sem értettek deákul, ott lehetetlen egyebet hinni, mint hogy az anyanyelv volt leginkább divatban. De önkényt következik innen az is, miszerint így a' nyelvnek igen gyermeki állapotában kellett maradnia, 's az a' műveltségnek csak árnyékát sem vehet-

te magára. — Innen történt aztán, hogy a' nagyobbyszerű irományokat idegeneknek, miként például az országos határozatokat egy *Malatestának* 's egy *Singhmosernek* kellett latínul szerkeszteniök, a' nemzeti nyelv pedig a' magányos levelezéseken túl nem emelkedhetett. Ezen levelezések is pedig felette szegény eszméket, 's még szegényebb ész- és nyelvtani rendet foglalnak magokba. Azon irományok, mellyek 1550-ig csak gyéren, azontúl pedig már nagyobb mennyiségben fordulnak elő, mindnyájan is alig rejtenek magokba összesen annyi jeles eszmét mint később Bocskay Istvánnak vagy Esterházy Miklósnak bár csak egyetlen levele, hanem mintha mind ugyanazon egy gyermeki észnek és kéznek volnának szülöttei, csendes hallkkal agg szabású egyenruhában dűcögnek le a' mindennapi szükség-okozta közönséges gondolatok, és gyalúlatlan kifejezések' göröngyein. Még országnagyaink' stílje sem sokkal emelkedik feljebb gondolatok és eszmék' tekintetében egy mai falusi jegyző' fogalmazatánál. De lássunk példákat. A' híres *Lossonczy István* nógrádi főispán így ír a' szinte híres *Zay Ferenczhez* 1550-ben:

„Én szerelmes uram és barátom! Szinte ugyan cselekszik mindenben Kegyelmed én velem, mintha én Kegyelmednek valami nagy barátsággal voltam volna, jelesben az adósság-megkérésben, kit Kegyelmed ingyen sem emlét, jóllehet bizony Kegyelmednek annyiszor eszébe nincsen mint énnekem korosként, — de az én nagy fogyatkozásom miá nem adhattam meg, mert a' honnan várom vala hogy Kegyelmedet megelégetem, abba vég nem leve, az Balassával való dolognak ki még előttünk vagy. Én ezt gondoltam rajta, hogy ide ez tartományra veszek borokat, jókat, gyengyesieket, kiárúztatni. Azért ha Kegyelmed akar az adósságért abba elvenni, Kegyelmedet kérem mint szerelmes uramat és barátomat, adja tudtomra Kegyelmed, mert azon vagyok mindenképen, hogy Kegyelmedet megelégetem, jóllehet ha Kegyelmed ez előtt is rejáerőltetett volna, jószágomat is zálogban vetettem volna, és Kegyelmednek megadtam volna. Mindazáltal mast is, csak Kegyelmed jelentse meg, kész vagyok mind jószágomat és ezüstemet elzálogosítanom és Kegyelmedet megelégetenem“ stb *).

*) Régi magyar Nyelvmélekek. II. köt.

Zrínyi György gróf levele pedig így szól *Magócsy Gáspár*hoz 1570-ből: „Meghozta énnekem az Kegyelmed szolgája az Nagy Lázár az négy szekeres lovat, kiket jóllehet én magam nem láttam, mert az vizek miá ide nem hozhatták, de szolgálaim az kik látták dicsérik. Kegyelmednek azért megszolgálom mint uramnak. Bizony igen nagy szükségem vagyon szekeres lovakra, mert négy holt meg közélek ez idén, itt penig jót nem igen találhatni stb. Hírek ide mi felénk illyek vadnak: az török császár kérte az velenczésektől Czipriát és egy millió aranyat, ezért kildette volt követit Velenczében. Az velenczések, minekelőtte az követ eljutott volna, megértötték az követséget, tanácsot is tartottak róla. Mikor oztán az követ elérközik, nem kildnek az követ eleiben szokások szerint főembert, hanem poroszlókat, és azokkal hozatják az tanácsházba, a' hol immár öszvegyűltek volt. Ott mindjárást felszóval, hogy az egész tanácsházba meghallják, megkiáltatták az követtel az követséget. Mikor említette: hogy Cziprost kéri császár, egy papiroson írt Cziprost hoznak elő, és neki adják illy szóval, mondván: ez császárodnak Czipriája, mert mi az mi Czipriánkat neki nem adjuk; sőt még Konstantinápolyt és Molimot, ki minket illetve, el akarjuk tőle venni. Az aranyat, hogy az követ fogja kérni, egy zsák holt szenet adnek neki, illy szóval: ihon úgymond, csináljon császárod ezzel magának aranyat, ha kell neki“ stb *).

Illy élettelen és erőtlen képekben állíták elő eleink eszméiket egész a' XVII. század' elejéig. *Bocskay*' korával egészen más hangulatot kap a' nyelv, hol azt majd magasan fellengző szabadsági, majd tömött erős nemzeti szellem lengi át. Együtt találjuk mind ezt mind amazt azon szép levélben, mellyet Bocskay a' még a' legmagyarabb neveket is, miként *Sellye*, Lajos királyunk' szerencsétlen elestéről nevezetes *Sellye* helységet *Csellia*-vá, *Kismarjayt Quismariaius*-sá, csaknem ráismerhetlenül eldeákosító, *Istvánffy Miklós* nádori helytartó és híres történetíróhoz 1605-ki jun. 16-káról intézett, 's melly következőkép szól: „Tudván hogy a' szent Isten Kegyelmedet megért és bölcs ítélettel szerette, nem ítéljük szükségesnek: hogy ennek az indulatnak bizonyos és nagy

*) Régi magyar Nyelvm. II. k.

kételenségből indíttatott okait sok szóval Kegyelmed előtt számláljuk. Mind azért: hogy tökéletesen és bizonyosan elhittük azt: hogy eddig ezeknek módját és folyását régen megértette, — eredetének okait pedig, minthogy Kegyelmed az ország dolgaiban, nem csak közönségesképen, hanem előljáróul és igazgatóul forgódott, nem kevés időtől fogván ezeket következőknek lenni eleve látta. Minemű igazságunk legyen azért, elfogyott nemzetünknek teljességgel leromlott szabadságának megkeresésére, maga Kegyelmed jól érti, elannyira: hogy még magyaroknak is csak alig merészeljük vala immár magunkat mondani, vagy ugyan szégyenljük vala is, annyira elfogyott vala minden hitelünk és becsületünk a' német nemzetségnél. Jóságunknak és nemes házainknak, Magyarország végházainak vagy egy vagy más szín alatt való foglalása, véneknek, fő és köz rendnek becsületlenségben való tartása, a' mint ezekben szemünkkel láttunk és megtapasztaltunk, mi szükség sok szóval azokról emlékeznünk? Minekünk penig, minden törvény nélkül, hatalmasul, álgyúkkal taraczkokkal várainkra való jövetellel — mert azokkal kergetének el az Ő Felsége hűsége mellől — életünknek megoltalmazásáért mit kellett próbálnunk? azt is, elhittük, hogy eddig mindenképen érthette Kegyelmed. Igaz ígyünkben az szent Isten mint vezérlett és oltalmazott legyen, sőt minemű szerencsés előmeneteleket adott hadainknak, minden emberi gondolat és reménység felett, csak az egy Istennek nagy hatalmának egyedül tulajdoníthatjuk; nem lévén semmi kétségünk abban: hogy ennekutána is ezen kegyelmességét Ő szent Felsége mind végig hozzánk meg nem tartaná. Mellyeket jó itélettel Kegyelmed magában megrostálván, nemzetünknek nagy javát, régi szabadságának, és eltemetett jó hírének nevének helyéreállítását meggondolván, mint igaz magyar, és hazájának jóakaró támasza, ilyen ügyében hasznos szolgálatját ne vonja meg tőle, sőt szeretettel kérjük Kegyelmedet, mint nekünk mindenben jóakarónkat: hogy mind jó tanácsadásával, kivel ott az földön nemzete között Kegyelmednek olyan becsületes tekinteti vagyon, 's mind egyebeknek jó példaadó cselekedetivel, mutassa olly hasznos forgolódását hazánk szabadításában, az mellyel nemzete között magának emlékezetre megmaradandó dicséretes hírt nevet szerezhessen; mi nekünk pedig, és egész nemzetének, háladatosságra méltó dolgot cselekedjék“ stb. Azon levelének azonban, mellyet

ugyanazon év' május 1-ről *Thurszó Györgyhöz* írt, már csak egyes helyei megragadók, mert inkább a' hideg ész' fontolgató okoskodásaihoz, mint az előtte ismeretes elcsukódott szív' érzelmeihez vala mérve. Csak hol a' honszeretet és nemzetiség' meleg húrjait kelle megpendíteni, engedett szívig ható szavaknak folyniok tollából. „Örömmel értjük — mond ebben — az Kegyelmed írásából, az mi levelünknek Kegyelmed kezeihez való érkezését. Melly mi levelünkre hogy Kegyelmed hamar való választot is tett minekünk, confirmálta te Kegyelmed azzal az mi te Kegyelmed felől való becsületes értelmünket, utat és módot is nyitván arra nekünk, hogy a' Kegyelmed személyét napról napra nevedő kedvünkben tarthassuk. A' melly kedvünk 's Kegyelmedhez való szeretetünk, abból a' Kegyelmed érdeméből vetett fundamentomot az elménkbe, hogy Kegyelmed eleitől fogva, a' maga írása szerint, valamivel hazájának kedveskedni, és szolgálni tudott, soha semmiből ki nem vonta magát, sem értékének sem értelmének Istentől vett szép ajándékait nem fogván meg hazájától és nemzetségétől. Melly te Kegyelmed elméje és értéke sok szép hasznainak hazájával való közöltetésétől hogy mostan is idegen ne lenne, sőt az közönséges jót egy akarattal nevelné Kegyelmed, arra volt egyebek előtt méltó az dolognak szükségéből serkentenünk és intenünk szükségképen Kegyelmedet. Maga jó ítéletire hagyjuk penig Kegyelmednek, — a' mi magunk személyére néző igyünk elő nem hozásával is — hogy ha nem kívánhatta-e mind lelki 's mind testi állapotunkat háborgató sok szükség is, hogy derék romlásra 's kigyükerezésre ne bocsátánójok utolsó romlásra tért állapotunkat. Kinek oltalmára 's reparálására, hogy a' mi igyünknek igaz oltalmából ennek az oltalmára is utat nyitott az úr Isten, fejenként illeti ti Kegyelmeteket ez az dolog, a' kiket ti Kegyelmetek közül azzal az értékkel, okossággal, szeretett 's áldott meg Ő Felsége, hogy közönségesen, egy szívvel és gonddal, 's köz értelemmel is fogja velünk egyetemben ezt az dolgot Kegyelmetek. Hol Kegyelmed, hitének kötelét veti főbb mentségül, hogy az tartóztatja Kegyelmedet a' mi velünk való értelmétől, — nem olly minden ítélettől 's értelemről elhagyatott és fogyatott elméjő embernek állítjuk mi Kegyelmedet, hogy Kegyelmed ítéletet ne tudhasson abban tenni: míg 's meddig kell fejedelméhez való kötelességét embernek megtartani. Kit Kegyelmed sok historiákból eszébe vehetett, 's jutott a' mi szegény orszá-

gunknak is annyira állapotja sokszor, hogy nemcsak nem tartották meg az urak és főnépek az ő kötelességeket az olyan fejedelmekhez, a' kik hitek 's tisztek ellen való dolgokkal terhelték az országot, de le is vetették és ki is kergették az fejedelemségből őket stb. Mind ezekből kitetszhetik azért, kinek-kinek míg kell fejedelmének adott hiti kötelét megtartani, hogy az hitnek szabott rendi ellen hazájának romlást ne szerezzen ember vele. Az melly hitletételt minden historia felette magasztal és dicsér minden emberekben, a' kik az ő hiteknek megtartásával hazájoknak romlására nem akartak kedveskedni és szolgálni az fejedelmeknek stb. Hogy pedig igazán megirjuk ebben való tetszésünket Kegyelmednek, tűrhető volt némelly okért eddig ez a' Kegyelmed magamentsége, de ez után tűrhetetlen leszen, 's bosszú néven veszi az Isten is Kegyelmedtől, ha Kegyelmed az köz jónak nem succurrál, kiváltképen hogy az mi szerencsénknek előviteliben 's fejedelmmé való tételünkben consentiáltanak te Kegyelmed előtt egynéhányan a' félék is, a' kik urak lévén, az tanácsosságra hittel voltak kötelesek az császárnak. Kiket rövid napon meg is láthat az szemeivel Kegyelmed. Veheti pedig eszébe Kegyelmed, hogy mint ilyen üszögében való állapotban, az mi hadakozásunknak rendi felette zavarodottan és egybekevertten állott úgyannyira ez ideig, hogy fájjon az szívünk rajta, 's nehezségünkre is legyen: hogy romlását és inségét érezze ezekből az mi szegény hazánk 's a' benne lakozó megepedett község, kinek tisztünk szerint oltalom- és nyugalom-adással tartoznánk; de az lehetetlen hogy eligazodhassék az igaz nyomán és cursusán addig, míg ti Kegyelmetek egy köz értelemből való segítségünk nem lesz ez dologban. — Megtekintvén azért Istenét Kegyelmed, hazájának nagy szükségét, 's azokat az ajándékokot is, kiket Isten, nemzetségének hasznára óltott Kegyelmedbe, mindenek előtt egyebeknek példájokra, elméjének 's keresztyénségének hasznát adja érzenünk Kegyelmed, azt az egész vármegyét, sőt az szomszéd Morva földet is hajtsa auctoritásával az mi hivségünkre és értelmünkre Kegyelmed, ne legyen szükséges nagyobb romlásával annak a' földnek is oda hadat és idegen fegyvert bocsátanunk. Ki úgy áll te Kegyelmeden, hogy nagyobb részére te Kegyelmed adhat annak az vármegyének pusztulására 's megmaradására is fő okot. Higye meg Kegyelmed, hogy ezt az idején való szövetséget, a' mennyire mimagunkért kívánjuk, annyira magaért is

Kegyelmednek, hogy a' Kegyelmed érdemlett méltóságának is megmaradván tekinteti, az közönséges haszonnak is tekintetet és hasznót adjon Kegyelmed, 's ne akadjon semmi ok is olly előnkbe, kivel nehezségére lehetne az mi hivatalunk Kegyelmednek. Az melly hivatalunkban nem állhatunk immár semmiképen hátra, hanem mind naponként előbb igyekezzvén, Istenönknek segítségével és vezérlésével bizonyos módot akarunk ez állapotunkban vetnünk, — kinek hogy tartóztatója vagy valami akadályja ne legyen Kegyelmed, olly igen kérjük és készerétjük Kegyelmedet, a' melly igen minden mi böcsületünknek az részébe, és kedvünknek szeretetibe kívánjuk foglalni Kegyelmedet. 'S ehez a' Kegyelmed felől való jó bizodalmunkhoz képest parancsoltuk is meg az mi hadivezérinknek, hogy a' Kegyelmed jószágán kimélést tegyenek, ajánlván magunkot bizvást Kegyelmednek, hogy ha mi nem Kegyelmedben, Kegyelmed is mi bennünk semmi kedveszegésre való dolgot nem foghat lelhetni 's érezhetni. Bizonyosabb és teljesebb móddal való választ, hazája javára valót várunk azért rövid napon Kegyelmedtől. Kire segítse és vezérelje az Istennek felelme is, 's hazája állapotján való szánakozásai is Kegyelmedet, hogy Kegyelmed miatt kárt és romlást ne szenvedjen. Kegyelmed jó akaró barátja: Stephanus m. p.“

Csaknem egész kiterjedésében mutattam itt elő e' hosszabb levelet, mert figyelmet akartam gerjeszteni azon nem gondos ugyan, de mégis erőteljes, mégis sokszor utánozhatlan eredetiséggel és szépséggel dúsz nyelvre, melly a' XVII. században divatozott a' honban, 's mellyet eddig Pázmány Péter' iratain kívül jó részt figyelmünkre sem méltatánk. Ím Mailáth János gróf, német-magyar történetiratában, bár temérdek olvasási vagy tán nyomtatási hibákkal, több rendbeli leveleit közölte *Illyésházy Istvánnak*, mellyek megbecsülhetlenek nemcsak a' hon' történetei de nemzeti nyelv' tekintetéből is. Tizenkét év folyt le mióta e' szép, e' szellem- és eszmedús levelek nyomtatásban kézen forognak, ez alatt utolsó férfi ivadéka is kihalt e' lelkes hazafinak, és emelkedett-e csak egy szó is közöttünk, melly a' közönség vagy legalább a' nyelv' mívelésével foglalkodók' figyelmét oda vonzotta volna azon levelekre, melyeket a' hona' javán munkálódása miatt népszerűségét veszített Illyésházy, a' Kátay' mérgétől már senyvedező Bocskayhoz, olly eredeti magyarsággal, egyszersmind olly ritka hazafisággal, majd komolyan majd

tréfásan, de mindig szabatos rövid pontokban írt. Nemcsak érdekesnek, sőt szükségesnek is tartom, azok közül itt egyet kettőt helyes olvasással a' feledékenységéből ismét előrántani.

„Itt — úgymond 1606-diki september' 23-kán Bécsből küldött levelében — az úr Isten segítségével mindenkben jó véget érünk. Ne sápolódjék és ne terhelje Fölséged az idevaló gonddal magát. Nyáry Pál uramat bocsássa föl Fölséged késedelem nélkül Újvárba, végezhezzük el a' törökkel is a' békeséget, a' hajdúkat is szállítsuk le; mert elhigye Fölséged, hogy ez szegény nyomorúlt községnek nyomorgatások, fohászkodások, sirások, keserves szepegések, általhatják az egeket, és az igaz Isten mindnyájunkat elront miatta. Hová lettek volna a' nagy Istennek a' bűnekért való sok fenyegetései, az igazaknak sok ígéreti, — *longitudine dierum replebo eum, et ostendam salutare meum*; — viszontag nagy fenyegetést és átkozást teszen azokra a' kik őt nem félik. A' Kátay' ördögi bizony nem ártathatnak volna Fölségednek, ha az Isten reá nem bocsátta volna Fölségedre, mint szent Jóbra is. Általlátja az Isten a' Fölséged gondolatit, és azért engedte meg ezt az ördögnek. Nem akarja hogy az körösztények egymás vérért ontsák. Azonnal meggyógyúl Fölséged, mihelyen az úr Isten véget ad a' békeségben. Megértettem azt is: minemű jó szível és jó akarattal vagyon Fölséged még most is a' szegény magyar nemzethez. Kit hogy Fölséged véghez vigyen, a' nagy Istenért kérem Fölségedet. Vesse Fölséged szeme eleibe az elmúlt időket. Nagy Alexandernek világ végeig él a' neve, — Scipio Africanusnak, Magyarországon első Lajos királynak, Hunyadynak, utolszor Mátyás királynak. — Azért-e hogy sok pénzek sok marhájok maradt? — bizony nem, mert az mind másé volt 's mind másé leszen; és nem azé a' kinek mi hagyjuk vagy szánjuk, hanem gyakrabban másé leszen; — de jó hírek nevek világ végig fog élni. Azonképen cselekedjék Fölséged is olyat a' magyar nemzettel, hogy éljen örökké a' Fölséged neve, sok fejedelmeknek és a' széles világnak. Világ végig nagy emlékezetben és nagy dicséretben leszen így a' Fölséged neve. Ha immár az úr Isten Fölséged által megszabadítja a' szegény magyar nemzetet e' nagy igátul és rabságtul, ne hagyja immár elesni Fölséged őket, hanem hagyjon Fölséged e' világon meghalhatatlan jó nevet, a' szegény magyar nemzetnek megmaradására. Bizony ha Hoffmány uram itt nem volna, az én betegségem miatt igen lassan vol-

nánk dolgunkban. Nincs olly fejedelem e' világon körösztyén, a' kinél nagy szolgálta nem volna Hoffmány uram. Ó jámbor, istenfélő, és tudós. Sok dolgokban forgott ember. Messzi földről kellene Fölségednek e' féle embert melléje szörzeni. Ha itt nem lett volna, nagy fogyatkozásunkra esett volna. Mert engem, mint vén embert, a' nagy munka és nagy háborgatás teljességgel elfogyatott. Ha Fölségedhez megyek, mintegy ellenségeket úgy tractálnak, ki maga hasznát nézi, ki másnak kedves, ki gyűlölségből szól, és nem néz hazájának megmaradására és javára. Mintegy ellenségeket úgy bántnak némellyek, — mint egy hitvány eben, semmi kimélest nem tesznek, látván hogy elfáradt vén ember vagyok. Illyen nagy munkát ifjú ember is nehezen viselhetne el. — Itt is a' németek minden elméjeket ratiokat reám fordítanak. Egyik elúnja, másik kezdi. Itt sem hisznek, ott sem. Bizony ha által nem látnám a' hazám elromlását ha gondot nem viselne Fölséged reá, csak idvösségemért kellene én nekem ennyit szenvednem fáradnom, a' mennyit fáradok szenvedek, e' világiért semmiért nem. Sem itt, de főképen Fölségednél, csak jó neven sem veszik, nem hogy megköszönnék. Kinek Fölséged is nagy oka. Ha meghalok vala, Fölségedre gyuntam volna. Némelly cercopithecus fejű embereket ugyan rám bérlett Fölséged, hogy kízzanak. Sok főtörésemmel kellett bolond conceptusából kezemnél fogva kivinnem, kik mind Fölségednek kedves dolgot cselekedtek, azt állították magokban. Itt is a' németek sok bosszúsággal érttettének. A' guta a' jobb felemet megütötte vala, ki miatt most is nem jól vagyok. Istennek hála megszabadult azért mind fejem mint kezem immár túle.“

October 30-dikán a' Zsitva' torkánál írott levelében tréfás enyelgő modort veszen fel. „Biztat, — mond — engem az is, hogy Fölséged tudakozódik én túlem: mellyik volna az a' szép leány, a' kit én Fölségednek szántam volna? — Egészséges embernek való a' szép leány, elvégezvén a' békeséget. Mert a' nélkül semmi a' menyegző. Bizonynyal tudom hogy azonnal meggyógyúl Fölséged. Azért addig nem nevezem meg. Aztán a' mint én látom, igen könnyen akarna Fölséged egy szép házastárs-hoz jutni. Még csak a' megnevezéseért is ajándékot várok Fölségedtől. Mindenhez könnyen akarna Fölséged jutni. Azért, halasztom most e' dolgot. — Többet irnék Fölségednek a' szép leányok felől, de ihol jű a' pasa hozzánk minden sajkáival. Igaz ideje hogy kiálljunk a' hadakozás-

bul, és elvégezzük a' békeséget, ha e' két tar között a' hajás el nem akar veszni.“

Nem illy folyó ugyan, de még sokkal eredetibb a' Bethlen Gábor' pártjához szegődött *Esterházy Gábor'* levele, melyet bátyjához a' II. Ferdinánd iránt tántoríthatlan hűségű *Esterházy Miklóshoz* Pozsonból 1619-diki novemb. 23-dikán maga kezével írt. Annyi és olly ritka sajtóságokkal teljes e' levél, mennyit és millyeket másokban hasztalan keresünk. Szébb helyeit íme itt adom:

„Istentől sok jókot 's jó egészséget kívánok Kegyelmednek megadatni, az egész atyafiakkal egyetemben! — A' Kegyelmed levelét vettem, — kit egynehányszor megolvastam; sőt palatinus uramnál léven azkor ebéden, ő Nagysága előtt is megolvastam; 's ő Nagysága is az ő Nagyságának szólót én előttem. Sőt az előtt küldött levelét is megolvastam Kegyelmednek, előtte. Alattja mind azokat igaznak lenni, „de — mond — mind elköltünk már arról“; „az én dolgom mind különben nagyon“, mond; „jószágom már mind oda van kezeknél, 's az országnak hittel vagyok köteles“ stb. Tegnap uram! az ország együtt volt. Sok altercatio 's izenet után az *korona-tartó* urak arra mentek hogy az németeket kiküldik az várból; és ma adánk újobban kétszáz gyalogot bele, Monaky Miklóst 's Mérey Gáspárt stb. Ma az Kegyelmed leveleit olvasták el az ország előtt, egynehány rendbelit. Én jelen nem voltam, mivel tudtam hogy az is előkél. Hasomlóképen Homonnayét. Az mint mondják nem igen szép levelek. Ki bizony sok kárt teszen Kegyelmednek, 's mi is atyafiak, eleget szenvedünk. Az kinek nem kellene is, hozzá szól. De ám meglátja Kegyelmed, mit cselekeszik. De félek rajta, hogy az gyermeknek teszen kárt Kegyelmed, minthogy az maga személyét szinte elszánta Kegyelmed stb. Meg nem írhatom uram! melly örömmel látnák az ittvaló emberek Ő Fölségét, 's megmondanák miért vetették az más emberek aratásába sarlójokat; de én tudom: elkele addig az én költségem itt Pozsonban, mig Ő Fölsége kérdezkedni jóne. De ím nem várják hogy ide jőjön, ím ezen órában indól meg Ő Fölsége, sok hadakkal, 's ha ollyan vitézek, varják meg szemben őket. — Én, uram! senki személyét nem vizsgálhatom, 's nem is engem illet az, de hiszem Istent: nem vesznek még egyszersmind el mindnyájan. De elhigye Kegyelmed, százképen különben van az dolog hogysen az mint

gondolnók. Kit Rajky uram mindenképen meg tud mondani Kegyelmednek; kire reá is felele, hogy szemben leszen Kegyelmeddel. Az Kegyelmed írásnak penig sehol mincs (így) szerencsések. Bár ne írjon Kegyelmed ollyast stb. Az mi uram! az Kegyelmed fia dolgát illeti, ha már eltekéllette Kegyelmed magát hogy ide közinkben ne jőjön, ottan cselekedje azt, hogy asszonyomra bizván az gyermeket, küldene az gyűlésre a' mellett valami prókátort, az ki forgatná az dolgot, mert uram, bizony kárt vall Kegyelmed; 's ott maga is jól gondolkodjék az dologról" stb. Daróczy uram itt labirintál Szécsy uramnál; Thurzó Imre uram eleget pírongatá: miért nem ült otthon, koporsó-őrző lévén; de ő ménest keres, és egyéb kárvallásáért valami torzsa-morzsát. Neheztel uram, Thurzó Imre uram Kegyelmedre, hogy némelly leveleiben arrogansnak, kevélynek, gyermeknek írja, és hogy gyertyáit szövétnekít vette volna el, kiket halotthoz készített volna. Én uram nem hallottam abban semmit, 's most is jobb akarója nem volna nálánál, ha venné Kegyelmed tőle, 's ne írna mindent meg valami elméjében jó Kegyelmednek, mert mast az ki csak szánakodnék is Kegyelmeden, alég tudhatok. Az mi az fejedelem dolgát nézi: kívánja-e az országot 's kotonánkot? nem tudom, de ha Isten akarja, 's az ország megkénálja vele, bolond volna ha futna előtte, szolgálni akarván hazájának 's az egész kereszténségnek; 's meghallja sőt látja is Kegyelmed: hogy ha Ferdinánd király nem nyugszik háborgatni bennünk, mig az törököt arczol támasztja reánk, gondja érkezik Ujhelben vagy Gräczben is. Jobb ő is az jámbor, ha nem kell senkinek, ülne veszteg. Mit köti erővel más nyakára magát. Választotta-e az ország? Főlháborétván az egész kereszténséget, sok kárvallásunk után már nem akarjuk urallani. Nem az király teszi az országot, hanem az ország az királt. Az minapi arczolcsapások, az kik lettek Köpcsén-nél, elég gyalázatos ugyan az Ferdinánd király nagy hadainak, holott többire minden erje jelen volt, 's valami hajdúk kívül három száz kopjás hadnál több ott nem volt, kik annyi vitézséget cselekedett, hogy krónikában írhatnák stb. Azért uram, megitélheti Kegyelmed, hogy *vana est sine viribus ira*, hanem mást gondoljon Kegyelmed stb. Az cseléd között eligazétottam dolgokat, még volt is mit enniek, mert mind barmot juhot haza hajtottak. Kérem igen ő Kegyelmét, ne késsék megjóni, semmi bántása nem leszen; az Kéry sógort is. Hitemre! ők meg

fogják bálni. Hiszen egynehány száz pápista van itt, — Károli Mihál is bejöve. Valahol mi úr vagyon, kicsin nagy, mind itt van már az mi részünkről 's Erdelyből. Minden dolgot meg tud Rajky uram mondani Kegyelmednek; az fejedelemvel is beny volt ő Kegyelme, alkalmasan látta az hadakat. Adja Isten, uram! láthatnunk egymást jó egészségben“ stb.

És jó részt eddig tart a' nyelv' szűzesége. Egy két év múlva már számtalan latin szavakkal látjuk azt eltöltve, elannyira, hogy végre egész mondatokban is csak a' ragozásokat találjuk a' magyarból még megtartatva. Nem mentek e' hibától sem *Bethlen Gábor*, sem *Pázmány Péter*, sem *Esterházy Miklós'* sok eredetiséggel teljes íratai 1623-diki septemb. 19-kén Bethlen Gábor így ír saját kezével Esterházy Miklós-nak: „Károlyi Uram vasárnap estve felé érkezvén ide, Kegyelmed *resolutio*ját bőségesen *referálta*; nekünk írott leveléből is értjük a' *punctum*-okat; az Szendrőben írt levelének értelmét mint magyarázza Kegyelmed, látjuk; de nincsen olly vékony itéletű ember, a' ki az *praecedentiák*at megoldassa, hogy különben értse és magyarázhassa, hanem mi reánk. Kire bizony okot soha nem adtunk, hitetlenül senkit nem *tractáltunk*. De ezt mostan nem *disputáljuk*, hanem az derék dolgot akarván *continúálni*, az Károlyi uramtól izent *postulatumra* hogy Ő Felsége jó *fundamentummal resolválhassa* magát, ha az Ő Felsége kegyes akarhatja arra *accedál*, melly úgy lehet jobb móddal meg, ha maga személye Ő Felsége előtt jelen leszen; mi azért a' Kegyelmed kívánsága szerént az *asscuratoriát* megküldtük, és ha el akar menni, bátorsággal elmehet, mert bizony szónkra írjuk: semmi *hostilitást* cselekedni nem engedünk, sőt az Garamon által sem bocsátunk senkit Ujvár felé Kegyelmed visszajöveleig. De csak Ő Felsége kegyelmesen *tractáljon* minket, *experíálni* fogja az mi *synceritásunkat*. Nem talál mi bennünk soha senki megmondott szónknál egyebet. Hogy pedig hadainkkal előjöttünk, nem szükség Kegyelmeteknek abban megütközni, mert igazságot írunk: *experientia edocti*, mivel semmit Ő Felsége az mi alázatos *instantiánkra* cselekedni hét egész hónaptól fogva nem akara, és a' melly *difficultásokat* Ő Felsége, Prágából íratott levelében ígérte vala *complanálni*, alábocsátandó *Commissariusi* által, kiket minemű igikkel íratott Ő Felsége, *ex inclusis* megértheti Kegyelmed, aláérkezvén az Ő Felsége *internunciusi*, azok

semmit nekünk arról mondani sem tudának, mivel emlékezetet sem tettek előttük azokról, noha azok által vártuk az *resolutiót*, sőt azután sem küldte Ő Felsége senkit alá, sem az végházak fizetésére, sem azon végházak romlásának meglátásokra, egyebet az nemlételnél nem remélhettünk. Értvén más felől az készülteket, hallván az német *praesidiumnak* bevitele felől való *deliberatiót*, *interim* igen nagy embernek írását szemeinkkel látván: minemű *intentio* legyen ellenünk felhúzza, nem tehattunk egyebet, hanem az mint lehetett, magunkat *muniálni* igyekeztünk, — hadainkat *convocálván* kiljebb kényszerítettünk lépni, hogy magunk országában ne várjuk vendéginket“ stb.

Ígyen hangzanak Pázmány' levelei is, de az ő nyelve sokkal ismeretesb hogysen mutatványokat kellene belőle felhoznom. Szabatosság, átható ítélet, a' kifejezéseknek meglepő fordúlatai, 's tömörttség azok, mik azt bélyegezik. Ismeretlenebb irodalmunkban a' híres nádor *Esterházy Miklós*, ki miként sajátságos tapintattal tudta tekintetét a' vele versenyező Pázmány ellen fedezni, úgy a' nemzeti nyelvben is, melly, valamint a' már imént megismertetett testvérének Gábornak is, lelkével volt egybe forradva, vele egyenlő lépést tartott, sőt népszerűségre nézve őt igen sok helyt felül is múlta. Méltónak látom tehát, hogy figyelemgerjesztésül ide iktassam egy részét azon levelének, mellyet ő Senyey István váczai püspökhöz 1631-diki februar. 21-dikén Kassáról saját kezével írt. „Eleget várák — úgy mond — hogy jűjön valami segítségem, de nem győzőm várni; 's el is únám ezeknek az ő nagy *contemptus*-sal való *insolentiájokot*, kit az előtt én ilyen szelíden csak őt 's hat század magammal sem nézhettem. És noha úgy vagyon: vannak valami férgesek az én emberimben is, 's az szerént kézzel tapasztalom az vármegyék *favorát* is Rákóczyhoz; mindazáltal így volt jobb *resolutiót* tennem, kinek, az mint írák, gyümölcsét is látom; 's ha ez az nagy hatalmas hóvíz, és veszedelmes üdő nem volna, bizony jobban megingatnám őkök, 's hiszem ha végeznünk kölj, az szokás szerént ám csak akkor végezek, az mikor akarom; 's hogy meggyunjam Kegyelmednek: az előbbeni *lamentatioimban* örömet valami keves népet vonszok vala onnét ide, az kivel mind tisztességes 's mind bátorságos békeséget csinálhatok vala, 's bizony példát is ollyant, hogy az én üdőmben fegyverrel többször nem volt volna szükséges ide fáradnom; de mindenek-

ben megfogyatkozván, ha mi csorbája az végezendő békeségnek esik, és egyéb jó *intention*k sem fog végben mehetni, legyen azok számadása, az kik az fogyatkozást tették jámbor urok szolgálatjában. Mindazonáltal, mivel szeretem az én kegyelmes Uramot, és oltalmazni kívánom méltóságát is, mint kölljene az dolognak lenni, ha végben nem vihetem is mind így az mint én kívánom, megadom mégis az *módját* stb; 's noha ezek bezzeg örömeiben *tractáltak* volna oda föl, 's nyilván is beszéllik másoknak: hogy ez nem Ő Fölsége akarhatja hogy ilyen *rigide tractálunk* velek, mivel azt nekik megírta *kárdinál* uram; de én avval keveset gondolnék, mert ha életem szerencsétlétével is tartozom uramnak szolgálnom, inkább föl köllj vennem egy ilyen gúlséget. Noha nem tagadhatom bizony, hogy nagy szívem fájdalmával ne volna ez az *kárdinál* uram *processusa*, kitől csak azt sem érdemlettem: hogy megírta volna mivel ment Rákóczy embere Ő Kegyelméhez; sőt panaszát ellenem bevévén, úgy látom: azon panaszt Ő Fölsége előtt is segéttette. De elnyögöm ezt is; menjen az többi után. Engem, bizonyságul hívom az Istent, hogy sem bosszú, sem tisztességkiváns, vagy magam haszna keresése nem hordoz, hanem uramhoz való igazságom és hazámhoz való kötelességem; holott csaknem megylalok az sok búban dologban, mivel csak egyetlen egy emberem nincs az ki ebben segéttene; mivel *Judex Curiae* uram csak alig van, és vendégi mindazáltal béven járnak, Forgács uram is régen fekszik, Sennyey uram penig Szakmár felé vagon, Pál gazda Tokajban, és Aszalay jámbor szolgával magam őrlődöm ezekben; 's noha nyilván tudom: hogy mindezekre az müllyeket ím fölküldtem, nem fogom vihetni őket, mivel nincs meg az az erő az ki kívántatnék, mindazáltal azt mivelem az mit mivelhetek, 's ha kinek ezután nagyobb pálczáat adnak kezébe, járjon az ezen az nyomon. Az hajdúkkal is mint kívánám hogy meglenne az egyesség, ím fölküldtem azt is — Kegyelmedet kérem fordíttassa meg 's adja úgy be. Így nem kölljene osztán az rosszaktól tartanunk, — de ehez is nagyobb pálcza kölljene. Ha van azért mégis valami *mód* benne, illy jó igyekezetet ne hagyjunk félben. Emberségemre! ha csak három ezer németet küldenek is, mindezeket végben viszem, 's úgy *stabiliálom* ez földet: hogy jó gondviseléssel az Ő Fölsége maradékja is nyugodalomban fog miattok maradni. De ha mit illyent akarnának, ezzel nem kölljene késni, mert

ezt, mint az saláta ételt, mohón köllj fogni. Hol pedig sem ieszttéssel, sem szép jutalommal semmit nem nyerhetek, Isten keze benne! de én tovább nem szorgalmazom az dolgot, hanem azt végezem az mit végezhetek“ stb.

Így élt a' nyelv, így haladt szellemben, bár külső alakját mind inkább tarkítá és korcsosítá a' minden lépten nyomon közzé vegyített latin szók' serege. *Wesselényi Ferencz* nádorral fellengző, egyszersmind búsongó kedély kezd a' stiluson előmleni, 's a' nehéz idők' terhe, melly megsulyosodva ereszkedett a' nemzet' keblére, hosszabb sőt gyakran hosszadalmas periodusokban sajtolta ki a' tollba a' szív' bőv szavakban előtolakodó bánatos érzelmeit. „Tegnapi napon, — így ír ő 1669-diki februar. 21-dikén *Abauj*, *Sáros*, és *Szepes* vármegyékhez — estve tájon érkezék Kegyelmetek — és az 13. vármegyének, 's az hat nemes szabad királyi városok küldett böcsületes követ atyjokfiainak küldött *credentionalis*. Ki teljes, rakott, *lamentabilis*, keserves, utolsó desperatióra jutott *lamentabilis* panaszokkal teljes leveleit, együttizent követéségével, ma regvel előnkbe jöven küldett becsületes atyjafiai, Nemes Nemzetes és Vitézlő Szepessy Pál és Bay Mihály uraimék, mind megadák, 's mind szájokba adott *instructio*jokat helyesen *exponálák*. Megvallom: könyves szemmel olvastam, egyszersmind szomorodott és szontyorodott kedvemszegésével hallottam, 's egyszersmind szánakozó szívvél is értvén, nem utolsó érzékenységgel *apprehendáltam* az dolgot; — 's mivel emberi nyomot följuháló hallatlan dolgokat is látok az dolgokban, zsibbadott inaimmal és elbámúlt rettentő gondolkodásokkal elmélkedtem 's elmélkedem ez új dolgoknak kimenetele végett. Mélyebben gondolkodván azért az dolognak mivoltáról, és tovább *speculálódván* hitemre, nádor-ispáni tisztemre, 's Kegyelmetek magyarságomra kisztető igazságomra, 's méltatla *mediatorságomra*, — királyunkkal, kegyelmes urunkkal lévén az dolog az kérdés, — egy felől királyi *autoritást* sértő; más felől Kegyelmetek megmondhatatlan nagy *emphasis*-sal nemesi szabadságot tapodtató 's rontó keseredett panaszát; harmad felől méltatlan *mediatorságom labefactatióját* szemlélvén; negyed felől az előtt Kegyelmetek követei nem *praedicált* mostan pedig nyilvánágon bátran kimondó *contradictio*ját látván, — sőt mint íram: hallatlan példával az *articulusoknak* asztalomra tétető visszahozását értvén, —

mindezeknek különböző rettenetes kimenetelét, 's veszedelemre hanyatlott igyünket szemlélvén és megrostálván, — megvallom: mint amaz haboktól elburítandó minden reményétől megfosztatott ember, melly felé kapjak, 's mellyik végét fogjam? kétség és félelem rettegető szelei engemet is hánytak vetettek“ stb. — Szép lelkesedést, eleven képeket, és dúsabb gondolatokat lelünk a' levelekben, mellyeket egy részről *Tököli Imre*, más részről *Esterházy Pál* a' nádor, mint a' két egymás ellenében álló párt' fejei, felekezetök' érdekében a' hon' vidékein 1683-ban szerte eregettek. Így szól az első:

„Majd csaknem ez széles világra kiterjedett híre: hogy a' fegyverben lévő magyarság, a' német császártul, *diplomája* ellen, a' régi boldog emlékezetű szent királyoktul, eleje által, vérének kiontásával és életének kockaztatásával szerzett szép nemesi úgy lelki szabadságában is meg nem tartatván, kénytelenítettett magát bujdosásra adni, és fegyverhez nyulván megbántódását azokon az úton *vindicálni*, az mellyeken annak orvoslását remélhette. Foly tizenharmadik esztendeje hazáján kívül való lételének és sanyarú bujdosásának! a' melly üdő alatt mennyi veszedelmeken való általmenéssel 's alkalmatlansággal, olykor pedig Isten igazgatásából dolgainak szerencsés folyamattal viselte fegyverét? tudva vagyon kinélkinél. De netalántán sokak bal itélettel vélekednek felőle: hogy az hatalmas török nemzet oltalma alá folyamodván, az fogta pártját, folytatja is dolgait hadakozással. De ha ki jól gondolkodik, 's meghányja 's veti a' dolgokat a' régi fejedelmek példájával, nem csudálkozhatik, nem is veheti ítéletben senki is; mert vajjon ki mondhatja azt: hogy az említett magyarság, vagy csak hazájából való elbujdosásának ideje előtt, és azután is, az keresztény fejedelmeket, megsérült ügyének *detegálásával* meg nem találta, és segítségét nem kívánta volna? — de nem volt az, az ki pártját és ügyét, dolgainak helyben való állatásával fölfogta volna. Méltán folyamodott tehát az hatalmas nemzethez, mint a' kívül tudniaillik eltávozzhatatlan szükségében megsegítő oltalom alá vétetett. Mi is, miolta Isten ez magyarság eleibe rendelt benünket, voltunk olly igyekezetben 's munkálkodásban: hogy Ő Fölsége *complanálta* volna a' megbántódásokat; azonban hol biztatással 's annak *effectusában* való nem vételivel, hol penig halogatással folytatván 's közelítvén a' dolgokat, már az hatalmas nemzet is, nagy erő-

vel, kijött, táborban vagyon, 's megyen a' magyar szép szabadságot rontók 's azokkal egyetértők büntetésére. Hogy azért megmutassuk az egész világ előtt, igaz kereszténységünket, és abban való szíves indulatunkat 's igyekezetünket: hogy az győzhetetlen török császár kezünkénél lévő athnaméja mellett miként *conserválhassuk* és *procurálhassuk* egész *securitás*okat azoknak: a' kik édes hazájoknak boldogulását, és hajdani csendes állapotjára való jutását kívánják, 's hűségünkre állanak, — bizonyos számú hadainkkal *expediáltuk* a' végre arra a' földre Tekintetes Nagyságos Barkóczy Ferencz, és Tekintetes Nemzetes Szepessy Pál és Szuhay Pál urakat, hogy addig, míg az fényes vezír hatalmas Császár győzhetetlen táborával arra az földre menne, intsenek úri, főnemesi, és minden egyéb Rendeiket, az haza közönséges javának velünk együtt hasznosan való munkálódására, 's hűségünkre. — Ha ki azért, csakhamar rajta következő veszedelmek elkerülésével megmaradásának akar *Consulálni*, 's igaz hazafiának is tartja magát, most lévén ideje alkalmaztassa magát említett hiveinkhez Ő Kegyelmekhez; 's félre téven akár-melly szín alatt való *neutralitást*, értsen is egyet, 's megtalálván Ő Kegyelmeket minden késedelem nélkül ez nagy erő érkezése előtt mind török magyar részről kiadandó *salva gvardiák* és *protectiók* felől, *securusok* lévén abban: hogy *protectiónk* alatt személyekben és javokban *conserváltatnak*, mellyről az hatalmas fő vezírtől is kiadott *patensi* által *assecuráltatnak*. Különben penig, ha hazájához való mostohaságtul viseltetvén, és attul maga veszedelmire elfajulván, nem alkalmaztatja magát, — mind Isten mind világ előtt tudományt teszünk: ha lakóhelye 's jószága fölégettetik, és a' ki nagyobb: maga és szerelmesi örökös rabságra esnek, — mi ne legyünk okai, hanem a' magok megátalkodtsága. Mi ezzel is keresztényi kötelességünknek és szíves indulatunknak megfelelően, kívántuk ez *patens* levelünk által kinek-kinek jó idein megjelentennünk 's tudtára adnunk“ stb.

„Az igaz hűtnek — így szól az Esterházy Pál levele — 's egész kereszténységnek hűtvös és örökös ellensége micsoda égbenkiáltó dühösséggel jött legyen az hatalmas római császár az mi kegyelmes koronás király urunk Ő Felsége tekéletes hűvei ellen, keserűség 's nagy szívbeli fájdalom csak elő is hozni. Az holott sok szép városoknak, városoknak, faluknak elrontása után, milliomi keresztény lelkek vágottattak,

's vitettek pogány rabságban, sok ezernyi ártatlan csöcsömös kisdedek mészároltattanak föl elannyira, hogy Herodes hajdanyi dühösségét az pogány ellenségnek mostani dühös cselekedeti sokkal fölül haladván az egeket hasogatja, ennyi sok számú országoknak 's szegény keresztény lelkeknek veszedelmivel. Mind ezzel is pedig meg nem elégedvén, imé az napnyugoti kereszténységnek erős bástyáját, Bécs városát, megszállván, éjjel nappal vitatja; kinek oka nem egyéb az fölfualkodott, Istentül 's kereszténységtül elszakadott nyughatatlan elméknek az portán szüntelen való szorgalmazásoknál, mellyel mintegy kényszerített az pogány ellenség az kijövetelre, 's azzal édes hazánk' úgy az szomszéd országoknak is utolsó romlására. Ugyanis, e' vala régi eleinktől vett szép szabadságunk megnyerésének útja? hogy az pogány eb kihozattasék, keresztény vér-tóban fürödjék, sok ezer ártatlanok testébül halmokat rakasson, 's mindnyájunkat rabjaivál (így) tévén, országunkat porba hamuba keverje, 's az egész világgal szegény megromlott nemzetünket kimondhatatlanképen megutáltassa az, ki régi eleinktől reánk maradt igaz keresztény magyarságát megváltoztatván, imé világ csudájára az pogány mellett ura, hazája, keresztény felebaráti ellen kardot kötvén nem különben dühösködik az kereszténységen, mint az pogány ellenség maga. Ez-e az szabadság, hogy az Istenre hadakozik nemzetünk? Ez-e az hazája mellett való fegyverkezés, hogy keresztény vérben fürőtztessük kezünket, 's az pogánynak szolgáljunk? — Bezzeg távol estünk régi vitéz eleinktől, az kik az törököknek keresztények kárával nem hogy szolgáltak volna, de sőtinkább férfiúi bátor szűvel hadakozván az pogány ellen, életüket sokan letévén vitézül, az több kereszténységnek bástyája vala dücsőséges magyar nemzetünk. Micsoda számáda-sa leszen pedig mind ezen 's mind az más világon annak, a' ki a' keresztetletlen ebet az kereszténység veszedelmével kihozta, milliomi lelkek fölkonczoltatásával? az mindeneket látó igaz Isten az ó idejében megítéli. Kihezképest elhívén azt: hogy előbbeni kereszténységének talán valami szikrája maradt meg Kegyelmeteknél; Istenre kényszerétjük: vén ezen tisztünszerént való parancsolatunkat, félre vetvén az Istentül elszakadt pogányt 's azzal egyetértő nem igaz magyar ellenséget, forduljon Istenhez 's kegyelmes királyához. Íme az keresztény hadak, méltóságos római *electorok* 's több nagy fejedelmek, — sőt kegyelmes

római Császár koronás király urunkkal Ő Fölségével együtt az Fölséges lengyel király is öregbik fiával 's más fejedelmi személyekkel! az hová mi is Isten áldásából érkezünk. Azonban pedig igaz magyarságunknak 's *mediatori* tisztünknek eleget akarván tennünk, mindaddig törekedtünk Ő Fölsége előtt, míglen szokott atyai kegyelmességét nyújtván, maga szép *manifestumát* adná, kinek genuina *parját* az *inclusából* bővebben megérti Kegyelmetek. Siessen annakokaért Kegyelmetek *viritim* fölülni 's velünk *conjungálni* magát, keresztény táborban találván Isten áldásából bennünket; — üldözze, fogja, vágja az istentelen vérszopó pogányokat, hogy egy szűvel lélekkel űzhessük ki országunkból azon Isten 's világ ellen hadakozó dühös ellenségünket. Holott pedig — kit nem reménylünk — ugyancsak vakmeróségtől vüszeltetvén külömbet cselekednék valaki Kegyelmetek közül, bizonyos legyen abban, hogy minden irgalmasságtól kirekesztetik, — kit nem másnak hanem maga istentelenségének tulajdonétson. Nem kételkedem Kegyelmetek kereszténységében; kívánván: Isten tartsa kedves egészségben Kegyelmeteket“ stb.

Ez volt a' nyelv, mellyet apáink a' szatmár-németi békekötésig beszéltenek; bámulandó: nemcsak az egyes szavak' helyesb értelmi alkalmazásában, de főként a' ragozások' szigorú szabatosságában, a' kifejezések' eredeti fordúlataiban és különösen a' magyar sajátos szókötés minden szabályainak olly hű megtartásában. Kire nem hatnak kellemesen Bocskay' ezen eredeti kifejezései: „*Kegyelmed, valamivel hazájának kedveskedni és szolgálni tudott, soha semmiből ki nem vonta magát, sem értékének sem értelmének Istentől vett szép ajándékait nem fogván meg hazájától és nemzetségétől*“, — és: „*Veheti pedig eszébe Kegyelmed, hogy mint ilyen üszögében való állapotban, a' mi hadakozásunknak rendi fellette zavarodottan és egybekeverten állott*“, és: „*Ha mi nem Kegyelmedben, Kegyelmed is mibennünk semmi kedveszésre való dolgot nem foghat lelhetni 's érezhetni*.“ Milly nyelvtanilag szép és szabatos Illyésházy-nak e' mondata: „*Ha meghalok vala, Fölségedre gyuntam volna*“; — vagy Esterházy Gáboréi között ez: „*Elkele addig az én költségem itt Pozsonban, míg Ő Fölsége kérdezkedni jőne*“ — és ez: „*Adja Isten, Uram! láthatnunk egymást jó egészségben*.“ És milly helyesen alkalmazza Esterházy Miklós az íge-időket e' szavaiban: „*Eleget váram hogy jőjön, de*

nem győzém várni, 's el is únám; kit ez előtt én illy szelíden csak öt 's hat század magammal sem nézhettem.“ Nem csodálatos-e: hogy az említett békekötésig lehetetlen az *ikes* igék' szabálya ellen, melyet a' mi századunkban csak olly heves vitatkozások után állíthatott vissza ismét Révai előbbi erejébe, 's melyet neki csak alig egy évtized óta kezd komolyabban elhinni a' nemzet, lehetetlen csak egy hibát is felfedezni; holott ma már az írói nyelvet kivéven, a' köz életben, főként ott, hol mondhatni: tisztaságában maradt meg a' nemzeti szó, a' Tisza mellett, csaknem épen a' szabálylyal ellenkezőleg használtatnak átalán fogva az igék. Pedig ne feledjük: hogy azon irományok, melyek a' nyelv' emlékeit számunkra feltartották, nagy részt csak hirtelen eszme-kifejezések, 's tőlök a' higgadtabb nyelvtani fontolgatások, millyeket mai feltűnőbb íróink' tollai tanusítanak, felette messze állanak. — Csak egy pillantást kell vetnünk a' szatmári béke utáni nyelvre, hogy meg-lássuk: mennyire alászállott az hajdani szabatosságáról, erejéről, eredetiségéről, tömörségéről. Az 1808-diki 11-dik törvénycikkely ekként adatott ki a' felkelő nemes seregnek 1809-ben nyomtatásban: „Azok, kik magokat a' mustra és gyakorlás alól helyes ok nélkül elvonnák, az 1659. esztendei 18-dik *törvénynek hasonlatossága* szerint: első esetben, a' magnások 50, a' birtokos nemesek és vagyonosabb armalisták 25 ne-héz mértékű, vagyis *négy forintokat* tevő markákban, az egy ház he-lyes nemesek pedig, és szegényebb armalisták 12 *forintokban*, vagy a' fizetésre elégséges *értéknek* fogyatkozása esetében a' körülállásokhoz mérséklendő árestommal aképpen fognak büntetődni: hogy a' marasztalás ugyan mindjárt a' mustra *alkalmatosságával* essen meg, az ítélet végrehajtása mindazonáltal a' törvényszék tartásáig függesztessen fel, azon ok-ra nézve: hogy a' marasztaltattak — meg nem jelenéseknek okát ad-hassák; *ezt* azonban *meg nem állíthatván*, az ítéletnek végrehajtása a' törvényszék által határozatasson meg, és a' jelen való törvényes fel-keles költségeinek felsegállítására tellyesíttessen“ stb. Mennyi hosszadal-masság, mennyi nyelvtan-szabály elleni vétség, vagy csak e' néhány sorban is! De ne csodálkozzunk e' sorok' íróján, — csodálkozzunk magán a' nemzeten, melly hirtelen romlásnak engedé indulni, nem egész egy század alatt, előbbeni szabatos szép nyelvét, — és csodál-kozzunk az új nemzedék' hó keblű fiaín, kik a' derék Révai' vas szor-

galmával megtört ösvényen bátor léptekkel haladva előre, ősi erejében de új fényben és elevenségben viríttatták fel képzelhetlen hirtelenséggel az apáktól elhanyagolt nemzeti nyelv' életfáját. Ki azokat, mik nyelvünk' ügyében 1830 óta történtek, mind kevésnek tartja, — járatlan a' nyelv' történeteiben. Ki azokat, mik már történtek, tulságig soknak tekinti, nem tudja hol állunk, és még hová 's mennyire kell haladnunk. A' pálya nehéz, mert kis nemzet vagyunk és sokat, felette sokat kell akarnunk; — *vas szorgalmat* a' régiek' felbuvárlására, *éber figyelmet* az élő nyelv' sajátságai' ellesésére, *gyöngéd tapintatot* a' kellem és hajlékonyság' elővarázslására, mindenek felett pedig *hő szeretetet* őseink' e' szent hagyománya iránt, *tántoríthatlan elhatározottsággal* egyesítenünk; — de kik ezer mérföldeket haladtunk meg hogy magyar hazát alkossunk, és ezer év' hosszú során meg tudtuk menteni az elenyészettől e' széles világon egyedül álló nemzetiségünket, e' pályától vissza nem riadunk. Csak akarat, de igaz és elszánt akarat, 's kitűró szorgalom a' nehéz pályához, — és dús áldás követi törekedésünket.

VIII.

A' MAGYAR HONVÉDELEM' TÖRTÉNETI VÁZLATA.

OLVASTA,

MIDŐN RENDESTAGI SZÉKÉT ELFOGLALNÁ,

A' M. T. T. XIII-D. NAGY GYŰLÉSÉBEN, NOV. XXII. MDCCC. XLII.

HORVÁTH MIHÁLY.

A' történet minden hazának egyik legbecsesebb kincse. Minden nemzet, bár mi borús volt is hajdankora, kéjes érzelmekkel szorítja kebléhez multja' történetét; épen úgy, mint a' férfiú édes andalgások közt tévedez fiatalsága' emlékein; becsesek azok, ha vidám képeket tüntetnek elő, 's még kedvesebbek — talán mert élesebben bélyegezvék, talán mert a' lélek' életére mélyebben hatottak, ha a' kiállott szenvedések' megszelídült érzelmeit rezegettik át a' kebel' húrjain. És nem így vagyunk-e a' történettel is? Nem dagasztja-e az keblünket, ha a' nemzet' multjának dicsőségét ábrázolja, épen úgy, mintha az sajátunk, mintha annak létesítésében minmagunk is részt vettünk volna? És a' nevek, mellyekhez e' dicsőség köttetett, nem büszkesége-e minden honfinak? Nem árulja-e el a' hangsúly, mellyel azok kiejtetnek, a' kebel' forró érzetét? Vagy midőn a' hon' szenvedéseit mondják el a' történet' lapjai, nem egy szelíd szomorgás tölti-e szívét a' honfinak; és Sajó, Várna 's Mohács' emlékezeténél nem mintegy ösztönszerűleg mélyed-e elegiai hangokra az elbeszélő' szava? O igen, szent és mondhatlanul édes az a' kötelék, melly az ép kedélyű polgárt honához csatolja. És e' szent viszonynak ápolója a' történet; ez dajkája a' honszerelemnek; mert ez teszi öntudattá azon édes kötelék' sejtelmét, melly az embert szülőföldéhez kapcsolja.

De kétszerte becses, sőt mulhatlanul szükséges a' történet olly nemzetnek, melly századok óta alkotmányos szabadsággal dicsekedhetik, mint nemzetünk, melly e' megbecsülhetlen kincs' birtokában vala már akkor is, midőn még egész Europa a' hűbériség' szolgabilincseiben nyögött. E' palladiumot magával hozta hosszú vándorlásairól nemzetünk; és ez az, mi őt, egy maroknyi népet, erkölcsaire, jellemére a' szomszéd nagy nemzetek közt olly idegent, egy évezredes élet' annyi viszonyosságai, olly nehéz szenvedései közt is, minők mástalanok a' nemzetek' történetében, daczára a' kül-, elnyeléssel fenyegetett kettős befolyásnak, 's a' bel-, aranyszabadságától megfosztani törekedett elleneknek, mind máig fentartotta. És ezen alkotmány, mellynek eredménye illy csodaszerű, nem egy bíboros kéznek kegyajándoka; léptenként fejlett ki az a' népéletben; vele növekedett, vele erősödött, mint a' lélek a' testtel. Egy terepélyfa ez, melly, míg virágival a' jelennek illatozik, gyökereivel a' hajdankor' történeti földében ágazik el 's mind máig onnan szíja tenyészetét. Intézményeink egytől egyig, mellyek alkotmányos életünk' lényegét teszik, ősapáink' statuséletének eredményei. És szépek ezek 's nagy részben boldogítók a' nemzetet, melly azokat mindig olly féltékeny szerelemmel őrzé. De az idők változtak. Az észjog' hajdan nem ismert világánál látni kezdjük, hogy a' drága köntös nincs kellően illesztve a' deli alakra, 's míg némelly tagok az aránytalanul felhalmozott redők közt a' hőségtől fúladoztak, mások 's pedig számosabbak meztelenül dermedeztek; melly aránytalanság az egészséges vérforgást megakadályozá 's egy részről torlásokat, másról meredtséget szülvén, a' szép alakot senyvedésbe dönté.

Korunknak jutott a' súlyos, de dicső feladat, alkotmányos intézeteink' hiányait pótolni, hibáit az észjog' kívánatai szerint kiigazítani. De miután a' történeti jognak, melly ha valahol, e' honban bizonyára érdemel némi méltánylatot, nálunk olly nagy tekintélye, annyi 's olly hatalmas védőjei vannak, haladhatunk-e ezen nagy munkában a' békes uton 's néha talán a' nélkül is, hogy igazságtalanok lennénk, csak egy nyomot is a' történet' vezetéke nélkül, melly bennünket a' jogok és intézmények' eredetére kalauzolván, azoknak alapját kijelelje 's kiszabja az ösvényt is, mellyen az átalakulás biztosan haladhat, és előállítsa az okokat is, mellyekkel azt nem csak észjogi, hanem történeti szempont-

ból is támogathatni? Mert vajmi gyakran történt e' nemzet' alkotmányos életében, hogy mi eredetében minden oldalról jó és üdvös volt, kifejlésében a' pártviszályok' zajlongása, pártérdekek' diadala 's az önkény' hatalomszavától elferdítve, bal, sőt kártékony irányt vett, 's abban az idő, megszokás és magányérdek által megtartatott 's némileg megszentésített. Ezt kimutatni 's a' hajdankor' eseményeiből 's fejleményeiből a' jelennek óvást és irányt adni, legnehezebb ugyan, de kétségen kívül legnemesebb feladása a' történetnek, mi, mint egyáltalán minden tudomány, csak úgy hozza meg a' maga gyümölcseit, ha az életbe átszivárog.

Ez indíta engem, t. társaság, hogy ez alkalommal hazánk' vérendszeréről értekezzen. A' honvédelem alkotmányunk' épületének mindenkor egyik alkotó részét, sőt szögletkövét tette, mellyen több más intézményeink alapultak. E' feladat' megkísértése pedig annyival érdekesebb, minthogy nem csak a' nemzet' hajdani nyilvános életére nagy világot vet, hanem különösen korszerű is most, midőn a' vele szoros kapcsolatban álló adó' kérdése napi renden van 's a' nemzet, alkotmánya' átalakításában egyik legkövetkezménydúsabb lépését tenni készül.

ELSŐ KORSZAK.

A' honvédelem' történeti vázolata az Árpádok alatt.

A' háborúk olly régiek, mint az érzéki természetű 's érdekeik' összeütközésében az ész' szavának nem mindig hódoló emberek. Maga a' kölcsönös védelemre szorúlt emberek' társasága is háborúk' eredménye némi tekintetben. Nem csoda tehát, hogy a' honvédelem eleitől fogva legnyomósabb ügye volt a' népeknek 's minden társas intézvények között ez, mint a' társaság' fenmaradását feltételező, fejlett ki legelőbb, 's legtöbb országokban, miként nálunk is alapjául tétetett a' társas viszonyoknak.

Mint más, a' természeti egyszerűségből még ki nem vetkezett szabad népeknél közönségesen, úgy őseinknél is a' *nemzeti védhad-rendszert* (Landwehre) találjuk fel, mellynek jelleme: azon háborúkat, mellyek-

nek tárgya vagy érdeke az egész népet illeti, a' társaság' fogalmából eredő kötelességként közös erővel viselni. Eleinknek — mint a' görög írók tudósítanak — régi lakjaikban egész népszerkezetök azon *frigyrendszeren* alapult, mi szerint a' nemzetségek egymást kölcsönösen védelmezni köteleztettek. Vándorlásaik 's honszerzésök alatt pedig a' közös szükség a' hadakozás' kötelességét is közössé tette.

És ezen, a' polgári társaság' első törvényének megfelelő kötelességérzettel, harczolni a' szerzett honért, telepedének le őseink e' hazában, mint későbbi történetök bizonyítja, meggyőződve arról, hogy annak fenmaradását 's egész jövődjét feltételező védelme helyettesítést természeténél fogva nem tűrő *személyes* kötelessége mindenkinek, ki a' polgári társaságból eredő *jogokban* 's ezek után az új hon' *birtokában* osztozott.

Midőn az elfoglalt hon a' nemzetségek között felosztatott, Árpád 's a' törzsökfejek a' bentalált, vagy mindjárt az elfoglalás után emelt várakat, mint a' haza' védelmének fohelyeit, *közjavak* gyanánt tartották fen, a' nemzetségeknek azokban nem örökbirtoki, hanem csak kormányzói jogot adván¹⁾. A' magyar 's a' még vándorlás közben, vagy nem sokára a' honfoglalás után hozzá csatlakozott kabar, kun és bessenyő nép' két harmada e' várak' őrizetére rendeltetett 's a' várak' vidékének nagyobb része közöttök hadi szolgálataik' díjául *bérbirtokként* felosztatott²⁾. Igen hihető, hogy a' hódoltatóknak ellent nem állott 's mintegy társakká fogadott benszülöttek' egy része is fölvétetett e' nemzeti őrseregbe, míg a' többiek, kik csak fegyvernek hódoltak, részint a' várak körüli nemtelenebb szolgálatra rendeltettek, részint a' terjedelmes *örök-*

¹⁾ Megvitatlanul bizonyítja ezt Béla' névtelen jegyzőjének ezen hagyománya: „Et dux Árpád Hubam fecit *comitem* Nitriensem, et aliorum castrorum, et dedit ei *terram propriam* iuxta fluvium Zitva usque ad sylvam Tursoc.“ Cap. 37. A' nép' főbbjei tehát a' várakra nem, hanem azokon kívül más jószágokra nyertek örökbirtokjogot.

²⁾ „Uluptulma, filius Retel, castrum construxit, ad servitium cuius castrum tam de populo secum adducto, quam a Duce acquisito *duas partes* condonavit.“ U. o. Cap. 15. „Billa vero et frater eius Bocsu (bessenyők) inito consilio, de populo secum adducto *duas partes* ad servitium praedicti castrum (Pest) concesserunt, tertiam vero partem suis posteris dimiserunt.“ U. o. Cap. 57.

birtokot nyert nemzetségfejek 's más előkelők között rabszolgákul osztattak fel¹⁾. A' honvédelemre ekképen kötelezett néposztály' egyedei sajátlag az *ország'* katonái lőnek, annak védelmére mindig készen állni tartozók; ezek őrzék váraikban a' hazát, mellynek védelmére az atelközi bolgár pusztitásból merített tapasztalás után több gondot fordítanak, míg a' többi szabad nép, rablásvágytól megmételyezve, zsákmányért egész Európát bekalandozá. Ekként már a' vezérek alatt *két, alapjában különböző, had* fejlék ki; egyik, mellynek tagjai a' köztársaság' fogalmából eredő kötelességként általánosán, másik, melly ezen kívül a' nyert bérbirtokért különösen köteleztetett a' honvédelemre.

E' két had azonban a' vezérek alatt gyakorlatban még, úgy látszik, nem volt elkülönözve; és csak sz. István' honrendező intézkedései, különösen a' kereszténység' terjesztése 's a' birtokviszony' szabályozása által huzatott azok közt az elválasztó vonal. A' kereszténység' terjesztése Istvánt népével feszült állásba helyezvén, szükségessé tette a' hadrendszernek olly módni szabályozását, mi szerint abban ujításainak végrehajtására elég erőt 's a' támadható lázadások ellen királyi székének biztosítást nyerjen. Egy a' nemzeti hadtól lényegesen különböző *királyi sereget* állíta fel tehát, 's azt a' nemességnek adott, vagy csak biztosított birtoksajátság²⁾ által amattól még inkább elkülönöztette.

A' várak 's azokhoz tartozott jószágok a' rajtok letelepített néppel együtt, mint látók, már a' vezérek alatt is az ország' védelmének mintegy alaptőkéjeül, *statusjavakká* rendeltettek; mivel azonban azoknak kormánya állandóul a' nemzetségfejek' kezében maradt, e' várkerületekben alig volt a' fejedelemnek nagyobb hatalma, mint a' főnemesség' sajátképeni örökbirtokaiban. István tehát, kinek honrendező intézkedéseiben egyik fő célja volt, a' monarchiai elvet a' nemzetségfejek' hatalmának rovására kifejteni 's megerősíteni, és a' nemzetnek azáltal nagyobb political egységet, a' királyi széknak fényt, erőt, biztosságot adni, a' *várszerkezetet* lényegesen megváltoztatta, mit pedig benne cél-

¹⁾ „Tunc Zobulsu, et socii sui de incolis terrae ad castrum illud multos ordinaverunt servientes, qui nunc civiles vocantur. Et dimissis ibi militibus, sub quodam nobilissimo milite, Eculsu, se longius ire praeparaverunt.“

²⁾ Decr. S. Stephani. Lib. II. Cap. 5.

jára hasznosnak talált, bővebben kifejtette. Emlékek' hiában nem lehet ezen, nemzeti életünk' történetébe olly mélyen ható intézkedéseket egyes részletekig ábrázolni, 's kimutatni, mi tulajdonítható azokból, miket csak későbbi oklevelekben találunk, első királyunknak; azért mint az egész honvédelemnek, úgy a' várszerkezetnek is inkább csak az egész Árpádi korszak alatti általános állapota, mint fokenkénti kifejlése 's okados története lehet tárgya vizsgálódásunknak.

István, úgy látszik, mindjárt azon, Hartvic-említette, szerződés¹⁾ alkalmával, melyet koronáztatásakor népe' színével kötött, a' nemzetségeknek a' várkerületekben addig gyakorlott örökös kormányzói jogát megszüntetvén, azokat kizárólag a' maga 's utódai' hatalma alá vetette 's kormányokra önválasztotta *várispánokat* (Comites Castri, vagy Comites Parochiani) rendelt, kik meddig a' királynak tetszik²⁾, kerületeik' népének a' békében fő birái, hadban vezérei lennének. E' várnép-ből továbbá István egy tulajdonképeni *vitézlő rendet* alkotott, melybe hogy a' nagy nemzeti 's vallási átalakításban netalán ismét kitörhető forradalmak ellen királyi székének 's az olly gyöngéd gonddal ápolt uj intézményeknek biztosságot szerezzen, hihetőleg számos benszülött keresztényeket is fölvelt. Kötelességeül e' vitézlő rendnek a' várak' védelme 's a' királyi seregbeni táborozás tűzetett ki. Nem volt ugyan az, mint a' mái rendes katonaság, mindig fegyverben, de a' fölülésre minden pillanatban készen lennie kellett a' király 's illetőleg a' várispán' parancsára, ki azt gyakran szemle alá is vetette³⁾. E' hadi szolgálatok' díjául a' *várjobbágyok* különféle személy- 's birtokjogokkal és kiváltságokkal ajándékoztattak meg: a' nemességnek mintegy alsóbb fokú osztályává tétettek⁴⁾; a' táborozáson 's várőrizeten felül minden más nemtelenebb szolgálat, 's

¹⁾ „Decretum perpetui foederis subscriptione ad posteros suos transmisit.“ Schwandtner-nál: Scriptores Rer. Hung. maj. edit. Tyrnav. 1765. 2, 13.

²⁾ Több oklevélben olvassuk e' kifejezést: „Comites castri pro tempore constituti“ — p. o. egy II. Andráséban Fejéernél: Codex Diplom. Tom. III. Vol. 2, 459.

³⁾ Bel. Adparat. ad Hist. Hung. Regestrum Varad. §. 304.

⁴⁾ Kézay Simon így ír rólok: „Jobbagiones castri sunt pauperes nobiles, qui ad regem venientes terram eis tribuit de castri terris, ut pheuda castri et castrum guer-rae tempore custodirent.“ Ezt bizonyítja számos oklevél is, például egy 1266-ki: „Martinus et frater eius, nobiles filii jobbagionum de Thurócz.“ Cod. Dipl. IV, 3,

a' tizeden felül minden adózás' terhe alól fölmentettek 's olly örökös bér-birtokokat nyertek, mellyek apáról fira, vagy ennek nemlétében a' legközelebbi rokonra szállának, de mindig hadi szolgálat' föltétele alatt; mert a' várjóságok a' honvédelem' alaptőkéje lévén, a' hadi szolgálat alól semmi esetben sem voltak fölmenthetők; miért, ha valamely várjobbággy magtalanul 's közel rokon nélkül elhalt, bérbirtoka a' várra visszaszállott, hasonló szolgálat 's kötelezés alatt ismét kiadatandó¹⁾.

A' várispán mellé, kinek hatósága ekkor, sőt úgy látszik, az Árpádok' egész korszaka alatt, egyedül csak a' várjobbággyok és szolgálakra terjedt ki²⁾, már István több vártiszteket rendelt, kik magokból a' várjobbággyokból választattak³⁾. Illyen volt az *alispán*, vagy, mint azon kori emlékek nevezik, a' *várispán' udvarbirója* (Comes Curiae Comitum Parochiani), kinek hatósága szinte az egész várkerületre terjedt, 's a' várispánnak helyettesei voltak; némelly nagyobb vármegyékben még ezeknek is voltak másod helyetteseik⁴⁾. Ezeken kívül a' felsőbb vártisztek közé tartoztak még: a' *vár- és hadnagyok* 's a' *századosok*⁵⁾. A' vár-

336.“ — egy másik 1279-ki: „Militiam nobilium jobbagionum.“ U. o. V, 2, 544.; egy harmadik 1292-ki: „Petrus nobilis jobbagio castri Poson.“ U. o. VI, 1, 196.

¹⁾ IV. Béla írja egy 1240-ki oklevélben: „Si quis ex ipsis fratrem uterinum habens, sine haerede decesserit, non dicatur sine haerede decessisse; sed frater eius uterinus pro filio . . . sit successor. Si vero fratrem uterinum non habuerit, medietas bonorum decentis ad uxorem et filias, si habuerit, legitime devolvatur (l. Decr. S. Steph. II. Cap. 5. 35.), medietatem vero Comes recipiat. Si . . . penitus prole caruerit, tertia pars bonorum decedentis sit uxoris, dum autem partes ad Comitatum pertineant, sicut iustum et consuetum est.“ Cod. Dipl. IV, 1, 194.

²⁾ A' nemesség felett, melly egyenesen a' nádor 's kisebb ügyekben a' megyei bírák' (iudices megales) hatósága alatt állott, a' várispánnak semmi hatalma sem volt; 's még II. Endre alatt is csak tized 's kamrai jövedelmek' ügyében hozhatott nemes felett ítéletet. Decret. Andreae II. 1222: 5.

³⁾ Még az alispán is várjobbággy volt, mint azt több oklevél bizonyítja, például egy 1226-ki: „Paulus jobbagio Castri Borsiensis et Curialis Comes eiusdem.“ Cod. Dipl. III, 1., 's egy másik 1287-ki: „Dionysius Comes, et jobbagio Castri Ungh.“ U. o. V, 3, 353.

⁴⁾ Egy 1231-ki oklevélben olvassuk: „Ceken, Vice Comes Curialis Castri Musunien-sis.“ U. o. III, 2, 488.

⁵⁾ Gyakran előfordulnak ezek a' nagyváradi számsorban (registrum), például: a' 10. 24. 110. 146. 158. 174. 183. 194. 253. 254. 323. 329-dik stb §-ekben.

ispán szolgálata' díjául a' földmivelő várnép' természetményadójának egy harmadát nyerte a' királytól, de abban a' többi vártisztekkel aránylag osztozott ¹⁾). E' várjobbágyok tevék aztán több század alatt fő erejét a' királyi seregnek, miért nem csoda, hogy számukat az utóbbi királyok, mennyire a' várjóságok' terjedelme engedte, szaporítani törekedtek, mit más részről az is szükségessé tett, hogy közölök sokan, kik magokat a' háborúban megkülönböztették, jutalmul az ország' nemesei közé emeltetvén, a' várszolgálatból birtokukkal együtt fölmentettek. Ezeknek helyébe aztán a' királyok hasonló feltételek 's kötelezések alatt másokat állítottak az érdemesb várszolgák közül, kik azonban mind jogra, mind rangra nézve alacsonyabb fokon állottak sz. István' jobbágynál ²⁾).

A' várjobbágyokon kívül István még más elemeket is fölvelt a' királyi seregbe. A' kereszténység' terjedése óta számos szerencselovagok jövének be zászlóaljaikkal az országba. A' vendégszerető király, kinek különben is érdekében fekvék, keresztényeket gyűjteni maga körül, szívesen fogadta 's hadi szolgálat' feltétele alatt gazdag jövedelmű jószágokkal ajándékozta meg őket. Emlékeink tanúsítják, hogy István' seregében, midőn a' keresztény vallás miatt föllázadt Kupa és Gyula ellen harczolt, számos német lovag szolgált vitézeivel. A' terjedelmes királyi jószágokból továbbá több *bérbirtok* is osztatott ki, mellyek *ispánságoknak* neveztettek 's mellyekért az adományosak a' királyi seregben bizonyos számu vitézekkel táborozni köteleztettek. A' nagyobbakban ezek

¹⁾ A' várkerületekben lakott szolganép a' fölös vári és királyi földek' haszonvételeért a' természetmény' felét királyi adóul a' várispánnak szolgáltatá ki. „Cum . . . conditiones et debita Castri Geuriensis . . . ordinaremus, invenimus vinitores nostros in villa Ság, Nyúl stb, qui iuxta consuetudinem eorum in primis per singulas mansiones de una vinea, quam ipsi colebant, de media parte vini duas partes nobis, tertiam vero Comiti Jaurinensi, media parte iis remanente pro cultura sua, solvere consueverant.“ Cod. Dipl. IV, 1, 194. E' két részt a' várispán évenként Esztergomba szállítá századosa által. Decr. Colom. Lib. I. Cap. 79.

²⁾ Bizonyítja ezt az, hogy az utóbbi királyoktól rendelt várjobbágyok csak különös érdemeik' jutalmául emeltettek sz. István' jobbágynál rangjára. Így emel III. István 1165-ben 21 pozsonyi várkatonát (Cod. Dipl. IV, 1, 295.) —, így IV. Béla 1243-ban néhány Trencsén várát „in jobbagiones S. Regis.“ U. o. IV, 1, 295. Hasonlót bizonyít egy 1263-ki oklevél is. U. o. IV, 3, 154. Több 1267-kiben pedig e' kifejezést olvassuk: „Jobbagiones altiores.“ U. o. 410. 413. 415. köv.

közöl szintugy voltak várjobbágyok¹⁾), mint a' vármegyékben, 's a' különbség ezek 's amazok közt csak abban állott, hogy az ispánságok örökös bérbirtokok, a' várispánságok pedig tisztségek voltak. Illy ispánságok későbbi oklevelekben gyakran fordulnak elő, 's némelyekről közölök bizonyos, hogy sz. Istvántól származnak; másokról pedig, melyeknek eredetét meghatározni nem lehet, legalább nincs ok, miért tagadnók, hogy azokat mindjárt első királyunk állította fel; illyen például a' riucsei ispánság, mellynek jobbágyait kun László nemesítette meg²⁾). Szinte valószínű végre, hogy első királyaink mind ezen hadi szolgálatra kötelezettekén kívül szükség' idején még zsoldos hadat is állítottak fel. Nem tudhatni azonban, hogy arra nem maga a' nemzet kötelezte-e országos szerződésében sz. Istvánt, 's nem e' kötelesség' alapjául tűzettek-e ki a' nemetlen várnéptől szedett féltermék adó³⁾ 's a' terjedelmes koronai javak, mellyek eleitől fogva elidegeníthetlenek lévén, úgy látszik, egy részben a' honvédelem' egyik alaptőkéjeül rendeltettek. Későbbi királyaink legalább, a' zsoldos had' állításának kötelességét egy hangon elismerték 's teljesítették⁴⁾).

És körülbelül ezek valának azon intézkedések, mellyeket sz. István az összes honvédelem' egyik fő részére, a' királyi hadra nézve tőn. Ebben, mint mondók, kivált a' királyság' hatalmának emelése 's az új kereszténység' biztosítása szolgált elvül első királyunknak. És az eszközök nem voltak siker nélkül: István' kormányának története, különösen a' kereszténységre térésnek, más országok' hasonló átmeneti korszakához képest olly csöndes lefolyása 's az egész nemzeti átalakulás' békés menete bizonyítja, hogy István ezen új hadi intézményei által tiszteletet 's engedelmességet parancsoló állásba helyezte magát szemközt a' nemzetségfejekkel, 's mire legnagyobb szüksége volt a' kormányában politikai egységgel még nem birt nemzetnek, némi erőt, hatalmat 's tekin-

¹⁾ Egy 1224-ki oklevélben ezt olvassuk: „Filii jobbagyonum S. Regis de Garicza.“ Fejér: Croat. et Slav. 12. I.

²⁾ „Militia nobilium jobbagyonum Castri et praedialium regionum in Comitatu de Ryucse.“ Cod. Dipl. V, 2, 544.

³⁾ Mellyről már sz. István is intézkedik. Decr. II. Cap. 42.

⁴⁾ Például II. Endre 1222: 7. Ő zsoldosok' tartása végett adósságokat is csinált. Cod. Dipl. III, 2, 453. köv. IV. Béla 1267: 7. III. Endre 1291: 11. stb.

télyt szerzett a' királyságnak, melyet erőteljes személyessége is segítette támogatni. Azonban a' nép, vagy inkább ennek fejei nem könnyen bocsátják ki kezükből a' régi megszokás által szentesített, a' népi étellel egygyé forrott hatalmat; 's az országlási rendszernek a' néphatalom' korlátozására irányzó illynemű átalakítása, kivált olly fiatal, életerőtől pezsgő, szilaj népben, mint a' magyar volt sz. István alatt, egy negyven éves kormánynak tökéletesen nem sikerülhet. Miért nem csoda, hogy a' bár István által némileg már korlátozott nemzetségfejek, miképen az ő halálát közvetlenül követett események tanúsítják, még mindig nagy, a' királyra nézve még mindig félelmes hatalommal bírtak, ha ennek személyessége nem tudott tiszteletet parancsolni. Innen eredtek nem csak azon István utáni trónzajlongások, mellyeknek az őt követett három király áldozatul esett, hanem az is, hogy a' nemzetségfejek a' tőlök követelt hadi szolgálatot is megtagadták. Ez volt oka annak, hogy ezen korszak alatti erőteljesb királyaink a' fejedelmi hadban látván a' monarchiai elvnek legerősebb támaszát, minden módon iparkodtak a' királyi hatalomgyakorlatnak sulyt és nyomatékot adott várjobbágyságot, ispánságokat, és más, hadi szolgálattal összekötött bérbirtokokat szaporítani, mit pedig némelly könnyelműleg pazar királyok elidegenítettek, visszaszerezni. Így támadtak egészen új várkerületek, mellyek közül többeknek, például: Berzencze¹⁾, Koas²⁾, Luchman³⁾, Karakó⁴⁾, Bolondócz⁵⁾ és Galgócznak⁶⁾ emlékezetét fentartották okleveleink. Így kötelezte Kálmán az ispánokat, hogy örökbirtokaiktól is minden száz pénz jövedelem után egy pánczélos 's minden negyven pénz után egy pánczéltalan lovast állítsanak a' királyi hadba⁷⁾. Így III. Béla a' Modrus-földével megajándékozott Vegliai Bertalant, hogy az országon belül tiz, azon kívül

¹⁾ Melly 1277-ben a' zágrábi püspök' birtokába jutott. Cod. Dipl. V, 2, 383.

²⁾ Mellyről emlékezik egy 1267-ki oklevél. U. o. IV, 3, 396.

³⁾ Mellyet IV. Béla a' hozzá tartozó Lanser várral Lőrincz főnemesnek adott. U. o. IV, 3, 149.

⁴⁾ U. o. IV, 3, 437., és V, 2, 104.

⁵⁾ U. o. IV, 3, 415.

⁶⁾ U. o. IV, 2, 54.

⁷⁾ Decr. Lib. I. Cap. 40.

négy pánczélos lovassal szolgáljon a' királyi seregben¹⁾. Így a' különben olly hanyag 's a' várjóságokat pazarló II. Endre a' goriczai vár sz. Istvánjobbágy' fiaitól származott 's a' Klokoche ispánsággal vagy is bérbirtokkal 's a' nyest adó' két harmadával megajándékozott Radust és rokonait, hogy a' hadba szálló királyt tizenöt pánczélos lovassal és 100 gyalog vitézzel kövessék²⁾. Ez pedig annál szükségesebb volt, minthogy II. Endre oktan pazarlása által, minél fogva egész várkerületeket elajándékozott, olly annyira meggyöngítette a' királyi sereget, hogy a' legszükségesebb, legsürgetőbb hadmenetre is alig tudott már jelentékenyebb hadat kiállítani. IV. Béla e' bajtól súlyosan nyomattatván, 's látván, miképen a' királyi bérbirtokok 's várjavak' elpazarlása által a' király' ereje 's tekintélye mindinkább enyészik, míg ellenben az ez által meggazdagodott főnemessége már az ország' nyugodalmát 's a' királyi szék' biztosságát is fenyegeti, minden erejét a' királyi had' elpazarlott tókéinek, a' várjóságoknak visszavételére fordította, 's e' végre megyéenként birákat rendelt, kik a' jogtalanul elajándékozott, vagy az Endre alatti közzavarban erőszakkal elfoglalt, hadi szolgálathoz kötött jószágokat kinyomoznák 's rendeltetésükre fordítaná³⁾. Példáját ebben utódai is követték⁴⁾; 's az így visszanyert honvédelmi 's királyi jószágokból számos új bérbirtokot alkatának a' király had' nagyobbítására⁵⁾. IV. Béla

¹⁾ Mit ha elmulasztottak volna, a' következő táborozásban két annyi vitézt tartoztak kiállítani. Fejér: Croat. et Slav. 10. I. Kerhelich: Not. Praelim. 167.

²⁾ Kerhelich: U. o. 190. Fejér: U. o. 12. I. Egy másik, e' bérbirtokról szóló 1228-ki oklevélben ezt olvassuk: „Literaria instrumenta, filiorum Woyk, quorum vigore *Spanatum* sive *Knezatum* (ispánságot) in iam fata terra tenuerunt.“

³⁾ A' thuróczi számsoron kívül (Engel: Monum. Ungar.) bizonyítják ezt számos oklevelek is, például III. Honorius pápa' levele Béla ifjabb királyhoz. Cod. Diplom. III, 2, 203., továbbá: VII, 2, 76. 102. és VII, 4, 117.; Praynál: Hist. R. H. 1, 223. A' nagyváradi számsor 361. 366. 368 stb §-ei.

⁴⁾ Így kun László egy 1287-ki levelében. Cod Dipl. V, 3, 353. Így III. Endre, u. o. X, 3, 276.

⁵⁾ Például IV. Béla 1264-ben Krecz, Kupissa és Raak atyafiaknak nemesi jogot 's bérbirtokot ad azon feltétel alatt, hogy a' kir. seregbe három lovast küldjenek 's azokat tizenöt napig saját költségeiken tartozzanak élelmezni. Cod Dipl. VII, 3, 49. Ugyanő Luchman vármegyét Lőrincz ispánnak adta. U. o. IV, 3, 149. Kun László pedig e' várkerület' több jobbágysait hadi szolgálat' feltétele alatt Geotán

óta szokásba jött illy kisebb bérjavakat a' várjobbágyok és szegényebb országos nemesek közt kiosztani; 's innen fejthető meg az, mit számos oklevélben olvasunk, hogy a' kisebb nemesek sőt várjobbágyok is több vitézt vezettek a' királyi seregbe¹⁾; innen nyeri magyarázatát az is, hogy kik voltak 's milly tisztséget viseltek légyen azon számos, minden rendű nemesek sőt nemetlenek is, kiknek okleveleink *Comes* — ispán — czimet adnak²⁾. Mind ezen királyi bérbirtokosak a' várjobbágyokkal együtt a' vármegyei főispán' vezérlete alatt állottak, kinek hatósága ez által mindinkább kiterjedni kezdett az egész nemességre.

E' királyi, a' belbéke' fentartására 's a' csekélyebb ellen' megtámadásinak visszatorlására rendelt had mellett, talán egynémi nem lényeges változást kivéve, régi alakjában fenmaradt az országos nemesekből állott *nemzeti had*, mellynek akkor kellett felülnie hona' védelmére, midőn azt nagyobb veszély fenyegette, mintsem ezt a' fejedelmi had elháríthatta volna. E' kötelesség, a' hadrendszernek sz. István általi újabb szabályozása szerint is *személyes* vala; mert hol a' haza' legfőbb érdeke, az ország' fentartása 's e' szerint minden egyes családjának, az élő és jövő polgároknak élete, szabadsága 's egész életboldogsága forgott kérdésben, ott eleink öszhangzólag az ország- és észjog' kívánataival a' személyes honvédelmet 's önfeláldozást minden polgárnak helyettesítést nem tűrő kötelességévé tették; és csak a' testi gyöngeség miatt fegyverviselésre képtelenek, vagy birói hivatásuk által hon elfoglaltak, vagy végre a' királyi seregben különben is személyesen szolgált bérbirtokosak nyertek engedélyt, a' nemzeti hadba helyettest küldeni; ellenben pedig nemesi jog- és jószágvesztéssel bűnhesztetett a' hanyag, ki felszólítva, föl nem kelt hazája' védelmére. — E' nemzeti had eleinte nemzetségek,

helységgel ajándékozza meg. U. o. V, 1, 81. Hasonlót olvashatni: U. o. 143. 172., V, 2, 406. stb.

¹⁾ Így Banana Pál és Vachud László thuróczi jobbágyfiak minden hat ház után köteleztettek a' nyert bérbirtokból egy vitézt kiállítani. U. o. VI, 2, 246. Engel. Monum. 62.

²⁾ A' ki t. i. a' királyt bérbirtokából állított vitézekkel követte hadba, *Comes*-nek neveztetett. Még zsidók is voltak comes-ek, p. o. Teha, Bessenyő' birtokosa (Cod. Dipl. III, 2, 271.); Henel és fiai: Volvelin, Oltman és Neklin, Komárom' birtokosai. U. o. IV, 3, 282.

utóbb megyénként összegyűlvén, sereglett össze a' király, vagy inkább az ország' zászlója alá, és a' király' személyes vezérlete alatt saját költségein táborozott a' hon' védelmében ¹⁾.

Alapját ezen polgári, a' köztársaság' fogalmából eredő kötelességnek a' nemzeti *szabadság* 's *örökbirtok* és azon *kiváltságok* 's *alkotmányos jogok* tevék, miknél fogva a' nemesség nem csak minden egyéb teher és szolgálattól ment volt, hanem az alapszerződés szerint az országhatalomban is osztozott fejedelmével. Ez oka annak is, miért az alkotmány' kebelébe fűlvett 's a' nemesség' minden alkotmányos jogaiban részesített főpapság is személyesen köteleztetett a' honvédelemre. Első királyaink korából nem birunk ugyan ezt bizonyító világos adattal, de mégis a' megvitatatlan tények közé számíthatjuk azt, meggondolván, hogy II. Endre' törvényei 's okleveleiben a' főpapság' személyes hadakozása már mint régi szokás és kötelesség említetik.

Általában véve az országhatalombani részesülés és a' honvédelem olly szoros kapcsolatban álltak egymással, hogy amaz kivétel nélkül maga után vonta emennek kötelességét. Ebben pedig olly következetes volt alkotmányunk, hogy ama' jog' birtokosait, fejedelmet és nemességet egyenlően kötelezte személyes honvédelemre, 's a' nemesség hadakozni nem tartozott, ha fejedelme által személyesen nem vezéreltetett ²⁾.

E' személyes táborozáson kívül, melly *politikai* 's *polgári jogok*' birtokán alapult, még a' teljes sajátsági birtokjoghoz is volt kapcsolva honvédelmi kötelesség. A' nemzetségfejek 's más főnemesek, kik az ország' elfoglalásakor terjedelmes szabad birtokot nyertek, épen úgy szabályozták azt, mint a' fejedelmek és királyok a' magok jószágait. Ezeknek is szintugy voltak a' haszonbéres föld- és szőlőműveseken, lovászok, udvarnokok 's más különféle szolgálatra kötelezett alattvalókon kívül szabad jobbágyaik, kiket a' velök teendő hadi szolgálat' fejében bérbirtokkal megajándékoznak. Mennyit fordítottak az urak jószágaikból a' hon' védelmére, bizonytalan; az azonban már sz. István' II. törvénykönyvének

¹⁾ Egy 1265-ki oklevélben ezt olvassuk: „Quandocunque nos habere exercitum contigerit . . . iidem inter regni nostri nobiles computentur, et Nobiscum et non cum alio exercituare teneantur.“ Kavachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 380.

²⁾ Decr. 1291: 12.

21-dik cikkelyéből is bizonyos, hogy minden főnemesnek voltak saját vitézei ¹⁾, kik velök együtt az ország' zászlója alatt hadakoztak; 's kétkednünk nem lehet, hogy azoknak száma bizonyos, de már ismeretlen kulcs szerint, a' szabad birtok' nagyságához egyenes arányban állott. Miként pedig a' világi, úgy az egyházi uraknak is voltak saját vitézeik, kiket nagy részben még sz. István és utódai, midőn a' püspökségeket és monostorokat alapították, köteleztek az egyháziak' védelmére 's velök együtti táborozásra ²⁾. Sőt még magának a' királynak és királynénak is, mint első birtokosoknak 's a' nemesség' fejeinek, voltak olly szabad, nemes vitézei (praediales), kik vele 's az országos nemességgel nemzeti hadban köteleztettek táborozni ³⁾.

És épen ezen, a' fejedelmet és nemességet illető honvédelmi kötelességnek egyenlőségéből 's a' számos vitézekkel birt főnemességnek a' fejedelmi hatalomteljességet igen korlátozó befolyásából eredt az is, hogy a' háborújog nem bocsátatott korlátlanul a' fejedelem' kezébe; hanem a' nemesség abban is osztozott vele némikép az által, hogy egyedül védőleg, az ország' határain belül köteleztetett hadakozni 's külháborúkra csak úgy vezettethetett, ha maga önkénytesen ajánlkozott 's a' királytól zsoldot kapott. Miért, bár a' háborúízenési jog a' fejedelelemnél maradt, annak ő a' nemzeti had' hozzájárulta nélkül nagyobb nyomtatékot nem adhatott. Lehetetlen ezért nem dicsérnünk, a' magokat rabló kalandjaikon már kitombolt őseink' előrelátó okosságát, minél fogva hazájokat a' szükségtelen, vagy nem nemzeti érdekű külháborúba bonyolódástól megóvni iparkodtak.

Azonban, bár a' nemesség e' jogát, melly által önkény ellen biztosítatott, mindig féltékenyen őrzötte 's példa is van Kálmán és II. István' történetében, hogy e' jogára támaszkodva, a' szükségtelen, nem

¹⁾ „Volumus, ut unusquisque senior (= dominus, főnemes) suum habeat militem servientem.“ Ezek pedig, mint e' cikkből is kitűnik, szabadok voltak, egy főnemes-től máshoz mehetvén szolgálatba.

²⁾ Illyen volt azon 200 vitéz, kiket sz. István a' pécsváradi apátság' védelmére rendelt. Katona: H. C. 1, 195.

³⁾ Illyenek voltak, kiket V. István a' királyné' táborozó jobbágysága alól fölmentvén országnemesekké emelt. Cod. Dipl. IV, 3, 346.

nemzeti érdekű háborúban kívánt hadi szolgálatot megtagadta¹⁾: de általában véve e' korban még nagyobb volt a' harczias szellemű nemesség' vonzalma a' bajnoki foglalkodásokhoz, 's azért kisebb e' jogáhozi ragaszkodása, mintsem hogy a' királyi sereggel az országon kívül támadó háborúba is ne ment volna; mire különben is annál készebb volt, minél ritkábban szólítatott fel a' belbajokkal eléggé elfoglalt királyaitól. És innen magyarázható, miért hogy az e' korszak alatt elfoglalt tartományok, például Horvátország, mint nemzeti szerzemény tekintettek, 's az országgal, alkotmányra, igazgatásra 's törvényekre nézve szorosan összekapcsolattak, míg később, midőn a' nemzeti sereg a' királytól élesebben elválasztatott, 's amaz támadó háborúkban részt nem vett, a' királyoktól saját seregeik által szerzett tartományok az országhoz nem kapcsolattak 's a' királyok' sajátjai, mintegy családbirtokai lettek.

Azonban idővel, miután kivált II. Béla óta a' nemzetségfejek' félelmes hatalma mindinkább enyészni kezdte, a' nemesség engedékenységevel, mi szerint az a' hadjogot 's nemzeti sereggeli rendelkezést majdnem egészen a' fejdelem' önkényére hagyá, némelly királyaink gyakran visszaéltek. A' fejedelmi család' gyakori viszálykodásaiban támadt, minden addigi állapotot felforgatott zavarok a' honvédelem' rendszerét hanyatlásba döntötték 's a' nemességnek e' körüli jogait sokféleképen megsértették. A' görög befolyás alatt országlott királyoknak, kivált pedig II. Endrének meggondolatlan pazarlása a' honvédelem' egyik fő alaptőkéjét, a' várjóságokat könnyelműen elajándékozván, a' várszerkezetet, királyi székük' ezen legerősebb támaszát majdnem az enyészetig meggyöngítette²⁾, minek következtében a' köznemesség jogai' ellenére gyakran az országon kívül is szorítatott hadi szolgálatra. Más részről az eláradt zavargásban 's a' királyok' pazar adományzásai által rendkívüli erőre kapott 's a' kisebb birtoku nemesség' szabadságát veszélylyel fenyegetett oligarchia az alkotmányon sokféleképen sebeket ejtett. Mind ez a' nemzetet hatalmasan fölizgatta 's egy erőteljes visszahatást hozott elő, melly nem csak általában a' nemesi jogokat helyreállította, 's törvény

¹⁾ Katona: Hist. Crit. 3, 376.

²⁾ „Inter alias immensas donationes, quas quibusdam personis passim et indifferenter in praejudicium coronae regiae facere consueverat“ stb. Cod. Dipl. IV, 3, 387.

által biztosította, hanem a' meggyöngült honvédelem' rendszerét is, valamennyire legalább, megerősítette. IV. Béla mint ifjabb király, e' nemzeti mozgalmak' vezére, már az által is dicső nevet vívott ki magának honunk' történetében, hogy ezen, bár nem egészen sikerült nemzeti újjászületést, 's mire azt alapította, a' honvédelmet, olly rendületlen szilárdsággal törekvék létesíteni a' hatalmas, ezen átalakítás által magánérdekeikben sértett oligarchák' cselszövényei' 's nyilvános ellenszegülésök' daczára.

E' reformi mozgalmak sikere lőn, hogy a' nemzeti had a' királytól még élesebben elkülönöztetett 's annak azon, az idők' viszontagságaiban már majdnem elavult joga, mi szerint csak az ország' határain belül 's a' király' vezérlete és zászlója alatt volt köteles hadakozni, megújítatott 's biztosítatott, és az elidegenített várjóságok némi részben visszafoglaltatván, a' várjobbágyság, 's nemzet' ezen bel- 's külbékéjének állandó őre, valamennyire helyreállítatott.

Azonban a' királyi seregnek egész hajdani ereje ez által vissza nem adatott; sőt miután később maga IV. Béla is 's utódai még inkább, hogy a' pártokra szakadt főnemességet magoknak lekötelezzék, egész várkerületeket és ispánságokat elajándékoznak¹⁾, a' királyi had folyton gyengült, a' főnemesség' harcosainak száma pedig mindinkább növekedett; mert bár a' birtokukba jutott várjóságok közül többeket elvontak a' honvédelemtől, az elébbi várjobbágyok egy részét nemtelenebb szolgálatra alacsonyítván, részét azonban annál szükségesebb volt megtartani hadi szolgálatjokban²⁾, minthogy a' tatár pusztítás óta egyházi 's világi urak egyiránt számos várakat emeltek jószágaikon³⁾, melyekben a' zavargó körülmények közt állandóul számosabb öröket kelle tartani.

¹⁾ Igy IV. Béla Luchman ispánságot Lanser várral Lőrincz főnemesnek (Cod. Dipl. IV, 3, 149.), a' klokochei ispánságot (mint az oklevél nevezi: Spanatum, Kenezatum) Radus ispánnak, — kun László Murány' várát több helységekkel Miklós, sümegi ispánnak, Ujhelyt pedig Lőrincz szerémi bánnak (U. o. V, 1, 172. 's köv.), III. Endre az egész tengeremelléki bánságot Brebiri Pál bánnak ajándékozá. U. o. IV, 3, 430., — VII, 4, 225.

²⁾ Igy, olvassuk: „Thomas filius Mortuni nobilis de Comitatu Castri Trencsin, serviens Comitum Herrandi.“ U. o. IV, 3, 294., és X, 3, 265. stb.

³⁾ Igy például Zalánd veszprémi püspök a' két Tátika várát. U. o. IV, 3, 323.

Az egyházi urak' *táborozó jobbágyait* ezen okokon felül még az is szaporította, hogy sokan a' kisebb királyi bérbirtokosak és várjobbágyok közül a' főnemesek' zsarlásai ellen nagyobb védelmet remélve, önkényt egyházi táborozó jobbágyoknak vallották magokat¹⁾, többeket pedig magok az egyházi urak is neveztek olyanokká²⁾. A' jogok azonban, melyekkel ezen egyházi jobbágyok birtak, még nem valának annyira megállapítva, hogy azoktól meg nem fosztathattak volna. Így olvassuk egy 1267-ki oklevélben, hogy Lőrincz nádor a' tihanyi apátság' fölös lovag-jobbágyait feltételes szolgaságba vetette³⁾.

Mind ezen hadi szolgálatra kötelezett népek, a' királyei szintugy, mint az egyházi 's világi urakéi, különben szabadok és egynémi nemesi kiváltságokkal voltak felruházva⁴⁾. Magok nevében azonban, vagy, mint az oklevelek kifejezik, *önállólág* (per se) *csak* az egészen független nemes-ség, melly az alkotmányos jogokat kizárólag élvezte, köteleztetett a' honvédelemre. A' *szolgai* néposztályok, mellyek az alkotmány' kebelébe föl nem vétettek, csak adózásra szorítottak, de a' honvédelemhez személyesen nem járultak. Még az *idegenek* is, kik e' korszak alatt az országban letelepülének, csak azon személy- és birtokjog' fejében állítottak kebelökből vitézeket, mellyeket bevándorlásukkor nagy részben szerződés-képen nyertek, 's a' honvédelemre általán véve a' nyert jogok' arányában köteleztettek. A' *kunok* és más, keletről bevándorlott népek, a'

¹⁾ Például Péter és Pál testvérek, Koas vár' jobbágyai 1267-ben Vayszló birtokukkal együtt a' szigeti Szűz-Mária' (B. M. V. in insula) jobbágyainak vallották magokat. U. o. IV, 3, 396. — Péter pozsonyvári nemes jobbágy Thürne' birtokát az üdvözítői egyház (S. Salvatoris) alá bocsátotta. U. o. VI, 1, 196.

²⁾ Így Jakab, béli sz. Móricz' apátja 1258-ban többeket vett föl azon kötelezéssel, hogy vele 's utódaival hadakozzanak, az apátság' nemes jobbágyai közé. Cod. Dipl. IV, 2, 479. György zirczi apát 1287-ben Kis-Tövel' népét összesen fölvette jobbágyai közé. U. o. VII, 2, 117. Henrik, a' garami sz. Benedek' apátja 1292-ben Chotor Mihály és Gergely ispánokat (Comites, királyi bérbirtokosokat) táborozó nemes jobbágyai közé sorozta stb.

³⁾ Kérelmökre azonban, hogy ne gyalázná meg ekként őket, megengedte, hogy új szolgálati tartozásukat pénzen megválthassák, különben a' jobbágy czímet megtartsák 's a' király' zsoldjában szolgáljanak. U. o. IV, 3, 418. 420.

⁴⁾ L. ezek' néhányait U. o. V, 2, 498.

nemzettel egygyé forrván 's a' nemesség' minden jogaiban osztozván, ennek egész személyes honvédelmi kötelességében is osztozának ¹⁾; a' tótok és németek pedig kevesebb kiváltságokat nyervén, kisebb mértékben köteleztettek járulni a' honvédelemhez.

És ekként személy- 's birtokjog és honvédelmi kötelesség az Árpádok' egész korszaka alatt egyenes arányban 's igazságos viszonyban állottak egymással. Minél fogva, nem csak hogy a' több javakkal és jogokkal bírók a' honvédelemben is nagyobb részt venni köteleztettek az alkotmánytól kevesbbé kegyelteknél; hanem általán véve a' személyes szabadság és birtok olly lényeges föltétele volt a' hadakozási kötelességnek, hogy a' tulajdonképeni szolgál, kinek sem személy- sem birtokjogot az alkotmány nem adott, még zsoldosként sem állhatott a' vitélő rend sorába. És ezen, korában páratlan szerkezetű honvédelmi rendszernek köszönheti egyéb alkotmányos intézetei mellett a' magyar nemzet mind arany szabadságának fentartását, mind azt, hogy elébb az olly hatalmas német, utóbb pedig — midőn a' keleti császárság' pislogó életmécse a' fondor, hatalmas Comnen Manuel alatt utóljára olly rendkívüli erővel fellobogott —, a' görög befolyástól el nem nyeletett, és annyi 's olly súlyos csapások alatt, minők rajta kívül nem sok népre mérettek, el nem enyészett. Illy körülmények közt alig tarthatta volna fel magát a' magyar, ha egyedül zsoldos hadi szolgálakra bízta vala magát és szabadságának szentséges kincsét. Mert csak a' hon és családi tűzhely' lélekemelő szeretetéből származhatik hazafiui lelkesedés, mi ismeretlen érzet annak kebelében, kit a' nyomorú zsoldnál, 's mit avval tenget, örömtelen életénél egyéb mi sem köt a' róla nem gondoskodott, reá nézve mintegy idegen hazához; csak a' hon és családi tűzhely' felmagasztaló szeretetéből származhatik az erkölcsi erő' azon hatalma, melly daczolhat a' veszélylyel 's dicső nyereségnek tartja, ha azt honáról önfeláldozásával elháríthatja. Bár mit mondjanak a' máii zsoldos hadak' magasztalói, hasztalan, azon, mondhatnám, mindenható erkölcsi erőt a' zsoldosnak embertelen büntetéstől félelem által kicsikart szolgálai engedelmessége huzamosan soha ki nem pótolhatja.

¹⁾ Olvashatók ezeknek jogai 's kötelességei a' kun Lászlótól nyert szabadság-levelekben. Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 36.

MÁSODIK KORSZAK.

Az Anjouk' országlatától a' mohácsi ütközetig.

III. Endre halála után az uralkodó ház' változása a' kormányelvek, sőt némelly alkotmányos intézetek' változását is maga után vonta. Az Anjouk, kik az Árpádokat föl váltották, olasz, hűbéri elveket hoztak magokkal az ország' kormányára, mellyeknek, bár alkotmányunkkal merőben ellenkeztek, Robert Károly, de kivált nagy Lajos közkedvességű személyessége által részben mégis elfogadást szerezvén, mint egy némi más intézményeinkben, úgy a' honvédelem' rendszerében is korszakot alkotának.

A' királyi had, mint látók, már az utolsó Árpádok alatt is igen meggyöngült volt, a' fejtelenség' azon zavarában pedig, melly 1301-től 1310-ig dűlta a' pártokra szakadt hazát, még romjai is majdnem egészen elenyésztek, a' várjobbágyok részint az országos nemesek' osztályába, részint a' főnemesség alá jutván, a' királyi bérbirtokok pedig nagy részben az oligarchák' örökbirtokává lévén. Miután pedig ekként a' királyi had igen megfogyott, a' nélkül hogy a' nemzeti hasonló arányban nőtt volna, az egész honvédelem igen meggyöngült. Mert bár számos fegyverest tartottak is e' korban magok körül a' főnemesek¹⁾; mindazáltal egy része azon szabadoknak, kik, részint a' várakhoz, részint a' királyi bérbirtokokhoz tartozván, azelőtt hadi szolgálatot tettek, földikkel együtt a' főnemesek alá jutottak 's más nemtelenebb szolgálatra alacsonyítottak.

Mihelyt Károly magát a' királyi széken megerősítette, egyik fő feladatává tette, a' fejedelmi hadat, melly nélkül, mint tapasztalá, trónjának a' hatalmas főnemesek ellenében erőt 's tekintélyt nem szereshet, minden módon törekvék helyreállítani. A' várszolgákból sokakat tábo-

¹⁾ Így, olvassuk egy 1307-ki oklevélben, mellyben Károly Kakast, a' Rikolf' fiát, megjutalmazza, hogy annak olly nagy hada volt, miképen belőle Szepes vár' ostrománál 32 fegyverese és két rokona esett el. Cop. Dipl. VIII, 5, 31. Ennek bebizonyítására még számos más oklevelet is hozhatnánk fel; ilyen például: egy 1326-ki, u. o. 156. lapon; egy 1333-ki, u. o. VIII, 3, 679 stb.

rozó várnemesekké emelt¹⁾; a' várak' elidegenített jószágait, mennyire lehetett, kinyomoztatá 's visszafoglaltatta²⁾; egyéb, táborozásra kötelezett népeket, például az Ujvár és Borostyánvár közti öröket, kik a' zavargó időben elszéledének, szolgálataikba visszahelyezte³⁾; a' jászokat, kiket a' főnemesek elnyomtak volt, felszabadította 's a' királyi fegyveresek közé visszazsorozta⁴⁾.

De a' várintézet' helyreállítását olly fokig, hogy arra bizton támaszkodhatott volna, a' várjóságokat kezeiből kibocsátani épen nem hajlandó főnemesség' hatalma már teljes lehetetlenné tette. Miért később, úgy látszik, sem Károly, sem Lajos nem fordított rá igen nagy figyelmet; sőt inkább azt számos adományozásaik⁵⁾ és sok várnemesnek országos nemessé emelése⁶⁾ által önmagok is majdnem az enyészetig meggyöngítették⁷⁾.

¹⁾ Például 1311-ben Jersei Bod' három fiát (castrenses) in coetum nobilium Castri jobbágyonum teszi által. Cod. Dipl. VIII, 1, 396.

²⁾ Egy 1327-ki oklevélben ezt olvassuk: „Quod cum nos universas terras castrorum nostrorum, ubique in regno nostro existentes, ab eisdem quomodolibet alienatas generaliter a quibuscunque recaptivari praecepissemus et eisdem castris restitui.“ U. o. VIII, 3, 271.

³⁾ Ezeket Miklós ispán, Őrnagy által összeszedette 's azon állapotba helyezte, melyben IV. Béla 's utódai alatt voltak.

⁴⁾ Így 1323-ban a' Keverge' fiainak urasága alól többeket kiváltván, „a' király' hadában szolgálni köteles vitézek“ közé emelte. U. o. VIII, 2, 472.

⁵⁾ Így Károly Komárom' várát a' vármegyében lévő minden királyi jószágokkal az esztergomi érseknek ajándékozta (Cod. Diplom. VIII, 2, 63.), melyet később Bars megye' jövedelmeivel fölcserélvén (U. o. 251.), 1334-ben Strigo és Csáktornya várakért Danch főnemesnek adta. U. o. VIII, 3, 722. Hasonló adományleveleket számosakat közöl az oklevéltár; p. o. VIII, 1, 536. 542. — 2, 151. stb. Némelly adományosokat azonban még köteleztek várszolgálatra, mint például Lajos 1352-ben Svarzai Hermant, kinek e' föltétel alatt adott Rajkán egy Óvárhoz tartozó birtokot. U. o. IX, 2, 155.

⁶⁾ Erről még számosabb okleveleket közöl az oklevéltár, mint az adományokról. Így Károly 1327-ben Palásty Györgyöt (VIII, 3, 216.), Lajos 1359-ben Benedekfi Gergelyt, kemlői várjobbágyot (IX, 3, 35.); 1360-ban Dóri és Cháfort családot, 's Martell solymásznak, Madár Péter' fiának rokanait stb. (IX, 6, 106.)

⁷⁾ Igaz ugyan, hogy a' várnemesség e' korban mindinkább összeolvadni kezde már az országos nemességgel. De mind e' mellett sem áll, mit Kollár (Amoenit. 2, Sect. V. Cap. 3.) állit, hogy Lajos az 1351: 11. által a' várjobbágyok' egész osztályát

Más eszközökhöz folyamodának tehát, miket részint önszemélyességökben, részint a' körülményekben, sőt magokban a' főnemesség' gyöngéiben 's hajlamaiban kerestek föl az ügyes királyok. Mellőzve az ősiség' megalapítását, mellynek végcélja szinte a' hadügy volt, hogy t. i. az által az elpazarlott királyi jószágokért a' kihaló családok' javainak a' királyra szállása által némi kárpotlást szerezzenek, és a' családok' elszegényedését, mi által azoknak hadakozási képessége csökkenne, megátolják; csak azon intézkedéseiket említem, mellyeknek a' hadügyre egyenesebb, 's következménydúsabb volt hatások. A' köznemességet, melly az Árpádok' kihalta utáni fejtelenség' zavargásaiban az oligarchák által jogaiban sokféleképen megsértetett 's elnyomatott¹⁾, pártfogásuk által, kivált Lajos, annyira magokhoz csatlák, hogy ez sokáig „a' kegyes király“ (rex piissimus) czim alatt élt annak emlékezetében. De kivált a' hatalmas főnemességre fordították ők figyelmöket, 's annak hiúságát, hatalomvágyát, hivatalvadászatát 's magánhasznát egyaránt felizgatták céljuk' elérésére. Egy élénk lovagi szellemet 's vetélkedést iparkodának fölkelteni a' büszkeségre 's pazar fényűzésre különben is hajlandó főnemességben. Olasz módra fényes családi címereket osztogatának,

országos nemesi rangra emelte. Mert, bár mellőzzük is azt, hogy e' cikkely törvénykönyvünkben rosszul olvastatik, 's az „universi viri nobiles“ helyett *veri* olvasandó, miképen t. i. e' kor' számos okleveleiben is előfordul, mellyekben az országos nemesek *veri* és *puri* czim által különböztetnek meg a' várnemesektől, miknek e' korban a' várjobbágyok már közönségesen nevezettek; (p. o. „Ut de praedicto nobili jobbagionatu castri in coetum verorum et purorum regni nobilium et servientium regalium dignaremur aggregare.“ Cod. Dipl. IX, 6, 106. 286. stb) — ha, mondám, mellőzzük is ezt, számos oklevelekből meggyőződhetünk, hogy várjobbágyok még Lajos után is léteztek 's a' várszerkezet, ámbár enyésző félben, még fent volt. Így egy 1383-ki oklevélben Mária királyné a' komáromi várjobbágyok és érseki jobbágyok közti pörben ítéletet mond. Cod. Dipl. X, 1, 81. Egy 1385-kiben Erzsébet királynő a' nagy-kemlői nemes várjobbágyok' jogait megerősíti. „Jacobus filius Ivanka de Patak, Comes terrestris (bíró) nobilium jobbagionum Castri nostri Nog-Kemluk.“ U. o. 212. stb. L. erről bővebben Jerney János' jeles értekezését: „Törvénytárunk' nyomtatási legnagyobb hibája egy betűben“, czim alatt. Tudom. Tár. 1841. maj. füzet. 306. l.

¹⁾ „Nobiles, quos hactenus (Barones) indigna servitute oppressisse dignoscuntur“ — úgy mondanak az 1307-ben országosan összegyűlt rendek. Vest. Comit. I. 157. Bizonyítja ezt Károlynak koronáztatásakor mondott esküje is.

's lovagi játékokat rendezének, melyekben magok is vívtanak ¹⁾. Azoknak, kik nagyobb lovagcsapatokat, vagy mint e' korban azokat nevezni kezdék, *banderiumokat* ²⁾ állítanak, megengedék, hogy azokat saját, nyert czímereikkel ékésített zászlóik alatt vezethessék a' csatára ³⁾. Ezen felül, hogy a' királyi hivatalokat, tisztségeket még nyomosabbakká 's keresettebbekké tegyék, 's így a' legelső oligarchákat 's azoknak egész fegyverhatalmát szolgálatjukba hódítsák, a' királyi tanácsosok, fő- és más ispánok' hatalomkörét tágították ⁴⁾ 's egy személyben számos hivatalt egyesítének ⁵⁾. Végre, nehogy az uraknak e' hadállítások által növekedő költsége akadályul legyen, Lajos a' parasztságot uri kilenczedadó alá vetette ⁶⁾.

¹⁾ Egy lovagi játékban Károly Hunt-Paznán Mihálynak három fogát kiütötte. Cod. Dipl. VIII, 2, 210. E' végre állította fel Károly a' *fraternitas Militiae S. Georgii* című lovagrendet is, melynek rendeltetése, miként rendszabályai bizonyítják, a' király' személyének és trónjának védelme volt.

²⁾ Banderium, az olasz *bandiera*, vagy *bandera* szóból eredt, mi zászlót jelent. Eleinte nálunk is *vexillum*, vagy *labarum* szavak' értelmében vették; 's így már IV. Bélának egy 1264-ki oklevelében is (mellyet Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 382. alaptalanul tart gyanúsának) előfordul. Később, 's már 1312-ben is használtatott lovagcsapat' nevéül; például, Kézay Simonnál Cap. 2., Thuróczy. Cap. 6. — Chron. Leibiczer. Wagnernál: Analecta Scep. 2, 9. Azután pedig közönségesen ezen második értelemben vették; így Zsigmond kegyelem-levelében, egy 1416-ki oklevélben, melyben Chycher Ferencz, ki ellen birói vizsgálat rendeltetett, halasztást kér, mivel állítólag Ozorai Fülöp; temesi ispán' banderiumába kelle sietni. Leleszi Convent' levélt. Fasc. 16. N. 47. Ezt bizonyítja végre Zsigmond' egy 1416-ki lev. Schlözer: Krit. Samml. zur Gesch. d. Deutsch. in Siebenb. 1, 40.

³⁾ Ennek egy nyomára már kun László alatt is jutottam egy 1274-ki okl., melyben Cháky Péterről iratik: „Ut leo fortissimus, cuius et *indicia gessit in vexillo* stb. Cod. Dipl. V, 2, 175.

⁴⁾ A' tanácsosok' tekintélyét igen nagyítá az, hogy országgyűlések nem tartatván, minden az ország' tanácsában végeztetett. A' főispánok' hatósága pedig az egész nemességre kiterjesztetett, 's úgy látszik, a' várparancsnokságtól, mit ekkor kapitányságnak kezdenek nevezni, elválasztatott.

⁵⁾ Így Drugeth János nádor 's kun kapitány egyszersmind Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Ung és Zemplén megyék főispánja volt; Tamás, erdélyi vajda, hasonlókép Arad, Csongrád, Szolnok stb megyéké; László, havasalföldi vajda, szörényi bán és Fogaras' vezére. Cod. Dipl. IX, 4, 280.

⁶⁾ „Ut nobis fidelius possint famulari“ — így szól a' t. czikkely.

Ehhez járult még mind a' két királynak pazar pompájú udvartartása 's honunkban addig példátlan fényes országlata, melly mig magának egész Európában sulyt 's tekintélyt szerezni tudott, a' nemzet' büszkeségének felette hízelt. Említhetjük még, mint nem csekély indító erőt, Lajosnak azon nagyszerű lovagi jellemét 's fényes fejedelmi tulajdonait, miknél fogva magában egy középkori király' eszményét személyesítette, igazságszeretetét 's adakozását, mi által szíveket nyert 's olly népszerűséget, minővel sz. László óta egy király sem dicsekedhetett, rendkívüli bátorságát 's vitézségét, mellyet népe Canosa 's Aversa' falain 's a' hullám-borította ifjú' megmentésénél szintugy bámult, mint csodálta harczdicsőségét 's nagylelkűségét, mellyel magának egész Europa' tiszteletét kivívta, népénél pedig ragyogó fénykörben tűnt elő: a' királynak mind ezen csodált erényei, egyesülve a' főnebb érintett intézkedésekkel, kivált pedig a' nemesség iránti számtalan kedvezéseivel, minek, kivált Lajos egy alkalmát sem mulasztotta el¹⁾, olly varázserővel hatottak a' fő és köz nemességre egyiránt, hogy az vetélkedve, nem ritkán maga megerőltetésével 's vagyoni állapota' romlásával törekvék minél számosabb banderiumokat állítani²⁾, 's a' királyt majdnem kénye szerint engedé azokkal rendelkezni³⁾. Szinte így bánt Lajos a' melléktartományok' vajdáival, kiket nem csak hűségre szorítani, hanem szorosabban magához kapcsolni is tudott⁴⁾. És ekként lőn, hogy Magyarország, mellynek hadrendszere Károly' kormányra léptekor egész a' gyöngesé-

¹⁾ „Scitis namque . . . quod nos hactenus omnem vestram voluntatem et beneplacitum adimpleverimus, et adhuc facimus Domino duce.“ Így beszél maga Lajos egy az erdélyi nemességhez 1367-ben küldött iratában. Cod. Dipl. IX, 4, 48.

²⁾ Így például, Nagy-Mártoni Miklós (Nykkul) olly nagy zászlóaljjal kísért a' lithvánok ellen hadakozó Lajost, hogy a' miatt magát adósságba vervén, birtokainak felét kénytelen volt elzálogosítani. U. o. IX, 2, 218.

³⁾ Ennek is több példái vannak; illyent ad az inémt 1. alatt idézett oklevél; illyent egy másik, mellyben Lajos 1365-ben az egyházi 's világi nagyokat László, oláh vajda' lázadó fia ellen zászlóaljaik' kivezetésére szólítja. Archiv. Conv. Lelesz. Actor. Fasc. 6. N. 19.

⁴⁾ Így Lászlót, havasalföldi vajdát, szörényi bánná 's fogarasi vezérre emelte; mi által annak szívért annyira megnyerte, hogy ez maga mondja magáról egy 1372-ki levelében: „— — in gratiam Principis praedicti (Ludovici) exercitum validum contra thurcos proclamari fecimus.“ Cod. Dipl. IX, 4, 477.

gig felbomlott volt, Lajos alatt kétszázzezernyi seregével feltételező hatalommal lőn Europa' statusrendszerében.

E' kormányelvek lassanként, 's a' nélkül hogy a' hadügyben új törvények alkottatnának, nevezetes változást szültek már az Anjouk alatt is a' honvédelem' rendszerében, 's okai lőnek, hogy az, utódjok alatt törvény által is megerősítessék. A' főnemesség' hadállítási kötelessége, mint látók, régi törvényeken alapúlt ugyan; de a' zászlóaljok, mellyeket az urak az Anjouk alatt állítani kezdének, lényegesen különböztek a' hajdani csapatoktól. Ezekben elébb egyedül a' személy- és birtokjog által táborozásra kötelezett szabadok harczolának; az Anjouk alatt azonban az elszámolt okoknál fogva olly nagy lőn a' főnemesség' vetélkedése, minél nagyobb zászlóaljakat kivezetni, hogy sokan, kiknek hiusága 's hatalomvágya fegyverviselő szabad alattvalói' számát már nem elégele, földmíves jobbágyaik közül is számosakat vettek föl zászlóaljaikba. Ez lassanként közönséges szokássá lőn; és így, a' nélkül hogy róla törvény intézkedett volna, a' jobbágyok' táborozása is megalapítatott. Sőt a' nemesség' szivét mindenre hajtani tudott Lajos már annak jobbágytelkeit is megszámitatá 's a' szerint bizonyos arányban kívánta a' zászlóaljakat kivezettetni ¹⁾, mellyeknek élelmezésére aztán némi hadi adót (dica) is kezde szedetni ²⁾.

De egy nagy hibája volt az Anjouk', különben olly fényes, kormányának: a' nagyságot és hatalmat, mellyre az országot részint személyességük, részint intézkedéseik által fölemelték, elmulasztották a' személyállapotnak kellő szabályozása 's általán véve a' nemzet' sajátságos elemeinek czélszerű kifejtése által, 's mi mind ezt támogatta volna, bölcs törvények által biztosítani. Ezen elmulasztásnak eredménye volt, hogy alig hunyt el a' szeretett, dicsőített, nagy király 's az oligarchák

¹⁾ Egy, 1399-ki oklevélben parancsolja a' király Ung megye' főispánjának, hogy az egész megye' minden nemesei 's birtokosainak jobbágyait összeírja 's megszámita a' török ellen vezetendő had' felállítására végett. Leleszi Conv. levélt. Actor. Fasc. 40. N. 15.

²⁾ Egy, 1394-ki oklevélben sürgetik az ország' rendei Domokos leleszi prépostot és Rosáli Kun Lukácsot, hogy az ország' védelmére Ung, Bereg és Ugocsa megyékben szedett adót az esztergami érsekhez, pécsi püspökhöz, 's Leusták nádorhoz küldjék által. U. o. Fasc. 35. N. 1. Kiadta Szirmay is: Notit. Comit. Ugocha. 11. l.

már semmi által sem fékezve, az országot zavarba döntötték 's az egyedül szokáson alapult hadrendszert is felbontották. Mária és Zsigmond' zavarteli országlása a' főnemesség' hiuságának 's dicsőségvágyának elég táplálékot adni nem tudván, a' zászlóaljok állításában buzgalom meglankadt; sőt maga a' nemesség' fölkelése is olly hanyag, olly rendetlen volt, hogy a' szegényebbek közül sokan fegyverzetlenül, egyedül botokkal kezökben szoktak a' táborban megjelenni¹⁾. És a' honvédelem ismét olly gyöngeségbe sülyedt, mint volt az Anjouk előtt; mit igen siettetett az is, hogy az Anjouk, míg egy részben seregöket a' főnemesség' zászlóaljai által olly hatalmassá tették, más részről a' honvédelem' egy-némi régi elemeit elpazarlották²⁾. Az Anjouk alatt ez nem volt érezhető kárára a' honvédelemnek: ők személyességök 's a' nemzetet mindenre reábirni tudott politicájok által e' hiányt fölösen kipótolták. De Mária és Zsigmond alatt, kivált midőn zászlóaljaikat a' főnemesekek is hanyagul állítanak, már annyira érezhető lett a' honvédelem' gyöngesége, hogy Zsigmond, az ország' hanyatló hatalmának gyámolítására 's a' fenyegetett melléktartományok' megmentése végett 1433-ban, midőn más ellenségeken kívül a' hussita csehek már az ország' kebelében dultak, kénytelen volt a' megyéket felszólítani, hogy a' hozzájuk küldött javaslatok' nyomán a' hadügy' szabályozásáról gondoskodjanak³⁾.

E' javaslatok' főbb pontjai oda mennek ki, hogy a' főnemesség zászlóaljait rendesebben vezesse ki; a' szegényebb nemesség, mellynek fölkelése, a' körüle történt rendetlenségek miatt majdnem haszontalanná vált, személyes fölülés helyett kebeléből bizonyos számú jól fegyverzett vitézt küldjön; továbbá, hogy a' nemesség jószágainak arányában jobbagyaiból is bizonyos kulcs szerint fegyvereseket állítson, kik a' főispán' vezérlete 's megyei zászlóaljak alá küldessenek; 's végre hogy a' derék-

¹⁾ Registr. Sigismundi. Art. 2. Suppl. ad Vest. Comit. 1, 385.

²⁾ Alattok jött szokásba a' táborozás' pénzen megváltása is. Igy Károly a' szepesi szászokat, kiknek adóját 300-ról 1200 ezüst markára emelte, a' Szepesség' határain kívül minden táborozástól fölmentette. Cod. Dipl. VIII, 2, 57. Hasonló kiváltságot adott a' Megyes és Sád széki szászoknak is. U. o. 161.

³⁾ L. ezt, de nem mindenütt helyesen értelmezve, Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Comit. 1, 374.

had (mint hajdan a' „generalis exercitus“ neveztetett) ne csak tizenöt napig, hanem addig tartozzék az ország' határain táborozni, míg a' király, vagy hadvezér szükségesnek látja. E' javaslatokat még több czikkelyek követik, mellyekben Zsigmond az egyházi 's világi nagyok 's a' megyék' zászlóaljairól rendelkezik ¹⁾).

Czélta azonban így nem érvén Zsigmond, 1435-ben az ország' rendeit Pozsonyba ²⁾ gyűjtötte. És itt alkottatott meg azon törvénykönyv, melly olly nagy fontosságu a' honvédelem' történetében. Elismeri ebben Zsigmond, hogy a' végvárat, sőt mennyire tehetsége engedi, az egész országot, saját hadával 's költségein védelmezni, a' királynak tiszti kötelessége; 's csak midőn nagyobb veszély fenyegeti az országot, mintsem azt a' királyi had elháríthatná, tartoznak a' főpapok 's mind a' két rendű nemesség vitézeikkel felülni a' haza' védelmére. Az egytelkes nemességnek fejenkénti hadakozását, mit Zsigmond számsorában bizonyos számu vitézekkel akart általa megváltatni, az ország' rendei azon változással erősítették meg, hogy azontul a' főispán' vezérlete alatt, a' megyei zászlóaljban táborozzanak. Az egyházi és világi nagyok' banderiumai régi alakjokban hagyattak. Mivel azonban a' királyi várjóságokkal 's bérbirtokokkal együtt a' főnemesség és papság alá jutott számos, hajdan táborozásra kötelezett szabadok jutottak már a' földművelő jobbágyokéhoz hasonló föltételes szolgaságba, mi által az uraktól jószágaik' arányában kiállítandó zászlóaljak igen megcsökkentek ³⁾): az ország' rendei tehát

¹⁾ E' czikkelyekben a' főpapság' zászlóaljai számszerint meghatározatnak. Például, az esztergami érseknek 's egri püspöknek két —, a' kalocsai érseknek, nagyvárad, pécsi, erdélyi, zágrábi, csanádi püspöknek 's az orániai pörjelnek egy egész banderium (ekkor még 500 lovas), a' bosnya püspöknek 100 lovas, a' győri és veszpréminek 50, a' sz. mártóni apátnak 25 láncsa (véleményem szerint 1 láncsa alatt 5 vitéz szolgált) tulajdonítatik. Hasonlókép határozatnak meg a' kir. tisztviselők és némelly főnemések' zászlóaljai, p. o. Blagay, Tóth, Gara, Bothos stb uraké, míg a' többieknek csak névsora adatik, a' nélkül hogy kivezetendő vitézeik' száma meghatározatnék; minek oka hihetőleg az, hogy amazok vagy kir. bérjóságokat birtak, vagy meghatározott számu zászlóalj volt kapcsolva örökbirtokukhoz.

²⁾ E' törvénykönyv' keletének helyéül hibásan áll Buda Pozsony helyett a' Corp. Juris-ban. L. Katona: Hist. Crit. 12, 700., Kovachich: Suppl. ad Vest. Com. 1, 462.

³⁾ Hogy ez volt légyen oka a' telekkatonaság' felállításának, bizonyítja az 1435-ki

a' király' javaslatának nyomán elhatározták, hogy azontul a' birtokos nemesek minden 33 jobbágyok után is egy jól fölfegyverzett lovast állítsanak; azok pedig, kiknek annyi telkes jobbágyuk nem volna, másokkal közösen, ugyanazon kulcs szerint állítsák ki lovasaikat; mi végre egy, a' megyei közönségtől választandó köznemes, a' szolgabíróval egyesülve, szintúgy a' király, mint az egyháziak és nemesek' jószágaiban a' jobbágyokat megszámlítsák és számsorukat a' főispánnak írásban általadják. És így lón a' telekkatonaság (militia portalis), mellynek, mint látók, már nagy Lajos alatt is van némi nyoma, törvény által megállapítva. Ez által új elem vétetett be a' honvédelembe, a' *személy- és birtokjogtalan parasztság*. Érzette a' nemesség, hogy e' törvényével egészen eltávozott a' honvédelem' hajdani elveitől, mellyek szerint csak szabadok és birtokosak' vállaira tétetett volt az ország' védelmének terhe, 's bár e' telekkatonaság' élelmezésére adót is szedett jobbágyaitól, annyi igazságérzet mégis volt benne, hogy miután az új kötelesség mellé a' parasztságnak jogokat adni elmulasztott, a' honvédelembe nem mint néposztályt, melly maga nevében, külön kötelességczimmel, táboroznék, hanem csak mint a' nemesi jószágok' *járulékát* vette föl; 's a' törvény' kifejezése szerint, nem a' parasztság *állított* ki saját kebeléből katonákat, hanem a' nemesség *vezette* ki a' jobbágytelkeire esett vitézeket.

Azok a' főnemesek, kik a' királytól nyert bérbirtokuk vagy zsoldjuk után a' királyi seregben táboroztak, és azon köznemesek, kiknek saját zászlóaljaik nem lévén, magok a' királyi zászló alatt, vagy a' főnemesek' banderiumaiban szolgáltak, telekkatonáikat a' megyei zászlók alá küldötték; a' főpapok és zászlós urak ellenben azokat banderiumaik' vitézeivel egyesítették; kiknek azért a' jobbágyoktól e' telekkatonaság' zsoldjára szedett adó is átadaték. És szinte így a' kir. zászlóaljakhoz kapcsolattak a' kir. jószágokból szedett telekkatonák, valamint azon főnemesekei is, kiknek hivalalaik után is voltak zászlóaljaik. És ekként, bár a' telekkatona' állítása egyiránt hozzá köttetett

2-dik t. cz. „Singuli Barones . . . u. m. — de singulis 33 jobbagionibus proprias sessiones et terras inore *aliorum* jobbagionum in possessionibus, quibus resident, habentibus, et census, collectas . . cum *aliis* jobbagionibus supportantibus“ stb. mi-ből világos, hogy kétféle jobbágyai voltak az uraknak: a' régi földmivelők, 's a' szabadokból olyanokká lettek.

a' fő és köznemesség' jószágaihoz, a' két osztály közt mégis nagy különbséget tón az, hogy az 1447-ki 23-dik t. cz. szerint a' főpapok és világi zászlósok banderiumaikat 's ezekkel együtt telekkatonáikat elébb köteleztettek az ellent visszatörlni elégtelen királyi had' gyámolítására kivezetni, mint a' köznemesség felült telekkatonaságával; valamint továbbá az is, hogy a' főpapok és zászlós urak, telekkatonáikat illetőleg, a' vármegyék' hatósága alól egészen fölmentve voltak. Sőt az 1454-ki 7-dik törvényczikkely még a' zászlós urak' banderiumaiban szolgáló nemeseknek is megengedi, hogy telekkatonáikat magokkal a' banderiumokba vezethessék.

A' banderiumok' szerkezetében az 1435-ki törvénykönyv semmi változtatást nem tett; hanem a' régi szokásra 's az országgyűlés előtt adott rendeletekre hivatkozik ¹⁾. A' tiszti banderiumokra ²⁾, úgy látszik, Zsigmond kezde zsoldot fizetni ³⁾; az 1454-ki 2-dik t. cz. pedig azt határozottan megrendeli. A' tiszti banderiumokon kívül azonban a' királyi fő tisztviselőknak szintugy voltak saját, *szabadosaik* 's telekkatonaikból szerkesztett zászlóaljaik, mint más magános főneméseknek ⁴⁾. A' főpapság szabadosain 's telekkatonaságán kívül még *tizedjövedelmétől* is köteles volt zászlóaljaiba zsoldosokat fogadni; 's ez oka, hogy a' főpapoktól állítandó banderiumok a' számsorokban már előlegeesen is mindig számszerint meghatározatnak, míg a' világi főnemésekről a'

¹⁾ Juxta dispositionem de ipsis factam et observari consuetam. Art. 2.

²⁾ Az 1433-ki számsor ezen tiszti banderiumokat hozza fel: az erdélyi vajdáét, a' horvátországi, tótországi, macsói, maróthi bánokét, a' székely, korbói, csetini és segniai ispánokét. Az erdélyi vajdának és székely ispánnak két banderium, a' macsói bánnak ellenben számszerint 400 lovas tulajdonítatik; mi azt bizonyítja, hogy az egész banderium ekkor még 500 lovasból állott 's csak később csökkent 400-ra. A' királyi banderiumok' mindenike 1000 lovasból állott.

³⁾ Erre már 1391-ben is, mint mulhatlanul szükségesre sürgette őt Prényi Miklós, szörényi bán. Cod. Dipl. Tom. X, Vol. 1, 724. — 1435: 4. 1439: 3.

⁴⁾ Bizonyítja ezt már egy 1397-ki oklevél is, melyből kitűnik, hogy Kanizsay István Rácországban három zászlóaljjal táborozott, melyeknek egyike családi volt 's mint az oklevél mondja: „Ex complicitibus et nobilibus viris, ac proximis et consanguineis“ volt szerkesztve, ezen kívül volt még a' két székely ispáni banderiuma. U. o. X, 2, 438.

jobbágyok' összeírása előtt mindig csak általánosan mondatik, hogy zászlóaljaikat jövedelmeik 's rangjok' arányában vezessék ki. Mióta ugyanis a' telekkatonaság fölállítván, a' birtokarány' elve a' honvédelemnél egész kiterjedésében alkalmaztatott, a' *rangfokozat*, cím 's elsőségigény is különösen tekintetbe vétetett 's aránylag terheltetett; mi annál méltányosabb volt, minthogy a' rangfokozattal és címekkel nálunk mindig nyomos politikai jog 's hatalomgyakorlat párosult a' közigazgatásban 's törvényhozáshoz járulásban. A' nemtishti banderiumok azonban, szintugy mint a' többi nemesség 's annak telekkatonasága csak akkor köteleztettek táborozni, midőn a' derékhad, vagy is a' király 's nemzet' összes hadi ereje kiállítatott; mi csak olly veszély' idején történt, mellynek elhárítására a' királyi had, főpapság és főtisztek' banderiumai 's a' városok'¹⁾ fegyveresei elegendők már nem valának²⁾.

Bár az ekként rendezett banderiumok 's telekkatonaság' intézete helyreüthette is a' hanyatlásnak indult honvédelem' physical erejét, de hajdani erkölcsi hatalmát annak vissza nem adhatta. A' régi várjobbágy-ságot, mellyben a' statustól nyert személy- és birtokjog, a' szabadság' hájingere az általok védendő hon iránt egy hatalmas ereű honszerelmet, ez pedig hadi erényeket táplált, a' királyi, már nagy részben zsoldos had, vagy az urai önkényének kitett, gyakran és sokaktól elnyomott, alkotmányos jogokkal meg nem áldott 's a' nemzethez *csak* a' teherviselésben számított jobbágyok közül szedett telekkatonaság, mellynek kedélyét a' szabadság' lélekemelő hatalma föl nem magasztalhatta, ki nem pótolható.

De a' Zsigmond' erőtelen, hanyag kormányja 's az I. Ulászló' halála utáni fejtelenség alatt félelmes erőre kapott oligarchiának féktelen

¹⁾ A' városok kiváltságleveleik szerint majd pénzzel majd kisebb 's nagyobb 'számu fegyveresekkel járultak a' honvédelemhez. Így Buda 1433-ban 10 láncsányi illetőséget 1680 fton —, Fehérvár pedig 10 lovasát 420 fton váltotta meg. Katona: 12, 603. A' kassai polgárok 1432-ben fejenként 46 pénz adóra köteleztettek. Kassai levélt. N. 185. Késmárk 1439-ben Erzsébet királyné' parancsára a' királyadó' fejében 100 gyalogot tartott (Városi levélt. 36. 6.); 1453-ban pedig Hunyady János mellett fejenként fölkeltek a' polgárok. U. o. 5. 4. stb.

²⁾ 1439: 3. 1447: 23. Suppl. ad Vestig. Com. 2, 72. 1458: 2. stb.

dulongásai közben magának a' nemesség' nagy részének kebeléből is kivesztek már a' legszebb, legtiszteletesebb polgári erények. És lőnek idők, melyekben a' haza' szent szerelmét önzés, az áldozatkészséget önhaszonlesés, a' közszellemet magánérdek és szűkkeblűség, a' békés polgári erényeket meghasonlás, pártviszályok, rablás váltották fel. Számos sziklavárak emelkedtek, melyekben a' bűn menedéket, a' törvénytapodás biztosságot, a' viszálykodás táplálékot nyert¹⁾. Illy körülmények közt pedig csuda-e, ha a' honvédelem' kötelessége is háttérbe tolatott, 's a' törvény' kijátszásának minden módjai gyakorlathoz jöven, a' banderialis hadrendszer' minden hiányai 's hibái előtűntek. Magok az ezen kori törvények tanúk, miképen a' zászlóaljok 's a' telekkatonaság hanyagul 's hiányosan állitattak; miképen a' köznemességből is sokan a' zászlósak' kiváltságát a' megyei hatóság alól igényelve, telekkatonáikat a' megyék' zászlói alá küldeni vonakodtak; miképen mások a' táborozási kötelességet silány pénzen váltották meg²⁾; mások, ha a' táborban megjelentek is, azt kényők szerint, idő előtt odahagyták³⁾, vagy rendesen nem fizetett vitézeiktől rablást űzni engedének⁴⁾; és ekként a' hadi fegyelem 's honvédelembeni buzgalom majdnem egészen kiveszett. A' király és főpapok' banderiumainak alaptókéi pedig a' közzavarban nagy csökkenést szenvedének⁵⁾.

E' közben Konstantinápoly a' töröktől bevétetett. Az ország' egére innen emelkedő vészfölleg, mint az 1454-ki törvénykönyv' előszava bizonyítja, félelemmel töltötte el a' nemzetet, 's figyelmét egy pillanatra az olly igen elhanyagolt, bomladozó honvédelemre fordította. A' királyi jövedelmek' megvizsgálására, hogy tudassék, mennyit lehet abból hadállításra 's a' tiszti banderiumok' fizetésére fordítani, országgyűlésileg bizottmány választatott; hasonlókép 's ugyan a' végre össze-

¹⁾ 1439: 30. 1447: 17. 21. 51. (Suppl. ad Vest. Com. 2.) 1458: 6. 1464: 10. stb.

²⁾ 1451: 12.

³⁾ U. o. 13.

⁴⁾ 1447: 58. 59. Suppl. 2, 100.

⁵⁾ V. László erről így panaszkodik egy 1453-ki lev. „Novissime de alienis manibus evulsi, paternas domos nostras ubique vacuas invenimus.“ Suppl. 2, 119. A' főpapok' jövedelmei pedig annyira megcsökkentek, hogy banderiumaikat teljes számmal már ki nem állíhatták. 1454: 3. 1464: 12.

iratni rendeltettek a' főpapok' javai és jövedelmei; a' fő és köznemesség pedig fejenként felülni 's minden száz jobbágytelke után négy lovas 's két gyalogot jól fölfegyverzetten kiállítani köteleztetett; a' fölkelés' pénzeni megváltása 's a' tábor' idő előtti elhagyása jószágvesztés 's halálos büntetés alatt eltiltatott; az urakra minden lovas' felültetésének elmulasztásáért tizenhat, gyalogéért tiz arany forint birság szabotott.

De a' fölébredni látszott kötelességérzet csak félelemtől felszított szalmatüz volt, melly tartósan nem melegítette át a' nemzet' ereit. Hunyady János, kinek nagysága az erénytelen korban kétszeres fényben tűnik elő, csak maga volt kis körű barátaival, annyiak közt, kinek lelkét a' hazafiui kötelesség' érzete felmagasztalta, 's a' fenyegető honvesztély annál kitartóbb buzgalomra gerjesztette, mennyivel nagyobb hanyagságot 's léhaságot látott maga körül. De honszabadító terveiben minden lépten a' leggonoszabb ármány és fondorlat' cselszövényeivel kelle megküzdenie. És a' déli tartományok, bár azoknál hős karja állta őrt, részvét 's elegendő segély' hiányában egymás után elvesztenek. Minden kincseit katonaszedésre fordította; de csekély, bár magának nagy áldozatba került hadaival a' közönségesen tízszerre nagyobb ellen' erejét számos diadalai által sem törhette meg; 's minden, mit hős lelke tehetett, az volt, hogy a' halálcsapást, melly többször reáméretett, imádozt hazájától elhárította 's annak határait épségükben megtartotta, mik hatalmas karja 's mindenét föláldozni kész hazafiusága nélkül aligha már azon korban meg nem keskenyedtek volna.

Mátyás, kiben a' nemzet nagy atyjának érdemeit jutalmazta, jellemstilárdsága 's lángeszének hatalma által a' pártviszályokat lecsillapította, az aristocratiát kellő korlátok közé szorította, királyságnak erőt, a' kormánynak tekintélyt, az országnak másodszor europai fontosságot kölcsönözött. Háborúi, mellyeket mindjárt kormányra lépte után vitselt, szükségessé tették a' hadügyet mindenek előtt szabályozni 's a' körülé elhatalmazott visszaéléseket megszüntetni. A' törvénykönyv, melly e' végre 1459-ben Szegeden alkottatott¹⁾, különösen azért is, mivel az akkori hadrendszer' ismeretére nagy világot vet, méltó a' részletes előadásra. Rendeltetett, hogy a' királyi banderiumok olly számmal tar-

¹⁾ Kovachich: Vest. Com. 335.

tassanak, mint csak a' jövedelmek engedik. A' királyi jószágok' telekkatonasága, midőn közönséges hadmenet hirdettetik, a' kir. banderiumokba vétessék föl; a' főpapok banderiumaikat a' Zsigmond alatti szokás szerint állítsák föl, telekkatonaságukat ők is zászlóaljaikhoz kapcsolván; ellenben az ország' zászlósai, kik banderiumaikra a' királytól zsoldot húznak¹⁾, valamint azon nemesek is, kik a' főpapoktól, vagy világi uraktól katonaszedésre pénzt kapnak, telekkatonáikat a' vármege' zászlója alá küldjék. Az igen szegény nemesek, kiknek a' személyes fölkelésre költségük nincs, tizenegy jól fegyverzett vitézt küldjenek kebelökből a' derékhadba. Ezeken kívül csak a' népet összeíró biztosok, a' fő törvényszéki bírák 's a' várnagyok mentettek föl a' személyes táborozástól. A' kunok és szászok végre, kiváltságleveleik szerint köteleztettek járulni a' honvédelemhez. E' derékhadat a' király, midőn szükségessé látja, évenként azonban csak egyszer, felültetheti, kivéve azon rendkívüli esetet, ha az ország másod ízben is megtámadtatnék ugyanazon évben, 's a' királyi, főpapi és tiszti banderiumok az ellen' visszatartására elégtelenek volnának. A' felült derékhadat a' király három hónapig táborban tarthatja; ha azonban a' háború az ország' határaitól messzebb vonúlna, a' nemesség régi szokása szerint csak a' határokig menend; telekkatonasága azonban a' törvényes három hónap' lefolyása alatt az ország' határain kívül is tartozzék a' megyei kapitányok alatt táborozni a' királyi sereggel. — A' derékhad' ekképeni szabályozásán kívül Mátyás a' töröktől váratlan becsapásokkal fenyegetett határszéleket is megerősítette és számos magyar, bosnya és tótországi várakban állandó zsoldosokat tartott²⁾.

A' harczdicsőség, melyet Mátyás mindjárt országlata első éveiben aratott, erőteljes kormányja, mely az érdemeket méltóképp jutalmazni, a' vétkeket kiméletlen szigorral sujtani tudta, és kedvelt 's egyszersmind rettegett személyessége a' nemzetben ismét fölébresztette a' nagy Lajos' elhunytja után kiveszni látszott hadi erényeket. Azonban Mátyás', különben olly fényes, országlatának is azon hibája volt, mely

¹⁾ L. az ezen kori kir. tisztviselők' fizetését. Suppl. ad Vest. Com. 2, 305.

²⁾ L. a' végvárak' erősítésére rendelt zsoldok' számsorát Kovachichnál: Suppl. ad Vest. Comit. 2, 305.

Lajosénak: erőteljes személyessége által a' rakonczátlan oligarchiát megfékezvén, elmulasztá az általa megállapított rendet 's helyreállított egyensúlyt az alkotmányos intézetek, kivált a' megyei helyhatóság' bővebb kifejtése által biztosítani. De Mátyás' országlata különben sem kölcsönözött erőt az alkotmányos honvédelem' rendszerének; sőt fényes fejedelmi tulajdonai' daczára talán még inkább sietteté annak a' jövőben, midőn hatalmas szelleme reá hatni megszűnt, hanyatlását. Ő számos támadó, nem nemzeti érdekű háborúiban a' csak védelemre szorított nemzeti derékhadnak hasznát nem vehetvén, annak felültetését, 's így a' nemesség' hadi szolgálatát gyakran adóra változtatta¹⁾, mi a' nemzetben a' személyes szolgálat' szükségének érzetét és szokásának hatalmát nem kevésbé csökkentette. Neki csak pénz kelle²⁾, mellyen egyedül kényétől függő zsoldoshadat tarthasson; és nem is lehet tőle megtagadni azon dicsóséget, hogy a' zsoldjában állott *fekete sereg*, bár számra nem nagy, de erőre 's vitézségre korában páratlan volt Európában.

De alig hunyt el a' nagy király, kormányának említett hibája is tüstént éreztetni kezdett. A' fekete sereg a' trónváltozás' zajlongásaiban nem fizettetvén, széteszlott, 's a' fényes országlatnak vele enyészett el e' tekintetben minden eredménye. A' II. Ulászló és Lajos' erőtelen kormánya alatt szilajabban, mint valaha, zavargott oligarchia a' Mátyástól hátra hagyott rendet kevés évek' lefolyta alatt egészen felforgatta, mint-

¹⁾ Tanúi ennek nem csak számos törvénycikkelyek — minők 1467: 1. 1468: 5. 1475: 4. 1478: 3. Suppl. 2, 182. 207. 243. — hanem oklevelek is. Így 1464-ben fölkelés helyett a' török ellen a' felső megyékben nemesektől 's egyháziaktól bizonyos adót szedettet. Parancslevele megvan a' leleszi levéltárban. N. 3. — 1466-ban a' török ellen csak a' nemesek' fegyvereseit ültette föl, magoktól pedig pénzt szedett. U. o. Actor. an. 1457. N. 54. — 1474-ben egy kassai levéltári oklevél szerint ismét adót szedett a' török ellen. N. 426. Hasonló adatok olvashatók: Vest. Comit. 401. 405. és Suppl. 2, 251. 266.

²⁾ A' vádak, mellyek Mátyás ellen az adóztatások miatt emeltettek, nagy részben az erőteljes kormánya által megfékezett uraktól származtak ugyan; de mégsem tagadhatni, hogy gyakran törvénytelen volt a' mód, mellyel magának pénzt kerített. Így, miként saját levele bizonyítja, 1467-ben a' nádori ítélő székét Szala megyében bizonyos pénzösszegért öt évre felfüggesztette. Máskor az erőszakétel miatt elmarasztaltaknak pénzért kegyelmet adott. Supp. ad Vest. Com. 2, 193. 235.

ha a' szigorú király' emlékezetén akarta volna magát előbbi korlátozott-ságaért megbosszulni.

Első, miben az egyházi 's világi urak' visszahatása mutatkozott, az országon kívüli táborozás volt, mire őket Mátyás régi szokás és kiváltságaik ellen kötelezte. Az 1492-ki 18-dik 's következő t. cikkben a' nemesség és papság ovást tőn, hogy az országon kívül jövőben se magok se telekkatonáik ne kényszerítessenek táborozni 's a' derékhad csak akkor szólíttassék föl, midőn a' királyi zsoldosok 's a' tiszti banderiumok az ellen' visszatorlására elégtelenek.

Miután Mátyás a' főpapok 's a' királyi szolgálatban lévő főnemesek' saját zászlóaljait is reászorította (1459: 4.) az országon kívüli táborozásra, igen érdekében feküdt, hogy a' nemesek közül is minél többben állítsanak föl zászlóaljakat, mit ő részint harczdicsósége, részint a' zászlos urak iránti kedvezései által létre is hozott; más részről, miután a' zászlósok' hadosztályához tartozók azon kiváltsággal bírának, mi szerint a' vármegyei hatóság alól a' hadügyben kimentettek, és a' jobbágyoktól a' telekkatonaság' zsoldjaira szedett adó is általok kezeltetett, magok a' hatalmasabb nemesek is, kiknek jószágaihoz különben banderiumok kapcsolva nem voltak, azaz, kiknek jószágain egyedül táborozásra kötelezett birtokos szabadok nem laktak, alacsonylan kezdek számosabb telekkatonáikat az illető vármegyéhez állítani, hanem rang's elsőségvágyból, mit más részről a' király is ápolt, a' főnemesek' banderiumaihoz törekedtek azokat kapcsolni. A' köznemességet ez, mi által a' megyei zászlóaljak megcsökkentek, 's a' rablások és garázdálkodásoknak tágas tér nyitott, visszahatásra tüzelé; és így lőn, hogy 1492 óta e' rendetlenség' eligazítását több törvények fogták célul. Mindjárt az ezen évi 20-dik és 21-dik törvénycikkelyben rendeltetik, hogy a' főpapokon, az ország' zászlósain, és az *örökös szabad grófokon* kívül minden más nemes a' vármegyéhez állítsa telekkatonáit. Az 1498-ki 20-dik és következő törvénycikkelyek ezt még világosabban meghatározzák, 's a' főrendeket, kik „az egyháziakkal 's a' királyi zászlós tisztekkel jobbágyaik' száma' arányában (minden 36 telek után egy vitézzel) táborozni kötelesek“, névszerint elszámolja; az 1500-ki 21-dik törvénycikkely végre az idézett törvények' pontos megtartását sürgetvén, a' nemesek'

osztályából még *tíz udvari tisztet*¹⁾ számlál el, kik, míg a' királyi szolgálatban állanak, telekkatonáikat és zsoldosaikat a' főrendek' kiváltsága szerint saját zászlóik alatt vezethessék az ország' védelmére; de örököseiket, ha illy kiváltságra érdemetlenek volnának, valamint azon nemeseket is, kik olly főnemesi jószágot birnának zálogban, mellyhez banderiumállítási kötelesség van kapcsolva, a' vármegyéhez kötelezi állítani, az összeírás szerint, úgy ezen, mint egyéb jószágaikra rótt telekkatonaságot. Sőt az 1525-ki és 1526-ki gyűlések, mellyekben a' köznemesség diadalmaskodott, azt rendeli, hogy mind azon, bár elébb a' zászlósok közt táborozni szokott urak is az illető vármegyékhez küldjék telekkatonáikat, kik saját jövedelmeikből legalább ötven huszárt el nem tarthatnának.

A' veszély, mellyel a' török a' hazát fenyegette, a' végvárak' megerősítését, mi Mátyás után szinte elhanyagoltatott, mulhatlanul szükségessé tette; minek következtében a' királyi zsoldosok 's tiszti banderiumok' nagy része határőrséggé változott²⁾ 's csak négy tiszti zászlóalj maradt fen: az erdélyi vajdáé, székely ispáné (Zsigmond alatt, mint láttuk, mindegyiknek két banderiuma volt), horvát 's tótországi báné és a' temesi ispáné. Egy egész banderium' tartalma pedig 500-ról négyszáz, felében nehéz, más felében könnyű huszár lovasra szállítatott. De a' kincstárnak példátlanul rossz kezelése mellett a' királyi zsoldosok így is elégtelenek voltak már a' mindinkább növeke-

¹⁾ Ezek voltak az úgy nevezett *Aulae Regiae Familiares*, kik, mint látszik, e' korban mintegy hadi tisztek voltak 's a' többi udvarnokoktól, kiket emlékeink egyszerűen *Aulici*, vagy *Aulici Regiae Maiestatis Huszari* néven neveznek, mindig megkülönböztetnek. 1500 óta e' bizodalmas udvarnokok, vagy miként őket szolgálatuk után nevezhetni, kiváltságos királyi zászlósok, legtöbbször *Personae speciales* néven fordulnak elő; például 1518: 2., 1521: 35., 1525: 15. 16. Kovachich: *Sylloge Decr. Comit.* 1, 243. 308. 355. Hasonlókép egy 1517-ki oklevélben (*Tudom. Gyűjt.* 1834. 1, 45.); — *Lib. Ration. Ludov. II. Engel: Monum. Ung.* 213. Kovachich: *Form. Solen. styli*, számos helyein. Illy kiváltságokat már I. Mátyás is osztogatott: „Te et castra tua, cum possessionibus ac praediis in Aulae Regiae Familiarem recipimus“ u. m. egy oklevélben, melly az egri könyvtár' egy kéziratában olvasható.

²⁾ A' határszéli várak a' Mátyás' számsora szerint látattak el. L. ezt részletben Kovachichnál: *Suppl.* 2, 310.

dő veszélyt elfordítani a' végváraktól; 's azért II. Lajos' kormányának kezdetén azoknak megerősítésére a' nemesség is segélyt nyújtani, a' főpapok pedig zászlóaljaik' felét (mellyet leginkább a' tizedjövedelemből szedett zsoldosok képezének) állandóan a' határszéleken tartani, sőt veszély' idején annak másik felét is oda küldeni köteleztettek¹⁾; mit, miután a' honvédelemre rendelt királyi jószágok örökösen a' papság és nemesség' birtokába jutottak, nem lehet méltányosnak nem mondanunk.

II. Ulászló és Lajos' törvényei az ország' egyéb lakosainak honvédelmi kötelességét is ujonnan szabályozzák. A' birtokos papságra nézve elvül véteték föl, hogy a' kinek tizedjövedelmei voltak, azoknak arányában (a' tized' tizedéből) zsoldosokat is állítson telekkatonái mellett a' zászlósok' hadába; a' többiek pedig, kiknek tizedjövedelmeik nem voltak, a' megye' zászlói alá tartoztak küldeni a' jobbágytelkeik' száma után (36, vagy 20 telekre számítva egyet²⁾) kiállítandó vitézeiket (1498: 15). A' közpapság pedig vagyona' tized részével adózni köteleztetett (1521: 9). Az egytelkes nemesek majd a' Mátyás' rendelete szerint tizen egy vitézt állítani (1492: 20), majd, midőn az országot nagyobb veszély fenyegette, fejenként táborozni³⁾ köteleztettek. A' városok végre örökbirtokaiktól 's a' polgárok' személyétől kiváltságleveleik szerint, leginkább álgyúkkal 's más hadi szerekkel, zálogaiktól pedig, vagy a' polgárok magán, a' városhoz nem tartozó, birtokaiktól a' vármegyékhez szokott kulcs szerint állított telekkatonákkal járultak a' honvédelemhez⁴⁾.

Mindezek azonban nagy részben csak írott áldások valának. Bár mennyire iparkodék is a' törvényhozás helyreállítani az oligarchiának féktelen zavargásai által alapjaiban megrendített, minden intézményei-

¹⁾ Decr. 1518 Bács. art. 1. 35. Suppl. ad Vest. Com. 2, 477.

²⁾ E' kulcs a' hazát fenyegető veszély' nagysága szerint változott; sőt ugyanazon időben is külön kulcs szabott ki, más az alsó, más a' felső megyékre l. 1498: 16.

³⁾ 1518: 45. 1519: 39. Suppl. ad Vest. Com. 2, 479.

⁴⁾ Suppl. u. o. 298. — A' szebeniek a' hadi adót illy jószágoktól vonakodtak Sáros megyéhez küldeni; miért e' rendeletet Ulászló 1500-ban megújította. Az okl. Szeben városi levéltárban tartatik.

ben felforgatott országnak védrendszerét, rendeletei jobbra sikeretlenek maradtak: a' törvények' tiszteletét, a' hazának áldozatra kész szerelmét, a' polgári kötelességérzetet vissza nem lehet többé varázsolni a' közügy iránt apathiával telt, pártviszályok 's önzéstől mételyezett kedélyekbe. Mióta a' király' személyes honvédelmi kötelessége, kivált II. Ulászló óta (1498: 17) megszűnt, a' hanyagság' ragálya a' főpapságra 's nemességre egyaránt elhatott. És a' személyes szolgálatnak a' honvédelemben hajdan ismeretlen, majd szigorúan tiltott, helyettesítés általi mellőzése, vagy pénzen megváltása szélteben divatossá lőn, kivált mióta illyféle kiváltságot maga Ulászló is osztogatott.

E' kárhozatos hanyagság a' honvédelem' kötelességének teljesítésében, 's a' veszedelem, melyet minden év mind közelebb hozott, végre a' honvédelem' elveinek lényeges változását vonta maga után. Midőn ugyanis a' törvény a' féktelen oligarchia ellenében minden erejét elvesztette, 's azokban, kiknek leginkább volt kötelessége 's tehetősége a' hazát védelmezni, remény többé nem lehetett: a' veszély' nagyságától meghatottabb honpolgárok a' *paraszságra* veték szemeiket. Eddig a' honvédelem' kötelessége egyedül személy- 's birtokjogon alapult, 's kikre az kiterjesztetett, azok javakban, kiváltságokban 's polgári jogokban, bár nem egyenlően, de kivétel nélkül mindnyájan osztóznak. A' parasztság eddig egyedül mint az urak' jószágainak *járu-léka*, saját *kötelességczím nélkül* táborozott, nem pedig mint osztálya a' népnek, tagja a' nemzetnek, mi valóban nem volt. Most azonban, midőn a' török a' melléktartományokat már mind meghódította volt 's a' vészes csapást magára az anyaországra készült sujtani, a' parasztság is, mint a' nemzeti test' tagja, *maga nevében* véteték föl a' védrendszerbe. És ez ellen nem volna, nem lehetne szólásunk, ha egy részről azok, kik alkotmányos törvényeink szerint a' hon' védelmére köteleztettek, e' tisztókat kitelhetőleg betöltik, 's a' parasztságra a' teher' azon része tétetik, melyet amazok már el nem viselhetének; 's ha más részről ezen osztálynak némi polgári jogok is adatnak, midőn a' legnemesebb polgári kötelesség reá kiterjesztetett 's a' statustól kiáradó jótéteményekben részesítetik, midőn annak védelme reábizatott.

Első kísérlet a' parasztnak, mint néposzállynak, táborozásával tétetett a' Bakacs Tamás által 1514-ben hirdetett keresztháborúban, melly kizárólag általok volt volna viselendő. De tudjuk, milly boszszút vón a' Nemesis e' fölkelés által a' jobbágyaikat Mátyás' halála óta büntetlenül elnyomott 's mint magok az urak' jobbjai is megvallották¹⁾, zsarnokilag sanyargatott, 's még saját kötelességüket is minden kárpótló jutalom nélkül reájok tolt nemességen. Ezóta óvakodott ugyan ez az egész parasztságot felültetni; az elv azonban 1526-ban törvényileg megállapítatott, midőn az ezen évi törvénykönyv' 10-dik cikkelyében rendeltetett, hogy a' parasztság — a' telkek' száma szerint a' megyei 's úri zászlóaljokhoz állított vitézeken kívül —, maga nevében, maga költségein, *ötöd részben*, sőt veszély' idején *fejenként* tömegben felüljön. De hogy illy fölkelés csak mérsárlásra vezette a' rend 's fegyelemhez nem szokott, fegyverforgatásban nem gyakorlott, sőt kellőleg föl sem fegyverzett népet, a' mohácsi ütközet után több jelenet, kivált a' Maróth és Visegrád melletti, eléggé bizonyítja²⁾.

Az 1521-től kezdve alkatott, táborozást illető törvények' minden sora tanúja azon aggodalom 's félelemnek, mellyel a', mintegy előérzett, rémként közeledő veszedelem a' lelkeket szarongatá. A' nemesség' fölülése, a' banderiumok' kivezetése, a' telekkatonaság' kiállítása aggodalmasan sürgettették, és szükség' esetében a' parasztságnak tömegbeni fölkelése is elrendeltetett. A' hadi költség' megszerzésére pedig a' népnek minden, eddig számba nem vett, ereje is előkeresték: a' kolduson kívül minden nemetlen, még a' háromforintnyi értékkel biró zsellér is olly súlyos adó alá vettetett, hogy nagyobbat elviselnie már alig lehetett. És — mégis, mintha átok fogta volna meg a' nemzetet, annyira nem hasonlított már önmagához: a' főispánok, kiknek hajdan a' legszorosabb kötelességük volt, a' megyei had' vezetése, olly gyávák lőnek, hogy helyettök külön kapitányokat kellett nevezni³⁾; az urak közül sokan nem csak magok hanyagok voltak,

¹⁾ L. Telegdy tárnokmester' beszédét, mellyet az ország' tanácsában a' keresztes háború' hirdetése ellen mondott. Istvánffy. Hist. L. V, 40. l.

²⁾ L. Istvánffy: Lib. VIII, 83., Katona 19, 708. Veráncz magy. Krónik.

³⁾ Decr. 1523. 43. Suppl. ad Vest. Comit. 2, 545. stb.

a' törvények szerint járulni a' honvédelemhez, hanem különféle fortélyok által a' jobbágytól szedett 's a' telekkatona' fogadására fordítandó hadi adót is, a' halál és szolgaság' ezen váltságdíját, kezeikbe kerítették 's más czélokra költötték, mi által a' megyék' zászlóaljait tetemesen csökkentették ¹⁾; a' gazdagabb nemesek a' derékhadba nagy részben helyetteseket küldének, a' szegényebbek pedig, fegyverzetlenül, mintha torra gyűltek volna, kocsikra rakodva jelentek meg a' táborban ²⁾; mások, mintha egyesek' boldogsága fenállhatna, midőn a' nemzet síríg sülyed, munkátlan kényelemben éldelegve, legtöbben pedig csekélyes pártérdekekért egész a' dühösségig visszázkodva, siettek hazájok' veszedelmét. De nem akarom e' rajzot tovább folytatni, 's a' hazafiui érzetet keseríteni azon szomorú kép' ábrázolásával, melyet történetünk II. Lajos' halálával beállott korszakának előestéjén a' pártviszályok 's a' féktelen oligarchiának szabadság- és nemzetveszélyeztető zajlongásai nyujtanak. Elég érinteni, hogy a' dráma' vége Mohács lőn —; és a' nemzetnek azon leverő érzettel kelle a' járom alá hajólnia, hogy — miként számos törvényczikkeiben maga is megvallotta — méltán bűnhődik, mert veszedelmét önmaga készítette.

És így végződék történetünk' e' korszaka, mellynek elején, midőn a' király és nemesség előtt egyaránt szent volt a' honvédelem' kötelessége, az ország dicső, tiszteletet parancsoló, és félelmes hatalmú volt szomszédira nézve; végén pedig, midőn a' gyáva kormány 's úri féktelenség alatt azok, kiket a' hontól vett javaik 's jogaikért a' haza' védelme illetett, a' közügyet magányérdekeiknek feláldozták, 's legelső, legnyomosabb polgári kötelességüket azon elnyomott 's épen e' kor' végén újra majdnem rabszolgaságig alázott néposztályra tolták, mellynek szívét birtok, jog és szabadság a' hozzájuk mostoha hon iránt szerelemre nem gyujthatta, kiknek inségtől lankadt karjaikat erkölcsi erő' hatalma nem edzhette, kiknek a' magokéhoz hasonló nyomorra növő gyermekeiken kívül alig volt mit védniök —: ekkor a' nem rég

¹⁾ Egyéb módok közt némellyek a' kegyúri joguk alatt lévő egyházi jószágok' jobbágyait is a' magokéi közé iratták, hogy azoknak adója is kezeikbe kerüljön; katonát azonban csak saját jobbágyaik után állítottak. 1526: 23. Vest. Comit. 602.

²⁾ 1523: 19. Suppl. ad Vest. Com. 2, 528.

olly dicső, még egy nyugati császárnak is törvényt szabott országot egy míveletlen népcsorda a' síríg 's gyalázatos szolgaságig alacsonyította.

HARMADIK KORSZAK.

A' mohácsi ütközettől az állandó had' felállításáig.

A' II. Ulászló és II. Lajos' gyászos emlékezetű kormánya alatt eláradt rendetlenség 's a' törvények' tiszteletlensége, mint látók, szükségessé tette a' veszélytől zaklatott nemzetnek addigi védrendszerét elveiben megváltoztatni. A' mohácsi vérnapi virradt korszak pedig annak még fenmaradt romjait is annyira megzavarta, hogy a' régi, de nagy részben már más eszméket jelelő nevek emlékezetét is alig tartották fen a' hajdan olly czélszerű, élet- 's erőteljes honvédelmi rendszernek.

Mondhatlanul szomorú volt az ország' állapota a' mohácsi véres nap után. A' királyi jövedelmek az oktalan pazarlás, és a' főnemeseknek törvénytelen foglalásai által már a' Jagellók alatt annyira megfogytak volt, hogy II. Lajos már udvarát is alig volt képes ellátni azokkal. A' köznemesség is a' mód felett elhatalmazott, majdnem az egész országot néhány család' birtokába ejtett oligarchia által elnyomva, elszegényedve, erkölcsileg is mélyen süllyedve virradt európai életének ezen negyedik korszakára. A' hatalmas, gazdag főnemesekben volt volna csak erő és tehetség a' veszélyben forgott hazát megmenteni; de ezeknél akarat, erény, honszerelem hiányzott; bár enyészet és halál fenyegette a' hont, ők kevés kivétellel magánviszályokba merülve, magánérdekeiket űzve rontották egymást. A' Jagellók alatt azon szándékkal volt az erőtelen kormányt és innen származott rendetlenségeket megunt nemesség, hogy idegent többé nem választ királyul. De a' főnemesség nem akará elismerni a' leginkább köznemestől választott nemzeti királyt, 's I. Ferdinándot hívta meg a' trónra, azon nyilván kimondott reményben, hogy ő majd idegen hadak-

kal védelmezendi a' hont¹⁾), melynek javát ők önös érdekeik alá rendelni nem általlották. Alig pedig hogy Ferdinand elválasztatott 's megkoronáztatott, mindjárt az 1528-ki januarban Budán tartott országgyűlésen²⁾ ostromolni kezdék őt, hogy német és cseh hadakat küldjön be az ország' védelmére, ezek nélkül azt elveszendőnek állítván³⁾). A' meg hasonlás belharczot szült, melyben a' pártokra szakadt nemzet életművezetében felbomolva, aprólékosan emészté föl magát 's a' szolgaság és halállal fenyegető félhold ellen fordítandó erejét. Az új kormány pedig idegen elveivel inkább felbontá, mint helyreállítani törekvék a' régi rendszert. És így lőn, hogy a' honvédelem' alkotmányos rendszere, melly már a' két Jagelló alatt is olly annyira meggyöngült, e' korszak alatt majdnem végkép elenyészett; a' gyöngeség és nyomor pedig, mi ebből származott, kivéve azt, mi a' részben véletlen, részben az elvetett magból kifejlődött körülmények 's kénytelenség' rovására írható, a' kormánynak és nemzetnek közös bűne vala.

Igaz, hogy e' korszak' elején a' régi alkotmányos rend sarkai-ban megrendült, a' nemzet erkölcsileg is mélyen sülyedt volt; olly erőtlen; olly elvetemült azonban még sem vala, hogy erőteljes, okos kormány, kivált Szapolyai János' halála után a' viszálykodás' szellemét benne el nem fojthatta, erejét nem egyesíthette, 's mire legnagyobb szüksége volt, a' régi, legalább az Ulászló' kormánya' elején megállapított rendszert, melyben annyi önmegújíthatási erő rejlett, helyre nem állíthatta volna. E' helyett azonban ellenséges indulatú idegen tanácsosok 's kormányférfiak a' bizodalmatlanság' kigyóját csusztatták be a' nemzet és kormánya közé. A' legfontosabb várak gyakran idegen kapitányokra, a' hadak' fővezérlete Jurissicsok, Nádasdyak, Révayak, Dobók, Zrinyiek, Losonczyak' stb mellőztével Roggendorfok, Katzianerek, Teufelek, Castaldók, Basták, Belgiojósokra stb bízott, kikben a' nemességnek méltán nem volt bizodalma⁴⁾), 's kik amazoknál

¹⁾ L. az esztergami érsek' feleletét Ferdinand' beszédére a' pozsonyi 1527-ki gyűlésen. Ursinus Velius: De Bello Pannonico. Lib. II, 30.

²⁾ Nagy veszteség történetünkre, hogy ennek irományai 's határozatai többé meg nincsenek.

³⁾ L. I. Ferdinand' levelét Gévay: Urkunden und Actenstücke. 2, 33.

⁴⁾ Már Veráncz írja egy 1550-ki levelében, hogy midőn a' nemesség, a' német tábor-

hadmodorban sem gyakorlottabbak, érdeken pedig a' nekik idegen, többnyire előítélettel gyűlött hon iránt nem is hasonlíthatók, kevés kivétellel csak önhasznokat lesték és zsarlásaik miatt, mellyekkel a' hazát védelem' örve alatt ellennél gonoszabbul sanyargatták, a' néptől átokként gyűlöltettek.

Igaz, hogy megfáradt a' nemzet harczában, mellyet egy részről a' török' félelmes hatalma, másról az idegen kormánytanácsosok' szabadság veszélyeztető ármányai 's erőszaka ellen vívnia kelle; de annyira még nem gyöngült volt meg, hogy egyeség, melegebb honszerem, több önfeláldozástól nem rettegő polgári erény 's kötelesség-érzet a' süllyedő hont meg nem szabadíthatja vala. De a' nemesség a' helyett, hogy a' rendkívüli veszélyben rendkívüli erőfeszítésre 's kitartásra hevült volna, hazája' védelmét jobbra az erkölcsi erő' hatalmától nem élesztett, nem élesztethetett szolgálóosztályra tolta. Bár nem ritkán élet 's halál' kérdése forgott fen, mégis nem egyszer történt, hogy a' nemesség a' Jagellók alatti szokásra hivatkozva tizenöt napon túl a' derékhadban táborozni nem akart, 's a' szántás, aratás, szüret, törvénykezés elég ok volt arra, hogy a' táborból, midőn ott reá vagy az ellenség' tervezett hadmenetét megakadályozni, vagy a' kezdet' szerencséjét folytatni, legnagyobb szükség vala, haza költözzék ¹⁾. Ezen, a' hon' szükségeit nem tekintő támaszkodás az elavult, körülményekhez nem illő, sőt a' hajdani rendszer' szellemével is ellenkező törvényekre, hiusita meg annyi, a' nemzet' szívverébe került áldozatot, 's

nagy alatt tovább a' hadban maradni nem akarván, haza készült, csak Báthory Andrásnak beszéde által biratott a' maradásra. 'S különösen megjegyzi, hogy Báthory alkapitánynak több tekintélye volt a' nemesség előtt, mint bármely német vezérnek. Katona: 21, 1096. És így többször történt, hogy a' német tábornagy' törvényen nem alapuló hatalma a' nemességet ellenhatásra ingerlette, míg a' magyarnak néhány, nemzeti érzélemmel mondott szava megtermette a' maga gyümölcsét.

¹⁾ „Aegre in Castra migrare persvasi sunt, coeli injurias refugientes, et ut adhuc nonnihil cum stipendiariis in armis perdurarent, adducti. Objectabant ius veteris libertatis, qua non ultra quindecim dies in bello esse tenerentur. Adferebant et alias causas, vindemiam, arationem, iurisdictionem . . . et idgenus plura.“ — Ugy mond Veráncz egy levelében. Katona: 21, 1096.

gerjeszte az előrelátókban ohajtást, a' védrendszert, mellynek helyreállításához a' nemesség' hangulata 's a' kormány' elvei kevés reményt nyujtának, egészen megváltoztatni. „Ha más módhoz nem nyúlunk, — mond Veráncz 1550-ben — az ellenség' visszatörlesztésére 's Magyarország' helyreállítására, félnünk kell, hogy napról napra leebb süllyedünk. Zsoldos katonára van szükség, 's pedig olyanra, ki gyermekkorától fogva megedzetett, ki életét harczra szánta 's az ütközetre siet, ki kényelem, polgári ügyek 's a' nő' keble után nem sovárogoz¹⁾).

A' honvédelem e' korszak alatt olly bonyolult, az elemek, mellyek ahhoz járulának, olly zavartak, a' részletek olly különszerűk 's annyira változók, hogy majdnem minden fölkelés más és másképen alakult, minden hadmenetnek egy egészen külön képe és színezete van. Mind ennek részletes, okadatos történetét írni, kötetre terjedne, mit e' vázlat' célja nem enged. Miért a' honvédelemnek e' korszak alatt állapotát adjuk inkább, mint történetét, ebbe csak annyira bocsátkozván, mennyire belőle kitűnjék, milly átalakuláson ment keresztül a' honvédelem' kötelessége 's mellyik néposztály milly terhet viselt ezen élet 's halálra vívott harczok' korszakában.

Két fő része volt e' korban a' honvédelemnek, egyik a' határszéli várak' állandó örökkeli ellátása, másik az egész ország, vagy csak némelly megyék' összes hadi erejének kivezetése a' nagyobb erővel berontott török, vagy az attól elfoglalva tartott várak ellen.

A' *végvárak' őrizete* már az előbbi korszak' végén is olly fontos 's olly költséges volt hogy, mint mondók, a' király azt kincstárának rossz kezelése mellett nem győzvén, a' főpapok is zászlóaljaik' felét kötelesek voltak a' határszéleken tartani. Még nyomosabbakká lőnek ezek, miután a' török Budát elfoglalta 's az ország' kebelében űzte kalandjait. I. Ferdinand 's utódai e' végvárak 's általán véve az egész ország' védelmének könnyebbitése végett azt hat főkapitányságra osztották: a' kassaira, ujbárra, győrré, a' Kanizsa ellenében állott határvárakéra, a' horvát- és tótországra; ezeken kívül voltak még a'

¹⁾ U. o. Hasonló ohajtást fejez ki egy másik levelében u. o. 1101. l. „Utinam . . . tandem excitaremur — u. m. — ad aliquam firmiorem rationem patriae consulendi.“

horvátországi bán' kormányára bízott báni végvárok. Nyomozni, melyek voltak külön időkben a' végvárok, czélunkat tekintve igen hálátlan munka volna, miután azoknak mind száma, mind fekvése a' harczí szerencsével együtt változott. Sokkal nyomosabb a' védrendszer történetére az, kiktől és milly erővel védettek azok a' török ellen.

Miután a' már elébb is igen megfogyott, e' korszak elején pedig a' pártkirályok közt megoszlott, később nagy részben a' töröktől elfoglalt királyi jószágokból és a' főpapoktól, jövedelmeik' kevesedte, elég zsoldos a' török' váratlan becsapásainak kitett végvárok' védelmére nem tartathatott: úgy látszik, azon tanácskozásokban, melyeket a' főrendek I. Ferdinánddal még koronáztatása előtt tartának, egyebek közt a' végvárok is szóba jöttek 's azok iránt az határozottatott, hogy az ország *állandó zsoldosok'* tartására *adót* fizessen, a' királyi pedig a' szomszéd tartományokból iparkodjék segílyt eszközteni. És így lőn, hogy Ferdinand mindjárt első bejövetelekor német zsoldosokat is hagyott az elfoglalt várakban; az ország' rendei pedig a' koronázási 's következő országgyűlésen minden jobbágytelekre két forint adót vetettek, melylyen minden husz telek után egy állandó lovas vitéz díjaztatnék (1528: 8.). Ezen adó' tárgyában később majdnem minden országgyűlés alkotott törvényeket¹⁾, melyek szerint nem csak a' jobbágyok és zsellérek, hanem a' hajdan egyedül csak személyes táborozási terhet viselt 's e' korban is még az urak' banderiumaiban szolgált szabadok, sőt néha a' birtokos és birtoklan nemesek is megadóztattak²⁾. E' hadi adó külön időkben különféle kulcs szerint vettetett ki; a' nemesség azonban jobbágyaitól mindig külön adá, midőn adott, segedelmét³⁾; sőt gyakran mindjárt maga fogadta a' zsoldosokat⁴⁾.

¹⁾ Így 1537: 2. 1538: 2. stb.

²⁾ 1542: 26. E' törvényczikk szerint a' birtokos nemesek jobbágytelkeik' örök becsárának (egy telek 40 ftra becsültetett) —, az egytelkesek ingó javaiknak, a' városiak pedig mind ingó, mind ingatlan józágaik' becsárának hatvanad részével adóztak.

³⁾ L. az 1547-ki gönczi kisországgyűlést. Suppl. ad Vest. Com. 3, 205. és 1546: 5. 1556: 4. 1596: 6. Ezen utolsó t. cz. szerint a' jobbágyok is, uraik is minden telektől külön 9 fttal adóztak. Illy esetekben mindazáltal jogainak fentartása iránt mindig óvást tett a' nemesség. L. 1600: 3. stb.

⁴⁾ Így egy, 1538-ki levélben Várday Pál érsek 's kir. helytartó, meghagyja a' nemes-

Azonban, bár a' török évről évre szaporította foglalásait, a' haza' e' nyomorú, enyészetnek indult állapotában is voltak, kikből a' polgári erény, közügy iránti szeretet és becsületesség annyira kiveszett, hogy még a' halál és szolgaság' ezen váltságdíját is lefoglalták 's magáncélokra fordították¹⁾. Hasztalan rendeltettek az országgyűlésektől az eljárásbani igazságra 's buzgalomra megeskettett biztosok²⁾; hasztalan hozatott és ismételtetett azon büntetés, hogy az alispánok a' törvényszegők' jószágait mind addig lefoglalva tartsák, míg a' reájok eső illetéket kétszeresen meg nem adják³⁾; a' bűn mind ezeknek daczára olly szokottá lőn, hogy bár az egész királyi jövedelmek a' végvárak' védelmére fordítottak is⁴⁾, az ország' rendei mégis már 1546-ban (5. t. cz.) nyíltan megvallották, hogy az ország önerejével még béke' idején sem képes külsegély nélkül magát eléggé védelmezni.

A' királyok, miként számos törvénycikk tanúskodik, e' tehetlenséget kitelhetőleg igyekvének egyéb tartományok' jövedelmeiből nyújtott segélylyel 's azokon szedett idegen zsoldosokkal gyámolítani; 's úgy látszik, a' határszélek' zsolddal és zsoldosokkal rendes segélyezése már I. Ferdinand alatt felosztatott a' szomszéd német és cseh tartományok között. Annyi bizonyos, hogy a' XVI. század' vége felé a' horvátországi kapitányság' végvárait Koront és Karniol, a' tótországiéit Stajersország, a' győriéit Austria, az ujbári és Kanizsa ellenébeni kapitányságok' végvárait és Komáromot Morva, Slezia, és Csehország

ségnek, hogy e' féle zsoldosaikkal Nógrád' védelmére siessenek. Hasonló egy másik, ugyanazon helytartónak 's az országtanácsnak 1542-ben Semptéről kelt négy pecsétetes levele. (Mind a' kettő' eredetije a' Szepes megyei levélt.) Illyen: 1543: 11. stb. Ezen állandó lovasok' kivetésének kulcsa is változott, 1555-től fogva legtöbbször három vitéz számított száz telekre. 1538: 2. 1543: 11. 1555: 4. 1556: 19. 1563: 18. stb.

¹⁾ „Neque per quemquam in privatos usus *solita* antea licentia subsidium ipsum diripiatur.“ 1546: 5.

²⁾ 1545: 40.

³⁾ 1555: 4. 1567: 20. 1588: 18. 1593: 16. Ez utolsóban a' büntetés azon adalékkal ismételtetett, hogy az magán az esztergami érseken, egri püspökön, sőt még a' királyon is végrehajtassék, ha a' törvény ellen vétene.

⁴⁾ 1545: 42.

rendesen segélyezte zsoldosokkal. Valamint azonban a' magyar urak ellen szünetlen volt a' panasz, hogy lovasaikat a' végvárakban nem tartják¹⁾, úgy e' tartományok is mindinkább elmaradozának segedelmeikkel; Morva és Slezia 's Csehország pedig a' XVII. század' elején végkép megszünt az említett végvárakat segíteni. Az ország' rendei e' hiányt pótolandók, 's mi a' zsoldok' elmaradásából származott, az őrsapatoknak rablásait, mellyekkel mind az ország' lakosait sanyargatták, mind a' törököt visszatorlásra ingerlették, meggátlandók, az adó' kezelését és a' zsoldosok' fizetését a' királyi kincstárba bizták²⁾; egyszersmind pedig a' jövedelemforrást is gyarapítandók, 1635-ben a' harminczadot felényivel fölemelték 's azt egészen a' végvárak' ellátására fordíthatni rendelték³⁾. De a' végvárak' őrségei mind e' mellett is csak úgy élhettek, ha rablottak, ámbár 1640 táján már majdnem felényire megfogytak. Nem lesz talán érdektelen a' végvárak' ezen kori állapotát Esterházy Miklós nádornak az ország' védelméről 1641-ben adott véleménye⁴⁾ szerint részletben előadni.

A' *kassai* főkapitányságban volt kilencz végvár, mellyekben összesen 1000 lovasnak, másfél ezer magyar és 500 német gyalognak kellett lenni. Ide tartoztak a' Tiszán tuli hajduk is, kiknek száma az erdélyi részek' hajduival 6000, nagy részben lovas vitézre ment. A' magyar szabad hajduk szerződés szerint 3000-en köteleztettek, a' főkapitánytól felszólítva, felülni a' várak' védelmére. Emlékezetüket azonban rablásaik 's a' népen elkövetett kegyetlenkedéseik miatt annak átkával tartották fen az évkönyvek.

Az *újvári* kapitányságban, a' füleki öröktől védelmezett Hajnászkóval együtt tizennégy határvár volt, mellyekben régi szabályozás szerint 1600 lovasnak, és 2000 magyar 's 200 német gyalognak kell

¹⁾ Az urak nagy részben magok is birtak várakat, 's ezeknek megengedtetett, hogy a' jószágaikra eső lovasokat azokban tartsák. Mint e' lovasok' állításában, szint-
őly nagy volt a' hanyagság a' jobbágyok' ingyen munkáik' kiszolgáltatásában is,
mellyeket az ország a' végvárak' megerősítésére rendelt.

²⁾ Egy, 1635-ki levél' tanúsága szerint, melly a' határszéli katonaság' állításáról, fi-
zetéséről 's pótlásáról intézkedik. Zempléni levélt. Fasc. 163. N. 342.

³⁾ 1635: 1. 1649: 2. §. 1.

⁴⁾ Mellyet velem Jászay Pál ur gazdag oklevélgyűjteményéből sziveskedett közleni.

vala lenni; melly szám azonban zsoldhiány miatt gyakran felényire olvadt. Külön volt ettől a' komáromi várkapitányság, mellyben szabály szerint 100 magyar lovas, 200 sajkas és ugyanannyi német gyalog tartatott.

A' *győri* kapitánysághoz, a' tatabányai órségtől védett Gesztes várat is oda számítva, tizenegy végvár tartozott, mellyekben összesen 800 lovas, 1000 magyar és 600 német gyalog élelmeztetett.

A' *Kanizsa ellenében* volt határszéli kapitányságban Légráddal 's a' Muraközzel együtt 17 végvár volt, 's azokban 1000 lovas, 1200 magyar és kevés német gyalog tartatott.

A' *tótországi* kapitányság' hét véghelyében 300 lovas és 1740, részben horvát, részben német gyalog szolgált.

A' *horvátországi* kapitányságban, a' tengeremelléssel együtt 17 végvár volt, mellyekben 200 horvát és német lovasnak és 1730 gyalognak kelle lenni. Ezeken kívül e' kapitánysághoz tartozott még azon nyolcz- vagy tízezer oláh fegyveres, kik a' horvát és tót határszéleken az urak' jószágain laktak; zsoldot ugyan rendesen nem kaptak, de a' főkapitány' hatósága alatt állottak.

Végre a' horvát és tótországi bán' parancsa alatt állott még 12 végvár 300 lovas és 610 gyalog zsoldossal, a' bányai banderiumot azonban oda nem számítva. És ekként a' 88 végvárban összesen 5000 magyar és horvát, 150 német lovas, 7400 magyar és 2680 német gyalognak, összesen 15,230 őrkatónának kell vala szabály szerint lenni, kiknek zsoldja a' lovasokét 4, a' gyalogokét $2\frac{1}{2}$ forinttal számítva 's a' kapitányok és tisztek' díját is (mi mintegy 400,000 ftot tett) hozzáadva, évenként mintegy 1,200,000 forintra ment, mihez a' szomszéd tartományok körülbelül 300,000 ftal járulának. Ide számítandók még a' számos, megyénként felosztott napszámmunkák, mellyeket a' parasztság legtöbbször ingyen tartozott megtenni a' végvárak' tatarozására. De miként az említett Esterházy Miklós is panaszkodik, idézett emlékiratában, e' munkák még hanyagabban szolgáltattak ki az uraktól, mint a' telekadó, gyakran pedig magoktól a' kapitányoktól is elpazaroltattak vagy más czélokra fordítottak.

Megemlítendőnek véljük itt még, hogy az urak és nemesek, kiknek saját váraik voltak, azokba önköltségeiken állítottak őrköt 's

csak a' fontosabbakat segítették a' többi végvárak' őrei védelmezni. Es-
terházy Miklós említett iratában bizonyítja, hogy egy maga ezernél több
fegyverest tartott váraiban, kiknek zsoldja majdnem minden jövedel-
meit fölemésztette. És épen ez volt egyik fő oka annak, mi miatt a'
köznemesség az országgyűléseken annyiszor panaszkodott, hogy t. i.
az urak, a' jószágaikra esett zsoldosokat rendesen ki nem szolgáltatták.
Nagy kárára volt még a' végvárak' védelmének azon rendetlenség is, mi-
szerint a' megyék és városok nem egyszerre állították ki a' megajánlott
zsoldosokat, mi által a' különben céljának talán eléggé megfelelően-
dő aprólékosan 's haszon nélkül elpazaroltatott.

Ezen zsoldos katonaság azonban a' töröknek csak kisebb megtá-
madásai, vagy szünetlenül űzött rabló kalandjai ellen volt képes a' ha-
zát némileg védelmezni. Miért az egész ország', vagy, mi többször tör-
tént, némelly, a' veszélyhez közelebb fekvő megyék' összes hadi erejé-
nek is felülni kellett, midőn az ellenség valamelly fontos várat nagyobb
erővel megtámadott, vagy ollyannak visszafoglalása terveztetett. A' kö-
zönséges fölkelés (generalis insurrectio), mellyben az ország' összes hadi
ereje, a' királyi és nemzeti sereg egyesült, némi részben e' korszak alatt
is a' hajdani derékhad' alakjára intéztetett ugyan, de az elvek, mellyek
szerint az régente szabályozva volt, már tetemesen megváltoztak.

A' nemesség hajdan csak királyának személyes vezérlete 's zász-
lója alatt köteleztetett a' táborozásra. E' korban is gyakran sürgette
ugyan országgyűlésein, hogy a' nemzeti derékhadat a' király, mint a'
nemesség' feje, vagy helyette valamelly családjabeli főherczeg vezesse,
's önfelkelését is gyakran ettől föltételezte¹⁾; sőt magok a' királyok is
gyakran elismerték ezen alkotmányos kötelességüket²⁾; azt mindazáltal,
a' csak vezérei által hadakozott V. Károly' példáját követve, 's talán a'
II. Lajos' szomorú esetének emlékezetétől is visszarettentve, soha sem
teljesítették. 'S így lőn, hogy a' nemesség mindinkább megyei haddá

¹⁾ 1543: 12., 1546: 17., 1597: 7., 1599: 22., 1601: 9. stb.

²⁾ Így Rudolf 1594-ben egy, az Esztergom alatt táborozó nemesekhez küldött levelé-
ben az ország' javára tartandó német birodalmi gyűléssel menti ki személyes meg-
nem jelenését; maga helyett azonban Mátyás főherczeget küldé a' nemesség' vezér-
letére. Supp. ad Vest. Comit. 3, 310.

változott 's megyei zászlók alatt¹⁾ a' főispánok-²⁾, vagy a' megyéktől választott 's a' közadóból díjazott kapitányoktól vezettetett³⁾.

Bár azonban a' király személyesen már nem táborozott, banderiumának felállítását mégis mindig megkivánta a' nemesség, midőn maga közönséges hadmenetre felült⁴⁾; sőt telekkatonaságát is gyakran e' föltétel alatt ültette föl⁵⁾. E' banderiumok, miután minden, még megmenetett, királyi jövedelmet a' végváraakra fordított költség nyelt el, e' korszak alatt kettőre olvadtak, a' magyarországra, melyet közönségesen a' nádor, vagy más főkapitány, 's a' horvátországra, melyet a' bán vezetett⁶⁾.

A' tiszti banderiumok, minő az elébbi korszak' végén még négy vala, miután Erdély a' koronától elszakadt, Temest pedig a' török elfoglalta, egyre olvadának, a' horvátországi bánéra, melly a' királytól még mindig megkülönböztetett, 's tartására a' tartomány' harminczad jövedelmének fele volt rendelve⁷⁾. A' régi tiszti banderiumok helyett, magoknak a' rendeknek tanácsára, némelly főnemeseket fogadának királyaink e' kor' elején szolgálatjukba⁸⁾. E' fogadott zászlóaljok azonban, nehogy a' zsoldok elmaradván, a' népet zaklassák, 's ennek könyein élődjenek, csak annyi lovasból állhatának, mennyit azoknak tulajdanosai szükség esetén pár hónapig magok is eltarthatának⁹⁾; de midőn a' mindig üres kincstár zsoldjokat gyakran nem fizethetné, 's azok, az a' nélkül is elégé zaklatott szegény nép' véres verejtékű vagyonából szereznének magoknak kárpótlást, idővel mind megszűntek 's a' reájok költött pénz a' végvára' megerősítésére 's német zsoldosokra fordítatott.

A' banderialis rendszer, mellynek különben is már csak romjai

¹⁾ 1601: 11. stb.

²⁾ 1546: 17. stb.

³⁾ Rescrip. SS. et OO. 1594. Vestig. Comit. 738.

⁴⁾ 1537: 20., 1545: 16., 1601: 5., 1622: 21. stb.

⁵⁾ 1595: 2. stb.

⁶⁾ 1622: 21., 1659: 85.

⁷⁾ 1647: 51.

⁸⁾ 1646: 19.

⁹⁾ 1546: 22. E' zászlóaljok nagy részben szegényebb nemesekből szerkesztettek. Rescrip. SS. et OO. 1594. Vest. Com. 738.

maradtak fen a' mohácsi catastroph után, a' török' folytonos becsapásai 's foglalásai, a' német zsoldos had, kivált pedig a' várakban tartott állandó katonaság által annyira megzavartatott, hogy az elveket, mellyeken az e' korban alapúlt, meghatározni alig lehet. Törvénykönyvi s oklevéli emlékeink homályos, egymással nem ritkán ellenkező adataiból ítélve, a' régi rendszer' lényege fenállott ugyan még, de annyira felbomolva, hogy a' banderiumok már, a' zavargó idők' külön körülményei, 's a' kisebb vagy nagyobb szükség' kívánata, nem ritkán az urak' kénye, kedve szerint állítottak fel.

Zászlóaljakat tehát, minőket Zsigmond, Mátyás, sőt még II. Ulászló alatt is vezetett ki a' főnemesség, e' korban már hasztalan keresünk. Mindazáltal igen hibázna, ki az alak' változtával magát a' lényegét is megszűntnek tartaná. Fenvolt még a' banderiumállítási kötelesség, ámbár megzavarva 's az uraktól olly hanyagul teljesítve, hogy ezen egész hosszú korszak alatt rólok alig tétetik már egy párszor említés. De a' főnemeseiktől e' korszak alatt kivezetett hadi csapatok nem is voltak már tulajdonképeni banderiumok, mellyeknek törvény szerint négyszáz lovasból kelle állniok, hanem csak romjai a' banderiumoknak; mert miután a' főnemések fegyverviselőik' nagyobb részét váraik' őrizetére 's védelmére fordították, kevesen voltak, kik telekkatonáikon kívül csak 50 lovasnál is többet vezettek volna a' derékhadba. De különben is minden korszaknak saját eszméi és saját szavai vannak azoknak kifejezésére, 's valamint az Anjouk' kora felkapta, a' régi (vexillum, labarum) nevet elejtven, az olasz „banderium“ nevezetet: úgy a' német kormány 's az általa behozott külön szerkezetű 's nevezetű katonaság' hatása is új eszméket, új szavakat hozott forgásba, a' nélkül hogy a' fenálló rendszert, bár egynémiben megváltoztatta, lényegében eltörülte volna, míg nem azt a' körülmények' új fordulata mással pótolta ki.

A' banderiumok' történetét ezen korban, adatok' hiánya miatt nyomról nyomra nem követhetvén, csak némi töredékkel kell beérnünk. Mondók, miképen a' Jagellók alatt minden várur, ki legalább ötven lovaszt felültethetett, saját zászlója alatt vezette ki csapatát¹⁾, melly ré-

¹⁾ 1556: 40.

szint illy táborozásra kötelezett 's a' zászlóalj' urának jószágain élt egytelkes szabadosakból ¹⁾, részint az ezekhez kapcsolt telekkatonákból szerkesztetett; és említők azt is, hogy a' zászlóalj' tulajdonosai a' megyék' hatósága alól telekkatonaságuk' 's azok' élelmezésére szedett telekadó tekintetében is kiváltva voltak. E' kiváltság a' zavargó időkben tágas kaput nyitott a' rablásoknak; mert sokan, hogy telekkatonáikat a' megyékhez küldeniük ne kelljen, különféle cselekkel iparkodának a' zászlósak' karába jutni, kik azután, miként a' törvényczikk ²⁾ mondja, erejükön felül fogadott katonáikat „a' szegény nép' könyein“ tartották. Tilalmak e' visszaélések ellen hasztalan tétettek: a' törvények' megcsökkent tekintélye meg nem akadályozható a' köznépen e' zászlóaljaktól elkövetett pusztításokat. Miért, miután I. Ferdinand, pártját az által is növelendő, a' *gróf* és *báró* címeket oklevélileg kezdé a' gazdagabb nemeseknek osztogatni ³⁾, hogy a' feles számú, rablásból élődtől csapatok' föllállítása meggátoltassék, 1556 óta (4-dik t. cz.) egyedül a' grófok- 's báróknak engedteték meg szabad zsoldosaikat 's a' javaiktól állított telekkatonákat saját zászlóik alatt kivezetni; minden más nemes pedig valamint telekkatonáit, úgy a' jobbágyoktól azoknak élelmezésére szedett dicalis adót is a' vármegyéhez küldeni köteleztetett. Azonban, miután a' török foglalások 's egyéb a' folytonos háborúskodásból származott zavarok által is némelly grófok 's bárók' birtoka annyira megfogyott, hogy már ötven harczost sem vezethettek ki, a' törvényhozás többször (p. o. 1601: 11.) intézkedett, hogy a' grófok 's bárók közül is csak azoknak legyen saját zászlójok, kiknek legalább ötven harczosok van, 's a' többiek a'

¹⁾ Ezen szabadosokról, kikből a' főnemések' tulajdonképeni banderiumai állottak, többször emlékeznek még e' korszak' törvényei, p. o. 1567: 14., 1596: 10. stb.

²⁾ 1536: 26.

³⁾ 1555-ben már saját stílpéldányai is voltak a' magyar cancellariának, mellyek szerint a' *gróf* és *báró* címek a' fejdelemtől ajándékoztattak. Kováchich: *Formulae Solen. Styli* LXIV. l. 89 és köv. sz. És így változott „groffá“ a' *Comes* címnek hajdani ispán vagy bíró jelentése (*Comes Castri*, vagy *Parochianus*: vár-, vagy vármegyeispán; egyszerűen *Comes*: bérbirtokos ispán, ki néhányad magával a' királyi seregben hadakozni köteleztetett; *Comes Curiae*: udvarbíró; *Comes terrestris*: helységbíró). Ezen új bárók különböztetésül a' szolgáló országbáróitól *szabadoknak* neveztettek.

nemesekkel együtt a' megyei zászlók alá tartozzanak. — A' főpapok, mennyire jószágaik a' török foglalástól mentek maradának, e' korszak alatt is a' régi mód szerint jószágaik 's tizedjövedelmeik' arányában állították fel banderiumaikat; e' kötelesség pedig azon világi urakra is kiterjesztetett, kik illy egyházi jövedelmek' birtokába jutottak.

Nagy zavart és sokféle eltérést okozott a' régi elvektől a' banderiumok' történetében azon körülmény, miszerint a' főnemesek vitézeit az ellenség' és martalócz katonák' háborgatásai miatt teljes számmal soha sem vezethették ki; mert gyakran történt hogy, míg ők a' hon' ügyében táboroztak, védtelenül maradt jószágaik az ellenség vagy martalóczok által feldulattak ¹⁾. És ez volt egyik főoka azon, a' főnemesek ellen hallatott, örökös panaszoknak is, hogy banderiumaikat ki nem állítják 's a' köznemességnek kell a' háborúk' egész súlyát viselni. Nem kisebb zavart okozának továbbá a' banderialis rendszerben azon számos *részleges* (particularis) *fölkelések* is, mellyekben csak néhány megye' hadi ereje vezettetett ki, 's mellyekhez következőleg a' főnemesek is csak az azon megyékben fekvő jószágaik' arányában köteleztettek járulni. E' két körülmény volt oka annak, hogy e' korszakban többnyire igen csekély zászlóaljokat vezetének, néha pedig közösen választott kapitányok által vezettetének ki a' főnemesek ²⁾. Így például 1553-ban a' gönczi kisországygyűlés' határozata szerint ³⁾ Prényi Gábor 60, Serédy György 50, Bebek Ferencz, Balassa Zsigmond, Báthory György (rozgonyi jószága után) külön 50, Prényi Mihály és Ferencz együtt 25 'stb lovast köteleztettek kiállítani. Hasonlókép 1649-ben is, országygyűlési határozat szerint ⁴⁾ több *váras* urak csak egy részét vezették ki zászlóaljaiknak, 's kivéve az esztergomi érsek' 250, a' nádor' 300 és Illésházy Gábor' 50 vitézét, egy főnemes' csapata sem ment 50 fegyveresre, mennyiből még az 1601: 11 t. cz. szerint is kellett legalább állani egy, a' megyei hadtól külön vezetendő zászlóaljnak. Ugyanezt bizonyítja végre egy 1650 táján kelt oklevél' töredéke is, melly

¹⁾ 1601: 10.

²⁾ 1537: 9.

³⁾ Kovachich: Suppl. ad Vest. Comit. 3, 224.

⁴⁾ Kazy: Hist. R. H. 2, 141.

más tekintetben is megérdemli, hogy egész terjedelmében közöltessék ¹⁾: „Bárkik — u. m. ezen irat — a' püspök, gróf és báró urak közül, akár zászlósak azok, akár a' megyékhez állítják lovasaikat; ugyanazon rendeknek a' tekintetes és nagyságos gersei Petheó Zsigmond úrtól hirdetett és szeptember' 3-dikán 's 4-dikén Kassa városában tartott gyűlés' tanácskozásai szerint a' határozott helyre és időben ki nem állítják, kétszeres birságban, azaz minden nem állított lovas és gyalog' havi zsoldjának elengedhetlenül behajtandó kétszeres mennyiségében elmarasztaltassanak. E' birságot pedig, a' banderiumokat tartani 's kiállítani szokott 's különösen számsorozott püspök, gróf és báró uraktól e' vidék' tekintetes és nagyságos kapitánya, a' többi báróktól 's özvegyektől pedig az illető alispánurak, kiki a' maga megyéjében, elengedhetlenül, három részben a' megye' szükségeire, negyedikben önmagok javára megvegyék.“ E' szabályt követi azután a' kiállítandó zászlóaljok' számsora ²⁾, melyből világosan kitűnik, hogy illy részleges hadmenetre csak annyi vitézt szoktak volt zászlóaljaikból küldeni a' főnemesek, mennyi a' fölkelte megyékben fekvő jószágaiukat illette. Nem fölösleges talán itt megjegyezni, miképen ezen oklevélből még az is kitűnik, hogy a' banderiumok 's azokkal bíró urak, még e' korban sem voltak szabados vitézeikre szintugy, mint telekkatonáikra nézve a' megyei hatóságnak alája vetve, valamint továbbá a' hanyagság is a' banderiumok' állításában, mely szigorú büntető törvényeket tönk szücségesekké ³⁾.

¹⁾ Ezen, az idő' viszontagságai közt elrongyolott kézirat' eredetijét a' Szabolcs megyei levéltár őrzi.

²⁾ E' számsor magyarul iratott a' latin rendeletek után 's következő: „Fejedelem asszony 300 lovast, egri püspök 100, Rákóczy László úr 200, Tököly István úr 50, Cháky Ferencz úr 60, Homonnay István úr 150, Cháky István úr 25, Cháky Zsigmond ur 25, Cháky Istvánné 25, Forgách Zsigmondné 25, Kemény Jánosné 25, Abauj vármegye 10, Zemplén 300, Ungh 100, Szepes 100, Beregh 100, Ugocha 45, Sáros 200, Torna 25, Gömör 100, Borsod 40, Zathmár 150, Zabolch 40 lovast és kész pénzben 300 ftot. Ezen kívül minden telek egy gyalogot.“

³⁾ Az eperjesi 1706-ki gyűlésen sérelemképen hozta fel a' nemesség, hogy a' főnemesek banderiumaikat nem állítják fel, 's csak magának kell a' háború' súlyát viselnie. Repert. N. 1281.

A' derékhad' harmadik alkészét képezte a' *telekkatonaság*, melyet, mint mondók, a' főnemesség' banderiuma mellett, saját zászlója alatt vezetett, a' köznemesség és nem zászlós bárók pedig a' vármegyéknek közönséges zászlója alá állítottak, 's melly mind egyik, mind másik alakban a' nemesség' jószágainak járuléka gyanánt tekintetett. A' nemesek' ezen telekkatonasága alkotta a' megyei banderiumok' egy részét, mellyekhez azonban, a' banderium' régi fogalma 's általában az egész védrendszer' elvei megzavartatván, a' többnyire már nem fejenként, hanem csak bizonyos kulcs ¹⁾ szerint táborozott egytelkes, sőt maga a' birtokos nemesség is számíthatott. A' kulcs, miszerint a' telekkatonák a' jobbágyok közül szedettek, e' korszak alatt is a' szükség és veszély' foka szerint majdnem minden hadmenetnél változott. A' költséget azonban, mellyen e' katonaság élelmeztetett, miután a' nemességnek fölkelésbeni hanyagsága 's a' hazának rendkívül veszélyes állapota miatt a' honvédelemnek majdnem egész terhe a' parasztságra nehezedett, gyakran a' nemesség is segített viselni, sőt néha azt egészen magára vállalta ²⁾; mi leginkább akkor történt, midőn vagy igen számos állandó, határőri lovast kelle a' telkek' száma után a' parasztság' költségein kiállítani, vagy a' telekkatonaság' szedésének kulcsa igen magasra emeltetett, vagy végre, midőn a' parasztság az állandó lovasságon és telekkatonaságon kívül is köteleztetett még a' táborozásra.

Mert azon, már az előbbi korszak' utolsó éveiben felállított elv, miszerint a' parasztság saját nevében, világosan kimondott külön kötelességcímmeel szorítatott a' táborozásra, e' korszak alatt minden közönséges fölkelésnél gyakorlatba vétetett; és ezen kori törvényeink már világosan megkülönböztetik a' nemességtől jószágai' arányában, 's azok-

¹⁾ Majd hárman, majd öten állítottak ki magok közül egy vitézt a' vármegye' zászlói alá. 1556: 21., 1567: 23. 'stb.

²⁾ Több ezen kori törvények nyilvánosan rendelik, hogy a' nemesség a' jobbágyok' költségein kiállított vitézeken kívül, saját erszényéből — ex propria bursa — is szedjen jószágai' arányában fegyvereseket. Így például 1552-ben, midőn a' parasztság más hadi szolgálatain kívül még minden 20 telek után egy puskás gyalogot állított, a' nemesség saját erszényéből minden 10 telek után egy lovast küldött. Art. 3.

nak járulékaként kiállítandó állandó lovasokat és telekkatonaságot a' *paraszság' táborozásától*. Hogy egyebeket mellőzzek, minden kétséget eloszlathatnak e' felől az 1556-ki 20-dik t. cz. szavai: „Minden úr 'és nemes 's más birtokos — mond a' czikk — minden száz jobbágy után tíz jól fegyverzett lovast saját költségein a' parasztok pedig szinte minden száztól magok közül tíz puskás lovast önköltségeiken küldeni 's a' hadmenet' végeig élelmezni köteleztetnek ¹⁾.” A' paraszság ezen harczosait majd bizonyos kulcs szerint állította ki, miként az idézett 's több más törvényczikk ²⁾ rendel, majd általában tized, 's ötöd részben, sőt néha nagy veszély' idején tömegben, fejenként is köteleztetett a' fölkelésre ³⁾.

És ezen elemekből állott ezen egész korszak alatt a' derékhad. De a' *nemesség* mindinkább kifáradt a' gyakori táborozás' súlya alatt 's mind gyérebben intézett közönséges fölkelést. Miután a' nemes ifjuság' nagy része különben is folytonosan a' király és főnemesek' zsoldjában állott, már 1599-ben önmagok megvallották az ország' rendei, hogy a' közönséges fölkelés, melly a' rendesen táborozni nem szokottakat is fegyverre szólítaná, a' hazának nagy hasznót nem hajthat. Ezen kívül azonban még más okok is közre munkáltak, hogy a' honvédelem' személyes köteletségének érzete a' nemességben mindinkább kihűljön 's ez kedvét veszítse a' különben is fárasztó teher alatt. A' királyok nem csak önmagok nem teljesítették *személyes* honvédelmi köteleységüket, miszerint hajdan épen úgy tartoztak a' derékhadat vezetni, mint a' nemesség abban táborozni; hanem a' nádori hivatalt is, mellyel e' korban a' *nemesség' főkapitánysága* egyesítetett, gyakran betöltetlen hagyák; az idegen tábornagyok pedig, azonfölül hogy a' nemesség' vérével néha pazonon bántak, még tiszteletlen bánásmód által is sértegették a' föl-

¹⁾ E' törvényre azután több későbbi is hivatkozik: 1557: 2., 1558: 13. 'stb.

²⁾ 1536: 23. 25. — 1538: 4. — 1543: 12. 21. — 1546: 17. — 1574: 12. — 1659: 85. 'stb.

³⁾ Így 1528:1. szerint tömegben; 1544-ben Vánday Pálnak egy — a' Szepes megyei levéltárban lévő — levele szerint tized részben; 1574: 12. szerint ötöd részben 'stb kelének föl a' parasztok.

kelt nemeseket ¹⁾. Nem ritkán történt továbbá hogy, míg a' nemesség a' hon' ügyében birtokaitól távol harczolt, a' német martalócok azokon prédát űztek ²⁾. Ehhez járult végre a' kormánynak sokszor igazságtalan, alaptalan bizodalmatlansága 's gyanakodása, melly még a' szükséges hadi gyakorlatokban 's a' nemességnek legtisztább célú, hazájok' javára intézett tanácskozásaikban is rémeket látott. Mind ezek annyira elölték a' nemesség' kedvét 's elidegenítették őt a' közönséges fölkeléstől, hogy a' XVI. század' végén már többnyire pénzen, vagy a' parasztságból szedett zsoldosokon kezdé *megváltani* személyes fölkelését ³⁾.

A' veszély azonban, mellyel a' török' betörései 's nagyobb csapatokkal is űzött rabló kalandjai által egyik vagy másik vidéket vagy fontos várost fenyegette, sürgetőbb vala; a' parasztság pedig sokféle czimú táborozásaiban sokkal inkább megfogyasztatott 's elfárasztatott, mintsem a' nemesség a' részleges (particularis) fölkelésből is mindig kivonhatta volna magát. Többször történt ugyan, hogy a' kormány, vagy német tábornagyok' zaklatásai által megsértett nemesség, mint például Rudolf alatt, személyes fölkelés helyett is a' jobbágyoktól szedett pénzen állandó hadat tartott ⁴⁾. Rudolf után azonban annál gyakrabban olvassuk emlékeinkben a' nemesség' személyes felülését is részleges hadmenetre, mennél ritkábbá lőn a' derékhad' fölkelése. Így 1609-ben Magócsy, egri kapitány, Ung megyét ⁵⁾, — 1613-ban Thurzó György, nádor, Erdély' védelmére —, a' következő két évben a' tiszántuli kapitány —, 1631 és 32-ben Esterházy Miklós nádor és Forgách főkapitány Szabolcsot ⁶⁾, 1640-ben maga III. Ferdinand ⁷⁾, a' kö-

¹⁾ 1601: 1. „Dignetur sua Majestas benignam rationem habere, ne eo modo, quo sub Buda nuper factum est, ipsa Nobilitas tractetur, sed eis competens honor tribuatur.“

²⁾ 1601: 10.

³⁾ Így 1596: 6. minden telek után 9 ftot, 1602: 2. 50 denárt ajánlott a' nemesség személyes fölkelés helyett.

⁴⁾ 1599: 6., 1602: 1. 2. 'stb. Ezt bizonyítja Esterházy Miklós' idézett emlékirata is.

⁵⁾ Ungi levéltár. Fasc. 17. Actor. N. 11.

⁶⁾ Szabolcsi levélt. Fasc. 31. N. 21. 22. Fasc. 32. N. 43. Fasc. 49. N. 22. Fasc. 50. N. 37—53. — ⁷⁾ U. o. Fasc. 58. N. 47—55.

vetkező évben pedig a' nádor ¹⁾, 1648-ban a' főkapitány a' betört tatárok ellen 100 forint birság alatt Ungot ²⁾, 1657-ben Petheő Zsigmond alkaptány ³⁾, a' következő évben pedig Vesselényi Ferencz Szabolcsot ⁴⁾ több más felvidéki megyékkel együtt ültették fel részleges hadmenetre. Hogy pedig e' korszaki sűrűbb fölkelések czélszerűbbek legyenek 's ne mészárszékre vigyék a' nemességet, az 1659-ki országgyűlés az elébb gyanakodásból eltiltott *tábori gyakorlatokat* ismét visszaállította (art. 28.) és *szemléket* rendelt, melyekre Magyarországon a' nádor és főkapitány', — Horvátországban a' bán' tudtával, a' fő- vagy alispán' jelentésére minden egyházi 's világi nagy 50, birtokos nemes 25, birtoktalan pedig 12 forint birság alatt köteles volt megjelenni.

E' részleges hadmenetekre minden negyedik jobbágyát ültette föl a' nemesség ⁵⁾. Gyakran történt azonban, miként Esterházy Miklós nádor, a' felhozott 1641-ki emlékiratában panaszkodik, hogy a' nemesség e' jobbágyhad' tartására szedett pénzt a' haza' kárával más célokra fordította; hihetőleg ennek a' visszaélésnek következése volt, hogy azontúl részleges fölkelés helyett is legtöbbször bizonyos számú, állandóan fegyverben tartott katonaságot ajánlottak meg országgyűléseink, mellynek tartásához gyakran a' nemesség is felében járult ⁶⁾.

Azonban a' hon' egére mind sötétebb ború nehezedett, melly nem engedte, hogy a' sokat és sokáig szenvedett nemzet méltókép örülhessen a' török ellen vítt harczok' szerencsájének. A' másfél százados nehéz jármot, mellytől szabadulni kezdett, szabadságának 's annyi küzdés, annyi viszontagság között is mindig féltékeny szerelemmel őrzött alkotmányának veszedelme váltotta fel, mi annál aggasztóbb és sérelmesebb vala, minthogy onnét származott, honnét a' hosszú küzdelem

¹⁾ Ungi levélt. Prot. 6. 164. l.

²⁾ Ungi levélt. Fasc. 48. N. 16.

³⁾ Szabolcsi levéltár. Prot. 12. 11. lap. és Fasc. 75. N. 3. 4.

⁴⁾ U. o. Prot. 12. 40. l. és Fasc. 76. N. 3. 6.

⁵⁾ Esterházy Miklós' idézett emlékirata szerint.

⁶⁾ Igy, például: 1655: 5., 1659: 8. 'stb. 1664-ben Szabolcs vármegye' nemesei személyes fölkelés helyett hat hónapra 32 lovast állítottak. Ugyanazon megyei levélt. Prot. 13. 53. l.

és fölösen meggyűlt sanyarúság alatt meggyöngűlt, majdnem elvérzett nemzet gyámolt és ápolást méltán igényelhetett. A' német ellenséges indulatú tanácsosok' cselszövényeitől behálózott Leopold a' nemzet' politikai jogait és vallásszabadságát egyformán sérteni kezdette. A' legérzékenyebb részén megtámadott nemzet' visszahatása kivált a' táborozás' megtagadásában nyilatkozott, minél fogva a' megyék még a' kebelökben dúlt ellenség ellen is alig voltak felülésre birhatók ¹⁾. Ez a' feszültséget 's bizodalmatlanságot nagyította 's gyanút gejesztett a' német tábornagyokban, hogy a' nemesség a' törökkel összejátszik ²⁾. Még önkényesebb, még erőszakosabb rendszabályok irattak tehát a' nemességre; midőn pedig az különféle fenyegetések 's erőszak ³⁾ által is alig vala rábirható a' német tábornagyok' parancsára táborba szállani, Leopold alkotmány elleni, önkényes adókat kezde reá róni. Ennek nyoma 1670-ben tűnik először elő a' megyékre országgyűlésen kívül vetett adóban ⁴⁾. Két évvel később egy királyi nyílt levél a' nemességre minden jobbágytelek után 20 forint adót vetett ⁵⁾. És nem sokára német szokás szerint élelemadó is (accisa) róvatott a' megyékre és városokra ⁶⁾. A' panaszok, mellyek ezen önkényes parancsok ellen emelkedének, lázadó mozgalmakként tekintettek, 's 1693-ban a' nemességre ismét két millió forint adó róvatott ⁷⁾. A' megyék még ugyanazon évben óvást tettek

¹⁾ Például Ung' nemessége 1663-ban a' király, Vesselényi nádor, és Petheő altábornagy' hosszas sürgetése által is alig volt reávehető, hogy a' betört tatárok ellen fölkeljen. Ungi levélt. Prot. 8. 101. köv. I. és Fasc. 62. N. 30—69. Szabolcs is csak a' király és Petheő' pirongatásaira mozdult. Szabolcsi levélt. Fasc. 81. Actor. N. 16—39. Hasonló indító okoknak engedett Ung 1664-ben. Prot. 8. 138—146. 148. 151. II. Fasc. 63. N. 32—55.

²⁾ Így vádolja Kobb Fridrik tábornagy 1663-ban Zemplént és több felső megyéket. Szabolcsi levélt. Fasc. 81. N. 40.

³⁾ Kobb tábornagy 1677-ben egy körlevélnek, mellyben a' felső megyéket felülésre sürgeti, veres színű akasztófát, kereket és karót festetett hátlapjára. Szabolcsi levélt. Fasc. 95. Actor. N. 37—46.

⁴⁾ Zempléni levélt. Prot. 10. 16. I.

⁵⁾ Zemplényi levélt. Fasc. 206. N. 99.

⁶⁾ Egy, Kassa városa' levéltárában (Actor. N. 9274) lévő 1674-ben kelt oklevél szerint. Ugyanezt bizonyítja egy másik 1701-ben kelt. U. o. N. 11,744.

⁷⁾ Zemplényi levélt. Fasc. 206. N. 111.

a' király előtt a' nemesi szabadság 's kiváltság' ezen példátlan sérelme ellen ¹⁾; orvoslás helyett azonban 1696-ban újra két milliónyi adó vettetett az országra ²⁾. A' lázadás már ekkor kitört volt 's mivel a jogaiban illy érzékenyül megsértett nemzet' azon része is vonakodott, bár 1697-ben többször sürgettetett, fölkelni, melly a' lázadásban részt nem vett ³⁾, 1698-ban ismét négy millió forinttal ⁴⁾, következő évben pedig a' birtokosak jövedelmeiknek tizenhatod részével ⁵⁾ adóztattak; a' szegényebbek pedig a' parasztsággal minden teherben aránylag osztotni kényszerítettek ⁶⁾. A' híven maradt egyházi 's világi urak közül is többen emeltek szózatot az ország' alkotmányos szabadságát elnyomó önkénynek megszüntetése végett; egyebek közt Esterházy Pál nádor, 1703-ban egy nyomos emlékiratot ⁷⁾ nyújtott be a' királynak. De az ármánykodó német tanácsosoktól folyton ingerlett király mind erre keveset ügyelt, bár a' lázadás már annyira forrongott 's a' kedélyeket olly elkeseredés szállta volt meg, hogy, miként mondatik, a' nádor emlékiratának átnyújtásakor azt mondotta légyen Leopoldnak, a' fenyegető veszélyt ábrázolván, hogy, ha a' király az ország' alkotmányos szabadságát elnyomni meg nem szűnik, megláthatja, melly országnak leszen királya, maga (Esterházy) pedig nádora. Hogy a' király a' pénzadót azután katonaállításra változtatta, az ügyön nem segített, nem csak mivel olly magas kulcsot szabott e' hadszedésre, hogy az még nagyobb panaszokat 's ingerültséget okozott az országban, miután egy telekre néha 10 fegyveres is róvatott ⁸⁾, hanem kivált azért, mert mind ez a' nemzet nélkül, önkényesen tétetett a' nemzettel.

¹⁾ Sáros megyei levélt. Prot. 22. 820.l.

²⁾ Zemplényi levéltár. L. 100. N. 419.

³⁾ Szabolcsi levélt. Prot. 16. 176. köv., 185. köv. I. és Fasc. 115. N. 163. köv.

⁴⁾ Zemplény megyei levélt. Fasc. 206. N. 127.

⁵⁾ U. o. N. 131.

⁶⁾ U. o. Prot. 11. 158. l.

⁷⁾ Másolatát birja Kassa város' levéltára. N. 12,079.

⁸⁾ Egy borsodi levéltári oklevél szerint 1704-ben minden telek után 10 gyalog, — 1705-ben pedig egy egy telek után 4 gyalog, 's azonkívül minden 76 telek után két kaszás, minden 3 telek után 2 kocsi, 's minden 57 telek után egy 4 ökrös szekér volt részint az urak, részint a' jobbágyok' költségén kiállítandó.

És így végződik történetünknek e' több tekintetben nevezetes korszaka. Lefolyása alatt, mint látók, honvédelmünk' hajdani sarkelvei annyira megváltoztak, 's mennyiben még fenmaradtak is, annyi volt tőlök az eltérés 's kivétel, hogy akár a' hadrendszer' külső alakját, akár a' régi elvek szerinti honvédelmi kötelességet föltételező személy- és birtogjog' viszonyát a' személyes szolgálathoz vesszük tekintetbe, alig ismerhetünk reá a' hajdan olly élet- 's erőteljes, az ország' bátorságának szintugy, mint az észjog' kívánatinak megfelelő rendszerre. Az ország' hajdani bérbirtokos fegyvereseit 's a' várjobbágyokat, kik hazájokban saját tűzhelyüket, saját birtokaikat védelmezték, zsoldos had váltotta fel, amahhoz hasonló érdektől nem lelkesített, nagy részben a' jog- és birtoktalonokból, ugyanezek' költségein szedett, melyet azonban már Europa' politicalai fejleményei 's hazánkknak folytonosan szorongó állapota nélkülözhetlenné tőn. A' nemesség, mellynek kiváltságaihoz 's jogaihoz volt hajdan szabály szerint kapcsolva a' honvédelem' kötelessége, bár az elv még mindig fenállott, a' személyes szolgálatot mind gyakrabban mellőzte; 's annyira kiveszett kebeléből e' kötelesség' elmulaszthatlanságának érzete hogy, mi hajdan szabadság- és jószágvetést vont maga után, a' személyes szolgálat' elmulasztása, végre silány 12 forintnyi bírsággal büntesztetett ¹⁾. És így lőn, hogy az országvédelem' terhe majdnem egyedül a' paraszt osztályra nehezedett.

Igaz ugyan, hogy a' nemesség' nagyobb része az országnak szünetlen zavargó állapotában elszegényedett, kifáradt 's megfogyott; igaz, hogy a' kormánynak, kivált a' német tanácsosok' ármánykodása által fölkeltett bizodalmatlansága 's gyanakodása, minél fogva a' nemességet még hadi gyakorlatoktól is eltiltotta, jogaiban pedig sokféleképen 's érzékenyül megsértette, egészen előlte annak kedvét a' táborozásra 's elfojtotta az erkölcsi erő' elevenebb fellobogását; de egészen még sem menthetni föl a' kiváltságos osztályt a' hanyagság' vádjá alól azon kötelesség' iránt, mellynek eleven érzetét semmi méltatlanság-, semmi üldözés-, semmi nyomásnak nem szabad a' honfi' kebeléből kioltani. Igaz

¹⁾ 1545: 5. Szabolcsi levélt. Fasc. 83. N. 80. Fasc. 84 N. 97. 1665 és 66-ik évről. Egy másik 1672-dik évi oklevél (U. o. Fasc. 90. N. 73.) szerint pedig e' 12 forintnyi bírság több fő- és köznemesen meg is vétetett.

továbbá, hogy a' vészháborús időkben, mellyek hazánkra nehezedének, a' honban élő egy osztályt sem lehetne fönmenteni annak védelmétől. A' parasztság pedig legnépesebb osztály lévén, az országot alapjaiban megrázott, megsemmisíteni fenyegetett vihar természetesen ennek egyedi szolgálatát tette legszükségesebbé. A' parasztság' honvédelmi kötelessége tehát magában véve nem volt igazságtalan olly korban, midőn a' honvédelem' elébbi alkotmányos alapjai már elenyésztek volt, 's a' táborozásra alkotmányilag kötelezett osztály az ország' védelmét, bár milly buzgalommal járt volna el e' kötelességében, egy maga már meg nem bírhatta. Ha van, — és ezt elvitatnunk nem lehet, hogy van — e' tényben, mi a' kor' történetére mocskot vet, mit a' történet' ítélőszékének meg nem róni lehetetlen, ez az: hogy alkotmányunk' egyik sarkelve, miszerint az egyenes statusterhek, kivált pedig a' honvédelmi személyes szolgálat, melly mindig a' legnemesebb polgári kötelesség vala, mindenha igazságos arányban állott az országhatalomból kiáradó jogok- 's kedvezésekkel, hogy, mondám, e' sarkely akkor sem alkalmaztatott a' parasztságra, midőn ez, mint *néposztály*, maga nevében, külön *kötelességczimmel* szolítaték fel a' sírja' szélén állott haza' védelmére. Az nem volt méltó őseinkhez, hogy a' honvédelmet, a' *polgárnak* ezen legelső, legnemesebb kötelességét *szolgaosztályra* tolták, személy-, birtok- és polgári jogot nem adtak azoknak, kikre e' kötelességgel önmagok, családai, tűzhelyök, szóval hazájok' védelmét bízták. És nem volt-e bűn a' hon iránt is ennek életét 's halálát a' legveszélyesb időben a' parasztságra bízni 's azt mégis a' jog és szabadság' birtokának érzetéből eredő, zsolddal soha ki nem pótolható erkölcsi erő' varázshatalmával föl nem ruházni? Vagy a' hűség' esküje, mellyet a' szolgahad a' már többször előfordult hűtelenség 's árulás' meggátolása végett a' XVI. század' elejétől fogva (1609: 12.) zászlója alatt mondani köteleztetett, kipótolható-e ezen erő' hatalmát? És a' parasztság is, melly azelőtt csak urának volt köteles személyesen szolgálni, nem az egész nemesi osztálynak lett-e tömegben, mint néposztály, rabszolgája, mellynek vagyonával, karjával és életével önkényök szerint rendelkezének a' kiváltságosak? 'S ha ezt meggondolván, olvassuk, miképen e' honban, a' hadi dicsőségért hajdan lángoló magyar-nak honában, a' polgári erény annyira kiveszett, hogy a' honvédelemre

nem ritkán erőszakos fogdosással kelle a' jogtalan, urai' kényének 's az idegen katonaság' zsarlásainak védetlenül kitett szolgálószolgából katonát szerezni: csodálkozhatunk-e, hogy az a' minden felőli nyomás, túlterhelés alatt türelmét vesztvén, emberisége' érzetétől, vagy inkább kétségbeeséstől sarkalva, bár az 1514-ki lázadásának szomorú története még eleven színekkel élt emlékezetében, még folyton érezte annak sanyarú következeit, ismét többször, több helyen föllázadt? Valóban e' lázadások' szomorú történetében nehéz meghatározni, valljon a' bűnös lázadókat kell-e inkább kárhozatni, mint azokat, kik e' lázadásokat elmulasztásaik által nem kevésbé, mint önkényes nyomásuk által annyiszor mintegy felhívták. Minden esetre pedig korunk' számára is azt a' tanulságot vonhatjuk ki belőle, hogy istene hagyta el azt a' nemzetet, melly a' jog és kötelesség, kiváltság és szolgálat, birtok és teher' arányát státuseletében felforgatta, vagy az apák' ebbeli bűnét jóvátenni, nem látja, nem érzi szükségesnek.

NEGYEDIK KORSZAK.

1715-től maig.

A' politicai és vallásszabadság' védelmére támadt belharczok, mellyeket a' nemzet' nagy része egy felől néhány osztrák statusfértől vezetett kormány, — más felől különösen a' protestans felekezet a' jesuita szellemű, tulbuzgó térítőik ellen vívott, a' szatmári békekötéssel némileg lecsillapodának; I. József és III. Károly' kormányának méltányosabb elvei 's engedékenysége a' fölingerült kedélyeket lecsöndesíteni, a' bizodalmat nemzet és király között helyreállítani kezdék. A' török' hatalma több csatákban megtörve 's az ország' nagyobb része kiszabadítva volt már zsarnok igája alól.

De biztosítva még nem volt a' béke háborítatástól. Az elnyomott lázadás' néhány vezére Rákóczyval, bár megtöretve 's kiüzetve

az országból, még egyre új terveken dolgozának, új erőforrás és segély után nézének körül, mi annál veszélyesebb volt az ország' békéjére, minthogy a' feszültség és surlódás a' vallásfelekezetek közt már mélyebb gyökeret vert volt a' polgári életben, 's több táplálékot nyert folyton a' térítői buzgalomtól, mintsem azt az ismételt törvénynek' szava megszüntethette volna. A' török pedig még nem feledte el a' vett csapásokat 's a' szép ország' veszteségét, 's csak pihenni látszék, hogy a' még birt részekből annál nagyobb erővel intézhesse szándékolt megtámadásait. A' német zsoldos hadat végre, melyet a' kormány a' forradalmak' ezen korszakában nagyobb számmal tartott az országban, jog- és szabadságtipró önkénye, hatalmaskodása 's ellennél ártóbb zsarlásai miatt annyira megúnta már a' nemesség, hogy attól minden áron szabadulni kívánt. És illy körülmények közt, bár a' fegyverzaj lecsöndesült, királynak és nemzetnek egyformán érdekében állott, a' megzavart, felbomlott honvédelmet újonnan szabályozni.

Mióta XIV. Lajos, francia király' példája a' többi európai hatalmakat az állandó hadak' rendszerének elfogadására reákényszerítette, egy mindig fegyverben álló sereg a' fejedelmi autocratiának mellőzhetlen eszközéül 's támaszául tekintetett. Austria- és melléktartományaiban ez már a' XVII. század' vége felé életbe lépett 's annak Magyarországra is kiterjesztése annál óhajtottabb célja volt III. Károlynak, minthogy arra nálunk amazon felül még azon igen nyomos oka is volt a' kormánynak, hogy a' nemességet, melly jogait és szabadságát olly féltékenyen őrzé, 's annak sérelmeit, ha jobbágyi kérelem 's folyamodás nem használt, fegyveres kézzel szokta volt orvoslani, fegyverétől megfoszsza.

Célját könnyebben elérte Károly, mint előre remélheté. Az újabb európai fejlemények 's az országigazgatás' azon elvének, miszerint a' katonai rend a' polgáritól külön választandó, nálunk is elterjedése 's magának az országnak főnebb vázolt állapota olly hajlandóvá tette a' nyomos változásra a' hosszas háborúiban különben is elfáradt 's a' fegyverzajt és táborozást, mint említők, több más okoknál fogva is megúnt nemességet, hogy egy 1710-diki királyi leirat 's az 1715-ki országgyűlésre küldött királyi előadások' nyomán egyhangulag a' következő törvényczikk (8-dik) alkottatott:

„Minthogy a' nemesek 's mind azok, kiket (bár milly tisztségű, rangu 's állapotú személyek legyenek) a' törvény e' nevezet alatt magában foglal, az ország' védelmére vitézkedni 's személyesen fölkelni és illetőleg banderiumaikat kivezetni tartoznak: azt ő felsége, valahányszor szükségesnek látja, az e' tárgyról alkotott törvények szerint ezután is kívánhatja 's követelheti. Mivel azonban egyedül a' nemesi fölkelés által az ország eléggé nem védelmeztethetik, egy erősebb, rendezett, bel- és külföldiekből álló sereg minden esetre tartandó; de mivel ez zsold nélkül fen nem állhat, mi ismét adó nélkül meg nem szerezhető: azért tehát az e' végre szükséges adónak tárgya az ország' rendeivel országgyűlésileg (hová az tartozik) lészen meghányandó.“ Rendkívüli esetekre pedig, mellyekben gyors segedelem kívántatik, felhatalmazza a' nemzet a' királyt, hogy a' kivetendő adó' meghatározására az ország' főtisztviselőiből 's más urakból tanácsot gyűjthessen.

Nem szükség bővebben fejtegetnünk, mi magából az idézett törvény-czikkből is világos, hogy az országvédelem ekként lényegében megváltozott, 's mi elébb a' nemességnek volt *rendes* kötelessége, most a' parasztságra tétetett; mert bár a' nemesség' személyes fölkelése mind az idézett, mind a' későbbi (p. o. 1723: 6.) törvényekben meghagyatott, de csak rendkívüli esetekre szorítatván, az országnak *rendes* védelme, mind a' *személyes szolgálatot*, mind a' zsoldosok' élelmezésére rendelt *adót* tekintve, egészen a' *parasztság'* vállaira tolatott, 's így annak terhe tetemesen nagyítatott. Igaz, hogy a' végvárak' őrizete már elébb is egészen a' parasztság' terhe volt; 's noha az új törvény által felállított *rendes* katonaság ezen állandó örök' 's a' közönséges vagy részleges fölkeléskor kivezettetni szokott telekkatonaság' helyét foglalták el; mindazáltal nagy különbséget tett a' parasztság' elébbi 's újabb honvédelmi terhében az, hogy mi elébb csak a' rendkívüli szükség' fűdőzésére időnként kívántatott, az most *rendes* terhévé lőn; mi aztán annál súlyosabb és igazságtalanabb volt, minthogy a' hadba fogottak örökös katonák lőnek, a' fölváltásnak hely nem adatván, 's minthogy a' parasztság' életével és vagyonávali rendelkezés egyedül a' nemesi osztály' önkényére hagyatott, mellynek visszaélései ellen a' parasztság semmi egyéb, mint az urak' bizonytalan jóvolta 's atyai indulata által, nem biztosítatott.

Nem vádolhatni ugyan a' nemességet, hogy valaha pazarló volt

volna a' katonaság és adó' mennnyiségének kivetésében; mert hiszen ettől, minden katonában magát fosztván meg pár munkás kéztől, ön-érdeke tiltá. Arra mindazáltal módot nyújtott e' rendszer' határozatlansága hogy, midőn e' vagyoni érdekével személyes érdeke jött ellentétbe, ezt amannak elébe tegye; azaz: hogy nagyobb szükség' idején is, midőn a' régi rendszer' szabályai szerint részleges, sőt talán közönséges fölkelést kell vala határoznia, e' személyes szolgálatát most egészen a' parasztság' rovására írhatta; 's így tágas tér nyílt a' nemesi fölkelés' mellőzésére, mit még az is lehetőbbé tőn, hogy a' török kiűzetvén, a' határszélek' őrizetére egy sajátnemű bérbirtokos katonaság állítatott fel, az Adriától egész Bukovináig, a' török' váratlan becsapásainak meggátolására; minek következtében a' parasztságból összeírt katonaság nem a' várak' védelmére osztatott széllyel (néhány belföldit kivéve) mint hajdan az állandó lovagok, hanem az egész had ott, hol a' szükség kívánta, 's az országon kívül is együtt táborozhatott. Nemelly rendkívüli esetekben például 1717-ben, midőn az Erdélyen keresztül betört tatár kalandorok' pusztításait csak rögtöni fölkelés gátolhatta meg, és 1741-ben, midőn a' veszélyhez még egy virágzó királyhölgy' könyeitől fölizgatott indulatvihar is járult — fölkeltek ugyan még a' nemesség; de ez is volt az utolsó eset, mellyben hatalom- 's erőteljesen űlt fel a' magyar nemesség; előtte 's utána pedig, miután nem volt ellen, ki a' hont háborgatná, semmi részt sem vőn a' már állandóvá lett, békében és háboruban egyiránt sulyos hadi teherben.

Az *adó'* elvét az 1715-ki törvény csak általánosan mondotta ki, részletesb meghatározását 's alapjának kimutatását az 1723-ki országgyűlésnek tűzte ki tárgyául a' kormány; de miután a' rendek annak kívánatára nem hajoltak, a' tárgy' bővebb kidolgozásával a' királyi helytartó tanács bizatott volt meg. E' dolgozatban, melly különösen az adó' alapjának kimutatását fogta czélul 's 1727-ben a' megyékkel közölte-tett, valamint a' kivált e' tárgy' eldöntése végett a' következő évben tartott országgyűlésre leküldött királyi előadásokban a' kormány oda nyilvánította kívánságát, hogy a' hadi adó' állandó alapjául a' jobbágytelkek tüzetnének ki. A' nemesség azonban, kivált Esterházy József és Zichy Ádám' vezérszónoklata szerint a' honvédelemnek még azon, különben is a' parasztság' tekintetében igen méltányos áldozatot sem akarta

megajánlani, hogy ama' több más tekintetben is káros jogáról lemondjon, miszerint a' jobbágytelkeket önkénye szerint majorsággá változtathatá. Egy országos bizottmánynak hagyatott meg tehát a' hadi adó kérdésének kimerítő kidolgozása. Egyetértést azonban kormány és nemzet közt ez sem eszközölhetett, 's még a' közelebbi országgyűlésig megajánlott 2,500,000 forint évenkénti adó sem tétetett törvénycikkbe.

A' vitályos tárgy csak az 1741-diki országgyűlésen fordult ismét elő. Az 1723-ki e' tárgyat illető vitatkozások alatt észrevették az ország' rendei, miképen a' kormány azon annyi kitűréssel vítatott elve által, miszerint a' hadi adót a' jobbágytelekhez kapcsoltatni kívánta, a' nemességnek, mely az 1715: 8-dik t. cikk által fegyverétől gyakorlatban már megfosztatott, adóztatását fogta czélul: midőn tehát az 1741-ki gyűlésre küldött, a' rendes had' megújítását 's az adó' fölemelését indítványozó királyi előadások' következtében 'támadt vitatások alatt a' kormány' törekvéseit ismét azon czélra irányozottaknak sejtenék az ország' rendei, még a' királyné' megkoronáztatása előtt biztosítatni kívánták magokat a' nemesség' adómentességi kiváltságának és evvel kapcsolatban lévő amaz elvnek: hogy a' hadi adó' terhe nem a' telken fekszik (onus non inhaeret fundo), sérthetetlenségéről; mi azután kivált Barkóczy főpap' sürgetéseire törvénycikk (8-dik) által is megerősítvén, a' nemesség' 's jószágainak adóztatása még az országgyűlések' tanácskozásai alá vethető tárgyak' sorából is kitörültetett.

Mig ekként a' nemesség magát és jószágait is kivonta a' honvédelem' terhe alól, más részről a' főpapságot igen sürgette volt, hogy jószágainak 's tizedének jövedelmeiből banderiumokat állítson; mi hosszú és szenvedélyes vitákra adott okot. Mert míg a' rendek a' főpapságnak ezen kötelességét törvényesnek vítatták, a' főpapok, miután tizedjövödelmeiktől a' kincstárnak különben is adózának ¹⁾, ezen felül jöve-

¹⁾ Az előbbi korszak' történetében megmutatók, hogy a' papság jószágain felül tizede' jövedelmeitől is köteles volt a' honvédelemhez járulni. I. Leopold a' törököt az országból kiűzvé, a' papságnak a' török-birta részeken volt jószágait visszaadta; miért ez háláját tanusítandó, 1701-ben tizedeinek tizedét örök időkre a' kir. kincstárnak ajánlotta. Az 1715: 8. által a' táborozás' kötelességétől a' papság is fölmentetvén, III. Károly kegyuri jogánál fogva, azt hadi segély' czíme alatt még ugyanazon évben minden jövedelmei' tizedével adózni szorította 's ezen követelését

delmeiket minden más honvédelmi tehertől, mi a' nemességgel nem közös, menteknek állították; a' királynénak jelen szükségbeni segélyezésére mindazáltal 30,000 forintot önkénytesen ajánlottak. A' mellék-tartományok' főpapjai ellenben, kik a' banderiumok' felállításának szokásában mind addig megmaradtak volt, a' magyar főpapok' ezen ajánlatában vonakodának részt venni. Az ekként mind bonyolultabbá és szenvedélyesebbé lett vitálynak az elleneitől már több felől megtámadott királyné végre olly tartalmú leirrattal vetett véget, miszerint

következő évben a' pápa' tekintélye által is támogattatá. Mivel azonban a' papság' jövedelmének mennyisége közelítőleg sem tudatott: ezen adó' általános meghatározása magára a' papságra hagyatott, melly azután Nagyszombatban összegyűlvén, három esztendőre évenként 48,578 forintot ajánlott. 1720-ban ismét három évre újabb kivetés szerint 150,000 forintot, 1724-től kezdve pedig 1739-ig öt öt évenként 93,333 forintot és 20 krajczárt fizetett e' cím alatt a' papság. 1740-ben, az utolsó, 1734-ben történt, kivetés' ideje eltelve, azon évre 28,485 forintot, 1741-ben az önkéntes segélyezésül megajánlott 30,000 forinton felül 20,084 forintot; ezután pedig öt évre, egész 1746-ig összesen 72,159 for. 40 kr., azontul ismét egész 1769-ig évenként 15,919 for. 40 kr. adózott a' papság a' várak' erősítésére; azontul pedig összes jövedelmeinek tiz száztóliát volt köteles évenként a' hadi kincstárnak áltadni. Az 182 $\frac{1}{2}$ -diki országgyűlésen ezen adóztatását sérelemkép hozta szönyegre a' főpapság; czélt azonban nem érven, e' terhet mind máig viseli. Megkülönböztetendő ezen a' várak' erősítésére rendelt jövedelmi adótól a' főpapság' azon másik adója, minél fogva haláluk' esetén vagyonuk' harmad része a' királyi kincstártól hasonló célra lefoglaltatik. Az Árpádok' s a' vegyes házakból királyok alatt a' főpapságnak, ingóiról sem lévén joga rendelkezni (1298: 28. Suppl. ad Vest. Com.), minden vagyonát a' király öröklötte (Tripart. P. I. Tit. 10.). II. Ferdinand volt első királyaink közül, ki e' jogáról lemondván, 1625-ben végrendeleti jogot olly feltétel alatt adott a' főpapságnak, hogy vagyonuk' felét papnevelő házakra vagy a' plebániák' javítására hagyván, másik felét szabadon jó célokra fordíthassák, remélvén, hogy ezek közt a' határszélekről sem fognának megfélekedezni. De midőn e' reménynek az elhaló főpapok meg nem felelnének, III. Ferdinand parancsot bocsátott 1648-ban a' kir. kamarához, hogy a' végvárakról megfélekedezettek' hagyományának egy részét e' célra lefoglalják. E' rendelet' határozatlansága azonban hosszas vitályokra adott okot, mellyeknek még az 1702-ben Kollonich érsek' elnöklete alatt összegyűlt egyháziak' szerződése — miszerint a' végvárakra a' vagyon' harmad része hagyandó — sem vetett végett. 1720-ban Csáky Imre érsek ez ügyben ismét tanácskozássra gyűjté az egyháziakat; czélt azonban nem ért; s azóta a' Kollonichi - szerződés tartatik meg, kivéve azon eseteket, ha az egyháziak élőkben megváltják a' szabad végrendelet' jogát.

az e' tárgy körül létező törvények épségben tartatván, annak ezek szerinti elhatározása alkalmasb időre halasztassék; a' jelen fenyegető veszélyben pedig mindenki tehetségéhez képest járuljon a' birodalom' védelméhez. És így lőn, hogy a' nemesség személyes fölkelésén felül még minden nádori telektől egy lovast ajánlott állítani.

A' horvátországi urak azonban az 1681: 66. t. cikk szerint régi módra banderiumokat vezetének ki az ott zavaratlanabbul, mint Magyarországon, fenmaradt ¹⁾ szabadosaikból.

Állandó rendes katonául ezen országgyűlés 21,622 ujonczot ajánlott, kik hat gyalog ²⁾ és két lovas ezredre osztatának, melyeknek tiszteit a' századosoktól lefelé a' *vármegyék* nevezték. Ezen ezredek pótlását a' nemzet nem vállalta magára; mindazáltal azok magától a' kormánytól toborzás által egészítetvén ki, a' háboru' végeztével is fenmaradtak 's törzsökei lőnek a' később többekkel szaporodott ezredeknek.

A' porosz háború' bevégeztével a' monarchia' összes hada 180,000 vitézből állott, kik a' békében is mind megtartattak, ámbár zsoldjuk már 16 millió forintba került. A' békét Mária Theresia kivált hadának tökéletesítésére fordította. Mellőzve itt, a' pattantyusságnak Lichtenstein Venczel által jobb karba helyeztetését, a' bécsi mérnökacademia' felállítását 's több e' féléket, mik hazánkat egyenesen nem illetik, csak azt emeljük ki, hogy 1750-ben a' török határszéli, különösen a' bánági őrkatonaság és sajkasok' területét 's igazgatási rendszerét szabályoztatta; az egész hadat' nyári táborozásokban új hadfordulatok- 's fegyverforgatásba betanította; új beszállásolási és hadpótlási szabályokat íratott, mik által a' magyar had az összes monarchiáéval mindin-

¹⁾ Például a' palyaneki és brasztoniczi banderialis szabadoknak még 1636-ban gr. Erdődy Zsigmond bántól nyert kiváltságait gr. Erdődy György 1720-ban megerősítette. Kussevich József, kir. biztos a' horvát szabadosok' számára 1808-ban új szabályozást írt; de, bár annak sikeresítése 1819-ben újra sürgettetett, a' megyéktől el nem fogadtaték. Ezen banderialisták' vezérletére az ur maga nevezett ki egyet a' szabadosok közül, ki aztán tőle zsoldot is nyert; a' többiek, kivéve az igen szegényeket, az országban saját, künn urok' költségén táboroztak. Most a' kastélyok' őrizetére 's levélhordásra használtatnak. Gr. Erdődy Kajetán' monyorókeréki és jánosházi levéltárából.

²⁾ Az előtt csak négy gyalog magyar ezred volt.

kább összeolvadt. Az 1741-ki és 44-diki fölkelések óta számos nemes szolgált a' seregben, minek nem csak azon tekintetben voltak jó következései, hogy ekként a' nemesség' egy része a' fegyverforgatásban gyakorlott lón, hanem, mi még fontosabb eredmény vala, arra nézve is, hogy a' katonai rendnek a' polgáritól élesebb elkülönzése, mi különben az állandó hadaknak, mellyekben a' katona rendjéhez örökösen lekötve van, természetes következése, némileg meggátoltatott. A' nemes ifjaknak katonai szolgálatra édesgetése indította kivált Mária Thereziát a' váczí, ugynevezett Theresianum nevelő intézetnek is felállítására.

Az állandó nagy sereg azonban mind érezhetőbben terhelte a' királyi kincstárt; ezenkívül még az adórendszer sem volt eléggé biztos alapokra állítva. 1729-től fogva Magyarország — az élelemszolgáltatási veszteséget be nem számítva — évenként 2,500,000 forintot fizetett hadi költségül. Ennek fölemelése volt az 1751-diki országgyűlés' összehívásának legfőbb tárgya. A' kormány 1,200,000 forinttal kívánta az adót nagyobbíttatni; a' rendek azonban a' kiviteli kereskedésnek a' magas vámok miatti pangását, a' katonaságnak ingyen adatni szokott előfogatok' költséges voltát 's az élelemszolgáltatási veszteséget, mik az adózó népet már is igen elszegényítenék, adván okul, a' kormány' kívánataira nem állottak; több rendű sürgetések és hosszas viták után végre mégis 700,000 forinttal emeltetett fel a' hadi adó, de olly feltétel alatt: hogy a' parasztságnak az ország' védelmére 's katonai szállításokra eddig ingyen adott kézmunkái 's előfogatai azontul megszűnjenek. E' határozat azonban törvénykönyvbe nem íratott.

A' hét éves háború Magyarországot nem érdeklette ugyan egyesesen, de következéseiben mégis igen fontos volt annak hatása a' honvédelem' tárgyára. Nem említem azt, hogy mindjárt annak elején több előkelő magyar családok számos lovag csapatokat önkényt küldöttek a' királyi seregbe; mellőzöm, hogy Ferencz császár, a' királyné' férje magyar jószágaiból, Batthyáni Ferencz a' jászokból egy egy egész ezredet alkottanak; a' vármegyék és városok pedig a' királynénak 1756-ki octob. 11-kén kelt felszólítására országgyűlésen kívül minden telektől egy vitézt, két évvel később pedig nem kulcs szerint, hanem általános

kivetéssel ¹⁾, 1760 és 62-ben ²⁾ ismét hasonló módon, összesen pedig a' háború' folytában 52,000 ujonczot ajánlottak a' megcsorbúlt ezredek' kiegészítésére; — mind ennek azonban semmi lényeges befolyása nem volt a' honvédelemre. Szempontunkból sokkal nyomosabb az, hogy a' hosszú háború a' kincstárt kiürítvén, Mária az adó' fölemelése 's a' nemesi fölkelés' szabályozása végett az országot 1764-ben összegyűjtötte.

A' királyi előadásokban az elsőre nézve egy millió forint évenkénti pótlék kívántatott; az utóbbikról pedig az mondatott, hogy a' nemesi fölkelés, miután ennek fölkészülése sok időt kíván, száma pedig a' nemesi hadnak határozatlan, 's bár nagy költségbe kerül, czéljának kellőleg még sem felelvén meg, az idő' fejleményei 's a' szomszéd országok' nagy állandó hadai mellett az ország' védelmére 's a' béke' biztosítására már elégtelen. Mind ez, de még inkább a' kormány' ügyvivőinek, kivált báró Koller Ferencz királyi személynök', beszédei oda irányzottak, hogy a' nemesség a' *fölkelés*' súlyos kötelességét *pénzül váltsa meg*. A' megváltás 's mi ebből természetesen következett, a' nemesség' adózásának ismét, noha az elébbitől különböző alakbani, megpendítése a' kedélyeket rögtön felingerlette 's a' rendek, a' királyi kívánatok' első pontjának, a' rendes hadi adó' fölemelésének, mintegy visszatorlásul a' nemzet' sérelmeit vetették ellenébe, kivált a' kiviteli kereskedésre rótt azon súlyos vámokat, mikkel a' magyar természetők annyira nyomtatnának, hogy a' német örökös tartományok is tulajdonképen magyar pénzből fizetik adójokat. A' nemesi fölkelést illetőleg pedig, szükségtelennek állították a' fenlévő körülmények közt, miután már különben is igen nagy állandó sereg tartatik, és a' határszéleket az új intézményű határőrök biztosítják, békében több katonát tartani, veszély' idején pedig ezután is készeknek ajánlkoznak, véröket és életöket föláldozni a' hon és király' védelmére; különösen azt, hogy a' felkelő nemesség' száma határozatlan, hasznos országitoknak állították, mi az ország' hadi erejének tekintélyét kün csak

¹⁾ Például Borsod 1000 vitézt ajánlott. Borsodi levéltár' okirata.

²⁾ Ez évben állította fel Mária Theresia a' magyar testőr-hadat is, minek azonban, minthogy rendeltetése egyedül udvari pompa 's fényes bábjáték, semmi köze a' honvédelemhez.

nevelheti. A' kormány, leiratában elébbi kívánata- 's elveinél maradt 's az adót illetőleg, világosan értésére adá a' rendeknek, hogy a' parasztosztály, ha a' nemességtől, mellynek kötelességét az ezen adója által tulajdonképen viseli, különben jobban kiméltetik, még nagyobb adót is megbirhat. Az adó végre öt hónapi vitályok után 3,900,000 forintba emeltetett. Mind a' kormány, mind a' nemesség lelkiismeretére hivatkozott a' parasztnak ezen újabb terheltetése miatt; eszébe azonban, kivált emennek (mert a' kormány már dolgozott az urbér' tervén), eszébe, mondtam, a' nemességnek nem jutott ezen osztályt, mellyre a' legsúlyosabb, legelső polgári kötelesség' terhét reátolta, a' szolgai állapotból, minél fogva telkeiről az ur' önkénye szerint elűzethetett 's a' birtokosak és gazdatisztjeik' zsarnok pálczájának alája vetve volt, kiszabadítani 's némi polgári, sőt alkotmányos jogoknak reájok kiterjesztése által őket a' legnemesebb, de egyszersmind legsúlyosabb országpolgári kötelesség' kellő teljesítésére méltókká és képesekké tenni. Az urbéri szabályok, mellyeket a' kormány következő évben kibocsátott, szerzett ugyan némi könnyebbséget a' parasztnak, de a' nemesi önkényt fölötte meg nem szüntetvén, 's méltányosabb polgári állapotba nem helyezvén, a' józan statuspolitica és észjog' kívánatinak meg nem felelhetének.

Mária Therezia, miután a' nemesi fölkelés' megváltását illető indítványa olly határozottsággal visszautasítatott, a' honvédelem' tárgyát kormánya alatt többbé föl nem melegítette. Annál nagyobb szilárdsággal fogta föl azt II. József, ki a' nemesi fölkelés' megváltását, 's tulajdonképen a' nemesség' adóztatását a' tervezett átalakítás' egyik fő pontjául tűzte volt ki. Szándékát e' tárgyban egy, 1785-ben Pálffy cancellárhoz utasított, az adó-rendszer' szabályozását illető kéziratában nyilvánította. Mulhatlanul szükségesnek állitá ebben az ország' egyetemes javára, hogy a' hadi adóban a' paraszttal a' nemes aránylag osztózzék 's ez által a' személyes fegyverrekelés' nyomasztó, a' jelen europai körülményekben már egészen haszonvehetlenné vált kötelességét czélszerűbbel váltsa meg; kijelentvén egyszersmind hogy, ha a' nemesség e' lépésre 's azután az ekként megosztott 's így könnyen nagyobbítható adónak a' többi örökös tartományokénak arányában intézendő föl-emelésére hajlandó leszen, kárpótlásul a' fiscalitási 's ósiségi intézményt eltörlendi, 's a' külkereskedést nyomasztó zárai alól fölszabadítandja;

különben pedig a' nemes és nemetlen természetű közti aránytalanságot az urbéri terhek' tetemes könnyítése által egyensúlyba állítani, az országnak czélszerűbb védelmére pedig a' nemességet évenkénti hadi gyakorlatok által igyekvendik fölkelési kötelességének teljesítésére képe-
sebbé tenni.

Senki józanul nem fogja tagadhatni, hogy a' hadviselés' jelen állapotában a' nemességnek az adóbani részvétlensége egyike a' legkiáltóbb igazságtalanságoknak 's az eredeti alkotmányos elvek' józan alkalmazásától eltérésnek, miszerint a' teher és kötelesség a' jog- és kiváltsággal hajdan viszonyos arányban állott. Mind a' mellett is József' tervének második alternatívája, véleményünk szerint, mind az alkotmány' sarkelveinek, mind különösen a' hon' védelmének hasonlíthatatlanul czélszerűbben megfelelelt. Lehetetlen, hogy az európai politicalai viszonyok' fejleményeinek figyelmes vizsgálatánál meg ne győződjünk, miképen az országvédelemnek állandó nagy zsoldos hadakkali eszközlése csak ezen átmeneti korszak' sajátja, 's miképen jóni fog, jóni kell az időnek, mellyben az országok több életnyomosságu okoknál fogva végre is kénytelenek lesznek az ugynevezett polgári honvédelem, polgári hadrendszer' természetes, az észjog- és józan politicától egyaránt ajánlott és sürgetett állapotára visszatérni.

Józsefnek azonban fő célja a' nemesség' adóztatása 's a' monarchia' jövedelemforrásainak tágitása volt. E' végből, hogy a' tervétől idegenkedő nemességet szándékára hajlandóbbá tegye, 1789-ben e' czím alatt: „Ignoti nulla cupido, nec metus“ egy röpiratot bocsátott ki 's küldött egy német körlevél' kíséretében a' kerületekhez, mellyben a' nemesi fölkelésről szóló törvényeket időszakai rendben előadván, ezekből magokból igyekvék meggyőzni a' nemességet, miképen fölkelése a' honvédelemre már elégtelen 's czélszerűtlen.

Nem vádolhatni ugyan igazságosan a' nemességet azért, hogy ezen, bár magában üdvös, de törvénytelen, alkotmány elleni, önkényes uton eszközteni szándéklott reformnak ellene szegült; 's hogy a' megyék' nagyobb része szabad nemzethez illő nyíltsággal és bátorsággal felelt ez irat' czáfolatában fejedelmének. Azt sem tulajdoníthatjuk neki bűnül, hogy II. József' halála után visszahatásának fő erejét kivált abban pontosította össze, hogy a' tíz éves, önkény- vezette kormány alatt szokássá vált alkotmány

elleni adóztatások mindigre megszüntessenek 's azok ellen a' nemesség biztosítassék; sőt lehetetlen a' hazafinak, az alkotmányos polgárnak nem örülnie ama' buzgalmon 's hajthatlan szilárdságon, melly a' „semmit rólunk nélkülünk“ sarkelv' megmentésére és sérthetetlen fentartására fordítatott. De azon ellenben nem lehet nem pirulnunk hogy, midőn az önkény' erőszaka megszűnt, az alkotmány' létszerének kerekei rendes forgásukba visszatértek 's a' nemzet törvényes országgyűléseken gyakorolható ismét alkotmányos szabadságának a' közjó' eszközésére rendelt jogait; igen is, nem lehet nem pirulnunk azon, hogy midőn az Europa' egét beborított szabadságharczok' vihora, bár jobbára más színhelyen zajlongott le, az enyészettel fenyegetett birodalom' megmentéseért mindazáltal hazánkra 's különösen a' parasztságra is reánehazedett, hogy, ismétlem, ekkor törvényhozásunk a' teher' igazságosabb felosztásáról, a' jog és kötelesség' viszonyának méltányosabb arányozásáról nem gondoskodott.

Érzette ugyan e' viszonyok' aránytalanságát 's a' javítás' szükségét a' nemesség, és már 1791-ben országos bizottmányt nevezett ki kebeléből a' hadügy' szabályozására. De mi haszon várható volt ettől, miután gyökeres javításra készség nem mutatkozott, 's legfőlebb is a' parasztságra vetett teher' arányosabb felosztása és az 1741-től fogva szóba sem jött banderiumi kérdés tűzetett ki munkálódási tárgyl? Az első pont azután majdnem minden országgyűlésen előfordult, mert a' mindig növekedett teher ¹⁾ 's a' parasztságnak az általi megerőltetése a' honvédelmi viszonyok' jogtalanságát mind világosabban kitűntette. A' gyökeres javítástóli idegenkedés azonban, még a' fenállott elvek szerinti legsürgetősb javításokat, például a' tehernek a' külön megyék' parasztsága közti arányosabb felosztását 'stb sem engedte létrejönni. Ezen idegenkedés 's a' fenlévő viszonyok' igazságtalanságának mintegy ösztönszerű, a' szűkkeblű önzéstől elfojtatni nem sikerült, érzete közti harc okozta, hogy a' törvényhozás, midőn arra alkalmas ideje volt volna, soha sem akart a' honvédelem' elveinek gyökeres szabályo-

¹⁾ 1796-ban 50,000 ujonc 's majdnem öt millió forint adó, — 1802-ben 12 gyalog és 10 lovas ezred, összesen 64,000 (a' határőrökön kívül) 's pótlek' fejében három évre 12,000 ujonc vettetett ki a' nemetlen osztályra.

zásába bocsátkozni; minek következtében azután a' szükség' idején vagy fél szabályok alkottattak, vagy a' régi hiányos, a' megváltozott körülményekbe már nem illő, igazságosan nem alkalmazható, rendszabályok vétettek elő, mint például, az adó és ujonczok' mennyiségének' kivételénél az ingatag, aránytalan nádori telkek szerinti felosztás.

A' honvédelmi viszonyok' gyökeres javításátóli vonakodásból eredt méltánytalanságot 1805-től kezdve, mióta az emberemésztő világharcok különben is többször rendkívüli veszély- és szükséggel szorongatták a' birodalmat, személyes fölkelése 's javaitóli önkényes adózás által igyekvék a' nemesség kipótolni. A' személyes fölkelés, mellynél a' helyettesítés minden korlát nélkül gyakorlatba vétetett, jobbára az az 1741-ben megírt elvek szerint intéztetett. Önkénytes segélyezésképen pedig 1805-ben minden nádori telektől két lovas és hat gyalog, a' kisebb birtokúakat vagy birtoktalanokat illetőleg pedig minden 2000 forint jövedelem után egy lovas ajánltatott. Horvátországban a' banderiumok is kiállítottak, élelmezések azonban a' királyi kincstárra tolatott.

E' fölkelésében a' nemesség maga is eléggé meggyőződheték, hogy a' honvédelem' ezen módja, úgy, miként van, céljának meg nem felel. Miért 1807-ben, midőn a' rendkívüli veszély az ország' összes hadi erejét kiállítani ismét szükségessé tette, az e' végett tartott országgyűlésnek mindjárt elején választmányt nevezének ki a' rendek, melly a' nemesi fölkelés' célszerűbb szabályozására, különösen annak olly karba helyeztethetésére, miszerint a' nemesség szükség' idején hosszas készület nélkül tüstént táborba szállhasson, tervet készítsen. E' választmány-nak még ugyanazon gyűlésen benyújtott véleménye a' következőkben pontosul össze: A' törvény-szabta esetekben minden nemes 's kik e' nevezet alatt foglaltatnak, személyesen felülni kötelesek; nehogy azonban a' szegényebbek költséghiány miatt magokat e' kötelesség alól kivonhassák, 's a' készület is igen gyorsan véghezvehessen, mindenké előtt egy fölkelési pénztár' alapítása szükséges, mellyből a' szegényebbek segélyezendők 's a' szükséges fegyverek megvásárlandók; továbbá hogy a' fölkelés céljának megfeleljen, a' nemes ifjuság' hadi kiképeztetésére katonai academia 's tanítószékek állítandók; a' fölkelésre kötelezettek pedig — a' nélkül azonban, hogy a' rendes zsoldos had' szí-
nét felültenék, az 1659: 28-dik t. czikk szerint évenként saját költ-

ségeiken szemlére gyűjtendők 's a' fegyverforgatásban gyakorlandók. A' már beállott háború azonban az üdvös terv' tárgyalását meggátolta, 's a' veszély' elhárítására, fölkelését csak a' régi szabályok szerint rendelte meg az országgyűlés; azon felül pedig még, arányosan más rendű országlakosokkal, ingatlan birtoka' becsárának hatod, az ingóénak század részét ajánlotta hadi segélyül.

Most azonban még világosabban kitűnt, hogy az önkénytes, nagy részben csak papiroson maradt, segélyezés' elve, a' honvédelem' hiányait eléggé nem pótolhatja. 1808-ban tehát ismét országgyűlés iratott ki e' nyomos ügy' szabályozására. A' rendek kivált az 1715: 8. által is ép-ségben tartott banderiumállítási kötelesség' teljesítését sürgették. Mondatott, hogy a' koronától királyi adományozások által, vagy akármi módon elszakadt javak és jövedelmek eredeti rendeltetésüket az ország' védelmére a' magányosak' kezeiben is megtartották; és elvül állítatott fel, hogy mind a' papság, javai 's tizede' jövedelmeitől, mind a' világi főnemesek, jószágaiktól alkotmányszerűleg kötelesek banderiumokat állítani, mi kivált azokra nézve, kik a' hajdan banderiumok' állítására kötelezett tisztségek vagy rangok' czímeit 's jószágait örökségül birják, minők például a' pozsonyi, sz. györgyi, bazini, szepesi és trencséni grófok, — semmi kétséget nem szenved. Mivel azonban a' világi kezekben lévő ollynemű jószágoknak, mellyekhez hajdan banderiumállítás volt kapcsolva, állapotjuk igen megváltozott, ezen alkotmány-szerű kötelesség' ujonnan gyakorlatba tételére 's a' jelen körülmények szerinti meghatározására országos választmány rendelendő. A' rendek' e' véleménye azonban a' főrendek' tábláján nem kevés ellenmondással találkozott, kivált a' főpapok' részéről, kik tizedjövedelmeiktől is — noha, mint a' főnebbi jegyzetben látók, azoktól a' kincstárnak folyton adóztak, — csak annyira állíták magokat kötelezetteknek, mennyire köteles a' nemesség a' maga jószágaitól. A' tárgy azonban sokkal bonyolultabb volt, mintsem bizonyosat rögtön határozni lehet vala; miért a' most megrendelt fölkelésre a' papság is azon szokásnál hagyatván, hogy a' nemességgel egyaránt, minden 3000 forint jövedelme után egy lo-vast állítson, az országos bizottmánynak meghagyatott, hogy mind különösen a' tizedek' honvédelmi kötelezettségéről, mind általában arról véleményt adjon, hogy kik és milly arányban kötelesek még a' jelen

körülmények között banderiumokat állítani és mi módon volna e' kötelesség teljesítendő.

Tárgyalás alá fogatott továbbá a' mult évi hadügyi országos választmány' véleménye, 's annak nyomán a' nemes had' évenkénti *szemléjéről* 's *fegyvergyakorlatairól*, egy katonai academia 's *fölkelési pénztár*' alapításáról törvények is alkottattak, mik azonban, bár létesítések az ország' rendeitől 1811-ben is sürgettetett, a' fegyvert a' nemességnek ismét kezébe adni félő kormánytól boldogabb időkre halasztatván, az egy, megnyittatása' stadiumán fenakadt, *Ludovicea* academiát kivéve, mind máig teljesületlenül maradának.

Az említett, 1808-diki országos bizottmány, mihelyt a' béke helyreállott, nagy készüllettel fogott a' súlyos, szintolly kitűrő buzgalmat, mint tiszta részrehajlatlanságot és hazafiui szeretetet méltán igénylő munkához ¹⁾. Az eredmény azonban nem felelt meg a' méltányosabb 's jobb érzetű hazafiak' reményteli várakozásának. Az 1812-diki országgyűlésből, mellyen a' bizottmány' munkálata tárgyalás alá vette, egy fölíratjokban azt nyilatkoztatták az ország' rendei, hogy megismerik ugyan, mikép a' rendes katonaság' föllállítása előtt kötelessége volt a' nemességnek személyes fölkelésén felül jószágaitól is aránylag járulni a' honvédelemhez; de miután a' rendes katonaság föllállítván, a' megyei had és banderiumok' alaptőkéje annak zsoldjául rendelt hadi adóra fordítatott, a' személyes fölkelésen kívül semmi egyébbel nem köteles többé járulni a' honvédelemhez. Igaz ugyan — legyen szabad a' magas törvényhozó kar' ellenében megjegyeznem — hogy a' hajdani telekkatonaságot 's a' végvárok' őrizetére rendelt állandó lovasokat a' rendes zsoldos had pótolja; arról azonban megfeledezett a' választmányynyal együtt törvényhozó karunk, hogy a' banderiumok nem egyedül telekkatonákból, kik azokhoz ugyan hozzákapcsoltatának, hanem még tetemesb részben úgy a' vegyes, mint osztrák házi királyaink alatt a' saját, 's részben uraik' költségein táborozott szabadosokból és zsoldosokból állottak, kiket következőleg az állandó rendes had ki nem pótolta. Az pedig sem-

¹⁾ E' választmány, hogy biztosabb nyomon haladhasson, 1810-ben Kovachich Mártont küldte ki az ország' nyilvános és magános levéltáraiban lévő e' tárgyat illető okiratok' nyomozására; ki azután nyomozásainak jól gyűjtött de kisebb szerencsével feldolgozott eredményét: „Defensio Patriae“ című kéziratában nyujtá be a' választmánynak.

mit sem nyom, hogy ezen szabadosak' osztálya nálunk elenyészett, mert az az urak' jövedelmeit még inkább szaporító urbéres jobbágyokká változott.

Az 1812-ki törvényhozó kar' ezen határozatával maga a' nemes-ség nem elégedett volt meg, 's az annyszor vitatott tárgynak alaposabb kifejtésére 1827-ben ismét egy országos választmányt nevezett ki. Munkálata ennek, vagy is inkább az attól megbízott alváltmányynak (melly 1830-ban nyomtatva is megjelent), a' tárgy' bonyolultságát tekintve, elég kimerítő, a' következtetéseket azonban, mellyek abból levonattak — bocsánat e' bátorságért — igen hibásaknak ítéljük. Véleménye szerint, miután minden birtokosnak, tehát azoknak is, kik hajdan banderiumokat állítanak, minden jobbágysai fizetnek adót, 's a' hajdan szabad banderialis vitézek' kiváltsága e' pénztár' javára származtatott által; 's miután továbbá az illy szabadosak 's uraik közti hajdani viszony, minél fogva azok kiváltságaik' fejében emezek' zászlói alatt harcolának, e' szabadosoknak hadszedés alá vettetésük által megszüntetett: a' főnemességnek jelenleg sem módja sem alapja nincs többé, mellyből banderiumot állíthatna.

Igaz ugyan, hogy a' hajdani banderiumokat sajátképen alkotó vitézosztály Magyarországbán nem áll fen többé, 's azok, kik hajdan az urak' zászlói alá gyűltek volt, most a' hadi adó 's a' rendes seregbeni katonáskodás' terhe alá vettetvék. Azonban nem kell felednünk, hogy ezen osztály régi kiváltságaitól megfosztatván, most az uraknak is szolgál és adózik egyenlőkép más jobbágyokkal. Tehát csak e' vitézosztály' terhei szaporodtak 's kiváltságai töröltettek el, az urak' jövedelme pedig annak urbéri adója 's szolgálatai által tetemesen szaporodott; és pedig annyival inkább, minthogy nem csak új terhet nem vállaltak fel a' jövedelemszaporodás' fejében, hanem még a' régit is lerázták magokról. Végre pedig még arról is meg kell emlékeznünk, mit főnebb több emlékek' nyomán kimutattunk, hogy az urak szabadosaik, 's telekkatonáikon kívül saját költségeiken fogadott zsoldosokat is tartottak zászlóaljaik- 's váraikban, mik kivált a' török uralkodás' korszakában nem annyira magánbirtokul, mint az ország' védelmének fókohelyeiül tekintettek. —

Három utolsó országgyűlésünk e' tárgyban is kivívta magának a' javítani kezdés' dicsőségét. Miután az 1827-ki országos választmány'

véleménye szerint mintegy hallgatva elfogadtatott, hogy a' nemes személyes fölkelésen kívül a' honvédelem' tárgyában semmi egyébre nem köteles, törvényhozó karunk elhagyván ezt, az annyi választmányi munkálatok, annyi vitatkozások után is terméketlen mezőt, mellyen az előítéletek, értelem- 's közszellemhiány és az önzésnek még túlnyomó hatalma méltányosabb eredménynyel nem biztatott, a' tárgy' másik oldalát, a' nemetlen osztály' honvédelmi kötelességének szabályozását fogta czélul; 's az 1830-ki országgyűlés óta e' tárgyban alkotott, magokban véve bár milly tökéletlen, hiányos törvények által többet tett a' fennlévő aránytalanságok' eligazítására, kivált pedig a' nemetlen osztály' honvédelmi terhének könnyebbitésére, mint a' banderiumok 's nemesek' táborozásáról vitatkozott országgyűlések és választmányok' százados munkálkodása. Azon méltányos törvények, mellyek egy részről a' parasztnak sokféle és súlyos teherviselése' fejében telkének haszonvételi jogát biztosították 's a' tökéletes birtokjog' megszerzését lehetővé tették; más részről a' hadi szolgálatot, mi addig örökös vala, tíz évre változtatván, tetemesen könnyítették, és az ujonczoknak összeírás és sorshúzás általi kiállításával az embertelen fogdosásnak, mi eddig gyalázattal szennyezte a' *dicső* magyar nemzet' nevét, valahára véget vetettek: igen e' méltányos törvények öröndetes *előzménye* az egykori gyökeres javításnak. Előzménye mondtam, mert ki nem látja, hogy ez csak kezdet, csak első, 's még igen tökéletlen lépés a' méltányos átalakítás' pályáján, akár általánosan, mennyire az a' nemzet' minden osztályát illeti, akár különösen, mennyire a' parasztságot érdekli, tekintjük a' honvédelem' kötelességet.

Azonban, e' történeti vázolatban nem volna helyén, tovább folytatni e' különben olly érdekes tárgynak fejtegetését. És azért, csak általánosan jegyezzük itt meg befejezésül, hogy bár milly méltányosak is az e' tárgyban alkotott újabb törvények, azok mind addig igen tökéletlen fél lépések maradnak, míg a' jog és kötelesség, birtok és teher közti igazságos arány' elve, mind a' személyes szolgálat, mind a' hadi költség' tekintetében egész következetességgel 's terjedelemben nem valószínűsítatik. De nem csak ezen elv, hanem maga a' mód is, mellyel az életbe léptetik, lényeges dolog. Mert a' fenálló katonai rendszer már maga sem felelhet meg az europai újabb statuspoliticának; és mind a' királyi

széknek, mind az alkotmányos szabadságnak kellő biztosítása a' *nemzeti* vagy inkább *polgári védhad-rendszert* tűzik a' gyökeres javítás' céljául 's minden e' tárgy körüli lényeges átalakítás' határául. Minden egyéb csak fél szabály, minek elégtelensége 's a' mai hadrendszer' iszonyú terhes volta, melly mintegy rákfeneként rágódik a' leghatalmasabb országok' életerején, a' kormányokat és népeket végre is e' rendszer' elfogadására kényszerítendi.

És a' honvédelem' története biztos vezetőül szolgálend e' nagy munkában. Meggyőzend ez bennünket, hogy nincs szükségünk a' külföld' intézményeihez folyamodnunk új rendszerért, melly talán alkotmányunk' többi elemeihez nem illő, idegenszerű volna; hanem, hogy csak alkotmányunk' őskorába kell visszatérnünk 's új életre támasztanunk és a' változott kor 's körülmények' kívánatai szerint alkalmaznunk azon elveket, mellyek hajdan a' maroknyi népnek olly gazdag erőforrást nyitottak 's az ifju nemzet' statuséletének erőteljes, népies kifejlését annyi ellenséges elemekkel harcban, olly hatalmas külbefolyások' daczára is biztosították. És — ki tudja, nem épen ezen intézmény leszen-e az életmentő védfal éjszak felől támadható vészviharok ellen? És ha van ok tartani illy viharok egykori kitörhetésétől, melly a' nemzetnek életét, vagy mi még szánandóbb volna, szabadságát enyészettel fenyegetné, nem nehezednék-e nemzetünkre az öngyilkolás' bűnsulya egy olly intézmény' elmulasztása miatt, mellynek páratlan erkölcsi hatalma 's önmegújítási ereje volna csak képes határt szabni a' vész' hulláminak? Igen, ismétlem, ha van ok félni életfenyegető vészvihartól — és ki biztosíthat az ellen mindenkorra? — csak a' *polgári védhad-rendszer* lehet egyedül biztos horgony, mellynek hatalmas ereje a' nemzet' sajkáját az élet és szabadság' öblében fentarthatja.

IX.

A' LUDOLPHI SZÁM.

(TOLDALÉK.)

V Á L L A S A N T A L R. T A G T Ó L.

Az Évkönyvek' IV. kötetében 165 l. a' következő nevezetes tételt találtuk :

$$\begin{aligned} &+ C_0 \{\alpha', \beta', \gamma' \dots\} \\ &- C_1 \{\alpha', \beta', \gamma' \dots\} \\ &- C_2 \{\alpha', \beta', \gamma' \dots\} \\ &+ C_3 \{\alpha', \beta', \gamma' \dots\} \\ &- C_4 \{\alpha', \beta', \gamma' \dots\} \\ &\vdots \\ &\pm C_{n-1} \{\alpha', \beta', \gamma' \dots\} \\ &= 0. \end{aligned}$$

Melly kitételben, mint láthatni, két két állító 's két két tagadó tag váltja fel egymást.

Különös figyelemre méltó itt azon eset, midőn az α' , β' , γ' . . . érintők közül többen egymással egyenlők. Melly esetnek meghányása tekintetéből legyen:

$$\begin{aligned} \alpha' &= \beta' = \gamma' \dots = \alpha \\ \mu' &= \nu' = \xi' \dots = \beta \end{aligned}$$

's amazoknak száma m , ezeké pedig n .

Ezt föltéve látni való először, hogy

$$C_0 \{ \alpha' , \beta' , \gamma' \dots \}$$

ugyan itt is, mint mindenkor $= 1$, de hogy másodszor

$$C_1 \{ \alpha' , \beta' , \gamma' . . . \}$$

[illegible]

Könnyebb áttekintés végett legyen:

$$\begin{aligned}\frac{m}{1} &= m_1 \\ \frac{m(m-1)}{1 \cdot 2} &= m_2 \\ \frac{m(m-1)(m-2)}{1 \cdot 2 \cdot 3} &= m_3 \\ &\dots \dots \dots\end{aligned}$$

és egyáltalában:

$$\frac{m(m-1) \dots \{m-(r-1)\}}{1 \cdot 2 \dots \dots \dots r} = m_r.$$

Melly jelölésmódnál fogva lesz tehát:

$$\begin{aligned}C_0 \{ \alpha', \beta', \gamma' \dots \} &= 1 \\ C_1 \{ \alpha', \beta', \gamma' \dots \} &= m_1 \cdot \alpha + n_1 \cdot \beta \\ C_2 \{ \alpha', \beta', \gamma' \dots \} &= m_2 \cdot \alpha^2 + m_1 n_1 \cdot \alpha \beta + n_2 \cdot \beta^2 \\ C_3 \{ \alpha', \beta', \gamma' \dots \} &= m_3 \cdot \alpha^3 + m_2 n_1 \cdot \alpha^2 \beta \\ &\quad + m_1 n_2 \cdot \alpha \beta^2 + n_3 \cdot \beta^3 \\ &\dots \dots \dots \\ C_r \{ \alpha', \beta', \gamma' \dots \} &= m_r \cdot \alpha^r + m_{r-1} n_1 \cdot \alpha^{r-1} \beta \\ &\quad + m_{r-2} n_2 \cdot \alpha^{r-2} \beta^2 \\ &\quad + m_{r-3} n_3 \cdot \alpha^{r-3} \beta^3 \\ &\quad \dots \dots \dots \\ &\quad + n_r \cdot \beta^r\end{aligned}$$

Melly értékeket az átvett egyenletbe iktatva, lesz:

$$\begin{aligned}1 - m_1 \cdot \alpha - n_1 \cdot \beta \\ - m_2 \cdot \alpha^2 - m_1 n_1 \cdot \alpha \beta - n_2 \cdot \beta^2 \\ + m_3 \cdot \alpha^3 + m_2 n_1 \cdot \alpha^2 \beta + m_1 n_2 \cdot \alpha \beta^2 + n_3 \cdot \beta^3 \\ + m_4 \cdot \alpha^4 + m_3 n_1 \cdot \alpha^3 \beta + m_2 n_2 \cdot \alpha^2 \beta^2 + m_1 n_3 \cdot \alpha \beta^3 \\ + n_4 \cdot \beta^4 \\ \dots \dots \dots = 0.\end{aligned}$$

avvagy elrendelve:

$$\begin{aligned}
 & 1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots \\
 & - n_1\beta \{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 + \dots\} \\
 & - n_2\beta^2 \{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots\} \\
 & + n_3\beta^3 \{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 + \dots\} \\
 & + n_4\beta^4 \{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots\} \\
 & \dots = 0.
 \end{aligned}$$

'S ezen utóbbi kifejezés, midőn $n=1$, ezzé lesz:

$$\begin{aligned}
 & 1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots \\
 & - \beta \{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 + \dots\} = 0.
 \end{aligned}$$

a' mellyből szemlátomást foly:

$$\beta = \frac{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots}{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 + \dots}$$

és

$$\pi = 4 \{m \operatorname{Arctg} \alpha + \operatorname{Arctg} \beta\},$$

hol β -nak az épen most talált jelentése van.

Midőn itt

$$\alpha = \frac{1}{n},$$

lesz:

$$\begin{aligned}
 \beta &= \frac{1 - \frac{m_1}{n} - \frac{m_2}{n^2} + \frac{m_3}{n^3} + \frac{m_4}{n^4}}{1 + \frac{m_1}{n} - \frac{m_2}{n^2} - \frac{m_3}{n^3} + \frac{m_4}{n^4}} \\
 &= \frac{n^m - m_1 n^{m-1} - m_2 n^{m-2} + m_3 n^{m-3} + m_4 n^{m-4} - \dots}{n^m + m_1 n^{m-1} - m_2 n^{m-2} - m_3 n^{m-3} + m_4 n^{m-4} + \dots}
 \end{aligned}$$

mi arra megy ki, mi az 'Évkönyvek' IV. köt. 170 l. találatott.

Legyen ugyanazon kitételben $n=2$, lesz:

$$\begin{aligned}
 & 1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots \\
 & - 2\beta \{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 + \dots\} \\
 & - \beta^2 \{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + m_4\alpha^4 - \dots\} = 0,
 \end{aligned}$$

a' miből következik:

$$\beta^2 + 2 \cdot \left(\frac{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + \dots}{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + \dots} \right) \cdot \beta - 1 = 0$$

$$\text{és ebből } \beta = - \frac{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^5 + + \dots}{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^5 + - \dots} \\ \pm \sqrt{\left(\frac{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^5 + + \dots}{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^5 + - \dots} \right)^2 + 1}$$

's ez β -nak általános alakja.

Hogy mármost egyes esetekre menjünk át, legyen:

I. $m = n = 2$; minél fogva lesz tehát

$$\beta = - \frac{1 + 2\alpha - \alpha^2}{1 - 2\alpha - \alpha^2} \\ \pm \sqrt{\left\{ \frac{1 + 2\alpha - \alpha^2}{1 - 2\alpha - \alpha^2} \right\}^2 + 1}$$

avvagy könnyű reductiók után:

$$\beta = - \frac{1}{1 - 2\alpha - \alpha^2} \cdot \{(1 + 2\alpha - \alpha^2) \\ \pm \sqrt{(1 + 2\alpha - \alpha^2)^2 + (1 - 2\alpha - \alpha^2)^2}\} \\ = - \frac{1}{1 - 2\alpha - \alpha^2} \cdot \{(1 + 2\alpha - \alpha^2) \pm \sqrt{2(\alpha^2 + 1)}\}.$$

Az egész mesterség mármost arra megy ki, α helyébe olly számot iktatni, hogy

$$\pm \sqrt{2(\alpha^2 + 1)^2}$$

ráviteles legyen. Legyen egyszerűség' okáért

$$\alpha = \frac{1}{\varrho},$$

hol ϱ egész szám. Ezt föltéve lesz nyilván

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^2} = \frac{1}{\varrho^2} \cdot \sqrt{2(\varrho^2 + 1)^2},$$

és ezen utóbbi kitétel ráviteles, mihelyt

$$\sqrt{2(\varrho^2 + 1)^2}$$

egész szám.

Hogy sokat próbálgatni ne kelljen, vizsgáljuk valamivel közelebből az ϱ természetét. Mindenek előtt világos, hogy a' föltételnél fogva

$$\varrho^2 + 1$$

is egész szám lesz. Mármost q vagy páros szám, vagy páratlan. Az első esetben

$$q^2 + 1$$

páratlan lesz, a' másokban ellenben páros. Az első esetben tehát

$$q^2 + 1 = 2m + 1,$$

tehát

$$\sqrt{2(q^2 + 1)^2} = (2m+1) \cdot \sqrt{2}$$

lenne, mi egész szám nem lehet 's így a' föltétellel ellenkezik. Hasonlólag, midőn

$$q^2 + 1$$

páros szám, azaz

$$q^2 + 1 = 2m$$

lesz

$$\sqrt{2(q^2 + 1)^2} = 2m \cdot \sqrt{2}$$

mi szinte egész szám nem lehet. A' kérdésnek feloldása tehát, úgy hogy q egész szám legyen, lehetetlen. Legyen tehát másodszor

$$\alpha = \frac{\omega}{q},$$

hol mind ω , mind q egész szám. Ezt föltéve, lesz

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^2} = \frac{1}{q^2} \cdot \sqrt{2(\omega^2 + q^2)^2}$$

's ez ráviteles, ha

$$\sqrt{2(\omega^2 + q^2)^2}$$

egész szám. Mi csak úgy lehet, hogyha

$$(\omega^2 + q^2)^2 = 2r^2,$$

r szinte egész számot jelentvén. 'S itt észre kell venni, hogy ugyan-azon egy időben ω és q páros vagy páratlan.

Vizsgáljuk egymásután ezt a' két esetet, 's legyen először mind a' kettő páros, tehát

$$\begin{aligned} 2r^2 &= (2m + 2m')^2 \\ &= 4(m + m')^2, \end{aligned}$$

és

$$\frac{r^2}{2} = (m + m')^2$$

egész szám, tehát r természeténél fogva páros.

Midőn másodszor mind a' kettő páratlan, lesz:

$$\begin{aligned} 2r^2 &= (2m + 1 + 2m' + 1)^2 \\ &= 4(m + m' + 1)^2 \end{aligned}$$

és ebből

$$\frac{r^2}{2} = (m + m^1 + 1)^2$$

tehát ezen esetben is r szükségképen páros szám.

Legyen tehát, a' mint minden esetre lennie kell,

$$r = 2r',$$

r egész számot jeleatván. Ebből lesz

$$2r^2 = 8r'^2;$$

következőleg

$$r' = \frac{1}{\sqrt{2}} \cdot \frac{(\varpi^2 + \varrho^2)}{2}$$

mi úgy, hogy mind r' mind pedig ϖ és ϱ egész számok legyenek, kép-
telenség. 'S ebből kitetszik, hogy a' kérdésnek föloldása úgy is, hogy ha

$$a = \frac{\varpi}{\varrho},$$

lehetetlen.

II. Legyen $m=3$, $n=2$. Ennél fogva lesz:

$$\begin{aligned} \beta &= - \frac{1 + 3a - 3a^2 - a^5}{1 - 3a - 3a^2 + a^5} \\ &\quad \pm \sqrt{\left\{ \frac{1 + 3a - 3a^2 - a^5}{1 - 3a - 3a^2 + a^5} \right\}^2 + 1} \\ &= - \frac{1}{1 - 3a - 3a^2 + a^5} \{ (1 + 3a - 3a^2 - a^5) \\ &\quad \pm \sqrt{2(a^2 + 1)^5} \} \end{aligned}$$

's itt a' föltétel arra megy ki, hogy

$$\sqrt{2(a^2 + 1)^5}$$

rávitteles szám legyen. Egyszerűség' okáért legyen, mint az imént,

$$a = \frac{1}{\varrho},$$

tehát

$$\sqrt{2(a^2 + 1)^5} = \frac{1}{\varrho^5} \cdot \sqrt{2(\varrho^2 + 1)^5};$$

's a' dolog mármost arra megy ki, hogy

$$\sqrt{2 (q^2 + 1)^5}$$

legyen ráviteles, mi csak úgy lehet, hogyha az egész szám.

Az q természetére nézve kérdés először: páros szám-e az vagy páratlan. Minthogy a' föltételnél fogva

$$\sqrt{2 (q^2 + 1)^5} = \alpha$$

egész szám, lesz

$$(q^2 + 1)^5 = \frac{\alpha^2}{2}$$

szinte egész szám. A' miből kitetszik egyszersmind, hogy mind α^2 , mind α , következéleg

$$(q^2 + 1)^5 \text{ és } q^2 + 1$$

is páros számok. Legyen tehát

$$q^2 + 1 = 2r^2,$$

lesz nyilván

$$\sqrt{2 (q^2 + 1)^5} = 2^3 r^5$$

szinte egész szám. A' kérdésnek föloldása tehát azon föltétel alatt, hogy olly egész q számot találjunk, mellynek négyszöge, 1-gyel megtoldva, épen kettese legyen valamely más r szám' négyszögének, lehető. Melly föltétel az

$$q^2 + 1 = 2r^2$$

egyenletből látható. Minthogy ezen kívül, mint feljebb találtatott, $q^2 + 1$ páros szám, lesz nyilván q páratlan, mi tehát az egész számoknak felét a' vizsgálatból kizárja.

Továbbá, minthogy q mint feljebb láttuk, páratlan szám, lesz nyilván

$$q = 2m + 1,$$

hol $m = 0, 1, 2, 3, \dots$ lehet. Ennél fogva lesz tehát:

$$q^2 + 1 = 2 (2m^2 + 2m + 1)$$

következéleg

$$r^2 = 2m^2 + 2m + 1;$$

's legyen itt egymásután $m = 0, 1, 2, 3, \dots$ lesz:

$$r^2 = 1, 5, 13, 25, 41, \dots$$

A' föltételnek, hogy r egész szám legyen, megfelel tehát az
 $r^2 = 25,$

a' honnan

$$m = 3$$

$$\varrho = 7;$$

és valóban

$$7^2 + 1 = 2 \cdot 5^2.$$

Midőn tehát

$$\alpha = \frac{1}{7}$$

tétetik, lesz

$$\beta = \frac{2}{11}$$

és

$$\pi = 4 \left\{ 3 \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} + 2 \operatorname{Arctg} \frac{2}{11} \right\}.$$

III. Legyen $m = 4$; $n = 2$; lesz:

$$\begin{aligned} \beta &= - \frac{1 + 4\alpha - 6\alpha^2 - 4\alpha^5 + \alpha^4}{1 - 4\alpha - 6\alpha^2 + 4\alpha^5 + \alpha^4} \\ &\quad \pm \sqrt{\frac{1 + 4\alpha - 6\alpha^2 - 4\alpha^5 + \alpha^4}{1 - 4\alpha - 6\alpha^2 + 4\alpha^5 + \alpha^4} \cdot 2} \\ &= - \frac{1}{1 - 4\alpha - 6\alpha^2 + 4\alpha^5 + \alpha^4} \\ &\quad \times \{ (1 + 4\alpha - 6\alpha^2 - 4\alpha^5 + \alpha^4) \\ &\quad \pm \sqrt{1 (\alpha^2 + 1)^4} \} \end{aligned}$$

's tétessék itt először egyszerűség' okáért

$$\alpha = \frac{1}{\varrho}$$

a' honnan

$$\sqrt{2 (\alpha^2 + 1)^4} = \frac{1}{\varrho^4} \cdot \sqrt{2 (\varrho^2 + 1)^4},$$

mi ráviteles, midőn

egész szám. Minthogy a' föltételnél fogva

$$\frac{\sqrt{2 (\varrho^2 + 1)^4}}{\varrho^2 + 1}$$

is egész szám, lesz vagy

$$\sqrt{2 (\varrho^2 + 1)^4} = (2m + 1)^2 \cdot \sqrt{2}$$

vagy

$$\sqrt{2 (\varrho^2 + 1)^4} = 4m^2 \cdot \sqrt{2},$$

a' mint ϱ páros vagy páratlan. 'S ezek közül egész szám, mint kívántott, egyik sem lehet.

Minthogy tehát egész szám a' kérdésnek nem felel meg, tétessék

$$\alpha = \frac{\varpi}{\varrho},$$

a' hol mind ϖ mind ϱ egészek. Ezt föltéve, lesz

$$\sqrt{2 (\alpha^2 + 1)^4} = \frac{1}{\varrho^4} \cdot \sqrt{2 (\varpi^2 + \varrho^2)^4},$$

's ez ráviteles, midőn

egész szám. Ez nyilván meglesz, mihelyt

$$(\varpi^2 + \varrho^2)^4 = 2r^2,$$

r egészet tevén. 'S itt is, mint feljebb az I. alatt, ϖ -nek és ϱ -nak ugyanazon időben kell párosnak vagy páratlannak lenni.

Midőn mind a' kettő páros, lesz:

$$2r^2 = (2m + 2m')^4$$

midőn az páratlan, lesz:

$$2r^2 = (2m + 1 + 2m' + 1)^4;$$

a' mikből következik, hogy

$$\frac{r^2}{8} = (m + m')^4$$

$$\frac{r^2}{8} = (m + m' + 1)^4$$

mind a' két esetben tehát r-nek párosnak kellene lenni. Legyen ennek okáért tehát

$$r = 2r',$$

r alatt, mint feljebb egész számot értvén. Ezt föltéve lesz

$$2r^2 = 8r'^2$$

és

$$\sqrt{2(\varpi^2 + \varrho^2)^4} = 8r'^2$$

és ebből végül

$$r' = \frac{1}{\sqrt{2}} \cdot \frac{(\varpi^2 + \varrho^2)^2}{2},$$

mi a' föltételekhez képest egész szám nem lehet. 'S így a' kérdésnek feloldása, úgy mint I. alatt, azon megszorítással, hogy ϱ , vagy ϖ és ϱ egész számok legyenek, lehetetlen.

IV. Ellenben legyen $m = 5$, $n = 2$; lesz:

$$\begin{aligned} \beta &= - \frac{1 + 5\alpha - 10\alpha^2 - 10\alpha^3 + 5\alpha^4 + \alpha^5}{1 - 5\alpha - 10\alpha^2 + 10\alpha^3 + 5\alpha^4 - \alpha^5} \\ &\pm \sqrt{\left\{ \frac{1 + 5\alpha - 10\alpha^2 - 10\alpha^3 + 5\alpha^4 + \alpha^5}{1 - 5\alpha - 10\alpha^2 + 10\alpha^3 + 5\alpha^4 - \alpha^5} \right\}^2 + 1} \\ &= - \frac{1}{1 - 5\alpha - 10\alpha^2 + 10\alpha^3 + 5\alpha^4 - \alpha^5} \\ &\quad \times \{(1 + 5\alpha - 10\alpha^2 - 10\alpha^3 + 5\alpha^4 + \alpha^5) \\ &\quad \pm \sqrt{2(\alpha^2 + 1)^5}\}. \end{aligned}$$

'S midőn itt

$$\alpha = \frac{1}{\varrho},$$

lesz:

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^5} = \frac{1}{\varrho^5} \cdot \sqrt{2(\varrho^2 + 1)^5}$$

's ez ráviteles, mihelyt

$$\sqrt{2(\varrho^2 + 1)^5}$$

egész szám. Legyen

$$\varrho^2 + 1 = 2r^2$$

lesz, mint feljebb II.,

$$\sqrt{2 (\varrho^3 + 1)^5} = 2^5 \cdot r^5$$

igazán egész szám. Innen látható, hogy itt is

$$\alpha = \frac{1}{7}$$

valóban megfelel a' kívánatnak.

Az alak, mely ez által találtatik, a' következő:

$$\pi = 4 \left\{ 5 \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} + 2 \operatorname{Arctg} \frac{3}{79} \right\}.$$

Általánosabban, mint feljebb láttuk, a' gyökérjegy alatti mennyiség ez:

$$\left\{ \frac{1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^5 + m_4\alpha^4 + \dots}{1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^5 + m_4\alpha^4 - \dots} \right\}^2 + 1$$

's legyen itt

$$\begin{aligned} 1 - m_2\alpha^2 + m_4\alpha^4 - m_6\alpha^6 + \dots &= A \\ m_1\alpha - m_3\alpha^5 + m_5\alpha^5 - m_7\alpha^7 + \dots &= B; \end{aligned}$$

tehát ugyanazon gyökérjegy alatti mennyiség

$$\begin{aligned} &= \left\{ \frac{A + B}{A - B} \right\}^2 + 1 \\ &= \frac{2 (A^2 + B^2)}{(A - B)^2}. \end{aligned}$$

'S itt először

$$\begin{aligned} A^2 &= 1 - 2m_2\alpha^2 \\ &\quad + (m_2^2 + 2m_4) \alpha^4 \\ &\quad - (2m_2m_4 + 2m_6) \alpha^6 \\ &\quad + (m_4^2 + 2m_2m_6 + 2m_8) \alpha^8 \\ &\quad \dots \end{aligned}$$

$$B^1 = m_1^2 \alpha^2 - 2m_1 m_5 \alpha^4 + (m_3^2 + 2m_1 m_5) \alpha^6 - (2m_3 m_5 + 2m_1 m_7) \alpha^6 + (m_5^2 + 2m_3 m_7 + 2m_1 m_9) \alpha^{10} \\ \vdots$$
$$\begin{aligned} A^2 + B^2 = & 1 + (m_1^2 - 2m_2) \alpha^2 \\ & + (m_2^2 - 2m_1m_3 + 2m_4) \alpha^2 \\ & + (m_3^2 - 2m_2m_4 + 2m_1m_5 - 2m_6) \alpha^6 \\ & + (m_4^2 - 2m_3m_5 + 2m_2m_6 \\ & \quad - 2m_1m_7 + 2m_8) \alpha^8 \\ & \dots \end{aligned}$$
$$\begin{aligned} \{m_r\} &= 2m_{r-1}m_{r+1} + 2m_{r-2}m_{r+2} \\ &= 2m_{r-3}m_{r+3} + 2m_{r-4}m_{r+4} \\ &\vdots \\ &= 2m_1m_{2r-1} + (-1)^r \cdot 2m_2 \} \cdot a^{2r} \end{aligned}$$
$$m_u = m_{u-1} \cdot \frac{\{m - (u-1)\}}{u},$$
$$m_{u-1} = m_{u-2} \cdot \frac{\{m - (u-2)\}}{u},$$
$$m_{u-2} = m_{u-3} \cdot \frac{\{m - (u-3)\}}{u-2}$$

.

$$m_{u-n} = m_{u-n-1} \cdot \frac{\{m - (u-n-1)\}}{u-n}$$

a' miből szemlátomást lesz:

$$\begin{aligned}
 m_u &= m_{u-1} \cdot \frac{\{m-(u-1)\}}{u}, \\
 &= m_{u-2} \cdot \frac{\{m-(u-2)\}}{u-1} \cdot \frac{\{m-(u-1)\}}{u}, \\
 &= m_{u-3} \cdot \frac{\{m-(u-3)\}}{u-2} \cdot \frac{\{m-(u-2)\}}{u-1} \cdot \frac{\{m-(u-1)\}}{u} \\
 &\dots \dots \dots \\
 &= m_{u-n} \cdot \frac{\{m-(u-n)\}}{u-n+1} \cdot \frac{\{m-(u-n+1)\}}{u-n+2} \dots \\
 &\quad \times \frac{\{m-(u-2)\}}{u-1} \cdot \frac{\{m-(u-1)\}}{u}
 \end{aligned}$$

's ebből némi ruductio után taláztatik;

$$\begin{aligned}
 m_1^2 - 2m_2 &= m_1 \\
 m_2^2 - 2m_1m_3 + 2m_4 &= m_2 \\
 m_3^2 - 2m_2m_4 + 2m_1m_5 - 2m_6 &= m_3 \\
 \dots \dots \dots
 \end{aligned}$$

azaz

$$\begin{aligned}
 A^3 + B^2 &= 1 + m_1\alpha^2 + m_2\alpha^4 \\
 &\quad + m_3\alpha^6 + m_4\alpha^8 \\
 &\quad \dots \dots \dots \\
 &\quad + m_1\alpha^{2m-2} + \alpha^{2m} \\
 &= (\alpha^2 + 1)^m,
 \end{aligned}$$

úgy hogy a' gyökérjegyes mennyiség tulajdonképen ezzé legyen

$$\frac{1}{A - B \cdot \sqrt{2(\alpha^2 + 1)^m}}$$

Könnyebb áttekintés végett legyen

$$\begin{aligned}
 1 + m_1\alpha - m_2\alpha^2 - m_3\alpha^3 + \dots &= a \\
 1 - m_1\alpha - m_2\alpha^2 + m_3\alpha^3 + \dots &= b,
 \end{aligned}$$

lesz egyáltalában

$$\beta = -\frac{1}{b} \cdot \{a \pm \sqrt{2(\alpha^2 + 1)^m}\}.$$

's az egész mesterség már most abban áll, hogy a' helyébe olly szám tétessék, hogy

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^m}$$

ráviteles szám legyen.

Legyen már most, hogy ezen általános vizsgálatot ketté szaksítsuk, először m páros szám, tehát a' gyökérjegyes mennyiség illy alakú

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^{2n}},$$

's nézzük, melly föltételek alatt lehessen ez ráviteles szám. Először tétessék

$$\alpha = \frac{1}{\varrho}$$

ϱ egészet jelentvén, a' honnan

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^{2n}} = \frac{1}{\varrho^{2n}} \cdot \sqrt{2(\varrho^2 + 1)^{2n}}$$

következik, 's ez valóban ráviteles, midőn

$$\sqrt{2(\varrho^2 + 1)^{2n}}$$

egész szám.

Mármost ϱ egészet jelentvén, akár páros az, akár páratlan, célra semmi esetre nem vezet. Mert ha ϱ páros, lesz

$$(\varrho^2 + 1)^n = 2m + 1$$

páratlan, és innen:

$$\sqrt{2(\varrho^2 + 1)^{2n}} = (2m + 1) \cdot \sqrt{2}$$

mi egész szám, mint kívántatott, nem lehet. Midőn ellenben ϱ páratlan, lesz

$$(\varrho^2 + 1)^{2n} = 2m$$

páros és innen

$$\sqrt{2(\varrho^2 + 1)^{2n}} = 2m \cdot \sqrt{2},$$

mi szinte nem egész. Azon föltétel tehát, hogy

$$\alpha = \frac{1}{\varrho},$$

és ϱ egész szám, ráviteles számra nem vezet 's így haszonvehetlen. Legyen tehát másodszor

$$\alpha = \frac{\varpi}{\varrho},$$

következőleg

$$\sqrt{2(\alpha^2 + 1)^{2n}} = \frac{1}{\varrho^{2n}} \cdot \sqrt{2(\varpi^2 + \varrho^2)^{2n}}$$

's ez szinte csak akkor lesz ráviteles, ha

$$\sqrt{2(\varpi^2 + \varrho^2)^{2n}}$$

egész szám. Ez csak úgy lehetséges, hogyha

$$\varpi^2 + \varrho^2 = r\sqrt{2},$$

r egészet jelentvén. Minthogy ebből

$$(\varpi^2 + \varrho^2)^2 = 2r^2$$

következik, nyilvánvaló, hogy ϖ és ϱ -nak ugyanazon időben párosnak vagy páratlannak kell lenni. 'S ha már most mind a' kettő páros, lesz, mint feljebb I. alatt

$$\frac{r^2}{2} = (m + m')^2;$$

ha pedig mind a' kettő páratlan,

$$\frac{r^2}{2} = (m + m' + 1)^2;$$

tehát minden esetre

$$r = 2r',$$

hol r egészet tesz. 'S ebből lesz, mint ugyanott,

$$r' = \frac{1}{\sqrt{2}} \cdot \frac{(\varpi^2 + \varrho^2)}{2},$$

mi ellenmondás, 's miből látszik, hogy az

$$\alpha = \frac{\varpi}{\varrho}$$

föltétel is úgy, hogy mind ω mind pedig ϱ egészek legyenek, lehetetlen.

De legyen másodszor m páratlan szám, tehát a' gyókéjegyess mennyiség' alakja ez:

$$\sqrt{2 (\alpha^2 + 1)^{2n+1}}$$

's keressük azon föltételt, melly alatt ez ráviteles. De legyen előbb

$$u = \frac{1}{\varrho}$$

's ϱ egész szám; mellynek következtetésében tehát

$$\sqrt{2 (\alpha^2 + 1)^{2n+1}} = \frac{1}{\varrho^{2n+1}} \cdot \sqrt{2 (\varrho^2 + 1)^{2n+1}}$$

's ez nyilván ráviteles, midőn

$$\sqrt{2 (\varrho^2 + 1)^{2n+1}}$$

egész szám, 's ez egész szám, midőn

$$\varrho^2 + 1 = 2r^2,$$

r egészet jelentvén; mi hogy így van, midőn $\varrho=7$, már az előbbiekből tudva lévő dolog. Legyen másodszor

$$\alpha = \frac{\omega}{\varrho};$$

melly esetet feljebb II. és IV. alatt nem vizsgáltunk, lesz

$$\sqrt{2 (\alpha^2 + 1)^{2n+1}} = \frac{1}{\varrho^{2n+1}} \cdot \sqrt{2 (\varrho^2 + \omega^2)^{2n+1}},$$

's a' rávihetőség' föltéte az, hogy

$$\omega^2 + \varrho^2 = 2r^2$$

legyen; vagy is szóval kimondva, hogy két négyszögnek sommája épen kettese legyen valamelly harmadik négyszögnek; a' négyszögre emelendő számok egészek levén. Illy számok

$$\omega = 2$$

$$\varrho = 14$$

's általában

$$\omega = 2n$$

$$\varrho = 14n$$

de ez is arra megy ki, mi már feljebb találtatott, hogy

$$\alpha = \frac{1}{7}.$$

A' talált eredményeket már most összevetvén egy alakba, lesz

$$\pi = 4 \left\{ m \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} + 2 \operatorname{Arctg} \beta \right\}$$

a' hol először m páratlan szám, és

$$\beta = -\frac{1}{b} \cdot \left\{ a \pm \frac{1}{7^m} \cdot \sqrt{2 \cdot 50^m} \right\}$$

és végül

$$a = 1 + \frac{m_1}{7} - \frac{m_2}{7^2} - \frac{m_3}{7^3} + \frac{m_4}{7^4} + \dots$$

$$b = 1 - \frac{m_1}{7} - \frac{m_2}{7^2} + \frac{m_3}{7^3} + \frac{m_4}{7^4} - \dots$$

mit azonban könnyebbség' okáért így is lehet kifejezni, hogy

$$\beta = -\frac{1}{b'} \cdot \left\{ a' \pm \sqrt{2 \cdot 50^m} \right\}$$

hol:

$$a' = 7^m + m_1 7^{m-1} - m_2 7^{m-2} - m_3 7^{m-3} + \dots$$

$$b' = 7^m - m_1 7^{m-1} - m_2 7^{m-2} + m_3 7^{m-3} + \dots$$

Így találatnak összeállítva:

$$\pi = 4 \cdot \left\{ \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} + 2 \operatorname{Arctg} \frac{1}{3} \right\}$$

$$\pi = 4 \cdot \left\{ 3 \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} + 2 \operatorname{Arctg} \frac{2}{11} \right\}$$

$$\pi = 4 \cdot \left\{ 5 \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} + 2 \operatorname{Arctg} \frac{3}{79} \right\}$$

$$\pi = 4 \cdot \left\{ 7 \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} - 2 \operatorname{Arctg} \frac{29}{278} \right\}$$

's így

$$\pi = 4 \cdot \left\{ 9 \operatorname{Arctg} \frac{1}{7} - 2 \operatorname{Arctg} \frac{1850863}{7376616} \right\}$$

stb stb.

X.

A' SZÁMBELI FELSŐBB EGYENLETEK' EGYENES
MEGOLDÁSA VALÓS GYÖKEREKBEN.

GYÖRY SÁNDOR R. TAGTÓL.

Minden eddigi törekvések' ellenére, a' felsőbb egyenletek' megoldása nem másképen eszközölthető, hanem ha előbb a' gyökér' határai, unalmas találgatásokkal legalább egész számokban és annak tizedes részeiben meghatároztattak. Azután ezen találgatásokkal kikeresett közelítő érték' helyretételeire alapítatnak ismét a' további közelítés' szabályai, melyek részint nem eléggé biztosak, részint fáradságos újabb megújabb munkálatok' ismétlését teszik szükségessé. Hogy a' találgatások' mellőzésével egyenes feloldásra akadassunk, 's a' további megközelítést eleitől fogva végig félbeszakadás nélkül ugyanazon szabályok szerint folytathassuk; elsőben vegyük szemlélet alá a' felsőbb egyenletek' általános kitételét:

$$x^m + Ax^{m-1} + Bx^{m-2} + Cx^{m-3} \dots + Px + Q = 0$$

mellyből:

$$x = \frac{\mp Q}{P + Ax^{m-2} + Bx^{m-3} + Cx^{m-4} \dots \text{stb}}$$

's tétetvén $Fx = Ax^{m-2} + Bx^{m-3} + Cx^{m-4} \dots \text{stb}$

$$x = - \frac{\mp Q}{P + Fx}; \text{ további helyetteséssel:}$$

$$(1) x = - \frac{\mp Q}{P - F \left(\frac{Q}{P + Fx} \right)}$$

Ezen töreket fel lehet oldani, 's a' nélkül hogy a' megkívántató szövevényes munkálatokat tettelegesen végrehajtsuk, azonnal szembe-tünhetik: hogy az x értéke hanyados formájában leszen kiteve, illy alakban:

$$x = \frac{f x}{\varphi x}$$

mellyben azonban az x hatványai az eredeti egyenlet' legfelsőbb hatványá-nál magasabban emelkedve jönnek elő. Sőt mivel az (1) alatti helyette-zéseket vég nélkül folytathatni, mellyeknél fogva:

$$(2) x = \frac{-Q}{P+F} \left(\frac{-Q}{P+F} \left(\frac{-Q}{P+F} \left(\frac{-Q}{P+F} \dots \text{stb} \right) \right) \right)$$

az x értékét kitevő hanyadosban, az ismeretlen' hatványainak végetlen magasságra kell emelkedni. E' körülmény tehát, a' feladat' megfejthe-tetlenségét látszanék inkább bizonyítani, mint sem annak lehető megol-dására utat nyitni. Azonban hogy az első tekintettel elháríthatlannak mu-tatkozó nehézség további vizsgálatinkban fel ne tartóztasson, észreve-hetjük:

a) Hogy az egyenlet' törvényei szerint, a' felsőbb hatványokat, az egyenletbe foglalt legfelsőbbiknél, egymás után egygyel alacsonyabbra leszállíthatjuk. Ugyan is lévén:

$$x^m = Ax^{m-1} + Bx^{m-2} + Cx^{m-3} \dots \text{stb.}$$

innét akarmellyik felsőbb hatvány, például:

αx^{m+n} leszen egymás utáni helyettezéssel:

$$\alpha x^{m+n} = \alpha Ax^{m+n-1} + \alpha Bx^{m+n-2} + \alpha Cx^{m+n-3} \dots \text{stb.}$$

$$\alpha Ax^{m+n-1} = \alpha A^2 x^{m+n-2} + \alpha ABx^{m+n-3} + \alpha ACx^{m+n-4} \dots \text{stb.}$$

$$\alpha A^2 x^{m+n-2} = \alpha A^3 x^{m+n-3} + \alpha A^2 Bx^{m+n-4} + \alpha A^2 Cx^{m+n-5} \dots \text{stb.}$$

mig nem végezetre:

$$\alpha x^{m+n} = A' x^{m-1} + B' x^{m-2} + C' x^{m-3} \dots + P x + Q$$

b) Ezen kitétel: $x = \frac{f x}{\varphi x}$; mivel számtalan ugyanazon értéket

kifejező hanyadosok vannak, természetl határozatlan lévén: szabad leszen a' φx helyett az x -nek valamelly megállapított függvényét felvennünk; azután további kérdésül csak az marad fel, hogy az fx ezen felvételt illetőleg úgy határozassék meg, minél fogva legyen:

$$x = \frac{fx}{\varphi x}$$

mellyben φx megállapított függvényt jegyez.

c) Leszen pedig $x \cdot \varphi x = fx$ és ha ezen egyenlet' mind két részében az x felsőbb hatványait az a) alatti szabályok szerint alább szállítjuk, azzal együtt mind az fx mind a' φx az egyenletbe foglalt legfelsőbb hatványnál, egygyel alacsonyabbra fog leszállítatni.

d) Végezetre legegyszerűbbnek látszhatik, a' határozatlan φx helyett az x felsőbb hatványait az $[(x+1)^{m-1}]^2$ kifejtéséből venni: melyeknek szemléleti előadása után, nincs egyéb hátra, hanem hogy az előadott szabályok' alkalmazására, valóságos példákat hozzunk fel.

1) Az igen ismeretes Newton' egyenlete $x^5 - 2x - 5 = 0$.

ebben:

$$x^5 = 2x + 5; x^4 = 2x^2 + 5x; m = 3; m - 1 = 2$$

$$\text{következőleg tévén } \varphi x = (x+1)^4 = x^4 + 4x^3 + 6x^2 + 4x + 1$$

összevonva:

$$\begin{array}{rcll} x^4 & = & 2x^2 + 5x & * \\ 4x^5 & = & * & 8x + 20 \\ 6x^2 & = & 6x^2 & * \quad * \\ 4x & = & * & 4x \quad * \\ 1 & = & * & * \quad 1 \\ \hline \varphi x & = & 8x^2 + 17x + 21 \end{array}$$

ezen munkálat' megújítására tétetvén

$$\begin{array}{lcl} \text{a)} & \text{b)} & \text{c)} = a^2x^4 + 2abx^5 + (b^2 + 2ac)x^2 + 2bcx + c^2 \\ (8x^2 + 17x + 21)^2 & = & 64x^4 + 272x^5 + 625x^2 + 714x + 441 \end{array}$$

összevonva:

$$\begin{array}{rcll} 64x^4 & = & 128x^2 + & 320x \\ 272x^5 & = & * & + 544x + 1360 \\ + & & 625x^2 + & 714x + 441 \\ \hline \varphi x & = & 753x^2 + & 1578x + 1801 \end{array}$$

's még egyszeri ismétléssel:

$$\left(\begin{array}{ccc} \text{a)} & \text{b)} & \text{c)} \\ 753x^2 + 1578x + 1801 \end{array} \right)^2 = 567009x^4 + 2376468x^3 + 5202309x^2 + 5683956x + 3243601$$

összevonva:

$$\begin{array}{r} 567009x^4 = 1134018x^2 + 2835045x \\ 2376468x^3 = * + 4752936x + 11882340 \\ + 5202309x^2 + 5683956x + 3243601 \end{array}$$

$$\varphi x = 6336408x^2 + 13271937x + 15125941$$

mellyhez a' megfelelő számító kerestetvén, hasonló összevonásokkal:

$$x \cdot \varphi x = f x = 13271937x^2 + 27798757x + 31682040$$

tehát:

$$x = \frac{f x}{\varphi x} = \frac{13271937x^2 + 27798757x + 31682040}{6336408x^2 + 13271937x + 15125941}$$

honnét:

$$x = \frac{13271937}{6336408} = 2,09455(21)$$

$$x = \frac{27798757}{13271937} = 2,09455(15)$$

$$x = \frac{31682040}{15125941} = 2,09455(00)$$

Ezen feloldásban az öt első tizedes jegy pontosan összeegyező lévén, eddig egyszersmind a' gyökér' értéke is bizonyos. Mindazonáltal ha még nagyobb pontosság kívántatnék, a' legközelebb kitalált nevező újra fölemeltetvén 's annak számítója az előadott módon meghatározatván, találjuk:

$$x = \frac{f x}{\varphi x} = \frac{938637034876938x^2 + 1966023592031947x + 2240663557683765}{448132711536753x^2 + 938637034876938x + 1069758168958441}$$

honnét:

$$x = \frac{938637034876938}{448132711536753} = 2,094551481542(4)$$

$$x = \frac{1966023592031947}{938637034876938} = 2,094551481542(1)$$

$$x = \frac{2240663557683765}{1069758168958441} = 2,094551481542(1)$$

Itt a' 13 első számjegyek összeegyezők lévén, eddig egyszersmind a' gyökér' értéke is bizonyos; a' 14-dik számjegy pedig 1 és 4 közt fekszik, 's valóban Fourier' kiszámításai szerint is az összeegyező számjegyek ugyanazok, a' következő pedig = 3; a' 4 és 1 közt esik

2) Másik egyenlet, melly gyakori példaul szokott felhozni, ez:

$$x^3 - 7x + 7 = 0$$

Ennek feloldására is tétetvén $\varphi x = (x+1)^4$ mivel:

$$x^3 = 7x - 7; x^4 = 7x^2 - 7x$$

a' fentebbiekhez hasonló összevonásokkal, találtaik elsőben:

$$x = \frac{7254662x^2 + 12621036x - 29252223}{4178889x^2 + 7254662x - 16631187}$$

tehát a' háromféle hanyadosokból:

$$x = 1,736; x = 1,739; x = 1,758$$

's mivel ezek csak a' két első számjegyig egyeznek össze, újabb megközelítés végett csak annyi számjegyek tartatván meg, a' mennyi ezen összeegyezés' kitételére elégséges, tegyük:

$$\varphi x = 4x^2 + 7x - 16$$

$$\left(\begin{matrix} a) & b) & c) \\ 4x^2 + 7x - 16 \end{matrix} \right)^2 = a^2x^4 + 2abx^3 + (b^2 + 2ac)x^2 + 2bcx + c^2$$

egymás utáni fölemeléssel a' már előadott munkálatok' következtében, találtaik:

$$x = \frac{8549947x^2 + 14466694x - 35371672}{5053096x^2 + 8549947x - 20904978};$$

és így:

$$x = \frac{8549947}{5053096} = 1,6920214(8)$$

$$x = \frac{14466694}{8549947} = 1,6920214(8)$$

$$x = \frac{35371672}{20904978} = 1,6920214(8)$$

mellyben a' nyolcz első számjegy összeegyező és bizonyos; a' kilencze-

dik pedig noha szintén egyezik, mindazonáltal mivel a' közelítés' alapjául felvett hanyadosok egyenként = 1,7 a' két első jegyben összeegyezők voltak ugyan, de az utolsó számjegy az igaz' értékénél nagyobb; ennél fogva itt is az utolsó számjegy, noha összeegyezik, nem csak bizonytalan, hanem egzszersmind nagyobb kelletinél. Azért is a' közelítés' tovább folytatására tegyük még egyszer:

a) b) c)

$$5053096x^2 + 8549947x - 20904978; \text{ mellyekből } 2a = 10106192;$$

$$2b = 17099894; 2c = -41809956 \quad a^2 = 25533779185216;$$

$$b^2 = 73101593702809; c^2 = 437018105180484$$

ezek után:

$$\begin{array}{rcl} 86407405971824x^3 = & * & + 604851841802768x - 604851841802768 \\ 25533779185216x^4 = & 178736454296512x^2 - 178736454296512x & * \\ + & = -138168127720967x^2 - 357472907872332x + 437018105180484 & \\ \hline \varphi x = & 40568326575545x^2 + 68642479633924x - 167833736622284 & \end{array}$$

mellyből az fx meghatározatván:

$$x = \frac{68642479633924x^2 + 116144549406531x - 283978286028815}{40568326575545x^2 + 68642479633924x - 167833736622284}$$

$$x = 1,692021471630(09) = 1,692021471630(09 = 1,692021471630(1)$$

Grunert (I. Supplemente zu G. S. Klügels Wörterbuche stb. a. Gleichung) a' Fourier' kiszámítási módját használván, a' 8 első számjegyig találja:

$$x = 1,69202147 \dots$$

3) Hogy kiszámításainkat a' negyedik emeletnél felsőbb egyenletre alkalmazzuk, mellyre még valósággal megoldott példát alig találunk; vegyük fel (I. az idézett helyen 521. lap):

$$x^5 + x^4 + x^5 - 2x^2 + 2x - 1 = 0$$

a' további lapokon látható vizsgálatok' következtében ezen egyenletnek valós gyökere 1 és 0,5 között fekszik. Mellyeket mi mellőzván:

Elsőben is a' feladott egyenlet' törvényei szerint találjuk:

$$x^5 = -x^4 - x^5 + 2x^2 - 2x + 1$$

$$x^6 = * + 3x^5 - 4x^2 + 3x - 1$$

$$x^7 = 3x^4 - 4x^5 + 3x^2 - x *$$

$$x^8 = -7x^4 * + 5x^2 - 6x + 3$$

azután pedig fölvetetvén $\varphi x = (x+1)^8$ azaz:

$$\varphi x = x^8 + 8x^7 + 28x^6 + 56x^5 + 70x^4 + 56x^3 + 28x^2 + 8x + 1$$

's a' fentebbi helyettesezésekkel összevonva:

$$\begin{array}{rcl}
 56x^5 & = & -56x^4 - 56x^5 + 112x^2 - 112x + 56 \\
 28x^6 & = & * + 84x^5 - 112x^2 + 84x - 28 \\
 8x^7 & = & 24x^4 - 32x^5 + 24x^2 - 8x * \\
 x^8 & = & -7x^4 * + 5x^2 - 6x + 3 \\
 + & = & +70x^4 + 56x^5 + 28x^2 + 8x + 1 \\
 \hline
 \varphi x & = & 31x^4 + 52x^5 + 57x^2 - 34x + 32 \\
 & & a) \quad b) \quad c) \quad d) \quad e)
 \end{array}$$

mellynek fölemelésére kifejtetvén:

$$\begin{aligned}
 & a^2x^5 + 2abx^7 + (2ac + b^2)x^6 + (2ad + 2bc)x^5 \\
 & + (2ae + 2bd + c^2)x^4 + (2be + 2cd)x^3 + (2ce + d^2)x^2 + 2dex + e^2 \\
 & = 961x^8 + 3224x^7 + 6238x^6 + 3820x^5 + \dots \text{'stb.}
 \end{aligned}$$

leszen:

$$\begin{array}{rcl}
 + 3820x^5 & = & -3820x^4 - 3820x^5 + 7640x^2 - 7640x + 3820 \\
 + 6238x^6 & = & * + 18714x^5 - 24952x^2 + 18714x - 6238 \\
 + 3224x^7 & = & + 9672x^4 - 12896x^3 + 9672x^2 - 3224x * \\
 + 961x^8 & = & -6727x^4 * + 4805x^2 - 5766x + 2883 \\
 + & = & 1697x^4 - 548x^5 + 4804x^2 - 2176x + 1024 \\
 \hline
 \varphi x & = & 822x^4 + 1450x^5 + 1969x^2 - 92x + 1489 \\
 & & a) \quad b) \quad c) \quad d) \quad e)
 \end{array}$$

ujabb fölemeléssel, mellyben:

$$2a = 1644; 2b = 2900; 2c = 3938; 2d = -184; 2e = 2978$$

$$a^2 = 675684; c^2 = 3876961;$$

$$b^2 = 2102500; d^2 = 8464; e^2 = 2217121$$

$$\begin{array}{rcl}
 5558852x^5 & = & -5558852x^4 - 5558852x^3 + 11117704x^2 - 11117704x + 5558852 \\
 5339536x^6 & = & * + 16018608x^3 - 21358144x^2 + 16018608x - 5339536 \\
 2383800x^7 & = & + 7151400x^4 - 9535200x^3 + 7151400x^2 - 2383800x * \\
 675684x^8 & = & -4729788x^4 * + 3378420x^2 - 4054104x + 2027052 \\
 + & = & 6058077x^4 + 3955804x^3 + 5872146x^2 - 273976x + 2217121 \\
 \hline
 \varphi x & = & + 2920837x^4 + 4880360x^3 + 6161526x^2 - 1810976x + 4463489
 \end{array}$$

Mostan, mivel már a' számjegyek tetemesre szaporodtak, a' küzelítés' elítélhetésére φx -et keresvén, találjuk:

$$\begin{aligned}
 x &= \frac{f x}{\varphi x} = \frac{1959523x^4 + 3240689x^3 + 4030698x^2 - 1378185x + 2920837}{2920837x^4 + 4880360x^3 + 6161526x^2 - 1810976x + 4463489} \\
 x &= \quad 0,67 \quad = \quad 0,66 \quad = \quad 0,65 \quad = \quad 0,76 \quad = \quad 0,65
 \end{aligned}$$

melly viszonyoknak kitételére elégséges lévén a' két első számjegyeket megtartani, tegyük:

$$\begin{array}{ccccc} \text{a)} & \text{b)} & \text{c)} & \text{d)} & \text{e)} \\ 29x^4 + 48x^5 + 61x^2 - 18x + 44 \end{array}$$

mellyekből:

$$2a = 58; 2b = 96; 2c = 122; 2d = -36; 2e = 88$$

$$a^2 = 841; c^2 = 3721;$$

$$b^2 = 2304; d^2 = 324; e^2 = 1936$$

ezek után:

$$4812x^5 = -4812x^4 - 4812x^3 + 9624x^2 - 9624x + 4812$$

$$5842x^6 = * + 17526x^5 - 23368x^2 + 17526x - 5842$$

$$2784x^7 = + 8352x^4 - 11136x^5 + 8352x^2 - 2784x *$$

$$841x^8 = -5887x^4 * + 4205x^2 - 5046x + 2523$$

$$+ = + 4545x^4 + 2028x^5 + 5692x^2 - 1584x + 1936$$

$$\varphi x = + 2198x^4 + 3606x^5 + 4505x^2 - 1512x + 3429$$

's a' nevezőnek φx felemelése folytattatván:

$$\begin{array}{ccccc} \text{a)} & \text{b)} & \text{c)} & \text{d)} & \text{e)} \\ 2198x^4 + 3606x^5 + 4505x^2 - 1512x + 3429 \end{array}$$

mellyekből:

$$2a = 4396; 2b = 7212; 2c = 9010; 2d = 3024; 2e = 6858$$

$$a^2 = 4831204; c^2 = 20295025;$$

$$b^2 = 13003236; d^2 = 2286144; e^2 = 11758041$$

honnét:

$$25843308x^5 = -25843308x^4 - 25843308x^3 + 51686616x^2 - 51686616x + 25843308$$

$$32807216x^6 = * + 98421648x^3 - 131228864x^2 + 98421648x - 32807216$$

$$15851976x^7 = + 47555928x^4 - 63407904x^3 + 47555928x^2 - 15851976x *$$

$$4831204x^8 = -33818428x^4 * + 24156020x^2 - 28987224x + 14493612$$

$$+ = + 24464365x^4 + 11106828x^3 + 33181434x^2 - 10369296x + 11758041$$

$$\varphi x = 12358557x^4 + 20277264x^3 + 25351134x^2 - 8473464x + 19287745$$

mellyhez képest fx meghatározatván:

$$x = \frac{fx}{\varphi x} = \frac{7918707x^4 + 12992577x^3 + 16243650x^2 - 5429369x + 12358557}{12358557x^4 + 20277264x^3 + 25351134x^2 - 8473464x + 19287745}$$

$$x = 0,6407(4) = 0,6407(5) = 0,6407(0) = 0,6407(5) = 0,6407(4)$$

Nagyobb közelítés végett öt számjegyek' megtartásával tegyük:

a) b) c) d) e)

$$12358x^4 + 20277x^3 + 25351x^2 - 8473x + 19287$$

mellyekből:

$$2a = 24716; 2b = 40554; 2c = 50702; 2d = -16946; 2e = 38574$$

$$a^2 = 152720164; c^2 = 642673201;$$

$$b^2 = 411156729; d^2 = 71791729; e^2 = 371988369$$

$$818665786x^5 = -818665786x^4 - 818665786x^3 + 1637331572x^2$$

$$-1637331572x + 818665786$$

$$1037732045x^6 = * + 313196135x^5 - 4150928180x^2 + 3113196135x$$

$$-1037732045$$

$$501166332x^7 = +1503498996x^4 - 2004665328x^3 + 1503498996x^2$$

$$-501166332x$$

*

$$152720164x^8 = -1069041148x^4 + 763600820x^2 - 916320984x$$

$$-458160492$$

$$+ = 775756651x^4 + 352566952x^3 + 1049681203x^2$$

$$-326837502x + 371988369$$

$$\varphi x = 391548713x^4 + 642431973x^3 + 803184411x^2$$

$$-268460255x + 611082602$$

mellyhez képest fx meghatározatván:

$$x = \frac{fx}{\varphi x} = 250883260x^4 + 411635698x^3 + 514637171x^2$$

$$-172014824x + 391548713$$

$$391548713x^4 + 642431973x^3 + 803184411x^2$$

$$-268460255x + 611082602$$

honnét:

$$x = 0,6407459(7) = 0,6407459(7) = 0,6407459(6)$$

$$= 0,6407459(6) = 0,6407459(6).$$

XI.

A' SEBESSÉG' FOKOZATÁRÓL FOLYÓ VIZEKNÉL,

FELVILÁGOSITVA EGY A' DUNÁN MÉRT KERESZTMETZÉS 'S ABBAN TALÁLT
SEBESSÉGEK ÁLTAL; TOVÁBBÁ A' DUNA' VIZEMESZTÉSÉRŐL KÜLÖNBÖZŐ
VIZÁLLÁSOKNÁL.

VÁSÁRHELYI PÁL RT-TÓL.

Midőn valamelly folyóviznek, legyen az folyam, folyó, vagy patak, kártékony árhullámitól akár egy termékeny vidéket megóvni, vagy azt a' hajózásra alkalmassá tenni, akár a' vidék' lakóinak érdeke 's kívánata szerint erejét megosztani, vagy azt különféle erőművek' hajtására használni szándékunk, vizemesztésének ismerete nem csak felette szükséges, de egy a' főbb feladatok közül.

A' mint ennek szükségét a' vizek' szabályozásával foglalkozók érezni kezdték, egyszersmind azt is átlátták, hogy a' vizemesztés' tudására a' folyónak, mint már előre ismeretesnek feltett keresztmetszésen kívül, árja' sebességének is ismeretesnek kell lennie; 's habár a' keresztmetszések' felvétele semmi lényeges nehézséggel egybekötve nincs is, mindazáltal nagyobb folyók' árjába a' sebességek' mérése tetemes fáradsággal és költséggel járván, a' legnagyobb tudósok több század óta iparkodtak a' folyóvizek' természet-szabta törvényét kiismerni, miszerint azoknak sebességét elméletileg meghatározassák.

Mi csekély vala a' siker, Brünnings, Hollandban a' vízépítművekre főfelügyelő, e' czímű derék munkájában: „Abhandlung über die Geschwindigkeiten des fliessenden Wassers“ körülményesen és alaposan ki-mutatta, mellyben a' többek közt így szól: „Galilei helyesen állította,

Pest

Buda

Fig. II.

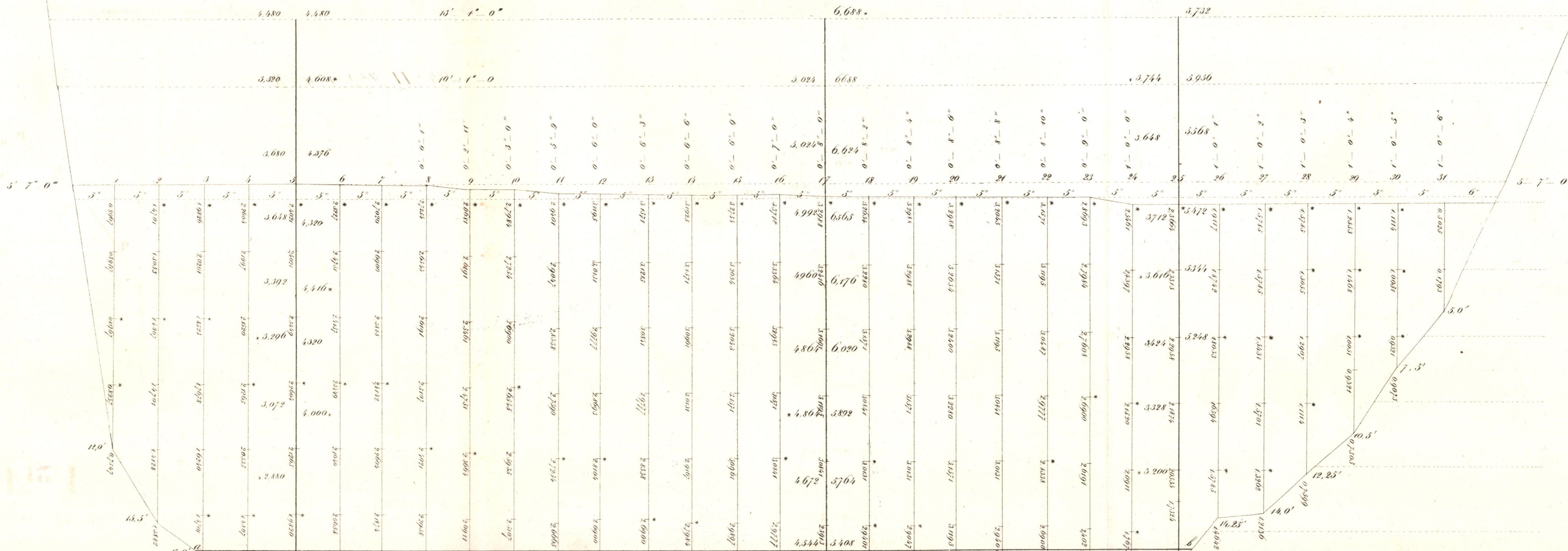
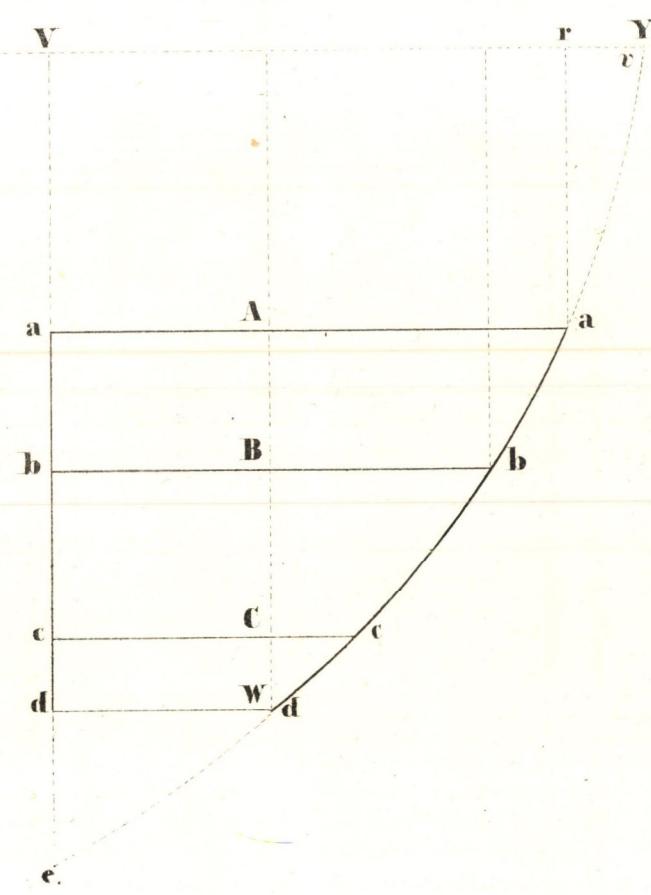

Fig. I.

M. J. J. E. H. H.

Nyemt. W. A. A. P. A.

KÖZÉP SEBESSÉGEK ÉS A' DUNA' VÍZEMÉSZTÉSE' TÁBLÁI, ANNAK VÁLTOZÓ VÍZÁLLÁSAI SZERINT.

I. Vízállás 5' — 7" — 0''' és 4' — 6" — 6''' közt.			
Füg- gő.	Közép se- besség számitva lábakban 's azok' tizedei- ben.	Mérés utáni közép sebes- ség lábakban 's azok' tize- deiben.	Különb- ség.
0			
1	0,8612	0,8612	
2	1,4312	1,4512	—0,0166
3	1,7408	1,7520	—0,0112
4	2,0643	2,0567	0,0076
5	2,0955	2,0967	—0,0012
6	2,2093	2,1983	0,0110
7	2,2745	2,2698	0,0047
8	2,3139	2,3121	0,0019
9	2,4845	2,4838	0,0007
10	2,4289	2,4410	—0,0120
11	2,4463	2,4634	—0,0171
12	2,5934	2,5705	0,0229
13	8,6513	2,6696	—0,0183
14	2,7225	2,7530	—0,0305
15	2,8193	2,8433	—0,0240
16	2,8192	2,8123	0,0069
17	2,8144	2,7550	0,0594
18	2,7774	2,7500	0,0274
19	2,7667	2,7703	—0,0036
20	2,8503	2,8587	—0,0084
21	2,6316	2,6436	—0,0120
22	2,6285	2,6462	—0,0177
23	2,5814	2,5688	0,0726
24	2,0622	2,0805	—0,0183
25	2,1769	2,1735	0,0034
26	1,7389	1,7312	0,0077
27	1,4725	1,4766	0,0041
28	1,2129	1,2623	—0,0494
29	1,0235	1,0225	0,0010
30	1,0093	0,9947	0,0146
31	0,2273	0,2273	0,0000

II. Vízállás = 5' — 7" — 0'''				
Füg- gő.	Vízmélység lábakban.	Tá- volság ölek- ben.	Közép se- besség mérés sze- rint láb- akban 's azok' tize- deiben.	Vízemész- tés köblá- bakban.
0	0	0	0	
1	12,00	5°	0,8612	51,67
2	15,50	"	1,4512	471,77
3	17,00	"	1,7520	779,65
4	18,00	"	2,0567	999,02
5	21,25	"	2,0967	1222,33
6	21,33	"	2,1983	1371,58
7	22,75	"	2,2698	1476,88
8	24,01	"	2,3138	1605,34
9	23,74	"	2,5389	1737,94
10	25,75	"	2,5112	1874,68
11	27,98	"	2,6002	2059,27
12	29,00	"	2,7203	2273,40
13	30,02	"	2,8317	2458,30
14	31,04	"	2,9269	2636,90
15	32,56	"	3,0301	2874,05
16	34,08	"	3,0040	3016,25
17	33,67	"	8,9699	3035,40
18	35,18	"	2,9690	3066,52
19	35,69	"	2,9955	3170,42
20	37,21	"	3,0955	3329,96
21	35,72	"	2,8663	3260,10
22	27,23	"	2,8748	2710,99
23	23,25	"	2,7746	2138,08
24	20,50	"	2,3246	1670,07
25	17,00	"	2,4285	1337,71
26	15,26	"	1,9357	1053,63
27	15,01	"	1,6522	814,37
28	13,27	"	1,4150	616,61
29	11,53	"	1,1429	474,52
30	8,53	"	1,1154	339,59
31	6,04	"	0,2575	144,74
32	0	6,04°	0	9,39

$$c = \frac{54081,13}{21562} = 2,50816$$

III. Vízállás = 10' — 0" — 0'''				
Füg- gő.	Vízmélység lábakban 's azok' tize- deiben.	Tá- volság ölek- ben.	Közép sebesség mérés szerint lábakban 's azok' tizedei- ben.	Vízemész- tés köblá- bakban.
0				
1	16,41	7,5°	1,2859	105,50
2	19,92	5°	2,1668	933,05
3	21,42	"	2,6166	1481,20
4	22,42	"	3,0710	1868,75
5	25,67	"	3,1307	2236,25
6	25,75	"	3,2824	2473,20
7	27,17	"	3,3891	2647,60
8	28,42	"	3,4548	2853,25
9	28,16	"	3,7910	3074,95
10	30,17	"	3,7496	3299,00
11	32,40	"	3,8819	3580,80
12	33,42	"	4,0618	3901,85
13	34,44	"	4,2282	4218,75
14	35,46	"	4,3703	4507,40
15	36,98	"	4,5244	4831,90
16	38,50	"	4,4854	5100,65
17	38,08	"	4,4345	5123,10
18	39,60	"	4,4332	5166,35
19	40,11	"	4,4727	5314,10
20	41,62	"	4,6221	5574,30
21	40,14	"	4,2798	5457,40
22	31,65	"	4,2925	4615,80
23	27,67	"	4,1429	3751,40
24	24,92	"	3,4710	2998,45
25	21,42	"	3,6861	2467,90
26	19,67	"	2,8903	2004,95
27	19,43	"	2,4670	1570,75
28	17,69	"	2,1128	1273,45
29	15,94	"	1,7065	961,50
30	12,95	"	1,6654	730,30
31	10,46	"	0,3845	352,25
32	0	11,16°		44,88

$$c = \frac{94520,98}{26058} = 3,6259$$

IV. Vízállás = 13' — 1" — 0'''				
Füg- gő.	Vízmélység lábakban 's azok' tize- deiben.	Tá- volság ölek- ben.	Közép sebesség lábakban 's azok' tizedei- ben.	Vízemész- tés köblá- bakban.
1	19,50	9°	1,6528	290,08
2	23,00	5	2,7853	1404,70
3	24,50	"	3,3625	2187,95
4	25,50	"	3,9473	2739,70
5	28,75	"	4,0241	3242,70
6	28,83	"	4,2191	3559,75
7	30,25	"	4,3564	3821,45
8	31,51	"	4,4408	4074,55
9	31,24	"	4,8728	4383,45
10	33,25	"	4,8196	4688,20
11	35,48	"	4,9905	5055,85
12	36,50	"	5,2210	5512,00
13	37,52	"	5,4348	5914,95
14	38,54	"	5,6175	6304,25
15	40,06	"	5,8156	6739,00
16	41,58	"	5,7655	7091,20
17	41,17	"	5,7000	7115,67
18	42,68	"	5,6983	7168,10
19	43,19	"	5,7491	7372,35
20	44,71	"	5,9411	7706,00
21	43,22	"	5,5012	7544,20
22	34,73	"	5,5175	6442,10
23	30,75	"	5,3252	5322,85
24	28,00	"	4,4615	4306,30
25	24,50	"	4,6609	3593,65
26	22,76	"	3,7151	2964,70
27	22,51	"	3,1710	2334,45
28	20,77	"	2,7158	1908,85
29	19,03	"	2,1935	1463,10
30	16,03	"	2,1407	1139,25
31	13,54	"	0,4942	571,05
32	0	14,5°	0,0000	97,02

$$c = \frac{134062,42}{29228} = 4,58678$$

V. Vízemésztések.			
Duna- vízállás.	Közép se- besesség lábakban és azok' tizedei- ben.	Átmet- szés.	Vízemész- tés köblá- bakban.
0	1,3472	16451	22167
1	1,5309	17372	26595
2	1,7251	18301	31571
3	1,9297	19239	37125
4	2,1455	20185	43307
5	2,3714	21142	50136
6	2,6080	22108	57658
7	2,8552	23082	65732
8	3,1129	24065	74912
9	3,3812	25057	84722
10	3,6623	26058	95432
11	3,9497	27068	106911
12	4,2497	28087	119364
13,083	4,5864	29228	134060
14	4,8816	30149	147175
15	5,2135	31185	162583
16	5,5558	32224	179030
17	5,9088	33264	196550
18	6,2724	34317	215250
24	8,6650	40672	352423

Ezen sebességeket adja az utolsó formula, ha w helyett 1—2—3—4 stb. tétetik.

hogy az égi testek' forgása' fölfedezésében minden bámulandó távolságuk mellett is kevesebb nehézségekre talált, mintsem a' folyók' mozgásáról tett vizsgálataiban, bár szemeink előtt történjék is az."

E' tekintetben különösen Dubuatnak érdemei ismereteseek, első lévén, ki e' tárgyat a' természettel legegyezőbb szempontból fogta fel és kifejtette; azonban tudva van, miképen tételei, és származtatásai' alkalmazása, bár tapasztaláson épült legyen, igen szűkkörű's gyakorlati haszonnal csak rendezett csatornáknál alkalmazható, nagyobb folyóknál pedig kielégítő eredményt épen nem nyújthat.

A' sebesség-mérésekkel gyakorlatilag foglalkozó mérnökök csakhamar átlátták, hogy a' folyók' szabálytalansága miatt lehetetlen leendő oly közönséges alak' kifejezéséhez jutni, miszerint a' sebességek közvetleni mérés nélkül bizonyossággal kiszámíthatnának, eldöntött dolog lévén előttük, minél fogva azon feladat, mely a' folyó' árjának közép sebességét kimutatná, csak az e' végre feltalált sok részben elmés eszközökkel tett mérések után, fejtethetik meg kielégítőleg.

Azonban, ha fontolóra vesszük, hogy a' sebességek a' keresztmetszésnek minden pontjaiban különbözők (nézd az ide mellékelt víz-emésztési metszést), miszerint azok nem csak a' víztükörtől le a' fenéig, hanem a' víz' sodrától mind két part felé is fogynak; ennél fogva, ha czélunk, a' közép sebességet csak némi szorossággal is meghatározni, szám-talanokat kellene mérnünk; e' mérések pedig, a' megkívántató tetemes költségeken kívül, még azon alkalmatlan körülménnyel is járnak, hogy a' munka' folytában a' vizállás változván, következményeikben nem ugyanazon egy vizállásnak felelnek meg, pedig ez a' conditio, sine qua non; mert ki kell tudni mutatni, hogy a' talált sebesség minő vizállással jár: e' szerint egy olly maxima, mely által e' munka' rövidítése elérhető, annál kívánatosabb, minél szükségesebb ugyanazon keresztmetszésben különböző vizállásoknál a' sebességet megmérni's a' tapasztalás által minél inkább meggyőződhetni az iránt, hogy Eytelwein' formulája

$$c : c' = \sqrt{\frac{bha}{b+2h}} : \sqrt{\frac{bh'a'}{b+2h'}} \text{ vagy } c : c' = \sqrt{h} : \sqrt{h'} \text{ a' valódi}$$

mérésből leszarmaztatott eredményektől lényegesen eltér; — mellynek fő oka különösen azon körülményben rejtezik, hogy a' csekélyebb

mennyiségű esetet, α , α' -t kellő szorossággal nem épen határozhatni meg, miben habár csak egy vonal tévedés történjék is, tetemes hibát von maga után.

E' rövid értekezés főleg egy olly törvényszabály' meghatározása körül forog, melly a' sebesség' azon fokozatának neveztetik (Geschwindigkeits-Scala), miszerint azok felülről le a' fenéig csökkennek.

Eytelweinnek e' formulája szerint $c' = c (1 - 0,008h)$ a' felülről aláfelé csökkenő sebességek összehajló egyenes vonalok között határozódnak, mindnyájoknak summája pedig trapeziumot képez.

Azonban végrehajtott mérések kimutatták, hogy e' tan a' természettel nem öszhangzó (mit maga e' formula' szerkesztője is jól tudván, annak használatát csak addig ajánlja, míg pontos mérések azt nagyobb tisztaságra hozandják) 's hogy a' csökkenő sebességek' határozója nem egyenes, hanem görbe vonal; minél fogva a' sebességek' fokozatát a' görbe vonalok' tanjára vonták. Hennert professor a' parabolt, Funk a' logisticát, Nyiry professor az ellypsist alkalmazta. Ezen tételek az Eytelweinénál sokkal természetszerűebbek, és ha a' valóban tett mérések' eredményeivel kívánt összehangzásban nincsenek, okát abban kell keresni, mivel ezen tételeknél a' görbe vonal' tengelyének fekvése önkényesen vétetett fel, mit tenni természetesen kénytelenek valának, mivel nekik akármellyik függőben is csak két elemök vala, ugymint a' viz' színén és a' fenék' közelében mért sebesség, mellyek egy görbének meghatározására azon feltétel alatt, ha egyszersmind a' görbe' tengelyének fekvése is tudatik, elegendők.

Én a' sebességek' fokozatának meghatározásában a' közbepótlás' módszerét követem, miszerint a' dolog' természeténél fogva mindenik függőben legalább három sebességnek kell adva lenni, alább bebizonyítván azt is, hogy az így számolt sebességek' végpontjai parabolba határozódnak.

Legyen a' mélységnek függője $ad = w$, mellyben az első sebesség $aa' = A$, a' víztűkörhöz közel, a' második $bb' = B$ sebesség a' vízszintől $ab = n$ mélységre, a' harmadik $cc' = C$ pedig $ac = m$ távolságban mérettek.

Legyen továbbá $A - B = \alpha$

és $A - C = \beta$;

mivel $ab = n$ és $ac = m$, a' három szögű számok' tanja szerint (nézd Vállas stb.)

$$A = B + n\Delta + n(n-1) \frac{x}{2}, \text{ és}$$

$$A = C + m\Delta + m(m-1) \frac{x}{2}; \text{ vagy minthogy } A - B = \alpha;$$

$A - C = \beta$ következik:

$$1) \alpha = n\Delta + \frac{n(n-1)x}{1 \cdot 2} \text{ és}$$

$$2) \beta = m\Delta + \frac{m(m-1)x}{1 \cdot 2} \text{ hol } \Delta \text{ az első } x \text{ a' második különb-}$$

séget (Differenz) jelenti, az elsőből lesz:

$$3) \Delta = \frac{\alpha}{n} - (n-1) \frac{x}{2}, \text{ és ha } \Delta \text{ értékét a' másodikba he-}$$

lyettesítjük, lesz:

$$4) x = \frac{2(\beta n - \alpha m)}{mn(m-n)}$$

Ennél fogva általában akármely tetszés szerinti mélységnek megfelelő sebesség

$$5) X = A - \Delta t - t(t-1) \frac{x}{2}$$

A' meder, dd fenekén a' sebesség

$$6) W = A - \Delta w - w(w-1) \frac{x}{2} \text{ és mivel minden sebessé-}$$

gek' summája ez:

$$7) S = A(w+1) - w(w+1) \frac{\Delta}{2} - w(w+1) \frac{x}{6}, \text{ a' kö-}$$

zép sebességnek kifejtett egyenlitése következő:

$$8) V = A - \frac{w\Delta}{2} - w(w-1) \frac{x}{6}$$

A' sebességek bár minő mélységben méressenek is, könnyű átlátni, hogy a' közép sebesség' kitalálására, melly itt tulajdonképen a' kérdés' veleje, előbb a' Δ és x becseit a' 3. és 4-dik formulákból kell kifejtetni.

Legyen szabad a' mondottakat egy két példával felvilágosítani.

A' I. fig. a' 20-dik függő

$$A = 3,2988$$

$$B = 2,9401$$

$$C = 2,2958 \text{ innen}$$

$$A - B = \alpha = 0,3587, A - C = \beta = 1,0030$$

$$n = 18', m = 33', \text{ a' 4-ik formula szerint}$$

$$x = \frac{2(18.1,0030 - 33.0,3587)}{33.18.15} = 0,00139 \text{ és a' 3-ból lesz}$$

$$\Delta = \frac{0,3587}{18} - 17 \frac{x}{2} = 0,00811; \text{ a' 20-ik jegyű függő-}$$

ben a' közép sebesség, vagy

$$\begin{aligned} V &= 3,2988 - 36,5 \frac{\Delta}{2} - 36,5.35,5 \frac{x}{6} \\ &= 3,2988 - \frac{36,5.0,00811}{2} - \frac{36,5.35,5.0,00139}{6} \\ &= 2,8503 \end{aligned}$$

A' fenn kijelelt profil' függőjében valóban végbevitt mérések 2,8587' közép sebességet adnak; honnan a' különbség $= 0,0084$.

Ekképen a' közép sebességek mindenik függőben számítottak; a' közbepótlás-mód szerint kiszámított közép sebességeknek (nézd az átnézési táblákat) a' mértékből kiszámítottakkali jó egyezése mutatja, hogy az a' közép sebesség' kitalálására itt előadott mód a' gyakorlatban használható.

Itt meg kell jegyeznem, hogy a' sebességek' táblájában a' fenéksebességek az I. oszlopban csupán a' közbepótlás' tanja szerint határozathattak meg; mert mint tudva van, a' fenéksebességek gyakorlatilag a' hozzá nem férhetés miatt szorosan meg nem mérettethetnek.

Ez ide mellékelt sebességmetszést, melyben a' sebességmérések Woltmann' vizmérőjével (Woltmann's hydrometischer Flügel) tétettek, a' Duna-térmerési igazgató mérnök közlötte.

Hátra van még bebizonyítani, hogy a' sebességeket határozó pontok az előadott számítás szerint parabolban fekszenek.

Erre nézve a' közösleges formulából

$$x = A - t\Delta - t(t-1) \frac{x}{2} \text{ keressük ki a' } t\text{-nek azon értékét,}$$

melly az x -et a' legnagyobb értékre emeli, melyet külzeléssel találunk meg

$$dx = -\Delta dt - xdt + \frac{x}{2} dt$$

$$\frac{dx}{dt} = -\Delta - xt + \frac{x}{2} = 0; \text{ innen}$$

$$t = \frac{1}{2} - \frac{\Delta}{x}, \text{ mivel azonban}$$

$\frac{d^2 x}{dt^2} = -x$, következik, hogy x akkor bír legnagyobb értékkel, ha a' fenebbi alakban t helyett

$\frac{1}{2} - \frac{\Delta}{x}$ érték tétetik, minél fogva egy rövid elrendezés után lesz

$$X = VY = A + \frac{\Delta^2}{2x} + \frac{x}{8} - \frac{\Delta}{2} \text{ és}$$

$$X - A = v = \frac{\Delta^2}{2x} + \frac{x}{8} - \frac{\Delta}{2}.$$

Továbbá, ha az V. formulában $x = 0$ akkor

$$A - \Delta t' - t'(t'-1) \frac{x}{2} = 0;$$

illő kifejtés és elrendezés után

$$t' = ae = \frac{\Delta}{x} - \frac{1}{2} \pm \sqrt{\frac{2A}{x} + \frac{1}{x^2} \left[\Delta - \frac{x}{2} \right]^2}$$

e' szerint $Va + ae = Ve$, és

$$Ve = \frac{1}{2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{\Delta}{x} - \frac{1}{2} \pm \sqrt{\frac{2A}{x} + \frac{1}{x^2} \left(\Delta - \frac{x}{2} \right)^2}$$

vagy is

$$Ve = \pm \sqrt{\frac{2A}{x} + \frac{1}{x^2} \left(\Delta - \frac{x}{2} \right)^2}; \text{ a' } \pm \text{ jegyek arra mutatnak, hogy}$$

YV-nek mind két oldalról egy nagyságu rendese (Ordinaten) felelnek meg.

Ha már Yr, YV és ra, Ve ismeretesek, azon esetben, ha az Ya, b, c, d, e, parabol ive, ezen arálynak állnia kell

$$Yr : YV = (ra)^2 : (Ve)^2 = t^2 : (t + t')^2$$

vagy ha értékei helyettesítetnek

$$\begin{aligned} \frac{\Delta^2}{2x} + \frac{x}{8} - \frac{\Delta}{2} : A + \frac{\Delta^2}{2x} + \frac{x}{8} - \frac{\Delta}{2} = \\ = \left(\frac{1}{2} - \frac{\Delta}{x} \right)^2 : \frac{2A}{x} + \frac{1}{x^2} \left(\Delta - \frac{x}{2} \right)^2 = \\ = \frac{1}{4} - \frac{\Delta}{x} + \frac{\Delta^2}{x^2} : \frac{2A}{x} + \frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}; \end{aligned}$$

ezen arányból következik

$$\frac{\frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}}{\frac{\Delta^2}{2x^2} - \frac{\Delta}{2} - \frac{x}{8}} = \frac{\frac{2A}{x} + \frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}}{A + \frac{\Delta^2}{2x} - \frac{\Delta}{2} + \frac{x}{8}}$$

és ha mind a' két tagban a' nevezőt $\frac{2}{x}$ - el sokszorozzuk, lesz:

$$\frac{\frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}}{\frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}} = \frac{\frac{2A}{x} + \frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}}{\frac{2A}{x} + \frac{\Delta^2}{x^2} - \frac{\Delta}{x} + \frac{1}{4}}$$

mind a' két tag $= 1$; tehát a' felvétel helyes.

A' fennebb említett módon számítottak a' lajstromban kijegyzett közép sebességek, 's a' mint láthatni, a' mérés szerinti közép sebességekkel gyakorlati szigorúságig megegyeznek.

Ha theoreticai szigorúsággal kívánnók azokat leszármaztatni, akkor a' parábolnak aa dd szelvénye' udvarát kellene kiszámolnunk, melly az $ad=m$ magasságával elosztatván, adná a' valóságos közép sebességet. Ezen hosszabb módot azonban annyival inkább mellőzhetjük, minél bizonyosabb, hogy a' parábol szerinti értéket annál jobban megközelíthetjük, minél kisebb egységet veszünk fel a' mélységek' kifejezésére; mi pedig egyenesen önkényünkől függ. Én p. o. lábokban tevém ki az illető mélységeket, de ha lábak helyett hüvelykek tétetnek, a' vég eredmény tökéletesebb lesz, számos oldalú polygonumra változván által az abcd kerület.

Ezen lajstromok' szerkesztésénél alapjául három különböző vizállás van felvéve u. m. azon vizállás, mikor a' budai vízmérték 13'—1"—0" másik midőn 5'—7"—0" mutat, harmadik midőn a' Duna' sebessége épen zerus vagy semmi lenne, azaz: midőn a' folyam egészen elapadna, úgy hogy legkevesebb vizet sem emésztene; a' keresztmetszés' közép sebessége tudniillik a' vizállásnak alábbszállásával csökken, 's így képzelhető egy pont, mellynél a' sebesség, 's így a' vizemésztés is 0-vá válnék, ha a' viz' tűkre azon pontra alájutna.

Ezen Θ sebességű vizállást valamelly keresztmetszésben csak úgy határozhatjuk meg, ha a' folyónak hosszsmetszését ismerjük, hogy abból a' fenéknek legfölemelkedettebb része a' keresztmetszésen alúl kivehető legyen.

A' jelen esetben az a' Kopaszi zátonynál, vagy a' Csepel' szigete' orránál van, hol a' folyó' feneke az ab (II. fig.) vonallal egy vizirányban van, 's ez itt a' 0 pont.

Azon lehető ellenvetésre, hogy az ab vonalnak szorosb meghatározása gyakorlati nehezségekkel járó, az a' megjegyzésem, hogy a' valóságtól néhány lábbali eltérés, igen csekély befolyással van a' számolás' eredményére; miről figyelmesb megfontolás után meggyőződhetünk.

A' 10'—0"—0" mértéken álló vizállás számítási alapul azért nem vétetett, mert a' 13'—1', és 5'—7" mutató vizállások között lévén, e' három közti különbség csekély lenne, ez okból a' számításban inkább

olly czélból használtatott, miszerint kitűnjék az, hogy e' módszer gyakorlati szoros egyezése valósulva van.

Az első táblában, mint a' keresztmetszésben is látható, minden függőben három láb mélységenként megmértettek a' sebességek, melylyekből a' tudva lévő mód szerint közép sebességek vétettek, a' kiszámított közép sebességek pedig a' fentebb kifejtett formulából közbepótlás által származtak, 's az utolsó rovat mutatja a' kettő közti igen csekély különbséget.

Itt meg kell jegyezni, hogy az 5'—7" vizállás, mellyen a' keresztmetszésben a' sebességek mérettek, a' mérés' folytában apadott, ugy hogy annak végzetével 1'—0"—'''-al csekélyebb lett; vissza kellett tehát a' mérést és számítást a' kezdő vizállásra vinni, és ez a' II. táblának eredete. Ugyan is a' 10' láb magas vizállásnál, mint a' keresztmetszésből látható, az 5. és 17-dik függőkben veres szinnel kijelelt sebességek megmértettek, a' többi függők' sebességei pedig egyszerű inductiok szerint származtattak le, melylyekből a' magasságok és sebességek' arányba tétele által közelítőleg az 5'—7" vizállásra a' közép sebességek viszsza számítottak, melylyek ismételt közelítő számítással még nagyobb szorossággal határozatnának meg, mit mindazáltal az okból mellőzhetőnek véltem, mert czélom és szándékom egy keresztmetszésben a' sebességeknek a' legnagyobb gyakorlati szigorúsággal leendő megmértetésük után e' tárgyat nagyobb világosságra hozni.

Ezen táblában megjelenik a' vizemésztések' rovata is, mi ezen formula szerint

$$2 = b [v (2T + t) + w (2t + T)]$$

számítatott ki, mellyben T az egyik függőbeni mélységet, w az annak megfelelő sebességét jelenti, t a' közelebbi függőben a' mélységet, v annak megfelelő sebességét, 's mind ezek lábokban, b pedig a' két függő közti távolságot teszi ölekben, azért mert különben a' formulában annak szerkezete szerint 6-tal elosztva kellene megjelenie, melly a' lábokban kitett távolságot ismét ölekre viszi vissza.

A' harmadik táblában a' közép sebességek, mint főlebb említve van, inkább ellenőrködés' kedvéért számítottak, minő eredménynyel? e' következő összehasonlítás kimutatja.

A' 10' lábas vízállása keresztmetszésben az 5. és 17-dik függőkben tapasztalt és mért sebességekből inductio' útján kitalált közép sebesség = 3,6259, a' közbepótlás' módja szerint pedig tészen 3,66021; különbség = 0,0362; mi a' keresztmetszés' vízemésztését = $\frac{1}{95}$ részkülönbséggel adja.

A' IV. tábla, szerkezetében, a' harmadikhoz hasonló.

A' keresztmetszésben csillaggal kijelelt sebességek azokat mutatják, mellyek a' közbepótlás' módszerénél alapúl vétettek.

Az V. táblában a' Dunának lábankint nevekedő vízállásainál levő emésztései adatnak elő, mellyekből látni való, hogy a' Duna a' budai vízmérték szerint a' legkisebb vagy zerus vízállással minden másod perczen 22167 köblábat; 5 láb vízállásnál 50,136 köblábat, 10 lábnál 95432 köblábat, és a' nyári legnagyobb vagy 18 lábnyi magas víznél 215250 köblábat emészt meg.

Figyelmeztetés' okáért nem tartom érdektelennek megemlíteni, hogy a' Duna, melly bár olly töméntelen vizet látszik megemészteni, 9'—10' lábas vagy közép állásában minden másod perczi emésztésére kerek számmal 90000 köb lábat véve, egy olly gödröt, mellynek üregét valamelly mindenható kéz egy köb mérföldnyire vájné, csak öt év alatt lenne képes betölteni.

Az itt következő példa kimutatja azon utat és módot, miszerint az V. táblában a' vízemésztések számíttak.

Nevezzük 13'—1" vízállásnál az egész keresztmetszés' (lásd II. fig.) közép sebességét A-nak, ugyanaz értelemben 5'—7" vízállás' közép sebességét B-nek, C pedig a' fenn kimondott nézet szerint azon 0 sebességet jelentse, mikor a' Dunának épen semmi vízemésztése nincs, ezek szerint

$$A = 4,58678$$

$$B = 2,50816$$

$$C = 0,00000$$

$$A - B = \alpha = 2,07862$$

$$A - C = \beta = 4,58678$$

$n=7,5$ láb, mely a' $13'-1''$ és $5'-7''$ vízállások' különbségét je-
lenti, minek a' B sebesség felel meg.

$m=24,5$ láb, mely a' $(13'-1'')$ és $(11'-5'')$ vízállás közti külön-
ség; ennek a' $C=0$ sebesség felel meg, innen

$$m-n=17$$

A' közép sebességnek fenn a' 6 szám alatt kifejtett formulája

$$c=A-\triangle w-w(w-1)\frac{x}{2}, \text{ melyben a' 3. és 4-ik szám alatt}$$

$$\triangle = \frac{\alpha}{n} - (n-1)\frac{x}{2}, \text{ és}$$

$$x = \frac{2(\beta n - \alpha m)}{mn(m-n)}; \text{ ezeknél fogva}$$

$$\lg \beta = 0,6615078$$

$$\lg n = 0,8750613$$

$$\lg \beta n = 1,5365691$$

$$\beta n = 34,4008$$

$$\lg \alpha = 0,3177751$$

$$\lg m = 1,3891661$$

$$\lg \alpha m = 1,7069412$$

$$\alpha m = 50,9262$$

$$\beta n - \alpha m = -16,5254$$

$$2(\beta n - \alpha m) = -33,0508$$

$$\lg m = 1,3891661$$

$$\lg n = 0,8750613$$

$$\lg(m-n) = 1,2304489$$

$$\lg mn(m-n) = 3,4946763$$

$$\lg 2(\beta n - \alpha m) = 1,5191821$$

$$\lg \left(\frac{2(\beta n - \alpha m)}{mn(m-n)} \right) = \lg x = -0,0245058 - 2$$

$$x = -0,0105804, \lg 2 = 0,3010300$$

$$\lg \frac{x}{2} = -0,7234758 - 3$$

$$\lg \alpha = 0,3177751$$

$$\lg n = 0,8750613$$

$$\lg \frac{\alpha}{n} = 0,4427138 - 1$$

$$\frac{\alpha}{n} = 0,277149$$

$$\lg (n-1) = 0,8129134$$

$$\lg \frac{x}{2} = 0,5363892 - 2$$

$$(n-1) \frac{x}{2} = 0,034386$$

$$\frac{\alpha}{n} - (n-1) \frac{x}{2} = \triangle = 0,311535$$

$$\lg \triangle = 0,4935069 - 1; \text{ az } \frac{x}{2} \text{ és } \triangle \text{ értékei ki lévén fejtve,}$$

a' formulában w jelenti a' 13'—1" lábas vízállást, innen

$$\lg w = 1,1167173$$

$$\lg \triangle w = 0,6102242$$

$$\triangle w = 4,0759$$

$$\lg w = 1,1167173$$

$$\lg (w-1) = 1,0821857$$

$$\lg \frac{x}{2} = 0,7234758$$

$$\lg w (w-1) \frac{x}{2} = 0,9223788 - 1$$

$$w (w-1) \frac{x}{2} = 0,83633$$

$$A = 4,58678$$

$$w (w-1) \frac{x}{2} = 0,33633$$

$$5,42311$$

$$\triangle w = 4,07590$$

$$c = 1,34721$$

XII.

ZSIGMOND KIRÁLYUNK' ADOMÁNYLEVELE 'S PECSÉTE

MCCCCXXXV-BÓL.

KÖZLI

LUCZENBACHER JÁNOS R. T.

Commissio propria domini Imperatoris.

Nos Sigismundus dei gracia Romanorum Imperator, semper Augustus, ac Hungarie Bohemie Dalmacie Croacie etc Rex, Memorie commendamus, tenore presencium significantes, quibus expedit vniuersis, Quod licet nos, cui interest, cunctis suis fidelibus Subditis, sinum dilectionis pandere, et ipsos, suis preclaris meritis suadentibus Regalis remunerationis, condigno dono insigniri, Imperiali et Regali perspicua contemplacione sagaciter permetitis, et in animo nostro recensitis, eximys multipharys preclaris fidelitatibus, et in numeris fidelium obsequiorum, sinceris meritis, ac vberimis laudedignis fidelibus seruicys, Spectabilis et Magnifici *Hermanni Comitis Cilie*, Regnique nostri Sclauonie Bani, Soceri nostri carissimi¹⁾, per ipsum sacro Regio dyademati, et per consequens Serenissimis Principibus primarie, videlicet domino *Lodowico Regi*, percaro patri et Socero²⁾, ac demum dominabus *Elizabeth*

¹⁾ Zsigmond e' II. Czilei Hermann' Borbála leányával 1406. elején kelt egybe, 's ez ipának halálát, oklevelünk szerint nem tehetjük Engel után 1434. évre. (Geschichte des Ungarischen Reichs. Wien, 1813. 8. II. 215.)

²⁾ I. Lajost atyjának és ipának nevezi; mert 1377 óta, mint leányának a' hét éves Máriának kilencz éves jegyese, udvarában neveltették.

matri, et *Marie* conthorali, nostris carissimis, feliciū recordacionum, olim dicti Regni Hungarie Reginis, vsque exterminium vite eorumdem, postremoque domino ammiculante (igy) nobis regimen et solium dicti Regni Hungarie, cum ingenti solita sollempnitate gloriose enactis et adeptis, in plerisque nostris, et prefati Regni nostri, arduis agendis et validis expedicionibus, prosperis scilicet et aduersis, sub diuersitate locorum et temporum, presertim vero disturbiorum Regni nostri Jubente Altissimo sedatorum temporibus, quibus nonnulli prelati Barones, Proceres et Nobiles Regni nostri ingrati et immemores beneficiorum a celsitudine nostra largiflue perceptorum rebellionis calcaneo ducti, ymo spiritu proteruie seducti, se a sinu clemencie nostre auertere, et inito fraudulentō consilio, nostri culminis personam Regali dyademate insignitam, a Regni solio deicere, et alium sibi Regem eligere attemptabant, Idem Comes *Hermannus*, Socer noster carissimus, mentem suam ad viam dirigens rectitudinis, imitansque tramitem Justicie, alys fidelibus prelati et Baronibus nostris se iungendo, et cum eisdem, prenotatis nostris emulis et rebellibus viriliter et laudabiliter opponendo, Juxta cordis nostri nutum, et nostre voluntatis libitum, ac honoris nostri excelsum incrementum, cum suprema diligencia, et sollicitudine indefessa, laudabiliter exhibitis et inpensis, in aliqualis eorumdem seruiciorum suorum recompensacionis, gratum beneficium, et condignam remuneracionem, districtum nostrum *Zagorie* in Comitatu *Varasdiensi* situatum, necnon Castra nostra infranominanda in eodem districtu *Zagorie* existencia, videlicet *Corpona* . *Laber* . *Oztercz* . *Belec* . *Trakenstayn* , *Lepaglaw* . *Koztel* . *Chazar* ¹⁾. *Verbowecz* . et *Vynnycze* vocata, ac Ciuitatem *Varasd* appellatam, cum eius pertinencys, Item *Kammenicza* cum Castello in eadem habito, ac villas vtramque *Tarnowcz*, simulcum ceteris, Opidis, possessionibus, villis, predys Sessionibus, populosis et habitatoribus destitutis, Tenutis Tributis, et quibusuis vtilitatibus et pertinencys, ad prenomiatum districtum *Zagorie*, ac antedicta Castra, et Ciuitatem spectantibus, eidem Comiti *Hermano*, atque Bano Socero nostro, pro premissis suis seruitys, et

¹⁾ Ez azért nevezetes, mert a' hajdan hatalmas chazar népnek nevét állítja elő.

per eum, suis heredibus et posteritatibus, masculini sexus dumtaxat vniuersis, vigore aliarum literarum nostrarum exinde confectarum imperpetuum donasse et contulisse dinoscatur, volumus tamen, et presencium tenore decernimus seriose, vt nullus ex ipsis heredibus, prefati Comitibus *Hermani*, eorundemque heredum suorum successoribus et superstitionibus ex prefatis districtu *Zagorie* necnon Castris, ac ciuitate, *Opidis*que, ac possessionibus, villis et quibuscunque tenutis et pertinencys eorundem et ipsarum, tamdiu, donec et quousque, ipse Comes *Hermannus* vita mundiali perfruetur, ab ipso diuisionem petere, ac requirere, et optinere, attemperare, aut se de eisdem, in aliqua eorum et ipsarum parte intromittere, vel ipsum in eisdem quoquomodo inquietare, et qualitercunque perturbare possint et presumant modo qualicunque, quos et nos Inhibemus, ne ydem Ipsum Comitem *Hermannum*, Socerum nostrum, vita vtprefertur sibi comite, in premissis districtu et Castris, Ciuitateque, et cunctis prescriptis pertinencys eorum, et ipsius inquietare impedire et perturbare molestareque presumant neque possint quouismodo, harum nostrarum literarum, *nouo duplici autentico Sigillo nostro quo vt Rex Hungarie vtimur*, in pendent communitarum vigore et testimonio mediante, Datum Tirnaue, Sabbato proximo, post festum, preciosissimi Corporis Christi¹⁾, Anno eiusdem, *Millesimo quadringentesimo Tricesimoquinto*, Regnorum nostrorum Anno Hungarie etc quadragesimo nono, Romanorum vigesimoquinto, Bohemie quintodecimo, Impery vero Tercio²⁾.

Íróhártján hitelesen kelt eredeti példányból, melynek alúl felhajtott hártya' hasadékaiból fekete és zöld selyemről függő kettős pecséte az ide mellékelt könyomatban híven adatik elő. E' gyönyörű pecsétnek

előlap

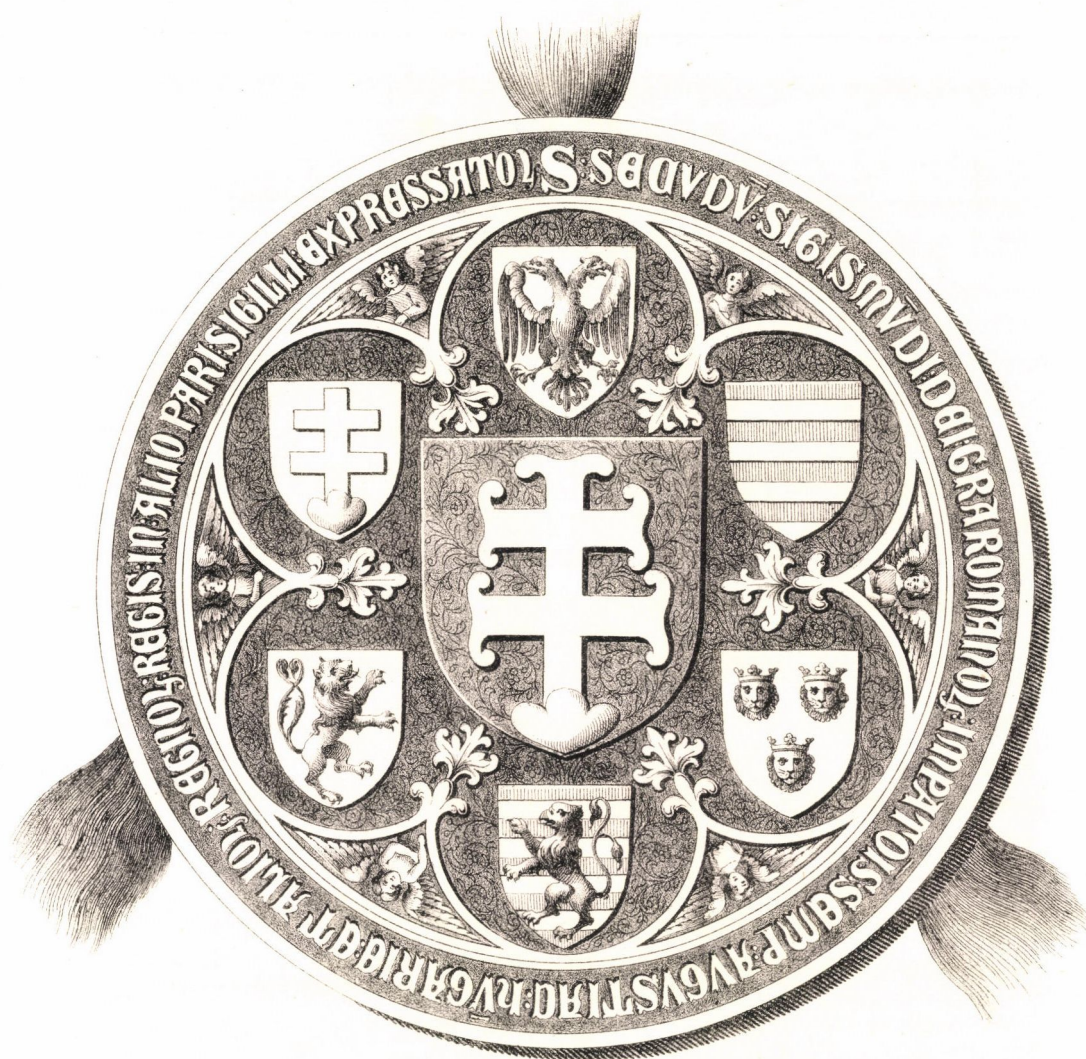
körirata

nagyobb körben: SIGISMVNDVS : DEI : GRACIA
ROMANORVM : IMPERATOR :
SEMPER AVGVSTVS : AC HVNGARIE :
BOHEMIE : DALMACIE : CROACIE

¹⁾ Azaz jun. 18-kán.

²⁾ Zsigmond' országzásának évsora. A' m. t. társ. Évkönyv. II. 43—60. olvasható.

RECEIVED
JAN 1 1918
U.S. DEPT. OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D.C.

TO THE SECRETARY OF AGRICULTURE
WASHINGTON, D.C.
FROM THE DIRECTOR OF THE BUREAU OF PLANT INDUSTRY
SUBJECT: [Illegible]
[Illegible text follows]

Very respectfully,
[Illegible Signature]
[Illegible Title]
[Illegible Address]

kisebb körben: RAME : SERVIE : GALICIE : LODOMERIE :
COMANIE : BVLGARIE : Q (ue)
REX : ET : LVCEMBVRGENSIS
HERES .

képnymata pedig imez: Zsigmond birodalmi koronával ékes fővel és palástosan császári székben ülve, jobb-jában hosszú kettős kereszt, baljában kereszt birodalmi vagy világgömb (orbis terrarum vel imperii), lábai alatt cseh oroszlán, mint a' leggyőzött hussíták' jelképe, mellynek mozgalmi fölött a' nyílt szárnyú császári sasnak fejei öröködnék; *jobbról:* két fejű sas, mint a' császárságnak állandó czímere; fekkentesen csikolt magyarországi paizs oszlop fölött, és a' dalmátországi három koronás fej; *balról:* magyarországi kettős kereszt; oszlopra támasztott cseh — és ez alatt a' luxemburgi oroszlán fekkentesen csikolt paizson váltják fel egymást. A' cseh oroszlánra figyelő sasnak nyílt szárnyai' végén, mindkét oldalról a' Zsigmond által 1408. évben alapított sárkány lovagrend' díszjele tűnik elő ¹⁾).

Hátlapi

körirata ez: S (igillum) : SECV(n)DVM : SIGISMVNDI :
DEI : GRA(tia) ROMANORVM : IMPERATORIS : SEMPER : AVGVSTI AC : hVNGARIE : ET ALIORVM : REGNORVM : REGIS : IN ALIO PARI : SIGILLI : EXPRES-SATORVM .

képnymata pedig ez: közepett magyarországi kettős kereszt hármassal fölött; e' körül nyílt szárnyú angyalokkal és lombozatokkal ékes hat fél-

¹⁾ Acta litteraria Musei nationalis Hungarici. Budae, 1818. 4. pag. 167.

körbe foglalt külön paizsokon szintazon czíme-
rek fordulnak elő, mellyek az előlapon más
renddel és kisebb paizsokon állanak.

A' ki Zsigmondnak Pray' munkájában¹⁾ látható 1432. évi pecsétét az itt leirt példánynyal összehasonlítja, az alig fogja gyaníthatni, hogy mindkettő azonegy pecsét.

¹⁾ Georgii Pray: Syntagma Historicum de Sigillis. Budae, 1805. 4. Tab. XIV. fig. 1.

XIII.

V. ISTVÁNNAK, MINT IFJABBÍK MAGYAR KIRÁLYNAK
IV. BÉLA' KORABELI SVÉD HÁBORÚJÁRÓL.

WALTHER LÁSZLÓ LT-TÓL.

1. §.

Pray György volt legelső, ki V. Istvánnak, mint még ifjabbik magyar királynak, bizonyos, 1268. évi oklevelére támaszkodva, hirdeté Istvánnak a' svédek ellen viselt háborúját; és azon gyanúját törekvék hitelessé tenni: hogy a' magyarok véreiknek tartották a' finneket, 's az ezektől elszakadott lappokat. Ezt tárgyzó értekezésének tartalma e' következő:

2. §.

VII. §. Nem lehet itt a' lappok' ez utobbi vándorlásáról rég támadt véleményemet nem nyilvánítani; melyre mit lehessen adni, mások' ítéletétől fog függni.

Nagy *Ladolaust* megelőzte *Waldemár* svéd király' kora, pontban öszveüt a' *IV. Béla*, és fia *V. István* közötti villongásokkal. Tudjuk, hogy *István*, ki atyjától Erdélyt

M. T. T. ÉVK. VI. 2.

§. VII. Non possum autem non meam de postrema hac Lapponum migratione suspicionem, quae mihi dudum oborta est, hoc loco aperire, cui quantum sit tribuendum, in aliorum arbitrato erit.

Tempora *Waldemari Sveciae regis*, qui ante *Magnum Ladolaum* erat, cum dissidiis quae inter *Belam IV.* et *Stephanum V.* ejus Filium intercesserant, ad amussim congruunt.

54

mint magáét, és Magyarország' egy részét nyeré kormánya alá: ez időben élt Magyarország' ifjabbik királya, és Erdély' fejedelme' czimével. Hogy *István* nem egyedül hazafiakból, hanem külföldiekből alakított hadakat is táplált: beszélük az oklevelek; és hogy az oroszokból is, kikhez atyja' példájára gyakori követtségeket utasíta, nem kevesek voltak zsoldjában: bizonyos vagyok az azokra árasztott bőkezű adakozásaiból. Levele bizonyítja, hogy ez idő körül háborút viselt vezéri által a' svédekkel. Ide iktatom levelének azon részét, melly főképp ide illik.—*István*, Isten' kegyelméből Magyarország' ifjabbik királya, Erdély' fejedelme, és kunok' ura jelen sorainkba tekintő Krisztus' minden hívének üdvözletet a' mindenek' üdvözítőjében. Habár mindenki iránt bőkezűnek kell is a' királyi kegyességnek lennie, de mégis azokat, kiknek ismert jámborsága, mind szerencsében, mind viszontagságokban dicsóítetett: bővebb jótéteményben tartozik részesíteni; hogy mások, ezek' példaitól serkentetve, jobban hevűljenek hűséges tettekre. Annál fogva, mindenek' tudására kívánjuk juttatni, hogy megtekintvén *Szendrini Ványi Sándor* kedvesünknek, és hívünknek hűségét,

Constat nostris, Stephanum his temporibus titulum junioris Hungariae regis, ac Ducis Transilvaniae, quam veluti suam portionem cum non paucis Hungariae ditionibus a patre curandam acceperat, gessisse: hunc aluisse exercitum non modo ex domesticis, sed externis quoque conflatum diplomata loquuntur, ac singillatim Russorum non paucos, ad quos exempla patris crebras legationes mittebat⁽¹⁾, sub eo stipendia meruisse, ex largitionibus quas amplissimas in eos fecerat, exploratum habeo. Ejusdem litterae circa hoc tempus bellum cum Svecis Stephanum per legatos gessisse testantur. Subjicio earum partem, quae huc inprimis attinet^(m). *Stephanus Dei gratia junior Rex Hungariae, Dux Transilvaniae, et Dominus Cumanorum, omnibus Christi fidelibus praesentem paginam inspecturis salutem in omnium Salvatore. Licet regia pietas manum munificam debeat porrigere universis, illos tamen, quorum experta probitas laudata est in prosperis, et adversis, prosequi debet munificentia largiori, ut alii, eorum exemplis, invitati, ad fidelitatis opera fortius accendantur. Proinde ad universorum notitiam — — volumus pervenire, quod attendentes fidelitates, et servitiorum merita di-*

és szolgálati érdemeit, melyeket — irántunk, gyermekségétől fogva szüntelen házukban szolgálván, és a' szerencse' más eseteiben magát érettünk feláldozván, elszántan és dicséretesen kitűntetett; és hogy dicséretre méltó némelly szolgálatait különösen is kifejezzük: a' csehek' királya ellen Korona (talán csak nem Brassó!) mellett volt köz harcunkban, és bennünket ellenségeink bekerítették volna: ő dicsőségesen hadakozott, gyalogul maradván az ütközetben. Továbbá: Olmucz vára alatt, férfiasan és hatalmasul viselte magát hadi seregünkben, hol öt halálos sebet kapott, keze' megégtevel, országunk 's koronánk' hasznáért. E' felett, midőn hadi seregünket Svédországba küldöttük volna, Sándor minden mások előtt öszveszedett sokaságával, merészen behatott a' svédek' hadi rendébe, és maga 's övéi' nem kevés vérök' omlásával, ohajtottuk győzedelmet aratott stb stb. Költ a' mi kedvesünknek és hívünknek Péter mester udvari alkancellárunknak keze által, az úr' megtestesülése' MCCLXVIII. évében. Eddig az oklevél. Mi dolga volt Istvánnak a' svédekkel? melly helyen? mi okból? megvallom: sehol ott fel nem találtam. Minthogy tehát a' többi okleveleiből

lecti, et fidelis nostri Alexandri Vanyyi de Scendrino, quae et quas — nobis a temporibus infantiae suae in domo nostra jugiter famulando, et in aliis casibus fortunae se pro nobis exponendo, laudabiliter exhibuit, et devote: et ut quaedam servitia ejusdem laudedigna in specie exprimamus, in bello nostro generali juxta coronam, quod habuimus cum rege Boemorum ⁽ⁿ⁾ et hostes nostri nos circumdedissent, idem gloriose dimicavit, pedes in ipso conflictu remanendo. Ceterum sub castro Olmutz in nostro exercitu viriliter se habuit, et potenter, ubi quinque vulnera lethifera in se excepit, manu adusta pro regni utilitate, et coronae. Praeterea cum exercitum nostrum in Sveciam misissemus, ipse Alexander ante omnes alios collecta sua multitudine, intrepidus aciem Svecorum penetravit, et non cum minima effusione sui sanguinis, et suorum victoriam habuit nobis adoptatam etc. etc. Datum per manus Magistri Petri dilecti, et fidelis nostri, aulae nostrae vice Cancellarii, anno ab incarnatione Domini MCCLXVIII. Hactenus litterae. Quid rei Stephano cum Svecis, et quo loco, quave de causa fuerit, fateor, me nuspiam reperisse. Itaque quoniam ex reliquis ejus diplomatibus constat,

nyilván való, hogy sok orosz követte seregét, gyanúm támadott: *István* vezérek alatt küldött hadakat a' svédek ellen a' lappok miatt, kiket Waldemár épen e' korban támadta meg fegyvereivel. A' lappok miatt? kiket olly nagy köz választ el tőlünk: igen is; és egész Svédországba? nem ugyan abba, melly túl van a' Balthi-tengeren, hanem Finnország' azon részébe, mellyet a' lappok elválásuk után elfoglaltak; micsoda tartományokon keresztül? ámbár ezeket kijelelni képes nem vagyok, úgy vélem mégis: Oroszországon, mellybe különben is követeket küldözgetett. Talán nem hibázok, ha hiszem: az oroszok' segítségére mentek a' magyarok a' lappok miatt, kik őket szinté, mint a' svédek, meg akarák hódítani; és így könnyen meg eshetett, hogy a' finnekben és lappokban földieiket tanulák becsülni magyaraink. Nem is csálóka ezen okoskodás. Mert *István* könnyen kitudhatta az oroszoktól: mi nemzetbeliek a' lappok? 's mi lábon áll ügyök? és a' svédek' legyőzésével, valamennyire bátorságosíthatta őket *Waldemár*' ereje 's megrohanása ellen; mignem nagy *Ladulaus* alatt, mintegy MCCLXXII. év' táján — mint Scheffer írja — a' *birkarlóktól*, nem

multos Russorum ejus partes sectatos esse, rimam mihi videbam aperiri ad suspicandum, copias per Legatos a Stephano adversus Svecos Lapponum causa missas fuisse, qui plane id temporis a Waldemaro regearmis tentabantur. Lapponum causa, qui tanto terrarum spatio a nobis sejuncti? ita inquam: et in Sveciam usque? non illam quidem, quae trans Balthicum est, sed in eam Finlandiae partem, quam Lappones ab sua secessione occuparunt: per quas terras? etsi has designare potis non sim, opinor tamen per Russiam, inquam ceteroquin Legationes missitabat. Forte non aberrem a vero, si Hungaros Russis auxilio venisse propter Lappones divinem, quos Russi non minus, quam Sveci in suam ditionem redigere conati fuerint, atque hunc in modum evenire nullo negotio potuisse, ut nostri populares suos in Finlandia, et Lapponia colere non ignorarint. Nec deest conjecturae verisimilitudo. Nam et facile a Russis intelligere Stephanus poterat, cuius gentis Lappones, et quo loco eorum res essent, et obtenta ex Svecis victoria, illos e Waldemari viribus et inpetu tantisper securos reddere, quoad sub Magno Ladulao circiter annum MCCLXXII. ut Schefferus scribit ^(o), Birkarlorum non

annyira hatalommal, mint családsággal, rész szerint meghódítottak, rész szerint helyökből kitolattak. Hogy ekkor segítséget Magyarországból nem nyertek, úgy látszhatik: *István'* utódjának, kun *Lászlónak* ifjúsága, és a' belső zenebonák voltak okai. Megerősít engem vélekedésemben *Béla'* példája, ki neszt kapván a' bolgároktól: fürkészteté a' rokon népeket, 's meg is találá; *Hollós Mátyás* is, mint máskor említetett, a' lengyelektől — így magyarázom Bonfin' sarmatait — értesítetvén: nagy szorgalommal, és sok költséggel igyekezett őket Magyarországba édesgetni. Elhiszem: ugyanaz történhetett *Istvánnal* a' lapok' tekintetében. Ha ki ezt álombeli látásomnak tartaná, nem ellenzem. Reám nézve elég volt: gyanumat, habár silány lenne is az, kifejtenem; másoké az ítélet annak értékéről. Egyébiránt hogy az oklevél' másába nem csúszott hiba: azon férfiú' tekintete javasolja, ki azt az eredetivel megegyezteté; melyet annál nagyobb figyelemben kell tartanunk, minél kevesebbet kételkedhetnénk, hogy azon ember, ki a' felséghez hittel köteles, midőn a' nemesi kiváltságot fürkészné — mert a' hitelest akkor látta, és kémlelgette — esküvel pecsételt hitét

tam potentia, quam fraude partim sub jugum missi, partim ex suis sedibus migrare coacti essent. Quin illis rursus subsidium ex Hungaria allatum sit, et adolescentia Ladislai chuni, qui Stephano interea successerat, et domesticae dissensiones in causa fuisse videri possunt. Firmat me in hac suspicione exemplum Belae, qui accepto a Bulgaris indicio in populares inquiri jussit, reperitque, et Mathiam Corvinum a Polonis, ita Bonfinii Sarmatas interpretor, edoctum, magna industria, et multis sumptibus egisse, ut eos in regnum Hungariae pelliceret, alias memoratum est. Idem Stephano de Lapponibus evenire potuisse, mihi persuadeo. Quod si quis haec me per somnum vidisse arbitretur, nihil contra pugnabo. Mihi satis fuit suspicionem, etsi tenuem, depromere; aliorum erit, quid illi tribuendum putent, apud animum suum ut constituent. Ceterum in Copiam diplomatis errorem non irrepsisse, viri, qui id cum originali contendit, auctoritas suadet, quae tanto major nobis esse debet, quanto minus hominem, qui Augustae nostrae Sacramento obstrictus est, in Nobilitatis praerogativas inquirentem, nam hac occasione autenticum vidit, et scrutatus est, fidem jurejurando li-

megszegte volna. Ime hadi sereg pedig *Istrántól* a' svédek ellen küldetett; nyert győzelem által, *Waldemárnak* a' lappok elleni rohama, mint svédek írják, megtöretett; összeült mind kettőnek kora; nem elenezi atyjának példája, ki idegenek' földén talált magyarokra; ugyan ezt kísértette meg Hollós, van erre példa II. Rudolf alatt is. Ennyi mind, semmi több ¹⁾).

gatam fefellisse, putandum est. Ist-hic autem exercitus, a Stephano adversum Svecos missus; obtenta ex his victoria Waldemari, ut auctores Svecici habent, impetus contra Lappones, infractus; congruit utriusque actas: non abhorret exemplum patris, qui Hungaros in alieno solo reperit, idem tentavit Corvinus, nec deest sub Rudolpho II. eius rei exemplum ^(p). Tantum est; nihil praeterea.

3. §.

A' Pray-közlötte csonka oklevelet, Katona István elhallgatván a' végén látható némelly rövidítéseit, történetes nagy könyvébe hiven ál-

¹⁾ *Dissertationes Historico-Criticae in Annales veteres Hunnorum, Avarum, et Hungarorum a Georgio Pray, Sacerdote conscriptae.* Vindobonae, Sumptibus Augustini Bernardi, Bibliopolae Universitatis. MDCCLXXV. Fol. 243. l. az 55. és 56. lapon.

^(l) Ne longus sim, afferam unum exemplum ex originali. *Nos Bela Dei gratia rex etc. Memoriae commendantes significamus — — praesentium per tenorem. Quod cum Germanus de villa Cumlous — — in deferendis legationibus nostris ad Rusciam fidele servitium exhibuerit, eidem (sequitur donatio, adjecta hac conditione) ita tamen, quod in deferendis legationibus in Rusciam nobis, sicut hactenus, fideliter servire teneatur. — — Datum in portu equorum in octava S. Martini, anno domini 1259. Idem confirmat Stephanus dei gracia junior rex Hung. Dux Transsilvaniae et Dominus Cumanorum eadem de causa, et in eandem conditionem. Datum anno Domini 1264.*

^(m) Ex copia authentica, quam D. Josephus ZANATHI incliti comitatus Szatmarien. juratus Notarius cum originali contulit.

⁽ⁿ⁾ Reor Ottocarum hoc loco intelligi, bellumque communibus viribus a Bela IV. et Stephano gestum.

^(o) Lib. cit. (Lapponia Edit. Francoford. anni 1673.) capite eodem (b).

^(p) Retuli id ex Topeltino in *Dissert. praevia ad Annal. Hungaror.* pag. 319.

taltette¹⁾ bebizonyításaul annak, hogy V. *István* 1268. év körül, vezérek által háborút viselt a' svédekkel; de mi oka lehetett a' hadi sereg' svédek elleni küldetésének? miután semmi hozzávetéssel nem támogatható: találgatni nem akará. Illy értelemben szól ugyan ő: *Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum*. Pars I. MDCCXCVI. 8r. könyvében az 511. lapon; bizonytalannak állítván az István-viselte svéd háború' korát.

4. §.

Nagy érdemű történetíróinknál tovább ment Fejér György prépost és királyi tanácsos úr, ki roppant *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis* czimű munkájában Tom. IV. vol. III. a' 465—467. lapon kiadván *István'* ifjabbik magyar királynak, legelőbb Praytól közöltetett, terjedelmesb ugyan, de mégis szinte csonka oklevelét: annak *Sueciam*, és *Suecorum* szavait, *Seruiam*, és *Seruiorum* szavakkal pótolja; és alávetett jegyzékében ezt mondja: „Az oklevél általírója *Zanathy József* Szathmár vármegyének 1770. évben volt főjegyzője, *Sueciam* olvasá *Seruiá* helyett, mellyért harczolnak a' tartomány' közel léte is, a' háború' kimenete is; *István* ifjabb király alatt kapcsoltatván magyar hazánkhoz Bolgárország ²⁾).

5. §.

Fejér György úr, érintettem könyvének egyik kötetében imígy nyilatkozik: „Hogy e' munkát szorgalmasan és készületesen végezném: minden tudtomra esett oklevelet, illendően, és alkalmatlanul zörgetve, összekerestem; saját kezemmel átírtam (—?); semmit el nem nyomtam,

¹⁾ *Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae*. A Stephano Katona. Tomulus VI. MDCCCLXXXII. 8r. 490—491. lapon.

²⁾ Ex autographo familiae *Ványi* Comitatus Szathmariensis; de qua Prayus haec adiecit: „Ex hac nobili familia hodie superest *Andreas Ványi*, in possessione *Sályi*, Comitatus Szathmariensis, residens, conditionis pauperis, ac fere rusticae. Transcriptor *Josephus Zanathy*, ordinarius, A. 1770. Comitatus Notarius, *Sueciam* legerat pro *Seruiá*; pro qua et vicinia regionis, et belli resultatum, *Bulgaria* sub Stephano rege *Juniore Hungariae* adiecta, militat.“

semmit meg nem csonkítottam; az oklevél közlői hitelt, semmit hozzá nem adva, semmit el nem véve tőle, a' mi értelmet másítson, épen megtartottam (—?); a' koholtakat megczáfoltam; a' gyanúsakat megróttam; a' levéltárakat, melyekben őriztetnek, fölfedeztem (—?); az írókat, kik azokat nálamnál előbb használták: megkoszorúztam (—?!); hogy hibáimról felvilágosítatnám: nem csak vártam, hanem szorgalmaztam is stb“¹⁾.

6. §.

Ha tehát valaki ezt olvasta, és a' kérdéses oklevél alatt, melyet Pray csak másolatban látott, 's mellynek pontosságáért mégis annyira harczolt, ezt olvassa: „Ex autographo familiae *Ványi*, Comitatus Szathmariensis“ — de magához az eredetihez nem juthat: teljes hitelt ad az oklevélnek; pedig ha illetően vak hiedelemből birátlannul használja: új eretnokségbe esik; melly ismét, mint az első, hetven esztendeig keringhet a' történetírók' könyveiben. Különben üres szószaporításnak lelen-di azon állítását, hogy az írókat, kik az ő közlőtte okleveleket nálánál hamarabb használták: megkoszorúzta; mert mind Prayt mind Katonát, kiknél még hibásabban adja az oklevelet, ő maga megczáfolja azon vélekedésekre nézve: hogy *István* ifjabbik magyar király, valóban hadakozott a' svédekkel az ő országokban. — Ez a' gyümölcse, a' nem eredeti, 's általában nem hiteles példányokról, ahhoz nem értők szorgalmatlan kezei által gondatlanul másoltatott okleveleknek! mellyeket, más hason tartalmu hitelesek' hiányában, bármi alávalóságokra kellene inkább

¹⁾ „Vt opus hoc studio conficerem et opera, Diplomata quaeque innotuerant, oportune et importune pulsando conquisiui; proprio transscripsi pugno; suppressi nihil, truncavi nihil; fidem Diplomaticam nihil addendo, nihil demendo, quod sensum mutet, illibate conservavi; sublesta redargui, suspecta notavi, archiva, quibus conduntur, prodidi; scriptores qui ante me iis usi sunt, coronavi; erroris vt dedocerer, non exspectavi solum, sed desideravi quoque etc.“ *Index Codicis Diplomatici Hungariae Ecclesiastici ac Civilis, studio et opera Georgii Fejér Bibliothecarii Regii* (Praefectus Bibliothecae Regiae Scientiarum Universitatis Hungaricae). *Stirpis Arpadiano-Andegavensis. Ab anno 1301—1400. Budae, 1835. 8r.* az Előszó XV. lapján.

használni, mint velök könyveket előzőlni, velök a' haladás' szikráját is eloltani.

7. §.

Hol vette légyen Fejér úr az erősségeket, annak állíthatására, hogy *Sueciam* helyett *Serviam*; *Suecorum* helyett *Seruorum* kelljen olvasni? tapogatva sem lehet kitalálni; mert ha szinte igaz lenne is az, hogy Bolgárország V. István alatt kapcsoltatott Magyarországhoz — a' mi pedig Imréről áll, ki 1202. évben élt is Bolgárország' czimével — abból még nem következik, hogy *Serviába* küldötte István hadi seregét; hogy a' *serviaakkal* hadakozott; nem következik, hogy *Seruam* és *Seruorum* kelljen olvasni *Sueciam*, és *Suecorum* helyett. Ez a' Fejér úr közölte e' korbéli egyéb oklevelekből ki nem jó, hanem az jó ki igen is, hogy *Sueciam*, és *Suecorum* helyett: *Greciam* és *Grecorum* kell olvasni. Ezt vallotta volna ő maga is, ha közleményét az eredetiről, a' hitelesről, önkezével, és hiven másolta volna; de ez, még a' Pray, és utána Katona' — kinek tekintetében ezt vallá: „Azokban, mellyeket Katona bírálatos történeti könyveiben egészen adott, őt követtük mások előtt, és azért közösek hibáink“¹⁾ — könyveikben olvasható hibákkal teljes másolatoknál is hibásabb; ha ki öszvehasználtja, tüstént észreveszi; — nem is hihető, hogy Fejér úr az oklevelet „ex autographo familiae Ványi“ adta volna, hanem adta alkalmasint azon másolatról, mellyet Zanathy József, Szathmár vármegye' volt főjegyzője egyeztete meg a' másolattal, és közle a' boldogult Pray Györggyel; kár pedig ez esetben — ha az oklevél teljesen közölve volt — hogy a' *III. András*, és nagy *Lajos* az *Istvánét* megerősítő okleveleit sehol ki nem adta, mert azok is foglalnak némi tanulságost magukban.

8. §.

Midőn én a' Fejér úr-közölte oklevelet olvasnám²⁾, tüstént szemembe ötlött annak, a' XIII. században, szokatlan név' tulajdonítása;

¹⁾ „In iis, quae Katona in sua Critica Historia integra produxit, hunc secuti sumus prae ceteris, ideo errores nostri cum suis communes.“ *Index Codicis Diplomatici Hungariae Ecclesiastici ac Civilis Stirpis Arpadianae. Studio et opera Georgii Fejér Bibliothecarii Regii (?)*. Budae 1830. 8r. a' 41-ik. lapon.

²⁾ *Codex Diplom.* Tom. IV. vol. III. 465—467. lapon.

szemembe ötlöttek a' benne előforduló hibák; és jegyzékbe tevém, hogy az eredetit megszerezvén, annak idejében a' szarvas botlásokat kiigazítsam — nem is volt sikeretlen miatta tett lépésem: mert Kölchei Kende Zsigmond úr, akkoriban nemes Szathmár vármegyének érdemes első alispánja, a' birtokostól még 1834. évben eszközölte azt; de biztos alkalom hibáztatván, csak 1835-ki pünköszt' hava 20-kán bocsáthatá útnak, az oklevelet érdeklő ezen sorai mellett: „A' Bányi vagy Ványi nemzetiség szabadéklevelét eredetében és másolatban számodra Flekl (Károly) director urnak kezéhez adtam, vegyétek hasznát 's az ég áldja meg hazátok' dicsőségén 's tudományos érdekei' előmozdításán törekedő buzgóságtokat.“ — A' másolat haszonvehetetlen volt; a' hitelest én kezeimmel másoltam le, és egész terjedelmében itt közlöm; egyik hasábon ezt, másikon pedig a' Fejér úr-közlötte csonka másolatot; kitüntetvén ebben a' hibákat, mellyek a' hibás olvasásnak úgy, mint a' hibás nyomtatásnak csalóka szüleményei. — Imhol az oklevél.

9. §.

Lodouicus dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie Gallicie Lodomerie, Comanie, Bulgarieque Rex. Princeps Sallernitanus et Honoris montis sancti Angeli dominus! Omnibus christi fidelibus presentibus pariter et futuris presencium noticiam habituris, Salutem in omnium saluatore Donaciones regum rite et rationabiliter facte, illibate sunt conseruande, ne successu temporum ex iniqua false suggerencium, nequiciam (igy) in irritum reuocentur, Proinde ad vniuersorum noticiam harum serie volumus peruenire, Quod Nicolaus dictus feketh filius Thome de Woswarÿ vice Pincerna noster, nostre celsitudinis adiens conspectum, exhibuit nobis quoddam Priuilegium olim Incliti principis domini Andree, vltimi regis Hungarie, clare memorie, in facto quarumdam Possessionum, Woswarÿ predictae, ac Zenthmartun Zalka et Kaak, vocatarum, confectum, tenoris infrascripti Supplicans culmini nostro Regio, humiliter et deuote, vt ipsum Priuilegium acceptare, approbare, ratificare, et pro ipso eiusque heredibus nostro dignaremur Priuilegio confirmare, Cuius tenor talis est! Andreas dei gracia Hungarie, Dalmacie, Croacie, Rame, Seruie, Gallicie, Lodomerie, Comanie, Bulgarieque

Rex, omnibus presentes litteras inspecturis, salutem in actore (igy) salutis, Ad vniuersorum noticiam, harum serie volumus peruenire, Quod Alexander et Johannes filij Alexandri Bani fideles nostri exhibuerunt nobis Priuilegium domini Stephani incliti Regis Hungarie, clare memorie super facto quarundam Possessionum, confectum, Petentes cum instantia, vt ipsum Priuilegium ratum habere et nostro dignaremur Priuilegio confirmare, cuius quidem Priuilegiū tenor talis est.

Stephanus dei gracia Junior Rex Hungarie, Dux Transsiluanus dominus Comanorum, Omnibus Christi fidelibus, presentem paginam inspecturis. Salutem in omnium saluatore, Licet regia pietas manum munificam debeat porrigere vniuersis, illos tamen quorum experta probitas laudata est, in prosperis. et inaduersis, prosequi debet munificencia largiori, vt alij eorum exemplis inuitati ad fidelitatis opera forcius accendantur, Proinde ad vniuersorum noticiam, tam presencium quam posterorum Harum serie volumus peruenire, Quod Attendentes fidelitates, et seruiciorum merita, Dilecti et fidelis nostri, Alexandri Bani de Sceurino, que et quas idem nobis a temporibus infancie sue, in domo nostra iugiter famulando, et in alijs multis casibus fortune se pro nobis exponendo, laudabiliter exhibuit et deuote, et ut quedam seruicia eiusdem laude digna in specie exprimamus in bello nostro generali iuxta Morauam, quod habuimus cum

Stephanus, Dei gratia, iunior Rex Hungariae, Dux Transilvaniae, Dominus Cumanorum. Omnibus Christi fidelibus, praesentem paginam inspecturis, salutem in omnium saluatore. Liceat regia pietas manum munificam debeat porrigere vniuersis, illis tamen, quorum experta probitas laudata est in prosperis et in aduersis prosequi de cetera munificentia largiori; vt alii eorum exemplis inuitati ad fidelitatis opera fortius accendantur. Proinde ad Vniuersorum notitiam tam praesentium, quam posterorum harum serie volumus peruenire. Quod attendentes fidelitates et seruiciorum merita dilecti et fidelis nostri Alexandri *Vanyi de Scendrino*, quae et quas — — — Nobis a tempore infantiae suae in domo nostra iugiter famulando, et in aliis casibus fortunae se pro Nobis exponendo laudabiliter exhibuit et deuote. Et vt quaedam seruitia eiusdem laude digna in specie exprimamus, in bello nostro generali iuxta Coronam,

rege Bohemorum, et hostes nostri nos circumdedissent, idem gloriose dimicauit, pedes in ipso conflictu remanendo, Ceterum sub Castro Olmucz in nostro exercitu uiriliter se habuit et potenter, vbi quinque vulnera letifera. in se excepit manu aduersa, pro Regni vtilitate et Corone, Praeterea cum exercitum nostrum in Greciam misissemus, ipse Alexander Banus ante omnes alios, collecta sua multitudo intrepidus aciem Grecorum penetrauit, et non cum minima effusione sui sanguinis, et suorum victoriam habuit nobis adoptatam, Nec pretermittimus. quod cum Ladizlaus et frater suus. Jula infideles nostri a parentibus nostris. contra nos missi, suos temerarios conatus direxissent, dictus Banus solita fidelitate, omne bonum studuit pro nobis exhibere, et specialiter tempore persecucionis nostre et miserie quando videlicet dura et crudelis persecutio parentum nostrorum extra terminos terre nostre, despecta pietate uoluit effugare. praefatus Banus parentibus filijs fratribus possessionibus ac omnibus bonis et rebus, post tergum penitus derelictis, nobis exhibere non expauit, et ad Castrum feketeholm wlgo nuncupatum, nobiscum intrauit, ibique nobis genera serui-

quod habuimus cum Rege Bohemorum, et hostes nostri nos circumdedissent, idem gloriose dimicauit, pedes in ipso conflictu *remeando*. Ceterum sub castro Olmucz, in nostro exercitu viriliter se habuit et potenter; vbi quinque vulnera letifera in se excepit, manu *adusta* pro regni vtilitate et coronae. Praeterea cum exercitum nostrum in Sueciam (Seruiam) misissemus, ipse Alexander Vanyius, ante omnes alios collecta sua multitudo, intrepidus aciem Suecorum (Seruiorum) penetrauit, et non cum minima sanguinis effusione, et suorum victoriam habuit. Nobis adoptatam. Nec praetermittimus, quod cum Ladislaus et Frater suus Jula, infideles nostri, ad pertinentibus nostris contra Nos missi, suos temerarios conatus direxissent, dictus Vanyius solita fidelitate omne bonum studuit pro Nobis exhibere; et specialiter tempore persecutionis nostrae et miseriae, quando videlicet dura et crudelis persecutio Parentum nostrorum extra terminos terrae nostrae despecta pietate uoluit effugare: praefatus Vanyius praesentibus filiis, fratribus, possessionibus ac omnibus bonis et rebus post tergum penitus derelictis, nobis exhibere non expauit, et

ciorum diuersa. ad nostrum mandatum exhibuit, animo ilari et iocundo. tanquam domino suo naturali, Item primo die quando Conrardus filius Kemÿn, ad portas Castri memorati manu armata auxilio parentum nostrorum accessisset, predictus Banus cum eodem forti manu concertauit, Et cum demum ab ipso Castro exeundo, insultum contra Laurencium Palatinum fecissemus, qui nostram mortem anhelabat, et vitam extinguere cupiebat, sepedictus Banus mortem pro nobis non formidans ante omnes alios. ad casus se fortune intromisit, vbi quosdam lancea quosdam gladio interfecit, et multos ex hostibus nostris victos nobis duxit et ligatos., Deinde in Jlfagÿz (igy). in bello nostro generali prenominatus Banus Alexander, tanquam murum se pro nobis ordinauit. et in medios hostes se intromisit. non metuens mortem, sed nostram querens gloriam et honorem coram oculis nostre maiestatis mirifice dimicando ac hostium potentiam. penitus infringendo. nos statuit, nostre corone et honori. Et licet alias virtutes fecerit, multas laudedignas, tamen hee virtutes memorate ad presens sufficiant nominasse, Nos igitur in recompensationem seruiciorum eiusdem Alexandri Bani li-

ad castrum Fekete holm vulgo nuncupatu — — intrauit, ibique Nobis contra Seruitorum diuersa ad nostrum mandatum exhibuit animo claro et candido, tanquam Domino suo naturali, Item primo die, quando Conradus, filius Kemén ad portas castri memorati, manu armata, auxilio persequentium nostrorum accessisset, praedictus Vanyius cum eodem forti manu concertauit. Et cum demum ab ipso castro exeundo insultum contra Laurentium Palatinum fecissemus, qui nostram mortem anhelabat, et vitam exstingvere cupiebat, saepedictus Vanyius mortem pro nobis non formidans, ante omnes alios ad casus se fortunae intromisit, vbi quosdam lancea, quosdam gladio interfecit, et multos ex hostibus nostris victos nobis duxit, et ligatos. Deinde — — — in bello nostro generali praenominatus Alexander Vanyius tanquam murum se pro Nobis ordinauit; et in medios hostes se intromisit, non metuens mortem, sed nostram quaerens gloriam et honorem coram oculis nostrae Maiestatis mirifice dimicando, ac hostium potentiam penitus infringendo, Nos statuit nostrae coronae, et honori. Et licet alias virtutes fecerit multas laude dignas; tamen hae virtutes me-

cet minima videantur. que ad praesens agimus et longe maioribus dignus habeatur vt meretur. quasdam villas sew terras Woswarÿ. Zenthmartun, Zalka et Kaak vocatas cum suis vtilitatibus, et pertinencijs eidem Alexandro Bano fideli nostro. et per eum suis heredibus. heredumque successoribus dedimus donauimus. et contulimus Jure perpetuo et irrenuocabiliter possidendas, In quarum terrarum sew illarum (igy) corporalem Possessionem per Kuplen Comitem hominem nostrum sub testimonio Capituli Waradyensis. nullo penitus contradicente. atque prohibente fecimus eundem introduci prout in literis recepimus Capituli memorati Quarum villarum sew terrarum videlicet Woswarÿ et Zenthmartun metas in eisdem literis inuenimus sic distingui, Prima meta egreditur in valle Goronch, et tendit versus orientem. ad partem dextram, in eadem valle, et pergendo cum metis tribus reuertitur in dicta valle Goronch. ad partes occidentales. et peruenit ad metam quartam que mete sunt in eadem valle. et exit de ipsa valle. Goronch. et pergit ad viam que tendit. ad Terebes: et exhinc tendit ad aquam. que vlgo Huzeutow appellatur, et in angulo eiusdem Huzyutow est meta de ter-

moratae ad praesens sufficiant nominari. Nos igitur in recompensationem seruitiorum eiusdem Alexandri Vanyi, liceat minima videantur, quae ad praesens agimus, et longe maioribus dignus habeatur, et mereatur quasdam villas seu terras: Vassari, Szent-Marton, Szalka et Kak vocatas, cum suis vtilitatibus et pertinentiis eidem Alexandro Ványi, fideli nostro et per eum suis haeredibus, haeredumque successoribus dedimus, donauimus, et contulimus iure perpetuo et irrenuocabiliter possidendas: In quarum terrarum, seu villarum corporalem possessionem per Stephanum Comitem, hominem nostrum sub testimonio capituli Varadiensis, nullo penitus contradicente, aut prohibente, fecimus eundem introduci: prout in litteris recepimus Capituli memorati (Metales litterae per longum descriptae exmittuntur)

ra et deinde tendit ad metam capitalem, que separat et distingit. metas terre Woswarÿ de villa Nempti. et de magistro Gabriano. et dehinc egreditur et pergit cum districtis metis, ad aurifodium. et exinde pergit cum metis districtis et proximis, ad viam ad arborem Illicem et post egreditur. et vadit versus orientem ad fyzes patak et ibi de sinistra parte fenetum remanet ad villam Nemptÿ, et de parte dextra. de monte remanet ad villam Woswary eundo. cum metis continuis et districtis, et exinde pergit supra ad oriëntem. et transit vnam aquam wlgo Saar vocatam, iuxta molen-dinum Nona in parte inferiori et ex utraque parte Saruizÿ sunt mete et postea tendit cum districtis metis, et apertis ad Bodunyakerekÿ, Et ipsa Bodunyakerekÿ remanet ad dextram partem, exinde progreditur et vadit cum metis districtis et manifestis. ad visionem. ad Nadasthzygh. et ibi conmetaneus est Dyonisius, et exinde — it — sus orientem iuxta Kysegurd. cum metis eleuatis et deinde progrediendo ascendit ad vnum monticulum ad partem dextram, et ibi sunt due magne arbores Illices, et de medio earum sunt metee de terra, que separant et distingunt terram Woswa-

ry de Isÿph. Comite et ab Andrea. filio farkasÿ, et hÿs omnibus transcursis, tendit iterum ad orientem, ad Keurÿzygh. videlicet in viam que vadit ad Terebes in viam et ibi coadunantur metee prenotate. Iterum ad terram Solyumus que eciam pertinet ipsi Bano. terra autem Zenthmartun habet metas istas prima meta egreditur a parte orientali de terra Kok, que pertinet filio Thebe Item retinet metam a villa terre Buch, que nunc attinet ad villam Nemptÿ cuius meta est de terra ex ista parte Saar et transit ipsam aquam Saar et tendit supra ad dextram partem meridionalem et iuxta eandem Saruizÿ peruenit ad vnum fluium qui wlgo Sartu appellatur. et ibi est vna meta de terra. Item tendit ad vnum montem et apropinquat ad Siluam, Etÿn vocatam. et transit, de parte dextra, a fine dicte Ethÿn inde tendit, per planicies. et peruenit ad vnam metam de terra eleuatam. exhinc vadit ad hashoffew ad orientem, et ibi sunt due metee vna de terra, et alia de arbore, et inde egreditur et vadit in Silvam que wlgo lÿget vocatur iuxta viam Nemptÿ. et peruenit ad arbores illices. que sunt iuxta eandem viam et post tendit ad locum, qui wlgo Monyuros appellatur. et minor pars

de Monyorous remanet ad terram ville But, et vadit recte ad Kerekberuk, Deinde tendit ad Sukraktÿa et exinde vergit ad swsÿos potok que iterum in Silua pergendo ad terram Solyumus. quoadunantur supradictam. Item prima meta terree Kaak incipit de vna Silua que est ante vnum fluuium Tholup, vocatum et ipsa terra dicta Kaak. erat Jobagionum Castri de Bursua. tamen est ipsa terra in prouincia de Zabouch. Dehinc progreditur. et venit ad locum keteleukuz, appellatum, et ibi sunt due metee de terra. Postea egreditur et venit, ad vnam arborem Salicis et sub ipsa est meta terrea, Item eciam abhinc progrediendo veniet ad vnam arborem Ilicis. et sub ipsa arbore est meta terrea. Posthinc sallitur ad vnum Beerch, et ibi superius sunt due metee terree, Item postea protenditur ad partes meridionales, et transit vltra in vna paruula aqua. iterum ascendit ad vnum Beerch. et ibi superius in Beerch sunt tres metee terree, que distingunt et separant ipsam terram Kaak a terra Nicolai filij Vrkund. Hene nominate (igy). Item eciam vadit ad vnum montem qui wlgo Kÿklew appellatur. et iuxta ipsum montem tran-

sit cum duabus metis terreis et vadit ad Bagdan tethew. et ante fertew est vna meta terrea. Dehinc transit supra ad partes orientales, scilicet ad metam capitalem que separat ipsam terram a terra Pauli filij Nicolai progrediendo enim iuxta terram Pauli vadit ad partes septentrionales et peruenit ad vnam magnam arborem Ilicis. et sub eadem sunt due metee capitales, et per ipsarum transseundo per planicies quoadunatur et terminatur ad terram Deuecher nominatam. Item enim attinent vndecim stagna ad ipsam terram Kaak. supradictam. primum Eleutow appellatur: secundum Gurghad: tertium Wsund: quartum Kulbeer. quintum Kurmur. Sextum Malathoua, vlgo nominatum. Septimum Wruzd. Octauum Kuchubur. nonum Malathoua, et alia duo similiter et sic finiuntur metee terrarum predictarum vt igitur hec nostra donacio, sew collacio robur obtineat perpetue firmitatis nec per quempiam successorum nostrorum possit vel debeat tractu temporis retractari. atque in irritum reuocari habito consilio Baronum nostrorum et nobilium regni nostri presentes literas eidem concessimus dupplicis Sigilli nostri mu-

Vt igitur haec nostra donatio seu collatio robur obtineat perpetuae firmitatis; nec per quempiam successorum nostrorum possit vel debeat tractu temporis retractari, atque in irritum reuocari; habito consilio Baronum nostrorum, et Nobilium regni nostri, praesentes literas eidem concessimus dupplicis sigilli nostri munimine roboratas. Da-

nimine roboratas. Datum per manus dilecti et fidelis nostri aule nostre vice Cancellarj, Anno ab incarnatione domini M.^{mo} CC.^{mo} LX.^{mo} octauo, Nos itaque petitionibus predictorum Alexandri et Johannis, huiusmodi benignitate regia inclinati predictum Priuilegium regis Stephani, in nulla sui parte viciatum de verbo ad verbum presentibus insertum ratum habentes et acceptum, auctoritate presencium duximus sine aliorum preiudicio confirmandum In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes concessimus literas dupplicis Sigilli nostri munimine roboratas. Datum per manus venerabilis patris Theodori dei gracia Episcopi Jauriensis aule nostre vice Cancellarj. Dilecti et fidelis nostri Anno domini M.^{mo} CC.^{mo} Nonagesimo sexto. Quindecimo kallendas Januarj, Regni autem nostri anno septimo, . Nos siquidem fidelitatibus et obsequiosis complacencys dicti Nicolai fekeeth vice Pincerne nostri, pensatis et recensitis, volentes premissis suis votis et supplicationibus. regio occurrere cum fauore quamquam quondam excellentissimus princeps dominus, Rex Karolus Hungarie, genitor noster karissimus. recolende memorie: et Demum eodem patre nostro de medio sublato! nos qui regimine et sacro dyademate ipsius regni diuinitus sumus sublimati. sew redimiti. literas et Priuilegia dicti domini Andree regis ex certis et rationabilibus causis acceptare, et approbare non consueuerit, nec consueuerimus. Tamen quia progenitores dicti Nicolai et per consequens eundem. in pacifico et quieto dominjo. prememoratarum Possessionum a tempore collacionis earundem vsque ad hec tempora, absque omni motu et litigationario processu extitisse. et nunc in pacis tranquillitate existere. ex quamplurimorum fidelium. nostrorum relatibus cognouimus. Ideo pretactas Possessiones Woswarj, Zenthmartun, Zalka et Kaak nuncupatas. cum omnibus earum vtilitatibus et pertinencys vniuersis. non obstante Priuilegio ipsius domini Andree regis. noue donacionis nostre titulo eidem Nicolao et per eum suis heredibus. heredumque successoribus. damus donamus. et conferimus ac perpetuo possidendas confirmamus, Presentis Priuilegj nostri patrocinio mediante. Saluis tamen Juribus alienis. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes

concessimus litteras nostras Priuilegiales. Pendentis et aitentici (igy) Sigilli nostri noui dupplicis munimine roboratas, Datum per manus venerabilis in Christo patris domini Nicolai Archyepiscopi Strigoniensis locique eiusdem Comitis perpetui, Aule nostre Cancellarÿ dilecti et fidelis nostri, Anno domini M.^{mo} CCC.^{mo} Sexagesimo quinto, Sedecimo kallendas mensis Januarÿ, . Regni autem nostri, anno vigesimo quarto. venerabilibus in christo patribus et dominis, eodem Nicolao Strigoniensi Thoma Colocensi, Wgulino Spallatensi Nicolao Jadrensi et Elya Ragussiensi Archyepiscopis, Demetrio Waradyeñ, Dominico Transsiluano. Colomano Jaur, Ladislao Wesprimieñ Stephano Zagrabieñ. regnique Sclauonie vicario generali Michaelae Agriensi Wilhelmo Quinqueecl. Dominico chanadieñ. Johanne Wacyeñ Petro Bozneñ. fratre Stephano Nitrieñ. Demetrio Syrmieñ. — — —¹⁾ Tragurieñ. Demetrio Noneñ. Stephano fareñ Valentino Macareñ Matheo Sibirieñ (igy) Michaelae Scardoneñ Portuna Sennieñ ecclesiarum Episcopis, ecclesias dei feliciter gubernantibus. Tinniensi et Corbauienti sedibus vacantibus, Magnificis viris Nicolao Kont Palatino, Dyonisyo Woyuoda Transsiluano. Comite Stephano Bubeek. Iudice Curie nostre, Johanne magistro Thauranicorum nostrorum Nicolao de Zeech Dalmacie et Croacie, Nicolao de Gara de Machow Banis. Petro Pincernarum Paulo Dapiferorum, Johanne Janitorum et Emerico Agazonum nostrorum magistris, ac magistro Ladislao Comite Posoniensi, Alÿsque quampluribus regni nostri Comitatus tenentibus et honores. .

A' behajtott alju, íróhártýáról függött, kettős pecsét az oklevélről zsinórostúl együtt elveszett, 's a' négy kerek lyuk czérnával öszve van varrva.

10. §.

Közöltetik ide kapcsolva az oklevélnek kőre vésetett képmása is; hadd győződhessék meg mindenki, saját szemeivel látva, hogy csak ugyan hibás olvasások voltak: „*Alexander Ványi de Scendrino — Sueciam — Ványius — Suecorum*; a' helyesebb olvasása: „*Alexandri Bani de Sceurino — Greciam — Banus — Grecorum*“ helyett; tág me-

¹⁾ Nicolao ?

zót nyújtván összevasonlításra, a' terjedelmesb oklevél: mellyben az olvasást megtévesztett *B* és *S* nagy, meg az *r* kis betűk, bőven találtnak. Kimutatja a' három év' hiján száz évi időközre terjedő jelen oklevél, hogy az adományosnak, mint nemzetsége' törzsökének leszármazó egyik ivadéka: *Tamás* fi *Miklós* királyi alpohárnok, ki *Lajos* király által megerősítetvé 1365. évben az *V. István*, mint ifjabbik magyar király' 1268. évben költ, és már *III. András* király 1269. évben megerősítette adománylevelét: *Fekechnek*=*Fekethnek* hivatott *Vasvár*ból; nyilvánvá teszi, hogy *Sándor*, szörényi volt bán' utódai: *Fekecs*=*Feketh*, és talán *Fekete*, meg *Vasváry*, nem pedig *Ványi* de *Scendrino* — melly szavakba kelleténél több betűk is csuszttak — neveket viseltek; és mivel e' korszakban még állandó vezeték nevek nem voltak: az utódokat, birtokaiktól vétetett neveiken kívül, még más vezeték nevek alatt is szükséges nyomozni.

11. §.

Nyomoztam én a' jeles férfinak *Sándor*, szörényi bánnak utódait; találtam némellyeket Szirmai Antal', *Szathmár vármegye' fekvése, története, és polgári ismerete* című, 1809. és 1810. években nyomtatott 8r. könyvében; találtam egy kettőt, a' közlötten kívül, más oklevelekben is, nevezetesen:

1331. évről: *Pál* fiát, *Tamást Pozobit* (Paszab helység Szabolcs vármegyében) mint Szathmár vármegyei *Batiz-Vasvári* helység' felének birtokosát; és ennek birtokszomszédait: *Tamás'* fiát, *Jánost*, és *Demeter'* fiát, *Derset*, kik szinte atyafiak lehettek ¹⁾.

1374. évről: *Jánost*, *Tamás'* fiát *Vasvár*ból; ki *Dobos*, és *Olcsa* helységek közötti határvillongás' ügyében, mint tanú fordul elő²⁾.

1409-ki oklevelében emlékezet vagyon: *Vasvári Feketh Miklós*-ról, ki *Csomakazi Györgyfi János'* feleségének házassági jutalom' igazául (pro Jure dotalitio) adá *Saar* helységet, mellybe az asszony, 1402-ki

¹⁾ Eredeti oklevél; Kazinczy Ferencz közlötte velem, saját levéltárából. Kiadta Fejér György, *Codex Diplom.* Tom. VIII. vol. III. 1832. 8r. 520—524. l.

²⁾ Eredeti oklevél, gróf Karoly-ág' levéltárában 14 f. 11. alatt.

jeles alkatu levél szerint, be is iktattatott¹⁾; de idő és oklevél' hiányában, azon időről sem valék képes szakadatlan sorral összeilleszteni őket, meddig a' kezem alá került adatok terjednek; az utókornak hagyom tehát a' további nyomozást, kiegészítést, és összevekapcsolásukat; hanem a' helyett:

12. §.

Ide jegyzem a' Szathmár vármegyei nemesség-vizsgálta küldöttség' 1762-ki véleményét, a' *Ványinak* átkeresztelt nemzetségi ág felől a' szerint, mint azt Szathmár vármegye' levéltárából, 1841-ki bőjtelő' hava' 20-kán, tiszti igazlatban nyerém; így hangzik pedig hiv fordításban:

Porcsalma. Ványi Ferencz, és Mihály, a' másik Mihály' fiai; és ugyan amaz: a' fiával Sándorral; emez pedig: Zsigmond, László, Imre, József és András' fiaival: közlöttek bizonyos, elég régi, nehezen olvasható, 's rövid foglalatában illyetén tartalmu adománylevelet: Ifjabbik királynak iratott V. István: Scendrini Ványi Sándort, hiv szolgálataiért, és a' király' személyének is védelmében kitüntetett hadi erényeinek serény és bátor vitézi tetteiért, Szathmár' közelében fekvő: Vasvári, Kak, Szent-Márton, és más helységekkel megajándékozta, és a' váradi káptalan' válasza szerint azoknak birtokába is vezettette 1268. évben; melly jeles alkatu, 's a' mondott Ványinak fiaitól, úgy mint másik Sándortól, és Jánostól előmutattatott adománylevelet, III. András király 1296. évben karácson hava' 22-kén jóvá hagyott; és ismét: Vasvári Tamás fiának, Fekete Miklósnak, királyi alpohárnoknak esedezésére: I. Lajos király, az adomány' keletkezte korától folytatott békés birodalom' tekintetéből, 1365. karácson hava' 31-kén, mások' jusainak menten hagyása mellett, új adomány' czime alatt, megerősített mint A alatt. Továbbá: a' tekintetes vármegye 1725-ki bőjtelő' hava' 20-kán költ jegyzőkönyvében be vagyon iktatva: hogy ezen nemzetségi ágazat, már előbb, Szabolcs vármegye előtt (mellyben tudniillik a' nemességvitatók' ős nagybátyaik laktak), nemességét bebizonyította. Annál fogva az olly régi dicső királyok' adománylevelének megtartásáért, an-

¹⁾ Másolat a' XVI. századból. Ugyanott a' 30 f. 103. alatt.

nak valóságos birásáért, és az ősi törzsöktől leszármazásáért, a' választottság nem ítél mást, minthogy e' nemzetségi ág, az adományos urakhoz soroztassék ¹⁾).

13. §.

A' tárgyalatott oklevélben öt ütközetét említi *István*, melyekben *Sándor*, *szörényi* bán vitézül harczolván, iránta hűséges szolgálatait bizonyítja.

Az első a' csehek' királya ellen *Morova* mellett; melyben *István* az ellenségtől bekerítetett, és *Sándor* bán, dicső viaskodás közben, gyalogul maradott.

¹⁾ Kiírott cikkelye tekintetes nemes Szathmár vármegyének 1762.'s azt követő években a' megyei nemességet vizsgáló küldöttség' jegyzőkönyvéből.

Pagina 23 *nro* 32.

Porcsalma. Franciscus Ványi, et Michael filii alterius Michaelis, prior quidem cum filio suo Alexandro, posterior vero cum filiis Sigismundo, Ladislao, Emerico, Josepho, et Andrea communicarunt certam Donationem satis antiquam, lectuque difficilem, secundum tamen synopticam excussionem hoc in se continentem:

Stephanus quintus junior Rex scriptus, ob fidelia Servitia et Heroica bellicarum virtutum penes tutamen etiam Regiae Personae expeditissima facinora, Alexandrum Ványi, de Scendrinio, Possessionibus Vasvári, Kak, Sz. Márton, ac aliis prope Szathmarinum, et donauit, et juxta relationem V. Capituli Varadiensis anno 1268. in Possessorium introduci fecit; quod privilegium per filios dicti Váni Alexandrum scilicet alterum, et Joannem pro confirmatione porrectorum (porrectam) Andreas tertius anno Domini 1296. undecimo Calendas Januarias rati habuit, erga Instanciam porro Nicolai Fekete vice Pincernae Regii filii vero Thomae de Vasvári, ob pacificum a die collationis Dominium secundo Calendas Januarii anno 1365. eandem Donationem Titulo novae Donationis saluis alienis juribus Ludovicus primus confirmavit. *Ut sub A.* Dein in prothocollo Inclyti huius Comitatus die 20-a Februarii 1725. insertum habetur: quod Prosapia haec jam praevis coram Inclyto Comitatu Szabolcsiensi (ubi scilicet Majores Patruales producentium residerant) nobilitatem suam legitimaverint. Ac ideo vel ob conservatam tam veterum Divorum Regum, Donationem, eiusdemque actuale possessorium, et praesuppositam ab avita origine Devolucionem Deputatio non aliud quam ut familia haec Dominis donatariis aggregetur, censet.

A' jegyzőkönyvvel egyeztette N.-Károlyban februarius' 20-án 1841. esztendőben *Endrédy Lajos* m. k. levéltárnok.

A' másodikat *Olmucz* vára alatt; holott az *István*' seregében, férfiasan és hatalmasul viselte magát *Sándor*; öt halálos sebet kapván az ellenségtől.

Harmadikat a' görögök ellen, melyről mondja *István*: hogy midőn seregét Görögországba küldötte volna, *Sándor* bán minden mások előtt szedvén össze sokaságát, bátran behatott a' görögök' hadi rendébe, 's a' maga és övéi' vérök' omlásával, óhajtott győzedelmet eszközle.

Negyediket azt, melyet ő maga *István*, atyjának hada ellen viselt; ennek körülményei az oklevélben imigy fordulnak elő: „Midőn a' pártosok, *László* és a' testvére *Jula*, *István*' szülőitől küldve, vakmerő igyekezeteket ellene intézték: a' nevezett bán, szokott hivsége szerint, minden jót törekedett *István* iránt kitüntetni; és különösen: üldöztetése, és nyomorgatása' korán, midőn tudniillik, szülőinek keménysége, és kegyetlen üldözése, őt földel' határin túl futamtatni akará: a' nevezett bán, hátra hagyván szülőit, fiait, rokonait, birtokait, 's minden javait 's vagyonit: nem rettegett az ő segedelmére lenni, bement egyetemben vele *Feketehalom* nevezetű várba, és ott különféle szolgálatokat tőn neki, parancsolatára; vidor és vidám kedvvel, mint természetes urának. Ismét, az első napon, midőn a' *Kemyn*' fia, *Konrád*, fegyveres kézzel jelenék meg az említett vár' kapui előtt, *István*' szülőinek segítésére: a' nevezett bán, hatalmasul vívott ellene; midőn pedig *István*, a' várból kijöttével megrohanná a' halálát szomjuhozó, 's életét eloltani törekvő *Lőrincz* nádort: a' sokszor neveztetett bán, megvetvén miatta a' halált, minden mások előtt szerencse' szárnyaira bocsátkozott, és némellyeket dárdával, másokat szablyával elejtván, többeket kötözve hozott elébe az ellenségből.

Ötödiket végre az *isaszegit* (Ilfagyz iratik oklevelünkben), melyben *István*ért védfalul helyezé magát *Sándor* bán; és halált nem rettegve, hanem *István*' dicsőségét és tisztességét keresve: az ellenség' közibe bocsátkozott; *István*' szemei előtt csudálatosan küzdött, és teljesen megtörvén az ellenség' hatalmát: visszaállatá *Istvánt* koronájának és méltóságának birtokába.

14. §.

István' egyéb itt említettett harczairól beszélnek a' történetírók azt a' mit; de görögországi háborújáról vagy teljességgel hallgatnak, vagy csak igen keveset szólnak; mikor volt ez? miért? és mi sikerrel? érintetlenül hagyván.

15. §.

Négy okleveles nyomát találom én annak, hogy *V. István*, mint ifjabb magyar király, Erdély' fejedelme, és kunok' ura, görög háborút viselt; a' három oklevél *Péter* mester, a' negyedik *Benedek* mester, aradi prépost, *István* király' alkanczellárai' kezök által költ.

Az első oklevél a' *Karancs-Berényi-ág'* levéltárában létezni mondatik. *Mocsáry Antal*¹⁾ csak kivonatot közöl belőle; melly szerint *István* a' *Berény* falubeli *Bertalannak*, *Kuncsed* és *Jób* nevű fiait, azért hogy gyermeksege' kezdetétől fogva mellette híven szolgáltak; de leginkább azért, hogy *Ders* nevű testvérök, a' *Palaeolog* görög császár ellen, királyi zászló alatt *Görögországba* küldetett hadi seregnél vitézül harczolva esett el: *Nógrád* vára' jobbágiságából, a' királyi nemes szolgák' számába átteszi. E' tárgyban *Lehoczky András* is²⁾ adott oklevél-kivonatot; 's e' szerint *István: Kuncsedet*, *Dersnek* vitézül eleste' jutalmául, *Nógrád* vármegyei *Szent-Erzsébet* faluval megajándékozza. Mind a' két kivonat 1266. évre jegyeztetik.

¹⁾ *Nemes Nógrád vármegyének historiai, geographiai, és statistikai Esmertetése.* Első kötet. Pesten, 1826. 8r. a' 168—169. lapon, illy megjegyzéssel: „Ez és a' következők Berényi familia' leveles tárában magok valóságokban találtnak; sőt ezeknél többek is.“ Fejér György is közölte: *Cod. Diplom.* Tom. IV. vol. III. 344—345. lapon hibával; ő már azt is tudja, hogy eredeti alakban van meg; ezt nyomtatván közleménye alá: „Litterae originales in archiuo Familiae comitum Berényi, de Karancs-Berény. Mocsáry. Geog. Neograd.“ T. I. p. 168—9.

²⁾ „I. Regni Hungariae et partium eidem annexarum Statuum et ordinum seu nobilium familiarum Stemmatographia. Pars II. Posonii 1798. 4r. 49. l. a' Berényiek' nemzedék-sorának előadásában; de őt Mocsáry czáfolja, és meg igazítja.

A' második oklevelet 1268. évről, *Istvánnak* már mint országló királynak 1272. évi megerősítő leveléből, és evvel együtt Katona István¹⁾ adta ki; foglalata szerint: *István* ifjabbik magyar király, megtekintvén a' *Jakab* fiának, *Marczelnak* szolgálatait, és érdemeit, melyeket különösen *Görögországban*, és *Feketehalomban*, és *Ilsvaságban* is, midőn *Henrik* nádorral és apja' minden seregével volt ütközetében, a' *Miklós* erdélyi vajda és szolnoki ispán' zászlója alatt vitézkedve tett, és szerzett vala; mikoron is bizonyos hadi emberrel, az ő és mások' szemé' láttára öszvecsapott, megvívott, férfiasan harczolt, és halálos sebet kapott: őt, és általa testvéreit, *Ivánt* és *Becsét*, nem különben a' *Churnug* nemzedékbeli nevöknél fogva megnevezett többi rokonait, a' *Vasvár* vára' jobbágiságából kiveszi, és a' királyi szolgáló nemesek' sorába helyezi.

A' harmadik oklevél nemes Szathmár vármegyében *Porcsalma* helységben lakozó, most már a' hibás olvasásnál, alkalmazásnál, és öszvekapcsoltatásnál fogva *Ványi* nevet viselő nemes ág' birtokában léteznek, 's jelen értekezésnél képmásban is közöltetik; és melly *Istvánnak* *Görögországba* küldetett hadi seregéről, és *Sándor*, szörényi bánnak *görögországi* vitéz tetteiről világos szavakkal emlékezik.

A' negyedik oklevelet Fejér György közlé²⁾; mellyben *István* mint már valóságos király, 1270. évben beszéli, hogy *Reynold*, fiának, *László* királyi vezérnek főasztalnoka, István' lovászainak és Zabolcsnak ispánja, midőn apja' életében őmaga a' király, Erdély' fejedelme volt, azon hadi seregében, mellyet más szabad zászlósaival együtt *Görögországba* küldött vala: becsületes és fegyveres családdal hirhedett el *Görögország'* megrohanásánál, és pusztításánál: mint serény vitéz; szerencsés sikerrel térvén onnan vissza. Azután Bolgárországból, mint győztes, őt ízben hozott dicső győzedelmet; kétszer az István' személyes vezérlete

¹⁾ Historia Critica Regum Hungariae Stirpis Arpadianae. Tom. VI. Budae MDCC-LXXXII. 8r. 492—494. és 601—602. lapon.

²⁾ Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis. Tom. V. vol. I. 1829. 8r. az 54. 55. lapon. Ex originali exscripsit G. Pray l. e. p. 186. Praynak más munkájára mint 34. lapon a' „*Hierarchia*“ címűre, azon kötetben hivatkozás nem történik; ebben pedig, a' kijelelt helyen, az oklevél nem található.

alatt, háromszor pedig más zászlósokkal Bolgárországban forgott hadi seregben vitézkedvén.

16. §.

Világos lévén ezekből, hogy *István görög* haborút, és pedig *Palaeolog* ellen viselt, annak oka és kora vala fürkészendő. Úgy hiszem, nem tévedek, ha a' kútfókkal nem birva, Kéri Ferencz' *Historiae Byzantinae Epitome* czimű, 1743-ik évben nyomtatott 8r., leginkább görög írók után szerkesztetett könyvének tartalmánál fogva azt állitom: hogy minekutána *Palaeolog Mihály* — a' ki *Laskaris Tivadar* görög császár' testvérenek *Isaci*usnak unoka leányát *Theodorát* birta feleségül — a' nevezett császár vejének *Vatazes Jánosnak*, ki a' császárnak *Anna* nevű leányát, *V. István'* anyjának *Máriának* testvérét tartotta házas társul, és ezek' fiának *Tivadarnak* görög császároknak, a' nyolcz esztendőskorában árván maradott *János* görög császári örökös apjának és ősének; nem különben az ország' nagyainak és főpapjainak ünnepélyesen fogadott abbeli hitét, hogy az árvának hív gondját viseli és számára az igaz lélekkel kormányozandó országot megtartja: gyalázatosan megszegte az által, hogy nem csak kivetköztette az árvát uralkodói jussából, hanem az országglóságot is fondorúl saját kezére kerítette; sőt hogy a' császárságot maradékinak biztosítsa: 1262-ik évben, az árvának szemeit is kisüttette; minekutána e' gonosz cselekedetét megtorlandó *Azatines* török szultán, kit *Palaeolog Mihály* foglyakép őriztete 1260-ik évtől fogva, a' maga apjának testvérét bizonyos tatár fejedelmet, és *Konstantin* bolgár fejedelmet, a' vakká tétetett *Jánosnak*, *Irene* nevű testvére után sogorát, harczra szólította, felbuzdította, és annak következtetésében mind a' tatárok, mind pedig a' bolgárok zivatarként *Thráciába* rontottak; ott öltek égettek; mikoron maga a' császár, éjjeli nappali folytonos futással tengerhez menekülve, csónakon eszközölheté szabadulását, de hadi vezérei jobbadán elfogattak, és *Thrácia* irgalmatlanul elpusztítatott. 1264-ik évben *István* király is segedelmére járult szerencsétlen rokonának, és hatalmas hadi sereget küldé *Görögországba*, mellynél az *István*tól megajándékoztatott *Sándor* szöré-

nyi bán és több mások: harczra termett vitézségüket kitüntették, 's magukat királyi jutalmakra méltókká tették. Mi sikere volt e' háborúnak, ki nem süthettem; annyi bizonyos, hogy *Palaeolog Mihály* megöröködött a' császárságban, és unokaiban is uralkodott a' görög birodalmon, mig nem maga a' birodalom, 1453-ik évben elenyészett.

